İSLÂM

FITRÎ TABİÎ VE UMUMÎ BİR DİNDİR

Ahmed Hamdi Akseki

DİB
YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 15

İLMİ ESERLER - 219

Yayın Yönetmeni	: Dr. Fatih KURT
Yayın Koordinatörü	: Dr. Faruk GÖRGÜLÜ
Tashih	: Ramazan ÖZALPDEMİR
Grafik & Tasarım	: İsa YÜCEL
	: Ali Osman BAŞAK
Baskı	: Gökçe Ofset Mat. Ltd. Şti.
	: (0312) 395 93 37

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 22.11.2017/48

Sertifika No : 12931
: ISBN 978-975-19-6808-1
: 2018-06-Y-0003-15

3. Baskı, Ankara • 2018

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel.: (0312) 295 72 93-94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış:

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Fax: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

İSLÂM
FITRÎ TABİÎ VE UMUMÎ BİR DİNDİR

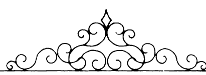
Ahmed Hamdi Akseki

Din ve İslâm Hakkında Umumî Fikirler

DİB
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

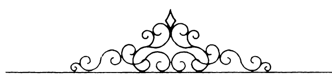

Ahmed Hamdi Akseki, ülkemizin yetiştirdiği büyük mütefekkir ve âlimlerden biridir. Üçüncü Diyanet İşleri Reisi olan Ahmed Hamdi Akseki son derece zeki, ileri görüşlü, devrindeki gelişmeleri takip eden, kendini devamlı olarak yenileyen ve taklide karşı olan bir din âlimidir.

Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşayan bir âlim ve fikir adamı olarak toplumun yaşadığı sosyal ve kültürel değişikliği yakından takip etmiş, pek çok eser ve makale kaleme almıştır.

Müellifin eserlerinin önemli bir kısmı Başkanlığımız tarafından neşredilmiştir. Söz konusu eserlerin günümüz okuyucusuyla buluşturulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Başkanlık olarak Ahmed Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan "İslâm Fıtrî, Tabiî ve Umumî Bir Dindir" adlı eseri orijinal anlatımıyla okuyucularımızın istifadesine sunmayı yerine getirilmesi gereken önemli bir vazife olarak görüyor, bu vesile ile merhum'a Allah'tan rahmet diliyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığı

ÖN SÖZ

1934'te basılmış olan "İslâm Dini" adındaki eserimin ön sözünde "kitaptaki bahislerin daha geniş ölçüde şerh ve izahını hazırlamakta olduğum büyük kitaba bıraktığımı" söylemiştim. Vadettiğimiz o büyük eser, şimdi kısmen hazırlanmış ve dört cilt olmak üzere tertip edilmiştir. Okuyucularımızın mütalaalarına arz ettiğimiz bu ciltte umumî manasile DİN'den bahsedildiği gibi, İslâm dininin esaslarından, tabii ve cihanşümul bir din olduğundan da bahsedilmiş ve dinler arasında İslâm'ın haiz olduğu üstün mevkie yeri geldikçe işaret olunmuştur. Birinci cilt, tahminlerimizden ziyade uzun olmasına rağmen umumuna beka yine bir medhal, bir mukaddime sayılabilir.

Bundan sonra bastıracağımız ikinci cilt, İslâm'ın esas kaynaklarına ve bunlara dayanan İslâm itikadının serbest bir surette tetkik ve izahına tahsîs olunmuştur. Okuyucuların Kur'an'a, hadise, Müslümanlığın esaslarına, İslâm itikadına dair en geniş ve sağlam bilgileri, İslâm felsefesi hakkında lâzım gelen malumatı orada bulacaklardır.

Üçüncü cilt, İslâm binasının amelî temeli demek olan ibadet kısmına ayrılmış ve bunların felsefe ve teşriî hikmetleri uzun uzadıya anlatılmıştır. Bazı meselelerde Hanefî mezhebinden başka mezheblere de işaret olunmuş ve İslâm'ın kolaylık üzerine kurulduğu ve İslâm dininde güçlük olmadığı da yeri geldikçe gösterilmiştir.

İslâm ahlâkına ayrılmış olan dördüncü ciltte felsefî ahlâk ile İslâm'ın ahlâk esasları arasında bazı mukayeseler yapılmış ve ondan sonra İslâm ahlâkının hayatiyeti, İslâm'ın hedefi, ahlâkın yükselmesi ve faziletin ya-

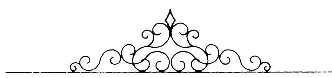
yılması olduğu ve beşerin en hür temayüllerinin terbiyesi hususunda İslâm'ın haiz olduğu yüksek önemi de tebarüz ettirilmiştir.

Eserin her yönden mükemmel ve kusursuz olduğunu hiçbir zaman iddia edemeyiz. Bununla beraber çoktan beri kendisini hissettirmiş olan mühim bir ihtiyacı, bir dereceye kadar olsun karşılayacağına da şüphe etmiyoruz.

Tevfik ve hidayet yalnız Allah'dandır.

1940

AHMED HAMDİ AKSEKİ

GİRİŞ

İslâm, ilahi bir dinin, bir sistemin alemidir. Biz bu eserde uzun uzadıya ondan bahsedeceğiz. Fakat daha önce DİN ve İslâm hakkında umumî bir fikir vermeyi uygun buluyoruz.

Beşeriyet tarihini tetkik edenler için en heyecanlı mevzulardan biri, hiç şüphe yok ki, insanlar arasında mevcut olan dinî hisler ve hareketlerdir. Bunlar gerek başlangıcı ve gerek devamı bakımından gerçekten incelenmeye değer mevzulardır. Mukaddes kitaplardan ve dinler tarihinden öğreniyoruz ki, en iptidai ve en uzak zamanlardan bugüne kadar bütün insanlar, kâinat dediğimiz şu varlık üzerinde hâkim bir kudrete inanmış ve ona tapmışlardır. İptidai insanın imanı ile aydın ve olgun bir insanın imanı arasındaki fark, o kudreti tayin etmekte ve ona verilen isimdedir. Bu hissin kaynağı, ne zaman ve nasıl başladığı ve bunun devam edip gelmesindeki âmilin ne olduğu hakkında birbirine benzemeyen düşünceler varsa da biz bu hissin fıtri bir hakikat olduğu fikrindeyiz. Binaenaleyh dinî his ve hareketlerin menşei insanın aklıselimi'dir, fıtratı'dır; şu halde din insanla birlikte doğmuştur. Kendini duymak, kendinin kendi olduğunu anlamak insanda nasıl bedihi bir şuur ise, kâinatın bir yaratıcısı olduğunu anlamaya çalışmak ve bilmek de ona yakın ve onunla beraber bulunan bedihi bir bilgidir. Şu kadar ki birincisi açık, ikincisi gizlidir. Bununla beraber herhangi bir vesile ve tenbih ile gelişmeye meyyaldir. Afaki, enfüsi her hadise, insanda fıtri olan bu duygunun gelişmesine hizmet eder. Din, insanda fıtri olduğu içindir ki Âdemoğlu ile birlikte dünyaya gelmiş, onunla devam etmiştir. Onun şimdiye kadar söndürülememiş olan hakiki meş'alesi ebediyete

kadar hiç sönmeyecek ve söndürülemeyecektir. Bu hususta Garbın iki büyük feylesofunun aşağıya naklettiğimiz sözleri büyük bir hakikatin ifadesidir:

"Olabilir ki, her sevdiğimiz, hayatın lezzet ve nimetlerinin sermayesi sandığımız her şey bir gün yok olur; olabilir ki, aklî, ilmî, sınaî kuvvetlerin serbest kullanışları sekteye uğrar, bunlar hep mümkün şeylerdir. Âlemde olamayacak bir şey vardır: tedeyyün fikrinin büsbütün yok edilmesi. Hayır! Din ebedî olarak yaşayacaktır ve o, insanın fikrini maddî bir çamur hayatı gibi dar bir sahada sıkışık bir halde bulundurmak isteyen maddıyun mezhebinin batıl olduğuna en beliğ bir delil teşkil edecektir." (Ernest Renan)[1]

Ogüst Spatiyen *"Dinler Felsefesi"* adlı eserinde şöyle diyor: "Ben niçin dindarım?" süalini nefsime sorar sormaz şu yolda bir cevap vermek zaruretini hissediyorum: Ben dindarım, çünkü başka türlü olmaya, yani dindar olmamaya muktedir değilim; dindar olmak varlığım ve benliğim için zaruri olan ihtiyaçlardan biridir. Bana diyorlar ki, sendeki bu hâl, verasetin, terbiyenin yahut mizacın tesirinden doğmuştur. Ben de onlara diyorum ki, vakıa ben de kendi kendime bir çok defa bu yolda itirazlarda bulundum; bende mevcut olan dindarlık hissinin ana ve babamdan geldiğini yahut mizacımın hususî bir tesiri olduğunu söylemek istedim. Lakin gördüm ki, bu kabilden olan mülâhazalar meseleyi geriletiyorsa da halledemiyor. Acaba benden evvelkilere ve onlardan önce geçenlere bu his nereden geldi, suali karşıma çıkıyor. Bununla beraber şahsî hayatımda müşahede etmekte olduğum dindarlık ihtiyaçını beşerin içtimaî hayatında daha kuvvetli görmekteyim. Çünkü dinin eteğine sarılmak hususunda o da benden geride değildir. Diyanet, gayet kuvvetli bir ağaç gibi insaniyetin geçirdiği inkılapların hepsinde hayat ve mevcudiyetini muhafaza etmiş ve edecektir. Gerçi bu ağacın meydandaki kökleri binlerce defa kesilmiştir; lakin asıl kök daimî surette dallar budaklar yetiştirmekten asla halî kalmıyor. O halde din, ezelî ve ebedîdir; kökleri ezeliyete dayanan dinin zevâl bulmasının ihtimali yoktur. Zaman geçmekle menbaının kuruması şöyle dursun, bir taraftan felsefî fikirler, diğer taraftan hayatın elîm tecrübeleri gibi iki müessirin tesiri altında biz o menbaın gittikçe derinleştiğini, genişlediğini görmekteyiz. Öyle ise dine düşman olanlar dinin görünüşünün, dış yüzünün, zaiflemesi-

1 *Dairetülmaarif* - Ferid Vecdi

ne bakarak pek ferahlanmasınlar; din taraftarları da kederlenmesinler. Çünkü evvelkilerin sevinciyle ikincilerin kederi her iki tarafın da dinin aslına, menbaına vukufu olmadığından ileri geliyor. Eğer bunlar iyice araştırmış, incelemiş olsalardı dinin dış yüzü ne kadar tehdit altında ise kendi hayatının o kadar payıdar, o kadar mahfuz olduğunu görürlerdi. İnsaniyetin hayatı diyanetle başlamış olduğu gibi diyanetle kuvvet kazanacak, diyanetle nihayet bulacaktır.[2]" Yukarıya naklettiğimiz satırlar, dinin insan fıtratına yerleştirilmiş ezelî bir hakikat olduğunu ve insanın dinsiz yaşayamayacağını pek açık ifade ediyor. İnsanın aklı selimi de kendisini bir Allah'a iman etmeye sevkeder.[3]

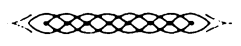
Filhakika insan, akıl ve şuuru ile başka hayvanlardan mümtaz bir mevkidedir. İnsanda biri maziye, geçmişe, diğeri geleceğe bakan iki cihet vardır. Mazi, hayatın kaybolmaya yaklaşan geçmiş olayları tarafından dimağımızda bırakılan izler demek olduğundan onunla sıkı bir alakamız vardır. Hayatımızın geçmişe çevrilmiş olan bu cephesi bizi ara sıra ezeliyet sahalarında da fikir yürütmeye, varlığımızın sebeplerini anlamaya sevkeder, bize mebdeimizi ve ona hâkim olan ezelî ve ebedî kudreti aratır ve bu arayış bizde başka zevklerle ölçülemeyecek manevî bir zevk husule getirir.

Hayatımızın istikbale bakan cephesi de yarınımızı, ve en son gideceğimiz yeri düşündürür. Çünkü biz sadece geçmiş veyahut yalnız bugün için değiliz. Bundan dolayıdır ki, yarınımıza karşı kayıtsız kalamayız. Bugün elimize geçen her türlü nimetlere rağmen asıl düşüncemiz yarındır, istikbaldir. İnsan, bugünün nimetlerine kanaat etmeyerek asıl hayatını istikbalde görür ve daima onu elde etmek ister. Mazi ne kadar tatlı ve ne derece muhteşem olursa olsun artık yok olmuştur. Hal dediğimiz de her an mazi oluyor demektir. Bunun içindir ki, bugünkü yaşayış ve refah ne kadar mükemmel olursa olsun ruh, bu geçici şeylere kanaat etmeyerek onların ebedîleşmesini ister; daima var olmak arzusu ruhumuzda fıtri, cibilli bir şeydir. Demek ki, insan, sadece mazi ve hâl dediğimiz anları geçerek göçüp gitmeye ve yok olmaya mahkûm olmayıp ebedîleşmeye namzettir; insandaki akıl ve şuur asıl bunun içindir. Şu halde insan görünmeyen bir âlemden her dakika kendisine tevcih edilen: "Sen ne idin? Nereden geldin? Niçin geldin? Nereye gideceksin?"

---

2 *Mecelletül Ezher*, cilt 11; S: 228-233. el-Hadikat'ül-Fikriyye, *Saffet'ül-İrfan* - Ferid Vecdi.

3 Gazalî ve bazı İslâm âlimleri de Allah'a imanın fitri olduğunu söylerler.

suallerine karşı kayıtsız kalabilir mi? Bunlara cevap vermedikçe ruh ıztırabtan kurtulur ve aradığı sükûnu bulabilir mi? İşte insanların hemen hepsinin bu varlık âleminin bir yaratıcısı, bir sahibi, bir idare edeni olduğunu anlamaya çalışmış ve ona inanmış olmaları bundandır. İslâm itikadına göre Allah, peygamber göndermemiş olsa bile akıl yolile Allah'ı bilmenin vacip olması da bundandır. Hanefî mezhebinin müessisi olan İmam Âzam Ebu Hanife'ye göre Allah, peygamber göndermeseydi yine kendi akıllarile Allah'ı bilmeleri ve O'na iman etmeleri insanlara vacip olurdu. Bazı kavimlerin Allah hakkındaki garip itikadları, bunun aksini ispat etmez. Evet, tarihin şehadetinden anlıyoruz ki, birtakım kimseler, güneş, ay, yıldız, taş ve ağaç gibi bir çok şeylere tapmışlardır! Fakat, onların bu halleri fikrî bir dalalettir. Ve kutup noktasına dönmekle istikrarını temin edemeyen mıknatısî ibrenin kararsızlığı, kasri hareketler kabilindendir. Canlı ve cansız bir çok şeylere tapan bu kalplerin dönecekleri amaç, hiç şüphe yok ki, Hak mabuddur, Yaratan'ın kendisidir. Lakin bunlar, amaçlarına ulaştıracak doğru yolu göremedikleri yahut ondan saptıkları için bir çıkmaza saplanıp kalmışlardır.

DİNİN İNKİŞAF MEBDEİ VE PEYGAMBER:

Görülüyor ki, iradesi bütün kâinat üzerinde hâkim bir yaratıcının varlığını anlamak insana mahsus aklî ve fıtrî bir kemâldir. Bu bakımdan dinin menşei fıtrattır, insandaki aklıselimdir. Lakin yukarda da söylediğimiz gibi insanda fıtri ve bir cürsûme halinde mevcut olan bu his ve şuur, ilahi vahy ile beyan ve takviye olunmuştur. Çünkü yalnız kalpte olan bu cürsûme hakkı bilmek, Allah ile münasebette bulunmak ve Hakk'ın emirlerini anlamak için kâfi değildir. Bunu aydınlatacak olan vahyi ilahidir, peygamberin beyanıdır. Binaenaleyh beşerin dinî ve hukuki mebdei, kendisinde fıtri olan akıl ve basiret ise de onun gelişmesi, inkişafı ilahi vahiy iledir.[4] Bunun içindir ki, İslâm itikadına göre din hem aklî hem de naklîdir. Dinin vahye dayanması, aklî ve makul olmasına mani değildir.

Kur'an haber veriyor ki, Âdemoğlu kendisini anladığı günden itibaren kendisine Hakk'ı bildiren ve Hakk'a giden doğru yolu gösteren yüksek şahsiyetler eksik olmamış ve her zaman, her ümmette böyle kılavuzlar çıkmıştır.[5] İnsanın bir ucu ezeliyetin karanlıklarında, öbür ucu

4 Bak. 188-193
5 Bak. 208-227.

istikbalin sonsuzluğunda kaybolan yolunu onlar aydınlatmışlar, insanı düşündüren muammaları kesin olarak onlar çözmüşler, ölümün mutlak bir yokluk olmayıp ebedî bir hayatın başlangıcı olduğunu, hayır ve şer, fazilet ve rezilet esaslarını ilk önce onlar talim etmişlerdir. Âdemoğlu bu hakikat yolcularının ellerinde tuttukları kuvvetli meşalelerle, bunların nurlu ve feyizli kılavuzlukları iledir ki Yaratanı tanımış, nereden geldiğini, niçin geldiğini, nereye gideceğini, haklarını ve vazifelerini anlamıştır. İnsanların kendi içlerinden çıkan ve Allah'ın vahyine, ilhamına mazhar olan bu ilahi kılavuzlara Peygamber ve bunların beşeriyete gösterdikleri yola da Hak Din denir. Semavî ve mukaddes kitapların hepsi esas itibarile böyle bir şahsiyetin tebliğatına, hak ve büyük dinler de bunların tebliğatı olan kitaplara dayanır.

Yine Kur'an'dan öğreniyoruz ki, ilâhi tecelliye mazhar olan peygamberler, insanları daima bir Allah'a ibadete çağırmışlar ve Allah'tan başka herhangi bir şeyi mukaddes ve ilah saymanın dalalet ve şirk olduğunu söylemişlerdir. Maamafih, insanlara doğru yolu göstermiş olan bu peygamberlerden sonra da nice nice beşer kütleleri yine bu doğru yoldan saparak nefsanî arzularına uymuşlar, maddi veya ruhani şekilleri takdis ederek onlara tapmışlar[6] ve bu suretledir ki batıl ve hurafi dinler meydana gelmiştir.

PEYGAMBERLERİN VAZİFELERİ:

Allah'ın bu elçilerinden her biri devirlerinin ve kavimlerinin ruhi ve maddî ihtiyaçlarını temin edecek esasları talim etmek, haktan saparak gerilemiş cemaatlere hak ve adaleti göstermek, onların içini ve dışını ıslah ile yükseltmek ve saadete ulaştırmak vazifesile gelmişlerdi. Bunlardan bir kısmı küçük bir sahayı ve bulundukları muhiti aydınlatmaya memur idi; bir kısmı daha geniş vazifelerle gelmişlerdi. Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in vazifesi ise yalnız bir ırkı yükseltmek, mahdud bir muhiti muayyen bir zaman için aydınlatmak değil, belki bütün insanların ahlâkını yükseltmek, onların ihtiyaçlarına yeter düsturlar talim etmek, dünyaya hak, adalet ve hürriyet mefhumlarını yaymak, dinî ve coğrafi taassubları kaldırarak insanlar arasında mütecanis bir vahdet, umumî bir kardeşlik, hak ve adalet prensiplerine dayanan bir sulh ve müsalemet tesis etmekti. Bunun içindir ki onun talim eylediği esaslar hem bütün beşeriyete şamildir hem de fıtrat ve tabiata aykırı değildir.

6 Bak. 212, 227, 228.

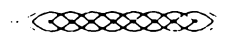

Esasen hayatının her safhası mazbut olan Hazreti Muhammed'in peygamberliği bir tesadüf eseri olmayıp cihan tarihine bağlı mühim bir hadisedir. Tarih diyor ki, miladın yedinci asrının başlangıcı millî, içtimaî, dinî her esasın çürüdüğü, altüst olduğu bir devirdi; her yerde durum, birleştirici ve tabii bir dine ihtiyaç gösteriyordu. Önce geçen ilahi elçilerle parlamış olan mukaddes çirağ, insan kanile sönmüş ve ortalığı korkunç karanlıklar bürümüştü. Hazreti İbrahim'in, Musa ve İsa'nın tesis eyledikleri ilahi müessese hurafelerle dolmuş, temiz bir insan olan İsa'nın yüksek şahsiyeti esatîr kütlesi içinde kaybolmuş ve o, ezeliyetin doğurduğu bir ilah telakki edilmişti. Bu müesseselerden daha kuvvetli bir bünyan kurulmak için bütün bu karanlıkları aydınlatacak yeni bir vahye, yeni bir peygambere ihtiyaç vardı.[7] Allah'ın hikmeti ve ezelî iradesi bütün beşer ırkına hitab eden bir peygamberin gönderilmesini iktiza ediyordu. Bu peygamberin ruhani kudreti mekân hudutları ile mukayyet olmayacağı gibi, zaman hudutlarının da üstünde olacak, onun talimleri her devirde gelen bütün nesiller üzerinde tesirini yapmakta devam edecek, onun ışığı ebediyete kadar sönmeyecekti. Bu peygamber, İsa'nın da müjdelediği Hazreti Muhammed'di. [Allah'ın salât ve selâmı ona!]

İSLÂM DİNİ, İSLÂM'IN UMUMÎ VE HUSUSÎ MANASI:

İslâm dini, hayatı tamamen mazbut olan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın Allah tarafından tebliğ ve kendi hayatında tatbik eylediği ahkamdan ibarettir. Bu din, Kur'an'da İslâm kelimesile hülasa ve tesbit edilmiş ve İslâm ona has alem olmuştur; Allah katında gerçek din yalnız İslâm'dır, ondan başka din arayan zarar ve ziyandadır.[8] Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği bu dine İslâm adını veren, Müslümanların kendileri değil Kur'an'dır, Allah Teâlâ'dır.[9] Kur'an'da bu unvan ile tesbit edilmiş olan din, tam manasile Allah'ın birliği esasına dayanır ve insanın asli olan fıtratı üzerine intibak eder. Kitabımızda bu cihetler uzun uzadıya izah edilmiştir. Ancak bu dinin mahiyeti, prensipleri ve onlara dayanan hükümler hakkında burada kısa bir fikir vermiş olmak için daha önce bunun unvanı olan İslâm kelimesinin delalet eylediği manaları tesbit edelim: İslâm kelimesinin aslı olan (s,l,m,) maddesi kuvvetli olmak, rehavet ve gevşeklikten, eğrilip büğrülmekten uzak bulunmak,

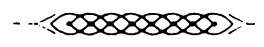
7 Emir Alî, *The Spirit of İslâm.*
8 Kıır'an: 3, 19, 85.
9 Kur'an: 5, 3, 22, 78.

içimiz ve dışımızla ilgili her türlü ayıplardan sâlim ve temiz olmak manalarına gelir. Barışa girmek, inkiyat ve itaat etmek, sulh ve müsalemet, Allah'ın hükmüne, kaza ve kaderine razı olmak, doğrudan ayrılmamak, hiçbir suretle şaşıp sapmıyarak daima yolun ortasından yürümek manalarına da gelir. Binaenaleyh aynı kökten gelen İslâm kelimesinde de bütün bu manalar mülâhaza olunmak lâzımdır. İslâm'ın umumî ve lisani olan bu manalarından başka onun bir de hususî ve şer'î manası vardır ki o da, şimdi söylediğimiz gibi, "Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği ahkam" demektir. Bu manaca İslâm'ın en kısa tarifi de: "insanı, dünya ve ahirette, Allah'ın nimetlerine ulaştıran, felâha ve selâmete çıkaran" demek olur. Bu yol, Kur'an'ın ilk suresinde (Fatiha'da) veciz bir surette, diğer bir çok ayetlerle peygamberin sünnetinde ise uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu dine Allah tarafından bu ismin verilmesi çok dikkate değer bir şeydir. İslâm kelimesi bu dinin ruhunu ifade ettiğine göre selâmete çıkarmak ve müsalemet ruhu, Müslümanlıkta hâkim ve asîl bir ruhtur.

MÜSLÜMANLIK İNSANLIK DİNİDİR:

Kur'an'ın talimleri bize açıkça gösterir ki, tevhid dini, yalnız Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) ile başlamış değildir. Âdem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa'nın dini de aslı itibarile İslâm'dır; Peygamberimizin beyanına göre dünyaya gelen her çocuk Müslüman olarak doğar. Geçen peygamberlerin dinî mebdeleri Allah'ın vahdeti olduğu gibi, son peygamber de bu vahdeti takrir ile başlamış ve diyanetin bir kavme, bir cemaate değil, bütün beşeriyete şamil olan aslî ruhunu yeniden diriltmiştir. Bu noktayı biraz daha aydınlatalım: Din mefhumu, ya sabit bir hakikatin veyahut batıl ve uydurma bir vehmin ifadesi olabilir. İkinci şık mantıkî olarak kabul edilemez. Çünkü bu takdirde yalancı ilahların ve muğalatacıların çokluğu nisbetinde dinler de çok olmak ve bununla beraber aralarında hiçbir ayniyet, hiçbir vahdet noktası bulunmamak icap ederdi; halbuki öyle değildir. Filhakika bugün, hak ve batıl bir çok din vardır. Fakat, batıl dediğimiz dinler incelendiği zaman görülür ki, onları da hak dine bağlayan bir cihet, hepsinin birleştiği bir nokta var, bunun içindir ki, "Din mefhumu ve aslî din, basit bir hakikatin ifadesi" diye kabul edilmek zarureti vardır. Gerçi semavî dinler arasında birtakım ihtilaflar ve temayüzler olduğu şüphesizdir. Lakin bunun sebebi esasta olan ayrılık değil, belki bu dinlerin zaman ve mekân değişmesiyle değişebilecek birtakım fer'î hususiyetleri tazammün etmiş olmalarıdır. Bun-

lar tıpkı bir tek ağacın yekdiğerinden bazı hususiyetlerle ayrılan dalları gibidir. Bu dallardan her biri, haiz oldukları hususiyetlerle birbirinden ayrı olmakla beraber hepsinin bir esasa, bir köke dayanması ile de yine birliklerini muhafaza ettiklerinde şüphe yoktur. Görünüşteki çokluk ve ayrılık, hakikatte yine vahdetin ifadesidir. Çünkü bu dalların hepsi bir asılda, bir kökte birleşiyor ve hepsi aynı mefhum ile ifade ediliyor. İşte bunun gibi dinin aslı olmak üzere kabul edilmesi lâzım gelen esasın, hak ve semavî olan her dinde bir tek hakikat olması zaruridir. Bütün peygamberler onu tebliğ ettikleri gibi, Hazreti Muhammed de Hakk'ın dinini, hak dini tebliğ eylemiştir. Onun tebliğ ve talim eylediği bu dinin asıl prensipleri, kâinatın umumî ve sabit kanunları gibi çok geniş külliyetleri ihata ve beşerî vicdanları bir tek hakikat çevresinde birleştirerek o suretle terbiye etmektedir. Bu itibariyledir ki İslâm, önce geçmiş olan peygamberler tarafından tebliğ ve neşredilmiş ve fakat sonradan bir çok sebepler ve âmillerle değişikliklere, tahriflere uğramış ve safiyetini kaybetmiş bulunan esasları aslî kıymetlerine çevirmiş ve aynı zamanda onları olgun bir şekilde izah ederek ilmî kıymetlerle de bezemiştir. Bu kadarla da bırakmayarak bir de ikinci derecede bulunan ve bununla beraber zamani ve mekâni tecellileri ihtiva eden ve beşerin sabit ve müşterek bir ruh altında teceddüd ve ilerleme ile yaşayabilmesini temin edecek olan şer'î hükümlerde de bir çok yenilikler göstermiştir. Bütün bu mütalealarla şu hakikate vasıl oluyoruz ki, Kur'an'ın İslam'dan ibaret olmak üzere tescil eylediği din, gerçek dini yalnız kendisine hasr etmeyerek bütün semavi dinlerin sönmüş ve karanlıklar içinde gömülmüş bulunan tarihî ve aslî kıymetlerini ortaya koymuş ve onları yenileyerek hepsinin bir esasta, Allah'ın bir olduğu esasında birleştiklerini ve böylece bütün peygamberlerin tebliğ eyledikleri dinin İslâm olduğunu meydana çıkarmıştır.

Maamafih, İslâm'ın bu şekilde izah edilmesinden, onun eski dinlerin bir tekâmülü, evvelki peygamberlerin dinlerinden bir araya gelmiş bir telif olması manasını anlamamakta lâzımdır; dinlerde görülen tekâmülün manası bu değildir.[10] Dinlerde görülen inkişafı böyle anlamak dinin mahiyetini lâyikile bilmemek ve onu beşerî bir müessese farzetmek demektir.

---

10 Dinlerin tekâmülü: bahsine (233) bak.

Dinin, beşerin kendi eseri olmadığı nasıl bir hakikat ise, insan olduklarında hiç şüphe edemiyeceğimiz peygamberlerin ulûhiyette iştirakleri olmadığı da bir hakikattir. Peygamberlerden hiçbirisi böyle bir iddiada bulunmamışlar ve kendilerinin de insandan başka bir şey olmadıklarını ve ancak Allah'tan aldıklarını tebliğ etmek vazifesile mükellef bulunduklarını söylemişlerdir. İlk peygamberlerin de, son peygamberin de yaptığı işte budur. Binaenaleyh peygamberlere şari' din vaz eden demek hakikat olmayıp mecazdır, dinin hakiki sahibi Allah'dır. Bunun içindir ki, İslâm dinine bazı Avrupalı muharrirlerin dedikleri gibi "Muhammedîlik" demek yanlıştır.[11]

İSLÂM, HAZRETİ MUHAMMED'İN KENDİ ESERİ DEĞİLDİR:

Mevlânâ Muhammed Ali, İslâm'ın bütün beşeriyet dini olduğunu *"İslâm The religion of Humanity"* adlı eserinde şöyle izah eder: İslâm, Resuli Ekrem tarafından on üç asır önce tebliğ olunan ve semavî dinlerin sonuncusu olan dinin adıdır. Garpta bu dine Muhammedîlik derler. Lakin böyle bir isim Müslümanlarca meçhuldür. Kur'an'a göre Müslümanlık, insanlık mefhumu kadar geniş ve şümullüdür. Yalnız Hazreti Muhammed'in değil, önce gelip geçen bütün peygamberlerin dini de umumî manasile Müslümanlıktı. Hazreti Âdem, Hazreti Nuh, Hazreti İbrahim, Hazreti Musa ve İsa'nın dini de bu manaca İslâm'dı. Binaenaleyh Müslümanlık dünyanın her tarafında zuhur etmiş olan bütün peygamberlerin dinidir. Resuli Ekrem'in beyanına göre her çocuk Müslüman olarak doğar. Demek ki Hazreti Muhammed İslâm'ın kurucusu değil bu ilahi nizamı son tebliğ edendir. Kur'an muhtelif devirlerde muhtelif kavimler arasında peygamberler zuhur ettiğini, bu peygamberler tarafından teb-

---

11 Semavî dinlerin hakiki vazıı, sahibi Allah Teâlâ'dır. Peygamberler sadece Allah'ın ezeli iradesinin zuhuruna vasıta olmuşlar, vahyile Allah'tan aldıklarını insanlara bildirmişlerdir. Bu bakımdan dini, peygamberlere izafe etmek ve İsevîlik, Muhammedîlik deyerek onların isimlerile isimlendirmek, pek de doğru olamaz. Lakin unutmamak gerektir ki din; ilk önce peygamberin ruhunda tecelli eder, külli ruhun kudsi ruha bir hitabı ile başlar. Şu kadar ki bu, peygamberin iradî olan failiyeti ile ilgili değildir. Bu tecellide peygamberin ruhu fail olmayıp sadece kabul edici bir durumdadır. Yani peygamberin söyledikleri kendi arzusile ve kendi tarafından tertip edilmez. Belki o, külli ruhtan geleni olduğu gibi alır ve öylece insanlara söyler. Binaenaleyh, peygamberlerin tebliğ eyledikleri semavi dinler, hakikî menşeleri bakımından Allah'a izafe olunacağı gibi zuhur ve tecellisi bakımından da peygambere ve hatta hükümlerine itaat etmelerinden dolayı ümmete de izafe olunabilir. Şu halde peygambere dinin kurucusu ve İslâm'a da Muhammed dini veya Muhammedîlik demek, yalnız bu bakımdan ve mecazî olarak doğru olabilir. Hakikat bakımından İslâm'a "Muhammedîlik" demek doğru değildir.

liğ olunan dinlerin asli şeklile Müslümanlıktan başka bir şey olmadığını, insanın fıtrî dininin İslâm olduğunu bildiriyor. Binaenaleyh Kur'an'a nazaran İslamiyet dairesi bütün insanlığı kuşatmış ve bunun kemâl mertebesi Peygamberimizle tecelli etmiş, onunla din kemâlini bulmuştur. Bunun içindir ki ondan sonra başka bir peygamber gelmiyecektir.

Evet O, İslâm'ın hakiki kurucusu değil, bu ezelî nizamı en son tebliğ eden, bütün inkişaflarile külliyet ve cüz'iyyeti ile zuhuruna vasıta olan yüksek bir şahsiyettir. Nasıl ki, kendilerine mucid ve muhteri unvanı verilen bir çok dâhiler de böyledir. Onların yaptıkları da birer keşiften başka bir şey olmadığından onlara da mucid veya muhteri denilmesi mecazdır.

Allah'ın bir ve her şeyi yaratan, terbiye ve idare eden yalnız O olduğu ezelî bir hakikat değil midir? Hazreti Muhammed, bu hakikati ve bunun ilmî, ahlâkî ve amelî ferilerini vaz etmemiş, sadece Allah'tan aldığı gibi tebliğ eylemiş ve insanlığın istifadesine koymuştur. Ezelî olan din, evvelki peygamberlerle de böylece ortaya konulmuşken zamanla değişikliklere, tahriflere uğramış ve esaslarını kaybederek ilmî kaynakları büsbütün zayıflatmıştı. Fakat bu, Hazreti Muhammed ile yeniden doğmuş, dinlere insan elile sokulmuş olan hatalar düzeltilmiş, hak ve batıl birbirinden ayrılmış, bir cemiyetin hususi şartları veyahut inkişafının iptidai merhalelerinde bulunması dolayısile evvelce tebliğ olunmayan hakikatler belirmiş ve böylece nazarî ve amelî her sahada büyük bir tecelliye ve inkişafa mazhar olmuştur. İleride de görüleceği gibi Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği İslâm dini hem vicdana hem fikre hem hayata bir çok şeyler vermiş ve bununla beraber yine esasta bütün semavî dinlerle bir ve müşterek olduğunu ilan etmekten çekinmemiştir.

İslâm'dan başka hiçbir din gösterilemez ki, bütün peygamberlere ve onlara nazil olan mukaddes kitapların hak olduğuna iman etmeyi kendi sâliklerine vacip kılmış olsun! Bunun içindir ki, Kur'an'ın tarif ve "İslâm" diye tescil eylediği din, insanlık mefhumu kadar geniştir.[12] Bütün bu izahlardan şunu da anlıyoruz ki, "din" dediğimiz zaman her şeyden önce hatıra gelen bir Allah, bir de onun peygamberidir. Allah'sız din olmayacağı gibi, peygambere ve ilahi vahye dayanmayan bir sistem de din değildir.

---

12 Bak: 437-.440.

İSLÂM'IN ESASLARI:

İslâm dininin üçü itikada, kalp ve vicdana, ikisi de amele (iş) ve ahlâka ait başlıca beş esası vardır. İtikat esasları şunlardır:

1- Allah'a iman,

2- Peygambere iman,

3- Ahirete iman.

Bunlar, İslâm dininin dayandığı ana hatlardır.[13]

---

13 İnsanlığın emellerinin ve hislerinin bir sonu yoktur, bunları fanî ve üç beş günlük bir ömür içine sıkıştırmak ve bu kısa zamanda bütün emellerinin tahakkukuna çalışmak bir tenakuzdur. Bundan ötürüdür ki fanî hayatın ötesinde ebedî bir hayata iman, her milletin esaslı akidelerindendir. İnsan bugün var yarın yok olmaktan değil, ebedî olarak yaşamaktan zevk alır.

İnsan, olamaz zevâle kail:
Zira yaşamaz, o hale kail!

Olmuş bize bir hayat, şöyle!..
Bir diğeri olması mı öyle?!.

Olmaz demek ahıret, ne boş rey !..
Dünya dahi -hiç değil- olur şey.

Tatbik demek bu, şehri köyle;
Sen bul daha benzerin de, söyle!..

Vardır sözü, cehlden gelirmiş!.
Yokdur dememiz de bence böyle!.

Akl olmayla kasîr ü mahdud?
Hariçte kalan olur mu merdud?

Eğer yoksa onu kabûle esbâb,
Reddetmeğe de görülmez icâb.

Yoktan bizi var eden bu fıtrat
Vardan da yok etse hakdır elbet

Biz anlamadık ki ibtidayi
Mahkûm ola indimizde gayet!..

Abdülhak Hâmid (Makber)

Bununla beraber fanî hayatın ötesine inanmayanlar, amellerinin hepsine kısa bir ömür içinde kavuşmak sevdasile bütün varlıkları ihtirasla dolar ve hareketlerinin saikı olan bu ihtiras ile her vakit içtimaî huzur ve sükûnü bozarak daima haksızlıklara, tecavüzlere koşarlar. Bu ise içtimaî buhranlar doğuracağından umumî hayatı ıztıraba düşürür ve hatta yok eder. Binaenaleyh ebedî hayata inanmamış olan ruhlarda hakiki saadet yok demektir. İnsanın üç beş günlük ömründe elde edebileceği saadet bile sonsuz bir bekaye matuf çalışmaların semerelerindendir.

Beka' dediğimiz zaman hatıra iki şey gelir: 1) nev'in bekası, 2) ferdin bakası. Bir dinin asıl kıymeti de bu iki çeşit beka hakkında vereceği imanın ilmî ve amelî kıymet

İslâm'a buradan girildiği gibi, bunlardan birini inkâr etmekle de İs-

---

ölçüleriledir. Peygamberlerimizin tebliğ eylediği İslâm dini, itikad esaslarile ferdin bakasını, şerî hükümleri ve ahlâkî umdelerile de nev'in bakasını tekeffül eder. İçtimaî ve nevî bakanın daima tahakkuk etmesi; ruhi zevk ve neş'e ile, hak ve vazife sevgisile ve içtimaî adaletle mümkün olabilir. Halbuki bunu en ziyade temin edebilecek esas, azm ve iradeyi neş'e ve kuvvet kaynağı haline getiren ferdin bakası itikadıdır. Şunu itiraf etmek gerekdir ki, ferdin ve şahsın bakasını ilim yolile düşünebilmek mümkün olsa bile aynı yol ile bunun vukuunu isbat edebilmek güç ve hatta imkânsızdır. Çünkü müsbet ilim bunun için kâfi değildir. Esasen bu, onun sahası dahilinde değildir.

Hristiyanlık ve diğer bazı dinler, ferdin bakasını ruhun bakası nazariyesine bağlamakta ve bununla temin etmektedir. İslâm filozoflarından bir çokları da ruhun bakasını kabul etmişlerdir.

Tecrid ile ruhum olmuyor şad !
Bir cisme var ihtiyacı, müzdad;
Ben niyliyeyim bakayı ruhu,
Olmazsa vücut ile beraber!
Hâmid

İslâm dini ferdin bakasını kabul ve bunu ahirete, yani ölümden sonra ikinci bir neş'ete, iman ile izah ve temin etmektedir. İslâm itikadına göre bu dünyada fiilen vaki olmayan ferdî beka, ahirette mümkün ve vakidir. Bunun uzun uzadıya izah yeri burası olmamakla beraber şu kadarını arzedelim ki, bunda imkânsızlık olmadığı gibi, bazı maddî şartlar mülâhazasile bunun fennen ve ilmen imkânsızlığını iddia etmek de ilim ve fennin hududunu aşmak demektir. Şimdi söylediğimiz gibi ilim ve fennin sahası tamamen başkadır.

İslâm'da ahiret fikrinin dayandığı esas, Allah'ın ve sıfatlarının varlığı nazariyesidir. Allah'a ve O'nun yüksek sıfatlarına iman etmiş olanlar için ahiretin ve orada ferdî bakanın vukuunda hiçbir suretle imkânsızlık tasavvur edilemez. Bundan ötürüdür ki, dinin ilk temeli, Allah'ı bilmek ve O'na iman etmektir. Sonsuz kudrete sahib, her varlığın yaratıcısı bir tek Allah'a inanmış olan insan, ikinci bir neş'eti kolaylıkla tasavvur edebilir ve bunda bir imkânsızlık görmez. Fakat asıl mesele bunun mümkün olduğunu düşünebilmek değildir. Bir insan kalbinde fanî hayatın ötesinde ferdin başka bir hayat ile baki olduğu zevkini duyabilmek için onun tahakkukunu tasdik etmesi, ona şübhesiz olarak inanması lâzımdır. "Ölümden sonra ikinci ve başka bir yaşama tahakkuk edecektir" diye hüküm verebilmeli ki, ondan hissesini düşünerek bekaye olan imanın verdiği zevk ile neş'elensin! Böyle bir tasdik, akıl ve felsefe ile reddedilemeyeceği gibi isbat da edilemez. Burada aklın vazifesi kendi hududunda durmak ve daha öteye geçmeye çalışmamaktır. İstikbalin hudutsuzluğu içinde tahakkuk edecek olan bu hadiseyi örten kalın perdeleri tamamile yırtıp atmak için akıl ve felsefe kâfi değildir. O perdeleri birer birer kaldıracak ve onlarla gizlenmiş olan hakikati aydınlatacak bir nur vardır ki o da peygamberlik nurudur. Beşerî aklın ve onun mahsulü olan felsefenin durduğu bu ilahi vadide dolaşabilmek ancak vahiy yoluyla mümkün olabilir. Şu halde ahiretin ve orada ferdin bekası fikrinin tahakkuk edeceğini anlayabilmek ve buna iman etmek için peygamberi tasdik etmek gerektir.

Peygamberler içinde tarihi ve peygamberliğinin ne suretle geçtiği tamamen mazbut ve herkesçe belli olan da Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'dır. İşte bunun içindir ki semavî kitapların hepsinin esasını ve bütün peygamberleri tasdik eden İslâm

lâm dairesinden çıkılmış sayılır. İslâm'da imanın iki mertebesi vardır: icmal, tafsil. İmanın en mücmeli ve en basiti "Hazreti Muhammed (aleyhisselâm), her ne tebliğ etmiş ise haktır." diye tasdik etmektir. Bunun en kısa düsturu: "EŞHEDÜ ENLÂ İLÂHE İLLÂLLAH VE EŞHEDÜ ENNE MUHAMMEDEN ABDÜHÛ VE RESÛLÜH" demektir. Bunu söyleyen ve manasına inanan her insan Müslümandır. Müslüman sayılmak için bu kadarcık olsun bir imanı ve tasdiki olmak lâzımdır ve işte Müslümanlık böyle bir şehadetle başlar.

Bir insan, bu yolda bir şehadette bulunmakla evvela Allah'ın bir olduğuna, sonra da Hazreti Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inandığını söylemiş oluyor. Allah'ın birliğine inanmak (tevhid) İslâm'da ilk temeldir. Bu mebdei lâyıkile bilen ve ona inanan bir kimse diğer esaslara da inanmış demektir. Buna Hazreti Muhammed'in hem Allah'ın kulu hem de peygamberi olduğuna sehadeti ilave etmekle iki mühim hakikat kabul edilmiş oluyor:

A- Allah'ın birliğine iman, peygamber yolu ile talim ve tebliğ edildiği şekilde iman demektir.

B- Peygamberlik tarihî bir olaydır, binaenaleyh ona iman etmek dinin en esaslı bir rüknüdür. Peygambere ve vahiy denilen ruhi hadiseye iman etmeden din olamaz. Bu da Allah'ın sıfatlarına imanı istilzam eder. Bundan başka peygambere iman ederek onun da bir kul olduğunu tasrih etmek, dinler tarihi bakımından itikadda bir ıslahtır. Çünkü gerek Mûsevîlikte ve gerek İsevîlikte peygamberlerin bazılarına bir Allah'lık hissesi verilmiş, Allah'a oğul isnad edilmiş ve böylelikle Hazreti Üzeyr'e ve Hazreti İsa'ya Allah'ın oğulları denilmiştir. Hatta bunlara doğrudan

---

dininin esas temeli, ahiret fikrinin ve orada ikinci bir neş'etin hakikatini zamîn olan Allah'ın birliği ile Hazreti Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmektir.

Şu halde İslâm itikadı üç temel üzerine kurulmuştur:

1- Allah'ın birliğine iman,

2- Peygambere iman,

3- Ahirete iman. Allah'ın birliğine, ilim ve kudret gibi zati ve manevî bütün sıfatlarına iman eden bir insan peygamberi kabul etmekte tereddüd etmez. Peygamberi kabul ve onun söylediklerini tasdik eden kimse, muhakkak ki, ahireti ve orada vukua gelecek şeyleri de kabul edecektir. Bir Müslüman, bu itikat ile ferdin bekasına, mücazat ve mükâfatına iman eder ve bu iman ile kalbinde bir ferahlık duyarak hayatın bitmek tükenmek bilmeyen ıztırablarına göğüs gerer. Bu üç akide ile kendisini bezemiş olan bir mümin, herşeyden evvel hakseverliği, hodgâmlıktan uzak olmayı kendisi için bir gaye bilir. [67-87 ve 340-359'a da bak.]

doğruya ilah diyenler de olmuştur. İşte İslâm'ın tevhid akidesinde ve ilk esasında Hazreti Muhammed'in peygamber ve bununla beraber Allah'ın kulu olduğu tasrih olunmakla bu mühim noktaya işaret edilmiş, Allah'tan başka hak mabut olamayacağı ve peygamberin de bir kul ve insan olduğu en esaslı bir akide olarak talim olunmuştur. Bu iki itikada bir de Ahirete İman ilave edilince icmali imanın üçüncü derecesi elde edilmiş ve icmalden tafsile doğru bir adım daha atılmış olur.

İslâm'ın itikad esasları da hayat ile ilgilidir. Bunun içindir ki bu esaslara şeksiz ve tereddütsüz inanmış olan bir mümin, hak ve hakikat sevgisini her şeyin üstünde olarak yalnız Hakk'a tapar ve bunları taassubdan taraftarlıktan ... uzak olarak yapar. Çünkü onun iman ettiği Allah Teâlâ, Hak Teâlâ'dır; inandığı din, sadece hak din değil, hak dini ve Hakk'ın dinidir. Bunun içindir ki İslâm'da hak sevgisi, bütün hislere hâkim bir fazilet olmak üzere istenir. İslâm dininin hak sevgisi esasından doğan bir takım içtimaî neticeleri vardır ki, onlardan biri daima Hakk'ın yükselmesine, her yerde ve her zaman onun hâkim olmasına çalışmaktır. İnsanlar arasında birlik ve kardeşlik ruhunun yerleşmesi de bu esastan doğan neticelerdendir. Hakk'ın birliğine iman etmiş olan ruhlar, Hak'la sevecekleri için bunlarda hassasiyet ve tefekkür ölçüsü de hep bir olmak lâzımdır. Binaenaleyh Allah'ın birliğine imandan doğan hak ve fazilet severlik ile birlik bağları her türlü birliklerden daha kuvvetli ve daha şümullü olur. Hakk'ın birliğine inanmak, her vahdetin ve her kuvvetin esasıdır.

İslâm dininin amele (iş) ve ahlâka ait olan iki esası şunlardır:

1- Allah ile müsalemet,

2- Allah'ın kulları ile müsalemet,

Allah ile müsalemet demek, her hayır ve faziletin kaynağı yalnız Allah olduğuna inanmak ve Allah'ın iradesine teslim olmak, emirlerine itaat etmek demektir. Bunların başlıcası ibadettir; Allah ve hak sevgisinin kaynağı olan namaz, bu ibadetlerin başında gelir. Allah'ın bütün emirlerine itaati, oruç, zekât ve hac da bu ibadetlerdendir. Bunlar Müslümanlığın amelî ve fiilî binasını teşkil eder.

Allah'ın kulları ile müsalemet demek, onlarla dirlik ve düzenlik içinde yaşamak, en geniş manasile insanlara karşı iyilik yapmak, herkesin hayır ve saadetini istemek ve buna çalışmak demektir. Bu da, şüphe yok

ki, hak ve hayırseverliğin içtimaî neticelerindendir. Müslümanlık, hayal peşinde koşan dimağları tatmin için ortaya atılan bir takım nazariyelerden ibaret olmadığından gerek Allah ile olan vicdanî münasebetlerimiz, gerek kendimizden başka insanlara yapmakla mükellef bulunduğumuz vazifeler hep müsbet kaideler üzerine dayanır. Unutmamak lâzımdır ki, Allah'a karşı olan ibadet vazifesile insanların iyiliğine çalışmak birbirine sımsıkı bağlıdır. Bunun içindir ki Kur'an'a göre hakiki Müslüman, hem Allah ile hem de insanlarla tam bir müsalemet içinde yaşayan demektir. Bunu Kur'an en veciz ve en kesin bir ifade ile bildirmiştir.[14] İslâm'ın esasları ve bütün talimleri beşeriyetin adım adım ahlâkî olgunluğun en yükseklerine çıkmasını istihdaf etmektedir. Müslümanlık nazarında her insan Allah'ın kuludur ve hepsi aynı tabii haklara maliktir. O, sınıf farklarını kaldırmış ve bu farklara dayanan bütün gurur ve kibirleri kırmıştır. Bütün insanlar bir ailenin azalarıdır. Asalet; ahlâkî faziletle, hak ve vazifeye bağlılıkladır. Hangi ırka, hangi sınıfa, hangi mesleğe, hangi rütbeye mensup olursa olsun her insan, insan olmak bakımından bir takım müsavi haklara maliktir. Her insan başkalarına da aynı ailenin fertleri nazarile bakacak ve öyle muamele edecektir. Hiçbir ferd, mensup olduğu sınıf, meslek, ırk veya cinsiyet dolayısile tabii haklarının hiçbirisinden mahrum edilemez. Hak, zâtî hak kadar mukaddestir. Bir insan kendisi için sevdiklerini başkaları için de sevmedikçe olgun bir Müslüman değildir.

Bununla beraber şu ciheti de kaydetmeliyiz ki, Müslümanlık insanlar arasında böyle bir müsavat tesis etmekle şahsî meziyetlere, ilim ve

---

14 Sûre: 2, â: 111,112 ve S: 4, â: 12 15... Londra'dan "Sadis Blâs" müessese-i ilmiyesinde İslâm dini hakkında bir konferans vermiş olan İngiliz Ce. V. Lûyeiner. L. L. D. D. M. I. Filozof, D, D, V. L.'nin şu sözleri bunu ne güzel ifade ediyor:

"Musevilik ile Hristiyanlık İslâm'da mevcuttur ve Hazreti Muhammed'in telkin eylediği şekil, onların mükemmel ve nihaisidir. Allah yolunda gitmek, yevmi hayatımızda sükûn ve selâmeti elde etmek için daima Allah ile beraber bulunmak, "Allah'ın iradesine inkıyat etmek,.." bunların hepsine biz de mu'tekidiz. Fakat bu itikad, Müslümanlıkta ameli hayata intikal etmiştir ve bu dinin temel taşı budur. Müslümanlıkta ibadet fikri, bu dinin telkin eylediği diğer fikirler gibi en yüksek inkişafına ermiştir. Kur'an'a göre ibadet, Allah'a erişmenin tek yolu olan kalp temizliğinin hakiki vasıtasıdır." (bak: 363-374)

[Bu konferans İslâmic Revieu'nın Ağustos 1914 nüshasında yayınlanmıştır. Yazıcının adını takip eden, kendisinin ilmî unvanlarıdır ki İngiltere'nin en yüksek elkabıdır. Kendisi (1845) senesinden beri İslâm âlemile temasta bulunmuş, İslâm dinini tahsil etmiş ve yarım asırlık ilmî tetebbülerini ortaya koymuştur. Aldığımız satırlar söz konusu konferanstan bir parçadır.]

rütbe bakımından aşağıda olanın daha yukarıdakilere yapması lâzımgelen hürmeti eksiltmiş değildir. O, bir taraftan böyle bir müsavat tesis ederken diğer taraftan büyüklere ve evliyai umur dediğimiz âmirlere ve şeflere itaat vacip olduğunu da en kesin bir ifade ile bildirmiş, Allah'a ve peygambere itaatin yanında onları da zikretmiş ve böylece hem müsavatı hem de küçüklerin büyüklere itaatını, ehliyet ve salâhiyetin kıymetini temin eylemiştir. İslâm dininin dayandığı ana hatlar bütün beşeriyet tarafından şu veya bu şekilde kabul edilmiş olduğundan bunlara bütün dinlerin dayandıkları ve üzerinde birleştikleri noktalar diye bakabiliriz. Tabiîdir ki, her dinin inandığı esaslar ve onlara dayanan bir ibadet şekli var. Lakin İslâm, bunları en son hakikî inkişafları ile izah etmekle diğer dinlerden ayrılır. Mesela, Müslümanlık, Allah'ın varlığını kabul etmekte bütün semavî dinlerle birleşir; fakat İslâm, Allah'ın mutlak vahdetini talim etmek, kudret ve ilmini hiçbir had ile tahdit etmemek hususunda başka dinlerden üstün bir mevkide bulunur. Kur'an Allah'ın birliğini, büyüklüğünü, rahmetinin genişliğini o kadar beliğ bir surette anlatır ki, onlar en hissiz insanları bile harekete getirir. İslâm itikadına göre Allah, rahmet ve inayetini yalnız bir kavme, bir ırka hasreden ve yalnız bir kavmin ilahı olan Allah değil, belki bütün âlemin yaratıcısı ve rabbıdır. Halbuki eski milletlerin Allah telâkkisi, insanlara sevgi ilham edecek bir mahiyette değildi. Onların nazarında Allah, rahmet ve şefkattan ziyade gazablıdır. Ve O'nun öfkesi ancak insan kurbanı sunmakla durdurulabilir. İslâm'ın zuhuruna kadar bu telâkki devam ettiği halde ondan sonra da daha başka ve Allah'lık mefhumu ile telifi mümkün olmayan bir şekil aldı. Müslümanlık Allah'ı "Rabbil-âlemin, Rahman, Rahîm Maliki yevmiddin" sıfatlarile tavsif eylemiştir. Binaenaleyh İslâm'ın telkin ettiği Allah, bütün âlemin rabbıdır, şefkat ve rahmeti her şeyi kuşatacak kadar geniştir. İslâm'ın peygamber itikadı da böyledir. Şurasına da işaret etmeliyiz ki, Kur'an bütün bunları talim ederken hiçbir yerde "doğmatizm" eseri görülmez. Çünkü Kur'an, ancak insanın şuuruna, akıl ve muhakemesine hitap eder.

DİNİN HEDEFİ:

Dinin hedefi vaad eylediği nimet, doğrudan doğruya insanın saadetidir ve bu da dünya ve ahiret saadetinin her ikisine şamildir. İslâm'ın itikad, amel ve ahlâk esasları bunun tahakkuku ile ilgilidir; hepsi bunun

içindir. Kur'an bu saadeti "felaha ermek" diye anlatır.[15] Ve bunun fıtri olan meleke ve kuvvetlerimizi ilim, iman ve amel ile inkişaf ettirmek suretile olabileceğini haber verir.

Filhakika, tabiattaki her şeyde olduğu gibi bizim de varlığımızda gizlenmiş birtakım melekelerimiz, hassalarımız vardır. Mesela, koca bir meşe bir palamut tanesinde, bir çınar ufacık bir tohumda, insanın maddî kalıbı bir damla suda nasıl gizlenmiş ve daima gelişmeye hazır ise onun aklî, ahlâkî, ruhani inkişaflara mazhar olacak istidatları, manevî meziyetleri haiz bulunduğu da unutulmamak lâzımdır. Maddî gelişmeler bir takım değişmeyen kanunlara tabi olduğu gibi ahlâkî, aklî ve ruhani inkişaflar da böyledir. Din, hayır ve şer hudutlarını tayin ederek bunlardan birini seçmeyi bizim serbest irademize bırakır ve böylece kuvvetlerimizi ve melekelerimizi ya iyi veyahut kötüye doğru inkişaf ettirmemizin bize ait olduğunu ifade ve bizi bizatihi hayra sevk eder. Kur'an'ın beyanına göre insanın, fıtratında bir define gibi saklı olan kabiliyetlerinin olgun meyvelerini kabrin ötesinde toplayabilmesi için bu dünyada o kabiliyetleri en yüksek bir şekilde inkişaf ettirmiş olması gerekir. Kuvvetli bir imana ve o imana dayanan iyi hareketlerle fıtri kabiliyetlerini inkişaf ettirmiyerek bu dünyada faziletkâr yaşama saadetini elde edemeyenler için kabrin ötesinde de felah ve kurtuluş yoktur.[16]

İslâm'ın itikad, amel ve ahlâk esasları ciddi bir surette incelenirse görülür ki, İslâm, insanın kabiliyetlerini hayra doğru inkişaf ettiren ve böylece dünyasını ve ahiretini mamur etmek gayesini güden bir hayat kanunundan başka bir şey değildir. Bunun içindir ki Kur'an bilhassa şu meseleler hakkında bizi aydınlatarak muhtelif meleke ve kabiliyetlerimizin gelişmesini temin etmektedir:

1- Beşerî kuvvetler ve kabiliyetler,

2- Bu kuvvetlerin gelişmeleri için ne suretle kullanılacakları,

3- Bu hedefi tahakkuk ettirmek için insanın Allah'ına karşı yapmakla mükellef bulunduğu vazifeler,

4- İnsanın insanla olan münasebetleri,

---

15 S: 2, ayet: 2-5- S: 8, 104, 131, 200- Sûre: 7, a: 8, 69, 156- Sûre 5, a: 85, 90, 100 S: 90, 89, 103- S: 7, 45- S: 22; 77- S: 24, 51 S: 23 1-11, 103, 117- S: 30, 31, 38- S: 59, 9- S: 31, 4-5. ilâh...

16 Kur'an, Sûre: 17. ayet: 72. S: 87, ayet: 14,15. S: 91, â: 9, S: 103, â: 2,3.

5- İnsanın kendisini kuşatan tabiatla münasebetleri,

6- Bu münasebetlerin ne suretle idare edileceği,

7- Ahiret hayatı ve bunun dünya hayatı ile ilgisi.

Dinler ve mezhepler tarihinin tetkikinden anlıyoruz ki, beşerin meleke ve kabiliyetleri meselesi, fikirleri en çok işgal eden büyük meselelerden birini teşkil etmiş ve bunun muhtelif şekillerde halli itikadi, amelî, ahlâkî ve ruhani hayat için ayrı ayrı kaideler konulmasına saik olmuş ve bu da birbirine benzemeyen itikatların ve mezheplerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Filhakika, İslâm'dan önceki dinî ve felsefî telakkilerden bazılarına göre insan pek aşağı arzuların mücessem bir sureti idi. İnsanın bedeni, terakki yolunda tesadüf olunan engellerin en büyüklerinden sayılırdı.[17] İnsan, bir günah yükü idi, günahkâr olarak doğan insanın ebedî azaptan kurtulmasına imkân yoktu. Bu da insanı yaşamaya bile layık görmüyordu. Ona göre mihnet ve meşakkat, insanın mütemadî nasibi idi. Zerdüştîlik, insanı hayır ve şer ilahlarının elinde bir oyuncak yapmıştı. Hristiyanlığa göre de insan günahkâr olarak doğar, günahkâr yaşar ve günahkâr ölür. Meğer ki bir ruhani tarafından vaftiz yapılmış olsun. Başka suretle bugünahlardan kurtulup da "melekûti âlâ" ya yükselmesine imkân yoktur. Ne Buda, ne Konfüçyüs, ne Zerdüşt, ne diğer dinler ve hatta ne de asrî akliye mezhebi insanlığa layık olduğa mevkii veremedi. Yalnız Müslümanlıktır ki, insana hakiki mevkiini verdi. İslâm itikadına göre insan; aklî, bedenî, ahlâkî ve ruhani en mükemmel meleke ve kabiliyetlerle mücehhez ve her türlü günahlardan uzak, maddî ve manevî her çeşit terakkiye müstait olarak doğar.[18] Tabiatte her varlığın terakki sahası mahdut olduğu halde insanınki hudutsuzdur. Böyle bir istidatta yaratılmış olan insan, şahikaların en yükseklerine çıkabilir; bunun için şunun bunun vasıta olmasına ve başkaları tarafından günahlarının su veyahut kan ile yıkanmasına muhtaç değildir. Onun muhtaç olduğu bir tek şey vardır, o da: "kendi çalışması, ve nefsine güveni.[19]" Fakat aynı zamanda insan süfliyetin en aşağısına da yuvarlanabilir. Bu, insanın kabiliyetlerini inkişaf ettirip ettirmemesine bağlıdır.[20]

---

17 Bu fikir, maalesef bazı tasavvuf kitablarına da geçmiştir!
18 Kurân, S: 95; ayet: 4,5,6...
19 Kurân: Sûre: 53, ayet: 39-42. v. S.
20 S: 90, Â:8. 9,10. S: 95, â: 4,5,6.

İnsanı saadetin en yükseklerine çıkaracak olan, ancak kuvvetli bir iman ile ameli salihtir. Ameli salihten maksat ise bazılarının zannettikleri gibi yalnız namaz ve niyaz değildir. Gerek ferdiyeti bakımından kendi nefsine gerek bir uzvunu teşkil etmesi bakımından ailesine, yurduna ve ulusuna ve - havas ve avam - bütün insanlara faydası dokunan ve hepsinin salâhına hizmet eden iyi, yaraşıklı ve hayırlı işlerin hepsi de ameli salihtir.

Kur'an'da her nerede iman zikredilmiş ise ameli salih onu takip etmiştir. Kur'an, hayatın her safhasında bizi felah ve saadete götürecek doğru yolu da izah eder.[21] Kur'an'ın bu yüksek irşatlarından öğreniyoruz ki, din, Allah ile insan arasında bir nisbettir; kullarına hayır ve şerri, iyi ve kötüyü, güzel ve çirkini bildirmek Allah'a aittir. Allah, insanları bütün bunları bilecek, görecek bir istidad ve kabiliyette yaratmış ve yollarını tamamen aydınlatmıştır.[22] Tabiatta, her şey, insanın hayrı, felah ve saadeti içindir; her şey insanı buraya sevk eder, insana hizmet eder, onlardan istifade ve onları idare etmekte göstereceği iktidar ve kabiliyettir ki, kendisi için tabiat kuvvetlerini faydalı veyahut zararlı bir hale sokabilir. İnsanın, serbest iradesile yaptıkları her şeyden yalnız kendisinin mes'ul olması da bundandır. İnsana düşen Yaradanı tanımak, O'na iman ile gösterdiği doğru yoldan yürümek, tabiat kuvvetlerinden faydalanmak, yaptığı işe göre bir cezaya inanarak ameli salih işlemektir.

İnsanın böyle bir istidat ile yaratıldığını haber veren Kur'an, kabiliyetlerimizi ne suretle işleteceğimizi göstermiş, felah ve saadet yalnız imana değil, iman ile birlikte ameli salihe bağlanmıştır. İslâm, bir taraftan insanın en yüksek mertebelere çıkmak istidadında olduğunu söylerken diğer taraftan meleke ve kabiliyetlerini işletmek ve hayra doğru inkişaf ettirmek için tabi olacağı esasları da izah etmiş ve yolunu aydınlatmıştır. Binaenaleyh, melekelerimizi inkişaf ettirerek hayatın her safhasında hâkimiyet kazanmak, Kur'an'ın "felah ve selamete erenler" diye tavsif eylediği müminlerden olabilmek için ilim, iman ve en şamil manasile ameli salih lâzımdır

İSLÂM HAYAT DİNİDİR:

Yukarıda da söylediğimiz gibi İslâm yalnız felsefî ve hayali bir mefkûre yahut insanı sadece ölümden sonrasile meşgul eden bir dua ve

21 K, S; 76, ayet: 2,3. S: 87, â; 3. S; 90, ayet; -4,8,9,10.
22 Sûre; 1, ayet; 6,7. S; 2, ayet; 2-5. ve S.

ibadet sistemi değil, aynı zamanda insanın bütün tabii ihtiyaçlarını göz önünde tutan bir fikir, hareket ve hayat kaynağıdır. Bunu izah etmeden önce dinin ilmünnefis bakımından esaslarına dair bir kaç söz söylemek isteriz. "[23]... Dinin, ilmünnefse göre esası hoşnutsuzluk, ihtiyaç ve eksiklik duygularıdır. Hoşnutsuzluğumuzu hissettiğimizdendir ki, dinde hoşnudî ve tamamiyeti ararız. Demek ki enfüsî bakıma göre dinin esası eksiklik duygusudur. Afâkî bakımdan da din, beşer ruhunun hoşnudluğunu ve tamamlanmak ihtiyaçını tatmin için gelen bir şeydir. Bu esas, bu eksiklik hissi ve tamamlanmak ihtiyacı bütün canlıları başkalarından ayıran bir vasıftır. Cansızların mümeyyiz vasıfları parçalanmak ve dağılmak olduğu halde canlılarınki daha yüksek bir vahdete, bir kemale doğru gitmek istemeleridir. Kendini bir kül yapmak ve olgunlaştırmak için her canlının içinde bir saik vardır. Ve bu da bütün uzviyetlerin en kudretli ve en büyük mümeyyizlerinden biridir. Ruhi marazların tetkiki gösteriyor ki, bir takım garizî hareketler tatmin edilmeksizin kalmayı kabul etmiyor ve hayatta kendilerini ifade ettiriyorlar. Korku, hiddet garizası, cinsî gariza, merak garizası.... bunlar tatmin edilmek için büyük bir saikı haizdirler. Bu garizî temayüllerden birini tazyik etmek isteyecek olursanız, derhal tabii olmayan suretlerde kendilerini göstermeye başlarlar.

" ... Garizelerimize tatbik ettiğimiz her şeyi, bir kül olarak şahsiyetimize de tatbik edebiliriz. Her garize nasıl kendini ifadeye uğraşıyorsa; bir kül olarak şahsiyetimiz de tamamlanmak için mücadele etmektedir. Bütün şahsiyetin tamamlanmaya ve hoşnut olmaya iştiyakı dinin, ilmünnefis nazarında esasıdır. Bunun içindir ki, ferd, eksikliğini ve tamamlanmak ihtiyaçını giderecek ve bütün şahsiyetini tamamlayacak mefkûre için mücadele eder ve onu arar. Bu mefkûrenin tahakkuku, onun mes'udiyetidir. Yukarıda söylediğimiz gibi din, afakî bir bakımdan insanlara bunu temin eden şeydir. Binaenaleyh pek geniş bir noktai nazara göre tamamiyet ve mes'udiyeti temin eden her mefkûreye "dinî

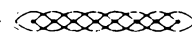
23 Tırnak içine aldığımız satırlar, Oxford'da toplanmış olan edyan kongresinde (J. E-Hadfild) tarafından verilmiş olan bir konferansın hülasasıdır. Bu konferansta (J. A. Hadfild) yeni ilmünnefs-ruhiyatın ortaya çıkardığı mühim meseleleri izah ettikden sonra bunlara verilecek cevapların ana hatlarını da izah etmekde ve ilmünnefsin bilhassa hak dini batıl dinden ayırmağa muvaffak olacağını beyan ve hak dinin ilmünnefs bakımından esaslarını saymaktadır. Bu konferans yirmi sene önce arkadaşımız Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye çevrilmiş ve o zaman intişar etmekde olan Sebilürreşat mecmuasının (24 ve 25) inci ciltlerinde neşredilmiştir.

bir mefkûre" denilebilir. Bazı insanlar tanıyoruz ki top oynamak onlar için gûya bir dindir, bunlar kendilerini top oyununa vakfetmişler. Onların mes'udiyetlerini tatmin eden yegane şey odur. Bazı insanlar da meşgul oldukları bir işi kendilerine âdeta din edinmişler. Bir kısmı insanların dini de posta pulları toplamaktır. Bunların her biri şunu veya bunu ruhunun istediği yegane şey sayarak bütün vaktini ve faaliyetini ona hasrediyor. Başkaları da vardır ki, hayatta doğruluğu din telâkki ederler. Fakat bunların hepsi de eksiktir ve bir taraflıdır. Çünkü bunlar, bütün şahsiyeti tatmin etmez. İnsan hayatta böyle yalnız bir taraflı olan şeyleri arar ve bütün faaliyetini oraya hasrederse hayatın diğer bediî taraflarından, hayatın bütün meşru zevklerinden şahsını mahrum eder. Mücerred mefkûreler de ne kadar yüksek olursa olsunlar şahsiyetimizi tamamlığı için bir şey ifade etmezler. Binaenaleyh en yüksek din, hayatımızın esasındaki ihtiyacı ve hoşnudsuzluğu tatmin için bize bir şahısta temerküz eden bir mefkûre takdim eder.

"Filhakika hangi din, garizî temayüllerimizi ve bütün faaliyetimizi, bütün şahsiyetimizin vazifelerini tatmin ve hepsine bir mahreç temin ederse ilmünnefis nazarında hak din odur. Demek ki bir dinin mümeyyiz vasıfları: 1) Garizî temayüllerimizin hepsini bir suretle tatmin etmesi, bütün şahsiyetlerimizi tamamlaması; 2) Bu temayülleri bir hedef ve bir maksada tevcih ederek hepsini ahenkleştirmesidir. Buna göre hak dini arayıp bulabiliriz; bu ölçüye göre (mesela) Buda dinine şöyle bir bakalım: Buda dini beşerî seciyenin yalnız bir tarafını, yani insanlığın elemlerine karşı tehassüsü tatmin eder. Fakat seciyemizin diğer tarafını, yani haklarımızı temin ve kudretimizi tahkim tarafını hoşnud etmez. Budizm, muztarip beşeriyetin halile hallenir, onun elemlerile elem duyar ve bundan dolayı göz yaşları döker. Bununla beraber ona yardım edemez, onu kaldırmak için el uzatamaz...

Yahudîlik, beşerî seciyelerden yalnız maddî ciheti tatmin eder. Hristiyanlık ise beşerî seciyenin muhabbet ve şefkat tarafını tatmin etmek ister, kudret tarafını tatmin etmez. İncil'in "sağ yanağına bir tokat atana sol yanağını çevir" mealinde olan nassı bunun en bariz delilidir. Hristiyanlıktaki ruhbanlık esası, beşerî garizeyi tazyik ve tatil eden ve tabiata aykırı olan bir şeydir. Dünyevî zevkleri istihkar etmek, iyi bir Hristiyan olmak için şarttır."

İslâm dinine gelince, bu din, beşerî seciye ve garizelerimizi tatmin için her birine meşru bir şekil vermekte ve bunlardan hiçbirini tazyik ve tatil etmemektedir. O, insanlar arasında Allah sevgisine dayanan bir kardeşlik ve buna göre bir yardımlaşma esası kurmuş ve böylece şefkati ve sevgiyi tahkim etmiş, bununla beraber fıtratımızın en ince noktalarına varıncaya kadar bütün tahassüslerini tatmin ve aynı zamanda beşerî seciyemizin öbür tarafını, yani kudret ihtiyaçını da temin eden kaideler koymuştur. Bu esaslar üzerinde yürüyen bir Müslüman, başka insanları insan oldukları için sevmeyi, onlara bütün kalbi ile şefkat göstermeyi, yardım etmeyi dinî bir vazife bilir. Bir Müslüman, başkalarının uğradığı bir felaket, bir kötülük karşısında yalnız elem duymakla kalmaz, bununla beraber o kötülüğün kalkması ve o felaketin hafiflemesi için gücünün yettiği kadar çalışmayı da bir vazife sayar. Müslümanlık, insanda tabii olan arzulardan hiçbirini tatil ve hatta tazyik etmez. Hepsini meşru bir iradeye tabi kılar. Müslümanlığın tanıdığı fazilet, itidaldir. Bütün garizî temayüller itidal dairesinde ve meşru bir şekilde kendini ifade eder, bütün beşerî şahsiyet kendini tamamlar. Müslümanlık o canlı mefkûredir ki, hayata kemalini ve en büyük saadeti bahşeder.

Filhakika en serbest ve en fazilet sever bir tabiata sahip insanların tabiatlarında temayüz eden meyiller arasında bilhassa şu ikisi en tabii olanıdır:

1- Zevk,

2- Faaliyet.

Zevk denilen meyil, her ne suretle olursa olsun hududunu aştığı zaman insan için büyük bir tehlikedir. Fakat kendi hududunda kaldıkça şahsî hayatın saadetini elde etmek için feyizli bir kaynak olduğu da şüphesizdir. İnsanda olan bu meyli söküp atmak tabiata aykırı bir hareket olduğu gibi, onu başı boş koyuvermek de gayeye uygun değildir.

İnsandaki faaliyet ve hareket meyli, daha kuvvetli ve fakat daha meşkûk bir mahiyeti haizdir. Bu meyil çok kere insanı öfkeye, ihtirasa, intikama sevkeder. Bununla beraber o meyil, hayır, adalet, insaf ve merhamet duygularile idare edilirse o zaman her iyiliğin ve her faziletin kaynağı olur. Binaenaleyh herhangi bir seciyede bu iki meyil ahenkli bir surette birleşirse ona sahip olan insan, beşerî fıtratın en mükemmel numunesini teşkil etmiş sayılır. İnsanın ihtiyaçları her an değişe-

bilir, fakat insan daima insandır; onun tabiatını büsbütün değiştirmek ve onda bulunan bazı kötü meyilleri söküp atmak imkânı yoktur ve insan kaldıkça olamaz da. Zaman ve terbiye ile değişmesi lâzım gelen bunların mahiyetleri değil şekilleridir.[24] Beşerin asıl kendisi demek olan tabiatı değiştirilemeyeceği gibi, iyilik ve kötülük, fazilet ve rezilet de değişmez. İşte bunun içindir ki beşerin tabiatına uygun olarak gelen İslâm dini, bedenin inkişafına, ruhun yükselmesine engel olmayacak bir surette tabii meyl ve arzuların hepsinden istifade etmek hakkını vermiştir; Allah'ın yarattığı iyi, güzel, pâk ve faydalı olan her şeyden meşru yollarla istifade etmek haram ve memnu değildir. Eşyada asıl olan temiz ve mubah olmaktır. Meğer ki hilafına bir nas olsun. Müslüman ahiret için çalışacak, fakat dünyadan nasibini de unutmayacaktır.[25]

Kur'an'a göre din ile hayat birbirinden ayrı iki şey değildir. Dinin hareket sahası medenî dediğimiz hayatı en yüksek şeklile kuşatacak kadar geniştir. O, her şeyden önce insanın maddiyatı ile, cismani ihtiyaçları ile ilgilenir. İnsana Allah, tabiat, hayat, dünya ve ahiret hakkında sahih ve doğru bilgiler vererek onun içini dışını temizler ve böylece onu yavaş yavaş alçaktan yükseğe, süflî ve hayvanî hayattan insanî ve kudsal hayata çıkarır. Sıhhat, ilim, servet, iktisat, aile, ev, fabrika, mağaza, yurd, ulus, harp, sulh ... sözün kısası ferdî ve içtimaî hayat ile alâkalı hiçbir şey yoktur ki, din orada tecelli etmesin ve onunla ilgilenmesin! Binaenaleyh bir Müslüman hem tam manasile mümin kalabilir hem de dünyevî zevk ve faaliyeti elden bırakmaz; hayatın bütün zevklerinden meşru yollarla faydalanır, tabii ve garizî olan meyillerinden hiçbirini öldürmek aklından geçmez, dünyanın nimetlerinden, zevklerinden hiçbirini istihkar etmez, hayat mübarezesinden bir an geri kalmaz. İslâm'a göre atalet cansızlığın başka bir adıdır, binaenaleyh tabii ve garizî olan meyillerinden herhangisini tazyik ve tatil etmek haramdır. Hülâsa İslâm dini, beşerin tabiatına uygun bir hareket ve hayat kaynağıdır; kuvvetini ezelî iradeden alır ve bununla beşerin tabiatını terbiye eder, saliklerini harekete getirir, bütün esasları hayat ile ilgilidir.

Müslümanlığın ilk temeli Allah'a iman değil midir? Bunda bile hayat ile sıkı bir rabıta görmemek mümkün müdür? Müslümanlığın telkin eylediği Allah, mücerred bir mefhumu değil, en yüksek sıfatları zatında

---

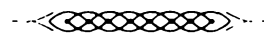
24 Gazali - *İhya'ül-Ulûm;* Ahmed Hamdi - *Ahlâk Dersleri.*
25 Kur'an, S. 28, 77. 7,32-2,290 (454-456) de bak.

toplamış olan ezelî ve eşsiz Yaratıcı'yı ifade eder. Allah'a böylece iman etmiş olan bir mümin, o yüksek sıfatları elde etmeye çalışacak, insanın düşünebileceği en yüksek hedefi göz önüne getirerek hareketlerinin ona uygun düşmesine dikkat edecektir. Diğer esasları da hep böyledir, bizzat hayat ile ilgilidir, hepsi beşerin tabii meyillerini, melekelerini ve bunların terbiyelerini ve muhtelif inkişaf safhalarını göz önünde tutar ve onları tatmin etmek gayesini güder. Kur'an, en basit fikirli insanları irşad edecek kaideleri cami olduğu gibi, en yüksek filozofları tatmin edecek beyanları, en serbest meyilleri terbiye edecek esasları, medeniyetin en yüksek şahikalarına eriştiği iddia edilen milletleri daha yükseklere sevk edecek talimleri ihtiva eder. Tabiî, amelî ve hayatî olmak İslâm'ın esas umdelerindendir. İslam'ı mümtaz bir mevkide tutan umumîlik sıfatı, onun hayatî ve tabii olmasındandır.

İSLAM'DA AHLAKA VERİLEN KIYMET VE İMAN İLE AHLÂK ARASINDAKİ MÜNASEBET:

İslâm'ın esas kaynakları olan Kur'an ile sünnet incelenirse görülür ki, İslâm her şeyden evvel bir ahlâk dinidir. Müslümanlık ahlâk demek, müslüman da en olgun ve en faziletli bir insan demektir. Ahlâkî dediğimiz vazifeler, dinin esas temeli olan ve sadece bir kalp işi gibi sanılan iman ve itikad köklerile o kadar kaynaşmıştır ki, bunları birbirinden ayrı tutmak mümkün bile değildir. İslâm'da ahlâkî hiçbir emir yoktur ki, dinin esas temeli olan iman ile sıkı bir alâkası olmasın! Allah'ın birliğini ikrar etmek nasıl imandan bir cüz ise, bu olmadıkça bir insan nasıl mümin sayılmazsa, insanlara zarar verecek şeyleri ortadan kaldırmak, mesela, yolun ortasındaki bir taş parçasını, bir çalıyı kaldırıp bir kenara atmak da imandan bir cüzdür, imanın kemâlindendir. Ahdinde durmak, verdiği sözü yerine getirmek, yalan söylememek, insan çekiştirmemek, münafıklık ve riyakârlık yapmamak, elile ve dilile kimseyi incitmemek, elinden geldiği kadar herkese iyilik yapmak gibi ne kadar ahlâkî şeyler varsa bunların hepsi imanın şubeleri sayılmıştır. Bu faziletleri yaşamayan bir müminin imanı kemalini bulmamıştır. Ahlâkî vazifelere taalluk eden ve iradenin serbest intihabına bırakılmış olan bu gibi şeyleri yapanlara felsefî ahlâk bir mükâfat vaad etmediği gibi yapmayanlara da bir ceza tertip etmez. Halbuki Müslümanlıkta asıl iman ile bunlar arasında sıkı bir münasebet vardır. Ahlâkî ve insanî sayılan bütün vazifeler, dinin temeli olan iman ağacının dalları ve meyveleridir.

Bir insanın olgun bir Müslüman sayılması bunlarladır. Hakiki iman, insanın içini tamamen tertemiz yaptıktan sonra ağzından taşarak sözlerinde ve işlerinde kendisini gösterecek olan bir hareket mebdeidir. Bundan dolayıdır ki bir Müslüman, ahlâkî ve insanî denilen her türlü vazifeyi dinî bir vazife olarak yapar ve bunu yapmadığı takdirde de imanında bir eksiklik olacağında şüphe etmez.[26]

AHLÂK İLE İBADET ARASINDAKİ MÜNASEBET:

İslâm'da, ahlâkın ibadet ile de pek sıkı bir münasebeti vardır. O kadar ki, ahlâkî vazifeleri sırf dinin ve Allah'ın hakkı olan vazifelerden (ibadet vazifelerinden) aşağı tutmak da mümkün değildir. Müslümanlık ne mücerred bir itikad ne de ruhsuz bir şekil ve gösteriş meselesi olmadığı cihetle, onun ibadetleri de ahlâkî gayeler istihdaf etmektedir. Kur'an'ın beyanına göre sahih namaz, insanı her türlü kötülükten ve uygunsuz hareketlerden nehyeder, korur.[27] Bu ruhu taşımayan bir ibadet, Müslümanlığın emrettiği ibadetten uzak, ruhsuz ve samimiyetsiz bir âyin demektir; Müslümanlıkta ise ruhsuz kuru şekillerin hiçbir kıymeti yoktur. Kur'an, namazı bu derekeye indiren ve böyle bir namaz kılmakla bütün dinî vazifelerini yapıyormuş gibi sanan kimseleri tahbih etmektedir.[28] Bir taraftan namaz kılıp oruç tutan, diğer taraftan da kötü huyları bir türlü bırakmayan, yalan söyleyen ve yalan şahidliği yapan, dilile ve elile başkalarını inciten kimselerin bu ibadetlerinin hakiki kıymetlerini aşağıdaki hadisler çok güzel tayin etmektedir. "Kıldığı namaz kendisini kötü huylardan alıkoymayan bir adam, o namazile Allah'tan uzaklaşmaktan başka bir şey yapmış olmaz."[29] "Yalan şahitliğini bırakmamış olan bir insanın yiyip içmeyi bırakmasına (yani oruç tutmasına) Allah'ın ihtiyacı yoktur."[30], "Ne kadar oruç tutanlar vardır ki oruçlarından görecekleri sadece aç ve susuz kalmaktır; geceleri sabahlara kadar nice ibadet eden, namaz kılan vardır ki bununla uykusuz kalmaktan başka bir şey elde edemezler."[31] Bir gün Peygamberin yanında bir kadından bahs olunmuş: "Her gün oruç tutar, bütün gece namaz kılar; şu kadar ki ahlâkı kötü, dilile komşularını incitir." denilmişti. Bunun üze-

---

26 Bak: 364-387.

27 Namazı kıl, muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülükten nehyeder, uzaklaştırır-. Kur'an, Sûre: 29, Ayet: 45.

28 Kur'an, Sûre: 107, ayet: 4, 5, 6.

29 من لم تنهه صلاته عن الفحشاء والمنكر لم يزدد من الله إلا بعدًا - رواه الطبرانى

30 من لم يدع قول الزور والعمل به فليس لله حاجة فى أن يدع طعامه وشرابه - رواه البخارى

31 رب صائم ليس له من صيامه إلا الجوع والعطش ورب قائم ليس له من قيامه إلا السهر - رواه ابن ماجة والنسائى

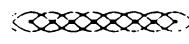
rine Peygamber: "O kadında hayır yoktur, o cehennemliktir." buyurdu. "Size oruç, namaz ve zekât derecesinden efdalini haber vereyim mi? Dargınları barıştırmaktır. Çünkü iki kişinin arasının açılması, kardeşlik bağlarını kökünden koparan bir şeydir." "Bir saat adalet, gündüzü oruç, gecesi namazla geçen altmış sene nafile ibadetten efdaldir; hükümde bir saat zulüm, Allah katında altmış sene isyandan daha büyük ve daha ağırdır.."

"İlminden başkaları faydalanan bir âlim, bin âbidden hayırlıdır." [Camiussagîr]. "Hudut boyunda bir gün bir gece nöbet beklemek, bir ay nafile oruç tutmak ve namaz kılmaktan hayırlıdır."

Burada ancak bir kaçının meâlini naklettiğimiz bir çok ayetlerle yüzlerce hadislerden açık olarak anlaşılıyor ki, İslâm'da ahlâkî emirlerle dinî emirler ve farzlar birbirinden ayrılmamaktadır. Binaenaleyh Müslümanlık sadece dinî ve taabbüdî vazifeleri yapmak demek değildir. Bir Müslüman namazını, orucunu, zekâtını, haccını nasıl dinî bir vazife tanırsa, gerek dilile ve gerek elile komşularını incitmemeyi, başkalarına zarar verecek bir harekette bulunmamayı, insanlara güler yüz göstermeyi, dargınları barıştırmayı, daima insanların yardımına ve iyiliğine koşmayı, temizliği, sıhhatini korumayı, ailesi ile hoş geçinmeyi, yurdu ve ulusu için çalışmayı da yine dinî bir vazife olarak yapacaktır, çünkü onun dini böyle emretmektedir. Bugün Müslüman olduklarını söyleyen milyonların çoğunda cehalet, esaret, gerilik, nifak gibi ahlâksızlıklar hüküm sürüyorsa bunların sebebi din değil, belki dinin o ruhlar ve vicdanlar üzerinde bir tesirinin, bir hâkimiyetinin kalmamış ve sadece kuru bir âyîn şekline inkılâb etmiş olmasındandır.

Allah'a bir ibadet vazifesi olan namaz ile orucun yanı başında daima başkalarına yardım etmek, hak sahibinin hakkını vermek, Allah'ın yarattıklarına şefkatli ve merhametli olmak ve çalışmak hakkındaki emir ve vasiyyetlerin sayısız denecek kadar çok olması ne kadar manalıdır?

Müslümanlık nazarında insan öldürmek, hırsızlık etmek, birinin namusuna geçmek, kumarbazlık nasıl haram ise; başkasına iftira etmek, bir adamın arkasından hoşlanmayacağı sözlerde bulunmak, yalan söylemek, yalan şahidliği yapmak, dedikodularla vakit geçirmek, özü sözüne uymamak, sıhhatine zararlı olan şeyleri yiyip içmek, edep ve terbiye-

ye uygun olmayan hareketlerle kendi haysiyetini kırmak, vazifelerinde kayıtsız olmak da birer masiyet ve günahtır.[32]

Bir ahlâk ve fazilet dini olan ve bütün hedefi ahlâkın yükselmesile insanın saadetinden ibaret bulunan İslâm'ın ahlâkî umdeleri bütün insanlığı içine alacak kadar geniştir. O, cahil ve iptidaî insanlar için olduğu kadar en aydın insanlar ve en büyük filozoflar için; gece gündüz iş peşinde dolaşanlar kadar inzivaya çekilmiş zâhidler için, fakirlere olduğu gibi zenginler için... hülâsa hayatın muhtelif şartları içinde yaşayan insanların hepsi için bir hidayet, bir kuvvet, bir fazilet kaynağıdır. Hedefi insanın mutlak saadeti olan Kur'an, bir taraftan insanı mes'ud bir hayata kavuşturmak için muhtelif kaideler talim ederken diğer taraftan da insanın tabi olduğu hayat şartlarına en uygun kaideler üzerinde yürümesini teşvik ve terviç eder. Kur'an, insanı hem medeniyetin en yüksek derecelerine çıkaran, ona içtimaî hayatın mebdelerini öğreten umdeleri hem de ahlâkî ve ruhani terakkinin en yüksek şahikalarına çıkmış olanları da irşad edecek esasları ihtiva eder. En yüksek ve mefkurevî ahlâk kaidelerinin beşerin terakkisi için gerekli olması inkâr edilemez. Fakat bunlardan yalnız yüksek mefkûreleri anlayabilecek kabiliyette olanlar istifade edebilirler. Halbuki medeni seviyesi ne kadar yüksek olursa olsun herhangi bir millet veya cemaatin çoğunun bu sınıfa mensup olmadığı şüphesizdir. İşte bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim, insanın vahşet ve bedâvet halinden başlayarak ruhan yüksek bir şahsiyet sahibi oluncaya kadar alacağı ilerleme yoluna ait bütün irşadları cemetmiştir. İlahi olan bu irşadlar beşerî faaliyetin her safhasını kuşattığı gibi insanın bütün melekelerini ve kuvvetlerini inkişaf ettirmesini de iltizam eder. Şu şart ile ki inkişaf, yerinde ve zamanında olsun. Bu şart dahilinde hilim kadar öfke de ahlâkî bir fazilettir. O, şefkatli, halim ve affedici olmanın en büyük bir fazilet olduğunu talim ederken yapılan bir tecavüzün mahiyeti eğer ceza vermeyi gerekli görürse ona mislile mukabele etmeyi de ister. Müslümanlığın istemediği şeylere; cehalet, zillet ve meskenet, esaret ve mahkûmiyete razı olmaktır.

Müslümanlık, talihin en makûs tecellileri karşısında bile hiç irkilmiyerek en çetin bir metaneti, sabır ve sebat göstermeyi emir ve bunu en büyük fazilet diye tavsif eder. En büyük müşkillere sevk edecek de olsa iffetin, istikamet ve namusun icaplarından ayrılmamayı, en yakın

32 Bak: 363-374..

akrabanın ve en sevgili dostların aleyhine çıksa da doğru söylemeyi, şahsî menfaatleri feda ederek herkese karşı mütehassisane davranmayı, kimsenin gizli hallerini araştırmamayı, başkalarının ayıplarını örtmeyi, en çetin felaketlere göğüs germeyi, fenalık edenlere bile yerine göre iyilik yapmayı ahlâkî umdeleri arasına alıyor, her işte olduğu gibi ahlâkta da ifrat ve tefrit istemiyor. Müslümanlık, insanların Allah'a ibadet etmelerini, doğru ve müstakim olmalarını, iffet ve nezahetten ayrılmamalarını isterse de bunun için dünyadan elini eteğini çekmelerini, dünyevî zevkleri istihkar ederek münzevî bir hayat geçirmelerini istemez. İslâm ahlâkı insanların hayır yapmalarını, mallarından bir kısmını hayra sarf etmelerini emreder; lakin elinde ve avucunda olanı verip de fakir kalmalarını, zarurete düşmelerini doğru bulmaz. İslâm ahlâkı affı teşvik ederse de canilerin, bozguncuların içtimaî heyetin düzenini bozmalarına meydan verilmemesini ve bunlara şiddetle muamele yapılmasını emreder.

Şunu da söylemek isteriz ki, Kur'an'ın "Felâh ve selâmete erenler!" diye tavsif eylediği müminler, en yüksek kemâl mertebesine eren ve böylelikle nefislerinde hiçbir korku ve eksiklik kalmayanlardır. Nefsin bu itminanı ise yalnız günah esaretinden kurtulması, bütün ahlâkî zaaflardan ve noksanlardan uzak olması değil, daha yüksek ahlâkî kemâl kazanması ve en yüksek ruhani kuvvetle mücehhez olmasıdır. Binaenaleyh Kur'an'ın haber verdiği olgunluk ve erginlik, selâmet ve felah yalnız ahirete ait değil, dünya hayatında da kazanılması gerekli olan bir şeydir. İnsanın ahirette bu mertebeyi kazanabilmesi, orada korkudan emin olup umduğuna erebilmesi için onu daha önce bu dünyada kazanması icap eder. Bunun içindir ki, İslâm'a göre dünya ahiretin tarlasıdır. İnsan burada ne ekerse ahirette onu biçecektir.[33]

İSLÂM'IN RUHU:

Bütün bu mütalaalardan sonra şimdi İslâm'ın ruhunu şu iki esasta toplayabiliriz:

1- Allah'ın birliğine ve sıfatlarına iman (Tevhid),

2- İstikamet (her yönden doğruluk).

---

33 İslâm ahlâkının yüksekliği, İslâm'ın ferdî ve içtimaî ahlâka ne derece ehemmiyet verdiği 1340'da basılmış olan *"Ahlâk Dersleri"* adındaki eserimde uzun uzadıya anlatılmıştır.

İşte İslâm'ın bütün talimlerinin ruhu budur. Tevhid ilmin hülâsası, istikamet de amelin müntehasıdır. Bunlardan biri eksilince insan hakkile Müslüman olamaz. Her hakikatin başı ve hakikî mercii olan Allah'ın birliğine şeksiz şüphesiz inanmaktan doğacak olan vicdan, insanın bütün sözlerinde ve hareketlerinde, ferdî ve içtimaî bütün hallerde Hak severliğin tecelli ve tezahürünü temin demek olan ve istikamet adı verilen ahlâkî seciyedir. Bundan dolayıdır ki, Allah'ın birliğine iman ile istikamet, İslâm dininin unvanı ve remzi sayılmıştır, "Bana İslâm dinini öyle bir anlat ki, başka bir kimseye sormak ihtiyaçını duymayayım." diyen bir adama Peygamberin, "Allah'a iman ettim dedikten sonra istikamet üzere ol."[34] demesi gösteriyor ki, Müslümanlık Allah'a iman ettikten sonra bunu dili ile de söyleyerek sözlerinde, işlerinde ve bütün hallerinde istikamet (doğruluk) yolunu tutmaktır. İstikamet olmadıkça diriden beklenen saadetin ne dünyada ne de ahirette tahakkuk edemiyeceğini Kur'an açıkça bildirmiştir.[35] Allah'ın kullarına gerek doğrudan doğruya ve gerek vasıta ile vereceği nimetler hep doğru yoldan geldiği için bu nimetleri almak hususunda iradesini sarf etmek ihtiyaçında olan insanlar da her halde bu yolda yürümekle faydalanabilirler. Allah'ın tekvini ve teşriî kanunları bu yolda cereyan etmektedir.

İslâm'da istikametin mevkii ne derece mühim ise, tatbiki de bütün kanunların tatbikinde en büyük muvaffakiyet âmili denecek derecede şumullüdür. Peygambere hitaben "Emrolunduğun gibi istikamet et."[36] ayetinin tevcih eylediği vazife, peygamberlik vazifesinin hepsine şamil olduğundan Peygamber Efendimiz bu ayete işaret ederek "Hud sûresi beni ihtiyarlattı."[37] buyurmuştu. Bundan ötürüdür ki, insanlığın bütün irfanına, vicdanına, emellerine, sözlerine, işlerine; yalnızlığına, topluluğuna tesiri kesin olan istikamet mebdei enfüsî ve afakî iki çeşit şartla ilgilidir:

A- Ruhun eğriliklerine galebe edecek ve her harekette yalnız hak ve hakikati hedef tutacak derecede terbiye edilmiş olması. Bu ise ancak Allah'ın birliğine iman ve bütün meyilleri Hak sevgisine, Allah sevgisine ve Allah korkusuna irca etmeğe, başka bir tabir ile İslâm vicdanını tahakkuk ettirmeğe bağlıdır. Çünkü kendi menfaatine veyahut Allah'tan

34 قل أمنت بالله ثم استقم - مسلم ترمذى، نسائى
35 Kur'an, (S: 41, A: 30-S 96, A:13.)
36 S: 11, â : 112.
37 شيبتنى هود وأخواتها - طبرانى

başka, herhangi bir şeye tapınan ruhlar için hakikî istikamet yoktur ve olamaz.

B- Ruhi ve kalbî doğruluğun istiyeceği faaliyet ve bunun getireceği güçlüklere karşı koyacak bir kudrete sahip olmak. Afakî şartlar ise her türlü olaylar ve ihtiyaçlar içinde muhitin yardım derecesidir. İçtimaî cereyanlar ve bunların peşini bırakmayan şahsî menfaatlerin çarpışmaları ve bunların peşini bırakmıyacak olan duyguların tesiri ile zekâların kötü kullanılmalarından husule gelen yankılar ve sonuçlar bunda büyük bir yer alır. Bunu biraz aydınlatalım: Medeniyet ve topluluk ilerledikçe hayatî ihtiyaçlar çoğalır ve bu nisbette insanî haklar ve vazifeler de artar. Bu yüzden çalışmalar bazan kavgaya, dostluklar ayrılığa çevrilebilir; bu sırada insan zekâsı güçleşmiş olan ihtiyaçlar ve vazifeler karşısında kolaylaştırıcı vasıtalar aramak mecburiyetine düşer, böylece hak ihmal edilerek gönüllerde ve iradelerde nefsanî arzular galebe edebilir. Nifak, yalan, hile, aldatmak, istibdat, tahakküm gibi meşru olmayan her vasıtaya başvurmak en kısa yol sayılır ve bilginin çokluğu bunu kolaylaştırır da! İşte böyle bir muhit içinde istikamet üzere yürümek hayatını terk pahasına bir zorluk arz eder. Böyle bir durumun devamı halinde cemiyet birliğini kaybetmeğe, inkıraza yüz tutmaya başlar; nihayet cemiyet perişan olur. Ferdin hali değilse istikbali yıkılır. Böyle bir muhite galebe etmek, zorbalıkla değil, istikametten ayrılmayarak galebe etmek bir vazife olursa bunu yapmak, şüphe yok ki, yüz kere şehit olmağa azmetmek kadar güçlük gösterir.[38] Bu gibi hallerde istikametten ayrılmamak birçok insan için pek güç ise de bunu kolaylaştıran bir nokta var ki, o da bir taraftan Allah'ın birliğine, diğer taraftan ahiret gününe iman ile sonsuz bir istikbal için çalışmak gerekliğine kanaat etmektir; Allah'ın nimetlerine nail olmakla beşerin saadeti, yalnız bu hayata munhasır olmayıp başka bir âlemin de varlığını ve esasen beşer ruhunun taşıdığı sonsuz saadet maksatlarının böyle kısa ve mahdut bir ömre sığışamayacağını iyice düşünebilmektir. Bu şartlar tahakkuk edince, en güç durumlarda dahi, istikamet üzere yürümek kolaylaşır.

Sözün kısası, istikamet, Allah'ın birliğine iman akidesine dayanan İslâm'ın en büyük ahlâkî hasîsalarındandır. Hangi bakımdan olursa olsun insan için en hayırlı ve en kısa yol, istikamet yoludur. İnsanların

---

38 من علم بسنتى عند فساد أمتى فله أجر ماة شهيد = Ümmetimin ahlâkı bozulduğu bir zamanda benim sünnetimle amel eden, fazilet ve istikametten ayrılmayan bir kimseye yüz şehid ecri vardır.

bütün felâketleri ve korkuları istikametsizliktendir. İslâm dini de beşerî fıtrat ve menfaatın esası olan istikamet vicdanını inkişaf ettirir ve bunun tatbik suretlerini gösterir; dinin bütün ahkâmı bu doğru yolun planlarını ihtiva eder.[39]

İSLÂM VE TERAKKİ,

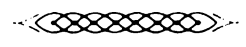
Avrupa'da zaman zaman hususî maksatlarla Müslümanlık aleyhinde eserler yazılarak ortaya bir takım fikirler atılmıştır. Bu eserleri yazanlar ya taassupla veyahut sömürgecilik siyasetini tamamile tahakkuk ettirmek için İslâm'ı daima karanlık renklerle göstermişler, yığın yığın neşriyat ile çalışarak İslâm'ın terakki ve teceddüde, ilim ve fenne engel olduğuna, Müslüman kavimlerin Müslüman kaldıkça Avrupa milletlerinin yükseldiği medeniyet seviyesine yükselemeyeceklerine dair hükümler vermişlerdir.[40] İslâm'ı, garplıların bu gibi eserlerinden öğrenmiş olan bazı kimselerin de bunların iğfallerine kapıldıkları esefle görülmüştür. Bu hükmün İslâm dini bakımından ne kadar yanlış olduğunu söylemeden önce terakki ve teceddüd mefhumu üzerinde biraz durmayı faydalı görüyorum.

Terakki, mevzularına yahut gayelerine göre bir çok manalarla ilgili bulunmaktadır.[41] İnsanlığın mutlak bir gayesi olsaydı ona doğru görülen ileri harekete beşerin terakkisi adı verilebilir ve onun bir terakki olduğu mutlak olarak kabul edilir, ona aykırı olan her şeye de terakkiye engel gözile bakılırdı. Halbuki insanların ferdiyeti kadar gayeler olabileceği şüphesizdir. Bunun için terakki denildiği zaman herkes kendi düşüncesine göre bir gayeye ulaşmayı kasteder ve ona ulaştıracak yola terakki yolu der gider. Binaenaleyh terakki, insanlar için mutlak değil, izafî bir mana ifade etmektedir. Bu itibar ile yalnız Müslümanlık ve hatta yalnız dinler değil, dünyada hiçbir şey mutlak olarak terakki

39 İbni Kayyim- *Medaricüssalikin*, cild: 2'de bu bahse dair çok mühim tafsilât vardır.

40 Yeni âlemi İslâm müellifi profesör Lothrop Stoddard sırf Hristiyanlık ruhile ve koyu bir taassubla bu vadide yazılmış eserlerin son zamanlarda intişar etmiş olanlarına yeni bir misal olarak protestan rahiplerinden Samuel Marinus Zwemer'in yazılarını gösteriyor. Arabistan'da vazife görmüş olan bu meşhur misyoner bilhassa : (*Arabia, the cradle of İslâm*) eseri ile 1915'te Londra'da basılan (*The ref roaches of Islâm*) eserini şayanı dikkat buluyor. Bunlardan başka (Lord Cromer) gibi meşhur siyasetçilerin de bu hükümlerde bulunduklarını yazdıktan sonra bunları tenkit ediyor ve tamamile haksız buluyor.

41 İngiliz filozofu Herbert Spencer - *Terakki Kanunu ve Sebebi*.

âmili olamaz. Aynı zamanda bunların terakkiye engel oldukları da iddia edilemez.

Bir çok sebep ve âmiller vardır ki, insanların ihtiras ve şehvetlerini tahrik eder ve bu suretle kötülükte ileri gitmelerini hazırlar. Görünüşte bunlara da terakki denilebilirse de hakikat öyle değildir. Şu halde gerçekten bir terakki âmili diye kabul edebileceğimiz şeyler, ancak, insanların saadetini, sükûn ve rahatını, hayır ve fazilette yükselmelerini temin ve insaniyete hizmet eden âmiller ve sebepler olmak gerektir.

Unutulmamalıdır ki, içtimaî saadet olmayan muhitlerde her türlü refah vasıtalarına malik gibi görünen ferdler bile bedbaht ve muztariptir. Çünkü ferdin en büyük saadeti, havayi nesimî gibi, muhitinden teneffüs ettiği içtimaî ruhtan gelir. Bulunduğu muhitin havası bozuk olursa onu teneffüs edenler de günün birinde hastalanır. İçtimaî saadetin sağlam olarak devam edebilmesi ve terakkinin bir saadet âmili olması için ferdlerin kuvvete ve menfaate değil. Hakk'a tapmaları, hak ve vazifenin kudsiyetini anlayarak kendi haklarına razı olacak, başkalarının haklarına saygı gösterecek kadar yüksek bir ahlâk ve fazilet sahibi olmaları gerektir. En büyük fazilet ise istikamet, umumun menfaati uğrunda fedakârlık,[42] vazifeye tam bir bağlılık demektir. Bunun yegane koruyucusu da hak ile vazifenin kudsiyeti ve mes'uliyet duygusudur. Bu duyguyu kalplerin derinliklerine yerleştirecek ve böylece bütün işlerinde ve hareketlerinde onun gelişmesini temin edecek âmillerin en kuvvetlisi ve en kesini, hiç şüphe yok ki, bir Allah'a iman ve ona teslim olmaktır ve Müslümanlık da işte budur. Kâinat dediğimiz şu sonsuz teceddüdün vahdet nizamını yaratan ve onu idare eden yüksek ve tek bir kudretin varlığını ve bu nizam içinde âlemin daima yenilenmekte ve terakkiye doğru gitmekte olduğunu telkin eden; zamanların geçip gitmesi yenilenmemek için bir sebep teşkil edemiyeceğini, insanların yeni arzu ve heyecanlar içinde daima yaşayabilmek için eskidikçe yenilenmek imkânına inanması lâzım geldiğini söyleyen[43] ve bütün bunlar da akla ve ilme dayanan, ahlâk ve faziletin yükselmesini ve insanlığın refahını gaye edinen bir din, şüphe yok ki terakki ve tekâmül safhalarının herhangi birinde çakılıp kalacak iptidaî bir vakıa olamaz. Bu manayı Peygamberimizin şu vecizeleri ne güzel anlatıyor: "İki günü müsavi olan

42 «خير الناس من ينفع الناس» = Nasın hayırlısı, insanlara faydası olanıdır. - Hadis-i Şerif.
43 Kur'an, s ; 57; a : 16, 17.

aldanmıştır..." Her asır başında bir müceddidin zuhurunu tebşir eden hadis,[44] İslâm'ın bir terakki ve teceddüt dini olduğunda daha açıktır. Peygamberimizin bu vecizelerinden de öğreniyoruz ki, İslâm dini tam manasile bir terakki ve teceddüd dinidir. O, esası baki kalmak şartile bizi daima şer'î hükümlerde bile teceddüde ve yeniliğe davet ve böyle bir teceddüdün kabulüne teşvik ediyor. Bundan ötürüdür ki İslâm'da içtihada büyük bir kıymet verilmiş ve içtihad, dinin kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir.[45]

Meselenin nazarî cihetini bu kadarla bırakarak şimdi Müslümanlığın terakki ve tecceddüd yolunda ne yaptığını, fikir ve hayata neler verdiğini kısaca anlatalım: *"Yeni Âlemi İslâm"* müellifi (Profesör Lozrop Sitoddard şöyle diyor: "İslamiyetin zuhuru beşer tarihinde en hayret verici bir hadisedir. İslamiyet, evvelce ehemmiyeti haiz olmayan bir kavimden ve bir memleketten çıkarak bir asır içinde muazzam imparatorlukları tahrip etmek, nice zamanlardan beri teessüs etmiş dinleri yıkmak, milletlerin ve kavimlerin ruhlarını değiştirmek ve büsbütün yeni bir âlem vücude getirmek suretile dünyanın yarı sahasına yayılmıştır. Bu tekâmül hadisesini ne kadar yakından tetkik edersek bize o kadar harikulâde görünür. Diğer büyük dinler ağır ağır, ıztırap verici bir çalışma ve boğuşma ile ileri gitmişler ve o dinleri kabul eden şevketli hükümdarların yardımlarile muzafferiyet kazanmışlardır... Halbuki İslamiyet böyle olmadı. O, beşeriyet vakayi'namelerinde ismi geçmeyen bir kavim ile seyrek surette meskûn ve çöl bir memleketten çıkarak çok az bir beşer kuvvetinin yardımile ve pek çok kuvvetli düşmanlara karşı muazzam başarılar kazandı. Ve mucize denilecek bir kolaylıkla muvaffak oldu, iki nesil geçer geçmez hilâl ateşinin Pyrénées'den Himalâya'ya, Asya merkezi çöllerinden Afrika merkezi çöllerine kadar muzafferane taşındığı görüldü. Bu hayret verici muvaffakiyetin bir takım âmilleri vardır ki onların başlıcası talimatı Muhammed'iyenin mahiyetidir."[46]

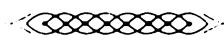
44 Aliyyülkari, *Ayn'ül-ilim şerhi*: cilt -1 s 116.

إن الله تعالى يبعث لهذه الأمة على رأس كل مأة سنة من يجدد لها دينها - روه ابو داود والحاكم والبيهقى

45 İslâm'ın içtihada vermiş olduğu ehemmiyet ve içtihadın hangi meselelerde olabileceği hakkında *"Mezahibin Telfiki İslâm'ın bir Noktaya Cemi"* adındaki eserimde tafsilat vardır.

Naciye Akseki tarafından ingilizceden tercüme edilmiş olan (*İslâm Dini*) adındaki eserde de mühim malumat vardır. İslâm'da teceddüdü teşvik eden bu hadis, başka bir eserimde uzun uzadıya izah edilmiştir.

46 *Yeni Âlemi İslâm* - Mütercimi: Ali Rıza Seyfi.

"*İslamiyetin Zuhur Ve Terakkisi Ve Hazreti Muhammed*" namındaki eserin sahibi İngiliz (Doktor İstabes) de şöyle diyor:

"Bin seneden ziyade bir zamandan beri dünyada hükmünü yürüten şu büyük dinin - putperestlik ibadeti ile Mûsevi ve İseviliğin her türlü tazyıklarına rağmen vücûde getirdiği terakkilere rekabet etmek hususunda vesenilik değil, Hristiyanlık da âciz kalmıştır... Kuru bir sahra içinde biri umum şarka ve diğeri İran'a hâkim olan en kuvvetli iki hükumet arasında sıkışmış olduğu halde teessüs eden İslâm devleti kendi muasırı olan dört büyük devletten daha kuvvetli, daha büyük bir devlet şekline girmiştir. Asıl dikkati çeken ve hayreti mucip olan cihet, bu büyük devletin az bir zamanda her türlü vasıtalardan mahrum, etrafı düşman ile çevrilmiş ve yardımcısı az bir adamın (Hazreti Muhammed'in) himmetile tesis edilmiş olmasıdır...."

Evet, İslâm'dan önce darmadağınık bir halde olan ve tek bir din ile mütedeyyin oldukları görülmeyen, ilim ve fenne, ziraat, san'at ve iktisada yapışmalarını temin edecek bir nizama malik olmayan Araplar Hazreti Muhammed'in talimlerile on sene içinde bütün bunlardan sıyrılmış ve demokratik bir hükûmetin temelleri atılmış, cezaî ve medenî haklarda fakir ile hükümdar tam bir müsavat dairesinde birleştirilmişti. Kur'an'ın demokratik esasları ile beşerin gözleri açılmış, haseb ve neseb, asabiyyet, servet veyahut renk ile kimsenin bir üstünlük kazanamayacağı anlaşılmıştı. Kur'an, insanı insan olarak mütalaa etmiş ve insan olma bakımından hepsinin aynı tabii haklara malik olduklarını ilan eylemişti. Kur'an'ın akla, ilme, seyahata, san'ata, ziraat ve ticarete teşvik eden ve insanın saadeti için bunları zaruri gösteren kendisi, talimleri insanlar arasında yayıldıkça ahvalde bir takım değişiklikler, itikat sahasında mühim inkılaplar husule gelmişti. İslâm'ın medeni ve hayatî talimlerinin bir kavme değil, bütün beşeriyet âlemine nasıl yeni bir devir açtığını yine bir ecnebi ağzından dinleyelim; Fransız (Jul Labom) Kur'an-ı Kerim'e tertip ettiği tahlilî fihristte şöyle diyor: "Milâdın altıncı asrında Hazreti Muhammed'in doğduğu zaman, cihan iğtişaşlar içinde felaketler içinde kaynıyordu. Avrupa'da, İspanya'da ve Fransa'nın cenup kısmında katoliklerin mücadeleleri tarihe en feci sahifeler ilave ediyordu. İngiltere vahşet kuvvetlerinin karanlıklarında yüzüyordu. Şarkî Roma tereddîye düşmüş, ınkızaza yüz tutmuş; Garbî Roma askerî bir vahşet

ve rezail içinde idi. Avrupa'nın diğer kıt'aları da aynı durumda idi. Bunlar da o zaman Avrupa'dan daha sakin, daha mutmain bir halde değildi.

"İnsanlar, hayırdan ziyade şer ve kötülüğe düşmüşlerdi. Kalplerden rahmet ve insanlık hisleri çıkmıştı. Ağızdan ağıza dolaşan dinî ve felsefî bazı hikmetler de olmasa artık mutlak bir vahşete inkılâp edecekti... O zaman Araplar medenî denilen bu milletlerin yaşadıkları muhitten uzak olduklarından Avrupa'da gürleyen bu fırtınanın seslerini hemen hemen işitemiyorlardı. Asya ile münasebetleri ise İran'ı geçmiyordu. Hind'in, Çin'in varlığından haberleri yoktu. Bununla beraber Araplar herhangi bir dini kabul etmek için öbirlerinden daha iyi bir istidada malik değillerdi... İşte Muhammed (aleyhisselâm)'ın Peygamberliği böyle bir zamana tesadüf ediyordu ve cihanda hüküm süren ruh bu idi... Böyle bir zamanda peygamberliğini ilan eden Hazreti Muhammed, evvela insanları Allah'ın birliğine davet etmiş, bütün insanların insanlık ve tabii haklar bakımından müsavi olduklarını, asilzade ve hükümdarlarla halk tabakası arasında bir fark olmadığını ilan eylemişti. O, Müslüman olmayanların da haklarını, itikat ve ibadet hürriyetlerini tanıyor ve bu hususta onların da Müslümanlardan farklı olmadıklarını söylüyordu..." Tarafsız bir çok ilim adamının da şehadet ve tasdik ettiği vechile İslâm'ın talim eylediği bu gibi insanî ve içtimaî esaslar sayesindedir ki, bir kaç sene içinde en büyük hükümetlerin ve en yüksek medeniyetlerin temelleri atılmıştı. İslâm dini nereye giderse tesanüd, müsavat, kardeşlik, adalet, ilim, hürriyet, ticaret, san'at\ ziraat, kuvvet, izzet, şeref, istiklâl ve hâkimiyet ruhu da beraber giriyordu. Hangi millet Müslümanlığı kabul etmişse İslâm'ın hayat verici emirleri ve düsturlarile ani bir değişikliğe mazhar olmuş, ruhundaki kabalığı atmış, irfan yuvaları kurarak kendisine kuvvet, satvet verecek; ziraat, ticaret, san'at, adalet, edebiyat, içtimaî teşkilât, ahlâkî fazilet vadisinde yükseltecek esaslara sarılmıştır. Çünkü Kur'an akla hitab ediyor, aklın kıymetini yükseltiyor;[47] ilimsiz ne dünyanın ne de ahiretin elde edilemiyeceğini anlatıyordu. Peygamberin meclisleri herkes için cazip bir ilim, bir kültür ocağı idi. Kur'an'ın açık ve kat'î emirleri, peygamberin şu vecizeleri ilim ve medeniyette ileri gitmek için en müessir bir kamçı oluyordu: "Dünya "isteyen ilme sarılsın, ahiret isteyen ilme sarılsın, her "ikisini isteyen yine ilme sarılsın..... İlim ve hikmeti nerede "bulursanız oradan alınız.... İlim ve hikmet Müslümanın "bir yitgisidir, nerede bulursa alır... Allah

47 Bak: 395-404 ve 408-410.

uğrunda ilim "öğrenmek bir hasenedir, bir ibadettir. İlim hakkında konuşmak Allah'ı, tesbih etmektir... İlmi aramak bir cihaddır.. Başkalarına bilmediklerini öğretmek, Allah'a yaklaşmaktır. . İlim, helalı haramdan ayırmaya hizmet eder... "İlim Allah yolunu aydınlatır... İlim çöllerde yoldaş, yalnızlıkta dosttur ve arkadaşlarımızdan uzak kaldığımız zaman en vefalı yoldaştır... İlim, sefaletten korur ve "saadete ulaştırır... İlim hem ziynet hem de düşmanlara "karşı bir silahtır... Bilgi için yurdundan seyahat edene "Allah cennet yolunu gösterir. İlim için çalışanlara Melekler kanatlarını döşerler.. Âlimin kaleminin mürekkebi şehidlerin kanlarından mübecceldir... Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde bir saat düşünmek, altmış sene "nafile ibadetten hayırlıdır... İlme ve âlimlere hürmet "eden, bana hürmet etmiş olur. İlmin bir sonu var deyen "ona karşı haksızlık etmiştir."[48]

İşte ilim, san'at ve ticaret hakkında böyle binlerce vecizeler telkin etmekledir ki, Müslüman olan kavimlerin ruhlarında birden bire değişiklik olmuş, ilim ve yükselme aşkı uyanmıştır. İslâm medeniyetini imha eden, kütüphaneleri yıkan Moğollar bile Müslüman olur olmaz ilmin en hararetli hamisi oluyorlardı. Haccetmek için Mekke'ye gitmenin farz olması ve en uzak bir yerde de olsa bilmediklerini öğrenmek için seyahate kendilerini mecbur tutmak ve aldıkları memleketlerin her birine göre ayrı ayrı hükümler koymağa mecbur olmak gibi dinî sebeplerdir ki İslamları - Batlamyus'un coğrafyaya dair yazmış olduğu kitabını daha görmeden - coğrafya ilmini vaz ve tedvine saik olmuştur." -

Günde beş vakit namazın farz olması, her yerde evkatı şer'iyenin tayini meselesini ortaya çıkarıyor ve böylece İslamları güneşin ve ayın hareketlerine dair tetkikler yapmaya sevkediyordu. İşte bütün dinî zaruretler ve icaplarla daha miladın yedinci asrında iken Müslümanlar teşri', ahlâk, siyaset ve ticaret ile meşgul oldular. Riyazî, felsefî ilimlerde araştırmalar ve incelemeler yaptılar. El-Mansur ve onun yolunda yürüyen el-Me'mun ilim adamlarını ve mütercimleri toplayarak kütüphaneler, medreseler, akademiler tesis ettiler. Bunlar her şehirde herkese açıktı. Yunanca, Süryanice ve Sanskrit dillerinden Arapçaya tercüme ettikleri kitapların terceme yapanlara ağırlığınca altın para verdiler. Bağdad ile diğer İslâm merkezleri ahlâk, fıkıh, siyaset, felsefe, hey'et, riyaziyat, tabiiyat, musiki, edebiyat ve içtimaiyat ve daha başka ilimlerin beşiği

48 Bak: 414-416.

olmuştu. Dünyanın her tarafından Bağdad, Kahire ve Kurtuba'ya tahsil için talebe geliyordu.

Avrupa'nın en ücra köşesinden gelen Hristiyanlar İslâm medreselerine devam ediyorlardı. Sonradan Hristiyan kilisesinin reisliğine kadar yükselmiş olan bir takım adamlar, İslâm medreselerinde okumuşlardı,[49] Antakya ile Harran doktorluk ilimlerinin en önemli tahsil merkezleri idi.

İslamlar, dünyanın muhtelif merkezlerindeki bütün ilimleri öğrenmeyi dinlerinin icaplarından saydıkları için bu yoldaki çalışmalarile az bir zamanda hem o ilimleri kendi dillerine çevirip memleketin her tarafına yaymışlar hem asıl sahiplerini kat kat geçmişler hem de o ilimlere yeni yeni keşifler ilave ederek ve vurdukları damga ile bunların her biri İslâm medeniyetine hâs bir şekil almıştı. Bundan dolayıdır ki Avrupalılar Yunan ilimlerini yeniden canlandırmaya teşebbüs ettikleri zaman bunları İslâm boyası ile mezcedilmiş bir halde Arapçadan nakl ve tercüme etmeye mecbur olmuşlardı. (Rey)'li Ebu Bekir Muhammed ibni Zekeriyya er-Razî (Vefatı: 923 M.)'nin çiçek hastalığı ve kızamık hakkında yazdığı risalelerini bütün dünya okumuş ve istifade etmiştir. Razî, tıbba ait (200) risale yazmış ve bunlardan bir kısmı lâtinceye tercüme edilmiş ve (1510)'da Venedikte basılmıştır. Razî'den elli sene sonra şöhret alan (Ali ibni Abbas)'ın tıbba ait yazmış olduğu yirmi cild eser 1227 de latinceye tercüme edilmiş ve (1523)'te (Lyon)'da basılmıştır. İslâm hekimlerinden Erreis unvanını alan İbni Sina ile Ebülkasım ve daha yüzlerce büyük âlim zikredilebilir. Ebülkasım'ın mesane taşı çıkarmak için yaptığı ameliyat, asrımızda en ileri giden cerrahların, operatörlerin yaptıkları ameliyatın aynı idi. İbni Sina'nın (Elkanun)'u asırlarca Avrupa darülfünunlarında, Avrupa'nın tıp fakültelerinde okunduğu malûmdür. Bîrunî'nin felsefe, riyaziyat, coğrafyayı riyazi, tabiiyat, kimya, felsefe ve Hindistan'a ait yazdığı eserler hayret vericidir. İlim ve fennin her şubesinde yazdıkları kütüphaneler dolusu kitapları ve yaptıkları yeni yeni keşifleri ile İslâm bilgileri beşeriyete ve medeniyetin yükselmesine en büyük hizmetleri yapmışlardır.[50]

---

49 İkinci Papa Silvestr Kurtuba'da tahsil etmiştir. (Ruhu İslâm-Emir Ali)

50 *el-Fihrist* - İbni Nedîm. *el'A'lam* - Hayreddin; İbni Esir cildi: V; *Medeniyeti İslamiye Tarihi,* cilt: 3; *Uyun'ül-Enba -Tabakatületibba* - İbni Ebi Usaybia, *Ruh'ül-İslâm* -Emir Ali.

Türk Filozofu Fârâbi, İbni Sinâ ile el-Kindî'nin. Er-razî, İbni Rüşd, Gazalî, Tosî ve Musâ biraderler gibi dâhilerin muhalled eserleri bir milleti bütün manasile yükseltecek, bir nesli her türlü terakkilere müstaid bir hale getirecek prensipler ve usullerle doludur. Bunların hepsi hızını ve feyzini İslâm dininden almışlardır. Çünkü İslâm dini bu yolda çalışmaları en büyük ibadet olmak üzere tavsif eder.

Şimdi bütün medreselerile, kütüphanelerile, rasathanelerile, tarihçilerile, edebiyatile, san'atile, fabrikalarile şarkı bırakalım da diğer yerlere gidelim. Göreceğiz ki durum oralarda da aynıdır. Saat rakkasını icat eden, Sicilya hükümdarları sarayında (800) batman ağırlığında gümüş bir levha üzerine dünyanın oyma bir haritasını yaparak o zaman belli olan kısımlarını Arapça kaydeden bir Müslümandır. Sicilya kralı 15.ci Fredrik İslâm filozofu İbni Rüşd'ün çocuklarını sarayına alarak onlardan nebatat, biyoloji okuyordu. Tabiî ilimlerde tecrübe usulünü ilk önce vaz eden bir İslâm âlimidir. Amerikalı meşhur Draper'in de itirafı veçhile asma saatlara rakkası ilk tatbik eden yine Müslümanlardır. Astronomî ilminin, Avrupa'da intişarı Ferganalı Mehmed'in eserleri latinceye çevrildikten sonradır. Avrupa'da ilk rasathane Müslümanlar tarafından yapılmıştı. Ne yazık ki Müslümanların Endülüs'ten çıkarılmaları üzerine İspanyollar bunun ne işe yaradığını anlamayarak bu rasathaneyi çan kulesine çevirmişlerdi.

Eczacılık san'atını ilk önce Müslümanlar icat ediyor. İlaç hazırlama kanunu onlardan intişar ediyor. Bir ilim olarak kimya, hiç şüphesiz Müslümanların icadıdır. Tarsuslu (Ebu Musâ Cabir) asrî kimyanın hakikî babasıdır. Onun kimya âleminde açtığı devir (Bristley) ve (Lavvezye)'nin açtıkları devir kadar ehemmiyetlidir. Bugün dahi Avrupalılar şarkın bu büyük kimyagerinin usullerinden istifade etmektedirler. Operatörlük ilmi en yüksek inkişafa nail olmuştu. Cerrahî aletlerin kullanılışı, hicabi haciz iltıhabının keşfi, hamızı kibrit ile daha bir çok şeyler ihtira eden, barutu bir çok maksatlarda ve ağır şeyler atmak için kullanan İslamlardır. Ticarette ve san'atta da hayatın şeklini değiştirecek kadar ileri gitmişlerdi. Paçavradan ve pamuktan kâğıt yapıyorlardı. İslâm fabrikalarında yapılan kâğıt İspanya'dan Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'ya milâdın on üçüncü asrında gitmiştir.

İslâm memleketleri arasında ticareti ve seyahati temin için yollar açılmış, yollarda kuyular kazılmış, sarnıçlar yapılmış, postalar tanzim

edilmişti. Böylece Endülüs, Merakeş, Cezayir, Tunus, Mısır, Sudan, Arabistan, İran, İslâm Rusya, Hindistan, Çin, Kûfe, Basra, Suriye, Irak birbirine bağlandığı gibi bunların hepsi de Mekke ve Medine'ye bağlanmıştı.

Müslümanların vücude getirdikleri muazzam şehirler, mektepler, medreseler, hastaneler ve sair ilim ve hayır müesseseleri ve nefis sanatlar bilhassa Gırnata'da on üçüncü asrın başından on beşinci asrın ortalarına kadar en yüksek şahikaya çıkmıştı. İslâm hâkimiyeti devrinde Talitla'da iki yüz bin nüfus bulunuyordu. İşbiliye'de yalnız ipek dokumağa mahsus 6.000 tezgâh vardı. Umumî ve hususî mekteplere Müslümanlar fevkalâde önem veriyorlardı. Hakem ibni Abdürrahman'ın kütüphanesinde 400.000 cilt kitap vardı. Memleket Hristiyanlara geçince Kardinal Aksiminisi Gırnata meydanlarında bir günde 80.000 cilt kitap yaktırmıştı. Seyyahlardan İbni Bendî (11-10) de Kahire'de yalnız riyazî ve felekî ilimlere ait 60.000 eser ve birisi Abdurrahman Sofî'ye ait iki kürre gördüğünü söyler. Müslümanlar, medeniyetin yalnız bir şekli ile değil her şubesile meşğul olmuşlar ve bütün ilimlerde başkalarına olan üstünlüklerini musikide de göstermişlerdir. Dünyanın her türlü güzelliklerinden ve zevklerinden meşru bir surette faydalanmak İslâm'ın açık emirlerinden idi ve bunların birçoklarını Avrupalılara öğreten Endülüs Müslümanları olmuştu. Temizlik İslâm'ın esas şartlarından idi. Bunun için Müslümanların, Avrupa'nın o zamanki mülevves ve kaba elbiselerini giymeleri mümkün değildi. Filhakika o zamanlar Avrupalıların elbise diye giydikleri şeyler paçavra yığınlarından, müstekreh tufeyliyat yuvalarından başka bir şey değildi. Avrupalılar keten ve pamuktan iç gömlekleri giymek usulünü İslamlardan öğrenmişlerdi.

İşte Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği Müslümanlık ilim, irfan, terakki ve medeniyet sahasında böyle dev adımlarla yürür ve dünyayı yeni bir hayata kavuştururken Hristiyanlık ve onu temsil edenler ilim ve felsefeyi imha ediyor ve "Cehalet sadakatin anasıdır." diyerek âlimleri en büyük cezalara çarptırıyorlardı. Avrupa'da asırlarca süren tereddi devrinde Müslümanlık terakki ve teceddüdün alemdarı olmuştu. Avrupa'da hakikî ilim adamları ateşlerde yakılırken, Avrupa cinlere secde ederken, paçavra parçalarına ve kemiklere tapınıyorken İslâm memleketlerinde ilim ve irfan en yüksek hürmet ve itibarı görüyordu. Avrupa'da ancak on sekizinci asırda hukuku beşer beyannamesi ile bir

takım hususî gayelerle ilan edilen fikir hürriyeti, vicdan hürriyeti, söz ve hareket hürriyeti İslâm'da on iki asır önce inkişaf etmişti. Ne yazık ki İslâm'ın vücude getirdiği bu medeniyet bir taraftan kendilerine Ehli Salip adını veren bir sürü haydudun İslâm diyarına akurâne saldırmalarile, diğer taraftan da Endülüs'ten çıkarılan Müslümanların yerlerini işgal eden Hristiyanlar elile yok edilmişti. Müslümanlar İspanya'yı bir cennete çevirmişlerdi, Hristiyanlık onu bir çöle çevirdi. Müslümanlar İspanya'yı ilim ve san'at müesseselerile doldurmuşlardı, Hristiyanlar eizze ve tasvirlere ibadet için kiliselere çevirdiler. Müslümanların İspanyada vücude getirdikleri irfan hazineleri ateşe verilmişti. Müslüman olan erkeklerle kadınlar ve çocuklar hep birden öldürülmüş, yakılmış veya esir edilmişti. Kaçabilenler de Afrika sahillerinde birer dilenci olarak düşmüştü. İlim ve irfan düşmanı olan papazların sevkettikleri Ehli Salip sürülerinin garbî ve şimalî Afrika'da yaptıkları vahşet de bunun aynı idi. Onlar da uğradıkları yerdeki kütüphaneleri yakıyor, irfan ve san'at merkezlerini birer harabeye çeviriyorlardı.[51]

İslâm dini terakkiye engel olsaydı, İslâm'ın en kuvvetli zamanında bu muazzam medeniyetin, ilim ve terakkinin her şubesinde akıllara hayret verecek bir sür'atle görülen bu yükselmelerin meydana gelmesine imkân olur muydu?

İslâm memleketlerinin az bir zamanda ilim ve medeniyet alanında bu derece ileri gitmesi, İslâm dininin ne suretle iptidaî bir takım kavim-

---

51 Ruhu İslâm - Emir Ali, Ömer Rıza Doğrul. Corci Zeydan - *Medeniyeti İslamiye Tarihi* - Sidyo - *Tarih Hülâsatülarap....*" Hülâkûnun Bağdada, Berberilerin Mısır'a hücumları Maarifi İslamiye için nasıl bir felaket kasırgası olmuş ise, Ehli salibin Suriye'ye tehaçümleri de o kadar ve belki onlardan daha ziyade tahribatı ilmiye intac eylemiştir. Hülâkû Bağdad'a girdiği zaman kitapların bir kısmını kerpiç makamında istimal ederek hayvanlarına ahır ve yemlik yaptırmış ve mütebakisini de (Dicle) nehrine doldurtmuştu. Ehli Salip ise Trabluş Şamı zaptedince Kont Bertran, cihan Hristiyanlığının bu lekeli kahramanı üç milyon kitabı havi olan meşhur kütüphaneyi kâmilen yaktırmıştır.

İspanyollar Endülüs'e girdikleri zaman ellerine geçen kitapları kâmilen yakmış, kütüphaneleri hâk ile yeksan etmiş, asarı medeniye namına ne gördülerse kaffesini yakıp yıkmış, bir vakitler irfan ve medeniyetin zirvei kemaline itilâ etmiş olan Endülüs'ü, haşyet engiz bir harabe zari cehlü taassuba çevirmişlerdi. Avrupa müelliflerinden Conde'nin itiraf ettiği üzere İspanyolların Endülüs'te yalnız umumî meydanlarda yaktıkları kitapların miktarı bir milyonu tecavüz ediyordu. Müverrih (Fléehir).Kardinal iksmenés'in gayetle müzeyyen ve müzehheb ciltlerine bile acımıyarak kendi eliyle elli binden ziyade kitap yakmış olduğunu söylüyor. (M. Şemseddin Günaltay - İslâm'da Fen ve Felsefe makalesi.)

leri birdenbire iptidaîlikten kurtararak fazıl bir medeniyet sahasına çıkardığını ve İslâm'ın ruhunun bunu iktiza ettiğini göstermez mi? İslâm, bu yolda emir ve teşvik etmeseydi elbette bunların hiçbirisi olmazdı. Bu, aynı zamanda, şunu da izah eder ki, Müslümanların son asırlarda uğradıkları gerileme ve zaaf, ancak İslâm'ın bu asil ve hayat verici ruhundan, bu ilim ve ışık ruhundan, yine Avrupalıların muhtelif şekil ve surette yaptıkları tazyik ve tesir ile uzaklaşmış olmalarından ileri gelmiştir.

Müslümanlığın ilme, medeniyete, terakkiye düşman olduğunu; Müslümanların hayat alanında başka milletlerle koşu yapabilmekten âciz bulunduklarını ikide bir de ileri sürenler, Müslümanlığın hakikatini bilseler veyahut İslâm tarihini garazdan uzak olarak inceleselerdi verdikleri bu hükmün ne kadar yüz kızartıcı olduğunu anlamakta gecikmezlerdi. Sayın bir üstadın dediği gibi[52] ilmî terakkiler hususunda Avrupa medeniyetinin İslamlara borçlu bulunduğu minnettarlığı unutmak istemesi acınacak bir şeydir. Avrupa ve Amerika'nın en faziletli ve tarafsız fikir adamları bu hakikati itiraf ettikleri halde taassup veya herhangi bir maksatla İslâm dinini terakkiye engel gibi göstermek öğle zamanı güneşi inkâr etmeye benzer.

İSLÂM'DA TEVEKKÜLÜN MAHİYETİ:

Değişmez esaslara inanan İslâm itikaden ahlâk bakımından istilzam ettiği bir takım ruhi neticelerden birine daha işaret edeceğiz ki, o da tevekküldür. Tevekkül, İslâm itikadının insanlara bahş eylediği ruhi bir kudrettir. Kur'an'ın birçok âyetinde, Allah'a tevekkül etmek lüzumu ve bunun yüksek önemi gösterilmiştir.

Peygamberin hadislerinde de tevekkülün ne demek olduğu anlatılıyor.[53] Bu itibarla tevekkül İslâm'da mühim bir umdedir. Fakat İslâm'ın tevekkül umdesi de, bilhassa garp efkârında ve o fikirleri benimseyenlerde bir intikad noktası olarak ikide bir de ortaya atılmaktadır. İslâm'ın tevekkül akidesini yanlış anlamış olan bu adamlar, tevekkülü ele alarak Müslümanlığa Fatalite (Cebrîlik) isnad etmek istemişlerdir. Onlara göre, Müslümanlığın tevekkül akidesi insanları aciz, atalet ve meskenet içinde bırakan bir şeydir. İslâm'da tevekkül akidesini bir tenkit noktası

52 M- Şemseddin Günaltay - *Zulmetten Nura*.
53 Gazali'nin, *İhya'ül-Ulum*'unda, İbn'il-Kayyim'in *Medaricessalikin* adlı eserinin ikinci cildinde çok tafsilât vardır.

olarak; dillerine dolamış olanlar Kur'ân-ı, Hazreti Peygamber'in hususî ve umumî hayatını ve onun yolunda gidenleri, yedinci asırdan Avrupalıların İslâm aleyhine birleşmelerinin başlangıcı olan on beşinci asra kadar geçen zamana ait tarihî şöyle bir gözönüne getirselerdi, bu fikirlerinde nasıl yanıldıklarını anlamakta gecikmezlerdi. İslâm'da tevekkül, Avrupalıların anladıkları manaya olsaydı ne Hazreti Peygamber hendek kazmak lüzumunu duyar ne de onun ikinci halifesi olan Hazreti Ömer minbere çıkarak "Ey nâs! Çalışınız, gök adama ne altın ne de gümüş yağdırmaz." der miydi?

İslâm'ın emreylediği tevekkül'ün manası bu değildir. Tevekkül Allah'a ve O'nun sıfatlarına ve her şeyin bir sebebe bağlanmış olduğuna iman etmek ve vazifelerini yaparken yalnız Allah'a dayanmak ve O'na güvenmektir; başka bir tabir ile hareketlerini ilahi ve tabii kanunların icaplarına uydurduktan sonra Allah'a itimad ve emniyetle vukuata intizar demektir. İslâm'ın emreylediği tevekkülü şu ayet beliğ bir surette ifade ediyor: «فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ» "Bir kere kararını verdin, azmi ele aldın mı, artık Allah'a tevekkül et (ve işinde yürü)" - Demek ki tevekkülden önce hareket lâzım; işin sebebine veya sebeblerine baş vurulacak, fayda ve zarar olan cihetleri iyice düşünülecek, müşavere edilecek, tercih edilen cihet hakkında bir karar verilecek ve bundan sonra da gerisi Allah'a bırakılıp sebatla yürünecek, acaba şöyle mi olur, böyle mi olur, gibi tevehhümlere, tereddütlere meydan verilmeyecektir. Bir Müslüman Allah'ın emrettiği gibi çalışmayı nasıl bir vazife bilirse Allah'tan başkasına dayanmamayı, O'ndan başkasına güvenmemeyi de öylece vazife bilir. Böyle bir güven şüphe yok ki azim ve iradeyi takviye eder ve kalbe kuvvet verir. Allah'tan başkasına güvenmemek ve dayanmamak, işlerinde ve emellerinde kimseden lütuf beklememek demektir. Bir kimsenin işlerinde yalnız Allah'a itimad etmesi şüphe yok ki, en büyük himmete, en büyük iradî bir metanete, büyük fedakârlığa tevakkuf eder. Çünkü başkalarının lütfunu isteyenler kendi hürriyetlerinden her halde birazını feda edeceklerdir. Allah'a ve sıfatlarına, her şeyin kendi sebeplerine bağlı olduğuna inanan ve bütün kalbini Allah'a bağlayan bir adamın teşebbüslerindeki kuvveti, ruhundaki azameti düşünmelidir. Tam manasile mütevekkil olan bir insan vazifesini yaparken Allah'ı ve O'na karşı kendi mesuliyetini iyi düşüneceğinden ruhundaki hürriyet ve istiklâl ateşi bir an bile sönmez.

İslâm'daki tevekkül aciz ve meskenet değil, izzet, şeref ve faaliyettir Kendi faaliyetine Allah'ın feyzini de bir destek tanımak ve kendi faaliyeti bittiği noktada artık O'na ve yalnız O'na dayanmaktır ve azmini asla gevşetmeyerek yürümektir. Tevekkülü zillet ve meskenete tahammül gibi göstermek yanlış bir harekettir. İslâm'daki tevekkül akidesini tenkid edenler, tevekkül ile ittikâli birbirinden ayırdetmiyorlar demektir. Filhakika ittikâl de başkasına güvenmek ve kendisini Allah'a teslim etmektir. Fakat bu, kendi irade ve ihtiyarını, vazife ve mükellefiyeti, işleri ve sebepleri hiç hesaba katmıyarak ve yalnız Allah'ın lûtfuna güvenerek kendini salıp bırakıvermek ve her işi doğrudan doğruya Allah'tan beklemek, Allah yapıversin demektir. Amiyane tabiri ile "Armut piş ağzıma düş." demektir. Şu halde ittikâl, vazifede mübalâtsızlık ve Allah'ın lütfuna mağrur olmaktır. Bu ise İslâm'da mezmumdur.[54] En tembel farzettiğimiz bir Müslüman bile tevekkülden böyle bir mana anlamamıştır. Buharî,[55] Müslim[56] ve diğer hadis kitaplarında şöyle bir hadise tesadüf ediyoruz:

Bir gün Hazreti Peygamber hususî bir mecliste Allah'ın lutuf ve rahmetinin hudutsuzluğunu düşünerek "Lâilâhe illâllah diyen muhakkak ki cennete girer." buyurmuştu. Hazreti Ömer bunu duyunca hemen Peygamber'e koşmuş ve "Aman ya Resulâllah bunu duyunca ümmetin ittikâl ederler. Allah'ın lûtuf ve rahmetine güvenerek vazifelerini bırakıverirler." diye endişe izhar etmiş ve burada tevekkül kelimesini değil, ittikâl kelimesini kullanmıştır. İşte tevekkül ile ittikâl arasında böyle ince bir fark vardır. İslâm'ın talim eylediği tevekkül ise bu değildir. Bu, Kur'an dili ile men edilmiştir. Halbuki tevekkül şimdi söylediğimiz gibi böyle değildir.

İslâm'da tevekkülün ne demek olduğu şu hadisten daha açık anlaşılır: "Allah'a hakkile tevekkül etseydiniz kuşların rızkını verdiği gibi sizin rızkınızı da verirdi. Baksanıza, kuşlar sabah yuvalarından aç gidiyorlar da akşam tok dönüyorlar."[57]

Bu hadis, tevekkülün ancak görünen ve bilinen sebeplere yapışmakla beraber olabileceğini açıkça söylüyor, kuşların rızıklarının Allah tarafından verilmesi yuvalarında durmakla değil, yuvadan çıkıp dolaşmakta

---

54 فلا تغرنكم الحيوة الدنيا ولا يغرنكم بالله الغرور - فاطر
55 Kitab'ül-İlim.
56 Kitab'ül-İman.
57 لو أنكم تتوكلون ... أحمد بن حنبل، ترمذى، ابن ماجة

ve böylece rızkını arayıp bulmalarıyladır. Peygamberin yanına gelen ve devesini Allah'a tevekkül ederek bırakıverdiğini söyleyen bir bedeviye Peygamberin: "Deveni önce köstekle de sonra tevekkül et." buyurması da İslâm'da tevekkülün ne demek olduğunu açıkça gösterir.[58]

DİNİN MEVKİİ VE MANEVİYAİHTİYACI:

Maddî ve uzvî ihtiyaçlarda fertler ve kavimler arasında hiçbir fark gözetmemiş olan Cenabı Hakk, manevî hususlarda da ırk ve renk farkı gözetmeksizin her ümmete bir din, bir peygamber ve kılavuz göndermiş ve böylece yollarını aydınlatmıştır. Bundan ötürüdür ki beşerin maddî ve manevî ne gibi eserleri ve müesseseleri varsa hepsinin menşei dindir, hepsi dinden iktibas olunmuştur. Binaenaleyh hayatta maddiyat ile maneviyatın yanyana yürümesi ve bunlardan hiçbirinin ihmal edilmemesi lâzımdır. Bunlardan birine layık olduğu kıymeti vermemek, ferdî ve içtimaî hayatta bir aksaklık ve hatta müthiş bir çöküntü husule getirmekten hâlî kalmaz. Filozof ve içtimaiyatçı Gustave Le Bon'un dediği gibi "İnsanı idare eden sadece maddî ihtiyaçları, hisleri ve ihtirasları değildir; insanın ümidlerini, tahayyüllerini idare etmek için manevî ve kudsî bir itikat lâzımdır, insan görünmeyene (gaybe) iman ve itikad lüzumundan hiçbir zaman vareste kalmamıştır."[59]

İnkılabı kebirden sonra Fransa'da dinsizliğe revaç verdiği ve hatta eski ibarelerdeki Allah kelimesini atmaya kadar ileri gidildiği bir devirde yine onların meşhur filozoflarından Jul Simon büyük bir cesaretle şöyle diyordu: "Din hissî, kuvetli içtimaî bir bağdır. Bir milletten Allah fikrini kaldırırsanız o zaman onlar ancak menfaat ve korku tesiri altında bir topluluk olurlar. Burada vatandaşlar kardeş değil, müşterekülmenfaa ortaktırlar.[60] İngiliz filozofu (Bacon) da şöyle diyordu: "Allah'ı inkâr etmek, nevi beşerin asaletini yıkmak olur".

---

58 Tevekkül ve kader bahisleri ikinci ve dördüncü ciltlerde uzun uzadıya görülecektir. 387-391'e de bak. Kader ve tevekkûl hakkında *"Dinî Dersler"* adındaki eserimin üçüncü kitabında, köylüye ve askere din derslerinde de izahat vardır.

59 *Cihan Müvazenesinin Bozulması* - Gustave Le Bon.

60 Bordeaux Üniversitesi profesörlerinden P. Stapfer, Jules Simon'dan ve onun *Religion Naturelle* adındaki eserinden bahsederken şöyle diyor:

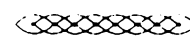
"İşte öyle bir filozof ki, dinsizlik devrinde, kendisine yalvarılan ve ibadet edilen bir Allah'a inanıyor ve bunu alenen söylemeğe cesaret ediyor. Pascal'ın yaşadığı koyu din devrinde onun teizmine acınacak bir hal gözüyle bakılabilirdi. Çünkü insanlar, Allah'a akıl yoluyla değil, nakil yolu ile inanıyorlardı. Fakat bugün bu teizm felsefesi o kadar gözden düşmüştür ki ona sanki utanılacak bir şeymiş nazarile bakılmakta-

Şunu da kaydetmeliyiz ki, fertlerin iradelerini kuvvetleştiren ve onları ma'şeri hayatta birbirine bağlayan maneviyat olduğu gibi, izmihlâlin en büyük sebepleri de maneviyattan uzaklaşmaktan doğan inzibatsızlıktır. Fertleri dinden, ahlâktan, maneviyattan uzaklaşan bir cemiyetin içtimaî tezahürleri de ahlâk ile ilgili olmayacağından böyle bir cemiyette intizam, içtimaî tesanüd, secıye, aileye, yurda, ulusa ve vazifeye bağlılık da azalır. Bu suretle müthiş bir uçuruma doğru sürüklenen cemiyet, ufak bir sarsıntı ile büsbütün dağılıp gider. Bunun tarihî pek çok misalleri vardır. Maneviyat, ferdî hayatta nasıl en büyük hareket ve feyiz kaynağı ise, içtimaî hayatta da milletleri buhranlardan kurtaran en büyük kuvvettir. Maddiyatın rolü, ancak maneviyatın kuvveti nisbetindedir. Maneviyat ise kuru bir mefhum, yaldızlı bir kelime değil, ezelî ve değişmez hakikatların bir ifadesidir. Esasen böyle bir maneviyattır ki insanda en kuvvetli bir seciye teşekkül etmesini, en metin bir kalbe sahip olmayı ve sarsılmaz bir azim ile yürüyerek maddî kuvvetler yaratmayı ve onlardan faydalanmayı temin eder. Sarsılmaz bir imanın doğurduğu kuvvetli seciyeye sahip olan bir millette yurt ve ulus sevgisi en yüksek bir derecededir. Böyle bir millet yurd müdafaası bahis mevzuu olduğu zaman dünyanın en kudretli hâzinelerine ve maddî vasıtalarına dayananlarla da döğüşür ve düşmanlarını ezmeye ve harikalar yaratmaya muvaffak olur. Uzağa gitmeye ne hacet! Millî savaş tarihimiz bunun en yeni ve en canlı bir misalidir. Fransız Filozofu Gustave Le Bon bu büyük ve eşsiz zaferimiz hakkında aynen şöyle diyor: "Bir filozof için Müslümanların bu yeni tarzı, hareketleri büyük bir dersi ibrettir. Çünkü dünyayı idare

dır. O derece ki, Fransız Cumhuriyeti'nin hiçbir nazırı bugün (1909) Allah'ın adını alenen ağzına alamaz: İsa'nın veya Pascal'ın inandığı Allah'ın adı şöyle dursun; Voltaire ve Russeau'nun inandığı Allah'ın adını bile... Meğer ki kendi aleyhinde, ahmak bazı dinsizlerin "kalerikalizm!" diye bağırmalarını göze almış olsun.

"Jules Simon, bir dinsiz karşısında dahi, imanını alenen söylemeyi bir vazife sayardı. Umuma karşı hitabede bulunurken, sırası gelince, Tanrı'ya şükran ve minnetini arzı vazife bildi. Simon tıpkı Victor Hugo gibi her günün muayyen saatlerinde ibadetini yapardı ve bu onun için bir ihtiyaçtı." *(Fikirler, sayı: 242-243 İzmir Halkevi Dergisi)*

Avrupa, ondokuzuncu asrın din hakkında beslediği yanlış fikirlerden çoktan uzaklaşmıştır; o derecedeki " dinsiz, yaşamaktansa cizvit yaşamak daha iyi" olduğunu söyleyenler bile vardır, şu halde dinsizlik, bu asrın değil, ondokuzuncu asrın fikirlerindendir ve modası geçmiştir. Bu asır, dinden uzaklaşmak değil, dine dönmek asrıdır.

etmiş olan kuvvayı diniyenin elân dahi nasıl idare etmekte olduğunu gösterir."[61]

Din denilen manevî kuvvetin dünya medeniyetlerinin doğmasında ve yaşamasında nasıl bir âmil olduğunu ve bu kuvvetin fertler ve milletler üzerindeki tesirlerini ve bundan uzaklaşmanın doğuracağı vahim âkibetleri muhtelif eserlerinde bahis mevzuu yapan bu büyük filozofun yukarıya aldığımız sözleri de tam bir hakikatin ifadesidir. Yine bu filozofun fikrine göre bugün dünyayı altüst eden, milletlere insafsızca birbirini boğazlatan ruh da maneviyattan uzaklaşmanın, hak namına kuvvetten başka birşey tanımamanın neticesidir. Filhakika, hayli zamandan beri bir takım sebeplerin ve âmillerin tesirile Avrupa'nın birçok yerinde eski akideler yıkılarak yeni yeni telâkkiler ortaya çıktığını ve böylece ahlâkî umdeler, aile bağları, vazife duyguları istinat noktalarını kaybedip manevî alanda kendisini gösteren buhran, ruhi ve manevî inzibatsızlık, insanlığı ve medeniyeti kemirmek tehlikeleri arzetmeye başlamıştı. Bunu gören ve bu korkunç manzaranın daha feci ve daha büyük felaketler doğuracağını sezen garbın yüksek fikir adamları bundan çok endişe ediyorlardı. Bunlardan biri de Gustave Le Bon'dur. Bu filozof Avrupa'nın durumunu tahlil ederken şöyle diyordu: "Bugünkü günde bütün Avrupa buhranlı bir inzibatsızlık safhası geçirmektedir. Bu safha, anarşi ve inhitat doğurmaksızın devam edemez. Evvelce itina ile devam olunan eski akideler, kuvvetlerini kaybettikleri halde onların yerlerini tutabilecek yeni umdeler henüz teşekkül etmemiştir."[62]

Gustave Le Bon'un korktuğu anarşi ve inhitat, Avrupa ve hatta beşeriyet için umumî ve tüyleri ürperten bir felaket halinde tecelli etti. Asırların kurmuş olduğu büyük medeniyetler tamamamile harap olmak ve milyonlarca insan onun enkazı altında can vermek tehlikesi karşısında bulunuyor. Medeniyetin gayesi, insanlığa hizmet, beşeriyetin sükûn ve refahı olduğu halde bugün o medeniyet insanlığı tezlil ve ihtirasları tatmin için bir vasıta olarak kullanılıyor. Halbuki medeniyet, ihtirasları tatmin için işleyen ve her gün bu yolda gelişmeler kaydeden bir makine değildir. Onu bu hale koymak, gayesinden uzaklaştırmak ve beşeriyetin felaketine bir vasıta yapmak demektir. Bununla beraber bu halin bugün bir hakikat olduğunu esefle görüyoruz.

---

61 Gustave Le Bon - *Cihan Müvazenesinin Bozulması*, cilt 1, sahife: 43.
62 Gustave Le Bon - *Cihan Muvazenesinin Bozulması*.

İlmin tesbit eylediği illiyet ve ittiradı tabiat kanunu düşünülürse hiçbir haadisenin sebepsiz olarak meydana gelmediği ve gelmiyeceği, hiçbir şeyin tesadüf eseri olmadığı anlaşılır. Varlık âlemini teşkil eden silsile, biribirlerine o kadar sıkı ve o kadar kuvvetli bir alâka ile bağlanmış, onu idare eden kanunlar öyle ince bir intizam ile, öyle yüksek bir kudretle yapılmış ki, o silsileden bir halkanın kopması veya yerini değiştirmesi büyük sarsıntılar husule getirmekten hâli kalmaz. Binaenaleyh bütün dünyayı kaplamış olan bu musibetlerin de maddî ve manevî bir takım sebepleri olacağı ve her meslek erbabı bunları kendi görüşüne, kendi rüyet zaviyesine göre tayin etmiye çalışacağı şüphesizdir. Bununla beraber Gustave Le Bon'un da dediği gibi, Avrupa'da çoktan beri gevşemekte olan manevî bağların, dinî akidelerin bıraktığı boşluğu hiçbir şeyin doldurmadığını, her yerde maddî düşüncelerin hâkim olduğunu, Hakk'ın kudsiyeti yerine kuvvetin geçmiş bulunmasını da en büyük bir âmil olarak gösterebiliriz.

Gustave Le Bon'un anlatmak istediği içtimaî akide ve mezheplerin bundan sonra ne şekil alacaklarını içinde bulunduğumuz İkinci Dünya Harbi'nin sonu gösterecektir. Fakat şimdi söylediğimiz gibi bunlar ne şekil alırlarsa alsınlar yahut yeniden nasıl bir mezhep doğarsa doğsun bunların hayra ve insaniyete hizmet edebilecek bir şekilde gelişmeleri için vaktile Jul Simon'un da söylediği gibi, Allah fikrinin, hak, fazilet ve din duygusunun vicdanlarda yer etmiş olması gerektir.

Maneviyatın esas kaynağından uzaklaşmak ve sun'î bir maneviyat yaratmaya çalışmak, tabiattan uzaklaşmak ve tabii kanunlara aykırı hareket etmektir. Esasen İngiltere'de beşeriyeti sarsan, medeniyeti tehlikeye düşürmek istidadını gösteren bu cereyanlara karşı hayli zamandan beri büyük din kongreleri toplanıyor ve müfrit cereyanları önlemek için Hristiyanlık kuvvetinden istifade edilmek çareleri aranıyordu. Amerika darülfünunlarında (Pragmatizm) felsefesinin rağbet ve itibar kazanmasını da Gustave Le Bon bununla alakalı görüyor ve bu mevzuu, bazı noktadan münakaşa ederek şöyle diyordu:

"..Eğer itikatlar -müşahedelerin gösterdiği vechile- fertlerin kudretini arttırıyor ve onu bizzat kendisinin fevkine yükseltiyorsa böyle bir vasıtai tesiri çıkarıp atmak manasız bir hareket olur. Ruhiyat mütehassıslarının, hatta din meselesinde en serbest düşünenlerin bile cümlesi bir itikat sahibi olmanın insana verdiği kuvveti, asaleti tasdik etmekte-

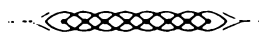
dirler. Bundan şüphe edecek kimseye ruhban taraftarı olmamasından bizzat kendim kadar şüphe edilmiyecek olan bir Sorbonne müderrisinin yazılarından şunları göstermekle iktifa ederim: "Dinî hayat, ferdi bizzat kendisinin üstüne yükselten kuvvetlerin mevkii fiile çıkmasını tezammün eder. Mutekit, mutekit olmayandan daha fazla kuvvetlidir. Bu kuvvet hayali değildir, beşeriyetin yaşamasına medar olan bu kuvvetdir.[63] Bundan sonra bu ihtiyaçın kendisini daha fazla göstereceğinde ve bunun herkes tarafından takdir edileceğinde hiç şüphe etmiyoruz. Öyle görüyoruz ki her milletin aydınları bu mevzu ile ciddi bir surette meşgul olacaklardır.

Maamafih, İslâm dininin itikat, ibadet, ahlâk ve içtimaiyat esasları tetkik edilirse görülür ki vaktile Jul Simon ile diğer filozofların aradıkları ve beşeriyet için lüzumundan bahsettikleri tabii din, İslâm'dan başka bir şey olmadığı gibi, Gustave Le Bon ve benzerlerinin istikbalin selâmeti için kıymet verilmesi gerekliğinde ısrar eyledikleri ahlâkî mebdeler de ancak Kur'an'ın ve son Peygamber Hazret-i Muhammed'in (aleyhisselâm) talim eylediği fazilet ve insanlık mebdeleridir.

Çünkü İslâm, insanın yaradılışına yerleşmiş ve tabiatın kanunlarile birleşmiş olan bir dindir. Tabiat Allah'ın tekvini kanunu, İslâm da teşrii kanunudur. Bundan ötürüdür ki İslâm'ın tekliflerinde akıl ile barışamayan, tabiata aykırı olan bir hüküm yoktur. O, her ruhun istediği, her kabiliyet ve istidadın, her aklî selimin aradığı bir dindir. Her tabaka ve sınıfta bulunanların nasiplerini alabilecekleri küllî ve şamil bir ruhtur. Onun hükümleri beşerin fıtratına uygun ve tabii olduğu gibi, diğer dinlerin birçok hükümlerini kaldırmış olması da tabiatta ve tabiatta hâkim olan kanunlara uygundur. Çünkü tabiatta her şey insanların hayır ve menfaati içindir. Her şey insanların tekâmülüne hizmet etmektedir. Herhangi bir şey tabiatta bu vazifesini güzelce ifa edemez yahut vazifeden büsbütün kesilirse onun yerine başkası geçer. Allah'ın tekvini kitabı olan tabiatta cereyan eden bu kaide, teşriî kanunlarında ve semavî kitaplarında da carîdir.

Kur'an-ı Kerim'den evvel gönderilen semavî kitaplar, burada izahına lüzum görmediğimiz birçok âmiller ve sebepler yüzünden tamamlığını muhafaza edememiş, bunlardan hiçbiri insanların elile yapılan tahriflerden kurtulamamış ve hatta bazıları tamamen yok olmuştur. Bu hakikat,

63 Gustave Le Bon - *Cihan Muvazenesinin Bozulması*. Kısım: 2' s. 99 - 100.

bugün Avrupalılarca da kabul edilmektedir. Bunlar kendilerinden beklenilen vazifeleri göremeyecek bir hale geldikleri içindir ki beşeriyetin bütün tekâmül safhalarını göz önünde tutan Kur'an onların yerini almış bulunmaktadır.

Kur'an, mukaddes ve semavî kitapların en sonuncusu olduğu ve ondan sonra semavî bir kitap gelmeyeceği ve bununla beraber bugüne kadar aslındaki saffeti tamamile muhafaza ettiği ve bundan sonra da bunu muhafaza edeceği hakkında Allah'ın vaadi bulunduğu için din olarak yalnız Kur'an'ın gösterdiği yolu tutmanın, en doğru ve en tabii yol olduğuna şüphe etmiyoruz. Başka isimler altında da olsa beşeriyet ergeç bu yolu tutacak ve saadetini bunda bulacaktır.

Meşhur İngiliz müelliflerinden felsefe ve Arapça profesörü (N. V. Arnold)'un mühim bir kitabından[64] aşağıdaki satırları iktibas etmeyi uygun buluyoruz. Müellif, Müslümanlığın dünyaya nasıl yayıldığını uzun uzadıya anlatırken şöyle diyor: "Bunun başlıca sebeplerinden biri, İslâm itikadının sadeliğidir. "Lâilâhe illallah, Muhammedün Resulullah"dan ibaret ve anlaşılması çok basit olan bu iki imanî hükmü kabul etmek dine girenlerden beklenilen şeyin başlıcasıdır. Anlaşılması güç tabirlerle ifade edilen bir takım şeylerin herhangi ruhani bir meclis tarafından Müslümanlara kabul ettirilmek istenildiğine dair İslâm dini tarihinde hiçbir misal yoktur. Bu sade din, bir adamın imanını ve vicdanını denemek istemez; güçlük göstermez ve talim eylediği düsturlar en aşağı bir bilgisi olanın bile anlayışına sığar. Uydurma ilahiyat vakalarile bağlı olmadığından o ıstılahlar, onları anlamayanlar tarafından da teşrih edilebilir. Bu dinin temelini teşkil eden "Lâilâhe illallah", bütün insanlar tarafından kabuli zaruri olan itikadı bir hükmü tebliğ ediyor. "Muhammedün Resulullah" ise, insanların Allah ile olan münasebetleri nazariyesine dayanır ki bu da hemen umumiyet üzere kabul edilen bir şeydir. Çünkü Allah'ın zaman zaman peygamberler vasıtasile kendi varlığını bildirdiği, emirlerini ve hükümlerini tebliğ eylediği beşer tarihinin şahadetile basit bir vâkıadır. İslâm dininin akla dayanan bu vasfı ve dünyaya yayılmasında bundan gördüğü faydalar, Profesör (Monte) nin şu cümlelerile güzel bir şekilde aydınlatılmıştır: "Gerek tarihî ve gerek lisanî bir noktadan incelendiği zaman İslâm'ın tam manasile bir

64 Bu eser Profesör Halil Halid tarafından "*İntişarı İslâm Tarihi*" adile dilimize çevrilmiştir.

akıl dini olduğu anlaşılır. İslâm itikadının akıl üzerine müesses olması bakımından ona "makul" demek yerindedir. Filhakika, Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği din vahye müstenittir. Bununla beraber onun dini, aklî kıyas üzerine kurulmuş olan ahkâmın bir mecmuası şeklini haizdir. Müminlere göre Müslümanlık, Allah'ın birliği ve Muhammed'in peygamberliği itikadının bir zübdesidir. Onun hükümlerini manevî bir alâkanın sıcak duygularından uzak olarak tahlil eden bizlere göre ise Allah'a ve ahirete inanmak manasını ifade eder. İslâm dininin ancak ilk temeli olan ve aklın en kuvvetli esasına dayanan bu iki akide, Kur'an-ı Kerim'in bütün ahkâmını hülâsa eder. Bu tebliğin açıklığı ve sadeliği, şüphe yok ki, İslâm'ın yayılmasına hizmet etmiştir. Bu sade dinin akidelerini öğrenen ve kabul eden bir Müslüman, onun beş amelî vazifeleri hakkında talimat alır ki, bunlar da şehadet getirmek, günde beş vakit namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, hacca gitmektir... Günde beş kere namaz kılmak da yeni yeni mühtediler kazanmak ve kazanılanları muhafaza etmek için pek müessirdi. Montesquieu haklı olarak şöyle demişti: "Ahkâmile amel olunmasını çok sıkı bir surette emreden bir din, amelî ahkâmı az emredilen dinlerden daha ziyade kendisine merbutiyet hasıl eder. Devamlı surette iştigal edilen şeylere daha sıkı surette merbut kalınır".... Hatta (Renan) bile şu yolda bir itirafta bulunmuştur: "Candan müteessir olmaksızın ve -hatta diyebilirim ki- Müslüman bulunmadığıma teessüf etmeksizin bir mescide girdiğim vâki olmamıştır."

"İslamiyetin Asya ve Afrika'da çabuk yayılmasının sebeplerini anlamak kolaydır. Suriyeli ve Afrikalı Hristiyan âlimleri İsâ dininin yerine anlaşılması güç bir takım itikatlar koydular. Zamanlarının ahlâkça gösterdiği mübalâtsızlıklara karşı mücadele çaresi olarak inzivayı ve bekâr yaşamayı ileri sürdüler. Kutsal olmanın yolu inzivaya çekilmek, manastırdakilerin mümeyyiz vasıfları da pislik idi. Nâs, adetâ bir alay eizzeye meleklere tapan müşrikler gibi idi... İşte böyle bir zamanda Allah tarafından gönderilmiş bir temizlik vasıtası gibi İslâmiyet geldi ve o bâtıl itikatları, o sûiistimalleri sıyırıp attı. Bekârlığı takva tacı gibi tevkır eylemeyi merdane protesto etti. İslamiyet, Allah'ın büyüklüğü ve birliği akidesini dinin esası olarak ortaya koydu. Adil ve rahîm Allah'ın iradesine teslim olmak lüzumunu, nefsinin mes'uliyetini, kıyamet ve hesap gününü, dalâletin şiddetle cezayı mucip olacağını bildirdi. Namaz, oruç, zekât ve diğer hayır yapmak gibi amelî vazifeler tayin etti. Gösteriş kabilinden faziletleri, din namına yapılan hiyle ve hafiflikleri, tevilli ahlâk

hissiyatını, itikatlar üzerine muaraza edenlerin eğri büğrü sözlerini bir tarafa bıraktı. Bekâr yaşamak gibi tabiate aykırı haller yerine erkeklik vazifesini koydu. Esirlere hürriyet ümidi, beşeriyete kardeşlik duygusu verdi ve insanî tabiatin esas hakikatlerini tasdik etti." - Taylor.

Filhakika Müslümanların yüksek ahlâkı her takdire sezadır. Bu ahlâkın nâzımı, kitabullahın emirleridir...

Hristiyanlar, Hristiyanlığın esaslarına mebni ona meclûp olduklarını iddia ederler. Fakat Hristiyanlar bu iddiayı ileri sürmekle din ile ahlâkın bibirile mütebayin olduğunu isbat etmiş oluyorlar. Diğer taraftan Müslümanlık, yalnız nazarî olarak değil amelî olarak da Müslümanların ahlâkî, içtimaî telâkkiyatı üzerinde müessir olmuştur. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar için yalnız İslâm kelimesi her yüksek şeyi ifade eder. Kur'an'ın vücude getirmek istediği inkılâp, kayıtsız ve şartsız Allah'ın birliğine istinat ve faziletin yayılmasını istihdaf eder. (John Davenport)[65]

İslâm'ın en yüksek bir fazilet rehberi ve hakiki bir medeniyet kaynağı olduğu hakkında birçok bilginlerin sözlerini nakletmek mümkünse de buna lüzum görmedik.

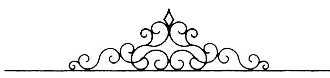
Doğruluğunu kesin olarak bildiğimiz ve insanlığı hedefine, hayır ve fazilete ulaştıracağına tereddütsüz inandığımız bir yolda yürümek ve bu yolun yolcularına kılavuzluk etmek en kudsî bir vazifedir. Mukaddimeye Kur'an'ın şu âyetlerile son vermeyi uygun buluyoruz:

"Şüphesiz ki Allah katında din, sadece İslâm'dır (3: 19)". "Hâlâ Allah dininden başkasını mı istiyorlar? Halbuki göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na boyun eğdiler (3: 83)". "Kim İslâm'dan başka bir din isterse artık onun dini kabul edilemez ve onun bu hareketinin sonu hüsrandır (3: 85)".

"Biz o inanmayanlara hem afakta hem nefislerinde ayetlerimizi, delillerimizi öyle göstereceğiz ki, nihayet onun (İslâm'ın, Kur'an'ın) hak olduğu kendilerine aşikâr olacak; yetmez mi ki Rabbin her şeye şahiddir (ilmi ve kudreti her şeyi kuşatmıştır - 41: 53)".

---

65 Bu müellifin *Hazreti Muhammed ve Kur'an-ı Kerim* adındaki mühim eseri Ömer Rıza Doğrul tarafından vaktile dilimize çevrilmiştir.

DİNİN MAHİYETİ

- Dinin hakîkî sahibi ve vâzıı
- Dinin vahye istinadı
- İnsana gayei hilkatini, vazifesini, faydasını ve zararını, hayrü şerri bildirmesi
- Maddî ve manevî saadetini temini
- Dinin ihtiva ettiği itikadî, amelî, ahlâkî hükümler
- Din, yalnız vicdanî bir emir olmayıp insanın kalbî temayülatına, haricî harekâtına da şamil bulunduğu
- Din ruhsuz bir merasim değildir
- Dinin asıl hedefi insanın hem içini hem dışını temizlemektir
- Din iradeli insanlar yetiştiren bir terbiye kanunudur.

Din, akıl sahibi şuurlu insanları kendi irade ve arzularile bizâtihî hayrolan şeylere sevk eden bir vaz'ı ilahidir; peygamberlerin vahy-ü ilhama müstenid tebliğatıdır; gayei kemale ermek için tutulacak en doğru yoldur.

Dinin hakiki vâzıı ve müessisi Allah Teâlâ Hazretleri'dir. Hiçbir insan, hatta peygamberler din vaz'edemezler.[1]

Din insana kendi mahiyetini, mebde' ve meâdini, yaradılışındaki gayeyi, Hâlika ve mahlûkuna karşı insanın mükellef bulunduğu vazifeleri bildirir; iyiyi ve kötüyü, hayr-ü şerri, fazilet ve rezîleti, ihtiyarî işlerin sonunda verecekleri iyi veya fena neticeleri, sevab ve ikabı tayin eder; insana hidayet ve saadet yollarını gösterir; insanı bizâtihi hayr ve fazilet olan şeylere sevkeder; bu suretle insanın maddî ve manevî saadetini temin eder.

Binaenaleyh hüsni ihtiyarlarile bu ilahi kanunu kabul ederek onun gösterdiği yoldan gidenler dünya ve ahirette saadet ve necat bulurlar, Allah yanında en güzel akibete ererler.

---

1 Seyyidi Şerif dini şöyle tarif eder: «وضع الٰهىّ يدعو أصحاب العقول قبول ما هو عند الرسول عليه السلام» Abdüsselâm'il-Ekanî *Cevheret'üt-Tevhid* şerhinde İslâm mütefekkirlerince meşhur olan tarifi şu suretle tavzih eder: «وضع الٰهىّ سائق لذوى العقول بإختيارهم المحمود إلى ما هو خير لهم بالذات. أى أحكام وضعها الله تعالى للعباد باعثه إلى الخير الذاتى وهو السعادة الأبدية» Keşşafi Istılâhât'ül-fünûn sahibi dinin saadeti, dünya ve ahirete şamil olduğunu tarifte izah eder: «وضع الٰهىّ سائق لذوى العقول بإختيارهم إياه إلى الصلاح فى الحال والفلاح فى المآل» Bu tarifler birbirini tamamlayan aynı şeyler demektir. Dinin en güzel tarifi bunlardır.

Din, üç kısım ahkâmı ihtiva eder: İtikadî, amelî, ahlâkî. Bunlar, semavî dinlerin hepsinde mevcud ve hepsinin müşterek olduğu aslî ve küllî hükümlerdir.

Dinin rüknü ve temeli itikad olup onun da başlıca mebahisi üçtür: Allah'a iman, peygambere iman. Ahirete ve ebedî hayata iman. Bunlara iman, asl'ül-usul olduğundan bütün peygamberler bunları müttefikan ve müştereken tebliğ etmişlerdir.

Dinin amelî kısmı; Allah'a, nefsimize ve birbirimize karşı olan vazifelerimizi tayin eder. Allah ile kul arasındaki münasebetlere taallûk eden hükümlerle insanın kendi nefsine aid olan hükümler ve kendi şahsile diğer insanlar beynindeki alâkaları tanzim eden hükümler hep bu kısıma dahildir. Bütün bunlardan gaye de insanların tehzibi ahlâkıdır.

Din, bazılarının zannettiği gibi amelî kıymetten mahrum bir emri vicdaniden ibaret olmadığı gibi, ruhsuz bir şekilden, bir merasimden ibaret de değildir. Dinin asıl hedefi, insanlığın yalnız içi veyahut yalnız dışı olmayıp hem içini hem dışını temizlemek ve bu suretle onu en yüksek bir mertebeye çıkarıp dünyada saadete, ahirette fevz-ü felâha ulaştırmaktır.

İZAH

Şurası muhakkaktır ki, ferdî ve içtimaî hayatımızda dinin büyük bir mevkii vardır. Hayatımızı idare eden prensiplerin en mühimlerinden biri ve hatta birincisi ve başlıcası dindir. Beşeriyet tarihinde dinin oynadığı rol, her mütefekkirin ve bilhassa içtimaî ilimlerle meşgul olanların malûmudur. Bir insanın dinî kanaati ve inanışı ne ise, yaşayışı da odur.

Onun gerek Hâlık ve gerek kâinat ile olan alâka ve münasebeti bu kanaat ve inanış etrafında temerküz eder; insanlara karşı muamelesi bu iman ve kanaatin bir mahsulüdür. Çünkü insanlara Allah'ı ve kâinatı bildiren; Allah'a, insanlara, insaniyete karşı vazifelerini tayin eden, ahlâk ve hayat hakkında en sağlam ve hakiki malumat veren dindir. Bunun içindir ki biz de bu eserimizde evvela hayatımız üzerinde bu kadar esaslı bir âmil olan dini tarif etmek ve onun mahiyetinin neden ibaret olduğunu anlatmak istedik. Çünkü her şeyden evvel, zihinlerimizi yanlış düşüncelerden kurtarmak lâzımdır. Başka suretle ne fikrimiz hakikate vâsıl olabilir, ne de biz beşeriyete faydalı bir ferd olabiliriz.

Filhakika dinler tarihini tetkik edenlerden bazılarının noktai nazarlarına göre din, ilmî bir surette tarif edilmesi müşkül bir mevzudur.

Diyorlar ki, din, bir çok şekillerde tarif edilmiş olmakla beraber, bunun hakiki bir tarifini yapmak, hayatı tarif etmek kadar güçtür ve hatta pek de mümkün değildir.[2]

---

2 Bu nokta üzerinde biraz izahat vermeği muvafık buluyorum. "Din" kelimesinin lüğat bakımından müteaddid manaları olduğu gibi, bu kelime ile alel'umum lisanlarda hem umumî bir mahiyet hem de hususî bir din kasd olunmaktadır. Bu lâfız, her lisanda (mesela Sâbiîlerin, Mecusîlerin, Putperestlerin, Şâmânîlerin, Ânimistlerin... ayin ve akidelerine teşmil edilebileceği gibi, hususiyet bakımından yalnız edyani semaviyeye de hasrolunmaktadır. Binaenaleyh bütün bunların hepsine şamil olmak üzere efradını câmi' ağyarini mâni bir tarif yapmak şüphe yok ki çok zordur. Fakat İslâm mütefekkirleri edyani semâviyeyi ve dini hakkı nazarı itibara alarak dini bizim yazdığımız gibi tarif etmişlerdir.

Filhakika garbda tedkiki edyan ile meşgul olan müelliflerin her biri dini bir suretle tarif etmişlerdir. Bunlardan bazılarını aşağıya yazıyorum. (F. Max Muller) dini şöyle tarif ediyor: "Din, ruhun öyle bir kuvvetidir ki, insana havas ve akıldan müstakil olarak muhtelif isimler ve mütehavvil remizlerle nâmütenahiyi idrâk isti'dadadını verir." Reville de şöyle tarif eder: "Din, ruhı insanı, gerek kendisine ve gerek bütün kâinata hâkim olduğuna kâni bulunduğu ruhı sirrı ile birleştiren bir ihtisastır. Bu itibar ile din, hayatı beşerin tahdid ve takyidinden ibarettir."

"Şilaer Maher" ise dini şöyle tarif eder: "Din, beşerin alel'ıtlak inkıyad ve merbutiyete müteâllık derunî bir duygusudur." Bu da, bundan evvelki iki tariften o kadar uzak değildir. Bu tarif, efradını câmi' olsa bile ağyarini mani olmuyor.

"Fuerbach" dini bir şevk, bir arzu gibi telakki etmiş, iman, kurban ve ibadet gibi tezahürlerini de bu şevkin tecelliyatı olarak göstermiştir. Buna göre din, insanın, bilmesi gayri mümkün olan, Zati Mutlakı bilmek şevkinden ibarettir."

Tarihi edyan müelliflerinden Taylor diyor ki, "Din, ruhani mevcudâta itikaddır. Mari Jan Küyyu dini şöyle tarif ediyor: "Din, insanın âlemde mevcudiyetini kabul ettiği iradelere merbutiyet duygusudur."

Almanya'nın büyük feylesofu Kant'a göre "Din, vazifelerimizin evamiri ilahiye sıfatile kabulü yahud kavaidi ahlâkiyenin vâzıına karşı huşû'"dur. (Şelling) e göre din; "mütenahinin nâmütenahî ile birleşmesi"dir.

Son zamanlarda tarihi edyana aid bir eser kaleme alan Salmon Reynah da şöyle tarif ediyor: "Din, kuvayi beşeriyenin serbestii istimaline mani olan kuruntu ve takayyudati mahsusanın hey'eti mecmuasıdır." Reynah'ın şu garib tarifi ilmî hiçbir kıymeti haiz değildir. Reynah bununla, Polenezyalıların men'şei dinîleri olan (Tabu)yu kasd etmekte ve bu suretle bütün ihtisâsâtı diniyenin mevzuu olan Allah, nâmütenahî ve mevcudati ruhaniye gibi din mefhumuna dâhil olan mahiyetleri dinden hariççbırakmaktadır. Çünkü dinler, bir sürü manasız vesvese ve kuruntulardan mütevellid bir vicdan rahatsızlığından ibaret değildir. İbtidâî dinler bile mu'tekidlerinin vicdanlarını teskin eden bir men'baı huzurdur.

Reynah'dan başka diğer müelliflerin hepsi (dini), ruh ile alâkadar bir müessese gibi tanımışlardır. Bununla beraber, en ma'ruf tarihi edyan âlimleri tarafından irad edilen şu tariflerden hiçbiri, itiraz ve intikaddan sâlim kalamamıştır. "Morris Jastrow"

Bu fikir, bir bakımdan doğru olmakla beraber, diğer cihetten de doğru değildir. Eğer dinden mutlak din mefhumunu kasd edersek o zaman bunu tarif etmek hakikaten kolay olmaz. Çünkü mutlak din, milletlerin vicdani içtimaîlerini iş'ar eden mebâdii külliyeye şâmildir. Tarihi edyan erbabının ta'rifinde ittifak edemeyip durdukları da (dini mutlak) tır. Bu ise hak olabileceği gibi batıl da olur. Bu mebâdî gerek hak gerek batıl her ne ise haddi zatında o milletin hayatının ciheti vahdeti, vicdanı küllisi, dini odur. Her millet böyle bir vicdan ile, böyle bir din ile kaimdir. Bundan dolayıdır ki geçmiş veya elyevm yaşayan muhtelif milletlere ve cemaatlere aid ve bunların vicdanı içtimaîlerini iş'ar eden bütün dinleri ve din fikirlerini şâmil olmak üzere tam bir tarif yapabilmek pek müşküldür. Fakat, bizim burada tarif ettiğimiz ve anlatmaya çalıştığımız din, mutlak din olmayıp "Hak din"dir; vahyi ilahi olan şekli

---

1901 tarihinde neşrettiği eserinde bütün bu tarifleri tetkik ve tahlil ederek alel'ıtlak din mefhumunda şu üç esasın bulunduğunu iddia eylemiştir:

1- "İnsanın kendi mâfevkinde ve kendisine tâbi olmaktan müteâli bir veya müteaddid kudretin vücudüne itikadı,

2- İnsanın hüküm ve nüfuzu altında bulunduğunu hissettiği bu kudret veya kudretlerle kendi arasında bir münasebet tasavvuru,

3- Bu kudret veya kudretlerle tesisi münasebete girişmesi."

Moris Jastrow bu neticeleri elde ettikten sonra buna göre bir tarif yapar. Herhangi bir dinde şu üç esas mevcud olacağına göre yukarıdaki tarifler arasında en az intikada uğrayan bu olmak lâzımdır.

Bir kısım feylesoflar da dini daha başka şekillerde tarif etmişlerdir.

Bütün bunlar, nazarı dikkate alınınca görülür ki, "Dini; erbâbi ukuli kendi ihtiyarlarile bizatihi hayır olan şey'e sevk eden bir vaz'ı ilahidir; enbiyanın vahyi ilahiye müstenid tebliğatıdır" diye tarif eden İslâm mütefekkirleri dini, vahyi ilahi olmak üzere şekli mütekâmilinde mütalaa etmişlerdir. Dini; "İnsan ile ulûhiyet arasındaki münasebet" diye tarif etmek de aşağı yukarı bu tarife yakındır. Çünkü beşer ile ulûhiyet arasındaki münasebet tafsil edilince itikad, amel, ahlâk ve vicdana şamil hükümler meydana çıkar. Yalnız evvelki tarifte "bizatihi hayırlı olan şeylere sevk eder" kaydi de mevcud olduğu cihetle dinin gayesi de gösterilmiş demektir.

Çünkü bizatihi hayırlı olan şey, hayri mutlak ve hayri zatîdir ki, her şey'e nisbetle hayırdır. Bu da halde ve istikbalde salâhtan ibarettir ki, saadeti ebediye ile de tefsir olunmuştur.

Biz de dini vahyi ilahi olmak üzere şekli mütekâmili ile mutalaa ettiğimiz için kitabın içindeki tarifi ihtiyar ettik. "Dini hak" ın en güzel tarifi de budur. Dinlerin tasniflerine ve felsefei edyan ile tarihi edyan arasındaki farklara dair burada, uzun uzadıya mutalaaya lüzum görmedik. Bu babta daha ziyade izahat almak isteyenler muhtelif dillerde yazılmış tarihi edyan kitablarına ve Profesör M. Şemseddin'in "*Tarihi Edyan*" adlı türkçe eserine müracaat etsinler.

mütekâmilidir. Çünkü bundan başkasına, esasen hakiki manasile "Din" demek doğru ve yerinde bile değildir.

Aşağıda görüleceği vechile "Hak din" diyebilmek için her şeyden evvel onun bir hitabi ilahi ve bir te'sisi rabbanî olması şarttır. Bundan dolayıdır ki dinin en muvafık tarifinin yukarıda bizim yazdığımız şekilde olduğu kanaatindeyiz. İslâm noktai nazarına ve dini, vahyi ilahi olmak üzere mütekâmil şeklile mütalaa eden İslâm mütefekkirlerinin telakkilerine uygun olan da budur.

Bu tarifle dinin mahiyeti de anlatılmış oluyor. Çünkü dinin mahiyetine aid olan şeylerin hepsine ta'rifte işaret olunmuştur.

Şimdi metindeki bazı fıkraları tahlil ve izah edelim:

1- *"Din, bir vaz'ı ilahidir, peygamberlerin Allah tarafından vahy-ü ilham ile tebliğ eyledikleri bir kanundur, bir yoldur."* diyoruz. Şu halde bu kanunun bir vâzıı vardır.

Evet, din, itikad, ahlâk ve âmâle dair bir takım hükümleri, esasları, emr-ü nehyi ihtiva eden bir mecmuai kavanindir. Fakat bu kanun, insanlar tarafından vaz'edilmiş değil, belki her şey'in hâlikı ve bütün tabiatin ve tabiat kanunlarının da hâkim ve nâzımı bulunan kudreti külliye sahibi tarafından vaz-ü tesis olunmuş bir kanundur. Bu, beşeriyete benliğini ve hilkatindeki gayeyi bildiren ve o gayeye en kısa yoldan ulaştıran, ihtiyarî işlerimizin doğuracakları iyi veya kötü akıbetleri en sahih ve en kestirme bir surette tayin eden bir Allah kanunudur. Bunu vaz-ü tesis eden doğrudan doğruya Allah Teâlâ Hazretleri'dir.

2- *Din; akıl sahiblerini kendi hüsni ihtiyarlarile bizatihi hayra sevk eder."* denilmişti. Evvela, bu fıkradan açık olarak anlaşılır ki, dini Hakk'ın mahalli ve mevzuunlehi akıl sahibleridir. Ta'biri diğerle dinin hitabları yalnız şuurlu insanlara müteveccihtir. Gayesi de onların saadetidir. Yani din onlar içindir ve dinden onlar istifade edeceklerdir. Çünkü bu kanun, aklı başında olan insanları bizzat hayr olan şeylere sevk eder. Hayr-ü şerrin ne olduğunu tayin ederek insanların ihtiyarî işlerinin iyi veya kötü olduğuna göre neticesinin ne olacağını bildirir. Bunun için dini hak her şeyden evvel, ihtiyarî fiillerin sonunda mes'ud veya meş'um bir neticeye varacağına, sevab veya ikaba sebeb olacağına inanarak hayır ve saadete ermek için Allah Teâlâ'nın irşad buyurduğu doğru bir yol demektir.

Bizatihi hayr olan şey, hayri mutlak ve hayri zatîdir ki, her şey'e nisbetle hayrdır. Bu da halde ve istikbalde salâh ve felâhtan ibarettir ki, saadeti ebediye ile de tefsir olunmuştur. Hayrı zatî, saadeti ebediye olunca, dinin hedefi beşerin saadeti olduğu tariften vâzihan anlaşılır.

Evet, dini Hakk'ın mahalli ve mevzuun lehi akıl sahibleri insanlardır ve bu yoldan ancak onlar istifade edebileceklerdir. Aklı olmayanların dinle alâkası yoktur. Din, onlara şunu yapın, bunu yapmayın diye hitab etmez. Bundan ötürüdür ki, aklı olmayan mecnun insanlarla, çocuklar ve matûhlar[3] gibi kısa akıllılar ahkâmı ameliye ile mükellef değillerdir. O gibiler dinî tecelliyata mahal olmazlar. Bunların işledikleri hayır veya şer, irade ve ihtiyarlarının mahsulü olmadığından ona sevab veya ikab gibi bir şey de terettüb etmez.

Hülâsa, dini hakkın, daha doğrusu din ile tedeyyünün şartı, akıl ve ihtiyardır. Dinin vâd eylediği yüksek gayeye erişebilmek için akıllı olmak ve kendi arzu ve iradesile dinin gösterdiği yolu tutmak şarttır. Binaenaleyh, kendilerinde akıl bulunmayanlara ne hitabi dinî taallûk eder, ne de bunlar ahkâmı diniye ile mükellef bulunurlar. İnsanda akıl, irade ve ihtiyar bulunmadıkça ne dinin sevk-ü tesiri müfid olur, ne de din üzerine terettüb eden hayr-ü saadet temamiyle hasıl olur.

Dinde ilim meselesinden başka bir de irade ve ihtiyar meselesi vardır. Dinin vâd eylediği yüksek gayeye erişebilmek için akıl şart olduğu gibi, dindar olmak için de dini hem bilmek hem sevmek hem de irade ve ihtiyarını o tarafa sarfetmek, seve seve ve kendi ihtiyarile dini kabul etmiş olmak lâzımdır. Çünkü din başka, dindarlık da başkadır. Din bir kanun, dindarlık ise hayatını o kanuna göre tanzim etmek ve onu yaşamaktır. Dini hak, Allah'ın bir olduğunu talim ve bunda ısrar eder. Dindar olmak da şüphe yok ki her şeyden evvel, Allah'ın bir olduğunu kabul etmektir. Fakat hakikî dindar olmak için Allah'ın bir olduğunu tasdik ve ikrar kâfi midir? Bir olduğunu kabul ettiği Allah'ın kanunlarının ve gösterdiği yolun iyi ve doğru olduğuna da inanmak ve kendisini ona teslim etmek, O'nu sevmek, O'na yürekten ibadet etmek, bütün insanların ve hayvanların da bu tek Allah'ın mahlûkları olduğunu göz önüne getirmek ve hepsine karşı insaf ve sevgi ile muamele yapmak da lâzımdır. İşte asıl dindarlık, kuru bir ibadetten ziyade budur. Bu,

3 Bu kelimeden lisanımızdaki örfî mana değil, şer'î mana maksuttur.

Müslümanlıkta "Allah'ın emirlerine ve kanunlarına ta'zim, mahlûkatına şefkat ve muhabbet" diye ifade olunur.

Binaenaleyh sadece âlim ve âkil olmak ve hatta dinin bütün inceliklerini bilmek, dindar olmak için kâfi değildir. İlim ve irade, akıl ve ihtiyar tedeyyünün yani ahkâmı diniye ile mükellef olmanın rüknüdür. Bundan dolayıdır ki bunlardan mahrum olanlara din teallûk etmiyor, onlar dinin vâd eylediği saadete de temamiyle vâsıl olamıyorlar.

3- *"Din, peygamberlerin vahyi ilahiye müstenid tebliğatıdır."*

Dinin diğer bir tarifinden ibaret bulunan ve ilk bakışta belki de mükerrer gibi görünen bu fıkra çok mühimdir ve Seyyidi Şerif'in tarifine istinad etmektedir. Bundan vâzih bir surette anlaşılır ki, vaz'ı ilahi olan bu kanunu insanlara tebliğ eden, peygamber unvanile tebcil olunan yüksek şahsiyetlerdir. Bununla beraber peygamberler tarafından beşeriyete tebliğ edilmiş olan din, peygamberlerin kendi sözleri olmayıp doğrudan doğruya Allah'ın hitabıdır. Şu kadar ki, bu hitabı ilahi evvel emirde ruhi insanîye bütün mevcudiyetile muntabık şühûdî ve bedihî bir ilmi zaruri ile tecelli ediyor. Bu tecelliyata mazhar olan insana bunun bizzat Allah'ın vaz'ı ve hitabı olduğu kendi kendine mütebeyyin ve aşikâr olur. İnsanın ruhunda tahassul eden bu ilmi zaruriye (vahy) ve bu mazhariyete (nübüvvet) ve bunun sahibine (nebî) itlak olunur.[4]

İşte bundan ötürüdür ki dini hak, bir vaz'ı ilahi olup vaz'ı beşerî olan içtimaî bir müessese değildir. Onda beşerin irade ve ihtiyarının hiçbir tesiri yoktur. Fakat diyanet yani dinin gösterdiği yolu tutmak insanın kendi işidir. Hem de cebrile değil insanın kendi hüsni ihtiyarile kabul edeceği bir şeydir, bir yoldur. Selâmet ve hürriyet, semavî dinlerin hepsinde müşterek bir noktadır. Her nevi cebir ve tazyikten uzak olarak saadet ve emniyet temin etmek semavî dinler için bir gayedir. Bu bakımdan dini hak, insanları tabiatta cereyan eden cebir ve ıztırar tazyiklerinin üstüne kendi arzularile yükseltecek olan bir hürriyet ve selâmet yolu, hürriyet ve iradenin muvaffakiyeti ve mes'uliyeti kununu demek olur. Bunun içindir ki, ileride daha ziyade izah edeceğimiz vechile her şey'in hâlıkı ve her şeye alîm ve hakîm olan ve hiç benzeri olmayan Allah Teâlâ Hazretleri'ne iman ve O'nun hüküm ve iradesine, kendi irade

4 Enbiyaya iman bahsinde bu cihet daha ziyade izah edilecektir.

ve ihtiyarile teslim olmadan, onun gösterdiği yoldan gitmeden hak din pek de kolay bulunmaz.

Dine sadece içtimaî bir müessese nazarile bakanlar, dinin menşeinden teğafül etmiş, vaz'ı ilahi ile vaz'ı beşerî arasındaki farkı anlayamamış demektir.

Ancak, bir cemiyet dâhilinde bulunan ferdlerin bil'ihtiyar kabul ettikleri bir takım itikad ve fiillerin hey'eti mecmuası olmak ve tamamile içtimaî hayat ile alâkadar bulunmak itibariledir ki, din içtimaî bir müessesedir. İşte biz "din, içtimaî bir müessesedir." dediğimiz zaman bu manayı kasd ederiz.

Binaenaleyh bu manaca "din" e içtimaî bir müessese denebilirse de "vaz'ı beşerî" olmak manasına içtimâi bir müessese denilemez.

Vaz'ı ilahi ile vaz'ı beşerînin en mühim farkı:

Evet, dini Hakk'ın hakiki vâzıı Allah Teâlâ Hazretleri'dir. Hiçbir insan, hatta hiçbir peygamber din ve şeriat vaz' edemez.

Peygamberlere din ve şeriat vâzıı demek, hakikat olmayıp dini tebliğ etmiş olması cihetile mecazdır. Fakat böyle olması dinin beşeriyet haricinde tecelli etmesini ve peygamberin insandan gelmeyip de melek olmasını istilzam etmez. Nasıl ki bu kanunu ilahi'nin bir insan tarafından tebliğ edilmiş olması onun vahyi ilahi olmamasını da müstelzim değildir. Vaz'ı ilahi ile vaz'ı beşerî beyninde aranılacak en mühim fark, o mevzuun tecellisinde irade, beşerin âmil olup olmamasıdır. Ruhi insanîde çok defa şahidi bulunduğumuz birtakım tecelliyat vardır ki onlarda beşerin iradesi âmil değildir.[5] İşte enbiyanın vahyi ilahiye müstenid tebliğatı da böyledir. Ruhı küllinin ruhı kudsîye bir hitabı olup dini hakkı teşkil eden bu tebliğat, kesbî değildir. O bizzat Allah'ın iradesi ile zaruri olarak evvela nebinin vicdanında sabit olur, şühudî ve zaruri bir ilim ile taayyün ve tebeyyün eder. O anda nebinin ruhu, bütün mevcudiyetile şuhûda müstağrak olarak kabili mahz kesilir. İradî olan fâiliyeti ve kuvânın hususiyetleri muvakkaten durur; o anda nebi, aklın ve fikrin yetişemiyeceği hakayık ve ledünniyatı görür, Allah'ın kelamını işitir ve ancak bu hal geçtikten sonradır ki ihtiyar ve iradesini ona tatbik eder.[6]

5 Nadiren vuku bulan ilhamlar, hissi kablelvukular, bazı rüyalar gibi.
6 İleride vahiy haletleri tetkik edilirken bu cihet uzun uzadıya izah edilecektir.

İşte dini hak, enbiya denilen mümtaz şahsiyetler de bidayeten bu suretle ve iradî olan fâiliyeti haricinde, tecelli ettiği cihetle vaz'ı beşerî (yani nebinin kendi sözleri) değildir.

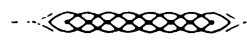
Çünkü nebinin ruhu, bu tecellide fâil değil, sadece kâbildir. Başka bir tabir ile, vahye müstenid olan bu malumat, nebi olan zat tarafından uydurulmaz, belki ruhu külliden geldiği gibi alınır ve kabul edilir. Nasıl alınmışsa öylece tebliğ olunur. Şu kadar ki, bu malumat, sudûrı ve men'şei itibarile Allah'a nisbet olunduğu gibi, zuhuru bakımından da nebiye muzaf olur.[7]

Hülâsa vahy; bütün meşâiri kaplayan ve kuvvei iradiyeyi o anda ta'til ederek nebinin vicdan ve sâmiasında tecelli ve tahassul eden ve hiçbir kesb ve teşehhi nişanesi olmaksızın ruhun kabiliyeti sırfası üzerinde zâhir ve bâtınından tam ve zaruri bir telkîn ile vaz'ı ilahiyi veren en bedihî ve en zaruri bir ilimdir, bir müşahedei hitabdır; ruhun ruha olan hitabıdır. Bunun içindir ki enbiyanın vahye müstenid olan tebliğatı vaz'ı beşerî olmayıp vaz'ı ilahidir.

Dinin ta'rifinden şu cihet de vâzıh olarak anlaşılır ki, dini hak, zorla değil, seve seve hayır yapan fâili muhtar, irade sahibi insanlar yetiştiren bir terbiye kanunudur. Çünkü vâzıı Rabbil'âlemîn'dir. Bu kanun, bütün emirlerile, bütün hitablarile insanları hayr-ü saadete sevk eder. Fakat bu sevk, zaruri ve cebrî değil, ihtiyarî ve iradîdir. Yani aklı başında, iradesi yerinde, ihtiyarı kendi elinde olan insanları hayra teşvik eder. Daha doğrusu insana hüsni ihtiyarın, hayr-ü şerrin mi'yarını verir, sonu iyi ve güzel olanlar ile sonu kötü olan şeyleri gösterir, bizzat hayr olan şeyleri ve bunları ihtiyar edenlerin mes'ud akibetlerini bildirdikten sonra bunları gönül hoşluğu ile yapmağa teşvik ve hayır olmayanlardan tahzir eder. Bu itibarla dinin tatbikinde en büyük âmil insanın irade ve ihtiyarıdır. Şüphe yok ki İslâm'da cebir ve ikrah yoktur. Fakat dini hak bizzat hayra ve ebedî saadete sevk eylediği cihetle insanları dini hakka sevk eylemek ve onunla tedeyyüne teşvik etmek de haddi zatında bir hayri küllîdir. Bunun içindir ki ana ve babanın evladını dini Hakk'ın ahkâmile tedeyyüne sevk ve terbiyesi bir cebir değil, belki bizzat hayra sevktir. Hayra sevk ise onun vazifesidir. Hâlin ve zamanın, hikmet ve maslahatın icab ettirdiği bir şekil ve usulde bu vazifesini yapmak lâzımdır.

---

7 ويضاف إلى الله تعالى لصدوره عنه وإلى النبى صلى الله عليه وسلم لظهوره منه وإلى الأمة لتدينهم وانقيادهم (كشاف اصطلاحات الفنون)

İleride daha ziyade izah edilecekse de burada edyani batılanın mahiyetleri de bir dereceye kadar gösterilmiş demektir. Dini hak haddi zatında hayır olan şeylere sevk eder.

Binaenaleyh, bir noktai nazara göre bir hayır gibi olan (mesela yalana, yalancılığa, zinaya ve hırsızlığa teşvik eden) bir meslek, bir dini hak olmaz. Çünkü böyle bir meslek, hak ve hakikati, bizatihî hayır ve fazileti akaidinin başına koymamış demektir.[8]

Onun için bizzat hayırlara teşvik etmeyen bir mesleki dinî, dini hak değildir. Onun hayra sevk etmesi hakikî olmayıp vehmi ve izafîdir.

4- *"Dinin hedefi saadeti beşeriyyedir."*

Dini hak, bizatihî hayırlara sevk ederek irade ve fazilet sahibi insanlar yetiştiren bir terbiye kanunu demek olduğu cihetle onun gayesi insanları, evvela bu dünyada, saniyen ukbada saadete îsal etmektir. Filhakika, yukarıda işaret ettiğimiz vechile, din bizatihî hayır olan şey'e sevk eder. Bizatihî hayır, saadeti ebediye demektir; bu ise dünya ve ahiret saadetine şâmildir. Dinin istihdaf eylediği saadet yalnız dünyaya veyahut yalnız ahirete munhasır olmayıp mutlaktır. Bundan anlaşılır ki, Cenabı Hak tarafından tesis buyurulmuş olan ahkâmı diniye, beşeri evvela bu dünyada, sonra da ahirette saadete saiktır. Bunun içindir ki bütün hitabâti ilahiye insanın saadetine ma'tuftur. Dini hak, insanlara Allah ve hayat hakkında en sahih malumatı vererek onları yavaş yavaş alçaktan yükseğe, nefsanî ve hayvanî hayattan insanî ve kudsî bir hayata yükselteceği cihetle evvela hayat bakımından insanı doğru ve temiz bir hale koyar. Esasen dindarlık, hayatta bu doğruluğu, bu temizliği ve bu yüksek hayatı yaşamak demektir. İnsan, Allah'a olan merbutiyet ve sevgisini ne kadar sağlamlaştırırsa insanî olan iradesi ilahi irade ile o nisbette birleşir ve yükselir. İşte din, insanı bu mertebeye yükseltmeğe sevk eder. İnsanın Allah ile münasebeti ne kadar yüksek ve temiz olursa insanlarla olan münasebeti ve sevgisi de o nisbette samimi ve temiz olur. Fakat dinin insanları bu gayeye sevki, yukarıda görüldüğü vechile, cebrî olmayıp ihtiyarîdir ve akıl bulunmak şartiledir. Binaenaleyh hakikî saadete vâsıl olabilmek için kendi isteğile bu yolu tutmak

---

8 Milattan 435 yıl önce doğmuş olan Aristib', ahlâkı zevk ve lezzete istinad ettirmiş ve insana halihâzırda lezzet veren herşeyin meşru' ve hayır olduğunu iddia eylemişti. Bu feylesof, hayatının kısmı a'zamını Siragüze Hükümdarı zalim (Denys)'in sarayında zevk-ü sefahetle geçirmişti.

ve bu yoldan sapmadan yürümek lâzımdır. Demek ki dinin saadete sâik olması onu yaşamakla olacaktır. Bu saadetten herkes ancak isti'dad ve mücahedelerine göre nasibini alacaktır.

5- "*Din, insana kendi mahiyetini, yaradılışındaki gayeyi, hâlika ve mahlûkına karşı mükellef bulunduğu vazifeleri bildirir...*"

Mahlûkata dikkat ve basiretle bakılınca görülür ki, en ufak bir zerreden en büyük küreye kadar mevcudatın hepsinde bir gaye ve maksad vardır. Bu gaye bilhassa canlılarda çok bariz bir şekilde görülmektedir. Her canlı bir gayeye göre halk olunmuştur, hepsi bir vazife ile mükellef olup halk olundukları gayeye varmak için derunî bir sâik ile çalışmaktadır.[9] Ancak hayvanat, garizî ve derunî bir sâika mutavaatten başka bir şey'e muktedir olmadıklarından hayatları, his ve hareketleri halihazıra maksurdur ve tamamile otomatiktir, gayri şuurî ve gayri iradîdir.

İnsanın ise bütün mahlûkatın fevkında ve en şerefli bir mevki ihraz etmekte olduğu şübhesizdir. Çünkü akıl, irade, tefekkür gibi en yüksek hassa ve kuvvetleri haizdir; bunun içindir ki insan halk olunduğu gayenin neden ibaret olduğunu araştırmaktan, bu âleme niçin getirildiğini, bu hayatın son merhalesine vâsıl olduktan sonra ne olacağını nefsine sormaktan hâli kalmaz. Esasen bu kadar yüksek hassa ve vasıflara malik olan insan bu dünyaya sadece yiyip içmek, yatıp kalkmak için getirilmemiştir. Onun diğer hayvanlardakinden daha yüksek hassalara malik olması çok yüksek mertebelere namzed olduğuna bir delildir. Aklın ve fikrin de sezdiği gibi onun hilkatinde daha yüksek bir gaye olacağı gayet tabiîdir. Evet, insan da teklif kaydından âzâde bir surette yaratılmamıştır.[10] Onun hilkatinde de pek büyük gayeler vardır, bunun için insan da mükellef bulunduğu vazifeleri ifa etmek suretile gayesine vâsıl olmak mevkiindedir.

Filhakika insan, yaşamak için yer, görmek için yaşar, teakkul ve tefekkür için görür, tekemmül için teakkul ve tefekkür eder. Şu halde tekemmül insan için bir gayedir.[11]

Tarihin zuhurundan bu ana kadar beşerin hayatı ve onun fikrindeki terakkiyat gözden geçirilecek olursa anlaşılır ki, beşer, efkârın henüz

---

9 وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ. قرآن كريم

10 اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى ... أَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

11 وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ

vâsıl olamadığı bir kemale yükselmek için halk olunmuştur. Onun hiçbir noktada durmadan daima tekemmül arzusunda olması, bir mertebeye yükselince daha yukarılara çıkmak istemesi hep bundandır. Tavırdan tavra geçerek ve daima terakki ederek o kemale erişmeye çalışmak insanın muktezâyi hilkatidir.

Halbuki insan aynı zamanda noksana da maruzdur. Gayei hilkati olan kemali ihraz edebilmek için yükselip ona galebe etmesi lâzımdır. Binaenaleyh insanın hem gayei hilkatini bilmesi hem o gayeye götüren doğru yolu bulması, hatta aradaki engelleri anlayarak bunları ortadan kaldırıp atmaya çalışması icab eder. Fakat insanın ne kendisinde, ne de tabiatta onun hilkatindeki gayeyi bildirecek, insana vazifelerini tayin edecek emin ve itimada şayan bir mürşid yoktur.

Filhakika tabiatta bir çok kanun, bir çok esbab ve vesait vardır ki, insanı o gayeye, o kemale isal edebilir. İnsan malik olduğu yüksek hasâis ve kabiliyetlerle, aklî ve fikrî melekelerle tabiattaki kanunlardan ve muhtelif vasıtalardan istifade ederek her şey'in fevkinde olan kanunu küllîyi, ruhi umumîyi, aklî küllîyi, Allah'ı keşf edebilir. Belki kendi hilkatindeki gayeyi de anlayabilir. Fakat bilhassa bu ikinci kısım, hem güçtür hem de bütün insanlara nazaran mümkün değildir. Her insan kendi akıl ve fikrile bir hâlikın varlığını anlayabilirse de, o hâlikın vasıflarını ve hâlika karşı mükellef olduğu vazifeleri ve hilkatindeki gayeleri tayin edemez. Etse bile o gayeye götürecek olan doğru ve emin yolu anlayamaz. Bu hususta dalâlete düşer. Mâbâdettabii olan bu mes'elede aklî beşer daima sapmaya mahkûmdur. Aklın, her an sapmaya mahkûm bulunduğu mâbâdettabiiyyat içinde istikamet temin edebilmesi için yine tabiatın fevkinde bir mürşidin rehberliğine ihtiyaç vardır. Bilmediği bir yolda yürümek isteyenlerin sonunun ne olacağı herkesin bildiği bir şeydir. Tabiat dediğimiz bu âlem fezâsile, yıldızlarile, güneşile, ayile, yer ve yerdeki canlı, cansız mevcudlarile.. hülâsa, bütün azamet ve ihtişamile bize kendiliğinden hiçbir şey öğretemez. Tabiat dediğimiz âlem nedir? Nâmütenahî bir boşluk, bunun içinde sayısız ecram, her yerde daimî bir hareket, daimî bir faaliyet, daimî bir istihale, daimî bir kevn-ü fesad!.. Eğer bize bir yerden bir ses gelmeseydi, eğer karşımızdaki bu azamet ve ihtişamın sahibi bizim fıtratımıza, idrakimize mülâyim bir vasıta ile bizi kendi varlığından haberdar etmemiş, kendi varlığına karşı mükellef olduğumuz vazifeleri, hilkatımızdaki yüksek gayeyi bildirmemiş olsaydı

acaba tabiatın her dakika hayret nazarımız önünde tecelli ve teceddüd eden azameti, ihtişamı akl için sahih bir mana ifade eder mi idi?

Eğer Allah'ın ta'limi olmamış, Cenabı Allah kendi varlığını ve kendisine karşı mükellef olduğumuz vazifeleri peygamberleri ile bize bildirmemiş olsaydı, beşeriyet kendi ta'lil ve istikrasile bunları sahih bir surette anlayabilecek mi idi? Allah mefhumunun, Allah'a ibadet hissinin zihinde husulü, hiç şüphe yok ki, vahyi ilahiden sonra hasıl olmuştur. Eğer vahyi ilahi olmamış olsaydı beşeriyet, ülûhiyyet ve O'na ibadet fikrini zihninden geçirmez ve gayei hilkatinden haberdar olmazdı. Hatta asırlardan beri feylesofları meşgul eden isbatı vacib delilleri bile ortaya konmazdı. Binaenaleyh ne tabiat, ne de akıl bu yönden insana tam ve sahih bir şey ifade edemezler.

İşte bunun içindir ki kudreti fâtıra, insanlara yaradılışlarındaki gayeleri ve kendisine karşı mükellef bulundukları vazifeleri bildiren bir rehber, "din" denilen bir kanun tebliğ eylemiştir.

Din, insanların gayei kemâle yükselmek, tavırdan tavra geçerek mutlak ve ebedî bir saadete erişmek için halk olunduklarını ve bunun için de insanın hâlıkını bilip O'na kulluk etmesi, ahlâkî faziletlerle muttasıf olup insaniyete muzır olan şeyleri ıslah eylemesi ve bütün insanları da Allah'ın kulu bilerek onlarla hoş geçinmesi lâzım geldiğini bildirir.

Yukarıda söylediğimiz gibi dinin gayesi, beşeriyetin ebedî saadeti ve hayatın ebedîleşmesidir. Bunun içindir ki dinin emir ve sevk eylediği şeyler mutlaka ve bizatihi hayır (hayri âlâ) ve fazilettir, hal ve istikbalde felah ve saadeti mucibtir, bunların her birisi insanın ihrazı kemal etmesine vesiledir. Dinin yasak ettiği şeyler de her halde şerdir, kötüdür; kemal mertebesine yükselmeye mânidir.

Yalnız bu kadar da değildir. Din, insanın ahiretine aid vazifeleri bildirmek suretile saadeti uhreviye ve maneviyesini temin eylediği gibi, dünya hayatında tabi olacağı ahlâkî ve içtimaî usul ve kaideleri talim etmek suretile maddî ve manevî saadetini de temin eder. Çünkü bu ilahi kanunun ihtiva eylediği ahkâm ve akaid, eşyanın tabiatlerine muvafık, haber verdiği hakikatler nefsül'emre mutabıktır. Binaenaleyh bu yolu tutanlar evvela bu dünyada, ondan sonra da ukbada saadete ereceklerdir.

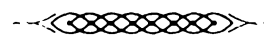
Filhakika felsefe de insanın mebde' ve meadini tayin ile iştiğal eder. Felsefe yolile de bunları anlamaya çalışanlar vardır. Fakat -yukarıda söylediğimiz gibi- bu yol ile gayeye vâsıl olmak pek uzun ve pek güçtür. Bununla beraber bu yol, tehlikeli bir yoldur ve yalnız buradan yürüyerek gayeyi bulmak hemen hemen mümkün değildir.

Bu, ancak din yolile bulunacak, dinin tarif eylediği şekilde tayin edilecektir. Dinler tarihi bu iddiamızın en canlı bir şahididir.

Evet, beşeriyetin ruhi ve fikrî tekâmül safhalarını ve bu safhaların rengârenk tecellilerini bütün ânâtile gösteren dinler tarihi esaslı bir surette tetebbü' edilince görülür ki, insanlar en ibtidaî ve en uzak zamanlardan en yakın ve en mütekâmil devirlere kadar itikad, ibadet ve âyin sahasında bazan doğru ve hakikî bir yol tayin etmiş, bazan da bir takım esbab ve avâmilin tesirile doğru yoldan çıkarak i'vicaclı yollardan yürümeğe çalışmıştır.

Âdemoğlu bu seyrinde daima kâinatın varlığına bir illet ve sebeb aramış, hâlıkı, halkı ve kâinatın icadındaki sır ve hikmeti bilmek istemiştir. Kendi mahiyetini, nereden geldiğini ve nereye gideceğini düşünmesi de başlıca meşğalesi olmuştur. Kendi aklı ile bazan bunların hakikatini sezer gibi olmuş ise de çok kere şaşalamış, korkunç vâdilere sapmıştır. Zaman zaman hayal arkasından koşmuş, taşları hayvanları, nebatları ma'bud tanımış; güneş ve yıldızları takdis ve te'lîhe kalkışmış; elile yaptığı putlara tapmak gibi dalâletler göstermiştir.

İşte beşeriyeti yuvarlanmış olduğu bu uçurumlardan çekip çıkaran ancak enbiya denilen mümtaz şahsiyetlerin tebliğatı olmuştur. Aynı zamanda hilkatin başlangıcından beri beşeriyeti hayret ve dehşet içinde bırakan ve muhtelif düşüncelere sevk eden ölüm muammâsının (nereden geliyorum, nereye gideceğim süallerinin) hallini kolaylaştıran, insanın sonu mutlak bir yokluk olmadığını kendisine bildiren ve içini yakan yeis ve hüsran ateşlerine soğuk bir su serperek ona ümid veren, ölümün iyi insanlar için mutlak bir yokluk olmayıp daha cazib ve hakikî bir hayatın başlangıcı olduğunu vakit vakit söyleyen de peygamberler olmuştur. Demek ki beşeriyeti düştüğü yeis ve ümidsizlik çukurlarından çekip çıkaran, dalalet yollarından çeviren, hak yolu gösteren "din" dir. İnsan bu mürşidlerin irşadı, bu rehberlerin nurlu delaletleriledir ki her şey'i anlamış ve hatta kendi aczini de bütün açıklığile duymuştur.

6- *Dinin ahkâmı esasiyesi üçtür: İtikad, Amel, Ahlâk.*

Peygamberler tarafından tebliğ edilmiş olan dini hak üç kısım ahkâmı ihtiva eder:

1- İtikad edilmesi vacib olan esaslar,

2- İşlenmesi veyahut işlenmemesi lâzım olan şeylere aid hükümler. Allah'a ibadet ile insanların birbirlerine karşı münasebetlerini tanzim eden ahkâm bu kısıma dahildir.

3- Ahlâkî umdeler.

İşte dini Hakk'ın bu üç kısım esası ihtiva etmesi lâzımdır. Bunlarda; teferruattan sarfı nazarla yalnız esas noktasında, zamanın, mekânın, mizacın tesiri olmadığı cihetle semavî ve ilahi dinlerin hepsinde bunlar vardır. Hak bir dinde itikada, ahlâka, hâlika ve mahlûkuna aid vazifeleri tayin eden esasların bulunması şarttır. Tabiri diğerle insanların ilmî, amelî, vicdanî vazifelerinin tayini dinin esasını teşkil eder. Bunlar o dinin temel taşları demektir. Her dinde müşterek noktalar işte bunlardır. Bunlara ahkâmı asliye veya külliye denir. Nefsi ibadet, usuli dine dâhildir. Bunun için her peygamber ümmetine ibadetle emretmiştir. Ancak, ibadetin ve hâlika karşı izhari ubudiyetin suveri hâriciyesi ve şekli edası ile insanlar arasında cari muamelât gibi bihasebi'mesalih peygamberlerin ihtilâf ettikleri kısımlar, usuli dinden değildir. Binaenaleyh bunlara taallûk eden fürûi şerâyi' de usuli dinden harictir. Bunlarda zamanın, mekânın, mizacın az çok tesiri vardır; onlar ihtilâf ettikçe ahkâmı fer'iye denilen bu kısımda da cüz'î ve küllî tebeddülât ve tağayyürat vukua gelir. Bundan dolayıdır ki bunlar her dinde bir değildir. Her dinin ibadeti başkadır. İbâdât ve taatin şekli zâhirisi ile diğer fer'î hükümler basit olarak başlayarak insanların tekemmülü nisbetinde onlar da tekâmül ede ede nihayet Müslümanlıktaki şekilde takarrur etmiştir.

Bunu şu suretle de izah edebiliriz: Dinin bize talim eylediği hakikatler esas itibarile iki nevi'de hülâsa edilir!

1- İtikadâtımızı teşkil eden hakayıkı ezeliye. Bunlar mahiyetleri itibarile asla teğayyür ve tebeddül etmez, her zaman sabittir, her dinde bir olmak lâzımdır.

2- Hayati yevmiye ile alâkalı olan hakayik. İslâm dini hayati yevmiye ile alâkalı olan bu hakikatler üzerinde zamanın, mekânın, eşhasın,

mizacın tesirlerini nazarı dikkate alarak bu hakikatlerin yalnız umumî hatlarını çizmiş ve hususî seyirlerini ilmin havzei ictihadına tevdi eylemiştir. Bunun içindir ki, bahsi mahsusunda izah edeceğimiz vechile İslâm dini ictihada pek büyük bir kıymet vermiş ve hakikate vâsıl olabilmek için ictihadî hükümlerde ilmî usul ile münakaşayı bir vazife olarak kabul ve talim etmiştir. Bu itibar ile İslâm dini, taklitten ziyade tahkiki emretmiş ve hatta yalan olduğu yakinen belli olan sözleri ihticac kasdile dinlemekten bile men' eylemiştir.

Yukarıdan beri vermiş oduğumuz izahatten anlaşıldı ki, bir dinin hak olması için her şeyden evvel şu üç şartın tahakkuku lâzımdır:

1- *Dinin bir vaz'ı ilahi, bir tesisi rabbanî olması.*

Şüphe yok ki insanların vicdanına hâkim ve onlar tarafından mutâ' olacak din, mevzuati beşeriyeden olamaz. Beşerî olan müesseseler, din olmaktan ziyade sahibinin ilim ve idraki ile mütenasib bir meslektirler. Binaenaleyh dini Hakk'ın birinci şartı, her şey'in hâlik ve her türlü sıfatı kemâliye ile muttasıf bulunan rahmân ve rahîm, alîm ve hakîm, adil ve müşfik, kâdir ve kâyyûm... bir vacibül vücud tarafından vaz'edilmiş olmasıdır. Kendisinde bu şart tahakkuk etmemiş olan herhangi bir müesseseye din denilemez. Binaenaleyh dini Hakk'ın birinci esası Allah tarafından vazedilmiş olması ve Allah'ın bir olduğunu talim etmesidir. Dindarlığın birinci şartı da Allah'ın birliğini kabul ve tasdik ederek O'nun gösterdiği yolu tutmaktır.

2- Adaleti mutlakanın tecelli edeceği bir güne (ahiret gününe) ve müstakbel hayata imanı ta'lim etmesi ve ona dair hükümleri muhtevî olması.

İzah edelim: Her şeyin mercii, alîm ve hakîm bir Allah'a müstenid olan bir din, Allah'ın beşeriyete olan hitablarının, emir ve nehiylerinin, tenbih ve irşadlarının hey'eti mecmuası demektir. Bunlar hiç şüphe yok ki bizim hareketlerimizi tahdid ediyor, ihtiraslarımıza ve temayüllerimize sed çekmemizi emrediyor; Allah'ın adil, rahman ve rahîm gibi yüksek sıfatlarla muttasıf olduğunu söylüyor. Halbuki bu yolda hareket, insanın zevkini, serbestisini tahdid etmekte ve birçok zevklerden, nefsânî arzulardan istediği tarzda istifade etmesine mâni olmaktadır.

Aynı zamanda beşeriyet tarihine baktıkça görüyoruz ki, faziletle saadet daima hem ahenk olarak yürümüyor. Umumiyetle âlemde az refah, çok sefalet; az saadet çok mihnet; çok zulüm az adalet!.. Pek âlâ! Şimdi

her insanın hayatı burada geçireceği ömürden ibaret kalacak, her ferdin saadeti yalnız bu âlemde görebileceği şeye inhisar edecekse, bundan sonra daha yüksek bir hayat yoksa insanın dinî tekliflerle mukayyed ve hatta akl-ü tefekkür sahibi olmasında bir mana tasavvur olunabilir mi?

Burada herkesin irtikâb eylediği ve cezasını görmediği zulum ve şenâat yanına kâr kalacaksa Allah'a adil, rahman, rahîm ıtlâkı nasıl caiz olur? Eğer vazife ve fazilet bir mükâfat; zulüm ve redâet de bir mücazat görmiyecekse ne Allah'a muhabbet ve itaat, ne de bir dine temessük mümkün olamaz. Halbuki dini Hakk'ın birinci esası, bütün sıfatı kemaliye ile muttasıf tek bir Allah tarafından mevzu' olduğuna iman ve itikattır. Şu halde bir dine hak diyebilmek için o dinin bir sûretle "adalet ve saadeti temin etmesi, fazilet ile saadetin hem ahenk olmasını kâfil ve zâmin olması" lâzımdır. Bunun için de "ölümle hayatın nihayete ermediği ve ölümün daha yüksek bir hayatın başlangıcı olduğu" akidesinin o dinde mevcud olması icab eder.

Tarihî araştırmalar iyice aydınlatıyor ki, geriye doğru ne kadar gidilirse gidilsin, haklarında bilgiye sahib olduğumuz en eski milletlerde bile insan oğlunun müstakbel bir hayata inandığı bir hakikattir. Tarihin ibtidaî dediği milletler ve dinlerde dahi bu itikad vardır. İbtidaî insanın bu itikadı hakikatten uzak bir hayal olsaydı ilmin inkişaf etmesile bunun geçmiş olması lâzım gelirdi. Halbuki dünyanın en akıllı ve en büyük adamları sayılanlar da bugün bu itikadı taşımaktadırlar. Hatta geçmiş asırlarda mübhem ve karanlık olan müstakbel hayat itikadı bu gün hakikî ilim adamlarınca en derin ve samimi bir itikadtır ve onsuz hayatta hiçbir mana ve zevk yoktur.

Alman feylesofu meşhur Kant'ın bir fikri bunu ne güzel anlatıyor;

Kant diyor ki, "Hayri mahz (yani fazilet ile saadetin hem ahenk olarak bulunması) aramak, ruhu beşerin fitrî temayüllerindendir. Yani ruhta hayrı mahz için ezelî bir meyil vardır ki vehbîdir, fıtrîdir. Böyle olmakla beraber bu dünyada hayrı mahza erişmek mümkün olamıyor. Çünkü bu, zevk ile faziletin bir arada bulunmasile tahakkuk edebilir. Halbuki, yekdiğerine zıd olan bu iki unsurun bu dünyada hemahenk olarak tahakkuku mümkün değildir. Bu tahakkuk ve imkân ancak "ahirete iman" ile husule gelebilir. Ahirete iman bir akidei esasiye olarak insanda mevcud oldukça hem faziletle yaşayacak hem de -bunun mükâfatını görmeyerek mahrumiyetler içinde yaşasa bile- ahiret âleminde buradaki

faziletkârlığın ve vazife hissi ile yaşamanın her halde mükâfatını idrâk edeceğine kuvvetli bir imanı bulunduğu için yine mes'ud olacaktır."

Kant, ahiretin varlığını bu suretle isbat ettikten sonra orada adaletin tamamile tecelli etmesi için evsafı kemaliye ile muttasıf bir hâkim ve âdili mutlakın varlığının zaruri olacağı neticesine varıyor ve böylece Allah'ın varlığını da isbat ediyor.

Binaenaleyh, bir dinin hak olabilmesi için bu şartın tahakkuku da lâzımdır. Allah, kabul edildikten sonra ahiret fikrinin behemehal kabul edilmesi zaruridir. Çünkü bunlar, yekdiğerini istilzam eden iki fikri esasîdir.

3- Bir peygamber tarafından tebliğ edilmiş olmak.

Yukarıda da söylediğimiz gibi peygamberlerin vahyi ilhama müstenid tebliğatından başkasına hak din denilemez. İlahi ve hak din vasfını ihraz edebilmek için onun bir peygamber tarafından tebliğ edilmiş olması da şarttır. Vahdeti ilahiye esasına istinad etmeyen fikir, din olamadığı gibi, nübüvvete istinad etmeyen tevhid fikri de tevhidi sahih değildir. Nebisiz din olamayacağından enbiyayı tanımak istemeyenler Allah'ı da bilememişler ve bundan dolayıdır ki ma'budlarını kendi önlerine dikmek ve ondan ilham almak istemişlerdir. İşte diğer bahislerde izah edeceğimiz vechile edyanı batıla ve putperestlik buradan çıkmıştır. Binaenaleyh dini Hakk'ın bir şartı da enbiyadan birine mensub olmasıdır. Şu halde Allah'a inanmış olan bir kimsenin ahirete ve peygambere de iman etmiş olması lâzımdır. Çünkü kudreti kâmile sahibi bir Allah'ı kabul ettikten sonra peygamberi kabul etmemek akıl ve mantıka muvafık değildir.

Bunu bir misal ile de izah edelim: Kimyaya vâkıf ve kimya denilen bir ilim olduğunu itiraf eden bir insan, hiç şüphe yoktur ki Lavoisier namındaki zatın kimyagerliğini de kabul etmek ıztırarındadır. Çünkü böyle bir insanın muhafazai madde ve kudret kanununu da doğru olarak telâkki edeceği şübhesizdir. Halbuki bu kanunu Lavoisier namındaki zat keşfetmiştir.

Şimdi kimyaya vâkıf olan bir insanın Lavoisier'nin kimyagerliğini ve muhafazai madde ve kudret kanununu keşf eylediğini kabul etmemesi ne kadar manasız ve mantıksız ise, Allah'ın birliğini ve evsafı kemaliyesini kabul ettikten sonra bunları beşeriyete tanıtan, O'nun kanunlarını

beşeriyete en sahih ve salim bir tarzda tebliğ ve isal eden vasıtanın bu vazifesini inkâr etmesi de o kadar mantıksız olur. Binaenaleyh bir dinin hak olması için onun enbiyadan birine mensub ve bununla beraber bütün enbiyayı tasdik etmesi lâzımdır. Aynı zamanda bu iki esasa inanmadıkları halde Allah'a inandıklarını söyleyenler tam bir tenakuza düşmüş oluyorlar. Çünkü hakikaten Allah'a inanmak, bu iki esasa da inanmayı müstelzimdir. Bunlar, her halde inandıklarının veyahut inanmıyoruz dediklerinin ne olduğunu bilmiyorlar demektir. Eğer tasdik ettikleri ile inanmıyoruz dediklerini tahlil edecek olurlarsa müthiş bir tenakuza düştüklerini anlamakta gecikmezler.

Bir dinin hak ve bütün insanlar için düstûru hareket olabilmesi için bu şeraiti esasiyeyi câmi olmakla beraber beşeriyetin rehberi harekâtı olacak desatiri ictimaiye ve kavanini ahlâkiyeyi muhtevi olması da lâzımdır. İşte bu şeraiti câmi olan din "dini hak" ve "dini tabii"dir.

Birinci şartı aradan çıkarmak dini büsbütün imha etmektir. Çünkü, Allahsız bir din olamaz. Allah kabul edildiği halde peygamberin ve ahireti kabul etmemek ise binnetice Allah'ı da inkâr etmek demektir. Yalnız Allah mefhumu bulunan bir din, bir fikri mücerretten ibaret kalır. Bununla dinden beklenen saadet husule gelmez. Adl-ü rahmeti, emr-ü nehyi olmayan, kemal sıfatlarından mücerred bulunan bir Allah'ın varlığını tasdik ile inkâr arasında bir fark yok demektir.

Allah'ın varlığını ve ahireti kabul edip de peygamberi kabul etmemek kendi aklile uydurma bir din kabul etmek demektir. On sekizinci ve on dokuzuncu asır feylesoflarından bazılarının "dini tabii" diye uydurmaya çalıştıkları din de hakikî bir din sayılamaz. Zira vahye ve nübüvvete istinad etmeyen bir din, insanların kendi akıl ve teşehhilerile uydurulmuş bir şey olacağından kudsiyet ve kat'iyetten mahrum demektir. Kudsiyeti haiz olmayan bir şey, ne kadar âlî olursa olsun insanların vicdanına rehberlik edemez, ibadet ve amellerinin nâzımı olamaz. Böyle bir fikre din namı vermekten ise felsefî bir meslek demek daha muvafık olur.

Feylesofların "dini ta'biî" adını verdikleri esaslar da bu şerait dâhilinde tetkik edilince görülür ki, onlar da semavî ve ilahi dinlerde mevcud bazı hakayıkı -noksan bir şekilde- ihtiva eden felsefî bir meslekten başka bir şey değildir. Bunlar, kudsî bir esasa, mukaddes bir kitaba mâlik olmadığı cihetle her feylesofun zevk ve irfanına göre değişir. İleride gö-

rüleceği üzere bunun usul ve füruını her feylesof kendi felsefî meslekine göre tayin ediyor.

Esasları bir peygamberin tebliğatına râci olan edyanı münzelenin hepsi esas itibarile bu şartları hâvi olmakla beraber bugün "dini İslâm" dan başka dinlerin gerek akaidinde gerek tatbikat ve teferruatında bu esaslara muğayir ve bunları tekzib eden hâlât mevcudtur. Bu cihet, ileride görülecek tahkikat ile de anlaşılacaktır.

Hülâsa, din, bir Allah kanunudur. Bize benliğimizi bildiren, Allah'ımızı tanıtan; Allah'a ve birbirimize karşı mükellef bulunduğumuz insanî vazifelerimizi tayin eden; hayat ve ahlâk hakkında en sahih malumat veren dindir. Bunun içindir ki din, milletlerce hayat üzerinde en esaslı bir âmil olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda din, hususî bir ferde veya hususî bir zaman ve muhite aid bir şey değildir. O, her ferdi, her zaman ve her yerde alâkadar eden bir kuvvettir. Bundan dolayıdır ki bütün beşeriyette dinin mühim ve büyük tesirlerini müşahede etmekteyiz.

Yukarıdan beri vermekte olduğumuz izahat ile sabit oldu ki, dini hak; itikad, amel ve ahlâk kısımlarını ihtiva eden bir te'sisi ilahidir. Ve bunun aslı itikad ve imandır. Allah'a, peygambere, ahirete iman etmek de itikadın başlıca temeli ve rüknüdür. Fakat şurası da muhakkaktır ki, gaye ve hedefi bakımından dini hak, mücerred ve amelî kıymetten mahrum bir iman ve itikaddan ibaret olmadığı gibi, kuru ve ruhsuz bir şekilden, muayyen bir merasimden ibaret de değildir. Dini Hakk'ın asıl hedefi ferdlerin ve insanlığın yalnız içi veyahut yalnız dışı olmayıp hem içi hem de dışıdır.

Şu halde hakikî dindarlık, bazılarının zannettikleri gibi yalnız kuru ve amelî kıymetten mahrum bir itikad değildir.

Kuru bir itikad ile bir insan, nasıl hakikî bir dindar sayılamazsa, muayyen bir şekilperestlikle dinin yalnız merasimini mihanikî bir tarzda ifa etmekle de hakikî dindar sayılamaz. Hak ve en doğru din olduğunda şüphe etmediğimiz İslâm dinini tebliğ eden Hazreti Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) Efendimiz "ben ancak en yüksek ahlâkı tamamlamak için ba's olundum." buyurmuştur.

Bundan anlıyoruz ki, kalbden dışarı taşarak sözüne ve işine tesir etmeyen mücerred bir iman nasıl tam dindarlık değilse, ruhsuz merasim de öyledir. Kur'an'ın bir çok ayetleri ile pek çok ehadisi şerife, kuru

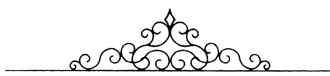

bir merasim şeklinde yapılan ibadetlerin sahibi için bir vebal olduğunu beyan etmiştir.[12]

Dindarlığı yalnız dinin merasimini ifa etmekten ibaret sananlar bu vazifelerini şöyle böyle yaptıktan sonra artık her şeyi olmuş bitmiş sayarlar. Bu gibilerin dinî hayatla alâkaları pek azdır ve ibadet zamanlarına inhisar etmektedir. Bunlardan bir çokları muayyen ibâdât merasimini -bilhassa paraya taallûk etmeyen kısımları- yaptıktan sonra dinî vazifelerini yaptıkları kanaatini beslerler. Bunların nazarında "ahlâkî" dediğimiz diğer dinî emirlerin hiçbir değeri yoktur. Mesela, beş vakit namazını bırakmadığı, ramazan orucunu tamamen tuttuğu halde yalan yere yemin etmekten çekinmeyen, on paralık bir menfaat için ölçülerine ve tartılarına hiyle karıştıran, haksızlık ve hiylekârlıktan çekinmeyen, komşularını inciten, şahsî menfaati için umumun menfaatini haleldar etmekte beis görmeyen ve bunları yaptığından dolayı teessür duymayan bir adam, şüphe yok ki dini iyi anlamamış ve onu ruhsuz bir merasim, dindarlığı da sadece o merasimi zamanı zamanına yapmaktan ibaret telakki etmiş demektir. Halbuki dini hak, yukarıda da söylediğimiz gibi ne mücerred ve amelî kıymetten mahrum bir itikaddır, ne de mihanikî bir tarzda yapılması icab eden merasimdir. O, insanın maddî ve ruhi hayatile alâkalı ve bunlara tamamile muntabık olan bir mecmuai kavanindir. Onda itikad esasları olduğu gibi ibadete aid emirler ve nehiyler de vardır. Fakat onun yüksek hedef ve gayesi göz önüne getirilince bunların hepsinin fevkında yüksek bir ahlâk olup bütün bunların gayesi de ona erişmek olduğu hemen göze çarpar. Binaenaleyh hakikî dindarlık, sahih bir itikada dayanan şuurlu bir ibadet ve tam bir itaatla dinin gösterdiği yüksek hedefe vâsıl olmak ve o hayatı yaşamaktır. Müslümanlığın irşad ve emirleri de bu yoldadır. Bunun için her şeyden evvel Allah'a inanmak ve kendisini bütün külliyeti ile Allah'ın iradesine teslim eylemek lâzımdır. Bu yolda hareket edenler Allah'a ve bütün mahlûkata karşı vazifelerini yapmış olacaklarından hem dünyada hem de ukbada mes'ud olacaklarında şüphe yoktur. Hayrı mutlak ve saadeti ebediyye de budur.

---

12 فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

BEŞERİYETE HEM FERDÎ HEM İCTİMAÎ BAKIMDAN DİNİN LÜZUMU

- İnsanın cisim ile ruhtan mürekkeb olması
- Cismin ve ruhun ihtiyaçları
- Bekaya müteveccih olmayan ruhta hakiki saadet yoktur
- Din ve bekayı ferdî akidesi
- Hakikati mutlakaya yükselmek ruhun bir ihtiyacıdır
- Ulvi âleme yükselmeyen ruhlar muzdaribdir
- Enbiyanın talimleri insanları yükseltmek gayesine matuftur
- Din, yalnız ferdî bir ihtiyaç değil aynı zamanda içtimaî bir zarurettir
- Hayatta en büyük istinatgâh dindir
- Dünyanın bitmek tükenmek bilmeyen elemleri ve acıları karşısında kalbe kuvvet, ruha metanet veren dindir
- Diyanet hissinden tecerrüd eden bir kalbde ahlâkî fazilet, insanî mezîyet bulunamaz
- Ebediyete imanı olmayanların hüsranı
- Ferdin ruhi hayat ve saadeti, muhitinden teneffüs ettiği içtimaî ruhtan gelir
- Hayrü şerrin miyarı
- Kudsiyet fikri olmadıkça ahlâkî bir manzume tesis edilemez
- Din faziletin menbaıdır
- İnsanların ahlâkî faziletlerde ilerlemeleri için en büyük âmil dindir

Din, ferdler için de, cemiyetler için de zaruri bir ihtiyaçtır. Bunu bir kaç noktadan tetkik ve mütalaa edeceğiz.

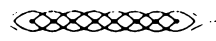
1- İnsan, cisim ile ruhtan mürekkeb bir vücuddur. Bunlar mahiyetleri bakımından birbirinden ayrı iseler de, hakikatte yekdiğerlerinden infikâk edemeyecek surette birleşmişlerdir. İnsanın ruh ile cisimden mürekkeb bir vücud olduğu sabit bir hakikattir. Aynı zamanda bunların her birine mahsus arzu ve metalibi de vardır. Evet, insanda cismani ihsaslar olduğu gibi ruhani ihtisaslar, kalbî temayüller de vardır. Ruhani meyillerden husule gelen duygular; istikbal düşüncesinin uyandırdığı endişeler, elemler, kederler; beka ve ebediyete olan meyl-ü muhabbet; hüsnü mutlakaya, adaleti mutlakaya, hayr-ü fazilete olan iştiyak hep ruhi ihtisaslardır ve bunların tatmin edilmesi ruhumuz için bir ihtiyaçtır. Tabiatının iktizasından, zatının hasâisinden olan bu metalib elde edilmedikçe insan için rahat ve sükûn yoktur. Ne cismi ihtiyaçlarımızı, ne de ruhi arzularımızı ihmal edemeyiz. Binaenaleyh insan, cismi maddisi itibarile kendisini her taraftan kuşatmış olan tabii müessirlerin hücumundan masun kalabilmek için barınacak bir yere ne kadar muhtaç ise, manevî ihtisaslar tabii temayüllerde infialâta mahkûm olmamak için de sığınılacak manevî bir kuvvete, dayanılacak emin bir mesnede, bir mürşide o kadar muhtaçtır.

Tabiatta insan için böyle bir istinadgâh, böyle bir mürşid mevcud olmadığı gibi, insanın aklı ve aklından doğan felsefesi de onun manevî olan bu ihtiyaçını tatmin edemez. Ruhun arzularını tatmin ve ıztırablarını teskin edecek olan ancak alîm ve hakîm, kadîr ve kayyûm bir

Allah'a ve ebedî bir hayata olan imanı kavidir. Bu olmadıkça ruhun arzuları tatmin, iztırabları teskin edilemez.

2- Ruhun arzu ve ihtisasları için bir had, bir nihayet yoktur. İnsanın hakikî saadeti; ruhun nihayetsiz olan bu âmâl ve hissiyatının tatmin edilmesi ile mümkün olabilir. Beşerin ömrü ise mahdud ve mütenahîdir. Mütenahî, nâmütenahîyi istiab edemez. Bu itibar ile insanın nihayetsiz arzu ve emellerini tahakkuk ettirecek olan ancak (bekayi ferdî) akidesidir. Binaenaleyh ebedî bir bekaya müteveccih olmayan ruhta hakiki saadet de yok demektir. Ferdî bekayı temin eden ise Allah'a ve ebedî bir hayata imandır. Şu halde insanın hakiki saadeti ancak din iledir.

3- İnsan beden ile ruhtan mürekkeb bir varlıktır. Her ikisinin kendisine mahsus metalibi vardır. Beden arzî, ruh ise semavîdir. Semavî ve ilahi olan ruh, tabiatının muktezası daima yükselmek ve ilahi varlıkla ittisal peyda etmek ister. Durmadan yükselmek ve mutlak hakikate erişmeğe çalışmak ruhun bir ihtiyacıdır. Farkında olmasak da vichemiz, hareketimiz daima orayadır. Aslı olan âleme yükselemeyen ruhlar muzdaribdir. Fakat bizde hilkatimizin muktezâsı cismi ve bedenî arzu ve duygular da vardır ve onlar da bir ihtiyaçtır. Ruh, mukaddes ve pak olanlarla bir olmak için bu duygulara galebe etmesi ve bunları da ulvi ve manevî bir maksada hadim kılması lâzımdır. Bunlara galebe edemeyenler, cismani arzu ve şehevanî ihtiraslarının esiri olarak daima sukuta ve maddî âlemde sürüklenmeğe mahkûmdurlar. Varlığımızda gömülmüş bulunan ve bizi daima esareti altında bulundurmak isteyen süflî ihtiraslara ve şehevanî duygulara galebe ederek yükselebilmek için ilahi bir vasıtaya ihtiyaç vardır ki, o da enbiyanın vahy-ü ilhama müstenid tebliğatıdır. Vahye müstenid dinlerin ta'lim eylediği ibadetler, zikirler, gösterdikleri yollar hep bu yüksek gayenin tahakkukuna ma'tuftur. Demek ki din, ruhun muktezayi zatıdır. Maamafih, bir bakımdan sadece ruhi ve ferdî bir ihtiyaç gibi görülen din, aynı zamanda içtimaî ve maddî bir zarurettir. Çünkü enbiya denilen mümtaz şahsiyetlerin tebliğatı dairesinde gayeye doğru yürüyen ferdler, bir takım ezelî ve değişmez akideleri ve bu akidelere dayanan hükümleri, emir ve nehiyleri, helal ve haramı da kabul etmişler demektir. Bunları kabul eden ferdler arasında hak ve adalet, hayır ve fazilet düsturları da hâkim olacağı cihetle herkes kendi hakkına razı olup diğerinin haklarına ve vazifelerine müdahale edemez. Bu suretle cemiyetin ahengi ve insanın maddiyatı da bir inti-

zam ve salâh içinde devam edip gider. Bundan dolayıdır ki ara sıra dinsiz gibi görünen ferdlere tesadüf edilse bile dinsiz bir cemiyet yoktur.

4- Hayat bir mücadele demek olduğuna göre, insan bu mücadelede bazan muvaffak olamaz; bir çok mânialara tesadüf eder, büyük hâdiseler karşısında kalır. Maddî sebeblerin hepsine baş vurduğu halde galebe etme imkânı olmaz. Böyle bir zamanda maddî sebeblerle kendi kudret ve kuvvetinin fevkinde daha yüksek bir kuvvetin varlığına imanı olmayan kimse hemen ye'se düşer, çalışmayı elden bırakır ve hatta intihara kadar gider. Fakat bî nihaye kudret ve kuvvet sahibi bir hâlikın varlığına sarsılmaz imanı olanlar, karşılarına çıkan güçlükler ve engeller ne kadar büyük olursa olsun kudreti ilahiyenin daha büyük olduğunu ve azmi elden bırakmayanlara her vakit yardım edeceğini düşünerek asla yeis ve fütur getirmezler, daima çalışırlar. Çünkü asıl kuvvet kaynağının bakî olduğunu bilir ve her an ondan kuvvet alarak hızlarını tazelemeğe savaşırlar. Bu itibar ile din, yevmî hayatımızda dahi en büyük bir istinadgâhdır.

5- Dünyanın bitmek tükenmek bilmeyen elemleri ve acıları karşısında ruha teselli, kalbe en büyük kuvvet ve metanet veren ve bunları unutturmak suretile insanı daima ileriye sevk eden de ancak dindir.

6- İnsanın ruhen yükselmesi ve tekemmül etmesi hilkatinin muktezâsıdır. Bu ise ahlâkî fazilet sahibi olmasına bağlıdır. Ahlâkî fazilet ise diyanet hissi ile kaimdir. İnsan, diyanet hissinden, Allah sevgisinden tecerrüd ettiği anda kalb, insanî meziyetlerden soyulur. Binaenaleyh Allah'a ve O'nun gösterdiği yolun iyiliğine ve bu yolun insanı saadete ulaştıracağına imanı olmayan bir kimse de ahlâkî fazilet bulunamayacağı pek tabii ve mantıkidir. Dünyada dinsiz tanınmış bazı kimselerin ahlâklı olmaları -eğer hakikaten varsa- öteden beri aldıkları aile terbiyesinin ve bulundukları içtimaî muhitin üzerlerinde bıraktığı tesirin tabii bir neticesidir. Bu tesirler kalmadığı gün, görülen faziletten eser de kalmaz.

Hülâsa, hangi bakımdan mütalaa edilirse edilsin, din, insan için ruhi ve zaruri bir ihtiyaçtır. Maddî cihetten ihtiyaçları ne kadar temin edilirse edilsin manevî ve ruhi ihtiyacı tatmin edilmemiş olan bir insan için hayatta bir lezzet ve ahenk yoktur. İmansızlık, şüphe yok ki ebedî bir hüsrandır. Çünkü böyle bir şeye göre bu âlem, mihanikî kanunların, maddî kuvvetlerin tahtı tesirinde vukua gelmiş olup yine aynı kanunlar

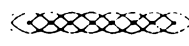
ile idare olunmaktadır. Bu adam, kudret ve azameti bütün kâinatı muhît olan kadiri mutlaka, ahirete ve bir hisab gününe, nübüvvet ve risalete iman etmiyor demektir. Binaenaleyh böyle bir adam, Allah'a yüksek itimaddan ileri gelen azim ve sebat kuvvetinden mahrumdur. Şedâidi rüzgâra maruz olduğu zaman ruhun en büyük istinad noktasını kaybetmiştir. Müstakbel ve ebedî hayata imanı olmadığı cihetle en büyük gayret ve himmeti maddî ve muvakkat zevk ve lezzetler peşinde dolaşmak olacağı ve mahkûmi fenâ olduğunu düşündükçe de ıztırab duyacağı şübhesizdir. Bununla beraber enbiyaya imanı olmadığı için bu mürşidlerin irşadları olmaksızın istihsali müşkül yahud büsbütün muhal olan bir takım marifetlerden, bilgilerden, hakikatlerden mahrum kalacağı, ef'alinin kısmı azamında doğru yolu göremeyeceği de bedihîdir.

Pekâlâ, şimdi bir insan için bundan büyük hüsran, bundan acı bir ziyan mutasavver midir?

7- Maamafih ferdiyeti itibarile insana din nasıl lâzım ise, cemiyet bakımından da din o derece lâzım ve cemiyet için de bir ihtiyaçtır.

Bedihî bir hakikattir ki, insanlar tab'an medenîdir, toplu olarak yaşamak fıtratında halk olunmuşlardır. Hiçbir ferd yalnız başına maddî ihtiyaçlarını temine muktedir değildir. Ferdin ruhi hayat ve saadeti de havâyi nesimî gibi muhitinden teneffüs ettiği içtimaî ruhtan gelir. Bu suretle bir arada yaşamak fıtratında olan insanlar bir takım karşılıklı haklar ve vazifelerle yekdiğerine merbut bulunmak lâzımdır. Böyle olmadıkça cemiyetin devam ve saadeti mümkün olamaz. İşte bunun içindir ki ferdlerin hem birbirlerine hem cemiyete, cemiyetin de ferdlere karşı bir takım vazifeleri ve buna mukabil bir de hakları vardır. Cemiyetin bekası bu vazife ile bu hakların muhafaza altında bulunmasına mütevakkıf olduğundan hak ve vazife mutlak surette mukaddes ve hurmete şayandır. Fakat, bir insanın bunlara riayet etmesi için vazife ile Hakk'ın kudsiyetine yakinî ve sarsılmaz bir imanı olmak lâzımdır. Çünkü insan çok kere nefsanî arzularının esiri olarak şahsî menfaatlerinden başka bir şey düşünemez. Binaenaleyh vazife ile Hakk'ın kudsiyetini tayin ederek insanı kendi aleyhinde bile olsa bunlara riayete mecbur edecek kudsî bir kuvvet, manevî bir saik lâzımdır ki, o da "din"dir.

Allah'a, ahirete, hak ve vazifenin bizatihî kudsiyetine ve ihtiyarî işlerinden dolayı mes'ul olacağına, mükâfat veya mücazat göreceğine yakînen imanı olmayan bir insan için en büyük vazife, ihtiraslarını tatmin

etmek, nefsanî haz ve zevklerden mümkün olduğu kadar çok müstefid olmaya çalışmaktır. Bunun nazarında fazilet, vazife, hak gibi şeyler manasız lafızlar hükmündedir. Binaenaleyh din olmadıkça hak ve vazifenin ehemmiyeti kalmaz. Bunların ehemmiyeti kalmayınca cemiyetin hakikî saadeti de mümkün olamaz.

Binaenaleyh cemiyet halinde yaşamak mecburiyetinde olan insanların ahlâkî kaidelere riayetkâr ve ahlâkî faziletlerle muttasıf olmaları lâzımdır. Cemiyeti teşkil eden ferdler arasında metin bir ittihad rabıtası vücude getirecek yegane esas da ancak ahlâkî faziletlerdir. Ahlâkî faziletler bir milletin bütün efradına şamil olursa her biri kendi haddini ve mes'uliyetini bilerek, hakkını tanıyarak diğerinin hududuna, hukukuna tecavüz etmeyeceği için aralarında tesanüd ve karşılıklı yardım tabiatile husul bulur ve binnetice cemiyet mes'ud olur. Bu noktadan diyebiliriz ki, cemiyete nisbetle ahlâkî faziletler, kâinata nisbetle cazibei umumiye gibidir. Tabiidir ki, bu derece mühim olan ahlâk için sağlam ve metin bir temel, hayr-ü şer için hakiki bir mi'yar lâzımdır. Acaba bu mi'yar nedir? Fazilet ve rezileti, hayır ve şerri hangi esasa göre ta'yin edeceğiz? Faziletin müeyyidesi, zamanı ne olacaktır?

Tetkik ve tecrübe ile sabit olmuş bir hakikattir ki, kudsiyet fikri esas ittihaz edilmedikçe ahlâkî bir manzume te'sisi mümkün değildir. Kudsiyet ise ancak Allah'a ve müstakbel hayata iman ile hasıl olur. Böyle bir iman, ahlakın esası, men'baı ve en kuvvetli müeyyidesidir. Hayır ve fazileti noksansız bir surette tayin eden din olduğu gibi, bunları menfaate tercih edebilmek ve ihtiraslarını yenerek hususî menfaati, umumî menfaate hâdim kılmak için de mutlaka Cenabı Hakk'a iman ve mahlukuna muhabbet olmak lâzımdır.

Hasenat ve iyiliğe mükâfat; rezâil ve seyyiate mücazat edecek bir Allah'a ve adaleti mutlakanın tecelli edeceği bir güne, mes'uliyete, ebedî hayata iman edilmedikçe fazilet için istinad edecek bir merkez tasavvur edilemez. Fazilet olmayınca içtimaî saadet de olmaz. Hülâsa, içtimaî saadet faziletle kaim; faziletin en büyük zâmini vazife yani mes'uliyet ve mükâfat hissidir. Bu hissi temin eden âmil, bekayi ferdîyi telkin eden dindir. Şu halde içtimaî saadetin temininde en büyük âmil dindir. Din sadece faziletin menbaı, müeyyidesi olmakla kalmıyor, aynı zamanda insanların fazilet yolunda ilerlemeleri için de yegane âmil oluyor. Bu hususta Allah'a iman akidesi yerine hiçbir şey'in kaim olamayacağına

milletlerin tarihi en kuvvetli bir şahiddir. Fazilet ve reziletin, hayır ve şerrin mi'yarı ve ahlakın esası olmak üzere eski ve yeni ahlâkcılardan bazıları tarafından ortaya atılan zevk ve menfaat nazariyeleri ise hakikatte aklâkın mahvından başka bir şey değildir.

İZAH

Din ve insan, mahiyeti bakımından insanın dine ihtiyacı

Dinin ne demek olduğu, dinin hedefi ve usuli dinin nelerden ibaret bulunduğu bundan evvelki bahsimizde izah olunmuştu. Burada da insana, gerek ferdiyeti ve gerek cemiyet bakımından dinin ne derece lâzım olduğunu tetkik edeceğiz. Bunun için de evvela insanın mahiyetini, ihtiyaçlarını kısaca gözden geçireceğiz.

İnsan dediğimiz gâh tahlile gâh terkibe maruz kalmak suretile bir zaman neşvünemâ bulan, sonra yavaş yavaş tevakkuf ve ihtiyarlık denilen inhitat devrini yaşayan, daha sonra mezara sokulan, nihayet toprak haline gelerek ayaklar altında çiğnenen maddî cisimden ibaret değildir. Eğer böyle olsaydı onun diğer canlılardan farkı olmamak ve hatta bazı cihetten onlardan daha aşağı bir seviyede bulunmak lâzım gelirdi. Halbuki o, bütün kâinatı kendisine teshir etmektedir. Binaenaleyh insan, birbirinden ayrı ve fakat yekdiğerile muvakkat bir zaman için birleşmiş ve imtizaç etmiş olan maddî cisim ile ruh denilen ve bizce mahiyeti tamamen meçhul bulunan sırrı ilahiden mürekkeb bir vücuddur.

İnsanın, yalnız maddî cisimden ibaret olmayıp aynı zamanda "ruh" denilen manevî bir cevheri de muhtevî bulunduğu hem dinî, hem ilmî bir hakikattir. Çünkü bütün edyan, bilhassa İslâm dini, insanda birisi maddiyet ve cismaniyet, diğeri maneviyat ve ruhaniyet olmak üzere iki mahiyet kabul ediyor ve en büyük ehemmiyeti de maneviyat ve ruhaniyette görüyor.

Bununla beraber insanın cismaniyeti nasıl fizyoloji denilen ilmin zeminin iştiğali ise, ruhaniyeti de piskoloji dedikleri şubei ilmin mevzuudur. Bugün ruhun varlığı hemen herkesçe kabul edilmiş bir hakikattir.[1]

Maddîyyûnun şu nâkıs istidlâllerinin ve: "Gördüklerimize inanırız, görmediklerimizi inkâr ederiz; insan olarak yalnız cismi gördüğümüz-

1 Ruhun mevcudiyeti hakkındaki dinî ve ilmî delâil ve münakaşalar müstakil bir eserimizde tafsilen yazılmıştır.

den onun varlığına hükmederiz, ruhu görmediğimiz için onun vücudunu inkâr ederiz." demelerinin ilmî bir kıymeti yoktur. Çünkü bir şey'i bilmemekten, görememekten onun olmadığını istinbat etmek, akim bir istinbattır ki, onu yalnız kısa düşünen, sakîm fikir sahipleri kabul edebilirler. Bir şeyi bilmemekle onun yok olduğunu bilmek beyninde büyük fark vardır. Bir şeyi ademi ilim başka, bir şeyin ademini ilim yine başkadır.

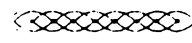
Ruhun ihtisasları ve ihtiyaçları:

İnsan, cisim ile ruhtan mürekkeb bir vücud olunca her ikisine mahsus olmak üzere iki nevi ihtiyaçın mahkûmu olacağı pek tabii bir şeydir.

İnsan, icmal ve tafsili kendisince mechul olan bir âlemden pek zaif olarak tabiat âlemine atılmıştır. Şüphe yok ki, haricî âlem dediğimiz tabiat ile insan başka başka şeylerdir. Binaenaleyh, sayısız taarruz vasıtalarile üzerine hücum etmekte olan tabii müessirlere karşı gıda ve mesken gibi müdafaa sebebleri hazırlayarak cismi maddisini muhafaza etmek mecburiyetindedir. Başka suretle vücudunu -her taraftan muhat ve mahsur bulunduğu sıcak, soğuk, açlık, susuzluk ve diğer şeyler gibi müessiratın tesirinden- muhafaza edebilmesi mümkün değildir.

Mesela, bir diş hastalığının elemi, uzvî ve cismani bir tahavvülden ileri gelen bir ihsastır. İyice acıktığımızda duyduğumuz elem ile bunu müteakip yemek yerken hissettiğimiz lezzet de böyledir. Bunlar cisimle alâkadar olduğu cihetle bunları izale etmek için maddî ve mahsûs şeylere muhtacız. Bu ihsasların maddî bir mahalli, bir mevzıı vardır. Bu ihtiyaçlar temin edilmedikçe rahat edemeyiz.

İnsan, cismi itibarile kendisini muhît olan bu gibi tabii müessirlerin hücumundan masun kalabilmek, her taraftan kendisini saran arızalı endişelerden kurtulmak için sığınılacak ve barınacak bir yere ne kadar muhtaç ise manevî ihtisaslar ve kalbî temayüllerinde fıtraten kendisinde merkûz bulunan infiallere mahkûm olmamak için de emin bir yardımcıya o kadar muhtaçtır. Bundan evvelki bahislerde izah edildiği üzere asıl maksad bu hayatta hilkatimizin iktiza eylediği kemali elde edebilmekten ibarettir. Bu ise ruh ile cismin ihtiyaçlarını hem ahenk olarak temin etmekle olur. Eğer biz yalnız maneviyatımızın hudutları içinde kalır, ruhani ihtiyaçlarımızı te'min ile iktifa edersek mevcudiyetimizi kurtlara kaptırırız. Sadece maddî ihtiyaçlar, cismani arzular peşinde ko-

şarak ruhumuzu ihmal edersek neticede hey'eti ictimaiyemizi, birbirini yemekle yaşayan bir kurt sürüsü haline sokmuş bulunuruz. Binaenaleyh ne maddî ihtiyaçlarımızı, ne de ruhi arzularımızı ihmal edemeyiz. Evet, insan melek olmadığı için yalnız maneviyatının hudutları içinde kalamaz. Aynı zamanda insan hayvanlar gibi de değildir: yalnız maddî ve cismani arzu ve ihtiyaçlarını temin ile iktifa edip de yarın, öbür gün ne olacağına karşı kayıtsız kalamaz. İnsanın cismani ihtiyaçlarından başka öyle ruhani arzuları da vardır ki, onlara olan tahassürü, maddî isteklerini istihsal edemediği zaman duyacağı teessürden hiç de aşağı kalmaz. Hatta fikren, ruhen tekemmül etmiş olan kimseler ruhi ve manevî ihtiyaçlarını, hangi sınıftan olursa olsun, cismani heves ve arzuların hepsine tercih ederler. Diyebiliriz ki, ruhun ihtiyaçlarını ve ruhun emellerini her şeye tercih etmek, onun huzur ve itmi'nanını, istikrar ve sükûnunu araştırmak insan için zaruridir, cibillidir. Kalbin sükûn ve rahatı uğrunda dünyanın, gönle hoş gelen, bütün zevklerinden vaz geçmeyi cana minnet bilmemiz de bundan değil midir? Ruhumuzun en ziyade muhtaç olduğu şey ise ihtisas ve temayüllerinde fıtrî infiallerine mahkûm olmaktan kendisini sıyanet edecek metin bir esastır, manevî bir sığınaktır. Ruh bunu elde etmedikçe dünyaya sahib olsa yine hiçtir.

Filhakika insanda cismani ihsaslar olduğu gibi, ruhani ihtisaslar, kalbî temayüller de vardır. Ruhani meyillerden husule gelen duygular, ruhta hasıl olan elemler, kederler, lezzetler, sürûrlar hüsnü mutlakaya, adaleti mutlakaya, hayr-ü fazilete olan aşku iştiyak hep ruhi ihtisaslardır.

Bir sevgiliyi zayi etmiş veya fena bir harekette bulunmuş olmak kederi, bir gün gelip de yok olacağını düşünen bir adamın elemi, ruhi ve kalbî bir ihtisasdır. Ruh ve kalbimiz pek tabii olarak daimî surette bu gibi ihtisaslara ve temayüllere her vakit cevelengâh oluyor. Halbuki ruhi ihtisaslar her vakit hoş değildir. Onlar bazan da nâ hoştur. Nice anlar, ne kadar hâdiseler vardır ki, insanın ruhunda birtakım acı ihtisasların uyanmasına sebeb olur, kalbinde zehirden daha acı elemler, kederler tevlid eder. İnsan; fıtratında olan tecessüs hırsı ile kendi mahiyetini, nereden geldiğini, nereye gideceğini, kendisini muhît olan eşyayı hâriciyeyi, sonra kâinatın her zerresinde meşhud olan inkılab ve tahavvülleri, saltanat ve ikbalin en yükseklerine çıkmış olan nice kimselerin uğradığı elim akibetleri düşündüğü zamanlar nihayet her şeyin fenaya mahkûm

olduğu göz önünde tecelli eder. Kendisinin de o yokluk çukuruna atılmağa mahkûm olacağı endişesile titrer; kalbinde, ruhunda bir takım elemler, kederler hasıl olur. Hakiki mahiyet ve mevcudiyetini, mebde' ve meâdını anlayamayarak kendisinin de nihayet görmüş olduğu câmid taş parçaları gibi olacağını düşünen bir insanın şüphe yok ki yeis ve mahrumiyetten içi ateş kesilir. Çünkü ruh daima var olmak, ebediyyen yaşamak ister.[2] İnsanların tarihe geçmek ve bu suretle ebedîleşmek arzuları da hep bundan değil midir? Fransız ruhiyyûnundan E. Rabu'nun dediği gibi "Hepimizin yaşamak için tabii ve derin bir merbutiyetimiz vardır; bir daha var olmamak fikri, büsbütün yok olmak mülâhazası cümlemizi titretir. Yaşamağa temayül bizim için fıtrî bir istidattır; hayat isterse acı, karanlık, sefaletle dolu olsun hükmü yoktur. Garizei beka o kadar büyüktür ki, ölmekten ise çekmek tercih olunur; insanların şiarı bundan ibarettir. Hem biz yalnızca yaşamak değil, iyi yaşamak da istiyoruz: varlık muhabbetine refahiyet muhabbeti de munzamdır."[3]

Halbuki -şimdi söylediğimiz vechile- ulvi bir düşünce, hayatımızda tesadüf edeceğimiz bir çok elim hâdiseler, sevdiklerimizin felaketi, akrabamızdan birinin hastalığı, kendimizin herhangi bir suretle musibete giriftar olmamız, hayattaki tecrübelerimiz, hülâsa, her hâdise âti hakkında bizi endişelere düşürüyor ve külliyyen yok olmak mülâhazasını uyandırıyor. Şüphe yok ki böyle bir zamanda içini yakmakta olan o elim histen kurtaracak bir münci olmazsa insan kalbini ye'sin o cehennemi ateşten daha şedid ateşinin pençesine teslim etmiş, infiallerine mahkûm olmuş olur.

Şimdi derin bir düşüncenin, elim bir musibetin vukuu ile kendisinde uyanan ruhi ihtisaslar ve kalbî temayüller de infiallere mahkûm olmamak, ye'se düşmemek için insan kendisine teselli verecek, ruhun elemlerini ve ıztırablarını ta'dil ve tahfif ile içini yakmakta olan elim histen kendisini kurtaracak, ruhun sükûn ve itmi'nanını temin edecek bir yardımcıya, bir istinatgâha muhtaç değil midir? Şüphesiz muhtaçtır. Hem öyle bir istinatgâh, öyle bir yardımcı ki kendisine mebde' ve meâdını tayin ederek kalbindeki düşüncelere en sağlam bir cevap versin;

---

2 "Her zerrenin yüreği çarpar yaşamak için
Ebedî bir yokluğa dalmanın manası ne?
Kaşımıza yağarken göklerin ışıkları
Karanlığa kakılıp kalmanın manası ne?"

3 *Ruhiyat Dersleri*; Profesör M. Ali Aynî.

kendisinin, görmüş olduğu câmid taş parçaları gibi güllî ve ebedî bir ölüme maruz olmayacağını, cismani ölümden sonra ebedî bir hayat ve saadete nail olabileceğini bildirsin ve bu suretle ruhun arzularını tatmin eylesin. Acaba böyle bir yardımcı, böyle bir istinatgâh kim olabilir? Her hadisenin uyandırmakta olduğu derunî hasbihallere cevab vererek onların tevlid eylediği elem ve ıztırapları tahfif edecek, “Ben neyim, nereden geldim, niçin geldim, nereye gidiyorum, öldükten sonra hayatım külliyyen sona eriyor mu?” suallerini ruha itmi’nan verecek bir surette halledecek olan kimdir?

Tabiatta insan için böyle bir istinadgâh, içini kemiren suallere cevab verecek bir mürşid var mıdır? Ne gezer! Böyle bir zamanda insan, hangi cihete teveccüh ederse etsin, ne derdine çare bulacak bir yardımcı, ne de ruhunu istila eden yes’s-ü hüzne karşı bir penah bulamaz. Aklına, aklından doğan felsefesine müracaat etsin! Onlardan alacağı cevab da itmi’nan verecek bir surette değildir. Akıl şüphe yok ki, insan için en büyük bir mürşiddir. Onsuz insanın insanlığı hiçtir. Bununla beraber aklın garip hâlâtı vardır. Elindeki vesait mükemmel olmazsa insana büyük ve fâhiş hatalar irtikâp ettirir. Akıl, hükmündeki isabeti temin için pek çok şeylere muhtaçtır. Hele mebde’ ve maâda teallûk eden mühim meselelerde akıllarını güzel kullanamayanlar pek de hakikate vasıl olamazlar, büyük büyük zararlara uğrarlar. İnsanları bir rabıta ve zabıta altına alan bu kuvvet, bilhassa bu gibi hususlarda, esaslarını semavî ve şaşmaz bir kaynaktan almağa ve bu esasları kendi hareketleri için rehber ittihaz eylemeğe mecburdur. Demek ki böyle bir halde insana, müşkülünü halletmek için yalnız akıl da kâfi değildir.

Öyle ise insan böyle müşkül bir halde ne yapar? Hangi rükne dayanır, hangi darül’emana sığınır? Kimi şayanı itimad bulur? Kimden necat umar? Artık onun için kendisini yokluğun en derin çukurlarından varlık sahiline çıkaran, bu kadar ibtilalarla, mihnetlerle imtihana mahkûm eden ezelî kuvvetin, bütün kâinatı dilediği gibi idare eden kudreti fâtıranın, Allah’ın kudretli ve merhametli ellerine tutunmaktan, ona iltica etmekten başka çare var mıdır?

İngiliz ulemâsından meşhur *Karlayl*’ın Peygamberimiz Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) hakkındaki şu mütalaası ne kadar güzeldir:

“... İbtidadan beri bu zata binlerle efkâr tulû etmişti: Ben neyim? İnsanların âlem tesmiye ettikleri ve içinde yaşadığımız şu muamma

nedir? Hayat nedir? Memat nedir? Neye inanmalıyım? İşte bu suallere Cebeli Hira'nın, Turisinâ'nın yalçın kayaları, sert, kumlu inzivagâhları cevab vermez. Mai, parlak zıyalı kevâkibile üzerimizde sakitâne devr eden heybetli semâ mukabele eylemez; bunlarda hiçbir cevab yoktur. Bu meselelere ancak onun kalbi ve onda meknûz olan ilhamı ilahi cevab verir."

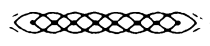
Evet, dinler tarihi bize gösterir ki, hilkatin tâ başlangıcından itibaren kendi aklile hareket etmek isteyen veya herhangi bir sebeble doğru yoldan sapmış olan insan kütlelerini düştüğü karanlık çukurundan çekip selâmete çıkaran ancak peygamberlerin irşadı, vahy-ü ilhama müstenid tebliğatı olmuştur. Beşeriyeti ezelden beri titretmiş, hayret ve dehşet içinde düşündürmüş ve muhtelif nazariye ve düşüncelere sevketmiş olan ölüm muammasını hal eden ve insanı bu muamma karşısında düştüğü ümidsizlikten kurtaran da ancak din olmuştur. Allah'ın vahy-ü ilhamına mazhar olan pygamberlerin irşadıdır ki, istikbalin karanlığından müteheyyic olan Âdemoğlunun içini yakan yeis ve hüsran ateşlerine soğuk bir su serperek ona ümid vermiş; mebde' ve maadını ve kendi benliğini bildirmiştir.

Görülüyor ki, ruhun arzularını tatmin, ihtiyaçlarını te'min ederek insanı infiallerine mahkûm olmaktan kurtaracak olan ancak evsafı kemaliye ile muttasıf bir Allah'a olan kuvvetli ve sarsılmaz imandır. Evet, bizi derin düşüncelere sevk eden, acı acı ihtisaslara maruz kılan, "Acaba cismani ölüm ile hayatımız külliyyen sona ermiş oluyor mu?" suâline: "Cismani ölüm insan için küllî ve ebedî bir ölüm değildir; cismani ölüm insandaki fanî unsura aiddir; cismani ölümden sonra ebedî bir hayat vardır." cevabını veren ve bizdeki şüphe ve tereddüdleri kaldıran ancak Allah'a olan imandır.[4]

Meşhur *Tolstoy*'un dediği gibi: "Mes'ud ve bahtiyar olmak için hayatın cesedde değil, ruhta olduğuna kanaat etmeliyiz. Şu halde ruhun istediklerinin en birincilerinden olan beka ve saadeti ebediye ancak din ile temin edilebilecektir. Allah'a, hayatı ahirete iman edilmedikçe ruhun

4 "Allah yolunda fedayi can eden bahtiyarlara ölü demeyin, hayır onlar diridirler, lakin siz sezmezsiniz." [Kur'an-ı Hakîm].

"Bizim a'makı mevcudiyetimizden gelen ve bize lâyemût olduğumuzu bildiren bir sada vardır ki, bu sada, bizde tecelli eden Allah'ın sadayı irşadıdır." [Pascal].

ihtiyaçatı temin edilmiş olmaz." Feylesof *Kant*'ın fikirleri de bu merkezde değil midir?

Ruhun saadeti, nâmütenahî olan âmâl ve hissiyatının tatmin edilmesi ile mümkündür.

Mütalaa ve izahlarımızı bir de başka cebheden yörütelim: ruhun kendisine mahsus metalib ve ihtisasları olduğunu izah etmiştik, buna bir de şunu ilave etmek isteriz: Ruhun emelleri ve hissiyatı için bir nihayet yoktur. İnsanın hakikî saadeti ise bunların tatmin edilmesile mümkün olabilir. Arzu ve ihtiyaçları tatmin edilemeyen bir insan daima muzdaribtir. Beşerin ömrü ise mahdud ve mütenahîdir. Binaenaleyh insanlığın nihayetsiz olan emellerini ve hislerini fanî ve mahdud bir ömür içinde tahakkuk ettirmeğe çalışmak bir tenakuzdur. Çünkü mütenahî, nâmütenâhiyi istiab edemez. İnsanlığın nâmütenahî emellerini tahakkuk ettirecek olan ancak bekadır. Bundan ötürüdür ki ebedî olmak ve hayatını ebedîleştirmek için ruhu beşerde fıtrî ve garizî bir meyil ve muhabbet vardır. İnsanın mahdud ve fanî olan ömründe nail olabileceği saadet bile, ciddi düşünülürse, nâmütenahî bir bakaya matuf mesainin semerelerinden başka bir şey değildir. Şu halde ebedî bir bekaya müteveccih olmayan ruhta hakikî saadet yok demektir. Halbuki beka denildiği zaman hatırımıza iki şey gelir: 1) Nev'in bekası, 2) Ferdin bekası. Nev'in ve cemiyetin bekasının imkânını ilmen tasavvur etmek her zaman için mümkün ise de bunun tahakkuku ancak neşvei ruhiye, hubbi vazife ve içtimaî madeletle mümkün olabilir. Fıtratın bir nevi mevhibesi demek olan bu ruhi neşveyi en ziyade te'min edebilecek olan esas ise, azim ve iradeye kuvvet ve şetaret verecek olan bekayi ferdî akidesidir. Ferdin ve şahsiyetin bekasına olan itikaddır ki, bu dünyada bütün âmâl ve hissiyatı tatmin edilemeyen ferdlerin ruhunda bir neşe ve vazifeye karşı bir sevgi husule getirir, azim ve iradeye kuvvet ve şetaret bahşeder. Bu itibarla nev'in ve cemiyetin bekasının tahakkuk edebilmesi de ferdin bekasile kaimdir. Halbuki hayat hakkında her günkü tecrübe ve müşahedelerimiz ferdin bekasını değil, bil'akis her an fenaya mahkûm olduğunu göstermektedir. Şu halde ferdin bekası tahakkuk etmedikçe ve buna yakinî bir iman olmadıkça onun hakikî saadeti de tahakkuk edemez. Ferdin bekasını temin eden bir şey, onun saadetini de temin etmiş olacağından, ferd için zaruri bir ihtiyaçtır. Bu ise ancak dini haktır. Filhakika ferdin ve cemiyetin saadeti gayesine ma'tuf olan

dini hak, telkin eylediği ahiret ve neş'eti saniye akidesile ferdin bekasını da temin eylemiştir. Binaenaleyh ahiret âleminde insan için bu hayattan daha kâmil bir hayatın başlayacağına ve ferdin şahsiyetini muhafaza ederek bu hayatta ilel'ebed baki kalacağına iman etmiş olan bir ruh, fıtrî olan nâmütenahî âmâl ve hissiyatının tahakkukundan emin olduğu için muzdarib değil, daima mes'uddur. İslâm dini şer'î ve ahlâkî hükümlerile nev'in bekasını ve itikadi hükümlerle de ferdin bekasını tekeffül eder.

Ruh tabiatının muktezası olarak daima yükselmek ve ilahi varlıkla ittisal peyda etmek ister.

Yukarıda da söylediğimiz gibi insan ruh ile cisimden mürekkebdir. Cismin metalibi olduğu gibi ruhun da metalibi vardır. Ruh, ulvî bir âlemden gelerek beden denilen maddî kafese muvakkat bir zaman için girmiştir. Bununla beraber o, tabiatının muktezası daima yükselmek, ilahi varlıkla ittisal peyda etmek ister. Durmadan yükselmek ve hakikati mutlakaya, hüsnü mutlakaya doğru uruc etmek ruhun en büyük arzusudur ve bu onun için bir ihtiyaçtır. Farkında olmasak da hareketimiz, vichemiz daima bu noktayadır. Ona yükselemeyerek arzî ve süflî olan beden kafesinde mahfuz kalan ruhlar daima muzdaribtir.[5] Fakat cisim ile birleşmiş ve cismi kendisi için makar ittihaz etmiş olan ruhun cismani arzulara ve şehevanî ihtiraslara galebe ederek yükselebilmesi için ruhani bir vasıta lâzımdır. İşte o vasıta dindir, enbiyanın vahyi ilahiye müstenid tebliğatıdır. Dinlerin tebliğ eylediği ibadetler, zikirler, hep o yüksek gayeye matuftur.

Ferdler, menbaı ulûhiyet olan bu tebliğat dairesinde hareket ettikçe ruhlarındaki saffeti asliye inkişaf eder, bu suretle ruhu beşer yükselir ve süflî düşüncelerden uzaklaşır, ruh aradığını bularak ızdırabtan kurtulur. Lakin muktezayı tabiatı olan semavî ve ilahi âleme yükselemeyen ve bunun yolunu bulamayan ruh daima muzdaribdir. Onu ızdırabtan kurtaracak ve aradığına kavuşturacak olan ancak enbiya namile tebcil edilmiş bulunan şahsiyetlerin gösterdikleri yoldur.

5 Büyük Türk Feylesofu İbni Sinâ

هبطت إليك من المحل الأرفع   ورقاء ذات تعزز وتمنع

Beyti ile başlayan kasidei ruhiyesinde bunu çok yüksek bir ifade ile göstermiştir. Ruh hakkında yazdığımız bir eserde bu kaside uzun uzadıya tahlil edilmiştir.

İnsan düşünürse başından bir çok hâdiseler geçmiştir. Hemen hemen her hâdise ruhun âlemi ulviye urûcunun kendisi için bir ihtiyaç olduğunu bize isbat eder.

Uzun ve üzücü bir hastalıkta, maddî sebeblerin iş görmediği bazı mühim hâdiselerde ruhun daima yükseklere uçmaya çalışmakta ve kendisine ümit veren bir kurtarıcıya yalvarmak ihtiyaçını duymakta olduğunu görüyoruz. Böyle zamanlarda maddî âlemden kendisi için ümid kalmadığını gören insan, yüzünü semalara çeviriyor, oradan imdat istiyor. Herhangi bir iç sıkıntısı ile bazı elim hadiseler de ruhumuzda aynı tesiri yapmaktadır. Teşehhilerimiz, nefsî arzularımız onu yolundan çevirmek için ne kadar çalışsalar o yine yoluna devam etmek ister ve fırsat zuhurunda hemen kendisini gösterir. Demek ki ruhta Allah'a, ulvi âleme ve ebediyete merbutiyet fıtrî ve tabiîdir. Bunun içindir ki kudreti fâtıranın vaz'-ü tayin buyurduğu ezelî kanunlara bağlanmayan bir ruhun sukûn ve itmi'nanı temin edilmiş olmaz.

Maamafih bir noktai nazara göre yalnız ferdî ve ruhi bir ihtiyaç gibi görülen din, aynı zamanda içtimaî ve maddî bir zarurettir. Çünkü Allah'a, enbiyaya ve uhrevî mes'uliyete iman etmiş olan fertler, şüphe yok ki, bu akidelere istinad eden hükümleri, emirleri ve nehiyleri, helal ve haramı, hayır ve şerrin, fazilet ve rezîletin ayrı ayrı vücudlarını kabul etmişler demektir. Bunları kabul eden ferdler arasında hak ve adalet düsturları hâkim olacağı cihetle herkes kendi hakkına razı olup diğerinin haklarına ve vazifelerine tecavüz etmez. Bu suretle insanın maddiyatı salâh bulduğu gibi cemiyetin ahengi de halelden masun kalır. Beşerin bu itikadlardan uzaklaşması, içtimaî salâhın altüst olması demektir. Efradı, uluhiyet, vazife ve mes'uliyet, helal ve haram, fazilet ve rezîlet akidelerini kaybetmiş olan cemiyette behimî ihtiraslar, nefsanî arzular yüz gösterir.

Bundan dolayı olsa gerektir ki bir milletin hey'eti mecmuasile dinden ve maneviyattan uzaklaştığı görülmemiştir. Ara sıra bazı ferdlerde görülen bu marazî haletin millet hey'eti mecmuasında görüldüğü yoktur. Şu halde din, hem ruhi hem de maddî bir ihtiyaçtır. Onsuz insanın ne maneviyatı, ne de maddiyatı sağlam olur.

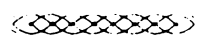

Hayatta en büyük istinadgâh dindir:

Uzviyyat silsilesini tetkik edecek olursak görürüz ki, kürei arzda hayat bir maişet mücadelesi, dünya bir cidal meydanı, yaşamak da o mücadelede galebe etmektir. Bundan dolayıdır ki insan da, uzvî her ferd gibi bu alanda hayatını idame için uğraşmağa mecburdur. Fakat bazı zamanlar oluyor ki insan bu mücadelede muvaffak olamaz; bir çok manialara tesadüf eder; büyük hadiseler karşısında bulunur; maddî sebeblerin hepsine teşebbüs eder de yine galebe etmek, muvaffak olmak imkânı olmaz. Şimdi tabiatın fevkınde ve tabiata hâkim, alîm ve hakîm bir kuvvetin vücuduna iman etmeyerek bütün yaptıkları yalnız kendi kuvvetile, kendi irade ve ihtiyarile husule geldiği; işlerinde hâkim olan yalnız kendi kudreti olup maddî sebeblerle kuvvet ve kudretinin fevkınde kendisine yardımcı veyahut mani bir kuvvet bulunmadığı zannını besleyen bir insan mütevali engellere tesadüf ederek maksadına varmaktan âciz, kudretinin kâfi olduğunu, kuvvetinin gevşediğini görünce şüphe yok ki ye'se düşer; ruhunda elemler ve ızdırablar hasıl olur, çalışmayı elden bırakır. Çünkü itikadınca azmine ve kudretine karşı koyan o manialarıı iktihama medar olacak başka bir kuvvet yoktur. Binaenaleyh böyle bir hal ile karşılaştığı zaman emelleri ebediyen kesilir, daimî bir mahrumiyet içinde kalır.

Fakat bu kâinatın -nâmütenahî kuvvet ve kudrete malik- bir hâlikı, bir idare edeni olup onun huzuru azametinde bütün kuvvetler, bütün satvetler boyun eğdiğine; o hâlikın, mahlûkatı üzerinde iradei ilahiyesi vechile tasarruf eylediğine yakînen iman etmiş olan bir insan öyle zamanlarda ne ye'se düşer, ne de sa'y-ü azmi elden bırakır. Zira böyle bir imana sahib olan adamın maksadına erişmekteki aczi, hiçbir zaman kudreti ilahiyeye istinad etmekten onu alıkoyamaz. Bütün mesaisinde kalbini o kudreti mutlakaya bağlayacağı cihetle yeis ve ümidsizlik kendisine hücuma yol bulamaz, karşısına çıkan şedaid ve mevâni' ne kadar azamet peyda etse -kudreti ilâhiyenin daha büyük olduğuna sarsılmaz itimaddan dolayı- himmeti, gayreti de o nisbette artar. Girmek istediği kapıların biri kapanırsa, Allah'a olan itimad ve tevekkülü bin ümid kapısı daha açar. Çünkü Cenabı Hakk'ın kudretine yakînî ve sarsılmaz bir imanı olanlara yeis ve fütur yoktur.[6]

6 إِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ... وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّآلُّونَ [قرآن حكيم]

Görülüyor ki, hayatta muvaffak olmanın en büyük âmillerinden biri ve başlıcası tabiat üzerinde hâkim, ezelî bir kuvvetin varlığına iman ve onun ezelî kanunlarına göre hareket etmektir.

Kalbe en büyük kuvvet veren dindir:

Hepimiz biliyoruz ki, dünyanın mihnet ve meşakkati çoktur; ne biter ne tükenir. "Mutlak sürûr" denilen şey de hemen hemen bayram gibi pek nadirdir.[7] Her gün neş'emizi, zevkimizi kaçıran ne kadar çok hadiselere ma'ruz kalırız.

Hayatın bitmek tükenmek bilmeyen elemlerine, kederlerine mukavemet edebilmek için kuvvetli bir kalbe, bunun için de metin bir iman ve itikada malik olmak lâzımdır. Başka suretle bunlara mukavemet edebilmek imkânı yoktur. Birer felaketle ruhu müteellim olan ne kadar kimse vardır ki, kalbinde iman olmasa ye'sinden mahvolur.

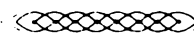
Dünyanın elemlerine, kederlerine bir misal olmak üzere yalnız şunu alalım: Mensub olduğu aile arasında yüksek bir mevki sahibi iken zelîl ve hakîr olan; zengin iken fakir düşen kimseler karanlık gecelerde oturup idbar ve sefaletini düşünerek derin derin içini çekmeye başladıkları zaman duçar oldukları bu musibetleri kendilerinden ziyade bilen ve kendilerine rahîm ve şefik, servet ve ikballerini tekrar elde etmek için kudret ihsanına muktedir bir "Alîmi Mutlak" Hazretleri'nin mevcudiyetine imanı olmasa nasıl müteselli olurlar?

Sonra nâz-ü naîm içinde büyüttükleri ciğer parelerini üç beş gün zarfında kara topraklara veren, o taravet dolu vücudun, şafakları andıran ve etrafına neşeler saçan o gül çehrenin karanlık mezarlarda, sengin topraklarda kurtların, yılan ve çiyan gibi haşeratın hücumlarına maruz kaldığını, güneşin huzmelerini gölgede bırakan o altın saçların perişan bir halde yerlere serildiğini; pamuk gibi ellerinin, yakut gibi dudaklarının tanınmaz bir hale geldiğini, çürüyüp döküldüğünü gözünün önüne getiren bir ana ile bir babanın halini düşününüz! Acaba bunların muzdarib ruhlarını ve hiç durmadan akan göz yaşlarını medeniyetin hangi eğlencesi, hangi ihtiraı, hangi devası teskin edebilir?

Lakin bu acıyı tadan ana ile babanın kalbleri, ibrei mıknatısiyenin kutub noktasına döndüğü gibi, tabii bir incizab ile Allah'a dönecek ve onun takdir ve hükmüne tam bir iman ile boyun eğecek olursa hiç

---

7 محن الزمان كثيرة لا تنقضى وسروره يأتيه كالأعياد

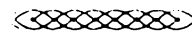
şüphe yok ki Allah'ın merhametli elile ateşlerine su serpilir; belki de ateşle yanan kalblerinde güller açılır. Lütfu ilahi onları hatır ve hayale gelmeyen tesellilere, tecellilere mazhar kılar...

İşte dünyanın bunlara benzer daha bir çok elemleri, bir çok musibetleri, acıları vardır ki, bunların hepsine, "din" ile, Allah'a olan sarsılmaz iman ile mukavemet olunur. Pekâlâ! Böyle bir zamanda insanın imdadına koşan, insana teselli veren, ruhun ızdırablarını teskin eden bir şey saadet değil, ni'met değil de nedir? Dünyaya, kör bir kuvvetin eseri sun'î nazarile bakanlar acaba böyle bir hal vukuunda ne ile müteselli olurlar? Her şeyden ümidlerini kestikleri bir zamanda hangi kapının halkasına yapışırlar? Kimden meded umarlar? Görülüyor ki, din, ruhun mübrem bir ihtiyacıdır. Uhrevî faidelerinden sarfı nazar etsek bile dünyaca olan faide ve güzelliklerini saymakla bitirmek mümkün değildir. Hayatın korkunç yolunda bundan daha emin bir melce', bundan büyük bir teselli olmaz. Dindarların kalbinde öyle bir saadet mayası vardır ki, dünyanın bütün güçlükleri, zorlukları, elemleri ve kederleri bir araya gelse onu bozamazlar. Çünkü o saadet, maddiyata ve zevale ma'ruz sebeblere dayanmış değildir, hakikî ve kalbîdir...

İngilizlerin meşhur âlimlerinden (Sir Con Lobuk)un şu sözleri ne kadar yerindedir: "Din, yevmî hayatta bir hattı hareket, ikbalde bir hâmi, felakette bir teselli, meşakkat zamanlarında muîn, tehlikeye karşı melce', kederli zamanlarda istinadgâh ve emin bir ilticagâhtır.."

Ahlâkî fazilet ancak diyanet hissile kaimdir:

Şimdi insanı bir de başka cepheden mütalaa edelim: İnsan, maddiyatı itibarile nasıl neşvü nema buluyor, tevakkuf ve inhitata dûçar oluyorsa; maneviyatı itibarile de hem en yüksek mertebeye çıkmaya, hem de en aşağı derekeye sukut etmeye müstaittir. İnsanın ruhan itilâ edip kemal mertebelerinin en yükseklerini ihraz etmesi ahlâkî faziletlerdir: bu ise fikri uluhiyetle kaimdir. İnsana en kat'î ve sarih emirlerle ahlâkî faziletleri telkin ve onlarla ittisafı emreden ve insanın kemali ancak bu suretle olabileceğini söyleyen dindir. En son ve en mütekâmil bir din olduğu şübhesiz bulunan Müslümanlığın, ibadet de dâhil olmak üzere bütün hükümleri ahlakın yükselmesini istihdaf etmektedir. İnsan diyanet hissinden, iman ve itikattan tecerrüd ettiği dakika kalb, insanî meziyetlerin her türlüsünden soyulur. Fazilet bünyanı yıkılır. Vazifeşinaslık, iffet, muhabbet, insan kardeşliği, teavün, adalet, insaf, şefkat

ve merhamet.. gibi mübeccel hissiyat namına kalbinde, dimağında ne varsa hepsi birer birer çekilir; kalb sahası bomboş kalır. Binaenaleyh bu gibi kimseler için ne fazilet vardır, ne vicdan. Bunların vücudunda ısrar edenlerin davası mücerred bir sözden ibaret kalır. Bunlar muhitin, âdetin, ibtidaî terbiyelerinin te'sirleri altında bulunduklarını unuturlar da kendilerindeki fazileti, mübeccel hisleri kendi ictihadlarının mahsulü sanırlar. Şu halde Allah'a ve mes'uliyete imanı olmayan hakiki bir dinsizde şayed ahlâkî fazilet bulunursa o adam ya almış olduğu dinî tesirattan kurtulamamış yahut başka esbab dolayisile öyle görünmek mecburiyetinde kalmıştır. Başka türlüsü mantıkî değildir.[8]

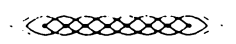
8 Şurası muhakkaktır ki bugün bütün ukalâ, dinsizlikle cemiyeti beşeriyenin devamının, bekasının mümkün olmadığına kail, çünkü insaniyet lafzının tazammun ettiği mana din ile kaimdir.

Şimdi biri çıkıp dese ki, evet, öyle söylüyorsun amma ben birçok adamlar biliyorum ki, hiçbir din ile mukayyed olmadıkları halde en mütedeyyin adamlar kadar faziletkâr, buna ne diyelim? Evet, doğrudur, birçok adamlar kendilerini herkesten yüksek bir seviyede göstermek, bu suretle ihrazı şöhret etmek için dinsiz olduklarını ilan ediyorlar. Bana kalırsa bu gibi iddiaların hepsi bir gösterişten başka bir şey değildir. Anların cümlesi son nefeste tevbeye niyyet etmişlerdir. Başları sıkılınca yine herkesten ziyade (aman ya Rab) derler. Zamanı serrada (asanlık, genişlik) böyle itikadlar çok görülür. Fakat vakti zarrada (sıkıntılı, sıkışık vakıtlar) o itikadda sebat edecek erbabı metanetin adedi gayet mahdudtur. «وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا» denizde size bir tazyik vaziyeti isabet ettiği vakit Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolur; sade O'na iltica edersiniz, O sizi kurtarıp da karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz, insan ne kadar da nankördür - Kur'an-ı Kerim."

Hatta Avrupa ulemasından meşhur "Litre"nin firaşi ihtizarda (ölüm döşeğinde) bir katolik papazı celb edip kendisini vaftiz ettirdiğini bir kitabda görmüştüm. Halbuki bazı vukuat aksi kazıyyeyi müeyyid olsa bile bu dava için bir hucceti sahiha teşkil edemez. Çünkü cemiyeti beşeriye idrakâti mütefaviteden müteşekkil, onu teşkil eden efrad her şey'e müstaid, her şey'e kabildir. Hoş, zaten bir dinsizin fazilet dediği, muktezasına tevfikı hareket ettiği kaidei sabitede telkini dinî eseridir ya? Din tapayı attıktan sonra ne fazilet kalır, ne bir şey. O kimse müfrit mükâberesine binaen dini inkâr ediyorum zan eder, fakat bu inkârile beraber yine dinin gösterdiği yola sâlik oluyor, haberi yok!

Yoksa dinsiz bir adam için ne fazilet vardır, ne de vicdan. Bunların vücudunda ısrar, davası kavli mücerredden ibarettir. O gibi adamlar fazilet namına nefislerinde hükümferma olan hissiyatı mübecceleyi kendi mahsulü ictihadları sanırlar. Muhitin, âdetin, terbiyei ibtidaiyenin tahti tesirinde bulunduklarını unuturlar. Bunların hali suyun içindeki sepete benzer, suya atılmış olan bir sepet, derunundaki suyu kendi malı zanneder, sudan çıkarılınca emir ber akis olduğunu anlar.

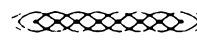
Profesör Ferid Kam - *Dinî Felsefî Musahabeler.*

Dinsizlik ebedî bir hüsrandır:

Filhakika dinsiz bir adam, evvela bu âlemde her bir hareket, her bir amel kendine dayanan nâmütenahî kudret sahibi bir vacibülvücuda, bir Allah'a iman etmiyor; kâinatta her şeyin O'nun emrine tabi olduğuna inanmıyor demektir. Şu halde onun nazarında her şey maddî ve tabii kuvvetlerin, mihanikî kanunların tesirile vukua gelir. Ve yine aynı kuvvetler ve kanunlar ile idare olunur ve nihayet şahsiyetini kaybederek yok olur, onların haricinde başka bir kuvvet ve sebeb yoktur. Böyle kimse tabiîdir ki, ilim ve kudreti bütün kâinatı muhît olan kadiri mutlaka yüksek itimaddan ileri gelen azim ve irade kuvvetinden mahrum kalıyor; yenilemeyen zorluklarla karşılaştığı zaman ruhun en büyük istinad noktasından uzak düşüyor ki, bir insan için bundan büyük mahrumiyet, bundan büyük hüsran olamaz.

Bir dinsizin bekaya da, mes'uliyete de inanmıyacağı cihetle en büyük himmeti her ne suretle olursa olsun maddî zevkler, nefsanî haz ve eğlenceler ve şahsî menfaatler olacaktır. Bu ise dünyada da hüsranı mucibtir. Halbuki hikmeti ilahiyenin insanlar arasında doğru yolları gösterecek, şek ve şüphe perdelerini açacak mürşidlerin zuhurunu icab edeceğine iman etmeyen bir adam bunların rehberliği olmaksızın elde edilmesi müşkül yahud büsbütün muhal olan bir takım bilgilerden, hakikatlerden mahrum kalır; ef'alinin kısmı azamında doğru yolu göremez. Hayra çalışmak isterken şerre düşer; menfaat ümid ettiği yerden neticede zarar görür. Pekâlâ, şimdi bir insan için bundan büyük hüsran olur mu? Binaenaleyh bu esaslara imanı olmayan bir kimse dünya ve ahiret hüsran içindedir. Hakikat, düşünülecek olursa her türlü kayıtlardan kurtularak ruhi ve fikrî bir istiklâl ile yaşayacağı zu'munda bulunan ve bunun için fırsat düştükçe kalbinden feveran eden ilahi ve fıtrî sadayı boğmaya çalışan bir adam kadar ıztırab içinde yaşayan bir ferd mütasavver midir? Allah'ı ve ebedî bir bekayı inkâr eden kimse, daima muzdaribtir. Çünkü onun nazarında kendi varlığı bir otun varlığından farklı değildir. Bir ot nasıl ilk baharda yerden biter, biraz sonra da kurur ve hayatı sona ererse, aynı tarzda meydana gelmiş olan vücudu da her dakika izmihlale yaklaşmaktadır. İstikbal ile hesabını kesmiş olduğundan hayatta kendisi için tutunacak bir şey, ümid verecek bir nur yoktur; binaenaleyh kendi varlığı da netice itibarile hiçten başka bir şey değildir. Bundan ötürü onun kalbi daima müz'ic bir kasvet içindedir. Ara sıra zehnini kurcala-

yan, bir tırtıl gibi beynini tırmalayan şübheler zuhur eder, Allah'a doğru kendisini çekmek ister de o yine inadından vazgeçmez.

Dinsiz en önce kendini inkâr eder, sonra Allah'ı! Kendi varlığını inkâr etmeyen bir insan için Allah'ı inkâra yol yoktur. Bunun aksini iddia edenler, kendi varlığını tahlilden âciz demektir. Vaktiyle her şeyden, hatta kendi varlığından dahi şüphe etmiş olan Fransız feylesofu meşhur Descartes'ın: "Düşünüyorum, öyle ise varım." dedikten sonra kendi varlığından Allah'ın varlığına intikal eylemesi bu noktadan ne kadar manidardır. Daha evvel Türk feylesofu İbni Sina da böyle düşünmüş değil mi? Evet, Allah'ı inkâr edebilmek için her şeyden evvel kendi varlığını inkâr etmesi lâzımdır. İzafî olan mevcudiyeti inkâr mümkün olmayınca, izafî ve nisbî varlığın illeti hakikiyesini, vücudü mutlakı inkâr etmek nasıl mümkün olur. Bundan dolayıdır ki bunu inkâra kalkışanlar daimî bir tenakuz ve öldürücü bir ızdırabtan kurtulamazlar.

Dinsizin itikadı gibi havsalası da dardır. O, varlığı ve insaniyeti ancak madde ile ölçer ve onunla anlamaya çalışır. Ferdî ve içtimaî meziyetler onun nazarında evham kabilinden gülünç şeylerdir. Bu elîm haller, hiç şüphe yok ki, dinsizin dûçar olduğu ruhi sefaletin tabii bir neticesidir.

Muhterem üstat profesör Ferid Kam, dinsizlerin maruz kalacakları hüsranı bir eserinde ne güzel tasvir ediyor:

"Dinsiz bir adam, gayet karanlık bir gecede fırtınaya tutulmuş, yelkensiz, dümensiz, safrasız bir gemi gibi bu ummanı havadisin emvaci müdhişesi arasında çalkanır durur. Nihayet sahili selâmete ermeden dehşetli bir kayaya çarpıp parça parça olur.

"Din gittiği dakika insanın gözüne siyah bir gözlük takılır. Dünya insanın nazarında bir zindanı belâ kesilir; bütün mevcudatı simsiyah görmeğe başlar; afak bir kemendi ateşîn gibi boğazına geçmek için dakika be dakika darlaşır. "Kalb, her türlü mezayâyi insaniyeden tearri eder.[9]

"Dinsiz, ailesi efradına kendisini, me'kel ittihaz etmiş bir alay mahlûkatı muzırra nazariyle bakar; benî nev'ine karşı hiçbir muhabbet, hiçbir şefkat hissetmez. Buhranı küfür ve ilhad bütün eczayi bedeniyesine sereyan eder. Nevmi azab, yekazası endişei bîhisab olur. Kuşların nağmâti canfezası gırivi matem, ezhari nevbaharın handei inkişafı giryei

9 İmansız olan paslı yürek sinede yüktür! *(Mehmed Akif)*

derdü elem gibi gelir. Nereye baksa çın-ü cebin, la'nü nefrin görür. Bütün mevcudatın kendisine diş gıcırdatmakta olduğuna hükmeder.

"İlletsiz, gayetsiz, sahipsiz, manasız gördüğü bu âlem, nazarında bir levhai matemii renk-ü belâ kesilir. Anın için fazilet, bir lâfzı bî mana, vicdan kaydi tahziri bülehâ, muhabbet bir maraz, şefkat ukuli kasıre mahsusatından vehmî bir arazdır."

"Din gedince bünyanı faziylet yıkılır; hissiyatı mübeccele namına kalpte, dimağda ne varsa hepsi birer birer çekilir. Sahai kalp bomboş, tamtakır kalır. O sahayı tenvir eden ne kadar şu'le varsa hepsi söner. Anın yerine payanı olmayan bir meydan, göz gözü görmeyen bir zindan kaim olur. O zindanın her tarafından mübhem, muhiş, müdhiş sadalar aksetmeye başlar.

"İşte buna zulmet âbâdı küfrü ilhad derler ki aynile cehennemdir. Cenabı Hak dinsizlere azabı ekberin nümunesini burada bu suretle gösterir."

"Bu buhrani aklî ve asabînin neticesi ne olmak lâzım geleceği herkesin ma'lûmudur. 1820 tarihinde Fransa'da dinsizlik yüzünden her sene bin beş yüz kişi intihar ettiği halde elyevm (yani müellifin bu yazıyı yazdığı tarihte) sekiz on bin kişi intihar ediyor. Mecânîn bu hesabtan hariçtir."[10]

Muhterem üstad, bu hususta daha pek mühim tafsilât vererek sözlerini materyalist müelliflerin bizzat kendi mütalaaları ile de teyid etmiştir. Biz bu kadarla iktifa ediyoruz.

Safahat şairi de bu hali şöyle tasvir eylemiştir:

Lakin bu sefilâni beşerden kiminin, var
Kalbinde bir ümid ki encüm gibi parlat:

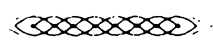
İmandır o cevher ki ilahi ne büyüktür!
İmansız olan paslı yürek sinede yüktür!

Mü'min-ki- bilir gördüğü yekrûze cihanın,
Fevkinde ne âlemleri var subhi bekanın;

Bin can ile elbet çekecek etse de bilfarz,
Her devri hayatın ona binlerce belâ arz.

---

10 وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ - قرآن حكيم

Ferdadaki ezvakı o ettikçe teemmül,
Eyler bugün âlâma nasıl olsa tahammül..

Bir mülhidi lakin kim eder tesliye, heyhat!
Sığmaz onun afâkına ferdayi mükâfat!

İndinde semavatü zemin bir koca boşluk,
Feryadını kûş eyleyecek kûşi kerem yok!

İlcayi tesadüfle şu "boş!" âleme düşmüş;
Etrafına binlerce şedaid gelip üşmüş.

Her lâhza boğuşmakla geçip devri hayatı,
Bir şey olacak gayei hüsranı mematı!.

Varlıktan onun "inleyerek ölme" nasibi!
Bunlar beşerin işte en âvâre garibi...
(**Mehmed Akif** - *Safahat*)

Meşhur Tolstoy'un şu sözleri de dinsizliğin neticesini ve insan için dinin ne derece lâzım olduğunu pek güzel izah etmektedir:

"Eğer Allah ve hayatı ebediye olmayaydı, âlem intizamsızlık içinde karma karışık bir halde olurdu. Lakin tabiatın fevkinde Allah, önümüzde ebediyet olduğu zaman her şey kendi intizamı dairesine rücu' eder. Bu suretle biz, her fenalıkta bir iyilik, her zulmette bir nûr görürüz ve daima ye'si ümid takib eder. Eğer Allah ve hayati ebediye olmasa dünyanın lâyüad âlâm ve ıztırabına karşı insanlar kâinatı ve doğdukları günlerini lâ'netle yad etmeğe mecbur kalırlardı. Fakat Cenabı Hak ile hayatı ebediye kabul edilince hayat kendi kendine bir hayır ve iyilik, dünya mükemmeliyet, fazilet ve saadetin mahalli içtimaından ibaret kalır..."

Fransız ruhyiyyunundan E. Rabo'nun şu mütalaaları da pek ziyade mühimdir.

E. Rabo, maneviyatın gevşemeye yüz tuttuğunu, gençlerin imanını takviye etmek için muallimlerin çalışmaları lâzım geldiğini söyledikten sonra şöyle diyor:

"... Ruha kuvvet ve bereket veren imandır; ruhu daima ileriye süren ve yaptığı şeyden hiç durmaksızın daha yükseğe çıkaran ve bir terakkii mütemadinin âleti ve tabiatin bir manevelası gibi olmasına lâyetenahiliğe doğru yürüyerek ve bezli mechud ederek zenginleşmesine medar olan imandır. İnsanları birbirine yaklaştıran tabii müsavatsızlıkları muhabbet vasıtasile ortadan kaldıran, herkesin birbirine arka çıkması ve kardaşlık etmesi gibi faziletleri uyandıran sunufı nâsın itilafını kolaylaştıran, hürriyeti şahsiyenin inkişafı tammı ile teşkilâtı ictimaiyenin kuvvetini telife yegane ehil olan da imandır kalblere tesliyet ve istirahat veren, hayatın bunca acıları içinde şüpheyi ve bunun îras ettiği âlâmı yüreklerden sürüp çıkaran, şû'lei kıymettarı ümidi söndürmeyip parlatan, beka ve ebediyet fikrini her zaman o derece kuvvetli olarak yaşatan da imandır.

"İnsanlar bu mutekadattan ayrıldıkları gün ne kadar marîz ve nâlân olacaklardır."[11]

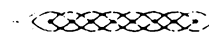
Şu izahattan sonra: "Din, insan mahiyetinin en zaruri ve en mübrem ihtiyaçlarındandır; insaniyet din ile kaimdir." demekte tereddüt etmek kendi varlığında şübheye düşmekle beraber olmaz mı?

Din ve cemiyet:

Türk filozofu İbni Sina'nın da söylediği gibi insan tab'an medenîdir; toplu bir halde yaşamak fıtratında halk olunmuştur. Hiçbir ferd, yalnız başına ihtiyaçlarını temine muktedir değildir. Bir lokma ekmeğin meydana gelmesi için bir çok kimsenin müşterek mesaisi lâzımdır. Bunun için insanlar bir arada yaşamak mecburiyetindedirler. Halbuki bir arada yaşamağa mecbur olan kimselerin birtakım kayıt ve şartlar ile mukayyed olmaları, herkesin hareket dairesinin taayyün etmiş bulunması lâzımdır. Ancak bu suretledir ki, cemiyetin nizam ve ahengi muhafaza edilebilir. Böyle olmaz da her insan istediği gibi hareket edecek olursa ferdler arasında kavga ve çarpışmalar yüz gösterir.

Bunun içindir ki cemiyet halinde yaşayan ferdler bir takım mütekabil hak ve vazifelerle yekdiğerine merbuttur; herkes bir vazife ile mükellef ve buna mukabil bir hakka maliktir, ferdlerin her birerlerine ve cemiyete mahsus haklar olduğu gibi, birbirlerine, cemiyete; cemiyetin ferdlere karşı ifasile mükellef bulunduğu bir takım vazifeler de vardır.

11 *Felsefe Dersleri* - Mütercimi: Profesör Mehmed Ali Aynî.

Ferdler, yekdiğerinin kuvayi fikriye, melekâti akliyelerine, insanî hasîsalarına ve nâmütenâhî bir kıymeti haiz bulunan şerefi insanisine, elhasıl zatî ve tabii haklarına riayet; birbirlerine muavenet etmekle muvazzaf ve hükümete karşı da itaat vazifesiyle mükelleftirler.

Cemiyetin bekası, saadeti, ancak içtimaî olan bu hakların, ahlâkî olan bu kayıtların, bu vazifelerin muhafaza edilmesine mütevakkıftır. Bu ise herkesin kendi haklarını emniyet altında bulundurmak ve başkalarına karşı borçlu olduğu vazifeleri yapmakla mümkün olabilir. Hak ile vazife yekdiğerinden ayrılamayacağı cihetle insan ne kendi hakkını ihlâl ettirmeli, ne de gayrin hakkını ayak altına almalıdır. Çünkü her hak bir vazife mukabilindedir; biri zayi olunca diğeri de mahvolur gider. Şu halde vazife mukaddes ve mutlak surette icrası vacib olduğu gibi, hak da mukaddes ve ona hürmet vacibtir. Hayatı pahasına bile olsa bunlara riayet ve ihtiram olunmak lâzımdır.

Hak ve vazifenin kudsiyeti:

Fakat insan akıl gazab ve ihtiras namlarile üç muhtelif kuvvetin tesiri altındadır. Akıl, bizi daima iyiliğe, salah ve kemale, hayır ve fazilete sevk ediyorsa da diğer kuvvetler bizi her ne suretle olursa olsun muzır olanları def' edip faideli olanı kendisine çekmek (def'i mazarrat, celbi menfaat) esaslarına hizmet ederler; hilkatin icabı budur. Kuvvei âkilenin diğerlerine galebe ettiği zaman kemalin, faziletin en yüksek mertebesine çıkan insan, diğer kuvvetlerin galebesinde behîmiyet derekesine sukut eder; onun nazarında hak ile vazifenin hiç ehemmiyeti kalmaz; şahsî menfaatten başka bir şey düşünemez; nerede nefsanî ve şehevanî bir menfaat kokusu hissederse oraya sürüklenir. Ne yetim tanır; ne zaif bilir; ne hak, ne vazife. Başkalarının zararına bile olsa ancak kendi menfaatini elde etmeğe çalışır. Artık bunun nazarında hayatın başka manası yoktur ve böyle olmak da tabiidir. İşte mahiyeti itibarile insanın hali budur.

Pekâlâ! Malik olduğu acib terkibi, garib hilkati itibarile hem melek mertebesine yükselmeye, hatta onların hepsini geride bırakmaya hem de şeytanlara, iblislere kılavuzluk edecek derekelere düşmeye müstaid olan insanı -kendi aleyhinde bile olsa- başkalarının haklarına ihtiram ve vazifesini ifaya sevk edecek -menfaattan daha âlî ve içten- bir saik lâzım değil mi?

Fıtratımızda merkûz olan fena saikleri yenerek onları daha yüksek hakikatlere hâdim kılmak ve ahlâkî duyguları yaşamak için - şüphe yok ki - menfaattan daha nezih bir saik lâzımdır.

İşte bu saik, vazife ile hukukun kudsiyetine olan sarsılmaz bir imandır. İnsan, kendi aleyhinde bile olsa Hakk'a ihtiram, vazifeyi ifaya ikdam etmek için bunların kudsiyetine yakînen iman etmiş olması lâzımdır. Bunların kudsiyetine kuvvetle iman etmiş olanlar, şehevanî ve hayvanî saiklerle daimî bir mücadele halinde bulunacaklarından onların peşinden sürüklenmezler. Bunlara en yüksek ve katî bir kudsiyet bahşeden, ancak "din"dir; Cenabı Hakk'a ve O'nun gösterdiği yolun doğru olduğuna iman ve muhabbeti olmayan bir insan için vazifede bizatihi bir kudsiyet olamaz. Çünkü vazife, insana bir külfet yüklemekle kalmaz, bazan pek çok mahrumiyetleri ve en büyük fedakârlığı da intac eder. Halbuki Allah'a imanı olmayan bir adama göre kâinatın mevcudiyeti -yukarıda da söylediğimiz gibi- ya sadece mihanikî kanunların faaliyetlerinin zarurî bir neticesi yahud tesadüf eseridir. Binaenaleyh, bu adam için yegane saadet, bu dünyada mümkün olduğu kadar zevk ve sefa ile yaşamaktan ibarettir.

Farz edelim ki, bu adam taliin muktezası yahud vazifenin icabatı mahrumiyetler içinde yuvarlanıyor; maddeten refah ve saadet yüzü görmüyor. Şimdi bu adamın fazilet sahibi olmasında, vazife denilen ağır yükü taşımasında, hatta yaşamasında bir mana tasavvur olunabilir mi? Zira vazife; fedakârlığı, yerine göre nefsini de feda ve her vakit için ihtiraslarını tahdid etmeyi emrediyor. Bu adam ise şahsî saadetini temin etmeyen bu gibi anlarda vazife denilen yükü taşımayı bir mecnunun itiyad sevki ile bir iş yapması kadar manasız telâkki ediyor. Buna göre en büyük vazife ihtiraslarını tatmin etmek, nefsani arzu ve heveslerinden mümkün olduğu kadar çok müstefid olmaktır. O halde zevkini tatmin edemeyen bu adam fedakârlığı niçin yapsın? Nefsini neye feda etsin? İhtiraslarını, nefsinin arzularını, imkân buldukça neden tahdid eylesin?

İnsaniyete hizmet mi diyeceksiniz? Fakat böyle bir adama göre insaniyet nedir? Bir tesadüf eseri olarak sahai tabiatta isbati mevcudiyet eden cüz'i ferd yığınından başka bir şey midir?

"Hak, kuvvetten ibarettir, kaviler yaşamalı zaifler ortadan kalkmalıdır; kendin için bir zevk ve menfaat olan şey meşrudur, gaye vesaili meşru kılar." diyenlerden, aleyhine de olsa, hak ve vazifeye hürmet

beklemek çok manasız olmaz mı? Bu nazariyelerin kabulü beşeriyeti saadete değil felaket uçurumlarına sürükleyeceği muhakkaktır.

Öyle ise beşerî cemiyetlerin devam ve bekası için zaruri olan karşılıklı hakları ve vazifeleri temin ve himaye edecek ve bunların haiz oldukları yüksek mevkii kalblerin derinliklerine yerleştirecek olan şey, şüphe etmeden söyleyebiliriz ki, bunlara mutlak bir kudsiyet vermiş olan, "din"dir, ulûhiyet fikridir.[12]

Binaenaleyh din, vazifenin hem en büyük müşevvik ve saiki hem de kuvvei teyidiyesidir.

Kâinata nisbetle umumî cazibe ne ise, cemiyete göre ahlâkî faziletler de öyledir:

Şimdi tetkik ve mütalaamıza bir de başka cepheden devam edelim: Hilkatlarının muktezası bir arada yaşamak mecburiyetinde olan insanların ahlâkî faziletlerle muttasıf olmaları, ahlâkî emir ve faziletlere riayetkâr bulunmaları elzemdir. Başka suretle ne bir cemiyet teşkil edebilirler, ne de bir medeniyet tesisine muktedir olabilirler. Çünkü içtimaî hey'et arasında birleşmeğe medar olacak, cemiyetin ferdleri meyanında metin bir ittihad bağı teşkil edecek yegane esas ancak ahlâkî faziletlerdir. Ahlâkî faziletler bir milletin bütün efradına şamil olursa, her biri haddini bilerek hakkını tanıyarak diğerinin hududuna, haklarına tecavüz etmeyeceği için aralarında birbirlerine yardım etmek tabiatile husul bulur. Her ferdin cemiyetteki mevkii, eşkâli, vezaifi muhtelif olmakla beraber hepsi birden müşterek bir vücudun bekasına, kuvvetlerinin teyidine hizmet eden aza mesabesindedir. Bir cemiyetteki fezaili ahlakiye her uzvu kendi vazifei mahsusasını ifa ederek başkasının vazifesine tecavüzden alıkoyan kuvvei hayatiye gibidir. Başka bir tabir ile cemiyete nisbetle ahlaki faziletler, kâinata nisbetle cazibei umumiye gibidir. Yıldızlar, seyyareler arasındaki nizam nasıl umumî bir cazibe sayesinde paydar oluyorsa, her yıldız bu kuvvetin tevazünü sebebile kendi merkezinde nasıl sabit kalıyor ve diğer yıldızlarla arasındaki nisbeti nasıl muhafaza ediyor, her biri medari mahsusunda muntazaman

12 Tarih bize bir takım teşekkül etmiş hey'eti içtimaiyeden bahseder. Bu heyeti içtimaiyeleri kim vücûda getirdi? İlim mi, felsefe mi? Tetkik ve müşahede bize gösteriyor ki, bunları vücûda getiren şey dindir. Sosyoloji mevzuunu ve hikmeti vücûdunu dinin tesiratı mütemadiyesine medyundur. (*İlim ve Din* - Muharriri: Emil Butru; Mütercimi, Hüseyin Cahit).

nasıl seyrediyorsa, bu fezail vasıtasiledir ki Cenabı Hak, cemiyeti teşkil eden ferdlerden her birinin mevcudiyeti şahsiyesini mahdut bir zaman, mevcudiyeti insaniyeyi ise ancak ilmi ilahinin ihata edebileceği bir âtiye kadar muhafaza edecektir.

Şu halde "insaniyet" namı umumîsi ile tarif eylediğimiz manzume ahlâkî faziletle kaimdir. İnsanlara hak, vazife, hayrü fazilet fikirlerini telkin ederek onları yekdiğerine samimi bir surette rabtedecek, birbirlerine yardım ve muhabbete sevk eyleyecek olan ahlâktır, fazilet ve rezilet, hayr-ü şer hakkındaki metin ve sağlam itikattır.

Hayrü şerrin mi'yarı nedir?

Görülüyor ki, içtimaî bir hey'etin teşekkülü gibi devam ve bekası için de ahlâkî faziletler elzem olduğunda tereddüde mahal yoktur. Fakat ahlâk hangi esasa istinad edecek? Hayır ve şer için mi'yar nedir? Hayr-ü şerri, rezilet ve fazileti tayin ile insanı hayr-ü fazilete sevk edecek, ara sıra saptığı çıkmazdan çevirecek, nefsanî arzurlar peşinde dolaşmaktan alıkoyacak kuvvet ve saik nedir?

Ahlâk ve fazilet, mutlak olarak hukuka ihtiramı ve vazifenin yapılmasını emrediyor. Bu ise öyle müşkül bir iştir ki, insan için nefsi ile mücahede ederek onu itidal hadlerini muhafazaya icbar ile mümkün olabilir. Hayatın manasını düşünmeyen, hakikî insanlık noktasından nefsi ile daimî bir ahlâk mücahedesi içinde bulunduğunu hissetmeyen bir insan, şüphe yok ki, yüksek ahlâk duygularile hemahenk olamaz. İnsanı bu mücahedeye sevk edecek, sefil arzulara mukavemetle yüksek duyguları yaşatacak olan da sabit, muttarid ve mukaddes bir esastır. Acaba bu ne olabilir? Bunu tayin edecek, fazileti rezîletten, hayrı şerden ayıracak hiç şaşmayan mi'yar ve ölçü nedir?

Bu hususta ahlakçılar arasında muhtelif nazariyeler vardır.

Haz (zevk) ve elem; hayrü şerrin mi'yarı olabilir mi?

Eski feylesoflardan bazılarına göre[13] hayatın gayesi saadeti hissiye yani zevktir; maddî hislerimizi okşayan, bize zevk ve lezzet veren her

---

13 Nef'iyenin ilk ve en âdi sureti "Kirene"li "Aristippos"un mezhebinde görülür. "Aristip"e göre insan için yalnız bir hayır vardır: lezzet; yalnız bir şer vardır: elem. İstikbal meşkûk, yalnız hal muhakkak olduğundan hakikî hikmet, mevcud ve halihazıra has olan lezzetlerin hepsinden istifade eylemektir. "Aristippos" milattan (435) sene evvel Kirene'de doğmuştur. Socrates'ten okumuş ve kendisi de bir medrese tesis

şey hayr; bilâkis bize elem ve zahmet veren yahut zahmet ve eleme illet olan ne kadar şey varsa onlar da şerdir. Bize şimdi bir lezzet hasıl eden her bir fiil, neticesi ve sonu ne olursa olsun, hayırdır. Ve onu yapmak fazilettir. Saadete erişebilmek için zevk tevlid eden hususları aramak, elem tevlid edenler; red etmek icab eder. Binaenaleyh ahlakın esas ve mi'yarı zevk ve lezzettir.

Bu mezheb bir çok cihetten tenkit edilmiştir. Filhakika zevk ve lezzet esası üzerine bir ahlâk bina etmek, hakikatte ahlâkı inkâr demektir. Çünkü bu mesleğin gayesi şahsî hazların istihsalinden başka bir şey değildir. İnsan için ahlâk ve hayatın gayesi zevkten ibaret olunca insanların behaimden ne farkı kalır? Yaşamanın gayesi sadece zevk olunca her insan behimî zevkleri peşinden koşmayı, nerede şehevanî bir koku duyarsa kartal gibi hemen oraya sürüklenerek nefsanî ve şahsî arzularını temin etmeyi bittabi ahlâkî bir gaye tanıması lâzımdır. Bir de şimdi zevk veren her şey mutlaka hayr olamaz; bazı lezaiz vardır ki onların neticesi hüzündür, elem ve kederdir. Halbuki bu mesleğe göre hüzün

---

ederek üstadı tarafından vazedilmiş olan ahlâk kaidelerini değiştirmişti. Hayatın illeti gayesi ezvak ve lezaizi nefsaniyeden ibaret olduğu fikrini iltizam eden bu feylesof, hayatının kısmı azamını Siragöze hükümdarı zâlim (Denis)'in sarayında zevk-ü sefa ile geçirmiştir.

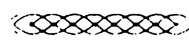
Öyle ya, hayatın illeti gayesi, nefsanî zevk ve lezzetlerin istifasından ibaret olduğu fikri kabul edildikten ve hayır namına bundan başka bir şey tanımadıktan sonra bu surette hareket etmemek akılsızlık olurdu. Bundan dolayıdır ki bu mezheb, insaniyete has olan ahlâkî itikadların hepsini red etmiş, hepsinin hilafi tabiat batıl itikadlar olduğunu söylemiştir.

Yunan feylesoflarından olup milattan 340 sene evvel Sisam adasında doğmuş olan Epikür lezzete müstenit olan ahlâkı, menfaate çevirmiş ise de lezzetin hayri âlâ olduğunu da kabul etmiştir. Bu feylesofun felsefî mesleği halk dilinde sefahetin müradifi olmuştur.

İngiliz hukuk şinas ve feylesoflarından Bentam (1748-1832)'de hayri âlânın saadetten ibaret olduğunu ileri sürmüş ise de, hakikatte saadetin neden ibaret olduğunu tayin hususunda hayli güçlük çekmiş ve o da nihayet lezzet ve menfaatte karar kılmıştır. Ancak Bentam'ın nef'iyesi ile İstovartmil'in (1806-1873) nefiyesi diğerleri gibi değildir. Maamafih her ne olursa olsun menfaat ahval ve eşhasa göre tebeddül edeceği cihetle hayırdaki külliyet ve kat'iyetin onda bulunamayacağı şüphesizdir. Bunun içindir ki, nef'iye mesleği de şiddetli itirazlara ve tenkidlere maruz kalmıştır.

Hatta ahlakın mevzuu olmak üzere menfaati şahsiye ve saadeti ferdiyeyi değil, menfaati umumiye ve saadeti beşeriyeyi kabul eden ve binaenaleyh nef'iyenin en yüksek istihalesi demek olan meslek dahi şiddetli tenkitlere uğramıştır.

Bu bahse bilmünasebe temas ettiğimiz cihetle bir hülâsa ile iktifa etmeyi muvafık buluyoruz. Tafsilat almak istiyenlerin "*Ahlâk Dersleri*" adındaki kitabımıza müracaat etmelerini rica ederiz.

şerdir. Zevki okşayan, kendisine lezzet veren şey'i nerede bulur ve ne suretle ele geçirirse hemen alacağı cihetle bu intihabta esas ittihaz olunacak muttarid bir kaide yoktur, bunlar herkesin düşüncesine göre değişir. Aynı zamanda bu mesleğe göre bütün fezâil, mutlak bir egoistliğe müncer olacağı cihetle insanı haksızlığa, hatta cinayete sevk edebilir. Bu mesleğe göre şahsî menfaati temine çalışmak bir vazife, fedakârlık ise bir hata olduğundan[14] insan şahsî menfaatlerini temine gayret etmeli ve kendisini menfaati umumiyeye feda etmemelidir. Nasıl ki, vaktile bu mezhebin müessislerinden olan Aristip; hırsızlığın, mukaddesata hürmet etmemenin, hatta zinanın bazı ahvalde mübah olduğunu istintac ediyor idi. Şu halde zevkimizi okşayan her şey nasıl hayır olabilir? Bunu kabul etmek, hiç şüphe yok ki, ahlâkı indî telekkiyata baziçe kılmak ve hakikî fazileti ortadan kaldırmaktır.

Ahlâkın esası menfaat olabilir mi?

Son asır feylesoflarından bazılarına göre hayır, menfaatten ibarettir. İnsanın kendisi için faideli olan her şey hayır, zarar olan da şerdir; binaenaleyh ahlakın esası (hayr-ü şerrin mi'yarı) menfaattir.

Diğeri gibi bu fikir de doğru değildir; çünkü menfaatin hayır olabilmesi için hak olmak şarttır. Herhangi suretle olursa olsun mal kazanmak faydalıdır ve bir menfaattir; fakat meşru' olmadıkça hayır ve fazilet değil, belki şer ve rezîlettir. Şu halde menfaat ile hayrın yekdiğerine muarız geldiği vardır... Meşru' olabilmek için yalnız şahsımıza faideli olması kâfi değildir. Menfaat; şahıslara, zaman ve muhite göre değişebileceği cihetle insanlar arasında birer kardeşlik bağı tesis edebilmek şöyle dursun, bilâkis onları taksime uğratır ve birbirinden uzaklaştırır. Bununla beraber hususî menfaatten umumî menfaate geçmek her insan için kolay bir şey olamaz. Bu iki menfaat arasında çok kere tenazu' ve tezad vardır: Harbte vatan için mevkiini muhafaza ederek ölen bir nefer menfaati hususiyesinin umumî menfaat ile müttehid olduğunu nasıl kabul edebilir? Burada fedayi nefsi icab ettiren fedakârlıkta şahsî ve ânî bir menfaat arzusu, bir nefis sevgisi bulmak kabil midir? Vatan muhabbetinden şahsî menfaat peşinde koşanlar bu yüksek fedakârlığı gösterebilirler mi?

---

14 Bu fikri felsefî (yani ahlakın esası zevktir diyenlerin mesleği) mucebince insan menfaati şahsiyesini temine gayret etmeli ve kendisini menfaati umumiyeye feda eylememelidir. Çünkü fedakârlık bir hata, menfaati şahsiyesini temine çalışmak bir vazifedir. -Emil Fake-

Daha sonra gemisindeki yolcularını kurtarmak için nefsini feda eden bir kaptan, idare ettiği trendeki yolcuları kurtarmak için ölmeyi tercih eden bir makinist o anda şahsı namına ne gibi bir menfaat mülâhaza edebilir?

Filhakika hususî menfaatle umumî menfaat arasında çok defa bir tevazün, bir ahenk bulunarak bu suretle birinin husulü diğerini müstelzim olur. Fakat bu ahenk göze çarpacak derecede ayrılıklarla örtülmüştür. O halde iki menfaat beyninde zıddiyet hasıl olduğu zamanlar pek sarih ve bedihî olan bir menfaati umumî menfaata feda ettirecek -menfaatten daha âlî- bir mebde' lâzım değil mi?

Hayrü şerri, hüsnü kubhu tayinde aklın mevkii:

Ahlâk feylesoflarından bazıları da hayır ve şerrin mi'yarı olmak üzere yalnız aklı göstermişlerdir. Maamafih bu da birçok tenkitlere maruz kalmıştır. Çünkü sırf mihanikî akla müstenid olan kavaidi ahlâkiye -çok az olan bir mütefekkirîn zümresi istisna edilince- hiçbir vakit vacibül'ittiba' olmak faziletini haiz değildir. Akıl, hakikati mutlakayı muhît olmadığı cihetle ne hakikat üzerinde, ne de hayr-ü şerde, hüsnü kubuhta müstakil bir hâkim değildir.[15] Evet, aklın büyük bir kıymeti vardır. İnsanı diğer hayvanlardan üstün bir mertebeye çıkaran odur. Hele Müslümanlık akla o kadar yüksek bir pâye vermiştir ki, onda aklın almayacağı sirrî bir iman yoktur. Hiçbir kimseye aklın alsın almasın iman ile mükellefsin, iman meselelerini münakaşaya aklın salahiyeti yoktur denilmemiştir.[16]

---

15 Aklın hayrü şerde, hüsnü kubuhta müstakil bir hâkim olup olmaması meselesi İslâm mezhebleri arasında da ihtilaflı bir meseledir. Bu cihet hakkında ileride tafsilat verilecektir.

16 Peygamber Efendimizin aklın ehemmiyeti hakkındaki mühim ve mübarek sözlerinden:

1- İnsanın dini aklıdır; aklı olmayanın dini de yoktur.

2- İnsanın kıvamı aklıdır; akılsızın dini yoktur.

3- Akıl ile merzuk olan, kendisine akıl bahşedilmiş olan kimse saadeti bulmuştur.

4- Aklı mustakim olmayan kimsenin dini de müstakim değildir.

5- Allah tarafından şuna şahidim ki, âkilin son yeri cennet oluncaya kadar hiçbir defa ayağı kaymaz ki, Allah Teâlâ Hazretleri onu kaldırmasın; yani akıllı olan bir kimsenin gideceği son yer mutlaka cennettir; oraya varıncaya kadar bazan ayağı kaysa da Allah Teâlâ onu irşad eder ve nihayet o makamı bulur.

6- Bir kimsenin Müslüman olması; o kimsenin ukdei aklı, yani derecei aklı malûmunuz olmadıkça o kadar hoşunuza gitmesin.

7- Cennet yüz derecedir. Bu derecâtın doksan dokuzu ehli akıl için, bir derece de anların dûnunda olan sair nas içindir.

Bununla beraber her şey gibi aklın da bir hududu vardır. Onun haricine çıkıldığı zaman o da yolunu şaşırır, gideceği yeri göremeyecek bir hale gelir. Filhakika müsbet ilimlerin delaletile insanlar her gün türlü türlü terakkilere, muvaffakiyetlere nail oluyorlar. Bunlar da hep akıl sayesinde olmaktadır. Bunu kimse inkâr edemez. Bugün aklı beşer, müsbet ilimlerin rehberliği ile harika denilecek surette makineler, diritnavtlar, şimendiferler, tayyareler, tanklar, tahtelbahirler.... icad ediyor. Telli ve telsiz muhabereler yapıyor, zaman ve mekân mefhumlarını ortadan kaldırıyor. İcabında bir orduyu bir dakikada yok edebilecek, koca bir şehri viraneye çevirecek vasıtalar, silahlar meydana getiriyor. Bunların hepsi akıl ile oluyor. Bunda da şüphe etmiyoruz. Fakat, acaba, hakikî insaniyet sadece bu mudur? Bunlarla insaniyet biter mi? İnsanlar yalnız bunları yapmakla hakikî insaniyete vâsıl olmuş sayılır mı? Asla! Bunların hepsi beşer için maddî âlemde makdur olan tasarrufların filî neticeleridir. Fakat insanların aklî tasarruflarile vücûda gelen bu şeyler hakikî insaniyetle kaim olan manalardan hiçbirini ifade etmez ve edemez. Değil bunlar, akla durgunluk veren tabiat âlemi bile, insaniyet denilen yüksek mefhum bakımından akıl için sahih bir mana ifade etmez.

Hakiki insanlık, kendisini ve hâlikını ve diğer insanların da kendisi gibi Allah'a aid olduklarını, vazife ve mesuliyetini bilmek, Allah ile kendi arasındaki münasebetlerin inkişafına ve bütün beşeriyetin saadetine çalışmak demektir. İnsanlar ile olan münasebetimiz, Allah ile olan münasebetimize merbut olduğu cihetle bunların sükûn içinde devam etmesine ve inkişafına çalışmak da insaniyetin manasında mündemiç bulunmaktadır.

Acaba, insaniyet ve bunda mündemiç olan mananın bütün muktezayatı yalnız aklımızın irşadile, yalnız mihanikî aklın delaletile vücuda gelebilir mi?

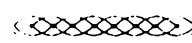
İngiliz feylesoflarından Hobbes, "İnsan insanın kurdudur." diyor. Hobbes'in bu sözü bir bakımdan çok doğrudur. Malûmdur ki, kurdun tabiatı tesadüf ettiği her şeyi iştihasına kurban etmektir. Şu halde bir in-

---

8- Yâ Ali! Nâs, Allah Teâlâ'ya hayır ve iyilikle tekarrüb ederse sen envâi akıl ile (aklını güzel kullanmakla) tekarrüb et ki, anlara dünyada indennas ve indallah derecâti âliye ile tekaddüm edesin.

9- Nâs hayır işlerler, alacakları ecir ise akıllarının miktarına göredir.

10- Din, aklın tâ kendisidir; aklı olmayanın dini de yoktur.

san da -sırf hayvanî tabiatile kaldıkça- kendi menfaati, iştihası uğrunda her şeyi feda edebilir. Amma etmemek kendi menfaati iktizasından imiş, bu düşünce ile başkalarının tabii haklarına tecavüz edemezmiş veyahut etmiyormuş. Bunun ahlâkî bir kıymeti yoktur. Çünkü bu onun ahlâklı ve faziletli olduğuna delalet etmez. Bunun bu hareketi yine kendi hisabına âcil bir menfaat düşüncesine müstenittir. Halbuki yalnız şahsî bir menfaat düşüncesile ahlâk ve fazilet mefhumu kabili telif değildir.

İş bu raddeye gelince menfaatinin muhtel olmayacağına ve kanunun pençesinden yakasını kurtarabileceğine iyice kanaat hasıl eden bir insan kendisi gibi diğer bir insanı ve onun haklarını menfaati ve iştihası uğrunda feda etmekte bir mahzur görmeyebilir. Bunda insaniyet ve cemiyet müteessir olacakmış, varsın olsun. Bu, onun için bir mesele teşkil etmez. Şu halde kendisi gibi bir insanın en tabii haklarını kendi menfaat ve iştihasına kurban etmekten çekinmeyen bir insan nazarında gasb ve hırsızlık gibi şeyler mübah fiiller sırasına geçmez mi? Böyle bir insan bunları değil, ahlâken memnu' olan daha bir çok şeyi yapmakta da bir mahzur görmeyebilir. Nasıl ki milattan 500 sene evvel bir mezheb tesis etmiş olan Müzdek de gayri ahlâkî olan bazı hallerin ve gayri meşru' izdivacın meşru' olduğunu iddia etmişti. Müzdek, insanların bütün muamelelerinde hayvanları taklit etmelerini tavsiye ediyordu. Semavî dinlerce haram olan bir çok şey de sırf akıl ile düşünülürse böyle olduğu görülür. Hülâsa, akıl dediğimiz kuvvet, bir çok şeyde müstakil bir hâkim olmakla beraber, nurunu ilhamı ilahinin kaynağı olan peygamberlerden (kudsî akıldan) almadıkça hayr-ü şerre, hıl ve hurmete tealluk eden birtakım mes'elelerde hatadan kurtulamaz.

Şu halde insan maddî işlerde olduğu gibi maneviyata tealluk eden diğer mes'eleleri de sade kendi aklı ile hal etmeğe kalkışacak olursa her şey altüst olmuş, mahiyetini değiştirmiş demektir.

Esasen aklı beşer, muhtelif esbab ve avamilin tesirile saffeti asliyesini herkeste muhafaza edemeyeceği cihetle yalnız akıl ve felsefeye dayanan ahlâkî hükümler sabit ve muttarid olmayıp eşhas ile, zaman ve muhit ile değişir. Binaenaleyh ahlâk kaideleri muttarid olamaz.

Bir de manevî itibar ve nüfuzdan mahrum olarak yalnız akıl ve felsefe üzerine müesses olan ahlâk, ilim olmak üzere teessüs edecek demektir; böyle olan bir ahlâk ise bir meslek yerine kaim olacağı cihetle felsefî her meslek gibi o da değişmeye mahkûm olacağı şübhesizdir. Halbuki

ahlakın sabit ve muttarid olması lâzımdır. Yüzlerce seneden beri yapılan tecrübeler yalnız akıl üzerine müesses olan ahlakın cemiyeti beşeriyenin temin ve muhafazai saadeti için kâfi olmadığını gösteriyor.

Asırlardan beri ahlâk kanunlarının hangi esasa göre bina edileceği feylesoflar beyninde ihtilaflı bir mesele halinde kalmış olması da, sırf felsefî bir ahlâk sisteminin tatbikatı ameliyesi olmadığının açık bir delili değil midir?

İnsanların ahlâkî faziletlerde ilerlemeleri için en büyük âmil dindir.

Görülüyor ki ahlâkı, manevî ve ruhi tesirlerden tecrid etmek, haddi zatında ahlakın mahvını intac edecektir. Adeta bu, bir insanın evinin temellerini evvelce yapılmış olduğu yerde bırakarak binasını başka yere nakl eylemesi gibidir. Kudsiyet fikri esas ittihaz edilmedikçe ahlâkî bir manzûme tesisi hemen hemen kabil değildir. Kudsiyet ise ancak tedeyyün ile, Allah'a iman ile hasıl olabilir. Ahlâkın mevzuu olan hayrü fazileti, hak ve vazifeyi her türlü zevk ve menfeatin üstünde tutabilmek için Allah'a, ebediyete, vazife ve mes'uliyete yakîni bir iman lâzımdır. İşte bunun içindir ki ahlakın en sağlam temeli, gayesi hayr-ü fazilet olan dindir.

Fıtraten mâlik olduğu hayvanî kuvvetlerin galebe ve tesiri ile haksızlığa meyyal olan insanı nefsi ile mücahede ettirerek zulüm irtikâbından alıkoyacak, ceraim ve cinayata dolu dizgin saldırmaktan men edecek; başkasının da kendisi gibi Allah'a aid olduğunu kabul ederek haklarına hürmet etmeyi, vazifeye seve seve koşmayı emr-ü temin edecek en büyük saik ulûhiyet ve kudsiyet fikrinin kalbe yerleşmesidir.

Samimi kalbinden bu ilahi ruh, bu lahutî akide selb olunan bir materyalistin pek kolaylıkla irtikâb etmeyeceği hangi ar, hangi cinayet mutasavver değildir? Ebediyyete, vazife ve mes'uliyete, fazilet ve insaniyete imanı olmayan böyle bir adam şahsî menfaati olmadıkça, nefsanî arzu ve ihtirasları tatmin edilmedikçe, başkasının haklarına niçin ihtiram etsin? Neden dolayı nefsî zevk ve saadeti, hayvanî ihtiraslarının temini peşinde koşmasın? Binaenaleyh hiç tereddüd etmeden hükmedebiliriz ki, ne zevk, ne menfaat, ne de akıl ve felsefe üzerine müesses bir ahlâk akidei ilâhiyenin yerini tutamaz. Aksini iddia edenlere -varsa- verilecek cevap pek basittir: Materyalist felsefe ve ahlâk ile ma'lûl olan milletle-

rin bu yüzden uğramış oldukları maddî ve manevî zararlar körlerin de görebilecekleri kadar açıktır. Asırlardan beri yapılan bu tecrübeler de isbat ediyor ki, sırf materyalist bir ahlâk, cemiyeti beşeriyenin saadeti için kâfi değildir. Bunlar hakiki insanlığı uçuruma sürüklemekten başka bir netice vermemiştir.

Nazarlarımızı maziye doğru uzatacak olursak yine görürüz ki, bir Allah'a iman akidesi kendilerince muhterem olduğu devirlerde faziletin, ikbal ve azametin şahikasına kadar yükselmiş olan kadim milletlerden bazıları, bilâhare bu itikadı kaybedince çok geçmeden inkıraza mahkûm olmuşlardır. Maamafih bunu pek tabii görmek lâzım. Çünkü tabiat kanunları ne kadar kat'î ise, seyyarelerin mahrekleri nasıl tam ve muntazam bir mahrek dahilinde seyr ediyorsa, mevasimi erbaa nasıl zamanında hükümlerini icra ediyorsa, gece gündüz, soğukluk sıcaklık nasıl muayyen şartlara tabi ise, milletlerin hayatî inkişafları, inhitat ve izmihlâlleri de öylece muayyen kanunlara tabidir.

Evet, dünyada gördüğümüz her şey muayyen, ezelî ve ebedî bir kanuna tabi olarak doğar, büyür, yaşar ve nihayet ölür. Her şeyde görülen tekâmülün de, tereddinin de maddî ve manevî bir takım sebebleri, değişmez kanunları vardır. Her mevcut bu kanunun ahkâmına tabi olduğu gibi manevî bir şahsiyet demek olan içtimaî heyetler de böyledir. Onların da teşekküllerini, tekâmüllerini, izmihlâllerini intac eden âmiller vardır. İçtimaî hey'etler diyanetle, sarsılmaz imanla, ahlâkî faziletle, adaletle, ferdleri arasında içtimaî tesanüdün kuvvetli bir şekilde devamı ile yaşarlar. Bunları kaybeden milletler yavaş yavaş hayatiyet kabiliyetlerini de kaybederler.

İçtimaî ıslahatçıların başında mühim bir mevki alan Gustave Le Bon cihanı kaplayan müvazenesizliklerin tehdidkâr neticelerinden bahsederken dinî, içtimaî, ahlâkî umdelerin yerine konulabilecek hiçbir esasın bulunamadığından endişe etmekte ve istikbalin ahlâkî ve içtimaî mebde'lere itina ve hurmet sayesinde temin edilebileceğini iddia eylemektedir. Hayli zaman evvel, Gustave Le Bon'un izhar eylediği bu endişenin ne kadar yerinde olduğunu ve hâdiselerin de bunu teyit eylediğini, bilmem ki, söylemeye lüzum var mıdır?

Binaenaleyh ahlâk ve en sağlam ve sarsılmaz temeli Allah, kudsiyet, ebediyet ve mesuliyet fikirleridir. İyi tetkik edilirse hakiki bir ahlâk ile

dini hak ayrı ayrı şeyler değildir.[17] Din demek ahlâk demektir. Bunun içindir ki Peygamberimiz Efendimiz, “Gayei bi'setim ahlâkı tamamlamaktır.” buyurmuşlar.

Jean-Jacques Rousseau'nun şu itirafı ne kadar manidardır: “Evvelce insan için Allah'ın varlığına itikad etmeksizin de fazilet sahibi olmak mümkündür zannederdim; şimdi bunun kabil olmadığını bildiğim için eski zannımın vehimden ibaret olduğunu anladım.”

Şu sözler de İngiliz feylesoflarından meşhur Spencer'indir:

“Milletlerin kıvamı medeniyeti olan âdâb ve fazâilin hepsi “din”e müstenid ve din esası üzerine kaimdir. Ulemadan bazıları bunu din esasından çevirip akıl ve felsefe esası üzerine bina etmek istiyorlar. Fakat buna maruz kalan milletlerin akıbetlerinin ne olacağı belli olmadığı ve zararı nâ mahdud bir surette ahlâkî sükuta uğrayacakları şübhesizdir.”

Hülâsa insanı gerek ferdiyeti bakımından gerek cemiyet noktasından tetkik ettiğimiz zaman ona dinin zaruri bir ihtiyaç olduğunu anlatmakta güçlük çekmeyiz. Hangi bakımdan mütalaa edilse din, hayati beşer için lâzım bir unsurdur. O, ferdin ihtiyaçlarından, milliyetin de anâsırı asliye ve mukavvimesindendir. Çünkü milliyet, içtimaî bir hey'etin bütünlüğünü temin eden bir ruh, bir vicdani içtimaî demektir. Her milletin kabiliyeti itsaiyesi ise o vicdanın derecei şümulü ve külliyeti ile mütenasibtir. Din, bu vicdanın en şümullü mebâdîsini, en büyük ümniyesini tezammun eder. Binaenaleyh, onun eksilmesi ile hayatı beşer en mühim bir rüknünü kaybetmiş olacağından hayat artık bir nevi felce uğramış demek olur. Bundan dolayıdır ki dünyada marazî bir halet olarak bazan dinsiz geçinen ferdler görülmüş olmakla beraber dinsiz ferdlerden müteşekkil bir millete tesadüf edilememiştir.

Filhakika tahlil neticesinde mürekkebatın esası nasıl anasıra müntehî olursa, içtimaî hey'etlerle onlara mensub medeniyetlerin temelleri de semavî dinlere dayanır. İnsanlar, maddî ve manevî neye malik iseler bunların hepsi enbiyanın telkin eyledikleri esasların asırlar geçtikçe genişlemesinden başka bir şey değildir. Âdemoğlunun asırlardan beri tetebbü ve istiksa neticesi olarak elde etmiş olduğu hakayikın anasıri, mükevvenesi dindir; semavî ve ilahi kitablardır. İnsanlar düşünmenin

17 «إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق» = Ben ancak mekârimi ahlâkı tamamlamak ve kemaline erdirmek için ba's olundum. Hadîs-i Şerif.

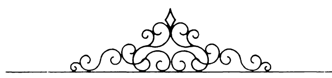

tarikını, içtimaî vahdet ve tesanüdün esasını onlardan öğrenmişler, sonra düşünmelerini tevsi ede ede bu hale gelmişlerdir.

Tarihi edyan gösteriyor ki, semavî dinlerin en büyük evsafı mümeyyizesi, gösterdikleri yolu takib eden akvamda ilmî ve kanunî bir vahdeti içtimaiye, bir rabıtai milliye ve kendisine mahsus bir medeniyet tevlid etmesidir. Mesela, semavî dinlerin büyüklerinden Yahudilikle Müslümanlığı nazarı dikkate alırsak görürüz ki, bunlarda üssül'esas olan tevhidi ilahi çok geçmeden -tekâmülü millî ve ırkîleri pek dûn olan- bir takım ümmetler arasında bir vahdeti içtimaiye tesis ederek onları hukuk ve vezaifle yekdiğerine merbut büyük bir cemiyet haline getirmiştir.

Meşhur Gustave Le Bon bunu da şu suretle ifade ediyor: "Edyan, vesmei zevâli nâpezirini medeniyetin kâfei anasırı üzerine vurduğu, insanların ekseriyeti azimesini kavanini mahsusasına tabi tutmakta devam ettiği halde fikir ve nazar neticesi olan mesalik felsefesinin hayati akvam üzerinde gayet az bir tesiri görülmüş, bu mesalikin kâfesi müddeti kalile zarfında mahv-ü nâbûd olmuştur. En şedidüşşekîme devletlerin teşekkülü, medeniyetin hazinei müşterekesi halinde olan bedayii edebiye ve fenniyenin zuhuru hep edyanın neticei tesiri i'caznüması'dır.[18]

18 *Dinî, Felsefî Musahabeler.*

VİCDAN

- Vicdanı ahlâkî
- Vicdanı ahlâkînin fiilden evvel ve sonraki hükümleri
- Vicdanın vazıi kanun, hâkim ve icra kuvveti halindeki tecellileri
- Vicdanı hataya sevkeden sebepler
- Vicdanın manası
- Şuur ile vicdan arasında fark
- Vicdanın menşei
- Vicdan aklın bir sureti midir?
- Vicdani ahlâkînin tekâmül ve tecrübe ile derecei alâkası
- Vicdan fıtrî ve garizî bir hassa mıdır?
- Vicdanı ahlâkî hakkında İslâm'ın noktai nazarı
- Tahlil ve netice.

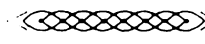
İnsanda hayr ve şerre hükmeden bir meleke vardır ki ona "vicdanı ahlâkî" denir. Mahsus olan bu meleke, kendi fiillerimiz ile başkalarının fiillerini ölçer takdir eder; maksad ve işlerimizin mebdeine mutabık olup olmadığına göre hüküm verir.

Vicdanın iki nevi hükmü vardır:

Fiilden evvel, fiilden sonra. Bir iş işlenmezden evvel onun güzel yahud çirkin, şu yolda bir hareketin hayır veyahut şer olduğuna, bu işi yapmak iktidarımız dahilinde ise onu işlemek, değilse işlememek lâzım geldiğine hükmeder. Vicdan denilen bu meleke, hem vâzii kanun hem hâkim hem de kuvvei icraiye vazifesini görmektedir.

Filhakika bizde umumiyetle hayr ve fazilete muhabbet, şer ve rezilette nefret duyguları vardır. Bir işi yapmazdan evvel onun iyi veya kötü (hasen veya kabîh), hayır veya şer olduğuna hükmederiz. İşte bu, varlığımızın âmakına gömülmüş olan mahkemenin, vicdanın, niyet ve maksadlara verdiği hükmdür. Bu surette vicdan, fâilden sudur edecek işin hayır veya şer olduğunu ve o işi yapmanın iyi yahud kötü olacağını tayin eder. Burada vicdan bir vâzıi kanun, siyretimizi tayin eden bir üstaddır.

İşten evvel bizde böyle bir duygu ve hüküm olduğu gibi işi yaptıktan sonra da onun iyi yahud kötü olduğuna hükm ile vazifeye riayet ederek işlendiğine yahud vazifenin ihmal edildiğine ve bu suretle bu işi yapmanın öğülmeğe hak kazanıp kazanmadığını intac eylediğine hükmederek

takdir veya tevbih eyler. İşte vicdanın hâkimlik vazifesini yaptığı yer burasıdır.[1]

Vicdan, bu hükümleri verdikten sonra bizde bir takım ahlâkî hissiyat husule gelir. Mesela, vicdanın hükmü niyet ve maksatlara aid ise, yani fiilden evvel ise, o hüküm bizde fi'le karşı bir muhabbet yahud nefret husule getirir. Eğer fiilden sonra ise fâili biz olduğumuza göre içimizde bir zevk, bir inşirah yahud ıztırab, sıkıntı ve pişmanlık; başkası olduğuna göre de takdir, incizab, tevbih ve nefret hissederiz. Binaenaleyh vicdan hem kendi düşünce ve fiillerimiz hem de başkalarının yaptıkları hakkında hüküm verir ve bizi hesaba çeker.

İşte içimizde husule gelen bu hissiyat, vicdanın kuvvei icraiye sıfatile bizi mes'ul etmesi, mahkûm etmesi, mükâfat ve mücazatıdır.

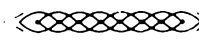
Biz, doğarken içimizde böyle ilahi bir hâkime malik olarak doğuyoruz; kudreti fâtıra bize böyle bir istidad vermiştir, bizi böyle yaratmıştır. Bu sayede hayr ve şerri anlarız; hayrı işlemeğe ve şerden uzak kalmaya çalışırız.

Bununla beraber bir mahkemeden çıkan hükümlerin hakikate ve nefsel'emre uygun olabilmesi için o mahkemenin haricî tesirlerinden uzak kalmış olması nasıl lâzımsa, vicdanın hükümlerinin her zaman doğru olduğunu iddia edebilmek için de fıtratını muhafaza etmiş bulunması şarttır. Böyle olmazsa onun takdir ve tevbihleri, bu yüzden duyulan ıztırablar ve inşirahlar; işlenilen hayır ile veya irtikâb edilen cinayetle her vakit mütenasib bir şekilde tecelli etmez.

Bâtıl itikadlar, fena âdetler, cehalet, kötü itiyad, fena arkadaşların ve muhitlerin muzır tesirleri, infialler.. bunların başlıcalarındandır. Bunlarla zaifleyen ve körleşen vicdan hak ve bâtıl hakkında yanlış hükümler verir, verdiği hükümler hakikate mutabık düşmez; böyle bir vicdan vezaifi ahlâkiyenin mürakıbi ve müeyyidesi olamaz.

Bunun içindir ki, bazı insanların en ufak bir şefkatsizlikten yürekleri sızladığı halde bir kısım insanın en büyük cinayetten ufacık bir acı, bir teessür duymadıklarını görüyoruz. Asırların, mekânların değişmesile

1 Vicdan; hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı, hayr ve şerri temyiz ve tefrik etmesi itibarile vâzıi kanundur. Bir şeyin iyi veyahut kötü olduğuna hükmetmesi bakımından bir hâkimdir. İşlenen bir işin hayır mebdeine muvafık olup olmadığına göre vereceği takdir veya tevbih neticesinde kalbimizde husule gelen inşirah, sevinç, genişlik yahud ıztırab ve sıkıntı zamanında vicdan, bir kuvvei icraiye vazifesini görmektedir.

vicdanların değiştiği, bir zamanlar insanlar tarafından fena görülmeyen şeylerin sonraları çok fena telakki edildiği de tarihin şehadetile sabittir. Bunun aksi de böyle! Binaenaleyh "vicdan" dediğimiz bu kuvvet, hayr ve şerrin, mutlak olarak, ne mıyazı ne de müeyyidesi olamaz. Şahsî vicdan böyle olduğu gibi vicdanı amme de böyledir.

Vicdan, hükmünde aldanmamak için yolunu aydınlatan ve kendisini irşad eden manevî bir ışığa muhtaçtır ki o da "menbaı ulûhiyet olan dindir". Kudsî bir varlığa dayanan vicdandır ki hayr ve şerrin tam bir miyarı, ahlâkî vazifenin mürakıbi olabilir.

İZAH

Son asırlarda en çok işitilen, sık sık tekrar edilen kelimelerden biri de "vicdan"dır.. Vicdanlı, vicdansız, vicdanım kabul etmez, vicdanen muazzeb oluyorum, dinim vicdanımdır, vicdanım fenalık yapmaya bırakmaz, fenalıktan vicdan azabı duyarım, insanı fenalıktan alıkoyacak saik yalnız kendi vicdanıdır... gibi.

Filhakika, insanda hayır ve fazilete muhabbet, şer ve rezîletten nefret hisleri olduğu gibi, "Bu şey iyidir, hayırdır, bunu yapmalıyım; şu iş şerdir yapmamalıyım" diye bir hüküm de vardır. Kudreti fâtıra onu böyle bir istidad ile yaratmıştır. Herhangi bir iş hakkında onu yapmazdan evvel içimizde böyle bir his ve hüküm olduğu gibi, işten sonra da, yapan kendimiz olduğumuz ve fi'lin mahiyetine göre içimizde bir zevk ve inşirah yahut pişmanlık ve ıztırab vardır. Fi'lin fâili başkası olduğuna göre de ona karşı kendimiz de takdir veya takbih hislerinin mevcudiyetini anlıyoruz. İçimizde hissettiğimiz bu inşirah, bu ferahlık yahud ıztırab ve sıkıntı maddî zevk ve elemlerden çok daha şedittir. Takdir ve nefret de öyledir. Bu itibar ile varlığımızın derinliklerinden gelen ve adına vicdan denilen bu saik hem hayr ve şerrin ne olduğunu tayin eden bir mi'yar, hem de bizi hayır ve fazilete sevk, şer ve rezîletten meneden bir âmil demektir. Yine bu bakımdan içimizde bulunan bu saik, yapılması iktiza eden şeyleri bize bildiren emin bir öğütçü, yapmış olduğumuz işler hakkında hükmünü veren, işimize göre bizi mükâfatlandıran, cezalandıran bir hâkimdir.

Her insan, nefsine müracaatla, varlığına hakkedilmiş olan bu istidad, bu sadayı, bu saikı anlayabilir. Çünkü insanda böyle bir hasîsanın mevcudiyeti muhakkaktır. Fakat böyle bir istidadın, böyle bir saikın

ve hükmün mevcut olmasından bunun din makamına kaim olacağı ve insanın yalnız kendi vicdanı ile hayır ve şerri idrak edeceği, hak ve vazifeye tâbi olabileceği neticesine varmak yanlış bir düşüncedir; daha doğrusu bizde olan ve adına "vicdan" denilen bu saikin mahiyetini anlamamaktır.

Binaenaleyh, vicdanın hükümleri ve ihtisasları hakkında doğru bir mutalâada bulunabilmek için her şeyden evvel şu suallerin cevabını tetkik etmek lâzımdır:

1- *Vicdan ne demektir?*

2- *Vicdanın menşei, insanda mevcudiyetini kabul ettiğimiz bu saikın aslı nedir?*

3- *Vicdan her insanda, her yerde ve her zaman bir midir? Değilse bunun sebebi nedir?*

Şimdi bunları sıra ile cevablandıralım:

Vicdanın manası:

Vicdanın bir çok manaları varsa da burada bahis mevzuu olan vicdanı ahlâkîdir; hayr ve şerri temyiz etmek melekesidir. Bunu, şuur ile karıştırmamak lâzımdır. Çünkü şuur, yalnız ef'alimiz değil, ihtisaslarımız, teheyyüclerimiz ve efkârımız itibarile de nefsimizde vukua gelen şeylerin tehaddüsüdür. Halbuki vicdan, yalnız bizim ef'alimizle başkalarının ef'alini takdir eder.

Demek ki vicdanı ahlâkî, şuurdan başka olarak insanda mevcut bir hasîsadır.[2] Fazilete müncezib, şerden müteneffir olması bununladır.

---

2 Vicdan kelimesinin yerine Arabcada "zamir" kelimesi de kullanılmaktadır. Zamir, muzmer, gizli olan şeylere ve insanın içine ıtlak olunur. Onun için "vicdan" yerine "zamir" de kullanılmaktadır. Türkçemizde bile "Sen onun zamirini biliyor musun?" gibi tabirlerimiz vardır ki içini, içinde gizlediklerini demektir.

[2.1] Şuur ile vicdan arasında bir kaç noktadan fark vardır:

[2.1.1] Şuur, yalnız ef'alimiz değil ihtisas ve teheyyücatımız, efkârımız itibarile de nefsimizde vukua gelen şeylerin tehaddüsüdür. Vicdan ise yalnız bizim ef'alimizle başkalarının ef'alini takdir eder.

[2.1.2] Şuur şahid, vicdan hâkimdir.

[2.1.3] Şuur bizde hayat ile başlar, daimî surette çalışır. Vicdan bidayette zâhir olmaz, mütemadiyen çalışmaz.

[2.1.4] Şuur bizden öte geçemez, vicdan ise benî nev'imiz hakkında da hüküm verir.

İnsanda hakikaten böyle bir şey var mıdır? Varsa bu nasıl bir miyardır?

Bunu anlayabilmemiz için vicdanın mahiyetini ve menşei hakkındaki nazariyeleri de gözden geçirmemiz lâzımdır.

VİCDANIN MENŞEİ - Vicdanın mahiyeti ve menşei hakkında başlıca üç nazariye vardır:

1- *Vicdan fıtrîdir,*

2- *Vicdan aklın bir suretidir,*

3- *Vicdan tecrübe neticesidir.*

Şimdi bunları birer birer tetkik edelim:

Vicdan garîzi ve fıtrîdir. - Ahlâkçılardan bir kısmı vicdanın fıtrî olduğunu söylerler. Vicdana, hassai ahlâkiye namı veren bu feylesoflar diyorlar ki, vicdan fıtrîdir; bizzat ulûhiyet tarafından kalblerimize hakkedilmiş lâyeteğayyer, ebedî mutlak bir kanundur. Bu kanun, hayrı şerden, fazîleti rezîletten temyiz ederek bizi hayra sevk ve şerden men eder. Yolumuzu şaşırdığımız zaman "oradan değil, buradan yürü!" emrini verir. Niyet ve maksatlarımızı, ef'al ve harekâtımızı tetkik ve tahlil

---

Piskoloji ulemasından bazıları şuur denilen şe'ni nefsînin tarif edilemeyeceğini, bunun herhangi bir tarife sığamayacak kadar basit, herhangi bir lâfız ile tabir edilmekten müstağni olacak kadar vâzıh olduğunu iddia ediyorlar. Mesela, görüyorum, işitiyorum, mütelezziz oluyorum... derken bunların birer şe'ni şuuri olduğunu herkes bilir. Maamafih, onu şu suretle tarif edenler de vardır: şuur; nefsi nâtıkının gerek kendisi, gerek ahvali ile amali hakkında bilâ vasıta ilmine ıtlak olunur.

Muhterem üstad Ahmed Naim merhum "ilmünnefis- adlı kıymetli eserinde şuur ve vicdan hakkında uzun uzadıya izahat vermişlerdir. Biz buraya vicdan hakkındaki izahatten bir kaç satırını iktibas ediyoruz:

"Vicdan kelimesi - Fransızca mukabili olan Conscience gibi-elsinei nâsda elyevm mütedavel olan tarzı istimale göre en ziyade bir manayı ahlâkîyi haizdir. Bu kelime hayr ve şerri temyiz için insana mevdu' olan bir hassaya delâlet eder. Kendisinden kavanini ahlâkiyeye mugayir ahval ve ef'al sudur eden kimseye "vicdansız" deriz. Bu manaca vicdan, yapılması iktiza eden ef'ali bize bildiren bir nâsıhı mü'temen, yapmış olduğumuz ef'al hakkında hükmünü isdar eden bir hâkimi mutemettir.

Vicdan bazan din ve akide manasına da istimal olunur. "Hürriyeti vicdan" terkibinde olduğu gibi ki, akidei diniyeyi izhar, ayîni dinîyi icra hürriyeti demektir.

Vicdanın felasife ve ulemayı mütekaddimini İslamiyece makamı istimali ise başkadır. Onların ıstılahı meşhurunca "vicdan" nefsi nâtıkanın kuvvayi bâtınesidir. Diğer ıstılaha göre yalnız nefsi natıkanın adıdır. Herkesin kendi nefsinde mevcudiyetini idrâk ettiği şüuni nefsiye de "vicdaniyat" demişlerdir...."

ederek onların hayır veya şer olduklarını anlar ve onların mahiyetlerine göre bizi mükâfatlandırır, cezalandırır, mes'ul eder. Yaptığımız iş hayır mebdeine muvafık olursa bizi takdir eder ve bizde bir inşirah husule gelir. Yaptığımız kötü ve hayır mebdeine muğayir ise vicdanımız bizi takbih eder ve bu suretle içimizde öyle bir ıztırab husule gelir ki onun yanında başka azablar hiçtir.

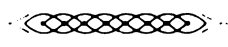
"Vicdanın bu hükmü kendimize munhasır kalmayarak harice de sirayet eder. Başkalarının işleri hakkında da hayır mebdeine mutabık olup olmaması itibarile bir hüküm verir. Bu suretle o fiilin fâili hakkında bizde ya bir muhabbet yahud bir nefret husule gelir. Demek oluyor ki vicdan, hem hayrı şerri, doğru ve yanlış bildiren bir vâzıı kanun; hem de kendi harekâtımızla başkalarının harekâtı için hüküm veren en mutemed bir hâkimdir. Hükümden sonra takdir veya tevbih etmesi de mükâfat ve mücazatıdır.

Binaenaleyh, insan için en büyük "Kanuni ahlâkî", en esaslı vazife, vicdanın emirlerine itaat etmek, verdiği hükümlere teslim olmak, harekâtını daima vicdanından sâdır olacak iradeye tevfik etmektir. İnsanı hak ile vazifenin muhafazasına sevk edecek, düşünce ve ihtiraslarını tadil ile bunların kuvveden fiile çıkmasına mani olacak kanun vicdandır.

Bu meslek müntesiblerinden bir kısmına göre ahlâkî olan bu hassa tamamile haricî hassalara kabili kıyastır. Mesela, bizde nasıl ki yenilen şeylerin tatlarını anlamak için bir hassa *(hassai zevk)* varsa, güzel ve çirkin, hayır veya şer olan işleri birbirinden ayırmak için de içimizde bir hassa vardır; buna hassai ahlâkiye denir. Diğer hassalar haricî âleme dair nasıl hissi müşterekin mebde'lerini hazırlarlarsa, ahlâkî hassa da hayır ile şer hakkında bize evvela tasavvurları ve hükümleri ilham eder. Bu hassaya mülâyim gelen hayır, gelmeyen şerdir. İşte bir fiilin hasen yahud kabih, hayır yahud şer olduğu hakkındaki hükmümüz bu hissin eseri demektir.

İngiliz feylesoflarından Anthony Shaftesbury (1671-1713) diyor ki,

Bâsıra, eşyada siyahlığı, beyazlığı nasıl tefrik ediyorsa efalde hayr ve şerri idrâk etmeye mahsus insanda bir hassa vardır. Göz vasıtasile bir şeyi görür görmez onun siyah yahud beyaz olduğunu nasıl anlıyorsak biz de mevdu' bir kuvvetle bir işin hayır veya şer olduğuna hemen

hükmederiz. Onun vereceği neticeyi düşünmeye lüzum hissetmeden bu hükmümüzü veririz. Çünkü hayır ve şerri anlamak o kuvvetin hassalarındandır..."

Socrates, vicdana Cenabı Hak tarafından insanların kalblerine ilham olunan kavanini ilmiye nazarile baktığı gibi, Jean-Jacques Rousseau da: "Vicdan bir saiki ilahidir" diyordu. Hülâsa, vicdanın fıtrî olduğunu söyleyen bu feylesoflara göre vicdan; ilahi bir sâik, lâ yuhtî bir hâkimdir; herkesin vazifesini tayin eden dahilî ve lâyemut bir sada, kendisinden bir şey soran her insana cevab veren ve cevabında hakikattan başka bir şey söylemeyen bir hâtiftir.

Bunun ne dereceye kadar doğru olduğunu ileride münakaşa edeceğiz.

Vicdan aklın bir suretidir.

Bazı feylesoflara göre "Vicdani ahlâkî" kuvvei âkılenin bir cüz'ü, bir suretidir. Daha doğrusu vicdan ile akıl bir demektir. Vicdani ahlâkî denilen isti'dad, aklın amelî tatbikından başka bir şey değildir. Vicdani ahlâkî bir nevi akıldır, aklî nazarî ile bunun arasında evveliyet vasfından başka bir nisbet yoktur. Yahud vicdan, aklın bir sureti olduğundan aklî nazarî ile aklî amelî arasındaki fark, bir ve aynı kuvvetin iki suretle istimali demektir.[3]

Vicdani ahlâkî, haddi zatında hayata intizam sokmaya çalışan akıldan başka bir şey olmadığı gibi, nazarî veyahut amelî akıl da, tecrübeye, fikre intizam sokmaya çalışan akıldan başka bir şey değildir. Bu meslekin bayraktarı Alman feylesofu Kant'tır. (1804 - 1724)

Vicdani ahlâkî, tekâmül ve tecrübe neticesi midir?

Vicdan hakkında üçüncü nazariye de şudur: Vicdani ahlâkî, fıtrî olmayıp sonradan tekevvün eden bir şeydir. Bunda manevî ve fevkattabia bir mahiyet yoktur. Başka bir tabir ile vicdan, ne içtimaî ve bâtıl bir itikattır, ne de evamiri mutlakasını vâzıhan tecellî ettiren bir sadayi

---

3 Filhakika cevher illet, gaye mefhumları gibi aklî mefhumlar tecrübe ve zihin makulâtındandır; tasavvurların dâhil olduğu en yüksek sınıflardandır. Hayır, vazife ve saire gibi "Vicdani ahlâkî" mefhumları da fiil makulâtındandır. Bunlarda diğerleri gibi evvelî, küllî ve zaruridir. Lakin akıldaki menşe'leri başka olduğu cihetle kıymetleri de başkadır. Diğer noktadan akıl hakikatte bir olduğundan nazarî akıl ile amelî akıl tatbikleri itibarile yekdiğerlerinden ayrılır. Bununla beraber, bu iki aklı tesis eden mefhumların men'şei, kıymeti bizzarure birdir. (*İlmi Ahlâk*, Ferid).

derunîdir. Belki o, içtimaî muhit, şahsî ve nev'i tecrübe, fiillerin iştiraki, itiyad ve tevarüs gibi avâmil ve müessiratın bir muhassalasıdır. Yani bunların tesirile bizde yerleşmiş olan şeylerin, terbiyenin, batî ve tedricî bir tekâmülün bize ilka eyledikleri bir itikaddır. Bundan dolayıdır ki bu avâmil ve müessiratın tebeddül etmesile vicdani ahlâkî de tebeddül eder.

Bu mezheb müntesiblerinden bazılarına göre insan mahiyeten hodgâmdır. Daima yalnız kendi saadetini, kendi nefsini göz önünde tutar. Fakat hayat ile karşılaşması, hayattan aldığı tecrübeler kendisinde saklı ihtisasları da inkişaf ettirmiştir. Şu halde insanda hayra muhabbet, şerden nefret duygusu fıtrî olmayıp sonradan husule gelmiştir.

Tahlil ve Münakaşa:

Buraya kadar vicdanın mahiyeti hakkındaki fikirleri hülâsa etmiş bulunuyoruz. Vicdanın mahiyeti hakkında ileri sürülen şu fikirlerin hangisi kabul edilirse edilsin, "vicdan"dan hangi mana murad olunursa olunsun vicdan, her vakit ve her insan için, bütün manasile hayır ve şerrin tam ve şaşmaz bir mi'yarı, faziletin kavi bir zamanı olamaz.

Şimdi izah edeceğimiz vechile, vicdanın vereceği hüküm herkes hakkında bir olmayacağı cihetle yalnız bu hüküm üzerine kurulacak bir ahlâk sistemi, pek tabii olarak ef'al ve harekâtımızın nâzımı olamayacaktır.

Evvela üçüncü mezhebi tetkik edelim:

Bu mezhebe göre esasen insanda vehbî ve fıtrî olarak "Vicdani ahlâkî" denilen bir kuvvet, bir isti'dad yoktur. Vicdan; birtakım tecaribin, avâmil ve müessiratın, terbiye ve tekâmülün mahsulü olacağından bunlar ne ise vicdan da ona göre tekevvün etmiş bulunacaktır. Binaenaleyh, vicdanî ihtisas ve hükümler; muhite, zaman ve mekâna ve hatta eşhasa göre daima değişerek şekilden şekle gireceği tabiîdir. Nasıl ki hassai ahlâkiye mezhebine mensub feylesoflar da itiraz olmak üzere bilhassa bunu ileri sürmektedirler. Şu halde bu manaca olan vicdan üzerine -ki nefselemirde yok demektir- bir ahlâk tesis etmek, böyle vâhî bir şeye ahlâkî mes'uliyet yüklemek nasıl olur? Böyle bir şey'in vereceği hükümler bir hakikat olarak kabul edilebilir mi? Bunu hayır ve şerrin şaşmaz bir mi'yarı, ef'al ve harekâtımız, ahlâkî vazifelerimiz üzerinde bir mü-

rakib diye kabul etmek manasız olmaz mı? Daima değişmeye mahkûm olan bir şey, hak ile vazifenin zâmini, hayır ve şerrin mi'yarı olabilir mi?

Bir de, bu meslek müntesiblerinden bazılarına göre ilk ve ibtidaî ahlâk yalnız hodgâmlıktan ibarettir. Diğergâmlık sonradan ârız olmadır. Halbuki insaniyet tarihini maziye doğru ne kadar uzatırsanız uzatınız diğergâmlığı da orada görebilirsiniz. Binaenaleyh vicdanın esasen hiç olmayıp da sonradan bir takım esbab ve avâmile göre tekevvün etmiş olmasını doğru bulmamaktayız. Doğru olduğunu kabul etsek bile -şimdi söylediğimiz sebeblerden dolayı- böyle bir vicdanî hayr ve şerrin mi'yarı olarak kabul etmemekte mazur görülmeliyiz.

Şimdi bir de "Vicdanı Ahlâkî" aklın bir sureti olması meselesini tahlil edelim:

Bu telâkkiye göre vicdan akıldan başka bir şey değildir. Akıl, hissi selim namı altında umumiyetle hak ve bâtıla hükmettiği gibi vicdani ahlâkî namı altında da yine umumiyetle hayr ve şerre dair beyani hükmediyor demektir. Halbuki her ne suretle düşünülürse düşünülsün, aklın bir sureti diye kabul edilecek bir vicdani ahlâkî, hayrü şerrin hakiki mi'yarı olamaz. Çünkü akıl insanda tecrübeden, hassasiyetten ve insanın bütün tabiatından ayrılması mümkün olmayan bir şeydir. Sonra, bir fi'lin kıymeti ahlâkiyesini temyiz için bu kuvvetin (aklin) kâfi olmadığını söylemek mecburiyetindeyiz.

Çünkü akıl, -evvelce de görüldüğü gibi- muhiti kül olmadığı cihetle; her şey'in hüsün ve kubhunu, fazilet ve rezileti, hayır ve şerri, helal ve haramı bizzatihi tayin edemez. Belki bunlar kendisine haber verilince onlarda olan hüsün ve kubuhtan bazılarını idrâk ve takdir edebilir. Evet, bazı şeylerdeki hüsün ve kubuh akıl ile idrâk olunabilir, fakat her yerde değil.[4]

Filhakika, akıl ve vicdanın vazifesi ikidir: idrâk etmek, tatbik etmek. Akıl, birincide hata etmese bile ikincide hataya maruzdur. Zira tatbik bir nevi istidlâl neticesidir. Bunu bir misal ile izah edelim:

1- Hayır yapmak ve şerden sakınmak lâzımdır,

---

4 Hüsün ve kubuh ne demek ve bunda aklın vazifesi nedir? Buna dair ikinci cildde izahat vardır.

2- Filan iş hayır olmak üzere emrolunmuştur yahud şer olmak cihetile men edilmiştir.

3- Öyle ise bu işi yapmalıdır veya bu işten çekinmelidir.[5]

Şimdi bu kıyasın kazıyyelerini tetkik edecek olursak görürüz ki, kübrâda (birinci kaziyye) akıl için dalâlete ve şaşırmaya mahal yoktur. Bunu idrâk etmekte akıl hata etmez denilebilir. Hayır ve şerrin ne demek olduğunu bilen bir akıl elbette hayır olanı yapmak ve şer olanlardan sakınmak lâzım geldiğini de idrâk eder. Fakat suğrâda yani hangi işin hayır ve hangisinin şer olduğunu tayin hususunda, muhakeme ve mukayeseye mecbur olacağı için burada hataya maruzdur. İhtiras ve menfaat fikrini ilka eden her nevi sefsataya tâbidir. Böyle bir hale maruz bulunan insan ise çok kere iyiyi kötüyü hak ve istikbal noktasından değil, sonu ne olursa olsun bugün için veya yalnız kendine, kendinin âcilen duyacağı zevke, elde edeceği menfaate göre ölçer. Başkalarını kendisi gibi düşünmez. Kendine iyi sandığı şeyin başkalarına kötü olup olmadığını ve hatta kendi hakkında şimdi iyi ve kârlı olmayacağını hesaba almaz. Sonra neticenin mukaddimattan istihracı da zan olunduğu kadar yakînî değildir. Bunun içindir ki, hayır ve faziletin işlenmesi, şer ve rezîletin tevakkî olunması lâzım bir şey olduğu herkesçe malûm bir hakikat iken hangi şeyin hayır ve fazilet, hangilerinin şer ve rezilet olduğunu tayin etmek meselesinde pekçok insan aldanmış ve hataya düşmüştür. Zira örf ve âdet, cehalet, muhit, şahsî teâmüller, ailede alınan eksik terbiye, yanlış ve bâtıl itikadlar, hissiyat, infialât... gibi bir takım sebebler dolayısile akıl safiyetini muhafaza edemeyerek hükmünde hata eder, tayininde aldanır. Şu halde -evvelce izah olunduğu üzere- yalnız başına akıl, insanların hepsi için tam manasile hayır ve şerrin mi'yarı olamaz. Bu kuvvet kendilerine kâfi gelecek, her hususta yalnız bunun irşadile doğruyu görecek, maddî ve manevî bir saadet temin edebilecek bahtiyar insanlar pek azdır. Sadece akıl ile daima hayrı ve şerri, fazilet ve rezileti anlamak, Allah'a ve O'nun yarattıklarına karşı mükellef bulunduğu ahlâkî vazifelerini tayin etmek, bütün insanlara nazaran imkân haricindedir.

Eğer talimi ilahi olmamış, yani Cenabı hak kendi varlığını ve kendisine karşı mükellef olduğumuz vazifeleri Enbiyayi zîşan vasıtasile bize

5 *Felsefei Ahlâkiye* - Alexis Bertrand.

bildirmemiş olsaydı acaba beşeriyet kendi aklile bunları anlayabilecek miydi?

Görülüyor ki vicdan, bu manaca da, ne hayr-ü şerrin hakiki bir miyarıdır, ne de insanın ef'al ve harekâtı, niyet ve maksadları üzerinde tam bir mürakibtir.

Şimdi bir de vicdanın fitrî ve garizî bir hassa olmasını tetkik edelim:

Evet, hassai ahlâkiye mezhebi feylesoflarının iddia eyledikleri gibi, biz de kabul ediyoruz ki, insanda fıtrî bir hasîsa, ilahi bir mevhibe vardır. Bu hassa, ahlâkî vekayii hem zabt eder, hem de tetkik ve muhakeme ederek onların hayır veya şer olduklarını kendisine mahsus bir mi'yar ile ölçer. Bizi daima hayra teşvik, şerden tenfir eder. Vicdanın emirlerine inkıyadımız en büyük bir mükafat ile, dünyalar kadar değeri olan ruhi bir inşirah ile, derunî bir zevk ile neticelenir. Onun emirleri hilâfına olan hareketimiz de şiddetli bir ıztırab, müdhiş ve daimî bir iç sıkıntısı ile karşılaşır. Bu itibar ile vicdan denilen mahkemei kübrânın mes'uliyetine düçar olacak, cezasına maruz kalacak hareketlerden insan ne kadar uzak kalırsa insanlığın kemal derecesine o nisbette yükselmiş sayılır. Bu mes'uliyet korkusu tabiîdir ki, bizi hayra, ahlâkî vazifelerimizi ifaya sevk ve şerden men eder. Bununla beraber şurasını da itiraf etmek lâzımdır ki, vicdan denilen bu ahlâkî hassanın lâyeteğayyer olduğu, ilhâm ettiği fiil ve hareket kaidelerinin her yerde ve her zaman aynı bulunduğu ve bu mahkemenin vereceği hükmün hakikate her vakit mutabık olduğu iddia edilemez. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi bu herkeste bir değildir. Bunun çok kere aldandığı ve tenakuza düştüğü görülür.

Hem ne hacet! Eğer "Vicdani ahlâkî" hata etmeyen bir şey olsaydı ilmi ahlâka lüzum kalır mıydı? Demek ki bu hâkimi şaşırtacak, doğrudan çevirecek, bazan kör ve sağır yapacak bir çok sebebler var. Bu mühim noktaya bir hadisi şerifte işaret olunmuştur.[6]

---

6 كل مولود يولد على الفطرة فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه.

"Her doğan tevhit ve İslâm fıtratı üzere, yani her türlü günahtan âzâde olarak doğar. Onu Yahudî yahud Nasrâni veya Mecusî yapan (gayri tabii fikirler telkin eden) ebeveynidir." Bu hadisi şeriften de anlaşılıyor ki, insan üzerinde ailenin, muhitin çok mühim bir tesiri vardır. Hadisi şerifte bu cihet pek bârizdir. Demek oluyor ki insan fıtratı hodgâm değil, belki iyiliğe de kötülüğe de müsavi olarak kabiliyeti olan mücellâ bir aynadır. Hakkı bilmek onda mündemiçdir. Doğarken onda günah ve

Muhtelif şahıslar üzerinde yapılacak ufak bir tetkikten de anlaşılır ki, her şahısta fıtrî olarak mevcud olması lâzım gelen bu kuvvet, aynı saffet ve hassasiyet üzere devam etmemekdir.

Cahil ve şerîr bir adam en büyük fenalıktan müteessir olmadığı halde dini ve ahlâkı yüksek ve sağlam bir terbiye almış, ruhu incelmiş, irfan ve fazilet sahibi bir adam, görmüş olduğu ufak bir şefkatsizlikten pek ziyade müteessir oluyor. Yine bir adam görüyoruz ki, şurada açlıktan inleyen ve ölüme mahkûm bulunan bir insan için başkaları tarafından tedarik edilen şeyden canavarcasına istifade etmeye çalışıyor. Onun yanı başında diğer birini de görüyoruz, kendi yiyeceğini getirip o biçarelere veriyor, sırtındaki elbiselerini çıkarıp çıplakları giydiriyor. Böyle adamlara medenî kavimlerde de tesadüf edilmektedir. Halbuki bunun her ikisi de insandır. Fıtraten bunların her ikisinde vicdan var, bunda şüphe yok. Sonra kadınlarını, çocuklarını, kardeşlerini öldüren, kızlarını diri diri mezara gömen, uhrevî selâmetlerini temin kasdile ihtiyar analarını ve babalarını boğazlamayı vicdanî ve ahlâkî bir vazife bilen insanlar da görülmemiş değildir ve hâlâ bazı kıt'alarda kurunu vüstâda binlerce insanın engizisyon mahkemeleri tarafından diri diri ateşte yakılmaya mahkûm edildiğini tarihlerde okurken bu facianın dehşetinden tüylerimiz ürperiyor.

Pek âlâ! Şimdi "bunlarda vicdan yoktu" diyebilecek miyiz? Mademki vicdan fitrî, garizî bir hasîsadır; bunlarda da vicdan var. Kudreti fâtıra bunları da vicdan denilen bir kuvvete malik olarak yaratmıştı. Böyle iken tatbikat sahasına geçince iş değişiyor. Şu halde vicdanın fıtrî olduğunu kabul edenler için bunun herkeste saffeti asliyesini muhafaza edemiyeceğini, zaman ve mekân ile bunun değişebileceğini de kabul etmek zarureti vardır. Her zaman şahidi bulunduğumuz misallere bakarak diyebiliriz ki, esasında çok hassas olan bu kuvvet, bazı esbab ve avâmilin tesirile sonradan hassasiyetini kaybederek körleşebilecek; hatta mahiyetini büsbütün değiştirip hayri şer, şerri de hayır diye kabul edebilecektir.

Fransız feylesoflarından Alexis Bertrand felsefei ilmiye ve ahlâkiye adındaki eserlerinde vicdanı hataya sevk eden bu sebebleri şöyle izah eder: "vicdan, yani hayır ile şerrin temyizi tabiîsi, her ferdde -ihtimal

---

kötülük namına hiçbir şey yoktur. Hele ma'sıyeti asliye denilen şey, yani her insanın doğarken günahkâr olarak doğması tamamen merdudtur.

ki benî nev'imizin her ferdinde- vehbî olarak mevcud olduğuna şek ve şüphe yoktur... Jean-Jacques Rousseau: (Vicdan! Vicdan! Ey saiki ilahi! Ey nidayi ezelî ve semavî! Ey cahil, fakat zeki ve hür mahlûkların rehberi emîni! Hayr ve şerrin hâkimi lâyuhtîsi...) diye feryad eylediği zaman tabiata pek ahrarâne bir surette bir nevi lâ yuhtîlik isnad ve vicdanî bir saiki ilahi gibi kabul eylemiş ise de bilâhare bu mübalâğasını kolaylıkla tashih ve aynı vicdanı uzlet ve müsalemetin muhibbei mahcubesi gibi tavsif etmiştir. Filhakika mumaileyh: (âlemin kıl-ü kali ona dehşet verir; hele zunûnu bâtıle onun hasmı canıdırlar; bunların karşısında duramaz ya firar veya sükûti ihtiyar eder. Bunların şemâtetengiz sesleri onun sadasını âdetâ boğarlar ve kendisini söylemekten men ederler. Taassub onu taklid ve onun namına cinayeti emretmeğe bile cesaret eder) demiştir ki bundan daha sahih, daha amik bir şey olmaz.

"İhtimal ki vicdan, insani tabiîye kâfi gelir idi. Fakat şunu da derhal ilave etmelidir ki, insani tabii Jean-Jacques Rousseau'nun muhayyilesinden başka yerde hiçbir zaman vücud bulmamıştır.

"Yegane insanı hakikî, insanı içtimaîdir; heyeti içtimaiyede ise vicdani vehbî süi emsal ile daima düçari ta'dil olmakta ve safsata ile tebdili tabiat eylemektedir.... Dünyaya gelmekle beraber adetâ teneffüs ettiğimiz o zunûni bâtıladan ve hayata ayak bastığımız andan itibaren bizi gözleyen safsata ve muğalatadan bizi kim tahlis edecek? Bu safsata bize hariçten gelmemiş olsa bile, dâhilen bizim içimizden feverân eyler; menfaat ve ihtirasın tesirile bizim derunumuzdan zuhur eder. Her birimizin içinde öyle şerîr bir âlem, öyle mâhir bir hiylekâr vardır ki, vicdanın evâmirini kendine göre tefsir eder ve bunları tevil ile gûya bu evâmire hurmet ve riayet ettiğini isbat eyler..."

Binaenaleyh, vicdanın herkeste aynı ve verdiği hükümlerin de alel'ıtlak herkes hakkında doğru olamayacağını kabul etmek lâzımdır. Bunu nev'imizin her ferdi hakkında lâyetegayyer bir kanun, yanılmaz bir hâkim, daima doğruyu gösteren bir ibrei maneviye addetmek hiç de doğru değildir. Şu halde sadece, bu derece mütehavvil olan, vicdan ile hayr ve fazilete, maddî ve manevî saadete vâsıl olunacağını iddia etmek, bunu hata etmez bir mürşid diye kabul eylemek, "dinim vicdanımdır, bana vicdanım yeter, vicdanım beni fenalıktan alıkor, ahlâkî vazifelerimi mürakabe ve yaptığım fenalıktan dolayı beni mes'ul eder" demek vicdanın mahiyetini anlamamak değil midir? Vahşî, medenî bütün mil-

letlerin hayatı tetkik edilince görülür ki, her cemiyette müfid yahud muzır görülen bazı şeyleri emir yahud nehiy, medih yahud zemmeden; fâillerine mükâfat yahud mücazat tertib eyleyen bir sulta vardır. Hiçbir sulta tarafından ferde evâmir ve nevâhi tebliğ ve bu evâmir ve nevâhi bir müeyyide ile teyid edilmeyen bir yerde vazife fikri bile yoktur. Akvamı vahşiyede hal böyle olduğu gibi mütemeddin kavimlere mensub olup, çocukluktan beri sulta yüzü görmeyen her ferdin ve günün birinde aralarındaki sulta kalkacak olursa bizzat bu kavimlerin de olacağı budur. Binaenaleyh vicdani ahlâkî dediğimiz bu his, yalnız başına, her zaman ve her yerde, mutlak olarak emin bir mürşid, vazifesini ihmal etmeyen bir mürakıb sayılmaz. Onun fevkında ve hükümlerini temyiz edecek, hükümlerinde asla hata etmeyen ve herkese aynı dil ile hitab eden bir mahkeme daha lâzımdır ki, o da hayır ve şer hakkındaki sarih emirler ve nehiylerdir. Bunlarla tasfiye ve tehzip edilmiş bir vicdandır ki, ahlâkî vazifelerini ifa edenleri mükâfatlandırır, yaptığı fenalıktan ve vazifesini yapmadığından dolayı da daimî bir azab hisseder.

İşte şair Eşrefin şu manzume ile tesirinin kuvvetinden bahsettiği vicdan da bu suretle tasfiye ve tehzib edilmiş olan vicdan"dır.

Çalışsa bin sene bülbül gibi karga fasîh olmaz,
Balonla âsümâna çıksa bir adam Mesîh olmaz.
Müebbeddir, silinmez nakşi tesirati vicdanın
Beraet etse de mücrim derûni müsterih olmaz.

Vicdan hakkında "İslâm"ın noktai nazarı:

Vicdani ahlâkî hakkındaki felsefî telakkileri buraya kadar izah ve tahlil etmiş bulunuyoruz. Şimdi bir de İslâm'ın vicdanı nasıl telakki eylediğini tetkik edelim. Evvela şunu haber verelim ki, müslümanlık, vicdanı ve vicdan mes'uliyetini inkâr etmiş yahud bunlara ehemmiyet vermemiş değildir. İslâm noktai nazarına göre de insanda mevhibei ilâhiye olan bir kuvvet, bir isti'dad vardır, hayır ve hakka muhabbet, şer ve bâtıldan nefret hisleri bundan mün'baistir. Allah, insanları bununla beraber yaratmıştır. İnsan bununla hayr ve şerri temyiz, fazilet ve rezîleti yekdiğerinden tefrik eder. Hak ve hayır olmayan bir şey'in kalpte ıztırab, halecan ve rahatsızlık husule getirmesi bundandır. Evet, İslâm hem vicdanı hem de onun mes'uliyetini, mükâfat ve mücazatını kabul etmektedir. Hatta diyebiliriz ki, bunu en sarih ve en esaslı bir şekilde

tarif eden Peygamberimiz Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)dır. İşte şu hadisi şerifler bu hususta sarihtir: "İçini tırmalayan, kalbinde ihtilâclar husule getiren, gönlünü bulandıran şey'i terk et, bırak."[7]

"Hayır (ve fazilet), ahlâk güzelliğidir; (isim = اثم); şer de içini rahatsız eden, kalbinde ıztırab husule getiren ve bir de halkın muttali' olmasını (görmesini, duymasını ve anlamasını) istemediğin şeydir."[8]

"Hayır; nefsin kendisine ısındığı, kalbin rahatlaştığı, yüreğin oturduğu şeydir. Şer de nefsin kendisine ısınamadığı, kalbin mutmain olmadığı, "içinde tereddüd ve ıztırablar husule getiren" şeydir; her ne kadar müftiler hilâfına fetvâ verseler de."[9]

"Müftiler sana fetvâ verseler de bir kere de kalbine danış."[10]

"Seni işkillendirecek şeyi bırak, işkillendirmeyeceğe geç."[11]

"Seni işkillendireceği bırak, işkillendirmiyeceğe geç, çünkü doğruluk tumânînettir, kalbin ısındığı ve sükûn bulduğu şeydir; yalan da gönle ıztırab ve darlık veren şeydir."[12]

Dikkat edilirse anlaşılır ki, hiçbir feylesof vicdanı bundan daha açık ve esaslı olarak izah edememiştir. Türkçemizdeki "ne hissiz insan!" "sende his yok mu?", "katı kalbli" "katı yürekli" "kalbi kararmış" gibi sözler de vicdanın mahiyetine ne güzel tercüman oluyorlar.

"Allah, nefse şer ve ma'sıyet olan şeyler ile hayır ve taat olanları ilham etti.", "İnsana hayr-ü şerri, hayır ve şer yollarını gösterdik."[13] meallerin-

---

7 وإذا حاك فى نفسك شىء فدعه [رواه أحمد وابن حبان والحاكم]

8 البر حسن الخلق والإثم ما حاك فى صدرك وكرهت أن يطلع عليه الناس [رواه البخارى فى الأدب والمسلم والترمذى]

9 البر ما سكنت إليه النفس واطمأن إليه القلب والإثم ما لم تسكن إليه النفس ولم يطمئن إليه القلب وان افتاك المفتون - رواه أحمد

10 استفت قلبك وان افتاك المتفون - رواه البخارى فى تاريخه

11 دع ما يريبك إلى ما لا يريبك - رواه احمد والنسائى والطبرانى

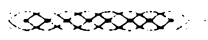
12 دع ما يريبك إلى لا ما يريبك ، فإن الصدق طمأنينة وإن الكذب ريبة - رواه احمد والترمذى وابن حبان

13 فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا - "Allah nefse şer ve ma'sıyet olan şeylerle hayır ve taat olanları ilham etti."

Şems Sûresine mensub olan bu ayet, hayr ve şer duygusunun fıtrî ve hılkî olarak her nefiste mevcut olduğunu bildiriyor. İzah edelim:

İlham, lehim maddesindendir. Lehim bir şey'i hemen bir defa da yutmak manasınadır. İlham da bu manadandır.

Şu halde ilham, bir nesneyi bir lâhzada kulun kalbine yutturmak manasınadır ki, burada "gönlüne ilka ve telkin eyledi" demek olur. Fücûr, hüsran ve helake sebeb

olan şer ve ma'sıyet ve kötü fiillerdir; takva da nefsi kötü akıbetten, helak ve tereddîden muhafaza ve vikaye etmek ve neticesi hayır ve tâat olan fiillerdir.

Binaenaleyh ayeti kerimenin umumundan anlaşılan mana şudur: Cenabı Hak şer ve ma'sıyet olan fiillerle hayır ve tâat olan fiilleri anlamak istidadını insanın içine koydu; hayır ve tâatin iyi ve nefsi ziyandan koruyucu, şer ve ma'sıyetin de bozukluk ve nefse zarar olduğunu, birini yapmak, diğerini yapmamak lâzım geldiğini ona telkin etti, bildirdi, duyurdu.

Şu halde iyilik ve kötülük duygusu fıtrî olarak her nefiste umumiyetle mevcuttur. Bir lâhzada yutturmak manasına olan ilham kelimesinden mülhem olarak diyebiliriz ki, vicdan denilen hissi fitrî, tecrübe ve tekâmül neticesi olmayıp beşerin fıtratında mevcuttur, Allah bunları ilham suretile insana bildirmiştir. Bu itibar ile insan bir görüşte siyah ve beyazı yekdiğerinden nasıl farkediyorsa, hayr-ü şerri de öylece tefrik edecek demektir. Nasıl ki bozulmamış bir insan fıtratı böyledir. "İnsana hayr-ü şerri, hayır ve şer yollarını gösterdik." manasında olan «وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ» ayeti kerimesi bunu daha açık ifade etmiştir. Necdin meşhur olan manası yüksek yoldur. Tümsek yere de denir. Daha bir çok manalara gelmekle beraber burada «نجدين» tümsek tepe veya doğrudan doğruya yüksek yol manasından mecaz olarak biri hayır, biri şer iki yüksek yol demektir. Hayır ve şer yoludur. Esasen "Necdeyn doğrudan doğruya hayır ve şer, hayır ve şer yolu" diye de tefsir olunmuştur, bu manaya rivayetler de vardır. Şu halde ayeti kerime, hayır ve şerri, biri hayır biri şer iki yüksek gayeye giden iki yüksek yolu gösterdik. İnsanın fıtratına hayrı şerri temyiz etmek melekesini tevdi ettik." manasını ifade eder. İnsan Sûresindeki «اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا» ayeti kerimesinin meâli de budur.

Bunun yüksek yol ve tepe manasına olan bir kelime ile ifade edilmesindeki nüktei belâğat de hayr-ü şer yollarının akıl ve basîret sahibleri için bu derece açık olmasına işarettir. Çünkü Fâtırı Mutlak, insanı sade fıtratı ile bırakmayıp enbiyanın tebliğatı ile de bu yolları eyice aydınlatmış ve hakikaten nereden bakılsa görülebilecek bir hale getirmiştir.

Burada hatıra şöyle bir sual gelebilir: "Necdeyn" biri hayır, biri şer olmak üzere iki yüksek yol deniyor. Hayır gayesi ve hayır yolu muhakkak ki yüksektir. Fakat şer yolu yüksek değil aşağı ve alçak bir yoldur. Şu halde bunun her ikisi neden dolayı yüksek yol manasına olan bir kelime ile ifade edilmiştir?

Evet, şer yolu yüksek değildir. Fakat ona gidenler ekseriyetle onda hayır gibi bir yükseklik tahayyül ederek gitmektedirler. Bir de hayır, şerre galib olduğu için tağlib tarikile ikisine de necd ıtlak edilmiştir. Sonra hayır yolu da, şer yolu da gayet güç iki yoldur.

Zannedildiği gibi şer yolu kolay gidilen bir yol değildir. Necdeyn tabiri bunlara da işaret etmektedir.

Şöyle de cevab verebiliriz: Hayır ve şer, hayır ve şerre giden yollar o kadar açıktır ki, en yüksek bir tepedeki açık yol nasıl belli ise bunlar da öyledir. Bundan ötürü her ikisine de yüksek yol ve tepe manasına necd denilmiştir. Hülâsa, hayr-ü şer, birinde i'tilâ ve selâmet, birinde de sükut ve felaket muhakkak olan iki yüksek tepedir. Aşılmasında güçlük olan iki yoldur. İnsan seyr-ü harekette basîret, sabr-ü tahammül ile birinden sakınarak geçmek ve diğerine yükselmek mecburiyetindedir.

Filhakika bu âyetlerden müsteban olduğu vechile hayır ve şer iki yüksek tepe gibi aşikârdır ve insan, kudreti fâtıra tarafından kendisine tevdi olunan ilham kuvvetile

deki âyâti kerime, hayır ve şerri temyiz etmek melekesinin bir mevhibei ilâhiye olarak insanda fıtratan mevcud olduğunu haber veriyor.

Bu âyetlerden vicdanın men'şei ve onun bir saiki ilahi olduğu vazihan anlaşılmaktadır. Şimdi gördüğümüz hadisi şerifler ise hem hayr

---

bunları anlamak ve görmek istidadındadır. Fakat «وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِى بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًاۜ ، وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ ، وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُۚ» gibi ayâti celîle ile Tirmizi, Nesâî ve ibni Hibban tarafından rivayet edilen «إن للشيطان لمة بابن آدم وللملك لمة ، فاما لمة الشيطان فايعاد بالشر وتكذيب بالحق واما لمة الملك فايعاد بالخير وتصديق بالحق فمن وجد ذلك فليعلم انه من الله تعالى فليحمد الله ومن وجد الاخرى فليتعوذ بالله من الشيطان» Âdem oğlunun kalbine Şeytan ve Melek vasıtasile bir takım şeyler hutûr eder; Şeytanın ika eylediği şerdir, hakkı tekzibtir; Melek vasıtasile gelen şeyler ise hayır ve hakkı tasdiktir. Kalbinde hayrı bulanlar, bilsinler ki o Allah'tandır. Binaenaleyh Allah'a hamdetsinler. Kalblerine şer gelenler de Şeytandan Allah'a sığınsınlar."

Hadisi şerifin umumundan şu cihet de çok açık olarak anlaşılıyor: İnsan hayata çıkar çıkmaz kendisini şaşırtacak, hakikati görmesine mani olacak öyle âmiller, öyle safsatalar, öyle girift şeylerle karşılaşır ki, onların mahiyetlerini anlayarak iyisini kötüsünden, Şeytanîyi Rahmanîden tefrik edebilmek ve hiç şaşmadan gayeye vâsıl olmak için ya açık bir vahyü ilhama mazhar nüfusi kudsiye sahibi olmak yahud elinde bu nufusi kudsiyeden bir naklü tebliğ bulunmak lâzımdır.

Nasıl ki hayr-ü şerri anlamak duygusunun, vicdanın bir saiki ilahi olduğunu haber veren «فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا» ayeti kerimesinden sonra gelen şu ayetler bu ciheti tavzih etmektedir: «قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۙ ، وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا» - Allah'ın ilhamına mazhar olan, nefsi tezkiye eden; küfür, cehalet, kötü hisler, yanlış itikadlar ve fena huylar gibi fücûrdan temizleyen ve bunlardan uzak kalan kimse felah buldu, saadete erdi. Onu tedsîs eden, fısk-u fücur ile, behîmî gayeler ile, kötü ahlâk ile tereddî ettirerek bozan ve maddiyata gömen kimse de gerçek hâib ve hâsir oldu."

«وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ، فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ، اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» âyetlerinden biz şu hakikati de istifade ediyoruz: Bazılarının zannettikleri gibi insan fıtratı hayırdan ziyade şerre ve kötülüğe meyyal değildir. İnsanın fıtraten ve hilkaten şerri ve zulmu sevdiği ve şerre olan meylin insan fıtratında asıl olduğu davası merduddur. Mutlak insan fıtrati hayır ve şerre alesseviye kabildir, her ikisini kabule müsaittir. Birinin diğerine galebesi tâli sebeblerledir. Bu ayetler, bu manayı çok beliğ bir surette göstermektedir.

Hayrı veyahut şerri tercih edebilmesi tâlî sebeblerin kuvvetine göredir. Filhakika, nefisde hayra muhabbet ve şerden nefret duygusu merkûzdur. Fakat nefsin şer tarafına meyil ve onu tercih etmesi, şerri hayır ve menfaat zannetmesinden ileri gelen bir şeydir. Bunun sebebi ise cehalettir. Yahud kötü bir terbiye ve itiyat ile fıtrattan inhiraf etmek neticesidir. Hatta biz «كل مولود يولد على الفطرة» hadisi şerifinin ıtlakına istinad ederek iddia edeceğiz ki, insan doğduğu salim fıtratla kalabilseydi, ki Jean-Jacques Rousseau'nun insani tabii dediği bu olacaktır, daima hayır ve iyilikten inhiraf etmezdi.

Binaenaleyh:

الظلم من شيم النفوس وان تجد ذا عفة فلعلة لا يظلم

Diyen şairle beraber olup da insanın nefsinde zulum ve şerri hılkî ve fıtrî, iffeti ve hayrı ârazî bir illet ile malûl sayanlar her halde yanlış düşünmüşlerdir. Âyetin ve hadisin yüksek ifadesinden gaflet ederek yalnız şairin peşinden yürümüşlerdir.

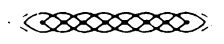
ve şerrin neden ibaret olduklarını hem bunları yekdiğerinden temyiz edecek bir hasîsanın mevcudiyetini, hem de ahlâk kanunlarına aykırı hareketimizden dolayı vicdanî mes'uliyete dûçar olacağımızı ve vicdanın mükâfat ve mücazatının ne suretle tecelli edeceğini pek sarih bir surette beyan ediyorlar. Binaenaleyh biz de, bir kısım feylesoflarla beraber diyoruz ki, vicdan bir saiki ilahidir, hayr-ü şerri temyiz eden fıtrî bir melekedir. Vicdanın sonradan, tecrübe, terbiye, tekâmül ile husule gelmiş bir şey olduğu iddiası, ıtlakı üzere, kabul edilemez. Çünkü tekâmül bir şey'in varlığından sonra olur. Evvelce bir tohum halinde olsun mevcud olmayan bir şeyin tekâmülü ne demektir? Tenasüh binefsihi, ilmi hayatta nasıl şayani kabul değilse, ilmi ahlâkda da şayani kabul değildir. İnkişaf etmiş bir vicdandan evvel, tohum halinde gizli bir vicdan olmak zaruridir. Mesela, Avusturalya'da "Emu" kanununa[14] riayetkâr olan ve kanuna aykırı harekette bulunduğu vakit kalbinde bir ıztırab hisseden bir genci ele alalım. Şimdi bu genç, ihtiyarlara hürmet etmeyi, içtimaî emirlere itaat eylemeyi kimden öğrendi? Bunun bir iktisabı lâhık olduğunu söylemekle meseleyi hal etmiş olabilir miyiz? Şübhesiz ki hayır! Bunu biraz inceleyince görülür ki, bu misal bile tekâmülcülerin lehine değil aleyhinedir. Binaenaleyh vicdan, insanda fıtrîdir. Kudreti

---

14 Bu misalin daha ziyade tevazzuh etmesi için Alexey Bertrand'ın Doktor Şarl Lotorto'dan iktibas eylediği şu tafsilâtı gözden geçirmek lâzımdır:

"Tabiat, Avustralya'da zümrei hayvaniye için pek imsâkle davranmıştır: Benâberin hayvandan mahrum olan bu kıt'anın zavallı yerlileri için "Emo" denilen bir nevi "Kazvar"ın eti gayet nefis bir yiyecek ve hele bunun kebabı pek nadir bir yemek olduğundan Avustralya şehirlerinde bir imtiyazı mahsusı haiz olan ihtiyarlara tahsîs edilmiştir. Gençlerin bu mukaddes etten yemeleri memnudur, adetâ ahlâka bir nevi tecavüz sayılır. İşte uzun bir silsilei ensâlin tabi bulunduğu bu memnuiyet bir Avustralyalıda bir ahlâkıyeti mahsusa tevlid etmiştir ki, bu ahlâkıyet de sırf "sevki tabii" neticesidir. Çünkü Avustralya yerlileri pek az muhakeme ederler; vücud pek zaif ve açlığın yaraları ise pek muhrik olduğundan bazan bir genç adam bulunduğu kabilenin haymegâhından uzaklara giderek orada gizlice kanunun yani "Emo" kanununun hilâfına hareket eder. Fakat diğer bir çok memlekette vâki olduğu gibi bu gencin bir defa ihtiyacı mündefi' olunca şevki tabii ahlâkî intibah eyler. O anda mücrim vicdanında bir sedanın kendisine hitaben: "Sen Emo yedin!" diye yükseldiğini hisseder. Nedamet ıztırabile muazzeb olduğu halde hem cinsleri meyanına avdet eyler ve bir tarafa sessizce çekilir oturur ve ekseriya kendisi itirafi cürüm etmemiş olsa dahi gûya müstehık olduğu cezaya rıza gösteriyormuş gibi olan tavrı hali cürmünü keşfe kifayet eder..."

Hayır ve şerri temyiz için insanda fıtrî bir vicdan yoksa bu genç Avustralyalıya ihtiyarlara hürmet etmeyi ve evâmiri içtimaiyeye itaat eylemeyi kim öğretti?

fâtıre insanı bununla beraber yaratmıştır.[15] Fakat yukarıda söylediğimiz sebeblerden dolayı bu istidad herkeste bir değildir. Kimisinde en yüksek ve en hassas mertebeyi bulmuş; bazı insanlarda ise aslındaki saffet ve nezâheti büsbütün kaybederek hayır ve fazileti, şer ve rezîletten ayıramayacak bir hale gelmiştir. Bu derekeye sükut eden bir vicdan, şüphe yok ki kalbe gelen varidatın rahmânî ve şeytânîsini fark edemez. Hayır tepesine yükseleceğim diye şer vâdilerine yuvarlanır. Vezaifi ahlâkiyelerini ifa etmeyenlerin layık oldukları mes'uliyeti tayin etmek vazifesini ihmal eder. Böylelerinin ne vicdanlarına, ne de böyle bir vicdanın hükümlerine, ihtisaslarına itibar yoktur. Nasıl ki, Jean-Jacques Rousseau da "vicdan bir saiki ilahi ve lâ yuhtîdir" dedikten sonra: "fakat bu rehberin mevcud olması kâfi değildir; bunu tanıyabilmek ve takib eylemek lâzımdır. Bu rehber, her kalbe karşı ifadei hal ettiği halde onu işidenler neden bu kadar az bulunuyorlar? Çünkü bize o, lisanı tabiatla söyliyor. Halbuki bu lisanı bize her şey unutturuyor." demekle bu hakikate tercüman olmuştur. Bazı yerlerde bazı zamanlar sirkatin, izdivaci memnuun, peder veya evlâdın, kardeşlerini katli gibi mezmûm ve bugün bizim tüylerimizi ürperten işlerin fazilet meyanında mevki almış bulunması buna ayrıca bir delil değil mi?

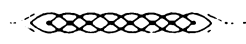
Mademki bir çok esbab ve avâmilin tesiri ile vicdan herkeste bir olamıyor ve şekilden şekle girebiliyor, şu halde vicdandan sudur eden ahkâm ve hissiyat da mutlak olarak şayani itimad olmaz.

Onun ilhamlarını ve hükümlerini takib ederken çok dikkatli ve basîret üzere olmak lâzımdır. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim, bir taraftan hayr-ü şerri temyiz etmek melekesinin insanda fıtrî olduğunu, Cenabı Hakk'ın insanlara bunu ilham suretile ta'lim eylediğini söyler iken diğer taraftan da bunun aldanacağına, saffeti asliyesini kaybedebileceğine işaret etmiştir. Hadisi şerifte de bu cihet bâriz bir şekilde bildirilmiştir.[16]

---

15 Tekâmülcülerin ileri sürdükleri bu ve emsali misallerden de çok açık olarak anlaşılır ki, bütün insanlar hayr-ü şer, fazilet ve rezîlet hakkında ilahi ve semavî esaslara mazhar olmuşlardır. Vahşîlerde dahi devam edip gelen bu ahlâkî kanunlar, sadece muhîtin tevlid eylediği bir şey değil, bilâkis muhîte telkîn olunmuş, kalblere telkîh edilmiş ezelî hakikatlerdir. Bunu ilk önce telkin ve telkih edenler de şübhesiz peygamberlerdir.

16 Bundan evvelki uzun nota ve diğer notlara müracaat olunsun.

Netice:

Bütün bu izahatten şu neticeyi elde ediyoruz: İnsanda iyiyi kötüden, hayrı şerden tefrik ve temyiz edecek bir kuvvet vardır. Bu kuvvet, ilahi ve fıtrîdir. Bu kuvvet fıtratını bozmadıkça bizi daima hayra sevk eder, şerden men eder. İyi işlerden sevinç ve inşirah duyarız, kötü işlerden ıztırab hissederiz. Aynı zamanda bu kuvvet ve isti'dat; örf ve âdetle, bâtıl zan ve itikadlarla, fena muhît ve terbiye ile körleşebileceği gibi; hak, sahih ve doğru itikat ve esaslı bir terbiye ile de en yüksek bir tekâmül ve inkişaf arz edebilir.[17]

Netekim eski Mısırlıların Nil'in feyz ve bereketi için Nil'e bâkir bir kız atmaları ve bundan kudsî bir vazifeyi ifa etmiş gibi zevk duymaları bâtıl bir itikadın mahsulü idi. Bazı kavimlerde dul kadınların da kocalarile beraber mezara sokulmaları yahud kız çocuklarının diri diri gömülmeleri yine bâtıl bir itikadın mevlûdüdür. Zunûnu bâtıladan olan bu itikadlar ile bunların temiz fıtratları körleşmiş, vicdanları hayrı şerden, fazîleti rezîletten ayırdedemiyecek bir hale gelmiştir. Örf ve âdetin,

17 Ef'alin, efkârın, hissiyatın birbirlerine mütekabil tesirleri olduğu şübhesizdir. Binaenaleyh bizde olan diğer meleke ve kuvvetler gibi vicdanın da terbiye ile inkişaf etmesi, ihmal olunmakla zaiflemesi tecrübe ile de sabit bir hakikattır. Muhtelif milletlerde ve hatta muhtelif zaman ve mekâna nisbetle ferdlerde bile hayır ve şerri takvim hususunda vicdanın arz eylediği hâlât bunun en bâhir delillerindendir.

Vicdanı ihmal etmek yahud onun emirlerine ve hükümlerine karşı isyankâr bir vaziyet almak vicdanı zaif düşürür yahud büsbütün öldürür.

Mesela, fıtraten kendisinde musiki zevki olan bir adam uzun müddet onu ihmal ederse o duygu zayıflar ve hatta tamamen kaybolur. Söylenildiğine göre Darwin küçüklüğünde şiire düşkün imiş, sonraları onu tamamen ihmal eylediği cihetle bu meyil son zamanlarında tamamen kaybolmuş, şiirde güzellik olduğunu bile anlamaz bir hale gelmiş, işte vicdan da böyledir. Vicdanın emrine ilk defa ısyan eden bir insan bu ısyanından dolayı, belki, ateşten daha yakıcı bir acı hisseder. Fakat bu ısyan tekerrür ettikçe vicdan azabı denilen bu acı, tesirini azaltmaya başlar ve nihayet kötülüğü itiyad haline getiren bir insan artık kendisine karşı, ne söylense, ne kadar tevbih olunsa müteessir olmaz. Çünkü vicdanın sesi hafifledi, kudret ve kuvveti zaifladı...

Vicdan, ihmal ve ısyan ile zaiflediği gibi, kötü ve şerîr insanlarla düşüp kalkmak, fena muhitlerde bulunmakla da zayıflar. Kötülüğü itiyad etmekle de vicdan kudretini, sultasını, nüfuzunu kaybeder. Uyuşturucu ilaçlar cismi hareketsiz bir hale getirdiği gibi onlar da vicdanı uyuşturur. Bunların tesirlerine mukavemet edecek ve hatta onları kendisine çekecek kuvvetli bir iradeye, olgun bir vicdana sahib olanlar için bittabi bu, bahis mevzuu değildir. Zira onların iradeleri daima bütün etrafına ve muhîtine hâkimdir. Buna mukabil zunûnu bâtıladan uzak, sahih, kuvvetli ve sarsılmaz bir iman, imanlı ve nezih bir terbiye, vazifeye bağlılık, uhrevî mes'uliyet ve ebediyet duygusu vicdanı inkişaf ettiren en büyük âmillerdendir.

itiyadın, fena muhîtin de vicdan üzerinde çok büyük bir tesiri vardır. Fena muhîte düşmüş olan iyi bir insan gittikçe oradaki fenalığı göremeyecek bir hale gelebilir. Binaenaleyh kudsî esasa müstenid, hayr ve fazilet telkin eden bir terbiye ile inkişaf etmemiş ve bir çok sebeblerle aslındaki saffeti kaybetmiş katı veyahut elâstikî bir vicdan, hayır ve şer hakkında kat'î bir mi'yar olamaz. Böyle bir vicdan ile hak ve vazifenin kudsiyeti tayin edilemez. Böyle bir vicdanın vereceği hüküm, her zaman itimada şayan olamayacağından bunun üzerine bir ahlâk da tesis edilemez.

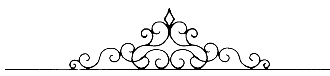
Vicdanın ezelî ve ilahi saffetini muhafaza edebilmesi için kudsî ve ilahi bir nûr ile yolunun aydınlatılması lâzımdır. Kalblerin derinliklerinde gizlenen fikirleri âlim, kudreti âlî, kuvvet ve iradesi nâmütenâhî, âdili mutlak, rahmani rahîm, şefîk, ezelî ve ebedî bir Allah'a; mes'uliyete ve ebedî bir hayata samîmi ve sarsılmaz bir iman ve buna dayanan bir vicdandır ki, insanı ihtiras ve kötü arzular peşinde dolaşmaktan men eder. Allah, vazife, ebediyet ve mes'uliyet fikirleri kalbinde yer etmiş olan bir adam, ahlâk kanunları haricine zor çıkar. Allah, vazîfe, ebedî hayat ve uhrevî mes'uliyet fikirleri öyle bir kuvvei zabıtadır ki, insandan hiçbir zaman ayrılamaz. Onu daima ve her yerde murakabesi altında bulundurur. Kimsenin görmediği, zabıtanın haberdar olamayacağı bir yerde mühim bir para bulmuş olan adam, onu ancak haram ve helâl hakkındaki kuvvetli imanı; ilmi ilahinin gizli ve aşikâr her şey'e teallûk ettiğine, uhrevî mes'uliyete dair dinin ta'lim eylediği sağlam akîde ve bu akîdeye dayanan vicdanın sevkiledir ki, o paranın sahibini arar, malını ona teslim eder. Bunun hilâfını iddia edenler, vicdanlarını tahlilden âciz demektir.

Böyle bir imandan mahrum olanlar, vicdan denilen manevî kuvvetten de mahrum olacaklarından veyahut vicdanları elâstikî bir mahiyet alacağından, muhîtın müsaid olduğu, kanunun nüfuz edemeyeceği zaman ve mekânda ahlâkî vazifelerini ihmal, şahsî ihtiras ve menfaatine uygun gördüğü her fenalığı, hayır namına, irtikâb edebilirler. Bunun içindir ki, din aleyhindeki şiddetli hücumlarile şöhret bulan eâzımi Reybiyyûndan Voltaire bile nihayet: "dinsiz bir adam, cezasız kalacağını bilse her türlü fenalığı irtikâb ederdi" sözleriyle bu yüksek hakikati itirafa mecbur olmuştur.

Vezaifi ahlâkıyenin mürakıb ve müeyyidesi olmak üzere şahsî vicdandan başka bir de "Vicdanı âmme" vardır. Bunun murakabesi ve mes'uliyeti şahsî vicdanınkinden kuvvetli olduğunda hiç şüphe yoktur. Fakat, vicdanı âmmenin tesiri de tabi olduğu ahval ve şeraite göre tahavvül eder. Bununla beraber vicdanı âmme, herkesi her yerde ve her an takib edemeyeceğinden onun takib ve nüfuzu haricinde bulunanlar için mes'uliyetten korkmaya mahal yoktur. Daha böyle bir takım ahval ve şerait, vicdani âmme huzurundaki mes'uliyet fikrini zaif düşürebileceğinde şüphe yoktur. Şu halde vicdanı şahsî gibi vicdanı âmme de ahlâkî vazifelerimizin yalnız olarak tam bir mürakıbı ve müeyyidesi olamaz. Bunların yanı başında her ferdin yürekten arzu eylediği ebedî hayat ve bununla alâkalı olan mes'uliyet, mükâfat ve mücazatı uhreviye fikirlerinin de kendi mevkiini alması lâzımdır.

Bütün bu mütalâaları nazarı dikkate alarak diyoruz ki, insanı ahlâkî vazifelerini ifaya sevk ve fenalıktan men edebileceği tasavvur edilen mânîaların, hemen hemen, hepsi dışarıdan bakan ve muhîtın tesirine tabi olan birer bekçi gibidirler. Halbuki din böyle değildir. Çünkü o, insanların yalnız a'sab ve adalâtında değil, harimi ruhunda dahi dolaşarak kalblerin derinliklerine kadar hulûl eden, gönüllerin her türlü gizli hareketlerini gözleyen, kalblerde hak ve hakikat elektriğinin cereyanı için nâkillik vazifesini gören gaybî bir zabıta, emin ve umumî bir müdirdir. Onun öyle yanılmaz kâtibleri, öyle görünmez defterleri vardır ki beşerin gizli ve aşikâr bütün amel ve emellerini o defterlere kayd ederler. Nazarında uşak ile efendi, zengin ile züğürt, bey ve paşa herkes müsavidir, herkes müsavi olarak yaptığından mes'uldür. O, hayatın ıztırabları içinde çırpınanların intihar etmelerine bile müsaade etmez, bunu irtikâb edenleri de mes'ul tutar. Iztırablar içinde ye'se düşerek inleyen gönülleri, müstakbel hayatın nâmütenâhî ezvâkı mev'udesi ile dinlendirir, teskin ve tatyib eder.

DİN; MİLLÎ VİCDANI VÜCUDA GETİREN BİR ÂMİL, CEMİYETLERİN İ'TİLÂ VE TEKÂMÜLÜ İÇİN ELZEM BİR MÜESSESEDİR

- Din; beşeriyetin hiçbir zaman hiçbir suretle müstağni olamayacağı bir müessesedir
- Ferd, nefsanî ihtiraslarına hâkim olmadıkça medenî olamaz
- İnsandaki hodkâmlığı mutedil bir şekle sokacak zabıta dindir
- Din, millî vicdanı vücûda getiren bir âmildir
- Dini hak, fazilet ve mahzı adalettir
- Ahlâk ve ahlâk ilmi
- Din, insandan hiçbir zaman ayrılmayan bir zabıta ve bir hâkimdir
- Dinin gayesi fazileti ahlâkiyedir
- Dindarlarda fazileti ahlâkiye herkesten ziyade metin ve salâbetlidir
- Mu'tekid kimselerde mevcud olan iman ahlâkın en kuvvetli istinadgâhıdır
- Alexey Bertrand ve Herbert Spencer'in fikirleri
- Vicdan üzerine müesses ahlâkın mahiyyeti
- Vicdan ve aklî amelî
- Ahlâklı görünen ba'zı dinsizlerdeki ahlâkın mahiyeti
- Kavanini ahlâkiye için gösterilen tabii ve içtimaî müeyyideler
- Dinsizliğin neticeleri
- Dinsizlik; ahlâk, hukuk, cemiyet ve aile fikirlerini yıkar
- Din fikri büsbütün zail olduğu gün cemiyeti beşeriye tefessüh ederek akibeti mechul bir anarşiye sürüklenir.

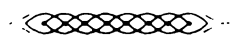

[1]Din, cemiyetin nâzımı olmak itibarile kendisinden beşeriyetin hiçbir zaman hiçbir suretle müstağni olamayacağı bir müessesedir. Bu müessese, ne kadar yüksek prensiplere, ne kadar derin hikmetlere müstenid olursa, lüzumu da o nisbette artar. Feylesof Arthur Schopenhauer'un pek güzel tasvir ettiği üzere, (hayat), his ve arzudan ibarettir. İnsan da gariziyatı itibarile, en hodkâm bir hayvandır. Gariziyat itibarile hodkâmlığın esiri olan insanlar arasında içtimaî hayatın teşekkül, mütekabil emniyet ve meveddetin teessüs edebilmesi için efrad arasında, evvel emirde hodkâmlık ve bunun mevlûdü olan ihtirasların, haksız tecavüzlerin tahdid ve men'i icab eder. Ferd, ferdî arzularına, nefsanî ihtiraslarına hâkim olmadıkça içtimaî bir hayat yaşayamaz. Tabiri diğerle medenî olamaz. Demek ki gariziyat itibarile ihtirasatına bir had olmayan insanlar, maneviyyatı muzırre ve ihtirasati cinaiyelerini tadil ve zabt edecek, hodkâmlığı mutedil bir şekle sokacak bir zabıtaya muhtaçtır. Bu zabıta ise ancak din'dir. Dinî zabıta olmasa idi, insanlar arasında ahlâkî ve hukukî zabıtaların teessüs etmesi imkânsız olurdu.

Din, ferdleri mukaddes duygu ve itiyadlarla birleştirerek millî vicdanı vücuda getiren bir âmil olduğu gibi, cemiyetlerin itilâ ve tekâmülü için de elzem bir müessesedir. Çünkü dini hak, fazîleti ahlâkiyedir. Dini hak, mahzı adalettir.

---

1 Çok kıymetli profesörlerimizden muhterem üstadım Sivas Meb'usu ve Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Şemseddin Günaltay'ın *"Tarihi Edyan"* adlı kitabından aynen alınmıştır. (Sahife: 39-51).

Ahlâk, bugünkü felsefeye göre hürriyetimizi hüsnü istimal etmek ilmidir. Bu telâkkiye nazaran, ahlâk ilmi vazife ilminden ibaret olmuyor mu? Vazife, alel'âde (hayr)ın işlenmesi demektir ki, bunun husulüne (fazilet) ıtlak ederiz. Görülüyor ki fazileti telkin ve teyid itibarile (ahlâk) ile (din) müttehittir. Din, insanları bir takım vazifelerle mükellef tutmak itibarile hürriyeti beşeriyenin hüsnü istimali usullerini tayin ettiği gibi, ma'rufu (iyi ve hayır olanı) emir, münkeri (kötü ve şer olanı) nehiy, suretile de fazîleti telkin etmektedir. Ahlâkın herhangi bir cemiyet için lüzumunda şüphe olmadığından gayesi, fazileti ahlâkiyeyi takrir, hürriyetin hüsnü istimalini teminden ibaret olan dinin lüzumu bu suretle de tahakkuk etmiş oluyor demektir.

Din, beşeriyet üzerinde en mükemmel kanunlardan, en sıkı nizamlardan daha kavi, daha nâfiz bir hâkimdir. Çünkü men'şei kudsîdir. Bu itibarla cemiyetin muhafazai ahengi için din kadar zaruri olan hiçbir âmil yoktur ve olamaz. Zabitai diniye, insandan hiçbir vakit ayrılmayan, nerede ve ne zamanda olursa olsun daima tahtı nezarette bulunduran bir hâkimdir. Bu hâkim vicdanlarda en müessir bir âmil olduğundan insanı gizli aşikâr her türlü fenalıklardan men edeceği gibi, her nevi iyiliklere de sevk eder. Halbuki hiçbir kanun, hiçbir nizam kendi kendisine bu neticeyi temin edemez. İnsan fıtratan hodkâmdır. Fırsat bulur, kanun ve zabıtanın tarassutlarından âzâde kaldığını hissederse, bittabi hodperestliğinin icabatını yapmakta tereddüd etmez. Bu vaziyette insanı fenalıktan men ve tahzir edecek yegane kuvvet, ancak zabitai diniyedir.

Din sayesinde ilmi ilahinin hafî, celî her şey'e tealluk ettiğini bilen insanda kuvvetli bir (irade) hasıl olur. Dindar insan, akidesinin mevlüdü olan bu irade ile hodkâmlığının ihtirasat ve temayülüne galebe ettikten başka diğerkâmlık mertebesine bile itilâ eder. Binaenaleyh, "şer" den müctenib, "hayr" a müvâzıb olur. İşte dindarlar böyle kuvvetli bir irade ve seciyye sahibi oldukları içindir ki, bunlarda fazileti ahlakıye, herkesten ziyade metin ve salâbetlidir. Binaenaleyh her zaman, her yerde, dindar ferdlerden müteşekkil cemiyetlerde müstemir bir nizam ve ahenk bulunur. Felsefei ilmiye ulemasından "Alexey Bertrand", (mutekid kimselerde mevcud olan iman, ahlâk için pek kıymetli bir istinadgâhtır. Ve bu nokta, asla cayi iştibah değildir. Ahlâkı dinînin aynı zamanda bir ahlâkı felsefî olduğunda da şüphe yoktur...) ifadesile bu hakikati itiraf etmektedir.

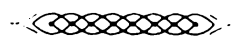
Beşeriyet için ahlâkı dinînin ehemmiyet ve lüzumu pek büyük ve pek mübremdir. Bir millet için, ahlâkı dinînin sukutundan daha müdhiş bir felaket yoktur, denilirse, bir hakikat itiraf edilmiş olur.

İngiltere hükemâsından meşhur "Herbert Spinser" in, "evâmiri ahlâkiye, mukaddes oldukları beyan olunan menşe'lerinde haiz olmaları lâzım gelen hüküm ve kuvveti bugün kaybediyorlar. Ahlâkı dinînin bu suretle inhitat ve zevale yüz tutması kadar müdhiş pek az felaket vardır...) yolundaki telehhüfü ne kadar haklıdır!..

Terakkiyatı maddiyeyi hedef edinen asrı hazırda yalnız dînin değil, ahlakın bile lüzumsuzluğunu iddia eden bazı taşkınlar bulunduğu gibi, ahlâksız bir cemiyetin payidar olamayacağı hakikatine kani olanlar arasında da ahenki cemiyeti tanzim edecek esasati ahlâkiyeyi vicdana tahmil ederek bu suretle "din"den istiğna hasıl ettirmek istiyenler görülmektedir. Ahlâkı dinînin lâzım gelen hüküm ve kuvvetini kaybetmesini müdhiş bir felaket gören "Spenser" bile, felâketi âmmeyi durdurmak üzere, bu yolda bir ahlâk tesisine kalkışmıştır. Fakat, bu yolda bir ahlâk acaba, kudsî menşe'lere istinad eden dinî ahlâk kadar hakimiyet ihraz edebilir mi? Bunun imkânsızlığı "Spenser" teşebbüsatının akametile de sabit olmuyor mu?

Münhasıran vicdan üzerine müesses bir ahlakın mahiyetini takdir edebilmek için evvela, vicdanın ne olduğunu araştıralım: Kamusu Felsefe müellifi "Edmond Goblot" vicdanı "hayır ve şerri fark ve temyiz etmek kuvvesi" diye tarif etmektedir. Hayır ve şerri temyiz kuvvesinden ibaret olan bu vicdan üzerine bir ahlâk kurmak isteyenler, nazariyelerini şu suretle teyid ediyorlar: "Biz" bir fi'lin kıymeti ahlâkıyesini temyiz için bir isti'dadı tabiîyeye malik bulunmasaydık, ilmi ahlâk da hiçbir zamanda mümkün olmazdı. Bir fi'lin ahlâkî ve gayri ahlâkî olmasını intac eden hasse, "şuur"a aid bir şey değildir. Bilakis bu, vicdanın vazifesidir, Hayrı şerden temyiz için şuur bir şahid, vicdan da bir hâkimdir. Gerek azabı derunî, gerek mahzuziyeti ahlâkiye, şerefi insanimizin teâli ve inhıtatının takdiri, kâmilen vicdandan neş'et eder.

Akıl, "hissi selim" namile umumiyetle hak ve bâtıla hükmettiği gibi, "vicdan" namı altında da yine umumiyetle "hayr ve şer" hakkında hüküm verir. "Vicdan ile aklı amelî"den her ikisi bir şeydir..."

Vicdanı, aklı amelî ile tefsir eden bu mütalaa, "İnsanın dini aklıdır, aklı olmayanın dini de yoktur." meâlindeki hadisi nebevînin teyidinden başka bir şey değildir.[2] Hayrı şerden temyiz için şuur bir şahid, vicdan da bir hâkim olduğuna göre, bu hâkimin bir kanunu kudsîyeye göre hüküm vermesi icab etmez mi? Bu kanunu kudsî, hayır ve şerri, helâl ve haramı, rezîlet ve fazîleti takdir ve tayin eden "din"den başka ne olabilir?

Ahlâkiyyunun tavzihine göre vicdanın hizmeti muzaaftır: Vicdan hem kanunu idrâk hem de tatbik eder. Vicdanın kanunu idrâk hususunda hata etmemesi kabul olunabilirse de tatbik hususunda daima hataya maruz kaldığı şübhesizdir. Bu hal, her gün, her şahısta müşahede edilmektedir. İhtiras ve menfaat fikrini telkin eden her safsata, vicdanın hizmeti tatbikiyesini işkâl etmekte, ekmeli mahlûkat olan beşer, garizi-yat sevkile bazan en vahşî canavarlar derekesine inmektedir. Feylesof Leibniz'in, "eğer hendese ahlâk kadar bizim menafi ve ihtirasatımıza karşı gelseydi *"Oklids"* ve *"Arşimid"*in bürhanlarına rağmen, onu da inkâr ve ihlâl eder, hendeseye hayalât ve kıyasati fâsideden ibarettir, der idik..." sözü, ne büyük bir hakikati mu'lindir. Demek ki, ef'al ve harekâtın hayır ve şer kanunlarına tatbiki hususunda, "aklî amelî" ye, tabiri diğerle "vicdan"a nurlu bir rehber lâzımdır. Çünkü vicdanın daima şaşırmakta olduğu sabit bir hakikattir. Bu rehberin nâfiz ve hâkim olabilmesi için mukaddes bir menşee merbut bulunması icab eder. Aksi takdirde, vicdan kendisini şaşırtan safsatalara, şahsî ihtiraslara, hodkâmlık icabatına galebe edemez. Pek güzel takdir edileceği üzere bu rehberi feyyaz ancak "din" olabilir.

Görülüyor ki vicdan üzerine tesis edilecek bir ahlâk bile dinin muavenet ve rehberliği olmaksızın mutaiyet damgasını haiz olamamaktadır. Hiçbir dine merbut olmadıklarını iddia ettikleri halde fezaili ahlâkıyeye riayetkâr oldukları görülen bazı mülhidlerin mevcudiyeti bu iddiayı çürütmez. Çünkü, ictimaiyat ilminin de isbat ettiği üzere her ferd içinde bulunduğu cemiyetin terbiyesi tahtında yetiştiği için haberi olmaksızın o cemiyetin içtimaî kanaat ve vazifelerinde müşârik bulunur. Ve o kanaat ve vazifelerden ayrılamaz. Ahlâklı görülen dinsizler, asırlardan beri terbiyei diniye ile yaşamış, dinî telkinat tesiri altında kalmış olan cemiyetler arasında büyümüşlerdir. Bu cemiyetlerin terbiyesini almış,

---

2 «دين المرء عقله ومن لا عقل له لا دين له»

iyi ve fena hakkındaki prensiplerini gayri şuûrî bir surette kabul etmişlerdir. İşte kendilerinde görülen tecelliyati ahlâkiye, bu yoldaki muhitî tesirlerin bir neticesidir; bu adamlar dinsiz bir cemaat içinde yetişmiş olsalardı, kendilerinde fezâili ahlâkiye namına hiçbir tecellî görülemezdi. Nasıl ki, yamyamlarda böyle bir tezahürü ahlâkî görülmüyor.

Cemiyeti beşeriye, bir takım münasebetin hey'eti umumiyesinden ibaret bir uzviyet gibidir. Bu münasebetin nâzımı esasîsi ise, kavanini ahlâkiyedir. Cemiyetin zinde ve ahenktar olabilmesi, ancak bu kanunlara riayet edilmekle mümkün olabilir. Bu kanuna itaati âmmeyi temin edecek avâmil ise o kanunun kuvvei müeyyidesidir. Şu halde bütün münasebatı hukukiyenin üssül'esası olan kavanini ahlâkıyenin müeyyidatı tabiîye ve ictimaiyelerinin nelerden ibaret olduğunu araştırmak mühim bir mesele olmaz mı? Dine bir kıymeti içtimaiye vermeyenlerle dinsiz bir cemiyette ahlâk kanunlarının hâkim olabileceğini iddia edenlerin, munhasıran bu müeyyidelere istinad etmeleri, bu lüzum ve ehemmiyeti bir kat daha arttırmaktadır.

Deniliyor ki, din, cemiyetler için zaruriyatı içtimaiyeden değildir. Çünkü dinsiz bir cemiyette de ahlâk kanunları tamamile hâkim olabilir. Bu kanunlar sayesinde dine lüzum ve ihtiyaç olmaksızın cemiyet ahenktar bir surette teâlî edebilir. Çünkü ahlâk kanunlarının ifa veya ihlâline karşı, mükâfat ve mücazat verecek tabii ve içtimaî üç kuvvei müeyyide mevcuttur.

Birinci kuvvei müeyyide, vicdandır: İfa olunan vazifeden mütevellid (mahzuziyet), irtikâb edilen kusurları takib eden (nedamet) kanunu ahlâkînin vicdanî müeyyideleridir.

Acaba hakikati hal, bu iddiaya muvafık mıdır?! Hissi dinîden tamamile âzâde olan, çocukluğunda bile böyle bir terbiye almayan bir fertte bu mahzûziyet ve nedamet hasıl olabilir mi? Hasıl olsa bile, bu husul kanunu ahlâkînin nâfiz ve payidar olabilmesi için kâfi midir? Hissi dinîden mahrum ferdlerde ahlâkî bir mahzuziyet ve nedamet müeyyidesi bulunmayacağına, vahşîlerin ef'al ve harekâtı pek kuvvetli bir delil değil midir? İnsan eti yemekle zevkyab olan bir yamyam da ahlakın mahzûziyet ve nedamet müeyyidelerini aramak pek tuhaf bir şey olmaz mı? İşte bunun içindir ki ahlâk âlimlerinden mühim bir kısmı da, (akvamı vahşiyede ahlâkıyet yoktur) hükmünü vermişlerdir.

Fakat, kabul edelim ki, mileli müterakkîyede ahlâk git gide ıttırad peyda etmekte olduğundan, medenî bir cemiyete mensub olan dinsiz ferdlerde vicdanî bir nedamet ve mahzuziyet hasıl olabilsin! Fakat, bu mahzuziyet ve nedametin, o ferdlerin dindar ve medenî bir cemiyet arasında terbiye görmüş olmalarından neş'et etmediğine bir delil ikame olunabilir mi? Daha ileri giderek hatta imkânsızlığa rağmen böyle bir delil ikame edebileceğini farz etmek bile bu nedamet ve mahzuziyetin ahlâk kanunlarının tamamını tatbik ve muhafazası için kâfi olamayacağı şübheden âzâdedir. Çünkü nedamet, herkesin derecei hassasiyetine göre mütehavvil olduğundan hiçbir zaman cinayetle mütenasib değildir ve olamaz.

Medenî cemiyetlere mensub öyle insanlar görülüyor ki, nazarlarında, gayet büyük bir cinayet, hafif bir kabahattan farklı olmuyor. Öyle mahcub ve hassas vicdan erbabına tesadüf ediliyor ki, ufak bir kusuru, büyük bir cinayet derecesinde i'zam ediyorlar. Yine daima görüyoruz ki, nedamet, cinayeti itiyad eden insanlarda gittikçe azalıyor. Hatta cinayetten bir nedamet şöyle dursun, onu bir zevk edinen bazı u'cubeler bile bulunuyor. Esasen, insan kabahat işleye işleye nihayet, azabı vicdanî ve nedamet hissetmeyecek bir hale geldiği müşahede ile sabit değil midir?

Görülüyor ki, hissi dinîden mahrum ferdlerde tasavvur edilen mahzuziyet ve nedameti vicdaniye, kanunu ahlâkî için hiçbir zaman bir müeyyide olamamaktadır. Vicdanın bir kuvvei müeyyide olabilmesi için tesiratı diniye altında bulunmasına ve bu tesiratla daimî surette ikaz ve terbiye edilmesine lüzumu kat'î vardır.

Kavanini ahlâkiyenin ikinci kuvvei müeyyidesi olarak gösterilen (tabiat) hakkında da deniliyor ki,

"Fezâil ve rezâilin husule getirdikleri netayici tabiiye, kanunu ahlâkî için kuvvetli bir müeyyidedir. Çünkü tabiat, kanunlarına karşı vukua gelen her tecavüzü cezasız bırakmaz. Binaenaleyh, rezîlete münhemik olanlar nihayet bir gün tabiatın sillesine uğrayarak mahvolup giderler. Bunların akıbeti diğer insanlar için mucibi ibret ve intibah olur. Bu sayede dine lüzum olmaksızın; cemiyetler arasında kavanini ahlâkiyeye riayetkârlık takarrur ve teeyyüd eder..."

Evet, tabiat, kanunlarına karşı vuku bulan hiçbir tecavüzü cezasız bırakmaz; kanunlarını ihlâl edenlerden şiddetle ahzi sâr eder. Fakat,

tabiatın ihlâline karşı bu kadar bî aman olduğu kanunlar, kavanini tabiiyedir, kavanini ahlâkiye değildir. Bir insan, atalet kanununu hiçe sayarak süratle giden bir şimendiferden atlamak isterse düşer ve parça parça olur. Fakat kanunu ahlâkîyi hetk ve ihlâl edenlere karşı tabiatın intikamına uğradığı görülmüş bir şey değildir. Gerçi, sarhoş fakat, itidal derecesini aşırmayan sahihülbünye ayyaşlar bu kinci kuvvei müeyyidede hiçbir kıymeti haiz değildir.

Fakat, kanunu ahlâkîyi hetk ve ihlâl edenlere karşı tabiat lâkayıttır, babasına hurmet etmeyen, kâşanesinin kapısı önündeki fakir açlıktan can çekişirken midesini en leziz taamlarla dolduran adamların, tabiatın pençei intikamına uğradığı görülmüş bir şey değildir. Gerçi, sarhoşlukta ifrat edenlerin alkolik olarak telef oldukları vâkidir. Fakat, itidal derecesini aşırmayan sahihülbünye ayyaşlar, alkoliklere nisbetle daha çok değil midir? Demek ki "din" nazarı itibara alınmadığı takdirde ahlâk için gösterilen bu ikinci kuvvei müeyyide de hiçbir kıymeti haiz değildir.

Kanunu ahlâkînin üçüncü kuvvei müeyyidesi olarak da (cemiyet) gösterilmektedir.

Deniliyor ki, herhangi bir cemiyette kavanini ahlâkiyeye riayetkâr olanlar cemiyetin mükâfatına, onları hetk edenler de mücazatına maruz kalırlar. Binaenaleyh, her ferd ahlâk kanununa itaate mecbur olur. Acaba bu iddia vâkıaya mutabık mı? Cemiyetler insanlara ahlâkî hareketlerinden nâşi mükâfat veya mücazat veriyorlar mı? Cemiyetlerin ahvalini tetkik ettiğimiz zaman görüyoruz ki, hiçbir cemiyet bu hususta ne mükâfat ne de mücazat veriyor. Belki kendini müdafaa ile iktifa ediyor. Bugünkü Avrupa cemiyeti medeniyesinde kabul edilmiş olan felsefei hukuka göre vezaifi ahlâkiye, bir kuvvei hariciye ile teyid edilmeyerek herkesin ihtiyarına terk ve yalnız mer'iyeti temenni olunmuştur. Bu hususta kabul edilen düstur şudur: insan, gerek şahsına ve gerek hem cinsine karşı olan vezâifi ahlâkiyesinin ifası hususunda cemiyetin kuvvei cebriyesine maruz kalamaz. Her cemiyet, efradını vazifei ahlâkiyesinin ifasında serbest bırakmıştır. Çünkü bu hususta bir müdahale, o ferdin hürriyetine tecavüzdür.[3]

---

3 Bir adamın, intihar teşebbüsünde bulunan bir şahsın intiharına mani olması gibi bazı ahvalde müdahale tecviz ve kabul edilmiştir. Fakat bu tecviz, intihar teşebbüsünde bulunan şahsın meslûbülınan olması yani tamamen hürriyetine malik bulunmaması gibi bir sebebe müstenittir. Bu teşrihe göre, fiili intihar men edilmekle müteşebbisin hürriyetine tecavüz edilmiş değildir.

Ulemayı hukuka göre, bir şahsın kendine karşı olan vezâifi ahlâkiyesine müdahale, hürriyetine tecavüz olacağı gibi hemcinsine karşı olan ahlâkî vazifelerine müdahale de doğru değildir. Gerçi insanın kuvvayi zatiyesini inkişaf ettirerek naili saadet olması, içinde yaşadığı cemiyet sayesindedir. Bu itibarla, cemiyetten gördüğü iyiliğe karşı cemiyetin muhtacı muavenet efradına yardım etmesi icab eder. Fakat, insanın en birinci vazifesi, kendi kuvvayı zatiyesini inkişaf ettirmek olduğundan hiçbir zaman başkalarına muavenet etmeğe icbar edilemez. Cebredilirse, o muavenet, bir emiri hayır olmaktan çıkar. Binaenaleyh, bir kıymeti ahlâkıyesi de kalmaz. Şu izahat da gösteriyor ki, munhasıran ahlâkî olan vezaif hakkında cemiyetin hiçbir müdahalesi yoktur. Esasen fi'liyat sahasında da her memlekette bunun böyle olduğu görülmektedir. Cemiyati medeniye içinde bugün hürmetsiz bir evladın, sadakatsiz bir dostun, aşikâr olmayan bir fuhşun mücazata uğradığı işitilmiş bir şey değildir. Kavanini cemiyet, ancak hukukî olan umuru derpiş etmektedir.... Çünkü cemiyet ancak gözü önünde cereyan edecek kabâyih ve cinayâtı men ve tecrim edebilir. Halbuki cerayim ve cinayatın ekserisi polis ve zabıtanın nüfuz edemeyeceği mahallerde vuku bulur. Bu kadar çürük bir kuvvei müeyyideye istinaden, cemiyeti beşeriye arasında kavanini ahlâkiye nasıl teessüs edebilir?

Kanunu ahlâkînin kuvvei müeyyidesi efkârı umumiye olduğu iddiasına gelince:

Bu iddia da diğeri kadar çürüktür. Çünkü efkârı umumeyenin mahir ve fettan insanlar tarafından tağlît olunabileceğini görüp dururken, böyle bir iddiaya ne suretle kıymet verilebilir? Bundan başka gizli faziletler hakkında efkârı umumeyenin bir hüküm verebilmesi mümkün değildir. Halbuki faziletin en saf ve halisi, mahfî olanlardır. Ekseriya en büyük rezîletler, gizli bir surette ika olunurlar. Tabiî efkârı umumiye bunlardan da haberdar olamaz. Esasen bir cilâyi zarafete bürünmüş ne kadar rezâilin, efkârı umumiyede ekseriya şayani takdir görüldükleri her vakit ve her yerde müşahede olunmuyor mu? Hud'a veya müdahenede maharetkâr olan bir çok şerirlerin efkârı umumiyede, pek yüksek mevaki işgal ettikleri her memlekette görülüp işitilmiyor mu? Demek ki efkârı umumiye bu hususlarda ekseriya dâl ve mudildir. Bu surette ahlâk için bir kuvvei müeyyide olabilmesi mümkün değildir.

İşte bu tafsilatla da tebeyyün ediyor ki, kavanini ahlâkiyenin temini cereyanı ve ahenki cemiyetin muhafazası için, kuvvei müeyyide ancak kudsî bir esasa müstenid (din) olabilir. Vaktile *Eflâtun*'un yüksek bir sesle ilan ve reybiyyundan olmasına rağmen *Voltaire*'in bile bizzarure kabul ettiği üzere rahim ve zülintikam bir Allah'ın vucudüne imandan başka bir yol yoktur.

Herbert Spencer'in de şu itirafı pek manidardır: "İlmin terakkisi, gittikçe daha bedihî bir surette isbat ediyor ki, hakikatini anlamadığımız, anlayamayacağımız bir vücudü mutlak vardır. Bidayet ve nihayetini tasuvvur edemediğimiz bu kudreti sermediye, her yerde tecelli ediyor, her şey ondan zuhura geliyor?[4]

Dinsizliğin netayicini nazarı itibara almak da, insanı dinin lüzumu içtimaîsini itirafa mecbur eder. Dinsizlik evvela ahlâk, saniyen hukuk fikirlerinin zıyaını intac etmektedir.

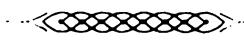
Çünkü din olmadığı takdirde, ahlâk için bir kuvvei müeyyide kalmadığından bizzarure dinsizlik her türlü fazayihın intişar ve tevsiine ve neticede ahlâk fikrinin zıyaile cemiyetin inhilal ve inkırazına sebeb olur. Dinsizlik aynı zamanda hukuk fikrini de yıkar. Çünkü bütün kanunların temeli hukuk fikridir. Hak ise, bir faaliyeti insaniyedir ki, kanunu ahlâk nazarında insanlarca mer'î tutulmak icab eder ve ademi riayet halinde cebir istimali câiz olur. Bu tarifin de gösterdiği üzere fikri hukuk da ahlakın kudsî esaslarına müstenittir. Hiç kimse tereddüd etmez ki adalet, bir fazilet olduğu için mukaddestir. Demek ki ahlâk yıkıldığı takdirde, ona istinad eden fikri hukuk ve binaberin bütün kanunlar yıkılmış olacaklardır. Tabiri diğerle nâfiz olan kıymeti kudsiyelerini kaybederek iskelet halini alacaklardır. Böyle bir neticenin cemiyet ve hürriyet fikirlerini de tamamile söndüreceği tabiîdir.

Salisen, dinsizlik cemiyetlerin de inhidamını mucib olur.

Çünkü cemiyet, efradı arasında ahlâkî tesanüd bulunan bir zümre, bir hey'et demektir. Bu tesanüd, ancak cemiyeti teşkil eden ferdlerin itikad duygularının müşterek olmasile hasıl olur. Din ortadan kalkınca tabiatile bu tesanüd de zeval bulur.

---

4 Herbert Spencer - *Principes de Sociologie.*

Dinsizlikte müşterek olan insanlar arasında yeni bir tesanüdi içtimaî tekevvün edemez mi?

Bu suâle bilâ tereddüd, hayır cevabını verebiliriz! Çünkü, dinsiz bir ferd, münhasıran gariziyatın mahkûmu bulunacağından, bittabi harekât ve ef'alinin bâis ve nâzımı hodkâmlık olacaktır. Halbuki hodkâmlık cemiyetin mebnâyi istinadı olan diğerkâmlığın zıddıdır. İşte bundan dolayıdır ki münhasıran dinsizlerden mürekkeb bir cemiyetin payidar olabilmesi mümkün değildir. Dinsizlik, cemiyet için bir afet olduğu gibi ferdler için de en büyük bir felakettir. Kuvvayi tabiiyenin mahkûmu olan insana hayatı sevdiren, ona saadet ümidleri saçan menba', "din" dir. Bu men'baın feyzinden mahrum olan bir ferd maddî hayat için lâzım olan bilcümle esbabı refaha müheyya olsa bile, yine bedbahttır. Çünkü hayatın en nevşîn menbaı saadeti olan ihtisasati âliye ve maneviyeden mahrumdur. Hayattan ruhani bir zevki yoktur. Böyle bir adam, rehgüzari hayatta maddî bir felâkete uğradığı zaman kendisi için hayatına hatime çekmekten başka bir medarı teselli, bir ümidi necat bulamaz. Maddî felâkete maruz kalmasa da hayatı yine mes'ud geçmez. Ezvakı maddiyeden pek çabuk usanacağından ömrü daimî bir can sıkıntısı ile geçer, bilhassa hengâmı piride hayat kendisine bir girân olur; ya intihar eder veya ıztırab içinde düzehî bir hayat geçirmekte muztar kalır. Bu dinsiz aynı zamanda fakir de olursa hem şahsı hem de içinde yaşadığı cemiyet için hakikî bir musîbet olur; medari ümid ve teselliden mahrum bulunduğundan hayatın meraret ve ihtiyaçlarına karşı müracaat ereceği yegane çare ya intihar veya cinayet olur.

Dinsizlerin bilhassa dinli cemiyetler arasında bâis olacakları felaket müthiştir. Dinsiz nazarında cemiyetin mukaddes tanıdığı şefkat, fazilet, mürüvvet ve insaniyet gibi necibelerin hiçbir kıymeti ve manası yoktur. Çünkü zadei din olan bütün ahlâkî düsturlar, esaslar, kendince hiçtir, esassızdır. Dinsiz olsa olsa ancak kavanini tabiatı tanır. Tabiatte ise rekabet, mücadele ve mukateleden başka bir şey yoktur. Cihani uzviyette kavi daima zaifi eziyor. Her hayvan, her nebat, kendi bekasını, diğerlerinin fenasında arıyor. Bekaya elyak olanlar olmayanların yerine geçiyor. Hülâsa, tabiat, ferdî hayattan başka bir şey'e hâdim olmuyor.

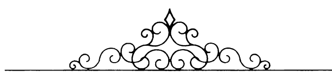
Tabiatı rehber ittihaz eden dinsizler de, bizzarure cemiyet mefkûresi yerine ferdî mefkûre kaim olacağından, bu halin netayici içtimaiyesi, insanların behîmî bir derekeye sukutundan başka bir şey olamaz. Şu

mütalea derpiş edilirse, dinsiz bir anarşistin, bir bomba ile bir anda binlerce adamı itlâf ederken zerre kadar vicdan azabı hissetmemesinin sebebi anlaşılır.

Dinsizlik yalnız ferd ve cemiyetin değil, ailenin de sebebi felâketidir. Dinsizi ailesine bağlayan rabıta ancak menfaattir. Bu menfaat sarsıldığı veya daha kârlı menafiile karşılaştığı takdirde aile rabıtasının kopması gayet tabii bir şeydir. Görülüyor ki, cemiyati beşeriyeyi bu gibi müdhiş sukut ve inhilâllerden kurtaracak yegane âmil dindir. Dinin, hayatı cemiyetin zaruriyatından bulunduğu ve insanların dinsiz olarak bir cemiyet halinde yaşayamadıkları, Fransa inkılâbı kebiri hengâmesinde görülen ahval ve tezahürat ile kat'iyen tahakkuk etmiştir. Papazların ifratına karşı âteşîn bir nefret duyan ihtilâlciler, bir taraftan Hristiyanlığın ilgasını ilan ederken diğer taraftan da evvela "Mezhebi hak", saniyen "Mezhebi vücudi a'zam" namlarile bir takım garib dinler icadına kalkışmış ve en sonra yine Hristiyanlığa rücu' etmişlerdir. "Heber" gibi, külliyyen din aleyhtarı olan ihtilâlcilerin, İseviyet yerine "Mezhebi hak" namile yeni bir din ikamesine mecbur olmaları, içtimaî ve ruhi tazyikat tahtı tesirinde vukubulmuş olduğu şübhesizdir.

Hristiyanlığa giydirilen şekli hurafî, a'sarı ahîrede mütefennin dimağları tatmin edememeğe başlayınca vicdanların din ihtiyacını cemiyetlerin ahenk ve intizamını temin için bazı mütefekkirler tarafından "Dini tabii" veya "Dini ahlâkî" namile bir din vaz'ına kalkışılmış olması da, cemiyeti beşeriyenin dinsiz kalmasından ve dinin hayatı içtimaînin zaruriyatından olmasından neş'et etmiştir. Filhakika, din fikri zail olduğu gün cemiyeti beşeriyenin tefessüh ederek bî aman ve akibeti mechul bir anarşiye sürükleneceğinde şüphe yoktur. Din, gerek efradın, gerek ailenin ve gerek cemiyetin saadeti noktai nazarından beşeriyet için en mübrem ve en lüzumlu bir müessesei içtimaiyedir."

DİN, BEŞERİYETLE DOĞMUŞ VE ONUNLA DEVAM EDECEKTİR

- Din fikri insanla beraber doğmuş olan esas fikirlerdendir
- Yalnız tarihî asırlarda değil tarihten evvel yaşamış insanlarda da bu fikrin mevcut olduğu anlaşılmaktadır Allah ve vazife ve ebediyet cihan şumûl fikirlerdir
- Bütün levazımı medeniyeden mahrum insanlar bulmak mümkünse de ulûhiyet fikrinden mücerret insan yoktur
- Din her kavmin medeniyetine, müesseselerine esas olmuştur
- Cem'iyetler de bütün hayatı melekelerini dinin füyuzatından iktibas etmişlerdir
- Sosyolojiye göre din, içtimaî âmillerin en esaslısıdır
- İnsaniyet yaşadıkça din bakidir
- Ba'zı feylesofların itiraf ve şehadeti
- Diyanet gayet kuvvetli bir ağaç gibidir
- İlmin terakkisi beşeriyeti dinden müstağni kılabilir mi?
- İlim ile dinin mevzuu ve gayeleri
- Bunları yekdiğerile karıştırmamak lâzımdır
- Feylesof Descartes'ın güzel bir sözü
- Spencer ve William James'in mütalealan
- Müslümanlık ilme ve akla istinat eder
- Müslümanlık dünya için de ahiret için de ilim lâzım olduğunu ilan ediyor
- Müslümanlıkta ilim ve din münazaası kat'iyen bahis mevzuu değildir

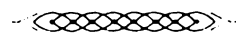
Hakiki din ile ilim arasında niza' yoktur

Beşer tarihinin tetkiki gösteriyor ki, din fikri insanlarla beraber doğ muştur. Tarihî asırların hiçbirisinde bundan haberi olmayan bir mille te tesadüf edilememiştir. Nerede insan varsa muhakkak orada bir nev iman ve ibadet vardır.

Tarih, cemaat halinde tanıdığı içtimaî hey'etlerin hepsinde bir dini hâkim olduğunu haber veriyor. Hatta tarihten evvelki zamanlarda yaşa mış olanlarda bile din fikrinin, dinî hislerin varlığı inkâr olunamaz b hakikat olmuştur.

Filhakika, beşer en ibtidaî devirlerinde bile, maddiyatın arkasınd bir takım hakikatler olduğunu sezmiş, hayır ve şerri, hüsün ve kubh seviyesile mütenasib bir surette temyiz eylemiş, bütün harekât ve se kenâtına hâkim ahlâkî bir kanunun lüzumunu ve mevcudiyetini his setmiştir. Bu ise hissi dinî'den başka bir şey değildir. Anlaşılıyor ki, dir beşerî, hayatın levazımındandır. Beşeriyet yaşadıkça din de yaşayacal fikrin, idrakin, düşünce ve anlayışların yükselmesile din fikri daha ziya de ve daha esaslı bir surette kuvvet bulacaktır.

Bu öyle bir ihtiyaçtır ki, müsbet ilimlerin terakkisi beşeriyeti b ulvî histen müstağni kılamayacaktır. Müsbet ilimler ne kadar terakl ederse etsin, beşeriyette dinin işğal eylemiş olduğu saha yine kendisir hâs olan mevkii muhafaza edecektir. Bundan ulûm ve fununa zerre ka dar bir nakasa da gelmez. Çünkü her birinin sahaları başkadır. Bunu içindir ki, son asrın büyük mütefekkirlerinden bir çokları din fikrini

gittikçe daha ziyade kuvvet peyda edeceğine ve hatta daha esaslı bir inkişafa mazhar olacağına kani olmuşlardır.

Biz de tam bir imanla diyoruz ki, hakikî, ezelî ve ebedî bir mebdee istinad eden, akla layık olduğu payeyi veren ve insanlığın saadeti gayesini istihdaf eyleyen din, beşeriyet yaşadıkça dâim ve bakidir. Dini hak ile hakikî ilim ve fen arasında kat'iyyen nizâ ve gerginlik de yoktur.

İZAH

Din insanla ikizdir

Bir takım efkârı esasiye vardır ki bunlar, hemen hemen beşeriyetle beraber doğmuştur. İşte din fikri de bunlardan biridir. Din, bazı hasta dimağların zannettikleri gibi beşeriyete sonradan telkih edilmiş ârâzî bir şey değil, belki ruhun fıtrî bir kuvvesi, bir hasîsasıdır. İstinad eylediği mebde' gibi hakikî, ezelî ve ebedîdir. Kur'an-ı Kerim'in bize pek açık olarak bildirmiş olduğu bu hakikat, tarihi edyan mütehassıslarının derin ve esaslı tetkiklerile de teeyyüd etmektedir.

Max Müllér'in[1] *esaslı tetkikleri de gösteriyor ki,* ibadet ve tapınmak fikri beşeriyetle kardeş fıtrî bir hasîsadır. Alel'âde tarihî tetkikler bile şehadet eder ki, bu his; medenî bedevî ve hatta vahşî bütün insanlarda umumî ve esaslı bir ihtiyaçtır. Vaktile mağaralarda, taş kovuklarında tamamile behimî bir hayat geçirmiş ibtidaî kavimlerin de bu ihtiyaçtan vâreste kalmamış oldukları, bize kadar intikal eden eserlerinden anlaşılmaktadır. "*Allah, vazife, ebediyet...* Bütün bunlar âlemşumül fikirlerdir. Onlara her vakit, her yerde bütün insanlar tarafından iman edilmiştir. Seyahatınızda çok gitmezsiniz ki mâbedlere yahud mâbed harabelerine, mihrablara ve ibadetlere tesadüf etmiş olmayasınız. Beşeriyet tarihini arkaya doğru ne kadar tetkik ederseniz ediniz tâ bidayetten beri insanların Allah'ı düşünmekte ve ona ibadet etmekte, doğruya çalışmakta, hemcinslerini sevmekte ve dostlarının ruhları ölümün ötesinde, görünmeyen bir âleme intikal ettiğine bakmakta olduklarını göreceksiniz."[2]

Yine tarihi edyan ulemasından diğer bir zat da[3] **şöyle diyor:**

"Din, beşeriyet tarihinde en ziyade hâkim olmuş bir âmildir. Dinî hisler, tabiatımızın ezelî bir vasfı, ayrılmaz bir hasîsasıdır. İnsan mahi-

---

1 Garbde ilim ve tarihi edyana aid eserlerde meşhurdur.
2 Samvel Langfelları; Amerikalı, 19 uncu asır.
3 Benyamin Constant.

yeti düşünülürken zihne derhal bir de din fikrinin gelmemesi kabil değildir. Bu fikrin muhtelif asırlar ve mekânlarda mütevâlî ve mütehavvil bir surette inkişafı neticesindedir ki muhtelif dinler zuhur etmiştir."[4]

Filhakika, ilimden, mektepten, paradan, mecalis ve mehafilden büsbütün halî bir yer bulmak mümkündür. Fakat ilahi bir mâbetten, bir nevi ibâdat ve tâatten hâlî bir yer bulmak mümkün değildir. Nerede insan olduğu anlaşılmış ise orada bir nevi iman ve ibadet âsârı da görülmüştür.

Beşer; en ibtidaî devirlerinde bile göz ile görünen, el ile tutulan maddenin arkasında bir takım hakikatler olduğunu anlamış ve onlara iman etmiştir.

Hayır ve şerrin, hüsün ve kubuhun ayrı ayrı şeyler olduğunu, bütün harekât ve sekenâtına hâkim bir kanunun lüzumunu -idrakinin seviyesi ile mütenasib bir surette- sezmiştir. Bu ise hissi dinden başka bir şey değildir.

Tarih, cemaat halinde tanıdığı hey'etlerin hepsinde bir dinin hâkim olduğunu itiraf etmektedir. Âsâri tarihiyeden hiçbiri yoktur ki, "tedeyyün" dediğimiz bu fıtrî histen mahrum olsun! Tarihin cemaat halinde tanımış olduğu hey'etler mutlaka bir dine tabi olmuş, ibadet namına bir çok merasim ve âyînler yapmıştır. *Animistler, Fetişistler, Totemistler, Putperestler,* yıldıza ve ateşe tapanlar bile ulûhiyet endişesile yürüyen, tapmak ihtiyaçının doğurduğu bir çok âyînlere tabi olmuştur. Tarihi beşerin kısmı mazbutunda isimleri görülebilen kavimler, birer din ile mütedeyyin oldukları gibi, tarihten evvelki devirlerde yaşamış olan insanlarda dahi din fikrinin mevcudiyeti inkâr edilmez bir surette anlaşılmıştır. Zamanımızdan üç yüz elli bin sene evvel yaşadıkları; bıraktıkları bakaya ve müstehâsât ile tahmin olunan insan kütlelerinde bile din fikrinin mevcud olduğu bazı âsâr ve alâim ile tezahür etmektedir. Mevtâlarını bir itinayi mahsus ile hep bir vaziyette defnetmiş olmaları, kabirlere dikilen azîm taş parçaları, makber ittihaz olunan mağaraların tertibi ve daha bir çok alâim onlarda da din fikrinin mevcud olduğunu gösteriyor.

Demek oluyor ki, insanlar putlara tapacak, taşlara ve ağaçlara secde edecek kadar cehâlet ve vahşet içinde yüzdükleri zamanlarda bile dinî

---

4 "Dinlerin esası bir olup ihtilâf, dinlerdeki inkişafa aittir" demek istiyor. Bu cihet, bundan sonraki bahislerde izah edilecektir.

alâka ve hislerden âzâde kalmamışlar ve böyle gayri marzi bir halde olsa bile hiçbir zaman bu hakikatin tecelligâhı olmaktan kurtulamamışlardır.

Hülâsa, ruhun fıtrî bir hasîsası olan din fikri insan ile beraber doğmuş, her kavimde içtimaî hayatın ihtiyaç ve icablarına göre inkişaf etmiş, her kavmin medeniyetine, müesseselerine esas olmuştur. Kablettarih zamanlara ait ve saik ve kütübü mukaddesenin de natık olduğu vechile hukukun, içtimaiyatın esası diyanetin metanetli taşlarile atılmış ve bu muhteşem binanın tezyinatı da hiç şübhesiz, o faziletin mukaddes edevatı ile çakılmıştır. Din; ferdler için fıtrî ve hılkî bir lüzum ve zaruret halinde nasıl devam edip gelmiş ise, ferdî uzuvların imtizacatından müteşekkil cemiyetlerin bünyeleri için de mâbihil'hayat vazifesini ifa etmiştir. Ferdler gibi, cemiyetler de bütün hayatî melekelerini dinin füyûzatından iktibas etmiş oldukları bir kat'iyeti tarihiyedir. Bugünkü sosyolojinin, dini, içtimaî âmillerin en esaslısı telâkki etmesi de bundandır. Binaenaleyh bir hakikat olmak üzere diyebiliriz ki, beşeriyetin ferdî ve içtimaî hayat ve saadeti din fikrine merbuttur; bunun içindir ki, beşer hiçbir vakit dinsiz yaşamamıştır.

İnsaniyet Yaşadıkça Din Bakîdir:

Din fikri insaniyetle beraber doğduğu gibi, beşeriyet yaşadıkça da muhallettir. Hilkatten bu âne kadar mevcudiyetini tanıttırmış olan bu tabii hissin asrı hazırda zaiflemesi şöyle dursun, bilâkis fikir ve idrakin teâlîsi ile mütenasib bir surette daha ziyade kuvvet peyda edecektir. Nasıl ki kavanini tabiiyeyi tetkik ve ihata eden büyük mütefekkirlerde bu fikrin daha esaslı bir inkişafa mazhar olduğunu görüyoruz.

Herbert Spencer[5] gibi büyük bir feylesofun: "Biz bir taraftan tetkik ve taharride ileri gittikçe diğer taraftan o nisbette derinleşen bütün bu esrar meyanında bir hakikati vâzıhaya zaferyab olduk ki, o da; insanın fevkınde bütün eşyanın menşei olan bir kuvvei ezeliye ve ebediyenin mevcudiyetinden ibarettir. İlmin terakkisi daha bedihî bir surette isbat ediyor ki, hakikatini anlayamadığımız ve anlayamayacağımız bir *vücudi mutlak* vardır; bidayet ve nihayetini tasavvur edemediğimiz bu kudreti sermediye her yerde tecelli ediyor ve her şey ondan zuhura geliyor." demesi de fikrimizi teyid etmez mi?

---

5 1820 - 1903.

Spencer'in bu itirafatı, ilmimiz terakki ettikçe kıdem ve beka sıfatile muttasıf, ilmî her şey'i muhit, künh-ü hakikati idrâk ve tasavvurdan hariç bir Hâlikı Zülcelâlin varlığını yakinen idrâk ediyoruz." demekten başka bir şey midir? Bu ise, «سبحانك ما عرفناك حق معرفتك يا معبود» tarzındaki İslamî hakikatin tekriri meâli demektir.

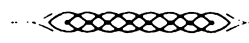
Filhakika ruhun varlığı, nübüvvet ve vahiy, peygamberlerden zuhur eden mucizât gibi bir çok mes'elenin imkânı aklîsi; ilim ve felsefenin terakkiyatı ile daha ziyade kat'iyet kesbediyor. Kavanini tabiiyenin imkânını takrir eden felsefî usul ile harikulâde ve mu'cizatın imkânını isbat etmek pek ziyade kolaylaşıyor.

Binaenaleyh ilmin terakkisi, dinin lüzumunu daha ziyade meydana çıkaracaktır. Nasıl ki, vaktile Avrupa'da ilim ve fen ile meşgul olan pek çok kimse vahyi, nübüvveti, hatta ülûhiyeti bile kabul etmekte tereddüd gösterdiği halde bugün nübüvveti, vahyi ruhun muhalled bulunduğunu, bu hayattan sonra insanlar için ebedî bir hayat mevcud olduğunu kabulde tereddüd etmemektedir.

Feylesofu şehir *"Ogust Spatye"* Felsefei edyanında dinin kıdemini, beşeriyete lüzumunu, ilmin terakkisi ile bundan müstağni olunamayacağını pek vâzih bir surette isbat ettiğinden bervechi âti naklediyoruz: *"Ben niçin mütedeyyinim?"* suâlini nefsime irad eder etmez kendimi şu cevabı vermekte muztar görüyorum: *Ben mütedeyyinim, çünkü hilâfına muktedir değilim.* Evet, tedeyyün benim zatimin levazımı cümlesinden bir lâzımı manevîdir. Bana diyorlar ki, sendeki bu hal, verasetin yahud mizacın tesirinden münbaistir. Ben de onlara diyorum ki, vâkıa ben de kendime bir çok defa bu yolda itirazlarda bulundum. Lakin gördüm ki, bu kabilden olan mülâhazalar mes'eleyi geriletiyorsa da hal edemiyor. Şahsî hayatımda müşahede etmekte olduğum zarureti tedeyyünü beşerin içtimaî hayatında daha kuvvetli görmekteyim. Çünkü dinin eteğine sarılmak hususunda o da benden geride değildir.

"Diyanet, gayet kuvvetli bir ağaç gibi insaniyetin geçirdiği inkılâbâtın kâffesinde muhafazai hayat etmiş ve edecektir. Vakıa bu ağacın meydandaki cüzuru binlerce defa kesilmiştir; lakin cezri aslisi sureti daimede sakler, feri'ler yetiştirmekten asla hali kalmıyor...

"O halde din muhallettir; zevalinin ihtimali yoktur. Hem zaman geçmekle menbaının kuruması şöyle dursun, felsefî fikir ve hayatın elîm

tecrübeleri gibi iki müessirin tesiri altında biz o menbaın gittikçe derinleştiğini, genişlediğini görmekteyiz. Öyle ise din düşmanları pek ferahlanmasınlar, taraftarları da kederlenmesinler. Çünkü evvelkilerin ferahı ile sonrakilerin kederi her iki tarafın da dinin aslına, menbaına vukufu olmadığından ileri geliyor. Eğer bunlar iyice tetebbu' etmiş olsalardı, dinin zevahiri hâriciyesi[6] ne kadar tehdid altında ise, kendi dahilî hayatının o kadar payidar, o kadar masun olduğunu görürlerdi. İnsaniyetin hayatı diyanetle başlamış olduğu gibi diyanetle kesbi kuvvet edecek, diyanetle nihayet bulacaktır."

Ulum ve fününun terakkisi beşeriyeti dinden müstağni kılamaz.

İyi amma, ulûm ve fünun, beşeriyetin ferdî ve içtimaî, maddî ve manevî tekâmülüne kâfi değil midir? Bunların günden güne terakki etmesi beşeriyeti dinden ve din fikrinden müstağni kılmaz mı? İlmin inkişafı din aleyhine, dinin inkişafı ilim aleyhine bir hâdise değil midir?

Buna tabii olarak *"hayır"* diye cevap vereceğiz. Çünkü bu suâllere *"evet!"* diyebilmek için insan mahiyeti ile ulûm ve fününun mevzuundan gaflet göstermek lâzımdır. Ulum ve funun ile din sahasını karıştıranlardır ki, burada tam manasile bir çıkmaza sapmışlardır.

Filhakika, on dokuzuncu asrın sonlarına doğru ilmin göz kamaştırıcı terakkiyatını, fennin hudutsuz gibi sanılan inkişaflarını din aleyhine kat'î bir hâdise olarak görenler bulunmuştur. Her hakikati gördüğünü, anladığını tevehhüm eden bir cereyan, *materyalizm,* daha kuvvetli silâhlarla ortaya atıldıktan sonra her şey'i maddî bir çerçeve içinde muhakeme etmek ve yine böyle maddî bir neticeye bağlamak modası başgösterdi. Maamafih, maddiyatçılık hiç farkında olmadan tekrar dinî hisleri kuvvetlendiriyordu. Çünkü, her gün biraz daha terakki eden ilim ve fennin, evvelce zan olunduğu gibi, bütün meçhulleri halletmediği, belki mevcud mechullere terakkisi nisbetinde her an bir yenisini ilave ettiği hayretle görülüyordu. Yeni yeni meydana çıkan bir çok hâdisenin sebebi izah edilemeyince *"mâba'dettabia"* denilmekle hiçbir şey ifade edilmiş olmuyordu. Zira sebebi anlaşılmayan hâdise ve vâkıalar yanında anlaşılanları nisbetsiz derecede ehemmiyetsiz kalıyordu. Bugün ilim ve fen, bilmediklerinin hududunu tamamlamış olmak iddiasından çok uzaktır.

6 Ruhban tarafından diye karıştırılan hurâfat.

Fennin hududu dâhiline girmiş bir çok nazariyeler mukabil nazariyelerle, farazıyeler mukabil farazıyelerle değişip duruyorlar.

Binaenaleyh, din ile ilmin, bilhassa son asırlarda yekdiğerine karşı almış oldukları cebhe, şeklî bir görünüşten başka bir şey değildir. Hakikati halde ilim ve din münazeası denilen münakaşalar fennin mevzu ve gayesini anlamayan kafalarla, dini iyi anlamayan fikirlerin mahsulüdür. *"Dini hak"* ile *"hakikî ilim ve fen"* kat'iyen münazea etmezler. *Dini Hak*, akla dayanır; akıl ve ilim vasıtasile hakikati isbat imkânını bulur.

Dini hak, ilmin en büyük müşevviki ve yardımcısıdır. İlim ve fen de dini Hakk'ın doğruluğuna en büyük burhan teşkil etmektedir.

İngiliz hakîmi şehiri Herbert Spencer *Terbiye* adlı eserinde bu mevzuu aydınlatarak diyor ki, "Nihayet şunu da beyan ederiz ve beyanımızın büyük hayreti mucib olacağında şüphe etmeyiz ki, fen, bahşettiği terbiyei diniye itibarile de terbiyei âdiyeye müreccahtır. Burada din ve fen tabirlerini mahdud ve âdi manalarında değil, belki en vasi' ve şumullü manalarında kullanıyoruz. Şübhesiz ki hakikî fen, din namı altında görünen ve fakat onunla alâkası olmayan bazı hurâfâta muhasım ise de dini hakîkîye karşı husumet beslemez. Yine şüphe yoktur ki ortada gözüken fennin büyük bir kısmına bir dinsizlik şemmesi nüfuz etmiştir. Fakat satıhlardan âmâka derinleşen hakikî fen, din aleyhtarlığı şaibesinden uzaktır...

"Muallim Dhaksley" de bir hitabesinde şöyle söylemektedir: "Hakikî fen ile hakikî din öyle ikiz hemşirelerdir ki, bunlardan herhangi birinin diğerinden ayrılması muhakkak ikisinin de sebebi mevti olur. Zira fen tamamile dindar olduğu nisbette yükselir; din dahi temelinin fennen derin olması nisbetinde büyür.

"Hükemânın eserleri ve büyük işleri, zekâlarının mahsulü olmaktan ziyade fevkalâde dindar olan bir ruh ve fikrin mahsulleridir. Hakikat onların kiyaseti mantıkiyelerinden ziyade sabır ve azimlerine, aşk ve muhabbetlerine, sıdk ve hulûslarına ve nefislerinden geçmelerine râm olmuştur."

Binaenaleyh *materyalizm* bugün hâkim bir fikir değil, sadece kuru bir iddia halinde kalmış bir cereyandan ibarettir, denilebilir.

İlim ve din münazaası:

İlim ile din arasında hiçbir suretle niza' da yoktur. Esasen *Descartes*'ın dediği gibi ilmin kendisine mahsus malikânesi vardır: Tabiat! Kendisine mahsus bir gayesi vardır: kuvvâyi tabiiyenin temellükü! Kendisine mahsusâlâtı vardır: riyaziyat ve tecrübe! Demek ki ilim ve fennin iştigal edeceği zemini mesai, yalnız hadisat ve şuunâtı maddiye sahasıdır. İlim ve fen hiçbir vakit tecrübe ve tetkik vadisinden çıkamaz. Binaenaleyh ilim ve fen bu meydanda kaldıkça hâkimdir, muta'dır. Bunun haricindeki sözleri salâhiyet harici sayılır. Aynı zamanda dinin de kendine mahsus bir mevzuu vardır ki, o da doğrudan doğruya insanın kendisidir. Birinci derste izah ettiğimiz gibi, dini hak, akıl sahibi olan insana hitab eder, bizzat insanın ve ruhun mukadderatı ile meşgul olur. Amelî hükümleri, vicdanî olan bir takım mutekadât üzerine istinad eder ve hâlık ile mahluk arasındaki münasebetleri, insanın kendi nefsine ve diğer insanlarla olan muamelâtına teallûk eden halleri tayin eder. Mademki ilim ile dinin mevzuları ve her birisinin iştigal eylediği saha ayrıdır, şu halde her biri kendi sahasında ve tabii bir surette inkişaf ettikçe ne biribirlerine müşkilât ika' ederler, ne de biribirlerini tahtı hükme alabilirler. İlim ne kadar inkişaf ederse etsin, hiçbir suretle dinden müstağni kalamaz ve dinin hal eylediği mes'elelere asla cevab veremez. Vermeye çalışırsa salâhiyetini tecavüz etmiş sayılacağından muta' olmaz. Din de kendi mevzuu haricinde kullanılmak istenirse aynı netice ile karşılaşılır.

William James diyor ki, "İlim, beşeriyete telgraf, tenvir elektriği, teşhis, bir takım hastalıkları tedavi çarelerini verdi. Din de ferdlere sükûneti ruh, müvazenei ahlâkiye, saadet temin eder; o da bazı hastalıkları ilim kadar hem de bazı kimselerde ilimden daha ziyade tedavi eder. İlim ile din, kâinatın hâzinelerini açmak için kullandığımız aynı derecede hakikî iki anahtardır. Riyaziyatın, aynı aded ve feza vak'alarını gâh hendesei tahliliye, gâh cebir ile yahud hesabi nâmütenâhî ile tetkik ettiğini ve bu muhtelif usuller ile aynı derecede müfid neticeler istihsal ettiğini görüyoruz. Dinî usul ile ilmî usulde niçin böyle olmasın? Neden bunların biri mevcudatın bir safhasına, diğeri de öteki safhasına nazar etmesin? Eğer böyle ise her ikisi de kendisine göre kabili tehakkuk ve isbat olan din ile ilim ilel'ebed birlikte payidar olurlar. İnsan, ilimden istifade eder, fakat din ile yaşar. Cüz' küllün yerini tutamaz. Timsal,

hakikati izale edemez. İlim, dinin yerini tutamadığı gibi dinin istinad ettiği *sübjektif* şe'niyetten de müstağni olamaz."[7]

İşte bunlar, ilim ve felsefenin en mühim erkânı sayılan kimselerin sözleri ve kanaatleridir. İsteseydik daha bir çok ilim adamlarından nakiller yapardık. Artık asrımızın kendilerine en yüksek ilim pâyesini verdiği bu şahsiyetlerin ilmî birer düstur şeklindeki sözleri hakikatin tam ifadesidir. Binaenaleyh ilim istediği kadar terakki ve inkişaf etsin, yine de dinin sahası ayrıdır. İlim ve fennin ileri gitmesile beşeriyet dinden müstağni kalamaz. Aklın illiyetinden bizi hissedar eden din ile, aklın âsârını müşahede eden ilim arasındaki münasebet, semadaki buharlarla arza kuvvei nebatiye veren sular arasındaki münasebet gibidir.

İlim dine, din de ilme münafi değildir.

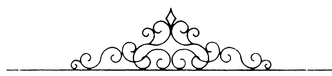
İleride daha ziyade izah edilecekse de, şimdiden şu kadarını söyleyelim ki, bilhassa İslâm dininde ilme aykırı ve ilim ile tearuz edecek bir esas yoktur. Bilâkis akla layık olduğu yüksek payeyi vermiş olan Müslümanlık, ilmi kendi esasları meyanında saymıştır. Kur'an-ı Kerim ile Peygamberimizin hadisleri baştan başa buna şahittir. Burada yalnız Peygamber Efendimizin şu vecîzelerini zikretmekle iktifa edeceğim:

"Dünyayı isteyen ilme sarılsın, ahireti isteyen ilme sarılsın, hem dünyayı hem de ahireti isteyen yine ilme sarılsın!"

İlimsiz ne dinin ne de ahiretin ele geçmeyeceğini açıktan açığa ilan eden bir din ile ilim arasında bir muhalefet olamayacağını izaha bile lüzum yoktur. Bir de ilmin istinadgâhı akıl olduğu gibi, İslâm'da dinin istinadgâhı da akıldır. Şu halde ilim ne kadar ilerlerse ilerlesin, Müslümanlıkta bir "nizaı ilim ve din" mes'elesi mütesavver değildir.

---

7 *İlim ve Din,* Emil Botroux - Mütercimi Hüseyin Cahit.

DİNİN MENŞEİ NEDİR?
AKLIN VAZİFESİ

- Allah duygusu insanlarda fıtrîdir
- Vahyin irşadı ve peygamberlerin tebligatı ile bu fıtrî seciyyenin inkişafı
- Aklın derecei idraki
- Bu babda Eşariyye'nin, Hanefiyye'nin, Mutezile'nin fikirleri
- Muasır feylesofların fıtrîliği iltizamı
- Korku ve ümit nazariyesi
- Tetebbüatı ric'iyye
- Bu babdaki intikadlar: 1- mebadinin uzaklığı cihetile ric'î tetebbüün imkânsızlığı, 2- bu faraziyyenin dinin menşeini değil, din hissinin avamilini izah ettiği, 3- medeniyetin vâlidi olan dinin menşeindeki kudsiyeti bırakarak yalnız hadisatı tabiiyeden mütevellid havf-ü recanın tetkikinin noksan bir tetkik ve hatalı olduğu, 4- din hissi fıtrî olmayıp sonradan tevellüd etmiş bir his olsaydı fikri beşerin tekâmülü ile zail olması icab ederdi, 5- dinin menşei havf ve recadır, diyenlerle birleşilebilecek bir nokta
- On sekizinci asırda din
- Voltaire'in, Rousseau'nun, Karl Vogt'un, Mortille'nin müfrit fikirleri
- Bunları ifrata sevkeden âmiller
- Auguste Comte'un ahvali beşeri tetkiki ve cevablar
- Dinin menşei, beşerin fıtratı ve aklî selimi
- A'raf suresinin (172) nci ayeti kerimesinde dinin fıtrî olduğunun temsilî üslûb ile beyan buyurulduğu.

İradesi bütün mevcudat üzerinde hâkim bir Allah'ın varlığını; hayr ile şerrin, fazilet ile rezîletin ayrı ayrı şeyler olduğunu anlamak ve tasdik etmek insana mahsus ruhi ve fitrî bir hasîsadır. Bu noktai nazardan diyebiliriz ki, dinin men'şei fıtratı beşeriyedir, aklî selimdir. Fakat insanda fıtratan mevcud olan bu his ve bu şuur, insanın nefsine olan şuuru ve kendinin kendisi olduğunu idrâk etmesi gibi sarih ve celî olmadığından vahyi ilahi ile beyan ve takviye olunmuştur. Peygamberlerin vahyi ilahiye müstenid tebliğatı insanların yolunu aydınlatmış olduğundan bu mürşidlere tabi olanların dinî hisleri inkişaf etmiş, bunların tebliğatına kulak vermeyenler ise gittikçe dalâlete düşerek hissi dinîleri körleşmiştir. İşte bunun içindir ki, İslâm itikadına göre dini Hakk'ın menşei "vahy-ü nübüvvet"tir. Vahiy ve nübüvvet ise bir hakikattir, tarihen sabit bir vâkıadır. Maamafih dinin menşei vahiy ve nübüvvet olması onun aidiyetine münafi değildir. İslâm itikadına göre din hem aklî hem de naklîdir.

Ancak vahiy ve nübüvvet olmasaydı beşerin aklı selimi din ve şerîatı idrâk edip edemeyeceğinde beynel'İslâm bir kaç mezheb vardır. Akliye (Mu'tezile) mezhebine göre akıl Allah'ı ve esasatı diniyeyi anlayabilir.

Eş'ariyye mezhebine göre akıl, yalnız hitabâti ilâhiyeyi anlamaya bir âlettir. Vahiy ve nübüvvet olmaksızın akıl, Allah'ı ve diğer ahkâmı şer'iyeyi anlayamaz.

Cumhuru Hanefiyye'ye göre akıl, Allah'ın varlığını ve diğer kemalâtı ilâhiyeyi idrâk edebilir. Nazar ve istidlâl ile bunu anlamak, aklı beşerin

hasîsasındandır. Onun için bununla mükelleftir. Fakat bundan başka ahkâmı diniye ve şer'iyeyi anlamak için hitabatı ilâhiyeye, peygambere muhtaçtır.

Hülâsa, dinin makul ve fıtratı beşerde ilahi bir vedîa halinde mevcud olduğunda ve bunun vahiy ve nübüvvetle inkişafa başladığında bütün İslâm mezhebleri müttefiktir.

Bunlar arasındaki ihtilâf, aklın müstakil bir menşe' olup olmayacağındadır. Bundaki hilâfın semeresi bahsi mahsusumuzda uzun uzadıya izah olunacaktır.[1]

Dinin fıtratı beşerde mevcud olduğu akidesi son asır feylesoflarının felsefî tetkiklerile de sabit bir hakikattir. Binaenaleyh dini hak, beşerin mevzuatı mücerredesi, mütehâlif ve muhayyel temennileri kabilinden olmayıp hakikî bir meb'dee dayanan itikad, ahkâm ve ahlâktan mürekkeb bir manzumei kavanindir.

Dinî korku ve ümidin tevlid eylediği ârızî bir şey yahud herhangi bir vasıta ile beşeriyete sonradan zorla telkih edilmiş gibi göstermek gafletten ve dalâletten başka bir şey değildir.

İZAH

Bundan evvelki bahiste izah etmiştik ki, din beşeriyetle beraber doğmuştur. Dinin bu derece kadim olduğu tahakkuk ettikten sonra ortaya başka bir mes'ele daha çıkıyor; beşeriyetle ikiz olduğu iddia edilen dinin menşei nedir? Acaba insanı bütün mevcudat üzerinde hâkim bir Allah'ın varlığına inanmaya sevk eden ne olmuştur? İnsana bu inanç nereden ve nasıl gelmiştir? Hayr ve şer, fazilet ve rezîlet, helal ve haram fikirleri nasıl başlamıştır? Burada muhtelif farazıyyeler vardır. Biz bunları birer birer tetkik ve tahlil ederek neticelerini arz etmeyi muvafık buluyoruz.

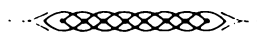
Korku ve ümit:

Tetebbüatı rec'iye[2] usulünü dinlere de tatbik etmek istiyenlere göre din, insanda aslî bir fikir değildir. Bu fikir insana sonradan gelmiştir, bunun menşei de korku ve ümittir.

---

1 Bu mezheblere aid tafsilât ikinci ciltte geleceğinden burada bu kadar bir işaretle iktifa etmeyi muvafık bulduk.

2 Tetebbüatı rec'iye, geriye doğru araştırmak demektir ki, bir şeyi ârızî ve halihazır tekemmülâtından soyarak evvelki haline götürmektir. Bunu bir çok misal ile tavzih

Filhakika bunlar, insandaki fikri diniyi şu suretle izah etmek istiyorlar:

"İnsanda korku ve ümid gibi iki his vardır. Kudreti haricinde olan hâdiselerin bazısı insanlara korku, bir kısmı da ümid verir. Bu itibarla sahnei şüûnâtı ilk defa temaşa eden insanın karşısına çıkan ve kendisince hakikatleri mechul olan bir takım müthiş hâdiselerden bazıları cümlei asabiyesini heyecana getirir, titretir, kalbine ıztırab verir. Bir kısmı ise kendisinde bir ümid, bir zevk ve inşirah uyandırır.

"Mesela, ölüm hâdisesi, şimdi beraber yaşadığı bir kimseyi bir an sonra hissiz bir hale getiriyor; insan, mahiyetini anlamadığı bu müthiş hâdise karşısında titriyor, ne yapacağını şaşırıyor. Göklerin gürlemesi şimşeklerin çakması, yıldırımların düştüğü yerleri yakıp yıkması, kasırgaların her şeyi süpürüp gitmesi, üzerinde yaşadığı ve sabit sandığı arzın zelzelelerle beşik gibi sallanması, dağların yerinden oynaması, gecelerin karanlıkları, kışın soğuğu, yazın sıcakları... hülâsa cümlei asabiyesini tehyic eden ve kendisince mahiyetleri mechul bulunan ne kadar tabii hâdiseler varsa bunların hepsi insanda bir korku tevlid ediyor.

"Maamafih insan, aynı zamanda bu korkunç hâdiselerin yanında bir de kalbine inşirah ve ümid saçanlar olduğunu görüyor. Sakin bir gecede altınbaş çiviler gibi pırıldayan yıldızlar, fevkalâde letafetlerde tecelli ederek gecenin zulmetine karşı bir hidayeti meş'alî olan ay, hele ziya ve hararetile her şeye feyz ve hayat bahşeden güneşin tulûu, ecsamın hayatını temin eden lâtif yağmurların inmesi insanda bir ümid uyandırıyor.

"Şimdi birbirine zıd olan bu iki hâdise karşısında tam bir acz içinde bulunan insan, birincilerin mazarratlarından masun kalabilmek, ikincilerin muhabbetlerini kazanmak için tezellül ediyor, yerlere kapanıyor,

---

edebiliriz: Bugün deniz vasıtalarının en mükemmeli denizaltı gemileridir. Lakin hiç şüphe yok ki, bugün gördüğümüz bu denizaltı gemiler, hemen, birdenbire, görülen hali mükemmeliyette meydana gelmiş değillerdir. Bu vasıtaların daha evvelki hallerine nazarlarımızı çevirdiğimizde derece derece inerek seyyar bir memleket halindeki vapurları, yelkenli sefineleri, kürekli çektirmeleri, vahşîlerdeki oyma tekneleri ve nihayet kelekleri ve bunların eczası olan tulumları görüyoruz. Ondan evvel de insanoğlunun elleri ve ayakları ile yüzebildiği kadar yüzmekten başka bir âlete malik olmadığını biliyoruz. Kezalik bugün makineciliğin demir parçalarına can verdiğini görüyoruz. Halbuki demirin insanlara malûm olmadığı devirler de vardır. Bunu maddî olan her türlü sanayia tatbik edince en basit bir şekilden terakki edip geldiğini anlarız. İşte tetebbüat denilen usul budur. Maamafih, maddiyata tatbik edilen bu usulün maneviyatta yeri yoktur.

yalvarıyor, dualar okuyor. Bu tezellül ve inkıyadını müş'ir olmak üzere de muttarid hareketlere devam ediyor; hediyeler, kurbanlar takdim ediyor. İşte buradan din fikri ve dinî ibadetler, âyinler başlıyor. Bu şekilde başlamış olan din fikri, tekâmül ede ede nihayet bugünkü halini buluyor...."

İntikad:

1- Evvela şurasını haber verelim ki, tetebbüatı riciye taraftarlarının dinin mebadisi ve men'şei hakkında bize vermiş oldukları şu haberler hiçbir sağlam esasa müstenid değildir.

Çünkü bu husus için farz edilen mebadînin uzaklığı nazarı dikkate alınınca yazı, lisan ve diğer bir çok delâil dünkü icad gibi kalır. Binaenaleyh bunu tevsik edecek bir vesikaya malik değiliz. Şu halde "bu böyledir" diye verilen hükümler, terakkiyat ve tekâmülâtı maddiyenin mebdeini bulmak için tatbik edilen ric'î usule istinad etmektedir. Halbuki tekâmülâtı diniyenin mebadîsi hakkında verilen bu haberler, yapılan tasvirler hiç de doğru değildir. Zira bu faraziyyeye göre gerek medeniyet, gerek diyanet bakımından beşerin mebadisi, cehil ve vahşeti mutlaktan ibaretir. Halbuki hiçbir vesikaya istinat etmeyen bu farazıyye karşısında biz de şöyle bir iddiada bulunabiliriz: Eğer sunufu beşer, görüldükleri yerlerde ot gibi türemiş *(otohtun)* olsalardı vahşeti mutlaka farazıyyesi belki de doğru telâkki edilebilirdi. Fakat etnolojiya ve filolojiyanın yardımile anlıyoruz ki, hiçbir kavim, olduğu yerin yerlisi değildir. Mesela, kadim milletler denilen Mısırlılar, Güldânîler o yerlerin yerlileri olmadığı gibi, vahşete yakın bir halde gördüğümüz *Pelâjların* o hallerini de mebadii tekâmülleri sayamayacağız. Zira dilleri ariyendir.

Bunlarda bulduğumuz mabudlardan dinlerinin bir diyaneti şarkiye olduğunu anlıyoruz. Hindistan'ın Sanskrit yazısı gibi soldan sağa bir yazıları olduğunu haber alıyoruz. Demek ki müsta'merecilerin vahşeti külliyeye çok yakın buldukları *Pelâjlar* da kadim bir medeniyete mensub oldukları halde medeniyet merkezinden uzaklaştıkça tedenni ve tevahhuş etmişlerdir.

Zihnimizi bir de Mısır, Hindistan Güldan ahalisinin geldikleri Asyayı ulyaya doğru sevk edelim, oralarda da vazıh bir medeniyet göremeyeceğimizde şüphe yoktur. Lakin oralardan Anadolu'ya doğru gelmiş olan

Sitleri görüyoruz ki hayvanları ve hele atı terbiye altına almışlar, ok atmak için yaylar yapmışlardır.

Yine oralardan Güldan'a inmiş olan Sümeriyenleri görüyoruz ki, hesapça tufandan bin sene evvel kanunları ve hükümdarları varmış. Kitabet san'atının aslı olan Hiyeroglifi de beraber getirmişlerdir. Bu müşahedeler bize şu kanaati veriyor: Tetebbüü rüc'î usuli ile de yapılacak bir araştırma, bizi vahşete değil, medeniyete götürüyor. Daha evveline varmak için maddî vesaitimiz olmadığı cihetle bu hususa aid söylenen şeyleri bir faraziye ve bir hayal mahsulü diye kabul edebiliriz.

Görülen vahşeti mutlakanın bir vahşet olmayıp da tevahhuş olduğunu iddia etmekten bizi men edecek esaslı hiçbir şey de yoktur. Bahusus tarihî zamanlar ve yakın asırlarda bile böyle medenî iken tevahhuş etmişler varken!

Bununla beraber bugün elde mevcud mukaddes kitablar, Tevrat ve Kur'an-ı Kerim, beşeriyetin mebâdisini bilhassa din bakımından, cehil ve vahşeti mutlaka değil, belki bir kemal olmak üzere tavsif etmektedirler. Esasati diniyyede son peygamberin mazhar olduğu vahyi ilahi ne ise ilk peygamberin aynı hakaika mazhar olduğunu Kur'an-ı Kerim haber vermektedir. Fakat Âdemoğlu sonradan bu mazhariyeti muhafaza edemeyerek doğru yoldan çıkmış ve ilk feyzi kayb ede ede, ilk talimi unuta unuta ve ilk vatandan uzaklaşa uzaklaşa tevahhuş etmiştir. Binaenaleyh, deyebiliriz ki, beşeriyetin mebadii diniyesi cehli mutlak değil bir kemaldir. Rec'î tetebbut usulile tasvir edilen hâlâtı diniye -mevcudiyeti kabul edildiği takdirde- ilk feyzi kaybettikten çok zaman sonra görülen bir halettir. Bununla beraber, yukarıda da söylediğimiz vechile, bu tasvirler bir hakikat olmayıp mahsulü hayaldir.

2- Bu farazıyye, dikkat edilirse, dinin mebde ve menşeini değil, belki din hissinin avamili inkşafını izah etmektedir. İnsanda aslî olarak bir "din hissi, Allah fikri" mevcud olmalı ki bu tabii hâdiseler karşısında ona müracaat edebilsin. Bütün kuvvai tabiiye üzerinde hâkimi mutlak bir varlığa iman etmek insan ile beraber doğan fıtrî bir hasîsa olmasaydı, kendisine korku ve ümid veren böyle müthiş hâdiseler üzerine bir istinadgâh aramasının, yalvarmasının, hediyeler takdim etmesinin bir manası olur muydu?

Kâinat üzerinde hükmü yürüyen, kendisine yalvaranların seslerini işiten mutlak bir varlığa inanmak fıtratında olmayan bir insana, yalvarmak, tapınmak hislerini hâdiseler nasıl telkin edebilir?

İnsanın, mevcudiyetini tehdid etmekte olan en ufak bir hatarın, bir tehlikenin vukuunda ilticagâha muhtaç olduğunu anlaması; başını semaya kaldırarak o müthiş nâmütenahiliği düşünüp de ra'şedarı haşyet olması; bir taraftan mahlûkat derin bir habi sükûn içinde bulunurken diğer taraftan sema alabildiğine karardığı, bulutlar birbiri üzerine yığılarak kesif kütleler husule getirdiği, berklerin çaktığı, ra'dlerin gürlediği bir gecede korku içinde kalması; günün birinde behemehal öleceğini düşündükçe heyecana düşmesi ve o heyecan ile pençei mevt kendisine uzandığı zaman bir desti rehakâra muhtaç olduğunu hisssetmesi hep insanda fıtrî olan din fikrinin inkişafını temin eden avâmildendir. Demek ki, ülûhiyete inanmak, insanda aslî ve garizî olarak mevcudtur; korku ve ümidin tevlid eylediği bir emri ârızî değildir.

Teudol Ribo diyor ki,

"Dinî hissin menşei hakkındaki mücadele ve münakaşalar hep iki nokta üzerindedir: Acaba hissi dinî de mukaddem olan fikir midir; his midir? Bir kısım müellifler hissi dinînin menşeini sevki tabiîlerde buluyor. Ezcümle *Renan*, beşeriyetteki hissi dinîyi kuşlardaki yuva yapma iştiyakile mükayese ediyor. Diğer bir kısım müellifler hissi dinînin menşeini fikirde buluyor. Bunlara göre herhangi bir his hasıl olabilmek için kendisine mukaddem bir şeyin bilinmesi lâzımdır. Bu son nazariye ilk bakışta tamamen mantıkîdir. Filvaki mantîken bir şeyi sevmek veya bir şeyden korkmak için evvelce bu şeyin mevcudiyeti hakkında bir vukufa sahib olmak iktiza eder. Lakin dinî hayatî zihnî bir ameliye ile başlatmak ne kadar lâzımsa bu ameliyat ile faaliyete getirilen hissiyatın daha kadîm ve fikirlerden pek çok evvel vücud bulduğunu da bilmek lâzımdır. Ben kendi hesabıma vakıa halinde deliller göstermemekle beraber hissiyatın mukaddem olduğuna daha çok mütemayilim. Maamafih dinin ilk devri yani menşeleri tamamen tahminîdir..."

Bize kalırsa bu iki noktanın her ikisi de netice itibarile birdir. Bununla beraber *Renan*'ın fikri, hakikat noktasından daha vâzihtir. Çünkü hissi dinîyi kuşlardaki yuva yapma iştiyakiyle mukayese etmek bunun bir vahy ve ilham olduğunu kabul etmek demektir. Zira kuşlardaki bu

iştiyak da vahy ve ilhâmdan başka bir şey ile izah etmek güçtür. Kur'an-ı Kerim, bunların da birer vahiy olduğunu bize haber vermektedir.[3]

3- Maamafih, sırf hayal mahsulü olan bu faraziyyeyi esasından yıkacak daha pek kuvvetli delâil vardır.

Evvela, dinin menşeinde bir kudsiyet görmeyerek yalnız müşahedei kâinattan mütevellid "havf ve ümid" hisleri üzerine mübteni şeyler olduğuna zahib olmak, bütün mukaddes fikirlerin bir nevi dalâletten başka bir mahiyeti haiz olmadıklarına kail olmaktır. Halbuki hey'eti içtimaiyenin esası, medeniyetin vâlidi dindir; bütün akvam, yaşamak için iktiza eden kuvveti dinden almışlar, düşünmenin tariklerini dinden öğrenmişlerdir.

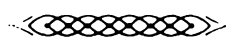
Kütübü mukaddese ile tarihi umumî ve tarihi edyan tamamen şahadet ederler ki, bütün insanlar, gerek hak gerekse bâtıl, hiçbir vakit diyanet hissinden âzâde kalamamışlar ve hatta bu hususu inkârda en ileri giden bazı feylesoflar bile nihayet bu hakikati itirafa mecbur olmuşlardır.

Şimdi vicdani küllînin şu şehadeti karşısında münsifâne düşünecek olursak beşer tarihinde bu kadar mühim bir mevki işgal eden edyanın bir vehim ve bir hayale müstenid olduğunu kabul etmek acıklı bir safderunluk olmaz mı? Bir cemiyetin hayatını temine hâdim olan ahlâk, hukuk, vazife, cemiyet fikirlerinin, hatta efkârı fenniye ve felsefiyenin bile vâlidi olan dinin esassız bir takım hayallerden ibaret olduğu nasıl kabul edilebilir?

Binaenaleyh dini bu şekilde telâkki etmek, fikrî bir dalâlettir, ruhi bir hastalık neticesidir.

4- Eğer din fikri, beşer ile beraber doğmayıp da ancak hadisatı tabiiyenin sonradan tevlid eylediği ârızî bir fikir olsaydı, fikri beşerin tekâmülâtile kuvvayı tabiiyenin mahiyeti anlaşıldıktan sonra din fikrinin devam etmemesi lâzım gelirdi. Halbuki -bazı hasta dimağlar hariç olmak şartile- kuvvayı tabiiyeyi tetkik eden mütefekkirlerde bilâkis din fikri daha sağlam, daha esaslı bir surette inkişaf etmektedir. Nasıl ki tarihi edyan tetkikatında pek çok ileri gitmiş olanlar, dinin bir akidei fıtriye olduğunu kabul ederek diğer nazariyeleri kökünden yıkmışlar ve

3 وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ

bu suretle «فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» ayeti kerimesinin mazmunu hakikisine yaklaşmışlardır.

5- "Dinin menşei korku ve ümid" deyenlerin fikirlerinde bir hakikat noktası bulmak mümkündür. Eğer bu farazıyyeyi ortaya atanların maksadları: "İnsanların itikadlarını teşkil eden mukaddes fikirler birer hakikattir, şu kadar ki insan bunları mukaddes kitabların tarif ettikleri gibi Allah'ın kullarına ba's buyurduğu bir elçi vasıtasile birden anlamış değildir; belki insan, tabiatı tetkik ve müşahede ederek, aklını ve fikrini işleterek Allah'ın varlığını anlamış ve bu yolda gittikçe tekâmül etmiştir." demekse bunda bir şemmei hakikat vardır. Bunlarla anlaşabiliriz. Yok eğer maksad: "İnsanın itikadatını teşkil eden mukaddes fikirler birer hakikat olmayıp ilk insanların kuvvâyi tabiiye karşısında duydukları aczden, korku ve ümitten yale müstenid bir düşüncedir.

ON SEKİZİNCİ ASIR VE DİN

Voltaire, Rousseau, Karl Vogt, Mortille gibi feylesoflar da din ve şeriatları büsbütün inkâr ederek şöyle bir fikirde bulunmuşlardır:

"Dinin men'şei yalancılıktır. Din, beşeriyetin ilk devirlerine muasır değildir. Beşeriyet tekâmül yolunda hayli ilerledikten sonra bir tahakküm vasıtası olmak üzere ruhani reisler tarafından heyeti içtimaiyenin vücudüne aşılanmış, arızî bir fikirdir.

Maamafih, kim bilir, garbde, hangi dinî bir şekle veyahut hangi râhib ve papaza kızarak ortaya atılmış olan bu gülünç fikirlerin değersizliğini uzun uzadıya isbat etmeye lüzum görmiyoruz.

Dine bir tahakküm vasıtası olmak üzere eski kâhinler tarafından uydurulmuş mevhum ve hayalî şeyler nazarile bakmak, beşeriyetin iğfal edilmiş bir sürü budala olduklarına zâhib olmaktır. Bu ise beşeriyet tarihine karşı dalâleti fikriyeden başka bir şey değildir. Aynı zamanda bu iğfalkârlığın nasıl olup da bugüne kadar devam edip geldiği ve hâlâ da devam etmekte olduğu sorulmaya değer bir şeydir.[4]

---

4 Muhterem üstad profesör M. Şemseddin Günaltay'ın şu mütalâaları ne kadar yerindedir: "On sekizinci asır feylesofları (bazıları), dinin râhibler, kâhinler tarafından uydurulmuş şeyler olduğunu iddia etmekle pek büyük hataya düşmüşlerdir. Çünkü edyani ibtidaiyede bile hâdisatı diniyeden bir kısmının hakiki şeeniyetler olduklarında hiç şüphe yoktur. Eğer din, bu gibi adamların uydurmuş olduğu şeylerden ibaret bulunsaydı, bütün beşeriyetin şimdiye kadar muğfel bir sürü budaladan baş-

Hakikat şudur ki, vicdani beşerî en şumullü ve hakikî manasile kabzai istilâ ve tarifine alan ve "vazı ilahi" olması bu suretle de müeyyed bulunan bir şey varsa o da din ve hissi diyanettir.

Sonra bu feylesofların fikirlerinde garib olduğu kadar gülünç ve tarihî bir hata da vardır. Çünkü bunlara göre din, cemiyeti beşeriyede icrayi tahakkümetmeyi düşünen bir yor. Bu ise etnoğrafya ilminin en iptidaî malumatile bile kabili telif değildir. Çünkü bu, dinin beşeriyyetle muasır olduğunu bilmemek ve kâhinlerin ehemmiyetini hadden ziyade artırmak, beşeriyeti de o nisbette tezlil etmektir.

Bugün hiçbir dine mensub olmayan feylesoflar bile bu iddianın butlânına kaildirler. Ulûmu içtimaiye mütehassıslarının insanda "hissi dinî" nin pek kuvvetli ve pek tabii bir âmili manevî olduğunu, varlığı bedihî bir kudreti kahire ve samadâniye huzurunda aklî beşerin duyduğu acz ve meskenet kendisinde bir hissi huzû ve huşû tevlid eylediğini kabul etmeleri de bu fikirlerin butlanını isbat eder.

Maamafih bu feylesofların ulûhiyet ve bekai ruhu kabul etmelerine bakılırsa onları bu ifratkârlığa sevk eden, kendilerine muâsır bulunan bir takım kardinal ve rahiblerin din perdesi altında icra eyledikleri bazı kötü ve çirkin hallerdir. Yoksa mutlak olarak dini bu yolda telâkki etmelerine pek de imkân görmüyoruz. *Voltaire'in* gerek Ödib, gerek daha ciddi olmak üzere yazmış olduğu eserlerinde rahibleri yalancı, ayetleri de bir nevi marazî hâlet olarak tavsif etmesi hep bu gibi tesir altında yazılmış şeylerdir.[5] Kıymetli profesörlerden muhterem üstadım Bay Ferid

---

ka bir şey olmamaları icabederdi. Mebâdiden bugüne kadar bu iğfalkârlığın nasıl devam edip geldiği şayanı hayret bir muammâ değil midir?

İşin doğrusu, hakikat halde muğfeller, arhi beşeriyei temadii iğfalât gibi göstermek isteyen dalâletzedelerdir." (*Tarihi Edyan - M. Şemseddin)*

5 Tarihi medeniyet sahibi *Charles Seignobos*'un şu ifadeleri de bunu teyid ediyor: "*Voltaire*"i en ziyade işgal eden şey, ademi müsamahai diniyeye karşı mücadeleden ibaret idi. Hayatını mezalimi diniyye engizisyon, din muharebeleri gibi ademi müsamahanın bütün tarzları aleyhinde yazı yazmakla geçirmişti. Edyanı müsbetenin kâffesine düşmandı; dini tabiîden (Cenabı Hak ile ebediyeti ruhtan) başka bir şey kabul etmiyordu. Yegane arzu ettiği şey, ruhbanlardan imtiyazatın alınması idi. Fakat Voltaire gittikçe şiddetini artırdı. Hayatının sonlarına doğru en ziyade Hristiyanlığa düşman kesildi. Hristiyanlığı sair dinlerle mukayese ederek istihza ediyordu. Yegane düsturu şu idi: "Alçağı ezmeli!" Onun nazarında bu "alçak" Hristiyanlıktı. *Voltaire,* dini ortadan kaldırmak istemezdi (ahaliyi kanunlara itaat ettirmek için dini lâzım ad ederdi). Fakat desatirsiz, esrarsız, timsalsiz olan ve heyeti ruhaniyesi yalnız

Kam bir yazısında şöyle diyor: "*Voltaire,* hakikaten bir dehayi müstesnadır. Lakin edyanı semaviyeye aid olan her şeyde buğzu fıtrî ve gayzi cibilîsi iktizasınca gözünü dudi garaz bürür, itikadı haklı zîrüzeber etmek için aklına ne gelirse yazar."[6]

Dinin menşei fıtratı beşeriye ve aklı selimdir:

Evvelce izah olunduğu vechile, İslâm itikadına göre din beşerin mevzuat ve ihtiraatından değildir; dinin mebdei ve menşei fıtratı beşeriyedir, nüfuzu beşerde garizî olan aklî selimdir. Çünkü kudreti fâtıre, Allah Teâlâ Hazretleri, nüfuzu beşer de akıl ve basiret denilen kuvveti garizî olarak halk ettiği gibi, enfüs ve âfakta kendi varlığına delâlet eden bir takım delâil de nasb etmiş ve insanı bu delâil ile halikını idrâk edecek bir istidad da yaratmıştır. Binaenaleyh insan, yaratılışı itibarile Allah'ı marifet için mükemmel bir teçhizata malik demektir. Mesela, mıknatıs ile demir yekdiğerine yaklaşınca mıknatıs hemen demiri çeker. Çünkü demiri çekmek onun fıtratında mündemiçtir. Buna her ne zaman demirin yaklaşması inzimam ederse artık o, fıtratının mukteziyatını icra edecektir. İşte insan da böyledir. Filhakika insan, sadece enfüs ve âfakta mevcudiyeti ilâhiyeye delâlet eden delillerden istidlâl ederek marifetullaha vasıl olmak istidadında değil, insan hilkati de bilfiil bu delillerden biridir. Binaenaleyh, insan için Allah'ın varlığını ikrar ve marifet, yalnız istidlâl ile kazanılacak sırf nazarî bir bilgi olmayıp insan fıtratında merkûz bir garîzedir.

"Şuhudu nefs" denilen kendini duymak, kendinin kendi olduğunu tanımak nasıl bedihî bir şuur ise Allah'ı bilmek de bu şuur ile beraber kendinde mütehakkık bedihî bir marifettir.

Şu kadar ki nefsini şuur, sarih ve celî olduğu halde Allah'ı ikrar ve marifet onun zımnında gizlenen bir bedihii hafidir ki, sarih bir şuur ile duyulması sırf dikkate veya bir tenbih ve ihtara mütevakkıftır. İşte enbiyayı izam beşeriyete karşı bu tenbih ve ihtar vazifesini ifa ederek

---

ahlâk dersi vermekle iktifa eden bir din arzu ederdi. *Voltaire*'in şakirtleri de kuvvei muhakeme ve insaniyet namına dine daima taarruz etmişlerdir..."

Bu adamlar, ortada gördükleri şekle bakmıyarak biraz hakikate nüfuz etmeye çalışsalardı, bu kadar dalâlete düşmez ve aldanmazlardı. Din hakkında söz söyleyebilmek için evvela dini iyi bilmek, dini, salikleri ile mukayese etmemek lâzımdır. Bununla beraber işin içine bir de kin ve garaz karışırsa artık onda hakikat namına bir şey aramamak lâzımdır.

6 Ceridei ilmiye, aded: 47. S. î464.

onlarda garizî ve fıtrî olan din hissinin, ulûhiyet duygusunun inkişafına çalışmışlardır. Binaenaleyh beşerin dinî, hukukî, medenî ve içtimaî mebde ve menşei nüfusu beşerde garizî olan akıl ve basiret olduğu gibi, bunların mebdei inkişafı da vahiy ve nübüvvettir, enbiyanın tebliğatıdır. Bunun içindir ki bize göre din hem aklî hem de naklîdir. Dinin akliyeti nakliyetine, naklî olması da aklî olmasına münafi değildir.

Filhakika insanın böyle zımnî bir surette duyup da farkında olmadığı bir takım şuur mazmunları vardır ki, bir veya mükerrer ihtarlar sayesinde uyanır ve onları duyar. Allah'ı ikrar ve marifet de - (أنا)nın kendisinden başkasını mutlak şuur gibi- (şuhudü nefis) fıtratı içinde merkûz bir garîzedir. Enbiyayı izamın tezkir ve ihtarlarını kabul ederek onların gösterdikleri yolu tutanlar, bu garizeyi ve bu fıtratı asliyeyi tamamile inkişaf ettirip o bilgilerini sarih ve açık bir şekle sokmuşlardır. Şu halde enbiyanın bu kadar tenbihlerine, ihtarlarına rağmen Allah'ı inkâr ve küfürde ısrar edenler ya vicdanlarına karşı inad eden yahud fıtratı asliyesi bozulmuş, kendilerinde bir garize kalmamış olan zavallılardır. Bunlara kavlen ve filen nakzı ahd etmiş, verdiği sözden dönmüş ve kendi nefislerine ziyan etmiş kimseler nazarile bakılır.

"Fransız feylesofu *Auguste Comte*, insan üç hal geçirir: İlk fıtratında ilahi, sonra mâbadettabiî, sonra tabii olur" dediği zaman evvela bu fıtratı (yani insanın Allah'ı ikrar ve marifetle meftur olduğunu- itiraf, sonra da kendinde o fıtratın bozulmuş ve bozukluğun takarrur etmiş olduğunu ilan eylemiştir ki, bu onun bütün insanlığı görmesinde değil, yalnız kendindeki tağayyürü fıtratı görerek sair insanları da bigayri hakkın kendine kıyas etmesindedir. Halbuki terakki ve tekâmül, fıtratın bozulmasında değil inkişafındadır. Binaenaleyh İslâm noktai nazarına göre marifetullah fıtrîdir, insan fıtratı bu yoldadır. İnkâr ise fıtratın bozulmasıdır ve tereddîdir."[7]

Demek ki, insan doğarken akıl ve basirete, hissi dinîye malik olarak doğmuştur. İradesi bütün mevcudat üzerinde hâkimi, ezelî bir kuvvetin, bir Allah'ın varlığını marifet, insana mahsus fıtrî ve garizî bir hasîsadır. İbadet edecek, yalvaracak, lûtf-u kereminden istimdad olunacak bir Hâlikı âlemi araştırmak ve onun varlığını anlamak, beşer için bir garizai ruhiyedir.

---

7 Elmalılı M. Hamdi Yazır - *Hak Dini Kur'an Dili*.

Bu hakikati Kur'an-ı Kerim çok beliğ bir ifade ile tasvir buyurmuştur.[8]

---

8 A'raf Sûresindeki şu ayeti kerimede, dinin nüfusu beşerde garizî ve fıtrî olduğunu temsilî bir ifade ile beyan buyurulmuştur. «وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلٖينَ» = yâd et o vakti ki, Rabbin Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı, yani onları istifa edip ayırdı ve onları kendilerine karşı işhad eyledi. [Kendilerini duymayan, varlıklarını sezmeyen şuursuz zürriyetlere şuurunun (kendini ve kendi haricindekini bilmenin) mebdeini verdi: her birine şuhud ve şehadet fıtratını, itiraf ve şahadet etmek hilkatini, insanlık ruhunu verip hepsini vahdaniyet ve rübubiyetine şahid kıldı] ve Rabbiniz değil miyim? [Alelıtlak Rabbiniz, hâkiminiz olduğuma şahidsiniz, şehadet edeceksiniz değil mi?] diye hitabı nefis ile rübubiyetini takrir etti. Hepsi de, evet, Rabbimizsin, şahidiz diye terbiye ve emaneti kabul ve şehadeti taahhüd eylediler...

Bunu biraz daha tavzih edelim. Ayeti kerime, Allah Teâlâ Hazretleri'nin bütün insanlardan, daha dünyaya gelmeden önce bir taahhüd aldığını, onlara varlığını ve vahdaniyetini itiraf ettirdiğini bildiriyor. Onların hepsini huzuru ilahisinde toplayarak "Ben Rabbiniz değil miyim?" suâline karşı "Evet, şehadet ederiz ki, sen bizim Rabbimizsin, biz sana inandık ve iman ettik." diye cevab vermiş, ikrar etmişlerdi. Şu halde Allah'ı inkâr etmek, verdiği sözden dönmektir ve bir dalâlettir.

Şimdi Allah ile kul arasında cereyan ettiği beyan buyurulan bu taahhüd ve mukavelenin ne demek olduğunu da izah edelim. Müfessirlerden bir çoklarının fikirlerine göre bu taahhüd, bu işhad ve mukavele temsilî bir manadır.. Bunlar hakikaten mahmul olmayıp bir istiarei temsiliyedir. Cenabı Hakk'ın bütün insanları, mebdei fıtratlarında, kendi vahdaniyetine delâlet eden âfâkî ve enfüsî delâili rübubiyet ile istidlâle ve İslâm'a müsteid olarak halk etmiş olduğunu istiarei temsiliye tarikile tasvirdir.

Filhakika Cenabı Hak akıl ve basireti nüfusü beşerde garizî olarak yarattığı gibi, enfüs ve âfakta kendi varlığına ve birliğine delâlet eden bir takım deliller ikame ederek bu suretle insanları mükemmelen techiz ve rübubiyetini marifete tevcih etmiş ve onlar da bu garîza ve delillerle mücehhez olarak Cenabı Hakk'ı tasdik ve marifete müteveccih ve müstaid olmuşlardır.

İnsanları Allah'ı bilmeye sevk ve irşad edecek bir çok deliller olması ve insanların da garizî olan akıl ve basiret ile bunları anlayabilecek bir kudrette olmaları, Cenabı Hakk'ın emir ve hitab tarikile kendi varlığını itirafa sevk etmiş ve onlar da hiç tereddüd göstermiyerek hemen Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmiş" olmalarına benzetilerek böyle tasvir kılınmıştır. Buna istiarei temsiliye denir. Binaenaleyh burada hakikî manasile ne bir mukavele, ne de işhad, suâl ve cevab yoktur. Kur'an-ı Kerim'de bu gibi temsiller vardır.

Hülâsa, bu ayeti kerimeden anlıyoruz ki, insanlar yalnız enfüs ve âfaktaki delillere bakarak onlar ile Allah'ı tasdik ve marifete erecek bir kuvvet ve istidadda değil, belki insan hilkati de bilfiil bu delillerden biridir, yani Allah'ı tevhid ve marifet sade istidlâl ile kazanılacak sırf nazarî bir marifet olmayıp kendi fıtratında merkûz bir garizadır. Kendini duymak nasıl bedihî bir şuur ise Allah'ı idrâk etmek de ona yakın bir şuurdur. Birincisi sarih ve celî, ikincisi ile gizlidir. Şu ayeti kerimede dinin nüfusu beşeriyede fıtrî ve garizî olduğunda sarihdir. «فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّٖينِ حَنٖيفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتٖى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدٖيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدّٖينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» = pâk ve hâlis olarak yüzünü dine çevir; o din ki Allah nâsı onun üzerine halk eyledi, nâsı onunla meftûr

kıldı; Allah'ın yarattığını değiştirmek yoktur, doğru din ancak odur; nâsın fıtratında merkûz olandır, lakin nâsın çokları farkında değildirler."

Şimdi bu ayeti biraz izah edelim; "Asıl din, fıtratı insaniyede merkûz olandır." buyuruluyor. Fıtratı insaniyeden maksad, bütün insanların, insan olmak haysiyetile, yaradılışlarında esas olan ve hepsinde müşterek bulunan fıtratı külliyedir. Fıtratı ûlâ ve fıtratı asliye dahi dediğimiz bu fıtrat, haricî tesir, kesb ve âdet gibi ikinci derecede vâki olan avarızından nazarı kat' ile mülâhaza olunması lâzım gelen asıl fıtrat ve hilkattir. Mesela, insanın fıtratında iki gözü bulunması asildir. Bununla beraber anadan âmâ doğanlar da bulunabilir. Fakat bu, insan nevine nisbetle asıl değil, hilâfı asildir. (Yeni tabir ile galatı tabiattır!??) Yani umumiyetle insanların üzerine yaradıldığı fıtratı asliye ve tabiat değil, derecei saniyede arazî olarak mülâhaza edilecek bir hilkati cüziye ve feriyedir ki, insan hakikati onsuz da tahakkuk eder. Anadan doğma âmâ veya sağırlar da yine insandır. Kulak da böyle, el ve ayak da böyle. Ferdin fıtratı asliyesi sahih ve salim olmakla beraber hilkatı cüziyesinde, herhangi bir sebeble eksiklik bulunabilir. Sonra gözün fıtratı iyiyi, Hakk'ın âyetlerini görmektir; kulağın fıtratı hakkı dinlemektir. Hakk'ı göremeyen bir göz, Hakk'ı dinlemeyen ve bâtıla meyleden bir kulak da arazî bir sebeble hasta demektir. İşte bütün azanın hılkatinde böyle esasî olan bir fıtrat vardır ki, ona o âzâmî menfaati, vazifesi, garizesi tabir olunur. İnsanın, insan ruhunun, insan zekâsının, insandaki akıl ve basiretin asıl fıtratı da hakkı tanımak ve yaradanından başkasına kul olmamaktır. İnsanlara ruhu hayvanînin fevkında bir ruh nefholunması, hâlıkını tanısın hak ve hayrı duysun, mebde ve meadini ve ona karşı vazifelerini bilsin içindir. Bu, insan için fıtrî ve garizîdir. İnsan fıtrat ve tabiatına terk edilir ve haricî sebeblerle bu fıtrat bozulmazsa Hakk'a vasıl olur, Allah'ın vahdaniyetini tasdik eder. Buna felsefede "Hevâyi tedeyyün" denir. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ» nassı celili de bunu izah ediyor. Şu halde Hakk'ı inkâr, dinsizlik, fıtrata muhalif bir dalâl olduğu gibi, Allah'tan başkasına tapmak da öyledir. Bunlar, insan fıtratına, insan tabiatına nazaran bir hastalıktır, ruhi bir marazdır.

Maamafih aslında sahih ve salim olan, hak ve hayra müteveccih bulunan insan fıtratı, şuur sahasında ve içtimaî şeraitle terbiye muhitinde, âdetlerin cereyanı içinde ya bozulur ve tereddî eder, yahud güzel ve daimî bir inkişaf ile kemalini bulur. Şu halde dinin iki kaynağı vardır: biri fıtrat, diğeri kesb. Fıtrat sırf ilahidir, Hakk'ın bir sevk ve irşadıdır ki Allah'ın emrini yerine getirerek Allah'a vasıl olmak için hep Hakk'a doğru bir insiyak ifade eder. Kesb, enfüsî ve âfâkî muhtelif şerait içinde hissin teheyyücleri, zihnin tefekkürleri, iradenin bir cihete sarf ve tevcihi ile alâkadar olduğundan bununla Hakk'a vasıl olunacağı gibi fıtratın istikametine muhalif hevalara, zararlara, haksızlıklara, isyan ve şirke de sürüklenebilir. Bundan koruyacak olan ise enbiyanın tebliğatıdır. İradeyi o tarafa tevcih etmektir. Bunun için buyuruluyor ki, "Dine hanîf olarak yüz tut, Allah'ın fıtratına sarıl."

«ما من مولود إلا يولد على الفطرة فأبواه يهودانه وينصرانه وبمجسانه كما تنتجون البهيمة بهيمة جمعاء هل تجدون فيها من جدعاء حتى تكونوا تجدعونها» = Her doğan muktezayi fıtrat üzere doğar. Onu Yahudi yahud Nasranî yapan ebeveynidir. Bu hal tıbkı sizin hayvandan döl almanıza benzer. Aldığınız dölün içinde siz kesmedikçe bir kulağı kesik, enenmiş döle tesadüf eder misiniz ?"

Hadisi şerif, ayeti kerimedeki fıtratı insaniyeyi pek güzel tefsir etmektedir. Beşerin ruhunda fıtrî olan dinin neden ibaret bulunduğunu izah eden bu hadis de gösterir ki, Allah'ı marifet ve tevhid fıtratta asildir; inkâr ile şirk, haricî ve muhtelif sebeblerle fıtrata ârız olan bir marazdır, bir hastalıktır. İnsan kesb ile fıtratını inkişaf et-

Hülâsa, din, akıl ve basiret gibi beşerin ruhunda mezkûr bir garîzedir; kendisile beraber doğan bir fikri aslîdir. Evvelce olmadığı halde sonradan ârız olmuş değildir. Fıtratın fâtırına delâleti tabii olduğu için her insanın fıtratında, vicdanının derinliğinde bir hak duygusu, Allah'ı marifet gizlidir ve herhangi bir vesile ile tezahür etmeye meyyaldir. Bundan dolayıdır ki, başlarının son derece sıkıldığı zamanlarda inatçı kâfirler bile yaradana derinden derine bir iltica hissi duyarlar: "Aman Allah'ım! Rabbim, beni kurtar!" diye feryada başlarlar.

Esasen bütün mevcudat ve tabii hâdiseler insanda fıtrî olan din fikrinin, din hissinin inkişafına hizmet eden birer âmildirler. Bunları temaşa eden ve aklı başında olan her ferd, bunların halıkı ve nazımı bir vacibilvücudun varlığını idrâk edebilir. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim insanlara teharri ile, yerlerde ve göklerde olanları tefekkür ile emretmektedir.[9]

Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği bu hakikat, çok esaslı fikirleri ve mühim tetkiklerile şöhret kazanmış olan büyük feylesoflarca da kabul olunmuştur.

Nasıl ki *Descartes* gibi bazı büyük feylesoflar da "ulûhiyet fikrinin insanın fıtratında mevcud, garizî bir fikir olduğunu itikad ediyorlar. Hüsün fikri, ruh fikri de böyledir. Bunlar birer istidad ve kabiliyet şeklinde insanda garizî, fıtrî ve cibillî olarak mevcuttur. Mesela, bir çocuk güzel bir çehreden müteessir olur, bir güzele alâka peyda eder. Halbuki kimse ona bunu öğretmemiştir. Mıknatıstaki gizli olan kuvvei cazibe gibi. Mıknatıs'ın kuvvei cazibesi ne zaman mahiyetine mülâyim bir cisme, yani demire tesadüf ederse o vakit eserini gösterir.

İşte bu feylesoflara göre ulûhiyet fikri de böyledir. İnsan, hariçte bu mükevvenat ile onun cüzleri arasındaki incisamı görünce bir sanii hakîmin, bir hâlıkı müdebbirin, Allah'ın vucudüne istidlâl etmemek mümkün değildir. Çünkü bu, akıl ve basiret gibi onun fıtratında mevcuttur.

Bazı feylesoflara göre de insanda fıtrî ve garizî olarak bir ulûhiyet fikri mevcud değildir. Fakat insan hariçteki illiyet fikrini mebdei nazar ittihaz

---

tireceği gibi fena muhîtler ve telkinlerle de onu körleştirir ve tereddî ettirir. İnsana düşen vazife onu körletmek değil, talim ve terbiye ile inkişaf ettirip hakkı görecek, batılı anlayacak, vazifelerini bilecek bir hale getirmektir.

9 قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ...، اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ...، وَفِى الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِى اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ...، اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

ederek kendisindeki meleke ve kuvvetleri mümkün olan kemale isal eder. Sonra hariçte o kemali haiz bir Allah'ın mevcudiyetini kabul eder. Mesela, kendisinde bir akıl, bir kudret, bir kemal görür. Bu fikirleri kemal mertebelerinin en yükseklerine çıkararak hariçte, bununla muttasıf bir Allah'ın vücudüne kail olur... Şu halde bunlara göre de insanın mevcudatı hariciye ile istidlâl ederek Allah'ı bulması mümkündür. Fakat bu sırf enfüs ve âfaktaki delillere nazar ve onlarla istidlâl iledir.

İmamı A'zam Efendimizin: "Cenabı Hak Peygamber göndermemiş bile olsaydı Allah'ı akıl ile bulmak ve bilmek vacib olurdu." demesi de bu fikirlerle alâkadardır.

Tarihi edyan mütehassıslarından *Friedrich Max Müller, Moris Zastrof, Bünyamin Konstan* gibi bir çok âlim de din fikrinin menşei hakkındaki nazariyeleri inceden inceye tetkik ettikten sonra nihayet dinin fıtrî olduğunu kabul ederek diğer nazariyeleri esasından yıkmış ve bu suretle «فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» âyetinin mazmunu hakikisine yaklaşmışlardır.

Hanri Branje'nin şu ifadeleri de aynı müddeayı teyid etmektedir: "Tarihî intikadların şehadetile kesbi katiyet ediyor ki, garîzai diniye, fıtratı beşerde merkûzdur; edvarı tarihiyenin kâffesinde bu gariza dâim ve şayidir. O muhtelif ilâhlar insanın kendisine rağmen Allah'a itikad ile meftûr bulunduğunu göstermektedir.."

Hülâsa, beşer, mağaralarda yaşadığı bir zamanda bile cihanda âlî bir kuvvetin hükümran olduğuna iman etmek ihtiyaçını hissetmiştir. Eşkâlin tehavvülünden, fikrin necabet ve redaetinden sarfı nazar edilirse, bu hususta en âlim bir feylesof ile en cahil bir Animist,[10] bir Fetişist,[11] bir Totemist[12] arasında hemen hemen fark yok gibidir. Çünkü bunların hepsi de kalbinde olan ulvî bir hissin tercümanı olmaktan başka bir şey yapmıyorlar.

Bir Fetişistin ibadet eylediği odun ve kemik parçası; kadim Mısırlıların Özirisi, Hürsleri; İranîlerin Hürmüzleri, Ahrimanları; Güldanîlerin, Asûrîlerin Bailleri; Yunanî ve Romalıların Jupiterleri; Çinlilerin Tiyanğları, Japonların Amenomu Nakanoşinokamileri; Hindlilerin Vişnovsi-

10 Ervaha perestiş eden, tapınan.
11 Bazı mevadda perestiş eden, vesenilik.
12 Hayvanata tapınan.

valan hep insanlarda fıtrî olan ulûhiyet fikrinin tevlid ettiği şeylerdir.[13] Bu bâtıl dinlerin hepsinde aslî ve müşterek bir fikrin, ulûhiyet fikrinin mevcud olması hep vâzıh olarak delâlet ediyor ki, bunların hepsi de bir asla intihâ ediyor; hepsinin menbaı bir olduğu halde asırlar geçtikçe o menbâ unutularak dalâlet meydana almıştır.[14]

Filhakika, bir vahşinin elindeki odun parçasına ifa eylediği ibadetle, hakiki bir müvahhidin zati akdesi ahadiyyete (Cenabı hâlıkı hakikîye) arzettiği ubudiyet arasında fark görmemek kabil değildir. Fakat bu cihet, müddeâmızın katiyetine halel vermez. (Maksadımız dinin insan hakikatından infikâki kabil olmayan aslî bir fikir olduğunu isbat etmektir.) Çünkü onların her ikisini de tahrik eden aynı bir histir; yalnız tefekkür ve teemmülün terakkiyatı ve vicdanın hidayet nurile parlamış olması sayesinde birinin dinî hissi inkişaf etmiş ve yükselmiştir. Bununla beraber her ikisinde böyle bir hissin varlığı fıtratı insaniyenin zatî olan bir vasf ve ihtiyaçına delâlet eder, dinin ruhi ve fıtrî bir hasîsa olduğunu isbat eder.

Şu halde din, insanlar için zatî ve tabii bir ihtiyaç ve zarurettir. Bir dine sülûk insanların behaimden her vakit için temyizine medar olacaktır.[15]

İnsan, akıl ve fıtrat ile Allah'ı idrâk etmek istidadında ise de, cumhuri ehli sünnete göre bundan ötesini idrâk etmek hususunda akıl kâfi değildir. İşte bunun içindir ki insanlarda fıtrî olan bu fikir, zaman zaman vahyi ilahiye mazhar olan mürşidler, peygamberler tarafından tenbih, tezkir, teyid ve takviye olunmuş; bu suretle vahyi ilahiye mazhar olan mürşidlere tabi olanlarda bu fikir inkişaf ederek onlar hakkı görmüşler, doğruyu bulmuşlardır. Onları inkâr edenler ise, fıtratlarının tereddisi ile dalâlet vadilerinde dönüp durmuşlar ve Hakk'ı bulamamışlardır.

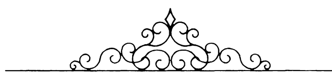
---

13 *Tarihi Edyan* müellifi *Max Müller*, edyanın aslı saf ve nezih bir ulûhiyet fikri olup asnâm ve evsâne ibadet sonradan tehaddüs etmiş bir emri ârâzî olduğunu vesaiki katiyeye istinaden beyan etmektedir. Bundan sonraki bahislerde bunu göreceğiz.

14 «وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» = Hiçbir ümmet yoktur ki, nezirden hali olsun (yani kendilerine hakkı tebliğ edecek peygamber gelmemiş olan bir kavim yoktur; her kavme bir peygamber, bir mürşid ba's olunmuştur.) Kur'an-ı Kerim.

Bundan sonraki bahislerde bu nokta daha ziyade izah edilecektir.

15 Cihanı behimiyet için yabancı ve sırf insana aid bir şey ile benî beşer kendisine has bir mevkii mümtaz da bulunur. Şöyle ki, benî beşerin seciyyei farikası ve mümtazesi anın hayr ile şer, hakk ile bâtıl, maâlî ile mesavi hususlarındaki itikadı muhtassasında görülür ve maverayı beşeriyetteki bir âleme, serâiri kâinata malik bir ulûhiyete yani ulvî bir mevcudiyeti rabbânîyeye iman eylemesinde görülür. (*Katrfaj dö Prenu*).

BEŞERİN İLK DİNİ

- Dinlere esas olan ilk fikirler hakkında bazı mütalaalar
- Maddiyyun ve tabiiyyun feylesoflarından bazılarının fikirleri
- Beşerin ilk dininin animizm olduğu iddiası
- İyi ruhlar, fena ruhlar
- Tabiat perestliğin nasıl çıktığı
- İntikad
- Animizm faraziyesinin ilmî kıymeti
- Natürizm nazariyesi ve bunun ilmî kıymeti
- Animizm ve natürizm nazariyelerinin esaslarını tenkid
- Vahşeti mutlaka faraziyesinin kütübü semaviyye ve etnolojya tarafından tesbit olunmadığı
- Tetebbuatı ric'iyyenin ilmî kıymetten mahrum bulunduğu

Bir asırdan ziyade bir zamandan beri medenî âlemde devam edip gelen din tetkikatı dikkate değer birçok şeyler keşfetti ve şu hakikatleri bilmeyenlere de öğretti:

1- Tedeyyün, benî beşerin hepsine âmm ve şamil bir sıfattır; gerek -ezminei tarihiyede ve gerek tarihten evvelki devirlerde yaşamış olan milletlerin, vahşî kabilelerin hiçbirisinde dinsiz bir millete, bir kabileye tesadüf edilememiştir. Nerede bir kabile görülmüş ise onun bir din ile mütedeyyin olduğuna, mahsûsât âleminden başka bu gözlerde göremediğimiz bir âlemin vucüdüne inandıklarına delâlet eden âsâra tesadüf edilmiştir.

2- İlk zamanlardan beri insanların üzerinde hükmünü yürütmüş olan dinlerin hepsi müşterek esaslar ve itikadlarla birbirine merbuttur. Bütün bu muhtelif dinlere esas olan ilk mebdeler hep aynıdır.

3- Dinleri tetkik ile uğraşan bu feylesofların hepsi, dinin beşeriyet kadar kadim ve muhtelif dinlerin aynı esaslara müntehi olduğunu kabul etmekle beraber tedeyyün fikrinin beşeriyette ne suretle başladığında ihtilâf etmişlerdir.

Fransız feylesoflarından Guyo "Müstakbel lâdinîlik"[1] adını verdiği kitabda bunları uzunca izah ettikten sonra şöyle devam ediyor: "Edyana esas olan ilk fikirler hakkında dinleri tetkik eden âlimler ayrı ayrı mütalaalarda bulunuyorlar. Bazılarına göre dinler, ulvî bir hakikati temsil

1 Arapçaya: «اللا دينية المستقبلة» diye terceme edilmiştir.

eden yüksek bir vicdandan vahyi ilahi olarak fışkıran ve insanları hayvaniyet derekesinden melekiyyet mertebesine yükselten bir hakikattir.

"Bazılarına göre de (ki maddiyyûn ve tabiiyyûndur) ilk insanların hâdisatı tabiiyyeyi yanlış ve bâtıl bir surette ta'lil etmelerinden neşet etmiştir. Bu düşünceye göre din, tufûliyet devrindeki bilgi demektir. Mesela, ilk insanlar, nehirlerin ve çayların taşarak önüne gelen her şeyi harab eylediğini; yıldırımların tesadüf ettiklerini yakıp mahvettiğini; rüzgârların evini barkını altüst ettiğini; ağaçları kökleyip söktüğünü, meyvaları yerlere döktüğünü; sellerin önüne geleni alıp gittiğini ve bunlara benzeyen daha bir çok şeyleri gördüğü zaman bunların sebebini anlamaya çalışıyor ve bunun için sebeb ve illet olarak yalnız şunu buluyorlar: "Bütün bunlar, bize öfkelenmiş olan şerir bir ruhun veya ruhların işidir, kendilerine ehemmiyet vermediğimiz için bizden intikam alıyorlar. Binaenaleyh bunların bizim üzerimizde bir sultası vardır." deyüb onlara ibadet etmeğe kalkıyor, secdelere yatıyor, kurbanlar kesiyorlar. Çocuğun bilgisi kabilinden pek basit bir surette başlamış olan bu tedeyyün şekli, insanın aklı nisbetinde yavaş yavaş inkişaf ediyor; Âdemoğlu bu kuvvetleri tehzib ve tenkih ederek tevhid derecesine yükseltiyor; ona yapmış olduğu ibadetleri tanzim ve yalnız ona tahsis edecek bir seviyyeye çıkıyor ve gitgide bunların aslı ve geçirdikleri atvar unutularak "vahyi ilahi" itibar olunuyor...."

Guyo'nun verdiği şu izahata göre bu feylesoflar, tetebbüatı riciyeyi usul ittihaz ve tarihten evvelki zamanlarda iptidaî bir vahşet farzederek beşerin dinî tekâmülünün oradan ve yanlış bir muhakeme neticesi başladığını ve tedrici bir surette tekâmül edip geldiğini ve nihayet vahdaniyet esasında karar kıldığını iddia ediyorlar.

Şu halde bunlara göre din de beşerin, tekâmül kanununa tabi olan mahsusatı sairesi meyanına dâhil bulunuyor. Yani dinler beşeriyetin gayri iradî mesaisi ve batî (ağır) bir istihale neticesi tekâmül edip gelmiş oluyor.

Bu iddiayı ileri sürenlerin bir kısmına göre dinin ilk şekli (Animizim = Animisme) ruhlara ibadet, ruha yahud ervaha inanan mezheb'dir. Dinler bu asırlardan başlayarak *Fetişizm* (mukaddes görülen bazı mevadda perestiş); *Totetizm- (hayvanata);* Paganizm *(asnam ve mahlûkata);* Monoteizm (bir Allah'a ibadet) şeklinde tedricî bir surette inkişaf ve tekâmül etmiştir. Binaenaleyh ilk din Animizim'dir.

Yine bu iddiayı güdenlerden bazılarına göre de ilk şekil, Naturizm'dir. İşte bu fikirler maddiyûn ve tabiiyyûn feylesoflarınındır. Buna mukabil ruhiyyûn feylesofları da dinin fıtratı beşerde merkûz bir garîze olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nasıl ki *Guyo* bu cihete de işaret ediyor.

Dinlerin ilk şeklinin animizm olduğu iddiası:

Animizmin tarihi edyandaki manası, "bütün eşyada bir ruh bulunduğuna zahib olan mesleki dinî"dir. Bu feylesoflar diyorlar ki: "En kadim itikad, en ibtidaî din şekli budur." İbtidaî insan, havsalasının almadığı ve aklının ermediği bir çok hadisat ve vekayi ile insanda cesedden ayrı bir eş, bir ruh bulunduğuna kanaat hasıl ettikten sonra diğer mevcutlarda da bir ruh bulunacağını tasavvur etmiş ve bu suretle nebatata, hayvanata, hatta hâdisat ve eşyaya bile birer ruh isnadına kadar gitmiştir.

İbtidaî insan ruhları böylece ta'mim ettikten sonra sıhhat veya marazı, maharet veya kudretsizliği insanî ruhlara; beşerî iradeye boyun eğmeyen kevnî hâdiseleri de bütün kâinatı doldurduklarına kail bulundukları ruhların iradelerine, keyiflerine, öfke ve intikamlarına isnad etmiş, ne kadar avâmili tabiiyye varsa onların hepsinde insana benzeyen bir şahsiyet tasavvur eylememiştir.

Bir kere bu itikad yerleştikten sonra insanlar muhayyilelerinde icad eyledikleri bu ruhlara mahkûm ve esir olmuşlar ve ruhları tehyic eden ahvale meydan vermemek için nezirler, kurbanlar, ibadetler, âyinler gibi dinî bir takım tezahürat ile onların teveccühlerini kazanmak istemişlerdir. Bu suretle ervah, ehemmiyetine göre ülûhiyete kadar istihale eylemiştir

Temiz ruhlar, habis ve şerir ruhlar:

Bununla beraber ibtidaî insanlarda ruh fikri teammüm eyledikten sonra onları ikiye ayırıp birine ervahı tayyibe, diğerine de ervahı habîse demişlerdir. Ruhları böylece ikiye ayırınca muhterem tanıdıkları baba ve analarının ruhlarını temiz ruhlardan sayarak onların icabında kendilerine yardım edeceklerini tasavvur ve yardımlarını celb etmek için kendilerine ibadete kadar varmışlardır.

Aynı zamanda hakikî sebebleri mechul kalan sar'a cinnet gibi asabî marazları da ervahı habîseye atfederek onlardan korunmak lüzumunu da hissetmişlerdir.

İlk ibadetler ervaha tevcih edilmiş olduğu cihetle pek tabii olarak ilk mabud "ervah"; ilk mezhebi dinî de "ervah perestlik"; ilk ayinler cenaze âyinleri; ilk nezirler de mevtalara verilen gıdaî hediyeler; ilk mâbedler ise ecdadın kabirleri olmuş oluyor.

Tabiat perestlik ne suretle çıkmış?

İlk şekli dinî Animizm olduğunu iddia edenler diyorlar ki, beşeriyet az çok tekâmül ettikten sonra "Animizm" evvela "Fetişizm", sonra "Totemizm", daha sonra "Sembolizm" şekline girmiş ve bu sonuncu şekil ile esatir devri başlamış ve insanlar "kuvvayi tabiiyye"yi birer şahsiyetle temsil ederek bunlara tapmışlardır. Evvela kaba putlara perestiş eden insanlar, sonra bu putların yerine musannâ heykeller ikame eylemişlerdir.

İlk insanlardaki hususî vaziyet canlıyı cansızdan ayırmaya mani olduğu cihetle bunlarda - tıpkı çocuklar gibi - canlı ile cansızı tefrik edemediklerinden muhitlerinde bulunan nebatat ve hayvanata, hatta cemadat ve kuvvayi kâinata kendilerine mümasil bir tabiat isnad eylemiş, kendilerinde olduğu gibi onlarda da birer ruh tehayyül etmiş ve bu suretle bütün mevcudatta ruhla bedenden mürekkep bir ikilik tasavvur olunmuştur.

Demek ki beşeriyetin ecdada ibadet üzerine müesses olan ilk itikadı yavaş yavaş tekâmül ederek âlemşumûl bir felsefe şeklini almıştır. Bundan sonra insanlar, ecdadın ruhlarına karşı yaptıkları gibi; kevnî olan bu ruhlara karşı da hürmet ve itaat hisleri beslemeğe mecbur olmuşlardır. Şu halde beşerin ilk dini olduğu iddia edilen "Animizm" iki merhaledir:

1- Ecdada ibadet,

2- Tabiat perestlik.

İşrâk ve esatîr devirleri tabiat perestlikten sonra zuhur etmiştir."

İntikad:

1- Evvela şunu ihtar edelim ki, dinlerin aslî ve iptidaî şekli olmak üzere "ecdada perestişi" göstermek kat'î bir kanaate, kâfi bir izaha müstenid değildir. Çünkü bu fikre göre, ilk mabud ecdadın ruhlarıdır. Şüphe yok ki, ruhun ibadet mevzuu olabilmesi için şahsın alelâde bir eş olmaktan kurtularak mukaddes mevcutlar sırasına geçmesi ve bunun için lâzım gelen evsafı iktisab etmiş olması icap eder. Halbuki, Animist

nazariyyesini müdafaa edenlere -ezcümle *Taylar*'ın iddiasına- göre ruhun bu mertebeye kadar yükselmesi ölümden sonra oluyor. Bunlara göre ibtidai insanlar, sağlıklarında alelâde bir eş gibi telâkki ettikleri ruhun öldükten sonra bazı faziletler iktisab eylediğine inanıyorlarmış. Bunun içindir ki hali hayatta alelâde bir eşten ibaret olan ruhlar, öldükten sonra mukaddes mevcudlar sırasına geçerek ibadet mevzuunu teşkil ediyorlarmış.

Acaba bu iddia doğru mudur? Öldükten sonra ruha isnad edilen bu fazilet ve kudsiyet nerden geliyor? Ruh, bedenden ayrılınca mahiyeti neden böyle tamamile değişiyor? Nazarlarında evvela gayri mukaddes, seyyar bir mebdei hayat olan ruh nasıl oluyor da sonradan mukaddes mevcudlar sırasına dâhil ve yüksek dinî ihtisaslara mevzu oluyor? Animizm iddiası bunların hiçbirisini izah edemiyor. Çünkü tetkiklerden anlaşıldığına göre ibtidaî insanlar ölümü, ruha uyku haline nisbetle daha büyük bir hareket serbestisinden başka esasî bir şey temin ve ilave etmeyen bir hâdise olduğunu itikad ediyorlardı. Bu itikadı besleyen insanların, bir gün evvel beraber bulundukları kimselerin bedenlerinden ayrılmış olan ruhlarını hayatî hallerinden mütemayiz sayarak onlara ibadet etmelerine sebeb nedir?

Bütün bu suâllere karşı Animist nazariyyesinde kanaat bahş bir cevab bulabilmek pek güçtür. Bilâkis ibtidaî cemiyetlerin akidelerinin tetkiki muhalif neticeler vermektedir. Zira ibtidaî cemiyetler ruh ile beden arasında pek sıkı bir rabıta ve iştirâk bulunduğunu, binaenaleyh bedenin bir kısmı cerihadar olduğu takdirde ruhun ona mukabil kısmının da aynı surette cerihadar olacağını itikad ediyorlardı. Şu halde onların nazarında ölümün ruha olan tesiri, ruha evvelce olmayan şeyleri kazandırmak suretile değil, bilâkis ruhu zaifletmek, ruhun evvelce iktisab etmiş olduğu şeyleri izâle etmek suretinde olmak icab ediyor. Hatta ibtidaî cemiyetlerin itikadına göre ruh da cesed ile beraber ihtiyarlıyor. Bunun içindir ki, iyice ihtiyarlamış olan insanlara cenaze alayı yapmadıkları, ve hatta din reisleri gibi mümtaz şahsiyetleri ihtiyarlamadan öldürdükleri bile görülmektedir. Demek ki, ibtidaî insanlara göre, hastalık veya ihtiyarlık neticesinde vuku bulan ölüm, ruhun kuvvetini tenkîs ediyor. Binaenaleyh evvelce mukaddes sayılmayan ruhların ölümle mukaddesliğe istihale etmiş olması izahı mümkün olmayan bir şeydir.

Henüz hali ibtidaîde bulunan Melânezyalıların itikadlarını tetkik etmekten açığa çıkan hakikat de iptidaî insanlar nazarında ölümün, bizatihi, münhasıran ilahileştirici hiçbir fazilete malik olmadığı suretindedir.

2- Bundan başka bir şey daha var ki, o da bu iddianın bâtıl olduğunu isbat etmektedir: insanların mukaddes tanıdıkları ilk şey, ölülerin ruhları, merbut oldukları ilk din ve mezheb, dedelerinin ruhuna ibadet olsaydı bunun en ziyade iptidaî halde olan cemiyetlerin dinî hayatında yer tutmuş olması icab ederdi. Halbuki, hakikat bunun aksini gösteriyor. Çünkü ecdada perestiş mezhebinin Mısır, Çin akvamı ile Yunan ve Lâtin gibi müterakki cemiyetler içinde inkişaf etmiş ve bunlar arasında mütemayiz bir şekil almış olduğu tarihin şehadetile sabit oluyor. Bugün beşerî cemiyetlerin en iptidaî ve en aşağı şeklini teşkil eden Avustralyalılarda ecdada ibadet mezhebi yoktur. Avustralya sümyeleri arasında görülen cenaze matem ve âyinleri, dinî bir mezheb mahiyetini haiz değildir. Çünkü bu âyinlerin dinî bir mezheb sayılabilmeleri için muayyen zamanlarda mezarlarının başında kurbanlar kesilmesi, fasılalı zamanlarda mezarlarının üzerlerinde bazı merasim, ölülerin şerefine vakit vakit bayramlar yapılması iktiza eder. Halbuki Avustralya sümyelerinde böyle şeyler görülmüyor.

Hülâsa, iptidaî kavimlerden olan Avustralya sümyelerinde ölümün insanlara ilahi bir takım evsaf verdiği yolunda bir itikad mevcud olduğunu gösterecek bir ibadet ve âyin yoktur. Bu olmadığı gibi, ölülerin ruhlarına ibadet edildiğine delâlet edecek bir âdet de yoktur.

3- Bu nazariyyeye göre tabiattaki ruhlar ve ilâhlar yani tabii mevcudlara ve kuvvetlere isnad olunan ruhlar, onlarda tahayyül edilen ilâhlar insanların ruhlarına nazaran tehayyül olunmuş şeylerdir. İptidaî insan, mevcudatı da kendisine benzeyen bir surette tahayyül etmiş olduğu cihetle onlarda da bir ruh olduğunu iddia etmiş ve bu ruhları gittikçe ilahileştirmiştir. Eğer hakikaten bunlardaki ruhlar kendi ruhlarına nazaran tahayyül edilmiş ise, bunlarda menşe'lerinin nişanesini ve modellerinin hututı siyasiyesini seçebilmek icabeder. Halbuki iptidaî cemiyetlerde iş bunun aksinedir. Onlar ruhi uzviyeti canlandıran, bedeni tahrik ve ona hayat veren batını bir mebde' diye telâkki ettikleri halde tabiattaki maddelere isnad eyledikleri ruhları böyle tasavvur etmemişlerdir. Çünkü bunların itikadına göre güneş ilâhının güneşte, taşa isnad olunan ruhun

taşta vücudu zaruri değildir. Mukaddes ruhların, ilâhların nisbet edildikleri tabii madde ve kuvvetlerle olan alâkaları insan ruhunun beden ile olan alâkasının aynı değildir. Nasıl ki Melânezyalıların din ve akidelerini tetkik ile elde edilen neticeler de bunu göstermektedir.

Görülüyor ki, Animizm iddiası, kat'î bir delile müstenid değildir. Herhangi bir suretle vukubulacak tenkide tahammülü yoktur. Binaenaleyh bu farazıyye üzerine istinad eden ecdada ibadet akidesinin ilk din şekli olması da kıymetsiz bir faraziyeden başka bir şey değildir. Bu tenkidler Animist nazariyesinin çürüklüğünü gösterdiği gibi, iltizam eylediği netice de bunun butlânını isbat etmektedir.

"Filhakika buna doğru nazarile bakılacak olursa dinî itikadların şey'i bir esasa istinad etmeyen bir takım bir sami tezahürlerden ibaret olduklarını kabul etmek icab eder. Çünkü bu faraziye de ervah ve ilâhların, beşerî ervahı müteâliyeden başka bir şey olmadıkları izhâr edilerek ilk itikadların tamamen "ruh" mefhumundan müteşa'ib de olduğu iddia olunmuştur. Halbuki (*Taylar*) ve taraftarları nazarında ruh mefhumu tamamile uyku esnasında insanları işgal eden mübhem ve gayri şuurî tasavvurlardan doğmuştur. Bunlara göre ruh, eştir ve eş, uyunulduğu zaman bedenden çıkarak dolaştığı zan olunan insandır.

Bu tasvire nazaran bütün mukaddes şeylerin, insanların her gün muntazaman maruz kaldıkları bir nevi hezeyan halinin mevlûdi olan tasavvuratı mütehayyileden, ervah ve mabudlara yapılan ibadetlerle nezir ve kurbanlara da rüyanın sebebiyet verdiği bir nevi dalâletten başka bir mahiyeti haiz olmamaları icab eder. Fakat tarihte o kadar mühim bir mevki işgal eden dinlerin - ki bütün kavimlerin yaşamak için muktazi kuvveti aldıkları mesaliki fikriyelerdir- bir hayal, bir vehim üzerine müstenid olduğunu kabul etmek acıklı bir safderunluk olmaz mı? (Esasen ibtidaî dinlerde bile dinî hâdiselerden bir kısmının hakiki şeniyetler olduğunda hiç şüphe yoktur.)

"Bugün hukuk ve ahlakın, hatta efkârı fenniyenin sînei dinden doğmuş olduklarını müsbet pek kuvvetli delâil mevcuttur. Bütün bu fikirler, birçok zamanlar dinde mündemiç ve hâkim bir halde bulunmuşlardır. Acaba esassız bir takım muhayyelât nasıl olur da şuuru beşeri bu kadar zaman devamlı bir surette i'mal ve işgal edebilir? Demek ki

Animist nazariyesi, vâkıa hiç de mutabakati olmayan bir zandan başka bir şey değildir..."[2]

Naturizm:

Tarihi edyan ulemâsından bazılarına göre dinin ilk şeklinin Naturizm olduğunu söylemiştim. Naturizm, tabii ve mevcud kuvvetleri "te'lih = ilâhlaştırmak"tan ibaret bir meslektir. Bunu müdafaa edenlere göre beşerin ilk dini ervah ve ecdada ibadet değil, tabiate perestiştir. İnsanlar doğrudan doğruya en kaba şekilde bulunan tabii kuvvet ve maddelere ibadet etmişlerdir. Bunu şu suretle izah ediyorlar: Kâinatı temaşaya başlayan iptidaî insanların dikkat nazarlarını en çok celb ve bütün dehşetile tecelli eden "kuvayi tabiiyye"yi daimî bir harika şeklinde görmüşler ve bu suretle ruhlarında uyanan korku ve ümid derhal "fikri dinî"yi uyandırarak Naturizm akidesi başlamıştır.

Evet, iptidaî insanlar tabiat âlemini bir harikalar mecmuası gibi telâkki ve tabiate karşı pek derin bir ihtisas ve hayret besledikleri zamanlarda bu harika, bu acîbe, bu payansız meçhul insanlarda fikri dinînin uyanması için ilk sadmei ikaz vazifesini görmüş ve lisanı dinîyi doğurmuştur.

Mesela, iptidaî insanlar ateşin önüne geleni yakıp kül etmesini görüyor; ateşte görmüş oldukları bu hususiyet kendilerinde bir korku hissi, bir tahaffuz endişesi uyandırıyor. Rüzgâr, yağmur vesair tabii hâdiseler de böyle. Fakat aynı zamanda ateşin yalnız tahribe hâdim, korkutucu bir şey olmayıp kışın şiddetli soğukları, gecenin dehşet veren karanlıkları karşısında ateşten görmüş olduğu azîm faydalar da insanda ateşe karşı bir muhabbet uyandırıyor. Ateş hakkında beslemiş olduğu bu fikri aynile kuvayi tabiiyenin diğerleri hakkında da besliyor. İşte kuvayi tabiate karşı korku ve muhabbetle memzuc bir surette beslemiş olduğu bu his gitgide tabiat perestlik halinde inkişaf ediyor, bu suretle kuvvayi tabiîyye ibadet mevzuu oluyor.

Maamafih "kuvvai tabiiyye" mücerred bir şekilde tasavvur edilirken "fikri dinî" de henüz hakikî bir surette inkişaf etmemişti. Bilâhare, lisanın fikir üzerine icra eylediği tesir neticesinde, kuvayi tabiiyye mücerredlikten çıkarak şahsî âmiller, zîhayat ve mütefekkir mevcudata, ruhi kuvvetlere, kudsî ilâhlara istihale etmiş ve bu istihale ile din de hakikî

2 *Tarihi Edyan* - M. Şemseddin Günaltay.

bir şekilde tezahür ederek muntazam ve muttarid bir surette âyîn ve ibadetler başlamıştır.[3]

"İlk şekli dinî"nin Naturizm olduğunu iddia edenler, Hindin en eski din kitablarından olan Vedalar'da görülen mabud isimlerinin umumiyetle müşterek isimlerden olması ile istidlâl ediyorlar.

"Mesela, Hindin en mühim mabudlarından birinin ismi olan "Ağnî" lâfzı kuvayi tabiiyeden, "ateş" manasını iş'ar etmektedir. Hatta bu lafız Vedalar'da bile, mabuddan başka ateş manasında da istîmal edilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, "Ağni"nin iptidaî mânası "ateş" demektir. Şu halde, ibtidaî insanda hissi dinîyi ikaz eden ilk âmil "tabîat", bunlar tarafından uluhiyet isnad edilen ilk mevcudat ise kuva ve ecsamı tabiiye olmuştur. [Hissi dinîyi ikaz eden ilk âmilin tabiat olması doğru olmakla beraber ulûhiyet isnad edilen ilk mevcudatın kuva ve ecsamı tabiiye olması kati hiçbir delil ve vaka ile tetabuk etmemektedir.]

Tabiî kuvvetler eşhasa istihale ettikten sonra, havassımıza hüviyyetini gösteren maddî âleme münhasıran rûhanî mevcudlardan mürekkeb olan yeni bir âlem ilave olundu. Bu âlem, bütün tabii hâdiselerin muayyen âmilleri addedildi. Bu suretle de Naturizm, Animizm ile karıştı.

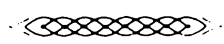
Bu fikri müdafaa edenlere göre ölüm hâdisesi insanlarda ruh fikrini ve ruhların bedenlerden sonra da yaşamakta oldukları esasını tevlid etmiş ve bundan sonra muhtelif tesirler altında bu ruhlar lâhûtîler dairesi dahilinde tasavvur ve nihayet onlara da mabudluk isnad olunarak ecdada perestiş akidesi revaç bulmuştur.

---

3 Yani insanlar, haklarında bir fikir edinebilmek için eşyaya birer isim vermek lüzumunu hissettikleri zaman bu kelimeleri; yazılarında bunlara delâlet etmedikleri halde; umumiyetlerinden bilistifade tevsim etmek istedikleri eşyaya da ıtlak ve tatbik eylemişlerdir. Yalnız bu kelimeler menşelerine nazaran muhtelif kuvayı tabîatı iş'ar edemediklerinden, bu kuvvetler, ef'ali insaniyeye en ziyade müşabehet arz eden tecelliyatlarına göre tevsim edilebilmişlerdir. Bu sebebe mebnîdir ki, yıldırım, kıvılcım saçan veya düşerek yeri delen bir şey; rüzgâr, üfüren veya inleyen bir şey; güneş, fezaya zerrîn oklar atan bir şey; nehir, koşan bir şey!... diye tevsim olunmuşlardır.

Fakat bir kere şüûnâtı tabiiye bu suretle efali beşeriye ile karıştırılınca bunlara sebeb olan kuvvetler de az çok insana müşabih eşhas gibi tasavvur olunmuş, neticede kuvayi tabiiye eşhasa istihale ederek ilk şekli dinî meydana çıkmıştır.

(*Tarihi Edyan* - Ahmed Midhat)

İntikad:

Bu nazariyeyi esaslı bir surette tenkide girişmezden evvel şunu söyleyelim ki, naturist nazariyesini müdafaa eden tabiiyyunun sözleri de ne müsbet bir ilme mutabıkdır; ne de katî bir delil ile bunun doğruluğunu isbat etmek mümkündür.

Hiç tasavvur olunabilir mi ki, insan taş, ağaç, toprak gibi mücessem bir şeye tapsın da bu perestiş, evvelce mevcud yüksek bir fikirden neşet etmiş olmasın! Hiç akla sığar mı ki, insan ateşe, suya, dağlara, mücellâ taşlara, ağaçlara, mahlûkattan bazılarına [Perestiş edilenler meyanında bunlar da vardır.] tapsın da bu perestiş onu bu suretle mabudunu tahdid ve tecsime sevk eden bir his ile mesbuk olmasın!? Tapmak hissi fıtrî olarak kendisinde mevcud olmalı ki, tapılacak bir şey aramaya lüzum hissetsin!

Maamafih bu mülâhazalardan sarfı nazarile bu fikri esasından yıkacak deliller de vardır. Şöyle ki,

1- Naturizm nazariyesi, lisaniyata aid bazı kaziyyelere istinad ettiriliyor ve Naturizmin, lisanın fikir üzerine olan tesirleri neticesinde tevellüd etmiş olduğu iddia ediliyor. Halbuki, bu cihet, öteden beri şiddetli münakaşalara maruz kalmış olduğu gibi, bugün de henüz kat'îleşmemiştir. Bunun içindir ki, muhtelif lisanlarda mabudları iş'ar eden kelimelerin mütevafık bulundukları hakkındaki iddia, pek çok itiraza uğramıştır. Son tetkikler gösteriyor ki, Vedalar'daki mabudlar, münhasıran Naturist bir mahiyeti haiz değillerdir. Binaenaleyh evvelce daha basit bir dinin vücudü kabul edilmedikçe, Naturizm tarzında bir din şekli anlayabilmek pek müşküldür. Bu cihet, tarihi edyan ve içtimaiyat âlimlerinin nazarı dikkatlerini celbetmektedir.

2- Bu iddiaya göre din fikri, insanın tabiatı bir takım harikai mecmua addederek ona karşı korku ve muhabbet hissile memzuc bir perestişten doğmuştur. Eğer hakikat böyle olsaydı, dinin uzun müddet payidar olmaması icab ederdi. Çünkü insanlar çok geçmeden, perestişe şayeste addettikleri kuvvet ve hâdiselerin alelade tekerrür eylediklerini görmüş ve tabiat hakkında daha esaslı malumat, daha açık fikirler hasıl edebilmişler ve hatta bunlara hâkim olmanın yolunu da bulmuşlardır.

3- Eğer din fikrinin zuhuruna sebeb insanların kâinat hakkında bir fikir edinmek ihtiyacı idi ise, Naturizm şeklindeki iptidaî dinin bu vazi-

feyi ifa edecek bir halde olmadığını görüyoruz. Çünkü kuvvayi tabiiyeyi kendi maksadlarına râm etmek veya bunların zararlarını def eylemek gayelerine matuf olan ibadetlerin, nezirlerin faydasız olduğunu çok geçmeden anlamış olacakları şübhesizdir. Binaenaleyh kuvvayi tabiiyenin mahiyetleri anlaşıldıktan sonra onlara karşı yapılan âyinlerin devam edemeyeceği de şübhesizdir. Halbuki, iş tamamen bunun aksinedir. Çünkü ibadet mevzuu olan tabii kuvvetlerin mahiyetleri anlaşıldıktan sonra da dinin devam etmiş ve gittikçe daha mürekkeb bir şekil almış olduğu görülüyor.

4- Dikkat edince görülür ki, Naturizm denilen dinî şekil de iğfalkâr bir sürü efsaneden başka bir şey yoktur. Çünkü bu, beşer fikrinin bir hastalığı neticesi tabii cisim ve kuvvetlere birer şahsiyet verilerek kendilerine karşı yapılan âyîn ve ibadetten ibaret bir şekildir. Daha doğrusu bunların asıl manaları unutularak almış oldukları esatirî şekilden ibarettir. Demek ki, bunlara göre, ibadet mevzuu olan şeylerin şe'ni bir hakikati olmayıp bir nevi hata ve hezeyanı lafzı neticesi meydana gelmiş oluyorlar. Nasıl ki Guyo da böyle izah ediyor.

Şimdi pek haklı olarak soramaz mıyız ki, böyle hakikî bir mevzu olmaksızın sırf efsanelerden ibaret olan bir sistem nasıl olmuş da asırlarca payidar olmuş ve hâlâ devam edip gitmekte bulunmuştur? Nasıl olmuş da insanlar asırlarca hakikî bir mevzu olmaksızın ibadet diye bir takım ef'al ve işaretlere devam etmiş ve hâlâ da ediyorlar? Bir nevi hezeyan mahsuli ile bunlar nasıl izah olunabilir?

Gerçi bir hatanın bazan tarihte devam edebildiği vakidir. Fakat din gibi, bütün beşerin vicdanına hâkim olan ve beşeriyete bir çok vezaif tahmil eden hatalardan müteşekkil bir sistemin, asırlarca böylece devam edebilmesi mümkün müdür?

Eğer din garizî ve hakiki olmasaydı nevin bütün efradına şamil olmaz ve gayri mütemeddin milletler ve kabileler de bulunurdu. Halbuki asırlarca yekdiğerinden ayrı yaşamış ve birbirini rüyada bile görmemiş olan içtimaî hey'etler bir keşiften sonra yekdiğerini gördükleri zaman o güne kadar meçhul bulunan kavimlerin de bir din ile mütedeyyin oldukları görülüyor. Bunlar da mahsus bir surette delâlet eder ki, tedeyyün, nüfusu beşeriyyede bir garize halinde mevcud olup mükteseb ve ârızî bir hal değildir.

5- Din; ilk insanların hâdisatı tatildeki hatalarından neşet ettiği farz edilse bile nevin bütün efradının aynı neticeye vâsıl olmasını, hâdisatı tabiiyye için hepsini bir illet kabul etmiş olması nasıl farz olunur? Böyle bir şeyi kabul etmek ilmen mümkün değildir.

6- Din fikri, insanın kendisini tabiat kuvvetleri karşısında âciz ve zaif bir halde bularak şerlerinden emin olmak, merhametlerini celb etmek maksadile onlara yapmış olduğu âyînlerden doğmuş olsaydı, en eski ve en ibtidaî ibadet ve âyînlerden kuvva ve ecsamı tabiiyyenin en kuvvetlisine tevcih edilmiş olması icab ederdi. Çünkü tabiatta insanı en ziyade işğal eden bunlardır. Halbuki burada da iş ber akisdir. İptidaî insanların tapmış oldukları ve el'an taptıkları şeyler, kendilerinden daha kuvvetli görünen tabii mevcutlar değil, belki alelâde nebat ve hayvanlardır. Mesela, ördek, tavşan, tilki kuyruğu, kanguru, kertenkele, kurbağa, parlak bir taş parçası gibi şeyler de bunlardandır. Halbuki insanlardan daha azametli olmayan bu gibi şeylerin maddî ve şey'î vasıfları, hissiyatı diniyyeye menşe' olmağa müsaid bulunmadıkları gibi insana perestiş fikrini telkin edecek kadar bir kıymeti de haiz değillerdir.

Binaenaleyh bu cihet de ayrıca isbat ediyor ki, ilk din şeklinin Naturizm olması iddiası bâtıl bir faraziyyeden başka bir şey değildir. Aynı zamanda neticesi itibarile Animizm hakkındaki mütalâalar, tamamile bunun hakkında da variddir.

Animizm ve Naturizm nazariyyelerinin esasını tenkid:

Bütün bunların haricinde gerek Animizm, gerek Naturizm akidelerini esasından sarsacak bazı kuvvetli tenkidat da yok değildir. Şöyle ki, beşeriyyetin ilk dinini bu tarzda tasvir eylemek mebadii beşeriyyeti mutlak bir vahşet olarak göstermek neticesidir. Bu fikirleri müdafaa edenlere göre bidayette öyle bir zaman tasavvur ediliyor ki, "İnsanlar için bir kavmiyet, cemaat ve hatta âile münasebetleri mefkud olup işaretle ifadei meramdan bile âciz olan ilk insan mutlak bir vahşet içinde yüzüyor. İşte böyle (vahşeti mutlaka) ile geçen bir çok asırlardan sonra iptidaî cehaletin ve korkunun tesirleri altında Animizm gibi zununu bâtılanın mebadisini tesis etmeğe başlıyor. Halbuki beşeriyyetin bidayetini böyle farz etmek bir kaç veçhile şayanı kabul değildir.

1- Şunu ihtar edelim ki, kıyasi aklî ve muhakemei felsefî ile mevkii mübahaseye vazedilen böyle bir deviri tarihî - bir hakikat değil, bel-

ki bir faraziyedir. Ezminei tarihiye vahşetin bu derekesinde bir cemaat göstermediği gibi, tarihten evvelki zamanlarda da bu derece vahşi insanlar görülmüyor. Çünkü onlara aid olarak elimize geçen âsarda beşer sanatının bir hayli alâimini ve tarihten evvel yaşadıkları farz olunan kavimlerin medeniyetlerinin mebadisini müşahede etmekteyiz. Demek ki, beşerin mebadisine aid bulunan "vahşeti mutlaka", ilmî usullerden hiçbiri ile sabit olmayan bir farazıyyeden ibarettir.

2- Bu iddiada bulunanlara göre tekâmül hususunda din de medeniyet ile birlikte hareket etmiştir. Bunlar, Avustralya ve Tazmanya'nın vahşî kavimlerini ve onların itikad derekelerini medeniyeti kadimei Mısriye ahalisi ve bunların itikad seviyesi ile mukayese ederek bu iddialarını isbata çalışıyorlar. Hangi millet yazı yazmış ise medeniyette olduğu gibi dininde de tekâmülünü hızlandırmış. Yazmak medeniyet ve diyanet dilinin söylemesi, okumak da diyanet ve medeniyetin kulağının dinlemesi olmuştur.

Şimdi bu iddiaya göre maddî medeniyeti yükselen kavimlerin terakkiyatı maneviyesinin ona müvazî olarak yükselmiş olması, bilâkis medeniyetlerin pek düşkün olan akvamı iptidaiyede nezaheti fikriyenin ve hakaikı aliyei diniyyenin bulunmaması lâzım gelir, nasıl ki böyle kabul ediliyor.

Halbuki, tarihen mazbut asırlarda bir çok kavimlerin medeniyet devirlerinde diyanet ve medeniyet seviyeleri arasında büyük mübayenetler müşahede olunmamaktadır.

Tarihe atfı nazar edince görülür ki, medenî Mısırlılarla Asurîlerin, âdi putperestlikte bulundukları sırada göçebe İbranîler fikri tevhide sâlik bulunuyorlardı. Kezalik Bedevi Arablar on dört asır mukaddem tam bir tenzih ve tevhid ile sahnei tarihe çıktıkları halde medenî Avrupalılar fikri teslis ve resimlere ibadette sabit bulunuyorlar.

Aynı zamanda bir nâşir ve mübelliğa mensub, bir kitabı mukaddese müstenid bulunan semavî dinler, ümmetlerdeki medenî tekâmülün ihzarı neticesi olarak zuhur etmemiş, bilâkis ümemi mezbûrede medenî tekâmülü edyanı münzele ihzar eylemiş olduğu da yine tarihî bir hakikattir. İşte bu cihet de gösterir ki, dinlerin medenî terakkiyatı takip etmiş olması nazariyesi doğru değildir.

3- Vahşeti iptidaiye farazıyyesi hem kütübü semaviyye hem de etnolojya tarafından tesbit olunmuyor. Çünkü Tevrat'ın haberlerinden kat'ı nazar Kur'an-ı Kerim haber veriyor ki, beşeriyetin mebadii diniyesi (vahşeti mutlaka) değil, bilâkis bir "kemal" dir.

Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimize göre Hazreti Âdem'e talimatı rabbaniye inayet buyurulmuş ve insanlar bu suretle mebdede maarifi ilâhiyye ve hasaısı diniyye ile feyizyab olmuştur.[4] Binaenaleyh din, mevzuatı beşeriyeden değil, belki bir vazı ilahidir.

Daha sonra kütübi mukaddese, insanların zaman zaman hakdan udûl eylediklerini ve tarafı Bârî'den gönderilmiş peygamberler vasıtasile mükerreren dini hakka davet olunduklarını beyan ediyor.[5]

Hatta bu udûl ve tereddînin daha bidayette iken başlamış olduğu da mukaddes kitabların beyanından anlaşılmaktadır.[6]

---

4 وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَل۪يفَةً قَالُوا اَتَجْعَلُ ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنّ۪ى اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ . وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ى بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ

5 «اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا اَيْدِيَهُمْ ف۪ٓى اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُٓوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ وَاِنَّا لَف۪ى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ . قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُر۪يدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ . قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَمَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» = "Sizden evvel geçen Nuh, Âd, Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelip de adedlerini ancak Allah'ın bildiği kavimlerin kıssaları size naklolunmadı mı? Onlara peygamberleri apaçık mucizeler ile geldiler ve onları hak dine davet ettiler. Onlar ise ellerini ağızlarına kodular (hiddet ve hayret ederek enbiyayı istihza ile karşıladılar) da biz sizin ile gönderilen şeyi tanımıyoruz; bizi davet ettiğiniz din hakkında da kuvvetli bir şüphe içindeyiz" dediler.

"Onların peygamberleri de, "Allah'da mı şüphe var? O, gökleri ve yeri yaradandır. Günahlarınızı yarlığamak ve sizi muayyen bir vakte kadar bırakmak için imana davet ediyor." demişlerdi. Onlar ise, "Siz de bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz. Babalarımızın taptıkları şeylerden bizi alıkoymak mı istiyorsunuz? Öyle ise bize ap aşikâr bürhan getirin." demişlerdi.

Onlara peygamberler şöyle demişlerdi: Evet biz ancak sizin gibi bir insanız, fakat Allah kullarından dilediğine nübüvvet ihsan buyurur. Allah'ın izni olmaksızın size bürhan ve mûcize getirmek elimizde değildir. Müminler Allah'a mütevekkil olsunlar..." *(İbrahim Sûresi, Ayet: 9, 10; 11)*

6 Hazreti Âdem'in şeriatınde bulunan bazı ahkâma riayet etmeyen Kabil -ki Hazreti Âdem'in evladıdır- kardeşi bulunan Hâbil'i öldürdüğü kütübi mukaddesede mezkûrdur.

Maamafih, beşeriyetin mebâdisi her ne olursa olsun[7] kütübi mukaddese ve semavî dinler nazarında insanlar, irşadı ilahiye mazhar oldukça fikri tevhid ve tenzihe sâlik olmuşlar ve bilâhare cehaletin, hırs veya siyasetin ve bu nevi mefasidin sevkile bu yoldan uzaklaşarak ara sıra dalâlete maruz kalmışlardır. [Beşeriyetin bidayette herhangi bir suretle irşadı ilahiye mazhar oldukları da yine kütübi mukaddesenin beyanından anlaşılmaktadır. Bundan sonraki bahislerde bu cihetler uzun uzadıya tetkik edilmiştir.]

Kur'an-ı Kerim kadîm milletlerden bazılarının tevhidi ilahiye davet edilmiş olduğunu nâtık olup hakaiki tarihiye dahi gerek Yahudilik ve gerek Hristiyanlığın mebadii intişarında (tevhid ve tenzihi tam)ın hututı esasiyesini göstermekte ve ancak bilâhare Yahudilerin sanemperestliğe temayül ettiklerini ve Hristiyanların teslise karar verdiklerini isbat etmektedirler.[8]

4- Vahşeti iptidaiye farazıyyesi Etnolojya ve Filolojya ile de tesbit olunmuyor. Çünkü bu ilimler, hemen hiçbir kavmin elyevm bulunduğu yerin yerlisi olmadığını isbat ediyor.

"Bir iki asırdan beri seyahati keşfiye erbabının ziyaret ve tetebbu ettikleri akvam şöyle dursun, altmış yetmiş ve daha ziyade asırlık kıdemlerinden dolayı (mileli kadîme) unvanını verdiğimiz Mısırlılar, Geldânîler bile o yerlerin yerlisi değildirler. Hepsi o yerlerin yabancısı olup oralara başka yerlerden gelmişler ve yerleşmişlerdir.

"Zamanımızda en koyu vahşeti Avusturalya ve Tazmanya'da buluyoruz. Lakin oradan şimale geldikçe Okyanus cezirelerinde medeniyetin tedricen arttığını ve nihayet Hindistan'da pek kadim bir medeniyet

---

7 Çünkü, bazı noktalarda, tetebbüatı ric'iye erbabının fikirlerile efkân İslameyenin telifi mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm, Hazreti Âdem'in gerek ilmî ve gerek lisanî bir mertebei kemale i'lâ edildiğini hikâye ediyor ki, bu kemalin mâkabli olabilecek hâdisat ve faraziyatın muhkemâtı Kur'âniye ile tenazû ve tenakuzu câyi münakaşa değildir. (*Tarihi Edyan* - Esad)

8 Yahudilerin bir kısmı (Sahrayi Tiyh)'de ibadeti asnama meylettiklerinden Hazreti Mûsâ, bunları katl ve tenkil etmişti. Bilâhare şimalî ve cenubî olarak iki hükûmete inkısam ettikleri zaman dahi şimaldeki hükûmeti İsrâiliye, cenubdaki hükûmeti Yahudîyeye rağmen Fenikelilerin putperestliğini tervic etmişti. Nasrânîyette ise İznik Konsili milâdın (325) tarihinde mezhebi tevhid olan Aryüs mezhebini red ederek Hristiyanlık için teslisi kabul eylemiştir. Bu mesele hakkında ikinci cildde vesaike müstenid mühim tafsilât vardır.

mevcut olduğunu görüyoruz. Bu hal, Afrika ve Amerika sekenesinde de meşhud oluyor.

"Tarihte vahşete karib bir halde görüp tarakkiyatı mütetabialarına dair haber aldığımız yalnız (Pelâj)lardan ibarettir. Lakin onların iptidaî halleri, mebadii tekâmülleri addolunamıyor. Çünkü lisanları Arî olduğu için (Arya)'dan, yani şimdiki Afganistan'dan gelmiş oldukları ve bir diyaneti şarkıyeye ve Sanskrit yazısı gibi soldan sağa yazılır bir hatta malik bulundukları cihetle (Pelâj)ların da bir medeniyeti kadimeye mensup oldukları anlaşılıyor.

"Mısır, Nil, Geldan mehdi aslii medeniyet olmayınca buralar ahalisinin geldikleri yukarı Asya'nın, Himalâya ve Altay dağlarının mehdi medeniyet olması lâzım geliyor.[9] Oralarda ne gibi bir medeniyet bulunduğunu mahallinde taharriye imkân yoksa da oralardan Anadolu'ya gelen (Sit)lerin hayvanatı ve bilhassa atları terbiye ve ok ve yay îmal ettikleri ve yine oralardan Geldana gelen (Sümeriyen)lerin sanati kitabetin aslı olan (Hiyeroğlif)i beraber getirdikleri anlaşılıyor.

"Velhasıl eğer sunûfı beşer, görüldükleri yerlerde neşet, tekessür, temeddün etmiş olsalardı, bunların tekâmülâtı medeniye ve tahavvülâtı diniye meratibini bizzat kendi mevcudiyetlerile tayin eyledikleri kabul edilebilirdi. Halbuki Etnolojya ve Filolojya tetkikatı meydanı sübuta konmaktadır ki, bu intişarlar, merkezi ve vatanı aslii medeniyet olmak üzere bir muhit teşkil ediyorlar, akvamı muhtelife, mehdi medeniyetlerinden muhîta intişar ederken bir çokları din ve medeniyetini kayb ede ede o muhîti baîdede artık tevahhuş menzilesine kadar düşmüşlerdir.

"Ezminei tarihiyemizde bile yakın asırlarda böyle medenî iken tevahhuş etmiş Portekizlileri Afrika'da ve Amerika'yı cenubîde görüyoruz.

"Maamafih, tetebbüü ric'î vahşete değil, medeniyete îsal etmekte olduğundan ve daha ziyade taharri için vasıtai tetebbü bulunmadığından bundan ilerisi bir (faraziye)den ibaret kalıyor ve vahşî gördüğümüz

---

9 San Fransisco'dan Daily Telegraph gazetesine verilen malumata göre Ruy Çaymak Andro heyeti seferiyesi Moğolistan'dan avdet etmiştir. Heyetin elde ettiği eşya meyanında on milyon senelik olduğu tahmin edilen kırk yumurta vardır.

Mister Andro vuku bulan beyanatında hayatı beşeriyenin Asya'nın bir ovasında, yani Gobi çölünde vücud bulduğunu ve bütün insanların buradan bütün dünyaya yayıldığı nazariyesini teyid etmiştir. Hey'et beş bin mil katetmiştir ki, bunun iki bini haritada mevcud değildir. (*Millet gazetesi.*1, Teşrini Sani 1341)

milletlerin menşe'lerine takarrüb ettikçe vahşetlerinin değil, medeniyetlerinin artması vahşeti iptidaiye fikrinin [nakıs bir istikraya müstenid] yanlış bir farazıyyeden ibaret olduğunu gösteriyor. Binaenaleyh bu farazıyye üzerine müstenid bulunan Animizm ve Naturizim nazariyatı itikadiyeleri de böylece esassız ve istinadsız bir farazıyyeden ibaret kalıyor."[10]

Daha sonra ric'î bir tetebbü usulile elde edilecek netayicin ilmî bir kıymeti de yoktur. Çünkü hâdisattan ahkâm ve kavanin çıkarabilmek için esasen, hâdisatın malûm ve mazbut olması lâzımdır ki, onun illet ve sebeplerinden çıkarılacak ahkâmın ilmen bir kıymeti olsun! Hâdisatın bizzat kendisi tesbit edilemediği zaman, ondan istinbat olunacak ahkâm, tahminat ve farazıyyat olmaktan âzâde kalamaz.

Beşeriyetin ilk dini hakkında tarihî ve tetebbüî bir hüküm verebilmek için tâ bidayetten beri edyanın tarihî hâdiseleri kat'î bir surette malûm ve mazbut olmak lâzımdır. Bunlar kat'î bir şekilde tesbit edilmedikçe hakikî ve vesâika müstenid bir tarihi edyan husule gelemez. Dinî hâdiselerin mazînin karanlıklarına gömülmüş olan mebde'lerini bize îsal eden vesait nazarı dikkate alınınca bu kat'iyeti dinlerin umumuna teşmile hakkımız ve salâhiyetimiz yoktur. Binaenaleyh, hâdisattan ahkâm çıkarmak suretile beşeriyetin mebadii diniyyesini tayin etmeğe kalkışmak hiç de ilmî değildir.

Zaten beraber yaşadığımız ve fakat sin, cins ve terbiye farklarile ayrıldığımız ferdlerin bile mefkûresine, vicdanına nüfuz etmenin ne kadar güç bir mes'ele olduğu göz önüne getirilince üzerlerine remadı asar yığılmış olan ırkların mefkûrelerine, vicdanlarına nüfuz etmek ifası hiçbir mütebahhire müyesser olmayacak şeylerden bulunduğu apaçık meydana çıkar. Zira, mebadii diniyyeyi bize îsal edecek en yakın yolumuz, halden mazîye doğru ric'î bir tetebbüden ibarettir. Halbuki bu suretle bizzat hâdisatın kendisi de nazarî netayicden ibaret kalacağı şübhesizdir. Nazarî olan bu netayicden tekrar istinbat olunacak ahkâmın kıymeti ne kadar düşkün ve hatta tenakuzlarla dolu olacağını izaha lüzum yoktur.

Şu halde tarihî asırların tetkik sahasına girebilmiş olan dinlerden başkasında tarihi edyanın ilmî neticelerini beklemek doğru olamaz.

10 "*Tarihi Edyan ve Tarihi Umumî*, Ahmed Mithat; *Tarihi Edyan*, Mehmed Esad."

Hatta tarihî asırlara dâhil bulunan dinlerin umumî hakkında bile tarihi edyandan ilmî bir netice bekleyemeyiz. Çünkü tarihî asırlarda bile umumen, dinî hâdiseler kat'î bir surette tesbit olunamamıştır. Tarihî bir asırda bulunmak ve tarihî vesikalar için lâzım gelen bütün şeraiti ile tetkik ve tetebbü erbabının keskin nazarları önünde bilâ perva arzı vücud etmek şerefi ancak "Dinî İslâm"a münhasır kalmaktadır..

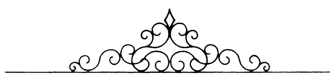
Bunun sebebi de İslâm dininin beşeriyetin fikren tekâmül ettiği bir asra tesadüf etmesile beraber hâdisatı diniyyenin tâ mebde'den itibaren mazbut olması ve İslâm müverrihlerinin dinî hâdiseleri, hiçbir endişei tariz düşünmeksizin, aynen ve tamamen nakletmiş olmalarıdır.[11]

Çünkü bu, onlar için dinî bir vazife teşkil ediyordu. Şâriin emri de bu yolda idi. Bunun için dinî hâdiseler ilk gününden itibaren bütün vesâikı ile tesbit edilmeye başlanmış ve böylece devam edip gitmiştir.

Binaenaleyh ric'î tetebbü usuliyle elde edilecek netayici diniye, ilmî bir kıymeti haiz olmayıp zunun ve farazıyyattan ibarettir. Şu halde maddiyyûn feylesoflarından bazılarının bu usulü ele alarak dinlerin aslını tabii hâdiselerin yanlış ve bâtıl bir talili gibi göstermeleri hiçbir esasa müstenid olmayan bâtıl ve indî bir fikirdir. Öyle ise din, nüfusu beşeriyyede garîzî ve fıtrîdir; insanı, Hâlik'ı bununla meftur olarak yaratmıştır. Fakat maddiyyûn ve tabiiyyûn esasen bir Hâlik'ı kabul etmedikleri cihetle bütün beşeriyette gördükleri din ve hâdisatı diniyye için hariçten bir sebeb aramak ve bunun için bir takım farazıyyeler peşinde koşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Öyle ya başka türlü ne yapabilirlerdi? Hâdiselerin hakikî illetlerini görecek kadar basiret sahibi olmayanlar elbette onlar için bir şeyler düşünmek zaruretini hissederler. Fakat kâinatın, nâmütenâhî bir kudret sahibi tarafından halk ve ibdâ olunduğuna iman edenler dinlerin aslını böyle aklın ve ilmin reddettiği bir şekilde ta'lil etmek külfetinde değillerdir. Binaenaleyh dinlerin aslı, Kur'ân-ı Kerim'in ilan etmiş olduğu dindir ki, o da kâinatın Hâlik'ına boyun eğmek, ona teslim olmak ve ameli salih ile ona yaklaşmaktan ibarettir. Bundan sonraki bahislerde bu cihet izah olunacaktır.

---

11 Hatta Avrupa müverrihlerinden bazıları, bundan dolayı Müslümanları saflıkla ve sadelikle ittiham ediyorlar. Avrupa müverrihlerinin ittihamatı Müslümanlar için mucidi iftihardır. Evet, hâdisatı diniyyeyi hiç değiştirmeksizin olduğu gibi nakletmek şerefi, tarihi beşerde yalnız Müslümanlara aittir. İslâm tarihinde Peygamber Efendimizin hayatını okuyanlar ve hele hadis ile meşgul olanlar bu iddiamızın ne kadar doğru olduğunu anlamakta güçlük çekmezler.

İSLÂM İTİKADINA GÖRE İLK DİN

- İnsanın hilkatındaki hikmet ve gaye
- Ubudiyet
- İlmî ubudiyet, amelî ubudiyet
- İnsan Allah'ını idrâk edecek kuvvetlerle mücehhez olarak yaratılmıştır.
- İslâm itikadına göre "dini hak" Âdem ile ikizdir
- Şirk ve putperestlik marazî bir halettir
- Beşerin ilk dini hakkında bazı feylesofların fikirleri
- Her hadisenin sebebini, mahiyetini anlamak iştiyakı
- Allah'ı bilmek hususunda insanların ilk mürşidi
- Ehli sünnet ulemasının fikirleri
- Fıtratta ikrar ve tevhid asıldır
- İlk insanların şeriatı akliyeye mütemessik oldukları ve bunun manası ve buna kail olan İslâm mütefekkirleri
- Tarihi edyan ulemasının kadim gibi gösterdikleri taaddüdü ilâh aslî değil marazî bir halettir
- Bazı feylesofların fikirleri
- Asnam ve evsân nasıl doğmuştur?
- Tevhidi nisbî ne demektir?
- Tarihin tenvir edemediği asırlarda tevhid akidesi
- Tevhidden putperestliğe geçiş
- Allah'ı marifet ve tevhid insanda zaruri mi, yoksa talimî ve ihtiyarî mi?
- Aklın en mühim kıymeti ve illiyet kanunu
- Akıl ve idrâk mertebesinin gayri mütenahi bir terakki silsilesi takib etmesi
- Enbiyanın ilmi
- Bal arılarının sanatı
- Nübüvveti âlâ, nübüvveti sâniye
- İlk insanların akıllarının mebdei tekâmülü
- İslâm mütefekkirlerinden bazılarının fikirleri

Kur'an'ın beyanına göre insanların hilkatlerindeki hikmet ve gaye Allah'a ubudiyettir. Ubudiyet ise ilmî ve amelî olmak üzere ikidir. İlmî ubudiyet, Allah'ı bilmek ve O'na iman etmekdir ki, vicdanî ve ruhani vazifelere şâmildir. Amelî ubudiyet de cismanidir. Beşerin hilkatindeki hikmet bu olunca, insanı bu bilgiye isal edecek vasıtaları Cenabı Hakk'ın kullarına ihsan edeceği şübhesizdir. Nasıl ki onu böyle bir takım meleke ve kuvvetlerle mücehhez olarak yaratmış, kendi varlığına şehadet eden bir çok delilleri de gözünün önüne sermiştir. İnsan fıtratan mâlik olduğu melekâtı akliye ve fikriye ile Allah'ını idrâk edebilecek bir istidadda yaratılmış ve ayrıca bu istidadını inkişaf ve tekâmül ettirecek vasıtalar, yolunu aydınlatacak mürşid ve rehberler de göndermiştir.

İşte bunun içindir ki, İslâm itikadına göre Âdem ile "Dini hak ve Dini Tevhid" ikizdir. İlk insan sahnei tabiate atıldığı ve kendisini bildiği günden itibaren Allah'ını anlamış, O'na tazim ve ubudiyet etmiştir. Beşerin dinde olan ihtilâf ve dalâleti, insanlar arasında görülen şirk, putperestlik, Allah'a karşı küfr-ü isyan sonradan ârız olma marazî bir hâlettir. Kitab ve sünnete müstenid bulunan İslâm itikadı işte bu suretledir. İslâm'ın takrir eylediği bu itikad, son asır feylesoflarından bazıları tarafından da müdafaa edilmektedir.

Şerh ve İzah

Cenabı Hak yeryüzünde hâkim olmak ve bütün kuvayi kâinatı kendisine râm etmek üzere yarattığı insanları öyle kuvvetlerle teçhiz etmiş, öyle bir istidadda yaratmıştır ki, insan onunla her şeyin aslını

faslını araştırır; her hâdisenin sebebini anlamak ister. Baktıklarını görmek, gördüklerini anlamak ve bunları bir esasa bağlamak için düşünür; muhakeme yürütür. Dikkat nazarlarını celb eden şeyler hakkında nasıl olmuş, neden yapılmış, niçin yapılmış, kim yapmış diye kendi kendine sualler sorar ve bunların cevabını almadıkça içi rahat etmez. Çünkü onu yaratan böyle bir istidadda yaratmıştır. İşte bunun içindir ki, aklı başında olan her insana Allah'ını bilmek vâcibtir. Hiçbir taraftan yardım görmese, talim ve telkin edilmese bile fikir ve muhakemesini kullanarak, hilkatı tetkik ederek hâlikı bulacak, yüzünü O'na çevirecek ve O'na ubudiyet edecektir. Çünkü insanın yaradılmasındaki hikmet, Allah'ı tanıyıp O'na ibadet ve ubudiyet etmek ve O'ndan başkasına boyun eğmemek, kulluk etmemektir. Allah'a ibadet ve ubudiyetle mükellef olarak yaratılan insan Allah'ın emirlerine itaat etmek ve nehyettiklerinden sakınmak suretile vicdanî, cismani, şahsî ve içtimaî bütün vazifelerini ifa ve böylelikle hilkatteki üstünlüğünü isbat edecektir. Bütün bunlar yaradanı tanımak ve kendi mevkiini bilmekle olur, insan dünyadaki vazife ve mes'uliyetini ancak bu suretle anlayabilir. «وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِن۪ينَ، وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ» Hatırlat, insanlara vazifesini ve mes'uliyetini ihtar et! Çünkü hatırlatmak imanı onlara fayda verir. Hatırlat ki, ben cin ve insi ancak bana ibadet ve ubudiyet etsinler diye yarattım."[1]

İslâm itikadına göre ilk insanlar da bu suretle Allah'a ubudiyet etmişlerdir. Binaenaleyh beşerin ilk dini "Dîni tevhid"dir.

İnsanların ilk mürşidi:

Bu husus muhakkak olmakla beraber, insanların Allah'ı marifet hususunda ilk mürşidi kendi akıl ve garizeleri midir, yoksa Cenabı Hak'tan sarih ve açık ilhama mazhar olan bir insan, bir peygamber midir? Bu cihet İslâm mütefekkirlerince ihtilaflı bir mes'eledir. Ehli sünnet ulemâsının cumhuruna ve ekseriyetine göre insanların ilk mürşidi, cemiyetin nâzımı Allah tarafından kendisine vuku bulan vahy-ü ilham ile peygamberlik mertebesine yükseltilmiş olan bir insandır ve Hazreti Âdem Nebî (Peygamber)dir. Adem aleyhisselâm Allah'tan aldığı vahy ve ilham ile evlad ve zürriyetini irşad etmiştir. Binaenaleyh insan bidayeten Allah'ın tekrim ve ilhamına mazhar olmuş ve bu suretle hem hâlikını anlamış, hem de dünyada kendisini idare için lâzım olan şeylere istidad kazanmış, bir cemiyet ve cemaat kurmuş. Ve bir müddet böylece

---

1 Zariyat Sûresi.

ihtilâfsız bir Allah'a iman akidesi üzerinde yürümüştür. Fakat sonraları Ademoğlu çoğalarak merkezden muhite doğru yayıldıkça evvelki feyzin tesiri yavaş yavaş azalmış, ilk saffet bozulmuş, nefsânî ihtiraslar kabarmış, ihtilaflar, münazealar başlamış ve nihayet hâlikı hakikî unutularak bir çok dalâletler meydan almıştır. «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً» ayeti kerimesi de buna delâlet eder. Muhtelif âmillerin tesirlerile medenî bir milletin sonradan nasıl vahşete düştüklerinin, en yüksek his ve fikirlerin tedricen nasıl zıddına münkalib olduklarının tarihde bir çok misalleri vardır. Bundan evvelki bahislerde de bu hususta bazı izahat geçmişti.

Zaten fıtratta ikrar ve tevhid asıl; şirk, küfür ve ihtilâf hilâfı asıldır. Çünkü bir, ikiden eveldir. Binaenaleyh Allah'ın birliği his ve fikri, tabiaten dahi teaddüdü ilâh his ve fikrine mukaddemdir. Müşriklik, tevhidden (bir tek Allah fikrinden) sonra ilâhda ihtilâftan çıkan bir münazaa suretinin ifadesidir.

Bir de evvelki bahislerde de görüldüğü vechile her doğan çocuk hakka samimi olarak ona candan teslimiyet üzere doğar, nankörlüğü ve yalancılığı sonradan öğrenir.

Demek ki selam ve İslâm'ın temeli olan tevhidi hak, beşeriyetin fıtratı ûlâsında merkûz olan ve Hazreti Adem'den itibaren âdemoğlunun şuuruna telkin edilmiş bulunan bir aslı kadîm ve mutlaktır. Şu halde tarihi edyan ulemasının akvamı salifede kadîm gibi gösterdikleri şirk (müteaddid ilâhlara itikad) ve küfür, asıl değil; belki beşerde fıtrî ve aslî olan vahdet (bir Allah'a iman)'in bir takım sebeb ve tevillerle bozulmasından husule gelmiş arızî ve marazî bir hâlettir.

Ruhiyyun filozoflarının izahı:

Bunu son asır filozoflarından bazıları şu suretle izah ediyorlar: Beşerin ilk mabudu, mâbudu hakikî, ilk dini (dini tevhid)'dir.

İnsan, ilk neş'etinden itibaren Allah'a ibadet etmiş, hem de bu ibadeti tevhidin en nezihi, en halisi suretinde yapmıştır. Taşa, ağaca, esnama perestiş sonradan ârız olma bir dalâlettir. Çünkü insanlarda hakikatini lâyikile idrâk edemediği her şeyi tahdid etmeğe, ona bir suret vermeğe tabii bir meyil vardır. İşte tabii olan bu meyil neticesidir ki insan kalbinde samimi bir surette hisseylediği "kudreti külliye" ve "kuvvei gaybiye" yi (Allah'ı) sonradan hayal hanesinde tasvir ve hariçte O'na bir şekil vermek isteyince putperestlik (şirk ve küfür) meydan almıştır.

Yine diyorlar ki, "Avrupa maddiyyunu arasında şuyu bulan (edyanın aslı veseniliktir) iddiası doğru değildir. Edyanın aslı insanın, kendisi de dâhil olduğu halde, bütün mevcudatı muhît olan bir "kuvvei gaybiye"yi, bir "kudreti nâmütenahî"yi mübhem bir surette idrâk etmesidir. İnsanlar hayretleri önüne maruz olan kâinatı temaşa ettikleri zaman azamet ve pâyansızlığı karşısında hayretten hayrete düşerek nazarlarında namütenahî bir kuvvet tecelli etmiştir. İnsan ilk önce bütün kâinatı muhît ve kendisine hâdim olan öyle bir kuvveti vicdanında hissetmiş, fakat onu bir suretle tabir ve tasvire muktedir olamamış; bununla beraber ona bir isim vermeksizin huzuru azametinde secdeye kapanmıştır. Fakat sonraları mahsusâta olan temayülü fazlalaştıkça vicdanı dinîsini tasvir etmek sevdasına düşerek asnam ve temasîl ittihaz etmiştir. Şu halde haliki hakikiye ibadet, asnam ve evsâne ibadet etmek devrinden evveldir. Asnam ve evsân, ülûhiyete karşı insanın kalbinde olan yüksek fikrî temsil ve teşhisten başka bir şey değildir. Sanem ve vesen, daha evvelki bir fikrin iktiza eylediği remiz ve işaretlerden ibarettir. Vesen ve sanem ulûhiyet fikri üzerine delâlete mevzu olmadıkça ulûhiyet fikrini tevlid etmez. Çünkü ilk insanların ibadet eyledikleri asnam ve evsânı teşkil eden muhtelif şeylerde alelıtlak ulûhiyet fikrini tevlid etmek fazileti yoktur."

Tevhidi nisbi akidesi

Yine bu filozoflardan bir kısmı şöyle diyorlar: Bütün insanlar mebdei tekâmülde bir nevi "tevhidi nisbî" itikadında birleşmişlerdi. "Tevhidi nisbî", bir Allah tanıyor. Fakat bu ilâhın vahdeti aslî ve zatî değil, ârızî idi. Yâni bu birinci ilâhın yanında ikinci bir ilâh akidesi daha çıkabildiği gibi, bunun hakikî bir tevhide münkalib olması imkânı da vardı.

Bu ifadeden beşerin mebdei tekâmülünde tasavvur olunan tevhid akidesinin hakikî bir tevhid olmadığı anlaşılıyorsa da işrâk de değildir. Her ikisine kabiliyetli bir mebde'dir. Maamafih bundan kat'î olarak anlaşılan bir şey varsa o da beşerin ilk akidesinin tevhid olmasıdır. Bunun hakikî ve mutlak bir tevhid olduğunda şübheye düşmek insanların İlâhı vâhidin yanında bazı kuvvetlere de itikad etmiş olmalarından ileri gelmektedir. Halbuki ibtidaî insanların itikad ettikleri ilâhı vâhidin yanında tasavvur eyledikleri kuvvetler aynı iktidarı haiz değillerdir; onların hepsi bir Allah'ın iradesine tabi ikinci, üçüncü ve dördüncü derece kuvvetlerdir.

Bize öyle geliyor ki, bu itikad, edyanı semaviye ashabının Allah Teâlâ ile O'nun iradesini infaze memur olan kuvvei melekûtiyeyi itikad etmelerinin aynıdır. Semavî dinlerde de melekûtî olan o kuvvetlerin bazıları ihyaya, kimisi de öldürmeye memurdur. Fakat bundan dolayı onların hakikî ve vâhid olan Allah'a şerik olmaları lâzım gelmez. Semavî dinlere mensub olanlardan hiçbir ferd onları birer ilâh itikad etmezler.

Umumî tarih Mısır'da, İran'da, Çin'de tevhid üzerine müesses bir dinin esas hatlarını gösterdiği gibi, tarihin tenvir edemediği bir çok asırlar zarfında bu milletlere mensub ruhani reislerin itikad meselelerini genişlete genişlete Allah'ın vahdaniyeti esasına müstenid olan dini putperestliğe çevirdikleri de görülmektedir.[2] Bunlardan anlıyoruz ki, bütün beşeriyet bir menbadan feyz almış ve fakat o menbadan uzaklaştıkça almış olduğu feyzi kaybeylemiştir.

Beşeriyetin mebdei tekâmülde bir nevi tevhidi nisbî akidesinde müttehid bulunduğu fikri en evvel Şelling (1854 - 1775) tarafından düşünülmüş ise de, bu tabiri bir şekli dinîyi ifade etmek üzere ilk defa kullanan müellif, tarihi edyan mütehassıslarından (F. Max Müller) olmuştur.

---

2 "Mısır!da Heredot'un kavlince Teb kâhinleri vahdaniyeti ilâhiyeyi tasdik ederlerdi. Zamanımızda keşfolunan Mısır âsârı dahi kavli mezkûru teyid ediyor. Kitabelerin birinde "Rabbüssemavati vel'arz olan Allah, âlemin halıkıdır, kendisi halk olunmamıştır; ne bidayeti ve ne nihayeti vardır." ibareleri münderiç bulunmuştur. Bir de ehramın inşa olunduğu asırlarda, yani dördüncü sülâle devrinde inşa olunmuş olan mâbedlerde, ne resim, ne de heykel bulunmamıştır. Halbuki sonraları yapılan mabedler heykel ve oyma resimler ile doludur. Bu ise bazı müverrihlerin iddia ettikleri gibi Mısırlıların ihtidaları vahdaniyeti rabbaniyeyi tasdik etmekte olduklarını ima eder. (*Tarihi Umumî* - Murad)

"İran'ı kadimde Zerdüşt'ün kitabı olan Zendavesta'daki (Seneviyet), zihni beşerde bilâhare teşekkül ve teayyün eden ve ezelî ve ebedî iki mebde kabulünden ibaret olan (Seneviyet)in aynı değildir. Zendevesta'da mebdei zıya (Hürmüz) ile mebdei zulmet (Ehrimen) ezelî bir vahdeti alâdan nebean eder. (*Tarihi Felsefe*, Abebarb)

"Çinliler (Şanğ-ti) yani hâkimi âzamda (Moğol lisanında Han Tanğrı) ulûhiyetçe o kadar büyük bir istiklâl buluyorlar ki, müverrihini edyandan Lâğ, Fâbir, Hâbil vesaire bu istiklâli bir vahdaniyeti mutlaka olmak üzere telâkki ediyorlar. Bu müverrihler, Çinin işbu Han Tanğrısını Benî İsrâilin Yahva namile «رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» diye iman eyledikleri Allah'a atf ederek şu suretle Çinlilerin ilâhı hakikîyi an asıl tanıdıkları halde bu imanı tanımı bilâhare derekâti safilei işrake doğru tenzil eylemiş olduklarını zannediyorlar. Hatta Konfüçyüs'ün tesis etmiş olduğu dinde imanın her cihetce bu kadar ulviyet ve tamamiyeti olmadığına dikkat ederek Konfüçyanizm dahi Çin için işbu noktada bir terakki değil tedenni olduğuna hüküm vermeğe kadar varıyorlar." (*Tarihi Edyan* - Ahmed Mithat)

Max Müller, ilk şekli dinînin tevhidi nisbî suretinde olduğunu Hind'in kadim din kitabları olan Vedalara istinaden ileri sürmüştür.

Maamafih Max Müller'in, beşeriyetin meb'dei tekâmülünde görmüş olduğu tevhid akidesini tarzı istidlali bir takım müellifler nazarında kendisinin naturist olduğu kanaatini veriyorsa da manayı marufunda bir naturist sayılmaz. Çünkü bu feylesof, tedeyyüne mebde olmak üzere nâmütenahî fikrini gösteriyor. Yani beşer, tabiat sahasına atılınca nâmütenahî bir kuvvetin mevcudiyetini hissetmiş ve o kuvvetin azametli huzurunda secdeye kapanmış; o nâmütenahî kuvveti cismaniyet ve mahdudiyetten tenzih ederek ona layık olduğu vechile perestiş etmiş demek istiyor.

Şimdi gerek Max Müller'in ve gerek onun fikrinde olan diğer müdakkiklerin bu husustaki fikirlerini dinî bir lisanla ifade edecek olursak deriz ki, insan doğarken -lisanı fende sevki tabii, garize, insiyak namları verilen ve lisanı şeriatte vahiy ve ilhâm itlâk olunan- bir kuvvete sahib olarak doğmuştur. İnsan varlığı içine kudreti kahire tarafından çakılmış olan bu kuvvet ve melekenin sevk ve hidayetile maddî ihtiyaçlarından pek çoklarını def etmeye muktedir olduğu gibi halıkını marifete de zaferyab olarak ona ibadet etmiştir.

Bilâhare havassını, akıl ve muhakemesini istimal etmeğe başlayınca hissi dinîsi daha ziyade inkişaf ediyor; kâinatın her zerresinde meşhud olan kudreti ilâhiyeyi görüyor ve bu kudret karşısında kendisinin ne kadar âciz ve zaif bir mahlûk olduğunu da anlıyor; bu suretle tabiat kendisinde olan hissi dinînin inkişafı için en büyük bir âmil oluyor; âsardan müessirine daha ziyade intikal ediyor; o kudreti nâmütenahîye karşı beslemiş olduğu hissi huzû fazlalaşıyor ve daha sonra muhtelif âmâl ve hevesat arasında bir takım dalâletler de meydan alıyor; bunun üzerine Cenabı Hak kendilerini akaidi fıtrîye hidayet için peygamberler gönderiyor.

Hiç şübhesiz ki, bu feylesoflar da bunu söylemek istemişlerdi. Çünkü aklıselim için bu dairenin haricine çıkmak olamaz. Ancak vahyi nebevîyi kendilerine rehber ittihaz etmeyerek sırf aklî ve felsefî bir muhakeme ile yapılacak aklî istidlâl kusurlu olur.

Allah'ı marifet ve ictima hissi ilk insanda zaruri mi, yoksa talimî ve ihtiyarî mi?

Allah'ın birliği akidesi beşeriyette en asîl ve en kadim olduğu muhakkak ve Müslümanlığın telkin, aklın ve ilmin teyid eylediği de budur. Fakat bu itikad, insanların (Dini Hak) üzerine ilk içtimaları bal arıları gibi bazı hayvanlarda olduğu vechile tabii ve zaruri mi, yoksa talimî ve ihtiyarî midir? Bu cihet, bugün de Avrupa ulemâsı beyninde ihtilaflı bir mesele halindedir. Her ikisine kail olan vardır. Maamafih bizim kanaatimiz şudur: Beşerin bu itikadı ve ondaki içtima his ve fikri bidayeten icabı ilahi ile zaruri ve tabiîdir; tatbikatı filiyesi ve inkişafatı ise talimî ve ihtiyarîdir. Çünkü nübüvvet (peygamberlik) sınaî ve kisbî olmayıp bir ilmi ilahi ve zaruridir; Ebül'beşer olan Hazreti Âdem de nebîdir, Allah'ın vahy-ü ilhamına mazhar olmuştur.

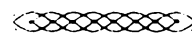
Şimdi bu ciheti biraz daha izah edelim. Aklın en mühim kıymeti, illiyet kanunu mucebince, sebebden müsebbebe veya müsebbebden sebebe intikaldir. Bu ise garîze, fıtrat veya aklî garizî ve bedihî tabir olunan mebadiî zaruriyyeye veya tecrübeye mütevakkıftır. Halbuki nübüvvet böyle değildir. O, metalibi nazriyyeyi bile ulumu zaruriyye hilâfına ihtimali olmayan bir ilim halinde idrâk ve telkin eden bir kuvvei rabbaniyedir. Bu yüksek mevkie ıstıfâ edilen zat, başkalarının istidlâli ilmî ile idrakine muvaffak olamadıkları ve olamayacakları veyahud pek güçlükle anlayabilecekleri meseleleri zaruri bir ilim ve telkin ile bilir.[3]

---

3 Bu meseleyi izah edelim. İnsanda biri maddiyat ve cismaniyet, diğeri maneviyet ve ruhaniyet olmak üzere iki mahiyet vardır. İnsan yalnız maddiyeti ile düşünülürse ona diğer cisimlerden fazla bir kıymet verilmez. Bunun içindir ki, hikmeti İslamiye asıl ehemmiyeti insanın ruhani mahiyetine vermiştir. İnsan kalıbı ile değil, ruhu ve kalbi ile insandır. Ruhu büyük, kalbi temiz olan insan, pek çok tecellilere mazhar olur. İnkâr edilemez ki, mevcudat, yalnız elimizle tutabildiğimiz, gözümüzle gördüğümüz şu maddî âlemden ibaret değildir. Bunun arkasında manevî ve ruhani âlemlerin mevcudiyeti artık bir hakikattır. Madde üzerine saplanıp kalmış olanlardan başkası bunu inkâr edememektedir.

Yine biliriz ki, insanların akıl dereceleri muhteliftir. Bazısının idrâk mertebesi, diğerinin üstündedir. Bu itibar ile aklı yüksek bir derecede olanın bütün tafsilâtile nüfuz ve ihata edebildiği şeyler, aklen daha aşağı mertebede bulunanın idrâk sahasına mübhem ve mücmel olarak girer. Bunda talim ve terbiyenin tesiri olduğu gibi, fıtratın de büyük bir tesiri vardır.

Yine muhakkaktır ki, bazı insanlara göre nazarî ve muhtacı isbat olan şeyler, başka birine göre bedihîdir. İşte akıl ve idrâk mertebesi böylece gayri mütenahi bir terakki silsilesi takib eder. Beşerin zekâsı, akıl ve fikri kuvvet ve zaaf, şiddet ve sür'at itibarile nasıl ayrı ayrı ise kalb ve vicdan da böyledir. Bedihî olan şu mukaddemelerden

Bal arıları gibi bazı hayvanların hiçbir talim ve terbiyeye muhtac olmaksızın vücude getirdikleri işler ve teşkil ettikleri muntazam cemiyet nasıl hariçten birinin talimi olmayıp vicdanî ve zaruri bir telkinin eseri ise bu da sınaî ve kesbî olmayıp kudreti fâtıranın vahy-ü telkini ile husule gelen zaruri bir ilim neticesidir. Şurası da tahakkuk etmiştir ki, beşerin dalâletleri, aklî inkişaflar ile şehevanî inkişafların tedahül etmesinden ve aklın şehevanî maksadlar için kullanılmasından neş'et eder. Beşerin bütün manasiyle saffet devri demek olan fıtratı ûlâ (ilk yaradılış devri), bu dalâletlerden azade olduğu gibi nübüvvet (peygamberlik) de gerek ilmî, gerek amelî olarak bundan âzâdedir. Mesela, bal arılarının sanatları şaşmak bilmeyen garizî, ilhamî bir sınaattır. O, onunla mefturdur, «وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ، ثُمَّ كُلٖى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكٖى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فٖيهِ شِفَاۤءٌ لِلنَّاسِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»[1] "Rabbin bal arılarına da şöyle vahyetti: Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin. Sonra meyvaların hepsinden ye de Rabbının müyesser kıldığı yollara koy, onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlara şifa vardır; tefekkür edecekler için bunda elbette büyük bir ayet var." nazmı celili ile buna işaret buyurulmuştur. İşte alelumum nübüvvetler de böyle şaşmak bilmeyen yüksek bir ruhu ilahidir. Bunun vazifesi daima iyiliğe irşad etmek, insanları hayra îsal eylemektir. Su halde bir fıtrat meselesi olan nübüvvet, bir taraftan akılların ve iradelerin tekâmül mebdei, diğer taraftan müntehasıdır. Evet nübüvvet, hem akıl ve iradelerin tekâmül mertebelerinin en son haddi, hem de başlangıcıdır. Aynı zamanda bir nübüvveti ûlâ, bir de nübüvveti saniye vardır. Kitab inzali nübüvveti saniyededir. Fakat insan, şüphe yok ki, ilk hilkatinden itibaren insandır. Din, dil, ictima mebdei o zamandandır,

---

sonra deriz ki, Hakk'ın feyzi umumîdir. Bunda herkes müşterektir. Herkes derecei istidadına ve kalbinin saffetine göre kalbine hakayikı ilâhiye tecelli eder, ilhamlar vâki olur. Kalblerdeki istidad ve safiyet nisbetinde bu ilham ve füyuzat da nâmütenahî bir terakki silsilesi takib eder. İnsanlardan bazıları fıtratı asliyesi itibarile o derece saf bir cevhere, o derece yüksek bir ruha malik olur ki, artık onun kalbi hakayikı ilâhiyenin açık bir surette tecelligâhı olmağa başlar, bir çok şeyler ona inkişaf eder, başkalarının ilmî deliller, fikrî vasıtalar ile anlayamadıkları şeyler onların irfan görüşleri önünde açık bir surette tecelli eder. Hakîm ve alîm olan Cenabı Allah'tan öyle bilgiler telâkki ederler ki, bizim üstadlarımızdan senelerce öğrendiğimiz şeyler onlardaki vuzuha nisbetle mübhem ve karanlık bir derecede kalır. Allah'ın emirlerini duyar ve işitir, hakayikı ilâhiyeyi görür. Bildiklerini başkalarına öğretmek, tebliğ eylemekle mükellef olduğunu da bir ilmi zaruri ile bilir ve kendisine tecelli eden, kendisinin açıktan telâkki eylediği bu hakikatleri, bu emirler ve nehiyleri halka söylemeğe başlar. İşte bu mertebe nübüvvet ve risalet (peygamberlik) mertebesidir.

Âdem Aleyhisselâm'ın nübüvveti elbette nübüvveti ûlâdır, ilk nübüvvettir. Binaenaleyh onun bu mebdeler hakkındaki ilmi, iktisabı olmayıp zaruri, ilahi ve fıtrîdir. İşte ilk insanların akılları bununla tekâmül etmiş, onlar hâlikı bununla anlamışlar, itaat ve ibadet şekillerini bununla öğrenmişler ve bununla bir esas üzerinde toplanmışlardı. O zaman henüz insanlar az, arz vâsi, mahsulâtı arzıye maişetlerine kâfi idi. Serbest serbest yaşıyorlardı. Yalnız hayvanlara karşı mücadele ediyorlardı; insanlar arasında mücadele ihtiyacı yoktu. Hilkatleri, halleri bir; temayülü fıtrîleri bir, tarzı hareketleri bir idi. İlk babadan gördükleri gibi gidiyorlardı. Hep böyle hareket edebilselerdi, elbette kanuna, kitaba muhtaç olmayacaklardı. Lakin nesiller çoğaldıkça emeller başkalaştı, beşerî ve şehevanî ihtiras ve ihtilaflar yüz gösterdi. İşte o zaman bu ihtilâfları kaldırmak ve bu müteşettit emelleri bir nokta etrafında toplamak için içlerinden Allah tarafından âtiyi gören acı tatlı haberler veren, hayr-ü şerden, hill-ü hürmetten, vazife ve memnuiyet kanunlarından bahseden nebîler, resuller ba'solundu. Bu nebîlerin gösterdiği yoldan gidenler Allah'a ve gönderdiklerine iman ile birleştiler, muhalefet edenler de bunlara karşı koymak için birleşti; bu suretle mü'min ve kâfir iki silsile zuhur etti.

Binaenaleyh ilk insanların fıtrat ve nübüvveti ûlâya müstenid fıtrî bir iman ile "Kanunu hak" ve "Dini tevhidi" üzere bir ümmet olduklarını kabul etmek iktiza eder. Nasıl ki, «كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ» = nâs ümmeti vahide idi (ihtilâfa düştüler de) Allah işlerinin avakıbi ile tebşir ve inzar eden nebîler gönderdi ve onlara kitab inzal etti".[4] Âyeti kerimenin siyakı da bize Hakk'ın birliğinin bu suretle kadim olduğunu ve beşerin içtimaî mebdeini, ve Allah'ın irşadı ne suretle cereyan ettiğini bildirmektedir. Aynı zamanda bu ayeti kerime, hukukun ve hikmeti teşriin şeraiti evveliyesini, peygamberlerden sonra yarış ederek nasların zahirine karşı ihtilaflar çıkaran ve hukukî usulleri ihlâle kalkışanlar olduğunu ve bunları yola getirmek için resuller ba's buyurulduğunu da beyan etmektedir. «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فٖى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولاً اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ» = kasem olsun ki, biz, Allah'a ibadet edip tâğuttan, şirkten sakınmaları için her ümmete bir resul gönderdik..."[5] nazmı kerimi de bunu çok güzel tasvir etmiştir.

4 Bakara Sûresi, ayet: 213.
5 Nahl Sûresi, ayet: 36.

Bu ayet pek sarih bir surette beyan ediyor ki, Allah her kavme bir resul göndermiş ve onlar vasıtasile kendisine ibadet ve ubudiyet etmelerini, şirk ve küfre götürecek şeylerden sakınmalarını emir buyurmuştur. «وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» = "Hiçbir ümmet yoktur ki onlara bir nezir, bir korkutucu gelmiş olmasın."[6] «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا» = "Biz resul göndermedikçe azab etmeyiz."[7] ayetleri de bunu müeyyettir.

İslâm mütefekkirlerinden bazılarının fikri:

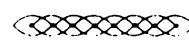
İslâm mütefekkirlerinden bazıları diyorlar ki, ilk insanlar hiçbir kanunu şer'îye tâbi değildiler, ibahei asliye devrinde yaşıyorlardı. Fitrî bir iman ile mümin idiler, aralarında hiçbir cihetten münazaa ve ihtilâf yoktu. Meyilleri, düşünüşleri birdi. Sonradan aralarında ihtilâf çıkınca enbiya bâsolundu, kitap gönderildi. Binaenaleyh o şeriatlar sonradan enbiya ile gelmiş ve maruf mânasile din ve içtimaiyet üzerine başlamış, mümin ve kâfir taksimi o zaman zuhur etmiştir. Bu kavil, Ebu Hayyan tefsirinde İmam Mâtüridî'ye nisbet edilmiştir. Bizce yukarıki kavil ile bunun arasında esaslı bir fark yoktur. Gerçi «وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ» = Şu ağaca yaklaşmayınız." nassı teklifin kıdemini ifade eder ve ademin nübüvveti kazıyyesi de nübüvvetle başlayan şer'î bir kanunun tebliğini icab eder. Fakat bu âyetteki emir ve nehiy sadece Âdem ile zevcesine aittir ve o zaman Âdem Nebî değildir.

Ondan sonra da Âdem'in nübüvveti ne zamandan başladığı ve zürriyetine ne zamandan itibaren bir kanunu şer'i tebliğ eylediği malûm değildir. Şu halde Âdem nebî değil iken de fıtratında merkûz olan ilhamı rabbanî ile Allah'ına ubudiyette ve evlâd ve ahfadlarına da bu yolda telkinatta bulunmuş ve onlar da ilk babadan gördükleri gibi hareket etmiş olabilirler. Sonradan nesiller tekessür ettikçe ihtilâf yüz göstermiş ve Âdem nübüvvetle ba's olunarak onlara bir kanunu hak, bir kanunu şer'î tebliğ eylemiştir.

İlk insanlar ve şeriatı akliye:

Kadı Abdülcebbarı Hemedânî ile Ebu Müslimi Horasanî ve bunlara tabi olan bazı mütefekkirlere göre insanlara bidayeten ilahi bir şeriat tebliğ olunmuş değildir. İnsanlar ilk önce "şeriatı akliye"ye mütemessik idiler. Şeriatı akliye, Allah Teâlâ'nın varlığını ve sıfatlarını itiraf ve onun

6 Fâtır Sûresi, ayet: 24.
7 İsrâ Sûresi. ayet: 15.

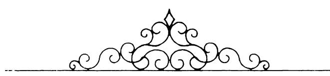

verdiği nimetlere şükr ile ubudiyet; zulüm, tecavüz, yalan gibi aklın çirkin gördüğü şeylerden ictinab etmek esasına müstenittir. Bunlar aklen idrâk olunur şeyler olduğundan ilk insanlar bunları akılları ile idrâk etmişler ve bu aklî şeriatte birleşmişlerdi. Bu mütefekkirler fikirlerini «كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً» ayeti ile isbata çalışıyorlar. Diyorlar ki, bu ayete göre enbiyadan evvel insanlarda bir vahdet vardı. Bu vahdet ise enbiyadan istifade edilmiş olmayan şeriattır, bir şeriat üzerinde birleşmektir. Böyle bir şeriat ise ancak "şeriatı akliye" olabilir. Şu halde ilk insanlar aklî bir şeriatle hareket etmişler ve Allah'a bu suretle iman ve ubudiyette bulunmuşlardır.

Bu mütefekkirler Ebül'beşer Hazreti Âdem'in de Nebi olduğunu düşünerek mütalâalarına şöyle devam ediyorlar: "Hazreti Âdem ilk insan ve nebî değil miydi? O halde bi'seti enbiyadan evvel sırf akıl ile mükellef insanlar farz etmek nasıl doğru olur?" denecek olursa şu yolda cevab veririz: Hazreti Âdem ibtida evladlarile beraber "Şeriatı akliye"de toplanmışlar ve onunla âmil olmuşlardı. Sonradan Allah Teâlâ Âdemi evlâdlarına peygamber ba's buyurmuştur. Bunlara göre akıl, enbiyadan evvel ilahi bir resul ve mürşid olmuş oluyor. Nübüvvet de akılları kendi kendine idrâk edemiyecekleri mesalih ve kemalâta isal etmiş bulunuyor...

Hülâsa, İslâm itikadına göre Allah'ın birliğine iman akidesi beşeriyette asıldır. Beşeriyeti ilk önce bu itikadı salime isal eden ister akıl ve garize olsun, isterse bir nebinin tebliğ eylediği kanunu ilahi olsun; bu o derece haizi ehemmiyet değildir, çünkü netice birdir.

Bizce beşerin mebadii diniyesi şirk ve küfür olmayıp bir kemaldir. Zaten bizim itikadımızca dinler esasta birdir. Son din olan Müslümanlığın insanları mükellef tuttuğu esas itikad ne ise, ilk insanların itikad etmeleri lâzım olan esas da odur. Binaenaleyh beşerin ilk dini dağlara, taşlara ve ağaçlara tapınmak olup sonradan efkârın tekâmül etmesi ile dinde de yavaş yavaş tekâmül husule gelmiş olması Müslümanlık bakımından doğru değildir. Dinî tekâmülü Müslümanlık da inkâr etmez. Fakat dinde olan bu tekâmül, bundan sonra görüleceği vechile, esasta değil şer'î ve medenî hükümlerdedir.

DİNLERİN TEKÂMÜLÜ

- Hak din, Hakk'ın dinidir
- Peygamberlerin hepsi bir Allah'a ubudiyetle emretmişlerdir
- Bütün dinlerin esası Allah'ın birliği akidesidir
- Din, uydurma bir vehmin ifadesi değil, sabit bir hakikatin ifadesidir
- Usuli din, semavî dinlerin hepsinde bir olmak lâzımdır
- İslâm dini, ilk peygamberden itibaren bütün peygamberlerin dinidir
- İslâm dini, semavî dinlerin sönmüş ve karanlıklar içinde kaybolmuş bulunan aslını yeniden ihya etmiş ve hepsinin esasta bir olduğunu meydana koymuştur
- Dinler beynindeki ayniyet ve ciheti vahdet
- Hak din deyince bundan anlaşılan hakikatlar
- Dinin esas temeli
- Bazı dinlerde bunlar nasıl bozulmuş
- Dinlerin tekâmülü ne demektir?
- Dinleri manasız tabolarla izah etmek isteyenlerin mütalaaları
- İntikad
- Semavî ve hak dinleri zununu batıla ile karıştırmak, dalaleti semavî dinlerin mütemayiz oldukları noktalar
- Enbiyanın vücuda getirdikleri tarihî harikalar
- Misakı içtimaî, semavî dinlerde haysiyeti insaniye ve menfaati amme esasları
- İslâm noktai nazarına göre dinlerin tekâmülü
- Usuli dinde tekâmül yoktur
- Ahkâmı şer'iye ve medeniyedeki tekâmülün izahı
- Ahkâmı şer'iyenin illet ve baisi peygamberlerin müşterek ve müttefik oldukları esaslar, Müslümanlığa göre beşerin hedefi
- Dinlerde nesh ve tebdil suretile vukua gelen tekâmül ilmi ilahinin muktezasıdır
- Nesh ne demektir? Lûgat ve ıstılah manaları
- Ahkâmı şer'iyedeki nesih ve tebdiller akl-ü hikmete muvafıktır
- Vaz'ı şeriattan maksat
- Şeriatların râci oldukları külliyyat
- Dinlerin ve şeriatların tedricî tekâmülü Müslümanlıkla kemâl mertebesini bulmuştur

"Dini Hakk"ın menşei vahy ve nübüvvet olduğunu söylemiştim. Bu, nasıl tarihî bir vakıa ise, Allah'ın vahdaniyetini tebliğ etmekte bütün enbiyânın müttefik bulundukları da bir hakikattir. Semavî dinlerin hepsinin bir nebiye mensub olduğu görülmekte ve onlar da kendileri nam ve hesabına değil, bir tek Allah'a izafeten tebliği ahkâm etmektedirler. Dinlerin bütün ibadetleri, bütün merasimi ona izafetle yapılmaktadır. Hak din, ancak Hakk'ın dini olacağı cihetle bütün peygamberler bir Allah'a ubudiyetle emir ve hepsi O'ndan aldıklarını tebliğ etmekte ittifak etmişlerdir. İlk peygamberden, bilhassa Hazreti Nuh ve İbrahim'den Peygamberimiz Hazreti Muhammed (aleyhimüssalâtü vesselâm)'a gelinceye kadar dinde vâki olan tekâmül, hep inkişaf ve ziyadei vuzuh suretile zuhur etmiştir. Görülen tahavvüller esasda değil ekseriyetle akaidin tatbik sureti demek olan amelî ve medenî hükümler itibarile husul bulmuştur. Binaenaleyh İslâm dini, önce gelmiş ve geçmiş büyük peygamberlerin dini olan tevhid akidesinin ancak inkişafı suretile vaki olan bir tekâmüldür.

Filhakika, din mefhumu ikiden hâli değildir:

1- Sabit bir hakikatin ifadesi olmak,

2- Bâtıl ve uydurma bir vehmin ifadesi olmak.

İkinci şık ilmen merduddur. Çünkü din, sabit bir hakikatin ifadesi olmayıp da bâtıl ve uydurma vehimlerden ibaret olsaydı yalancı mabudların, muğalâtacı insanların sayıları nisbetinde dinin de çoğalması ve bunlar arasında hiçbir ayniyet ve ittihad, hiçbir ciheti vahdet bulun-

maması lâzım gelirdi. Halbuki büyük peygamberlerden birine mensub olan büyük dinlerin her birine aid zamanı ve mekânı hususiyetlerle mukayyed ve bunlara mahsus fer'î tecelliyattan sarfı nazar edilirse hepsinin alel'ıtlak ve umumiyetle sabit bir hakikati ifade ettiği ve bu hakikatin bütün dinlerde müşterek olduğu görülür. Binaenaleyh "Dini aslî" olmak üzere kabul edilmesi lâzım gelen esasın tek bir hakikat olması zaruridir ki, o da Allah'a, ahiret gününe ve peygamberlere imandır. Bütün enbiyanın müttefik bulundukları "Dini Hak" ve "Dini Mutlak" işte budur.

Bunun içindir ki, Allah'ın vahdaniyeti esasına müstenid bulunan hak din, ilk peygamber ile, Adem ile başlamıştır.

Semâvî dinler zaman ve mekân ihtilâflarile değişebilecek bir takım fer'î hususiyetleri de tazammun ettikleri cihetle aralarında ayrılık ve temayüz ne kadar sabit ise, bu hususiyetlerini daima muhafaza ettikleri değişmez bir esasa, hakikî bir mebdee istinad etmeleri de o kadar lâzımdır. Binaenaleyh usuli din, semavî ve hak dinlerin hepsinde bir olduğunda şüphe yoktur ve böyle olmak zaruridir.

Bunun içindir ki, İslâm itikadına ve Kur'an-ı Kerim'in müteaddid beyanlarına nazaran İslâm dini, yani Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in yirmi üç sene tebliğ, talim ve tatbik buyurduğu ilmî ve amelî esaslar ve hükümler, esas itibarile, yalnız Peygamber Efendimizin hayatı bi'setile başlamış değildir. Belki aslı itibarile İslâm, evvelce geçmiş bütün peygamberlerin de dinidir. Peygamberimiz Hazreti Muhammed aleyhisselâm, dinin bütün beşeriyete âmm ve şamil olan ruhi aslîsini ihya ve bütün enbiyanın mebdei dinîleri olan vahdeti ilâhiyyeyi takrir eylemiştir.[1]

Kur'an-ı Kerim ile[2] ehadisi nebeviyyeden açıkça anlaşılır ki, Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği din, hakikî ve fıtrî dindir. Bunun içindir ki, İslâm'ın usuli diniyyesi, kâinatın kavanini umumiyesi gibi gayet geniş külliyetleri ihata edip beşerî vicdanları bir hakikat etrafında toplamış ve ona göre terbiye ve tehzib etmiştir.

Hülâsa, İslâm tâ bidayetten beri gelmiş geçmiş peygamberler tarafından da tebliğ ve neşredilmiş iken muhtelif esbab ve avâmil ile tahrifata

---

1 «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّٖينِ مَا وَصّٰى بِهٖ نُوحًا وَالَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهٖٓ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسٰٓى اَنْ اَقٖيمُوا الدّٖينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فٖيهِۜ»

2 «هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖۜ» «فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّٖينِ حَنٖيفًاۜ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتٖى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَاۜ لَا تَبْدٖيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِۜ»

uğramış olan esasları kıymeti asliyesine ircâ ve bunları kâmil bir vuzuh ile izah etmiş, semavî dinlerin sönmüş ve karanlıklar içinde kaybolmuş bulunan aslını ve tarihî kıymetlerini izhar ederek hepsinin bir esasta müttehid olduklarını meydana koymuş ve bu esasi "Lâilâhe illâllah" kelimei tevhidi ile tesbit eylemiştir. Bununla beraber bu usule dayanan ve zamanî ve mekânî bir takım hususî tecelliyatı da ihtiva eden şer'î ve fer'î hükümlerde evvelkilerde bulunmayan, birçok yenilikler göstermiş, her zaman ve mekâna şamil esaslar vazetmiş, bu suretle beşerin baki ve müşterek bir ruh altında daima teceddüdat ve terakkiyat ile yaşayabilmesini de temin eylemiştir.

Binaenaleyh İslâm dini yeni bir din değildir. Onun ihtiva eylediği usul, daha evvel geçmiş olan peygamberler ile izhar edilmiş iken bir takım sebeb ve âmillerin tesiri ile onlar zayi olmuş, tahavvülât ve tahrifata uğramıştı. Ezelî ve hakikî olan din, Hazreti Peygamber Efendimiz ile yeni baştan doğdu ve büyük bir inkişafa mazhar oldu. Değil ameliyat sahasında, nazariyat sahasında bile büsbütün kaybolmuş iken sonradan hem nazariyatta hem de ameliyatta birden bire tecelli eden bir çok ilmî hakikatler gibi ezelî din olan İslâm dini de Hazreti Peygamber Efendimizle yeniden zuhur ve tam bir inkişaf ile intişara başlamıştır. Kim ne derse desin, Allah'ın birliği ve her şeyin halikı ve müdebbiri, nâzımı ve hakîmi yalnız o olduğu ezelî bir hakikattir. Her peygamber bu hakikati tebliğ eylediği gibi, en son peygamber olan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) da bu hakikati ve buna istinad eden ilmî, ahlâkî ve amelî ahkâmı telkin, tebliğ ve teyid eylemiştir. O, bunları yeniden kendisi vaz etmiş, belki tebliğ ile iktifa eylemiştir. Bunun içindir ki, "indallah İslâm'dan ibaret" olduğu tescil edilen "Dini Muhammedî", hem vicdana hem fikre hem hayata lâzım olan kıymeti vermiş ve beşerin teceddüdat ve terakkiyat ile yaşayabilmesini temin eylemiş iken yine esasında bütün semavî dinlerle bir ve müşterek olduğunu ilan eylemiştir. Şu halde vahdeti ilâhiye esasına istinad etmeyen dinler hak din değildir.

Şerh ve İzah

İnsanların hiçbir zaman dinsiz yaşamamış oldukları muhakkaktır. Çünkü insan fıtratan tedeyyüne müsteid olarak yaratılmış olduğu gibi, Cenabı Hakk'ın her millete vaktile bir peygamber göndermiş olduğu da bir hakikattir. Kur'an-ı Kerim, her ümmete bir peygamber gönderildiğini ve onların da insanları Allah'a ubudiyete davet ettiklerini beyan edi-

yor. Büyük peygamberlerin hepsine tebliğ olunan dinin bir olduğu da yine Kur'an'ın beyanından anlaşılmaktadır. Mebdei malûm olmayan bir zamandan beri birçok peygamber tarafından beşeriyete tebliğ edilmiş olan dinler üzerinde yapılacak amik bir tetkik bize şunu anlatacaktır ki, görünüşte birbirinden ayrı olan bu muhtelif dinler hakikatte bir noktai vahdette birleşmekte ve bütün bunlar arasında bir illiyyet, bir ciheti vahdet bulunmaktadır. Çünkü bunların her biri bir peygambere istinad etmekte ve bütün bu peygamberler de tebligatlarını aynı kaynaktan aldıklarını iddia ve isbat eylemektedirler. Şu halde "Din" sabit bir hakikatin ifadesi olup esassız ve uydurma bir vehmin ifadesi değildir. Eğer böyle olsaydı binlerce seneden beri muhtelif muhitlerde ve birbirinden tamamen uzaklarda yaşamış milletlerde görülen dinler arasında hiçbir irtibat noktası, hiçbir ciheti vahdet bulunmamak lâzım gelirdi. Halbuki bütün bunların her birine aid zaman ve mekân hususiyetlerinden sarfı nazar, hepsinin ifade eylediği müşterek hakikatler vardır ve bu muhtelif dinlerin ayniyyet ve vahdet noktaları da budur.

Dinlerin müşterek bulundukları hakikat ise Allah'a, ahirete ve peygamberlere imandır. Her peygamber insanları Allah'a, ahirete imana davet ve ameli salih ile emretmiştir. Her dinin esasını bunlar teşkil etmektedir. Bütün peygamberlerin müttefik bulundukları "Dini hak" ve "Dini mutlak" işte budur. Ve yine bunun içindir ki dini hak, şunun bunun tarafından uydurulmuş bir vehmin ifadesi olmayıp sabit ve ezelî bir hakikatin ifadesidir, Allah'ın ezeli bir kanunudur. Bütün peygamberler ancak bu kanunu, bu hakikati tebliğ etmişler, buna tercüman olmuşlardır.

Dinlerde değişiklik var mı? Varsa nerede ve sebebi nedir?

"Dini Hak" deyince bundan iki nevi hakikat anlaşılır:

1- Esas itikadımızı teşkil eden hakayıkı ezeliyedir ki, bunlar mahiyetleri itibarile tağayyür ve tebeddülden uzak oldukları için her zaman sabitdirler: Allah'a, ahirete, peygambere iman gibi.

2- Her günkü beşerî hâdiselerle alâkadar olan hakayıktır ki din bunların sadece hututu umumiyelerini tayin eder ve hususî seyirlerini ilmin havzei ictihadına tevdi eyler. Bütün dinlerin müşterek oldukları ve bu itibar ile her dinde aynı olması lâzım gelen birinci kısmıdır. Filhakika böyle olmak lâzım ise de fiiliyat sahasında onun da bütün dinlerde ayrı ayrı olduğunu görüyoruz. Şimdi bunun sebeblerini izah edelim: Din

denildiği zaman ilk önce hatıra gelen şey bir takım evâmir ve nevâhiyi muhtevi bir sistem ve o sistemi beşeriyete Allah namına tebliğ eden bir peygamberdir. Aynı zamanda bu sistem insana bir takım mükellefiyetler ve vazifeler tahmil edeceği cihetle buna karşı bir mes'uliyeti de mütezammin olması lâzımdır. İşte bunun içindir ki dinin esas temeli üçtür: 1) Allah'a iman, 2) Ahirete iman, 3) Nübüvvete iman. Bir de bu esaslara dayanan ameli salih. Kur'an-ı Kerim bütün peygamberlerin bu esasları ümmetlerine tebliğ eylediklerini haber verdiği gibi, eski milletlerin tarihlerinde, onların bıraktıkları bir çok eserler de buna delâlet etmektedir.

Mademki dini Hakk'ın esası bunlardır ve bütün peygamberler dini hakkı tebliğ etmekte müttefiktirler; şu halde Müslümanlık yalnız Hazreti Muhammed aleyhisselâm'ın tebliğ eylediği din değildir. Hazreti Muhammed'den evvel gelen peygamberlerin de dini Müslümanlıktır. Hazreti Âdem, Hazreti Nuh, Hazreti İbrahim, Hazreti Mûsâ, Hazreti İsâ'nın asıl dinleri de Müslümanlıktır. Müslümanlık dünyanın herhangi bir tarafında zuhur eden peygamberlerin dinidir. Çünkü Müslümanlık insanlığın fıtrî dinidir. Müslümanlığın üssül esası "Lâilâhe illallah"ın mutazammın olduğu tevhidi hakikîye iman ve şehadet ile Allah'tan gelenin hepsini ikrar ve itiraf etmektir. Binaenaleyh İslâm'dan başka hak din tasavvur etmek bâtıldır. Bunun içindir ki muhtelif milletler arasında zuhur eden peygamberlerin tebliğ eyledikleri din, asıl şekliyle, Müslümanlıktan başka bir şey değildi. Bununla beraber geçmiş peygamberlerin ümmetlerine tebliğ eyledikleri bu esaslar Allah Teâlâ'nın resullerine vahyeylediği şekilde kalmamış, birçok noktalarda te'vil ve tağyir edilerek saffeti asliyesi kaybolmuş ve bunun içindir ki nâsın bozduklarını ıslah ve şekli aslîsine irca' maksadile bir çok peygamber ba'solunmuş ve her peygamber ilk olarak Allah'a ubudiyeti ve şirkten sakınmayı emreylemiştir. Yani her peygamberin Allah tarafından insanlara tebliğe memur olduğu ilk emir bu olmuştur.

Mesela, birinci rüknü ele alalım. Dinlerin birinci temel taşı, tevhidi hakikîdir, Allah'a imandır. Allah'a iman, Allah'ın birliğine inanmak demektir. Yani onun zatında, sıfatlarında efâl ve ahkâmında evvel ve âhır hiçbir şerik ve nazir tanımamak; hâlik ve mahlûk her şeyin hakkını vermek ve ona göre muamele etmektir. Buna "Tevhid ve tenzih" denir ki, dini hak da budur. Fakat tarih bize gösteriyor ki, peygamberlerin

bize tebliğ eyledikleri bu akidei esasiye de bir çok millet, hatta peygamberlerin irşadına en yakın olanlar bile dalâlete düşmüşlerdir. Yahudîler tevhid akidesinin aslını muhafaza etmiş olmakla beraber teşbih akidesi galebe etmiş, Allah'ın sıfatları hakkında varid olan müteşâbih naslar ile tenzih akidelerini cem etmeyi yapamamışlardır. Bundan dolayıdır ki Allah'ı insan gibi telâkki etmişler, insana benzetmişlerdir. Nazarlarında Allah da insanlar gibi yorulur, yaptıklarına peşiman olur; bazan insan şeklinde görünür ve güreş bile yapar.[3]

Nasârâya gelince Îsâ da, Musâ'nın dinine karışmış olan şeyleri temizleyerek "tevhid ve tenzih" akidesini neşr etmek ve İsrâil oğullarını düştükleri dalâlet çukurundan çekip çıkarmak için geldi. Bundan dolayıdır ki, onun tebliğatında da bu esasın hilâfına elbette bir şey yoktu. Fakat, bilhassa milâdın 325'inde İznik cemiyeti ruhaniyesini toplayan Kostantin zamanından itibaren Nasârâ tevhidi hakikîyi bırakarak veseniliği, putperestliği ihya ettiler. Mesihi İsâ'yı rab ve ilâh ittihaz ederek hâlik ile mahlûku birbirine karıştırdılar; ne hâlikın hakkını ne de mahlûkun hakkını tanıyıp ödemediler. Kiliselerini ilk vesenilerin perestiş eyledikleri heykelleri gibi azizlerin resimlerile doldurdular. Halbuki bunlarca dinin esasından sayılan teslis ve İsâ'nın çarmıha gerilmesi akidesi aynen eski Hindlilerin Krişne hakkındaki bâtıl akidelerinden başka bir şey değildir. Hind dinlerinin Krişne hakkındaki itikadları ne ise nasârânın İselmesîh hakkındaki itikadları aynen odur. Doğuşu, hayatı, çarmıha gerilişi aynen odur.[4]

Binaenaleyh, veseni ve putperest olan Kostantin'in cebri ile İznik'te toplanmış olan meclisin mukarreratından sonra hiristiyanlıktaki tevhid akidesi büsbütün ortadan kaldırılmıştır. Enbiyanın dinindeki tevhidi hakiki yerine vesenilik kaim olmuştur.

-Yevmi âhırete, mes'uliyeti uhreviyeye iman akidesine gelince bütün peygamberler, Müslümanlığın temeli olan bu esası da tebliğ ettiler. Zaten Allah'a iman bununla tekemmül eder, ameli salihe bâis olan da budur. Fakat bu esas da eski milletlerde tahrife uğramıştır. Çünkü Al-

---

3 Ve Rabbi zeminde insan halk ettiğine pişman olup kalbinde esef eyledi. Ve Rab halk ettiğim insanı hem insan ve hem behâyim ve haşarat ve hava kuşlarını yer yüzünden mahvedeyim. Zira onları yarattığıma peşiman oldum dedi.- Tevrat, sifri tekvin bâb altı: 6-7.. Sifri Tekvimin otuz İkinci bâbında Yakub ile Allah'ın sabaha kadar güreştikleri ve Yakubun galib geldiği yazılıdır.

4 كتاب تاريخ الهند ، كتاب الديانة الشرقية ، كتاب ديانة القديمة ، العقائد الوثنية فى الديانة النصرانية ، الصلب والفداء

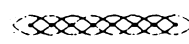

lah'a iman akidesi bozulunca ona istinad eden âhırete iman akidesinin de bozulacağı tabiîdir, zaten öyle de olmuştur. Arab müşrikleri ise bu itikadı tamamen inkâr ediyorlardı.

Peygambere iman akidesine gelince peygamberler Allah'ın kullarına tebliği ahkâma memur zevati âliyeden başka bir şey değildirler. Bunların arasında peygamber olmak itibarile hiçbir fark yoktur, hepsi de yüksek, mümtaz şahsiyetler ve Allah'ın en sevgili kullarıdır ve böyle olmak da lâzımdır. Halbuki insan her biri kitabı mukaddes olmaları lâzım gelen Ahdi Atik ve Ahdi Cedid (Tevrat ve İncil) kitablarını okuyunca bütün dinlerde ikinci temel olan bu esasın ne kadar bozulmuş olduğunda hiç şüphe etmez, çünkü bu kitablarda peygamberlerden bazılarına karşı öyle çirkin sözler vardır ki, insan onları ağzına bile alamaz. Demek ki Allah'a iman akidesi ile beraber bu itikad da bozulmuş, bununla beraber peygamberlere isnad olunan kitablar da tahrif olunmuştur.

İşte bütün semâvi dinler esasta bir oldukları halde zaman geçtikçe böylece tahrife uğramış olduğundan nihayet Müslümanlık umumî bir ıslah olmak üzere en son zuhur etmiş ve bunun için Hazreti Muhammed de en son ve en büyük bir muslih olarak Allah tarafından ba's olunmuştur. Binaenaleyh, bu bakımdan, o yeni bir din getirmiş değil, insanların kendi ellerile bozdukları dini ilahiyi ıslaha ve tevhidi hakikîyi tebliğe memur olarak gelmiştir. Bununla beraber onun tebliğ eylediği din son din olmakla hükümleri ne yalnız maddî, ne de sadece ruhi olmayıp her ikisini câmi ve beşeriyet mefhumu kadar geniş, küllî ve umumîdir.

Bunun içindir ki, Hazreti Peygamber ilk önce insanları Allah'ın birliğini kabule davet etmiştir. Dikkat edilirse Kur'ân'daki tevhid akidesi insanın muktezâyi hilkati yükselebileceği ruhi, aklî ve medenî kemalin en tepesinde gelmektedir. Bu akide, akıl ve fıtrata en muvafık ve bunu anlamak da çok kolaydır. Bu akidede insanı tereddüde düşürecek, aklın almıyacağı bir cihet de yoktur. İslâm'ın takrir eylediği "tevhid ve tenzih" akidesi kadar ruhu insanîyi yükselten, insanı layık olduğu mertebeye çıkaran, ona hürriyet ve istiklâl ruhunu aşılayan bir akide daha bilmiyoruz. Allah'tan başkasına kulluk etmemek, O'ndan başkasına bel bağlamamak itikadıdır ki, maddî ve manevî sultalarıyla ruhu beşeri tezlil etmek ve kendilerine tapındırmak isteyen, yer yüzünde kendilerini

Allah'ın vekilleri sayan ruhani ve cismani reislere perestiş ve ibadetten insanı men eder.

Müslümanlık, evvelki peygamberlerin ahiret ve mesuliyet hakkında tebliğ edip de sonradan bozulmuş olan esası da yeniden daha vâzih bir surette tebliğ eyledi. Ahirete ve mes'uliyete imanın ne demek olduğunu açıkça anlattı. Milletlerin buradaki dalâletlerini, yanlış telâkkilerini de ortaya koydu.

Peygamberler hakkındaki itikadı da tashih etti. Kur'ânı Kerim'in beyanına göre peygamberler de bir insandır, ancak mazharı vahyi ilahi olan bir insandır. Din vaz etmek, şeriat vaz etmek peygamberlerin değil, yalnız Allah'ın hakkıdır. Nebîlerin ve resullerin (peygamberlerin) vazifeleri yalnız Allah'ın dinini, Allah'tan aldıkları emirleri insanlara tebliğ etmektir. Peygamberlerde insanlara tahakküm hakkı yoktur. İnsanların peygamberlere itaati, Allah'a itaattir. Ne Allah bir insana, bir peygambere hulûl eder, ne de peygamber ilâhlık mertebesine yükselebilir. Bunun aksini iddia etmek bir dalâlettir, bir tereddî ve sukuttur.

Bütün milletler bu esası da kaybetmiş olduklarından Kur'an, bunu birçok âyetinde tekrar etmiş ve bu suretle insanları öldüren ruhi ve aklî esaretten kurtarmıştır. Müslümanlıkta insana, dinde mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun, perestiş olmaz.[5]

Müslümanlıkta bütün peygamberlere iman etmek ve onlara yakışık almayan en ufak bir şey dahi söylememek esastır. Bazısına inanıp da bazısına inanmamak hepsine inanmamak gibi küfürdür. Çünkü hepsi Allah'ın peygamberidir, hepsi insanları irşad etmek ve dalâletten kurtarmak vazifesile mükelleftir.

Hülâsa, bütün peygamberlerin tebliğ eyledikleri din usulde, maksadda, dünya ve ahiret saadetine hazırlamakta birdir. Son din olan Müslümanlığın tebliğ eylediği hakayikı ezeliyye, esas itikadlar ne ise ilk dinden itibaren bütün dinlerin esas itikadları da aynı olmak lâzımdır. Dinlerdeki değişiklik esasda olmayıp ancak şer'î hükümlerdedir. Bunda hâkim olan da milletlerin istidadı, zaman ve mekânın hususiyetleridir. Bunlar değiştikçe öbirleri de değişmiş ve nihayet bütün beşeriye-

---

5 Habibim! De ki, ben de sizin gibi bir insanım, şu kadar ki bana vahyolunur, mazharı vahyi ilâhiyim; Allah'ınız, ancak bir tek Allah'tır. (Kehf Sûresi, ayet: 110). "Biz peygamberleri sadece tebşir ve inzar için gönderdik."

te meb'us olan son peygamber her zaman ve mekâna muvafık usulleri muhtevi bir dini umumî ile ba's olunmuş ve aynı zamanda da ahval ve etvarın ihtilâfı ile muhtelif olan mesalihi nasta ictihada izin verilmiştir. Mademki bütün dinler esasta birdir, her peygamber aynı esasları tebliğ etmiştir, öyle ise mevcud dinlerin İslâm dinine muhalif olan itikad esasları peygamberlerin tebligatından değildir. Onların sonradan uydurulduklan muhakkaktır. Çünkü dini hak, Hakk'ın dinidir; bu ise Müslümanlıktan başka bir şey olamaz.

Dinlerin tekâmülü ne demektir ve nasıl olmuştur?

Evet, enbiyânın "vahyi ilahi"ye müsteniden tebliğ eyledikleri akaidi esasiye yekdiğerinin aynı olup bunda tekâmül yoktur. Sadece inkişaf ve vuzuh vardır. İslâm itikadına göre böyledir. Fakat bundan her şeyde hükmünü icra eden "tekâmül kanununu" inkâr ediyoruz manası anlaşılmamalıdır. Terakki ve tekâmülü âmir olan bir "din"in müntesibleri tekâmül kanunlarını hiçbir vakit inkâr etmezler...

Şüphe yok ki, beşeriyet daima terakki, daima tekâmül etmiştir. Ulûm ve fünun, hukuk, usulü hükûmat gibi beşerin mahsusatından olan bir çok şeylerin görülebilen mebadisi ile bugünkü eşkâli arasında yapılacak mukayeseler bu hakikati tamamile meydana çıkarır. Hikmeti tarihin bir mütearefei esasiyesi olan beşerin bu terakki ve tekâmülünü, hâdisati diniye olmak üzere kayd ve kabul edilen hususatta da görebiliriz. Yani, edyanın da tekâmül merhalelerini takib eylediğini, onun, bilhassa şer'î ve medenî hükümlere aid olan kısmının, basit bir şekilden başlayarak en mürekkeb ve umumî bir şekil aldığını görebiliriz. Maamafih dinlerin tekâmülü denilince iki şey hatıra gelir:

1- Dinlerde görülen bu tekâmülü beşerin sevki tabiîsine atfederek "din"ler, beşeriyetin gayri iradî mesaisi ve batî bir istihale neticesi olduğuna kail bulunmak. Nasıl ki dinler tarihi ile meşgul olanlardan bazıları da böyle demek isterler.

2- Dinleri, enbiya denilen ve tarihen malûm olan zevatın "vahyi ilahi"ye müstenid tebliğatı olarak kabul etmek, dinlerdeki tekâmülü de ümmetlerin idrâk ve marifet hususunda telâkki ve kabiliyetlerinin değişik olmasına göre enbiyai izamın tebliğatında aramak. Birinci şık, izah olunacağı vechile, şayanı kabul değildir ve ilmen merdudtur.

Dinlerde görülen tekâmül batî bir istihale neticesi olması fikri:

Filhakika tetebbüati ric'iyeyi (hâdisatı mebdeine doğru tetkik ederek bu suretle mebdeini anlamak usulü) her sahada bir hakikat olarak kabul eden bazı feylesoflara ve tarihi edyan müelliflerine göre bütün "edyan", kadim ve gayri makul, bununla beraber yekdiğerine benzemeyen ve mütecanis olmayan "bir tabu"[6] düsturunun tadilâtından ibaret imiş!-

Diyorlar ki, "tabu" denilen hususî tekayyüdler, makul bir illete müstenid değildir. Bunlar ya korkunun mevlûdi yahud hususî vak'aları tamim ve eşyayı keyfî olarak yekdiğerile mukayese ve teşbih eylemenin neticesidir. Fakat beşerî zekânın tarihi terakkiyatı gayri makul illete müstenid bulunan tabulardan esbabı mucibeye müstenid müdellel, makul memnuiyete tahavvül ve inkılâbdan ibaret olduğundan "edyan" da bir takım "tabu"ların heyeti mecmuasıdır.

"Muhtelif din ve mezheblerin kanunlarını, "mukaddes" ve "gayri mukaddes" hükümlerini, eşya ve ef'alden bazılarının (helal ve mübah), bazılarının memnu (haram) olması fikirlerini icad eden hep "tabu"ların tesiridir. Tevrat'ta bulunana "evamiri aşere"de kadim bir tâbu düsturunun tadilâtından ibarettir. İptidaî ve vahşî kavimler elyevm âdetâ bir "Tabu" şebekesi içinde esir olarak kalmış ve fakat mütemeddin milletler arasında "Tabu"larda tedrici bir ıstıfâ husule gelmiştir.

---

6 Polnizya lisanından alınmış olan "tabu" kelimesi, yasak" gibi bir manayı ifade ediyorsa da, bu yasağın zımnında bir nâiliyet de mevcuddur. "Tabu" olan şeyler memnudur; onları yapmamalı, onlardan tevakki etmeli, onlara karşı perhizkârlık göstermelidir.

Maamafih bu memnuiyetin kanunen muayyen cezası, kuvvei teyidiyesi yoktur. Mesela bu ağaç, bu taş, bu hayvan "tabu"dur denilince onların "tekin" olmadıkları, onlara dokunanların çarpılacakları, ölüm veyahut âmâ gibi bir musîbete giriftar olacakları anlaşılır.

Bir sınıf halka veyahut bir şahsa mahsus olan şeylere yalnız o sınıf veya şahıs malik olacağı cihetle bu malikiyet de onların "Tabu"su, yani imtiyazları sayılıyordu. Mukaddesatın kâffesi "Tabu" sayılıyor. Bu türlü tabolar medeniyetin en aşağı derecesinde bulunan kavimlerde pekçok ve şiddetlidir.

Tarihi edyan erbabına göre Hindûlarda ayının, Yahudilerde canavar, Avrupa'nın hemen her tarafında köpek, mesaliki fisagorya ve orfiye erbabı nezdinde bakla "tabu" dur. Yahudilerin Cumartesi, Hristiyanların pazar günlerine riayetleri de haftada bir günün nehis olup nâfi ve müsmir bir sa'ye gayri salih bulunduğu hakkındaki kadim bir tabuyu vâzıı kanunun - şuursuz olarak- taknîn etmiş olmasından ileri gelmiştir. Böyle bir şey esasen gayri makul iken bilâhare - insanın haftada bir gün istirahatine ihtiyacı gibi - bir illeti makuleye istinad ettiriliyor ki, caiz görülen ve memnu olan şeylerin hepsi de bunun gibidir.

"Menfaati umumiye fikri uzun tecrübelerle onları nazarı tetkikten geçirmiş ve içtimaî menfaati tecrübe ile sabit olanlar bazan merasim ve âdât şeklinde, bazan da ahlâkî hükümler ve medenî kanunlar tarzında devam etmiştir. Bunlar bir kere lâ ruhani şekle girdikten sonra işbu medeniyette devama istihkak kesb etmişlerdir. İçtimaî menfaati sabit olmayan "tabu"lar ise ya bilkülliye unutulmuş veya zununu hasîse halinde devam eylemişlerdir. Binaenaleyh dinlerde görülen tekâmül, beşeriyetin gayri iradî mesaîsi ve batî bir istihale neticesi olarak dinî itikadlar daima tekâmül ile ecdaddan ahfada intikal edip gelmiştir." [*Tarihi Edyan* - Ahmed Mithat, Mehmed Esad]

İntikad:

Dinlerin bu yolda bir tekâmül neticesi olduğunu söylemek hiçbir vechile katiyet ifade edemeyecek bir faraziyeden ibaret olduğu bir kaç vechile sabittir:

1- Dinlerde görülen tekâmülü bu yolda telâkki etmek, ric'î usul ile yapılan tetebbülerin bir hakikat olduğuna, dinî hâdiselerin gayri makul sebebler tahtında zuhur ettiğine kail olmak neticesidir. Halbuki geçen bahislerde bu faraziyenin hiçbir suretle tenkide tahammülü olmadığını isbat etmiştik. Binaenaleyh böyle, her cihetten çürük olan bir faraziye üzerine istinad eden davalar, hiçbir vechile şayanı kabul olamaz.

2- Bu telâkki, kürei arzın en mütemeddin milletleri üzerinde hükmünü icra eden ve beşeriyette felsefî, içtimaî ve ahlâkî fikirleri doğuran semavî dinlerle akvamı ibtidaiyede görülen zununu bâtıla ve gayri makul eşkâli diniye arasında fark görmemek ve hak dinleri de zununu bâtıla gibi uydurma bir vehmin ifadesi zannetmektir. Halbuki edyanı münzele (ilahi ve semavî dinler) bir takım mühim esaslar ile zununu bâtıladan pek mütemayiz bir mertebede bulunmaktadır, şöyle ki,

A- Rabbil'âlemîn olan Allah Teâlâ'yı tevhid ve tenzihi, mead ve mesuliyeti uhreviyeyi ihtiva eden mu'tekadat; [İtikad esasları],

B- Vâcibülvücude (Allah Teâlâ'ya) ihlâs ve tazim kasdile ifade edilen ubudiyet;

C- İçtimaî bir heyetin tesisini ve en mükemmel bir nizam üzere bekasını temin, aklî ve medenî tekâmülü ihzar eyleyen ahlâkıyat ve içtimaiyatı muhtevi olması;

D- Edyanı münzelenin birer mukaddes kitaba müstenid ve o kitabın bir nâşir ve mübelliğe mensub olması.

E- Aralarında ayniyet ve ittihad bulunması.

Evet, Semavî dinlerin her birerlerinin Cenabı Hakk'a muzaf olan bir kitabı mukaddese müstenid ve bir nebîye mensub olduğunu görüyoruz. Nebî namile tekrim olunan o tarihî insanların dinî, içtimaî, ahlâkî ve medenî hayat bakımından birer müceddid oldukları tarihen muhakkaktır. Adetâ, her birisi tarihi âlemde birer harikai tarihiye, birer müessesei içtimaiye vücude getirmişlerdir. Tarihen malûm olan bu zatları, ne sihirbaz ve kâhinlerle, ne de en büyük felâsife ve cihangir hükümdarlarla mukayese kabil değildir.

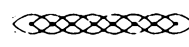
Sihirbaz ve kâhinler ruhlar ile mabudları şunun bunun emel ve arzularına râm edebilmeyi iddia ederek bu suretle ferdî bir menfaat mülâhaza etmiş olmalarına rağmen, edyanı münzelenin vâzıı ve müessisleri[7] bütün hilkat, Allah'ın değişmeyen iradesi ile müteharrik olduğunu ve tabii kuvvetler, hâlikı kâinatın birer âmili bulunduğunu beyan etmişler ve içtimaî bir heyetin vahdetini kâfil, menafiini âmin olan ahlâkî düsturlar ve içtimaî kanunlar îlân eylemişlerdir.

Kezalik cihan tarihinde enbiyanın ibdâ' eylediği içtimaî ve tarihî harikalar hiçbir felsefî meslek, hiçbir feylesof tarafından fi'le çıkarılamamıştır.

Bu böyle olduğu gibi, def'aten içtimaî bir hey'et tesis ve bu heyeti umumî ve küllî düsturlar altında tevhid ve bir devlet halinde temdin edebilmiş hiçbir cihangir hükümdar göremiyoruz.

Halbuki, Semavî dinleri beşeriyete tebliğ ve neşretmiş olan peygamberler muhtelif milletleri bir nokta etrafında toplayarak bunları medeniyet seviyelerinin ve bilgi mertebelerinin fevkinde yüksek bir medeniyete ulaştırmışlar ve ekseriyetle itikadlarına muhalif bir din telkin etmişler, zaiflikten ve tefrikadan kurtarıp kudretli bir devlet haline getirmişlerdir. Şimdi her birerleri başlı başına bir tarih vücude getirmiş (yeni tabirile) bir tarih yaratmış olan bu eâzım hakkında: "ancak zamanlarının ve ırklarının mefkûrelerini bizzat kendileri de farkına varmaksızın ikmal

7 Edyanın vâzıı hakîkîsi Cenabı Allah'tır. Peygamberlere din ve şeriat vâzıı demek mecazdır.

eylemişler" demek, mutaassıb ve müteammi bir felsefî fikirden başka neye atfedilebilir!?

Şu mülâhaza nazarı dikkate alınınca ibtidaî kavimlerdeki dinî şekillerde ve bâtıl zanlarda makul, muntazam ve mukannen olmayan tevehhümlerin tedricî bir surette mütemeddin milletlerin ictimaiyatına tahvil ve inkılâb ederek bugünkü dinlerde kemalini bulmuş olması fikri, tarihî hakikatleri tahrif eden kuru bir davadan başka bir şey değildir. Makul ve taknin edilmiş olmayan bâtıl zanların bütün kâinatın hâlıkı tek bir ilâh fikrini ve bütün milletlerin mukadderatına hâkim olan en yüksek itikad düsturlarını doğurmuş olması, ilmî ve felsefî delillerden hiçbiri ile isbat edilemeyecek şeylerdendir.

Mesela, otuz kırk asır evvel hakîr ve zelîl olarak Mısır'dan kaçan Benî İsrâil'in nâil olduğu "Evâmiri Aşere" bugünkü kemalâtı medeniyyeyi ihraz eden medeniyet âleminin rağbetle riayet ettiği esas hakikatleri ve içtimaî düsturları ihtivâ ediyor. Aynı zamanda bu evâmiri aşere müdellel ve müeyyed bir memnuiyeti de mütezammindir. Şimdi bunun kadim ve gayri makul bir "Tâbu" düsturunun tadilâtından ibaret olduğuna kail olmak nasıl doğru olabilir? Bunun ilmî esaslara uygun olduğu nasıl iddia edilir?

İkinci bir misal olmak üzere son din olan İslâm'ı ele alalım. Bütün tarihçilerin ve münekkitlerin inkâr edemeyeceği bir hakikattir ki, bu dinin en nezih hakikatleri ihtiva eden mutekadatı (itikad esasları) ahlâkıyat ve içtimaiyatı en mensî ve mühmel, ahlâk ve din seviyesi en aşağı bir kavim içinde birdenbire doğmuş ve şer'î hükümlerinin hayatî hâdiselere uygun bir şekilde vurudü mazbut, mütevâfir bulunmuştur. Bu dinin mütekadatı, ahlâkıyat ve içtimaiyatı yalnız bir zatın; Hazreti Muhammed sallâllahü aleyhi ve sellemin kalbi seliminden fışkırmış ve muhiti beşeriyete yayılmıştır. Yoksa esasen muhitinde mevcud olan fikirlere hâkim olarak muhitini sevk etmiş değildir. Binaenaleyh, "İslâm" denilen vicdanı umumîyi Hazreti Muhammed'den başka bir yere nisbet etmek mümkün değildir.

Pek âlâ, şimdi buna da "esasen gayri mütecanis ve gayri makul tabuların âsârı müterakimesi" mi diyeceğiz? Buna kâil olmak hikmeti tarih nazarında bir müvazenesizlik sayılmaz mı?

3- "Tarihin kaydeylediği dinî hâdiseler[8] gerek mücmel ve gerek müfassal bir surette tetkik edildiği zaman sarahaten görülüyor ki, iptidaî beşeriyet, ruhîlikte tabiat ve putperestlikte tabiatin hâlikı hakkında faraziyyat ve zunun hasıl etmiştir.

Semavî dinlerden kat'ı nazar edecek olursak diyebiliriz ki, mütemeddin beşeriyyet, elyevm ancak tabiat hakkında nazariyat ve fünun iktisab eylemiş ve fakat hâlikı tabiat hakkında - tariki tecrübeyi terk ve tecavüz etmeksizin - hiçbir vukuf gösterememiştir. Basit bir mülâhaza ile görülüyor ki, tarihin şahsiyeti beşeriyesi bedihiyat ve ilham tarikleri ile halıkını bulmuş ve eazimi mütefekkirinden bazıları da ulûm ve fünunun terakkiyatı mütetabiası edyanı kâmilenin hakayikı esasiyesini tesbit edeceğini iddia etmekte bulunmuştur.

4- "Edyanı münzele, (Semavî dinler) batî bir istihale, batî bir istihzar neticesi değildir.

Mesela yine İbrânîleri ele alacak olursak, bu milletin tarihi, asırların yığmış olduğu tozlarla örtülmüş olmakla beraber, kadri yüce bir zatın veyahut aynı evsaftaki eslâfının bu milleti evâmiri mübellega etrafında derhal toplanmış olduğu hututu esasiyesile irâe eylemekte ve hele gayet mazbut olan vesaiki tarihiye, Hazreti Muhammed'in bedevî ve müşrik arabları bir kelime altında tevhid ve temdin etmiş ve bunlardan muazzam bir devlet kurmuş olduğunu isbat etmektedir.

Pek aşikâr olarak görülmektedir ki, bu ümmetlerde asırlardan beri körü körüne kabul edilen ve bir lâhza münakaşasına tahammül edilemeyen eski akidelerin, fikirlerin, teâmüllerin mirası kadimi kâffeten, bir anı tarihîde idam ve imha olunuyor;[9] ümmetin ahlâk ve içtimaiyatı ile büsbütün tezad teşkil eden bir vicdan vücude geliyor.

---

8 "*Tarihi Edyan* - Mehmed Esad"dan muktebestir.

9 Bu hakikat karşısında: "Brahma Budâ dinleri, İseviyet ve İslamiyet gibi büyük dinler, irtidadlar ika etmiş ve bütün efradı bu dinleri birden bire kabul eden ırklarda görülmüştür; fakat bu tebdili din vakıaları nazarı nafizle tetkik olunursa derakab tahakkuk eder ki, bu kavimlerin bilhassa tebdil ettikleri bizzat din değil, eski dinlerinin namıdır. Kabul edilen itikadatın vâkıa yerine kaim olduğu ve hakikat halde sadece mütemadisinden başka bir şey olmadığı itikadatı kadimeye tevafuk etmek için tahavvülâti lâzimeye uğramış bulunduğu da sübut pezir olur. Bir kavmin anasırı medeniyetini, itikadatını birdenbire tebdil etmesi bir ferdin kametini yahud gözlerinin rengini tahvil etmesi kadar gayri mümkündür." gibi bir iddianın sıfırdan başka ne kıymeti olabilir?

Evet, bu iddia olsa olsa enbiyanın gayrisi hakkında vârid olabilir.

5- "Eşkâli sairei diniyenin - zununu kadimeyi ta'dil veya terkib ederek- kat'ı merahil eylemekte olmasına karşı, edyanı münzele (semavî dinler) yeni bir me'deniyet ile neticelenen ve efkârı beşeriyede bir takım itikadât ve malumat neşreyleyen ânî ve mühim değişikliklerin ve inkılâbların fa'aliyet mebdeidir.

6- "Edyanı münzele ırkta müstahzar bir tekâmülün değil, belki bir misakı içtimaînin eseridir.[10]

---

10 Jean-Jacques Rousseau, misakı içtimaîyi şu yolda tasvir ediyor: "İçimizden her biri, şahsının, bütün kuvvetini bervechi iştirak idarei umumeyenin idarei âliyesi tahtına vaz eder. Her âzâyı, küllün inkısam kabul etmeyen bir cüz'i olarak hey'ete kabul ederiz". Edyandaki bu misakı içtimaî, bir peygamberin Cenabı Hakk'a izafeten, (yani Allah Teâlâ namına) ümmetin taahhüdatını kabul etmesi demektir. Ahdi Atik ve Ahdi Cedid tabirlerinde pek sarih olduğu gibi, dini İslâm'ın kelimei şahadetinde ve Kur'an'ın müteaddid âyetlerinde dahi tasdik olunmuştur.

Rousseau'nun anlatmaya çalıştığı misakı içtimaî ancak milleti İslamiyede görülmüş olan bir misakı içtimaîdir. Evet, Müslümanlık bir misakı içtimaîdir; Hazreti Muhammed, Cenabı Hakk'a izafeten, yer yüzünde Hakk'ın teyidi için ümmetin teahhüdatını kabul etmiştir. Cenabı Hakk tarafından mebus olan nebî ile ümmet arasında vukubulan misakı içtimaî bervechi âti şerait ve esasatı mühimmeyi ihtiva ediyordu:

1- İslâm olmak. Yani körü körüne taklidi, geçmişlerin mevrusatını, zunun ve evhamı terk ederek iradei ilâhiyyeye boyun eğmek; dini fıtrata ve Allah'ın emirlerine inkıyad etmek, bu şarta muhalif olan şeylerin hepsi memnudur; misakı içtimaî mucebince işlenmesi câiz değildir.

2- Cenabı Hakk'ı tevhid (yani birliğini tasdik) ve kalbe gelen her şeyden tenzih etmek, hatıra gelen şeylerin hiçbirisine benzemediğine iman ve bunu dili ile de ıkrar etmek. (Daha kısası: ubudiyet).

3- Enbiya namını alan zevatı tarihiyenin sıdkı risaletlerini tasdik ve ikrar etmek.

4- Âlemi gayb ve âlemi şehadete (maddî ve gayri maddî âlemlere) müteallik olarak Cenabı Allah'a izafeten tebliğ eylediği her şeyin doğru olduğuna itikadı eâzim ile iman etmek.

5- Mekârimi ahlâk ile ahlâklanmak ve kemalâtı insaniyeden olan her şeyin dini İslâm'dan olup onunla amel ve insanlık için nekaisten olan şeylerin Müslümanlıktan haric olup ondan ictinab vacib olduğuna iman etmek.

6- Allah'ı bırakıp da birbirimizi Rab ittihaz etmemek, mahlûku ilâh ve hâlık mertebesine yükseltmemek.

7- Zunun ve evhama tabi olmamak.

8- Hüküm ve hükûmeti istibdad esası üzerine değil, ancak adil, emanet ve meşveret mebdei üzerine kurmak.

9- Gizli ve aşikâr; kalbî ve zahirî bütün fenalıklardan kendimizi uzak tutmak.

10- Bu misakı içtimaîyi kabul edenler yekdiğerinin kardeşi olup hepsi de hakkı yükseltmek için nefislerini bir menfaati maneviye ve müeccele mukabilinde feda etmişlerdir.

7- Sabit kaideler, cemiyete aid haklar, mead ve mesuliyet fikirleri edyanı münzelenin lâzımı gayî müfarikıdır. Edyanı tabiiyede (mukaddes bir kitaba ve bir nebîye mensub olmayan dinler de) heyeti içtimaiye mefkûresi yoktur.

8- İnsanları müsavata, şefkat ve adalete, ahlâkî faziletlere davet eden; haysiyeti insaniyeyi, tekâfülü umumî ve vahdeti kuvâ esaslarını tevsik eyleyen; kemalâtın, terakkiyatın ve saadetin nihayetsiz olması mefkûrelerini telkin eyleyen ancak edyanı münzeledir.

9- Edyanı münzelenin kıymetini cennet ve cehennem gibi müstakbele aid vaadlerine, mevud saadetlerine hasretmek, bu dinlerin, tarihi âlemdeki içtimaî işlerini inkâr eylemektir. Bu dinler, beşeriyette mes'uliyet fikrini telkin ederek doğmuşlar ve bununla yaşamışlar ve yaşatmışlardır.

10- Sevki tabii ile temadî ve tekâmül eden muhtelif dinî şekiller, ferdiyeti ve ferdî menfaatleri takibden ayrılmamıştır. Eski zamanların putperestliği içinde zuhur eden edyanı münzele ise mebâdisini menafii âmme, tekâfülü âmme esasları üzerine tesis eylemiştir.

Vakıa menfaati âmme fikri bir bakımdan menfaati şahsiye mülâhazasile kabili teliftir. Ancak bu takdirde menafii muaccele yerine menafii müeccele takdir edilmek muktezîdir. Menfaati umumiyede menfaati şahsiye gözetmek; ortada hazır olan menfaatlerini sonradan ele geçeceğini düşündüğü menfaatlere feda etmektir. Bu ise en müşkül bir iştir.

İşte Hazreti Muhammed'in ümmet ile yapmış olduğu misakı içtimaî, bu gibi şeraiti esasiyeyi ihtiva ediyordu. Onu, bu yolda bir misakı içtimaîye sevk eden sâik, avâmili hariciye ve müessiratı tabiiyeden hiçbir şey olmayıp ancak emri ilahiyi yeryüzünde neşr etmek zaruretini şuur ile dolu bir kalb ve vicdan idi. Arab kabilelerinin o zamanki ahvalini tetkik etmekle hakikatin bundan ibaret olduğu tavazzuh eder.

Böyle bir misakı içtimaîden peygamberlerin maksadı yalnız bu olduğu içindir ki, Cenabı Peygamber, bu misakı içtimaîyi kabul eden milletin diyanetini, ahlâkı cahiliyelerini baştan başa değiştirmiş ve onun yerine; tekmil usulünde onların eski dini ve ahlâkı ile büsbütün tezad teşkil eden; yeni bir din, medenî ve insanî bir ahlâk getirmiştir. Muhalif kabileler arasında nifak ve şikakı, fikirlerdeki ihtilâf ve teşettütü mahvederek onları bir araya toplamış ve revabıtı muhkeme ile bir ümmet vücude getirerek onlara adil, hürriyet, meşveret mebdeleri üzerine müesses bir şeriat vücude getirmiş. Hem de bu, zannedildiği gibi yalnız bedevi arablara mahsus değil, bütün beşeriyete aid bir kanun bir şeriat idi. Bundan ötürüdür ki onun tebliğ eylediği din ve şeriatı kabul edenler yalnız arablar değil, muhtelif ırklara mensub milletler idi.

Menafii müecceleyi daima derpiş etmek ve ona tevfiki makasıd eylemek ise âvâmın idrâk mertebesinden çok yüksektir. Havâssın bile garaz ve maksad düşünmeden buna çalışması pek güç bir şeydir.

Şu halde edyanı münzelenin desâtiri esasiyesine ukuli mümtazenin (peygamberlerin) -vahyi ilahiye müstenid- tebliğat ve tarifatı ile tevcih eylemek zarureti mantıkıyyesi her zaman mevcuttur. Ne evâmiri aşere ve vahdeti Mûsevîyyenin şahsiyeti Mûsâ'dan nez'edilmesi, ne de dini İslâm'ı Hazreti Muhammed'in müessesei münferidesi (yalnız onun telkini ve tebliği) diye kabul etmeyerek ırkta müstahzar bir tekâmül neticesi telâkki olunması hikmeti tarih noktasından imkânsızdır.

Hülâsa, fikri ulûhiyet inkâr edilmedikçe ve insanların bedihiyyat, firaset, ilham ve vahiy kabiliyetleri red olunmadıkça edyanı münzelenin tabii bir şevkin tekâmülü netayici olduğunu iddia etmek bizzarure bir çok şüûnu tarihiyeyi tahrif cihetine getmektir. *Tarihi Edyan* - Mehmed Esad."

Bunun neticei tabiiyesi de beşeriyetin bu asra kadar iman ettiği adalet, hukuk, hayır bizzat, hayrı âlâ gibi metalibi âliye ve vicdanî mukaddesatı fünun haricinde zunun sicilline kayd eylemektir. Binaenaleyh bu yolda bir tekâmülün hem zarureti akliye ve mantıkiye ile hem de şüunu sabitei tarihiye ile tevafuk etmediğini görüyor ve bunun için kabul etmiyoruz. Maamafih, muhtelif eşkâli diniyenin yekdiğerile mükayesesi neticesi pek tabii olarak izhar eyledikleri tekâmül safhalarını başka noktai nazardan telâkki etmek icab eder ki biraz sonra onu da izah edeceğiz.

İkinci bir itiraz:

Dinlerin esası Allah'ın birliğine iman olduğunu ve bütün peygamberlerin hepsi bunu tebliğ etmiş olduklarını biraz evvel söyledim. Her dinin sünnîlerine göre böyledir. Dinlerin aslı Allah'ın birliğine imandır. Din buradan başlar. Bunun hilâfına görülecek her şey bir tedennidir, tereddî ve sukuttur. Halbuki, yukarılarda da işaret olunduğu üzere, tarihi edyan müelliflerinden bazıları bunu bir türlü kabul edemiyorlar; diyorlar ki, "Dinin beşeriyetle ekiz ve bunun da bir Allah'a iman şeklinde başlamış olduğu ve esasta tekâmül olmadığı kabul edildiği takdirde her şey tersine döner. O zaman tarihi edyan da heyeti umumiyesile bir inkişaf değil, bir tedenni arzeder. Çünkü bir tek Allah'a iman fikri, beşerin

tekâmül yolunda hayli ilerledikten sonra vasıl olabileceği bir fikirdir. Binaenaleyh dinin beşeriyetle beraber zuhur eylemiş olduğunu müdafaa edenler için, din mefhumunu pek aşağı bir mertebede mülâhaza etmek ve az çok dine benzeyen şeylere de din diyecek derecede kanaatkâr olmak lâzımdır. Esasen bizce malûm olan iptidaî kavimler böyle bir tek Allah'a iman şeklinde yüksek bir dine malik değillerdir.

Demek ki Allah'ın vahdaniyeti fikri bir tekâmüldür. Aynı zamanda aşağıdan yukarıya doğru tedrici bir terakki fikri, başka bakımlardan da tarihe esas ittihaz edilen bir şeydir. Bu şekil daha vâzih, daha muknî ve daha makul görünmektedir. Binaenaleyh insanlar ilk önce bir çok ruhlara ve cinlere itikad edip tedricen bunları ilâhlara çevirmiş ve daha sonra da bu müteaddid ilâhlardan bir tek Allah'a intikal etmiştir. İnsanın evvela bir çok ilâhlara inandığı halde sonradan bunların yerine bir tek Allah'a inanmış olması izah olunamaz bir şey değildir. Allah'ın bir olması fikrini bir çok ilâhlara itikad fikrinin doğurmuş olması insana daha tabii görünmektedir... Şu halde "Allah'ın vahdaniyeti" fikri, dinler için bir meb'de değil, belki bir müntehâdır, müntehâyi tekâmüldür...

"Dinî fikirler de başka fikirlerin geçirdiği muhtelif devirleri takib ve aynı kanunlar altında tekâmül etmiştir. İnsanlar her şeyde olduğu gibi dinde de tekâmüle tabidirler. İbtidaî insanların bütün tekâmülâtı fikriyeleri taştan bazı âlât ve edevat yapabilmeğe münhasır olup yapraklar ve derilerle vucudlarını örtmeleri daha sonradır. Şimdi fikir ve medeniyet seviyesi bu mertebe aşağı olan ilk insanlarla Mûsâ, İsâ ve Muhammed (salevatüllahi aleyhim)e tabi olan ümmetleri mukayese edip de Allah'ı bilmek ve birliğine inanmak gibi itikad meselelerinde bunları bir tutmak, o kadar basit olan insanların böyle yüksek bir meseleye akıl erdirebilmiş olduklarına inanmak tarihe, tabiate, ilim ve muhakemei selimeye muğayir değil midir?"

İntikad:

1- Şurasını hemen söylemeliyiz ki, ilmî ve tecrübî vasıtalarla dinin ibtidasını emin bir surette tayin ve isbat etmek ve diğer şeylerde görülen tekâmül ve inkişaf usullerini buna da tatbik etmeye çalışmak, her şeyden evvel nakıs bir istikrayi hakikat diye kabul etmekdir. Çünkü binlerce asır evvel geçmiş insanların bırakdıkları asâr ve müstehaselerden elde edilebilecek neticelerin tam bir hakikat olduğu iddia edilemez. Bunlar bize bir fikir verebilirse de katiyet ifade etmez. Bununla beraber maddî

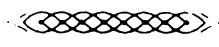
hâdiselere tatbik edilen bir usulü mâbadettabiî olan hâdisatı diniyyeye de teşmil etmek menhec bakımından doğru değildir. Şurası bilinmelidir ki, dinde inkişaf ve tekâmülü icab eden, şu veya bu değil, bizzat Cenabı Hakk'ın iradesidir. Bu anlaşılır ve buna iman edilirse her şey kolayca ve usuli dairesinde tetkik olunabilir. Yoksa elde ettik zan olunan hakikatler netice itibarile birer serap halinde uçup giderler.

2- Dinin beşeriyetle beraber olması fikrinin kabul edilmesi için din mefhumunu çok aşağı ve pek iptidaî bir şekilde tasavvur etmek lâzım geleceği başka cihetlerden de doğru değildir. Çünkü iptidaî insanlarda görülen din bakıyyeleri asıl din değil, belki onun tedenni ve tereddi etmiş serpintileridir. Zira beşerin dinî başlangıcını değil, maddî ve medenî mebadisini bile bize olduğu gibi gösterebilecek maddî bir vasıtaya malik değiliz.

3- Aşağıdan yukarıya doğru tedricen terakki ve tekâmül fikrinin daha vâzih, daha muknî ve daha makul görünmesi ise sırf itiyaddan ileri gelen bir şeydir.

4- Yukarıdan beri din hakkında verdiğimiz izahat gösterir ki, Allah'ın birliği ve hak din, vahyi ilahi ile alâkadardır; ona merbuttur. Bunun için de evvela Allah, vahy ve peygamberlik mertebesinin kabul edilmesi lâzımdır. Bu takdirde ise "Allah'ın birliği akidesinin teaddüdü ilâhtan sonra olması daha tabiîdir yahud değildir." davası bir faide temin etmez. Çünkü mesele nübüvvet meselesidir. Enbiya ne demek olduğu anlaşıldıktan sonra ona vukubulan vahy ile başlayan bir mebdein kemali de anlaşılmaz bir şey değildir. Enbiyanın yüksek mertebesine mutekid olan bir kimse Cenabı Hakk'ın onlara muhtas olan tekrimatı ilâhiyesini ve bu tekrimin feyzini tasdikte tereddüd etmez. İnsan bunu kendi aklile de bulabilir. Bunun aksini ve dinin de diğer hâdiseler gibi tekevvün edeceğini iddia edenler, ne Allah Teâlâ hakkında bir fikri selim peyda edebilmiştir, ne de peygamberanı izam haklarında! Şu halde bunlarla her şeyden evvel bu meseleleri konuşmak icabeder. Bu zevat dinin tekâmülünden filân bahsedeceklerine bundan evvel Allah, Nebî; vahiy hakkında sağlam bir kanaat sahibi olmaya çalışsalar daha müfid olurlardı.

Evet Allah, vahy-ü ilham aradan çıkarılırsa bu mütalâalar belki bir dereceye kadar doğru olabilir. Fakat insandaki yüksek istidad ve kuv-

vetler, hads; nübüvvet, vahyü ilhama mazhariyet ile bu mütalaa kuvvetini büsbütün kaybeder.

5- Bunların bu mütalâaları, tekâmül hususunda maneviyatın da maddiyat ile birlikte yürüdüğünü, maneviyatın da maddiyat nisbetinde tekâmül edeceğini gösteriyor. Halbuki bu, tarihin de tekzib edeceği şeylerdendir. Tarih bize haber veriyor ki, maddî tekâmül ile manevî tekâmül hiçbir zaman yan yana gitmemiştir. Mesela, bir kaç bin sene önceye aid yaşayış ve giyiniş tarzı ile yaşayan bazı bedevi insanlar görülür ki; muhitinin icabı, medenî âlemle bir vechile teması yoktur. Altı yedi bin senelik terakki ve tekâmülden haberdar olmadığından maddî ve sınaî seviyesi son derece aşağıdır. Halbuki, diğer cihetten, bunların içinde en rakik ihtisaslara sahib insanlar görünüyor, en müterakki bir muhitte yaşayan insanlar derecesinde yüksek bir ruh ve ihtisasa malik bir şâir, bir mütebahhir yetişiyor. Şu halde insanın maneviyatını, insan ruhunun yüksek ve inceliğini maddî tekâmülü ile ölçmeğe çalışmak doğru bir şey değildir.

6) Diğer bir misal olmak üzere milâddan beş yüz sene evvel yaşamış olan Aristo'yu ele alalım. Aristo, her mütefekkirin bildiği vechile bir dâhîdir. Hikmet ve mantıkta eşi olmayan bir hakîm, bir üstaddır. Fakat bugünkü maddî terakkilerin birçoklarından haberi olmadığı cihetle bugün dünyada olup da kendisine bir iş arasaydı, ihtimal ki, bir iş bulamazdı. İş bulmak şöyle dursun o kılık ve kıyafetile çocukların bile alayından kurtulamazdı, gülünç bir vaziyete düşerdi.

Şimdi Aristo'nun zamanımıza nisbetle inkâr edilemiyecek olan şu noksanları ulûmu fününun bazı şubelerinde onun hâlâ eşsiz bir üstad bulunmasına mani midir? Şübhesiz değil! Mani olsaydı bir kaç bin sene önce Aristo'nun vazeylediği mantık kaideleri ve hele kazayâ bahsi bugünkü mantıkçılar tarafından hâlâ kabule şayan bir mertebede bulunmazdı. Binaenaleyh, bugünkü maddî terakkilerden bir çoklarına vâkıf olmamasından dolayı Aristo'nun bugünkü mantıkçıların derecesine çıkamıyacağını iddia etmek etbette haklı bir iddia olamaz.

Öyle ise, ancak ağaç yapraklarile ve hayvan derilerile vücudunu örtebilecek bir nisbette maddî ve sınaî terakkiyata malik olup da bugünkü terakkilerden haberi olmayan bir insanın Allah'ı ve O'nun vahdaniyetini idrâk edemeyeceği; vahy-ü ilham ile gayri müzeyyen olması lâzım geleceği hiçbir vakit esaslı bir iddia olmak üzere ortaya atılamaz.

7) İnsan biraz düşünecek olursa, felsefî ve mâbadettabiî fikirlerin ulûmü fünunun tekâmülü neticesi, onun bir muhassalasi olması lâzım geldiği kanaatına varır. Halbuki felsefî ve mâbadettabiî fikirlerin ulûmü fünundan evvel hasıl olarak ulûmü fünunu doğurmuş oldukları bir hakikattir. Binaenaleyh insandaki hissi dinîyi, maneviyatı, maişet fikirleri ve sınaat mertebelerile istidlâle ve onlarla ölçmeğe kalkışarak bu şekillerin hiç denecek nisbette basit olduğu iptidaî devirlerde mukaddes ve ulvî fikirlerin bulunamayacağını iddia etmek kadar yanlış bir şey olamaz. Şu halde beşeriyetin mebâdîsini koyu bir vahşet ve cehalet farzederek terakkiyatı diniyenin de oradan başlayıp geldiği iddiası maddeten isbat edilmeyecek kuru bir iddiadır.

İslâm noktai nazarına göre dinlerin tekâmülü:

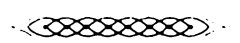
Evvela şunu söylemeliyim ki, İslâm noktai nazarına göre dinlerin esaslarında tekâmül yoktur; enbiyanın "vahyi ilahi"ye müsteniden tebliğ eyledikleri usuli din, yekdiğerinin aynı olup bütün enbiya tek bir din ile ba's buyurulmuşlardır; bu babda görülen tahavvül ve tekâmül ancak ümmetlerin idrâk ve marifet hususundaki telâkki ve kabiliyetlerinin başka başka olmasından neş'et etmiştir.

Dinin şeriat, ibâdât ve muamelât kısmına gelince, burada enbiya müttefik olmayıp muhtelif şeriatlerle ba's olunmuşlardır. Çünkü mesalih ve menâfii ibad, ahkâmı şeriyeye[11] illet ve bâis olduğu cihetle bunlara göre şer'î hükümlerin de muhtelif olacağı muhakkaktır. Bunun içindir ki, asrın icabına, nâsın maslahat ve menfaatına göre şeriatler tebeddül ve teğayyür ederek daima tekâmül etmiş ve "şeriatı İslamiye" ile kemalini bulmuştur.

"Din"i, yani "Usuli din denilen itikad kısmını" tebliğ etmekte bütün enbiyanın müttefik olup nesih ve tebdilin yalnız şeriatlerde olduğu Kur'ân'da sarihtir: «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحًا وَالَّذ۪ٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى اَنْ اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِ» = Allah sizin için, Nuh'a tavsiye eylediği şeyi, (Resullerin müttefikan beyan ettikleri tevhid, İslâm ve usuli şerayi) din olarak ihtiyar etti. Size ve sizden evvelkilere bir tek din vahiy ve tavsiye etti. Sana vahiy; İbrahim, Mûsâ ve İsâ'ya tavsiye eylediğimiz şey; dini ikame [tevhidi ilahi ve usuli din] ve onda tefrikaya düşmemektir.[12]

---

11 Cumhur mezhebi.
12 Şûrâ Sûresi, ayet: 13.

Âyeti celilede Muhammed, Nuh, İbrahim, Mûsâ, İsa (صلوات الله على نبينا وعليهم أجمعين) hazarâtı gibi ulülazm enbiyanın hepsi bir din üzere oldukları beyan buyuruluyor. Halbuki "din" lâfzı her dinde sabit kalan akaidi esasiyeye itlâk olunup edyanı muhtelifede değişen taabbüdî ve içtimaî hükümler hakkında "Şeriat tabiri şayidir. Nasıl ki İmamı Âzam Efendimiz Hazretleri de: «اعلم أن الأنبياء كانوا على أديان متفقة وعلى شرائع مختلفة، فالدين لا يبدل ولا يغير، والشريعة قد بدلت وغيرت» = Biliniz ki, bütün enbiya, edyani müttefika ve şerayii muhtelife üzere idiler. Binaenaleyh "din", tebeddül ve teğayyür kabul etmez; şeriat ise tebdil ve tağyir olunmuştur" kavlile bu hakikate işaret etmiştir.

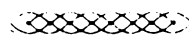
Bütün enbiya dinde müttefik[13] ve "din"den maksad da her dinde sabit kalan erkânı asliye ve esas itikadlar olunca ayeti kerimede enbiyanın ikamesile memur oldukları bildirilen "din" den maksad da bütün enbiyanın Allah Teâlâ'dan birbirinin aynı olarak telâkki buyurdukları erkânı esasiyeden ibaret olmuş ve zamanın iktizasına, nâsın mizaç ve maslahatlarına göre değişen şer'î, teabbüdî ve medenî hükümler bundan hariç kalmış olur. Nasıl ki, «لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» = Sizden her biriniz için ayrı ayrı bir şeriat, bir tarik vazeyledik." ayeti kerimesi de bunu nâtıktır.

Enbiyânın birleştikleri esaslar:

Birinci derste görüldüğü üzere, tarihi edyan ulemâsının tarifinde birleşemedikleri dini mutlak, milletlerin vicdanı içtimaîlerini iş'ar eden mebâdii külliye demektir. Bu mebâdi hak olabileceği gibi, bâtıl da olur. Gerek hak ve gerek bâtıl her ne ise haddi zatında o milletin hayatının ciheti vahdeti, vicdanı küllîsi, dini odur. Her millet böyle bir vicdan, böyle bir din ile kaimdir. Halbuki dini hak, alelıtlak "mebâdii külliye" demek olmayıp belki hak olan mebâdii külliyedir. İşte enbiyânın hepsinin Cenabı Hakk'tan telâkki eyledikleri "dini hak" bu mebâdi ve bu düsturlardır. Bunlar her peygamberde birdir, bunları tebliğ etmekte hepsi müttefiktir. Bunların nelerden ibaret olduklarını İslâm mütefekkirleri pek güzel izah etmişlerdir.

Muhiddini Arabî «شرع لكم من الدين» ayeti kerimesini tefsir ederken enbiyanın hepsinin birleştiği dini, hak olan mebâdii külliyeyi, "Dini mutlak ve asıl din" diye tefsir ettikten sonra bunun: "Allah'a ve yevmi ahirete iman" tabir olunan tevhid, adil ve ilmi mead (ahiret ilmi)nden ibaret bulunduğunu; ibâdatın suveri hariciye ve şekli zahirisi ile muamelât

13 «انا معاشر الأنبياء ديننا واحد» = Biz enbiya cemaati bir din ile geldik, dinimiz birdir. *(Hadisi şerif)*

(ahkâmı medeniye) gibi mesalihi nâsa göre enbiyanın ayrıldıkları hükümlerin, füruu şerâyiin bundan haric olduğunu ve bu kısmın «لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» nassına aid bulunduklarını söylüyor. Daha sonra şöyle diyor: Dini kayyim, ulûm ve âmalde değişmeyen şey'e, şeriat ise tebeddül eden kavaid ve evzâa müteallıktır.[14] Zemahşerî şöyle diyor: Bütün enbiyanın ikame etmekle memur oldukları dinden maksad, zatı hakkı tevhid ile zatı zülcelâline itaat, resullerine, kitablarına yevmi cezaya iman; elhasıl bir şahsın anları ikame ile dahili dairei din olacağı ahkâmı sairedir.

"Cenabı Hakk, bu kavli celilinde ümmetlerin ahvaline râci olan mesalihe müteallik şeriatleri irade buyurmamıştır. Zira onlar ahvalin iktizasına göre muhtelif ve mütefâvittir. Onlar hakkında hükmünü: «لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» kavli sübhanisiyle tayin buyurmuştur...

Şu ifadeler de Fahreddini Razî'nindir: Bütün enbiyânın müttefikan ikame ve üzerinde içtima etmeleri ile emir ve tavsiye oldukları "din", tekâlif ve ahkâma müğayir olan bir şeydir. Çünkü tekâlif ve ahkâmın mütefavit ve müteğayir olduğu : «لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» nassı Kur'ânîsiyle malûmdur. Binaenaleyh ayeti kerimedeki "din"den murad, şeriatlerinin ayrı ayrı olmasiyle muhtelif olmayan umûr olmak vâcibdir ki, o da: "Allah'a, meleklerine, kitablarına, resullerine, yevmi ahirete imandır..."

Şu izahatten enbiyanın müttefik bulunduğu usuli dinin yalnız "iman ve itikad mevzuu olan umumî ve küllî düsturlar olduğu" gibi bir mana anlaşılırsa da, bu umumî düsturlara müstenid bulunan ef'al ve ameliyyat; itikad ile ef'al arasındaki münasebatı vicdaniyeyi tasfiye ve terbiye edecek olan ahlâkiyat da usulü dinin dairei şumulündedir.[15] Çünkü bunlarsız din olmaz. Esas meb'delerden haric olan sadece haricî

---

14 «شرع لكم من الدين، المطلق الذى وصى جميع الأنبياء بإقامته واجتماعهم عليه وعدم تفرقهم فيه وهو أصل الدين، اى التوحيد والعدل وعلم المعاد المعبر عنه الإيمان بالله واليوم الآخر دون فروع الشرائع التى اختلفوا فيها بحسب المصالح كأوضاع الطاعات والعبادات والمعاملات كما قال تعالى «لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» فالدين القيم هو المتعلق بما لا يتغير فى العلوم والأعمال والشريعة هى المتعلقة بما يتغير من القواعد والأوضاع»

15 Esasen İslamiyette hedefi beşeriyyet, mekârimi ahlâk ve hüsnü ameldir: «لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا» nazmı celili ve «إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق» hadisi şerifi bunu natıktır. Fakat güzel amel ve ahlâk, iman ve itikada sezâ bir takım umumî ve sabit düsturların neticesidir. İstinad edeceği desâtiri sâbite ve mebâdii hakka olmadıkça hüsnü amel ve ahlâk olamaz. Bunun içindir ki, mekârimi ahlâk ile güzel amelin müstenedi olan sabit düsturlar erkânı asliyei dindir. Bu itibar ile hiç şüphe yok ki, dinin erkânı asliyesi, nefsi marifet ve itikad, ümmülfezaildir. Fakat bunların illeti gaiyei kemali faaliyetteki hüsnü tesirlerinden ibarettir. Hüsnü faaliyeti olmayan insanlar, ne olurlarsa olsunlar, gayei hikmetten mütebaiddirler. İslamiyetin hikmeti esasiyesi ise işbu

suretleri ile zahirî şekilleridir. Bu suretlerde ve bu şekillerde zamanın, mekânın, mizacın az çok tesiri olduğundan onlar ihtilâf ettikçe ef'al ve ameliyata müteallik olan ahkâmda da cüz'î, küllî tebeddülât ve teğayyürat vukua gelmiştir. Şu ayetler de bu hakikati tavzih etmektedir: «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ» «وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحٖٓى اِلَيْهِ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدُونِ» Velhasıl nususı Kur'âniye, ehâdisi şerife ve akvali ulemâ ve eimme ile sabit bir hakikattir ki, bütün enbiya usuli dinde müttefiktir, birbirinden ayrılmamıştır. Biri ne söylemiş ise diğeri de öyle söylemiştir. Fakat cüz'iyati şer'iyede muhteliftirler. Birinin tebliğ eylediği diğerinden az çok ayrıdır.[16]

Evelki şeriatlerin bazı hükümleri daima sonraki şeriat tarafından nesh ve tebdil edilerek mensuh hükmün yerine daha mükemmeli veya misli[17] vaz olunmuş ve bu suretle tekâmül husule gelmiş ve en son din ve şeriat olan Müslümanlıkta mükemmel şeklini bulmuştur.

Binaenaleyh dinlerin tedrici bir surette tekâmül etmiş olması muhakkak ise de, bu tekâmül, bu tebeddül ve teğayyür şuursuzca ve batî bir istihale neticesi değil, belki ilmi ilahinin muktezasıdır. Esasen mensuh olan ahkâm ve şerâyiin müddetleri Allah'ın ilminde teayyün etmiştir ve Cenabı Hak bir nebî vasıtasile tebliğ eylediği şeriatı, diğer nebî vasıtasile tebliğ buyurduğu şeriat ile nesheylemekle evvelki şeriatın ilmi ezelîde taayyün etmiş olan müddetinin nihayet bulmuş olduğunu beyan ve onun yerine daha mükemmelini ikame ediyor[18] demektir.

---

faaliyeti yalnız mehasine hasredecek surette terbiyedir. "*Ahkâmülevkaf* - M. Hamdi" den muktebestir.

16 Şerâyide peygamberlerin ittifak ettikleri noktalar da vardır: Surei A'raf'ın evvelinde, "Sübhanellezi" Sûresinde ve daha bazı sûrelerde mevcud vesaya bu cümledendir.

17 «مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَاۜ»

18 Nesih, lügatte izale ve nakil manalarında müşterek gibi kullanılırsa da hepsinin esası tebdil manasınadır. Nitekim Kur'ân'da «وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ» buyurulmuştur. Şu halde bir şeyi kaldırıp da onun yerine başka bir şeyi koymağa lüğaten (nesh) denildiği gibi, ikinci şeye de (nâsih) ve kaldırılana da (mensuh) denilir.

Usul ulemâsının ıstılahında nesh, herhangi şer'î bir hükmün hilâfına sonradan diğer bir delili şer'înin delâlet etmesine denilir. Bu tariften anlaşıldığına göre iman ve itikad mevzuu olan mebâdii asliyede nesh olamaz. Kezalik umurı maziye hakkında verilen haberler ile zamanı halde vaki olmuş bir şey veyahut ileride vukua gelecek bir keyfiyet hakkında da nesih cârî değildir. Aklî ve hissî hükümlerde de nesih yoktur. Ebediyetle takyid edilmiş olan hükümlerde de nesih cereyan edemez. Binaenaleyh nesih ve tebdil yalnız ahkâmı şer'iyededir. Evâmir ve nevâhî gibi inşaî bir manayı tazammün eden, mahzı icad olan ve sırf bir iradeyi gösteren eşya ve

ahkâmda cereyan eder. Maamafih şeriatın nesih ve tebdili de mutlak değildir; teyid ve tevkid lâhık olan ahkâmı şer'iyede nesih ve tebdil kabul etmez.

Nesih, Cenabı Hakk'a göre beyanı mahızdır; hükmü mensuhun, evvelki hükmün müddetinin nihayet bulduğunu beyandır. Çünkü o hükmün ne kadar cereyan ettiği ilmi ilahide malûmdur. Fakat bizim ilmimize nazaran da zâhiren baki görünen o hükmü ref-ü tebdildir. Zira onun ne kadar cereyan edeceği bizce malûm değildir. Bizce zahiri hal, bir hükmün ibtidayi telâkkisinde onun bekasına delâlet eder. Çünkü muayyen ve mahdud bir zaman cereyan edip ondan sonra cereyan etmeyeceği bize ibtidayi hitabda beyan buyurulmamıştır. Bu iki haysiyetle nesh bir beyanı tebdil demektir. Bunda hiçbir zaman Allah'a nazaran caymak ve bilmemek manası yoktur.

Eğer bize nisbetle olduğu gibi, nesh ilmi ilahide refi olsa idi, o vakit Şârii Müteâl Hazretlerine bed-ü cehil isnad edilmiş olurdu. Gûya bir hükmü şer'inin bir zaman sonra cereyan etmeyeceğini Bâri Teâlâ bilmiyormuş da sonra o hükmün tebdilini müstelzim ahval zuhur etmiş, onun üzerine o hüküm red-ü tebdil edilmiş olur ki, bâtıl ve merdudtur. Bunun içindir ki, nesih; ilmi ilahiye nazaran beyanı mahızdır.

Cenabı Hak âlemi tekvinde bugün yarattığını yarın ifna ederek diğer bir şeye tebdil etmekle ilmine, kudretine, iradesine hiç nakise ârız olmayacağı gibi âlemi teşride de başka başka zamanlarda başka başka hükmü şer'î inşa etmekle ilminde, iradesinde hâşâ bir noksan değil, belki her birinde bir kemal hikmetini göstermiş olur. Bunda caymak, sonradan hatırlamak manası kabili mülâhaza değildir. Allah'ın ilmi ezelîsinde mukarrer olan her şey ve her hüküm yerli yerinde vârid olmuştur ve hakikatte hiçbir kelimesi değişmiş değildir.

Binaenaleyh şerayiin nesih ve tebdilini kabul etmeyen ulemai Yehudun: "Nesih ya bir hikmete mebnidir veyahud değildir; eğer zuhuru hikmete mebni değilse nesih abes olur." tarzındaki itirazları vâhi kalmış oluyor. Bize göre şeriatın nesh-ü tebdili muvafıkı hikmettir; buna aklî ve naklî başka delilimiz de vardır.

Evvela aklen câizdir. Zira Eş'arîye ve âmmei ehli hadis mezhebinde olduğu gibi eğer menafii ibad, ahkâmı şer'iyeye illet ve bâis değilse bütün âlemden müstağni olan Cenabı Allah dilediğini yapacağından hiçbir hikmet ve maslahata bakmaksızın vazettiği şeriatı tağyir ve tebdil eyler.

Yok, eğer cumhur mezhebinde olduğu gibi menafii ibad, ahkâmı şer'iyeye illet ve bâis ise zamanların ihtilâfı ile mesalihi ibad da muhtelif olacağından ve her ne kadar ileride mesalihi ibadın tehallüf edeceğini biz bilemezsek de habîr ve kadîr olan Cenabı Bâri'nin ilmi bunu muhit olduğundan bu noktai nazardan ahkâmı şer'iyenin tebeddül ve teğayyürü caiz olur. Şu halde bir hükmü nesih suretile onun müddetinin nihayet bulduğunu beyanda hiçbir vakit Allah'ın sonradan bilmiş olması lâzım gelmez. Hatta bunda pek çok hikmetler de mündemiçtir.

Neshin cevazına naklen delil kütübi semaviyedir. Bizzat Tevrat, şerayii salifenin bir çok hükmünü neshederek hükmü mensuhun yerine başka hükümler vaz etmiştir. Bu hal, bittabi İncil ve Kur'ân'da da mevcudtur...

Kur'an-ı Kerim münzel ve semavi kitabların en sonra geleni olduğu cihetle pek tabii olarak evvelki kitablardaki hükümlerden bir çoğunu neshetmiştir.

Biz, bütün enbiyaya ve onlara Allah tarafından indirilmiş olan kitablara iman etmekle beraber Kur'an-ı Kerim'i hepsinin üstünde tutar ve onun diğer mukaddes kitablardaki bazı hükümleri nesheylediğine itikad ederiz. Kur'an'da diğer mukaddes

Şer'î hükümlerin değişmesi akıl ve hikmete muvafıktır:

Usuli dinin sabit olup şer'î hükümlerin nesih ve tebdil olunmak suretile tedricen tekâmül etmiş olması akıl ve hikmete muvafıktır. İzah edelim: Biz yakinen bilir ve itikat ederiz ki, âlem daima değişmekte ve bununla beraber ahengini tutan bir nizamı kudret arzetmektedir. Şüphe yok ki insanlık ve onun levazımı da her an değişikliğe ve yeniliğe maruz kalan, daimî bir cereyan halinde değişip duran âlemden bir cüzdür. Binaenaleyh insanların bilgileri, idrâkleri, işleri her gün değişecek ve ziyadeleşecektir, bunda şüphe yoktur. Bununla beraber bu değişiklik içinde beşerî ahengi tutacak olan nizamı kudretin, günden güne ziyadeleşmekte olan bu hâdiselere birer hükmü şer'î tayin etmesi de lâzımdır. Bu hüküm cüziyetinde değişmekle beraber ahengi küllîsinde sabit kalmak lâzımdır. Şu halde hâdisat arasındaki ahengi ittisali muhafaza edecek ve baştan sona kadar silsilei hayat mecmuuna müsavi olacak umumî düsturlar sabit olmak ve bu hükümlerin zaman, mekân, eşhas

---

kitabların hükümlerine muhalif hükümler bulunması hikmetsiz ve sebebsiz değildir. Kur'an-ı Kerim bunun sebeblerini çok güzel izah buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim neshin vukuunu bildirmekle bunun gayet tabii olduğunu da işaret etmiştir. Tabiatta her şey insanın hayır ve menfaati için yaradılmıştır. Bunların vazifesi insana hizmettir. Binaenaleyh tabiatta mevcud her şey kendisine düşen vazifeyi hüsnü suretle ifa etmez yahud büsbütün ortadan kalkıp giderse yerlerini başkaları işğal eder. Hayatî olan bu kaide tabiatın her şubesinde câridir. Tahkikat bize gösteriyir ki, Kur'an-ı Kerim'den evvel gönderilmiş olan semavî kitablar birtakım sebebler dolayısile, aslını ve temamiyetini muhafaza edemedi. Bunlarda birçok tahrifler, ilâveler yapıldı. Bazıları ise büsbütün ortadan kalktı. Kur'an-ı Kerim birçok âyetlerinde, tarihen de malûm olan, bu hakikate işaret eder. Yarım asır evveline kadar buna inanmak istemeyen Hristiyanlık âlemi de bugün bunun kat'î bir hakikat olduğuna inanmıştır. Birçok Hristiyan ve Musevî muharrir ve müellifleri "Ahdi kadim" ve "Ahdi cedid" hakkında bu hükmü vermişlerdir. Ruhu beşerin feyizyab olması için gönderilmiş olan kütübi mukaddese bu hale gelince, Kur'an'ı Kerim'in bunları nâsih olmak üzere inzâl olunmasındaki hikmet pek açık anlaşılır. Kur'an'ın evvelki kitablara muhalif olmasını anlamak hiç de müşkil değildir. Fakat cehalet yahud taassub veya her ikisinin birleşmesi, fikri beşeri en basit hakikatleri bile kabulden alıkor. Bir insan, şüphe yok ki, mülevves bir elin dokunmasile kirlenen su ile hararetini söndürmekten çekinir. Fakat temiz bir suyu son damlasına kadar kana kana içer. Vahyi ilahi ile beşere tebliğ olunan ezelî hakikatler saffeti asliyesini zayi eder, onlara insan eli karışırsa onun güzelliğini görebilmeğe, o dürrü meknunu seçip çıkarmaya imkân kalır mı? İnsan onun saffetine itimad edebilir mi? Önünde saf ve temiz bir su dururken insan onu bırakıp da diğerine el uzatır mı?

İşte bunun içindir ki, birbirini müteakib ba'solunan enbiyadan her biri kendisine mahsus bir şeriatla yukarıda zikreylediğimiz makasıdı şeriata vusule müeddi olan tarikatleri beyan ediyordu.

itibarile hasıl olacak aklî ve cüz'î müdrikâta temas noktasından tefrî olunacak olanları daima yenilenmek ve değişmek icab eder.

Bunun içindir ki din bize iki nevi hakikat bildiriyor. Birinci nevi, esas itikadlarımızı teşkil eden hakayikı ezeliyyedir ki, bunlar mahiyetleri itibarile teğayyür ve tebeddülden uzak oldukları için her zaman sabittirler ve her millette bir olmak da lâzımdır. Çünkü her peygamber bunları aynen tebliğ etmiştir. İkinci nevi hakikatler, her günkü hâdiseler ile alâkadar olan hakayıktır ki din bunların ancak hututu umumiyelerini çizmiş ve seyri hususilerini ilmin havzı içtihadına tevdi eylemiştir. Binaenaleyh zaman zaman teğayyür ve tezayüd etmesi zaruri olan müdrekât ve ef'ali beşeriye için vazolunacak şer'î hükümlerin istinad eyledikleri mebâdii asliye ile bu hükümlerin hututu umumiyelerini gösteren umumî düsturlar sabittir, müteğayyir değildir. Bunlar nizamı âlem gibi «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا» hükmüne dahildir.

Fakat; ibadâtın suret ve şekillerine, âdat ve muamelâta müteallik olan ahkâmı şer'iye ve medeniye gibi, zaman, mekân ve eşhas ile alâkası olan hükümler «فَسْـَٔلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ» «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ» «لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا» fehvalarına aittir. Çünkü bu ahkâm, kulların nüfusunu tathir, ahlâkını tehzib, kalblerinde Allah korkusunu ve Allah sevgisini tezyid, içtima ve medeniyetlerinin intizamı hikmetine matuftur.

Başka bir tabirle vazı şeriattan maksad, insanların maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî saadetlerini temindir. Bu ise onların hal ve iktidarlarına, mizac ve istidadlarına göre bir nevi ahkâma temessük etmekle husule geleceği şübhesizdir. Aynı zamanda bu istidad ve bu iktidarın ise zamanların, mekânların, mizacların değişmesile değişebileceği tabii bulunduğundan Hak Teâlâ Hazretleri insanlara kendi hallerine, kendi zamanlarına, kendi mizaclarına muvafık ahkâmı göndermiş, hal ve maslahatın icabına göre bazı ahkâmı da tebdil eylemiştir ki, hikmete en muvafık ve elyak olan da budur.[19]

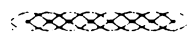
19 Enbiyanın şeriatları nazarı tetkikten geçirilir ve müştemil oldukları erkânı itikadiye, ahkâmı ameliyye, kavaidi ahlâkıye, kasas ve mevaiz im'anı nazarla mütalaa olunursa görülür ki, bunların hepsi şu beş esasa râcidir:

1- Dini muhafaza,

2- Nefsi muhafaza,

3- Aklı muhafaza,

4- Nesli muhafaza,

Bu bakımdan tamik edilince şer'î ve fer'î hükümler, bir hastaya verilecek ilâçlara benzetilebilir. Hazık bir doktorun ilâç verirken hastanın mizacına, zaman ve mekânına riayet ederek ona göre tedavi ve icaba göre evvelce verdiği ilâcı değiştirmesi nasıl muvafık ise, kâinatın ve mahlûkatın en gizli hallerini bilen Allah Teâlâ'nın ahkâmı fer'iyeyi teşri ve teklif hususunda kullarının mesalih ve menafiine riayet eyliyerek zamanların, mekânların, mizacların, istidadların değişmesile ahkâmını ziyade veya noksan veyahut bilkülliye ilga ile nesh eylemesi elbette hikmet ve maslahata muvafıktır.

Ana rahminden hiçbir şey bilmeyerek doğan şahısları terbiye hususunda rabbilâlemîn olan Allah'ın sünneti ilahisi nasıl tedricen tekâmül etmek suretinde cari oluyorsa, milletlerin terbiye ve tekâmülündeki sünnet ve âdeti ilâhiyye de böyledir. Şüphe yok ki, hilkatinin başından kemalin son haddine baliğ olduğu güne kadar şüûnatı insaniye; gerek bilgi ve gerek söyleneni kabul etmek itibarile; bir mertebede değildi. Cemiyetin de, ferdler gibi tefuliyet, sabavet, gençlik devirleri var. Ferdin tabi olduğu fıtrî kanuna cemiyetin de tabi olacağı tabii bir şeydir.

Diyebiliriz ki, dinî hitablar başladığı zaman beşer; umumî, hatta ferdî işleri anlamak hususunda; tabiat sahasına yeni çıkmış olan kimsenin tufuliyet tavrına müşabih bir tavırda bulunuyordu. Etvarı beşeriyenin bu mertebesinde tebliğ edilen din ve şeriatın beşeriyete karşı vaz edeceği ahkâm, onları mükellef tutacağı suveri ibadet elbette onların halile mütenasib, onların idrakât ve ihtiyaçatına muvafık olmak hikmeti ilâhiye muktezâsındandır. Onlara istidadı ile mütenasib bir surette hitab etmemek dinlerin vazındaki hikmete muvafık değildir.

Bunun içindir ki, nâsın itikadını, â'malini, âdabını, içtimaî rabıtalarını ıslah maksadile Cenabı Hak tarafından mebus olan peygamber ve resullerin vahyi ilahiye müstenid tebliğatı bir değildi. Evvela basit ve saf

5- Malı muhafaza.

Külliyyatı hamis namı verilen bu beş şey, zaruri maksadlar olup teşriin rûhu, bütün peygamberlerin şeriatlerinde bunları muhafazaya matuftur. Vaz'ı şeriatteki maksad, Şâriin insanları ilahi şeriatlere inkıyada terğib etmesindeki hikmet, bunları muhafaza ile beşeriyyeti sermedî bir hayata, ebedî bir saadete îsaldir. Bütün peygamberler bunda müttefik olup ihtilâf ancak bunları muhafazanın tariklerindendir. Bu tarik, tabiîdir ki, zaman ve mekân hususiyetlerine göre değişir. İşte bunun içindir ki, birbirini müteakib gönderilen peygamberlerden her biri, küllî olan bu maksadları temin edecek bir şeriat tebliğ etmişler ve bu maksadları muhafaza etmenin yollarını bildirmişlerdir.

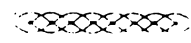
bir itikad üzere bulunan insanlar, sonradan fıtrî saffet ve selâmetlerini kaybederek şirk vadisine sapmışlar, vicdanen hissedip de ilmen ihata, hayalen tahdid edemedikleri Hâlikı Hakîkîyi tahdid ve tecsim etmeye (ona bir şekil vermeye) çalışmışlar, hâlik ile kendi aralarında vasıta olabileceğini tehayyül eyledikleri şeylere perestişe başlamışlar ve bu suretle putperestlik zuhur etmiştir. İnsanların itikad esaslarındaki bu dalaletleri, hedefi beşeriyet olan hüsnü amele de tesir ederek binnetice beşerin içtimaî münasebetleri de haleldar olmuş; cemiyetin ahengi bozulmaya yüz tutmuştur.

Bunun üzerine Cenabı Hak kendi içlerinden dilediğini[20] peygamber yaparak vahy-ü ilham ile onun kalbini tenvir ediyor; dalâlet ve yolsuzlukları yüzünden uğrayacakları azab ve ikab ile kavmini korkutmak, şirk ve maasîden nehyetmek vazifesile mükellef olduğunu ona bildiriyor. O da Allah'tan telâkki eylediği emirleri kavmine tebliğ ederek onların halini ıslah için var kuvvetini sarf ediyor. Beşeriyeti saadete îsal edecek olan hak itikadları, din esaslarını onların idrâk kabiliyetleri nisbetinde, kendilerine anlattığı gibi, bulundukları seviyeye, zaman ve mekâna en muvafık bir şerait de tebliğ ve bu şeriatın ahkâmına temessük ettirmekle yavaş yavaş temdin ediyor.

Beşeriyet bu nebî vasıtasile nail olduğu tekrimi ilahinin feyzi ile hayli merahil katediyor; asırların tevalisi, zamanların tebeddülü ile fikirleri genişliyor; talim ve teallüme daha ziyade kabiliyet hasıl oluyor; iyi ve fenayı anlamaya daha ziyade istidad hasıl ediyor ve bu suretle ihtiyaçlar da çoğalıyor. Aynı zamanda evvelki tekrimin feyzini de yavaş yavaş kaybetmeğe başlıyor. Bunun üzerine ikinci bir peygamber ba's olunuyor. Bu nebî de; kendisinden evvel gelen nebînin tebliğ eylediği dinî esasları onların kabiliyet ve istidadlarına göre kendilerine tebliğ ve kendi iradeleri ile sapmış oldukları kötü ve tehlikeli yollardan çevirmek için bir çok mesai sarf ediyor. Cemiyet dairesinin genişlemesi, eşhasın, zamanların ve mekânların tebdili, efkârın tahavvülü ile yüz gösteren ihtiyaç nisbetinde evvelkinde olmayan bazı ahkâm tebliğ ediyor; bir şeriat vazediyor. Evvelce men edilmemiş olan bazı şeyler bu nebînin şeriatıle tahrim, evvelce teşri edilmemiş olan şeylerden bazıları teşri ediliyor.

Bittabi bu nebînin tebliğatı ile insanlarda maddî ve manevî aklî ve ruhi daha ziyade tekâmülât husule geliyor. Bu suretle fikirlerde hasıl

20 «اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»

olan terakki ve inkişaf, beşerin daha yüksek hakikatleri idrâk etmesine müsaid olduğu gibi, beşerî ihtiyaçları da fazlalaşıyor; bu istidad ve ihtiyaç üzerine Cenabı Hak tarafından mebus olan nebî daha başka bir lisan ile telkinatta bulunuyor; esasta bir olmakla beraber, evelkilerin tebliğ etmedikleri bir çok ahkâmı geniş bir surette teşri ediyor.

Bununla beraber bu peygamberlerden her birlerinin zamanında kendilerine tebliğ edilen ahkâmı kabul etmek için fikirlerinde kabiliyet ve istidad olmayan kimseler de yok değildi. Bunlar kendilerine telkin olunan usulü dini kabul etmeyerek dalâlet ve temerrüdlerinden dönmüyor, enbiyanın sözlerini kabul etmiyorlardı. İşte mukaddes kitablarda "kâfir" namı verilen kimseler bunlardır.

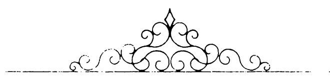
Hülâsa, bu tertib üzere Allah tarafından gönderilen peygamberlerin şeriatlerindeki tekâmül ile nev'i beşer tedricen terakki ederek meşhudumuz olan muazzam terakkilere vasıl oluyor.

Dinlerin, şeriatlerin bu tedrici tekâmülü Museviyet ve İseviyeti de geçerek nihayet Müslümanlıkta kemal mertebesini bulmuş, suhuf halinde başlayan semavî ve mukaddes kitablar, beşeriyetin itikadî, amelî, ahlâkî, içtimaî ve medenî bütün ihtiyaçlarını takrir eden usuli âmme ve mebadii külliyeyi muhtevi Kur'an-ı Kerim ile nihayat bulduğu gibi, tebşir ve inzar ile başlıyan semavî dinler de dini İslâm ile derecei tekemmüle vasıl olmuştur.

Edyan ve şerâyiin bu yoldaki tekâmülü peygamberlerin şeriatlerinin tedkikinden açık olarak anlaşılacağı gibi, Kur'an-ı Kerim de bu tekâmülü açık bir surette göstermektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, enbiyadan bazılarının yalnız inzar ve tebşir vazifesile mükellef bulunduklarını, bir kısmı da kavmini ancak tevhide davet ettiğini, bir takımlarının ise tevhide davet ile beraber onların arasında teammüm etmiş olan ma'sıyetlerden nehyetmek vazifesile de mükellef olduklarını bildiriyor.

Edyan ve şerâyiin mesalihi nâsa muvafık bir surette tebliği hikmeti ilâhiyenin muktezası olduğu cihetle Hazreti Mûsa'nın şeriatı daha ziyade maddî olduğu gibi, cebir ve şiddeti de fazla idi. Hazreti İsâ ise büsbütün maddiyat içinde yüzen bir kavme mebus olduğundan etbâını dünya metaından tamamen çeviriyor, dünyayı, mal ve emlâki zemmediyor; zenginler için melekût âleminin kapanmış olduğunu söylüyordu.

Müslümanlığa gelince, bu din beşeriyetin aklî muhakeme itibarile tekâmül ederek rüşdünü bulduğu bir devre müsadif olarak tebliğ olunmuş ve bu dinin ahkâmı ancak ilmi ilahinin ihata edebileceği bir âtiye (haşre) kadar devam edeceği de ilmi ezelînin muktezası bulunmuş olduğu cihetle Allah Teâlâ bu dinin itikad ve ahkâmile bütün beşeriyeti mükellef tutmuştur. Tekâmül kaidesi mucebince sonra gelen şeriat, evelkilerde bulunan bazı ahkâmı nesh ve onlarda olmayan diğer bazı hükümleri takrir etmesi bir emri muhakkak olduğu ve kâinatın her zerresinde cari olan tabii kanun da bundan başka bir şey olmadığı cihetle İslâm dini, İslâm şeriatı de evvelki şeriatlerde mevcud bir çok ahkâmı nesh etmiş ve onların yerine her vakit, her kavim için tatbik kabiliyeti olan hükümler vazetmiştir. Edyan ve şerâyii sâlifenin nesih ve tebdilini icab eden esbab ve avâmil Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği İslâm dininde mevcud olmadığı için bu dinin son din olup kendisinden sonra başka bir din ve şeriat vazedilmeyecek olması da hikmet ve maslahata muğayir değildir. Çünkü bu dinin, bu şeriatın hükümleri umumî, küllî ve mutlak olup her zamanın, her muhitin ve her milletin ihtiyaçını istifâ etmektedir. Bu dinin kıyamete kadar bekası ve Hazreti Muhammed'den sonra başka bir peygamber gelmemesi hikmeti ilâhiyenin icabatından bulunduğu cihetle hükümleri umumî, küllî ve mutlak olarak ifade olunmuş ve bundan dolayı her zaman, her mekân ve her millet için tatbik kabiliyeti mümkün olmuştur. İşte: «اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا» nassı celili de bunu natıktır.

BÂTIL DİN VE İTİKADLAR NE SURETLE ÇIKMIŞTIR?

- Dinlerin tasnifi
- Şehristanî ile İbni Hazm'ın tasnifine göre vahye müstenid olan ve olmayan dinler: milel, nihal
- Putperestlik ne zaman ve nasıl doğmuştur?
- Ebu Ma'şer'in fikri
- Başkalarının fikirleri
- Son asır mütefekkirlerinin mütalâaları
- Bu mütalâaların birleştiği müşterek nokta
- Sabiîlik, animizm, fetişizm, totemizm
- Şehristanî'nin dinler karşısında insanların vaziyetini sureti telakkisi
- Sabie'nin izahı: ehli tefsirin, Fahri Razi'nin, Ebu Ma'şer'in beyanatı
- Sabie'nin geçirdiği devirler
- Birinci devir ve animizm ile alâkası
- İkinci devir ve müverrih Mes'udî ile İbni Kayyim'in izahları
- Üçüncü devir ve İbrahim Aleyhisselâm'ın bi'setinin bu devre tesadüfü
- Dördüncü devir ve Yahya peygamber- sabie fırkaları
- Eshabı ruhaniyat, Agazimon ve Hürmüs, Eshabülheyakil, Semaperestlik, Yıldızperestlik, Eshabüleşhas, Putperestlik
- Hulûliye ve Saraniye, İbni Batuta'nın izahı
- Mecusî, Nur ve zulmet, Zerdeştiye, Seneviye, Maneviye, Müzdekiye
- Müzdek'in talim eylediği iştirâk ve ibahiye
- Sabiîliğin evsafı mümeyyizesi
- Adî şeylere tapmak
- Bazı hayvanlara ve nebatlara taabbüd
- Putperestlikte tekâmül
- İnsana taabbüd
- İdrâki beşerde ulûhiyet fikrinin aldığı şekiller
- Tenzih, tevhid, teşbih, inkâr fikirleri
- Teşbih akidesi
- Muhakeme ve hüküm
- Kur'an'da sabie.

Buraya kadar görmüş olduğumuz derslerden anlaşılmıştır ki, "dini hak" Hakk'ın dinidir, bu ise bir peygamberin Allah tarafından tebliğ eylediği itikad, ahkâm ve ahbarın heyeti mecmuasıdır. Binaenaleyh Allah'sız ve peygambersiz din olamaz, olursa uydurma ve bâtıl bir şey olur. Bunun içindir ki Allah'ı bilmeyenler hayâlhanelerinde yarattıkları mabudlarını, önlerine dikmek ve ondan ilham almak dalâletinde bulunurlar.

İşte haktan uzaklaşan ve bir nebîye dayanmayan bâtıl dinlerin hepsi buradan çıkmış, Allah'ı iyi bilmemekten ve peygamberlerin gösterdikleri doğru yolu kaybetmekten neşet etmiştir. Çünkü din, insanda fıtrî bir histir. Bu fıtrî hissi tatmin için doğruyu görmemiş veyahut ondan sapmış olanlar mutlaka böyle taklidler yapacaklardır. Felsefenin bir takım bâtıl fikirleri tetkik ederek onların zımnında bulduğu hakikatlerle tesbit eylediği "vahdaniyeti ilâhiyye = Allah'ın birliği" akidesinin menşei, zannedildiği gibi esatîr veyahut "akaidi avam" denilen bir takım evhamlar değil, belki peygamber oldukları sabit olan tarihî ve mümtaz şahsiyetlerdir. Vahdaniyeti ilâhiye akidesini onlar telkin ettikleri halde bu akideden uzaklaşanlar bir takım evhamlara ve hurafelere çakılıp kalmışlardır. Binaenaleyh, tekâmülcü feylesoflardan bazılarının söyledikleri gibi Allah'ın vahdaniyeti akidesi daha evvel mevcud olan şirk (en az iki Allah kabul etmek) itikadının bir tekâmülü değildir. Basitin mürekkebden, vahidin iki ve üçten evvel olması tabii bir hakikat değil midir? Şu halde insanda tek bir mabud fikri hasıl olmadan iki veyahut daha çok ilâhlar nasıl düşünülebilir? Demek ki tekâmül kanunu nazarı dikkate alınınca

bâtıl dinler ile hak dinlerin tekâmüllerini birbirine karıştırmamak ve hak dinleri bâtıl dinlerin bir tekâmülü saymayarak her ikisini ayrı ayrı izah etmek zaruridir. Bunların her ikisi müstakillen nazarı mütalâaya alınmak icabeder.

Dinlerin seyrindeki tekâmül bu suretle izah edilince şu neticeye varabiliriz: Vahdaniyeti ilâhiye ve dini hak hilâfına tekevvün etmiş olan hurafî ve bâtıl itikadlar git gide şirke, şirk de tekâmül ede ede teslis akidesine müntehî olmuştur. Buna mukabil ilk peygambere vahyedilmiş ve vahy ile başlamış olan tevhid ve hak din, ki dîni hanîfdir, İslâm ile kemâlini bulmuştur. Binaenaleyh İslâm dini, enbiya tarafından müttefikan tebliğ olunan tevhidi ilahi itikadının inkişaf suretile vâki olan bir tekâmülüdür. Mesîh'in nübüvvetine mensup olan hakikî nasraniyet de vahdaniyeti ilâhiye akidesinden başka bir şey değildir. O da insanları bir tek Allah'a davet etti. Benim ve sizin rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz, dedi. Hal böyle iken Mesîh'ten üç buçuk asır sonra tevhid akidesi red edilerek şirk ile tevhidden mürekkeb ve mütenakız bir teslîs akidesi kabul olundu. Şu halde vahdaniyeti ilâhiye esasına müstenid olan Müslümanlık tevhid akidesinin; teslis de şirkin tekâmülünden başka bir şey değildir. Bu itibar iledir ki Allah'ın vahdaniyeti esasına müstenid olmayan dinleri pek tabii olarak edyanı batıladan sayacağız.

Şerh ve İzah

Tetkiki edyan ile uğraşan âlimler ve feylesoflar dinleri bir tasnife tabi tutmak lüzumunu hissetmişler ve müteaddid bakımlardan tasnif yapmışlardır. Bazıları dinleri zatî olan mümeyyiz vasıflarına göre tasnif etmek istemiş, diğer bir kısmı da tasnifte biri ensabî, diğeri eşkâli olmak üzere başlıca iki noktai nazar takib eylemiş ise de bu yoldaki tasniflerin hiçbirisi itirazdan salim kalamamıştır. Çünkü tasnif için bunlardan başka dinlerin kıymeti maneviyeleri de nazarı dikkate alınmak lâzımdır. İşte İslâm mütefekkirleri dinleri tasnif ederken bu esası iltizam etmişlerdir.

Bu esasa göre dinler iki büyük kısma ayrılır:

1- Hak dinler yahud vahye müstenid dinler;

2- Bâtıl dinler yahud mevzu dinler.

Dinler ne suretle tasnif edilirse edilsin netice itibarile yine böyle olmak lâzımdır. Başka türlü olamaz.

1- Ahlâkî fazilet üzerine kurulmuş, kudret ve iradesi bütün kâinatta hâkim, ilmi her şeyi kuşatmış tek bir Allah'a ve onun peygamberlerine iman ve yalnız Allah'a ibadeti ve kemali emreden dinler hak din; bu vasıflardan mahrum olan dinler de bâtıl dinler sınıfına dahildir. Din, insanların saadeti için Allah Teâlâ'nın vazeylediği ve peygamberler vasıtasile tebliğ buyurduğu bir kanun demek olduğundan bu vasıflardan mahrum olan bir sistem elbette din değildir. Bidayeten bu vasıfları haiz olduğu halde sonradan bunları kaybetmiş olan dinlere de artık hak din nazarile bakılamaz.

İslâm mütefekkirleri birinci kısma girenlere (milel) ikinci kısma girenlere de (nihel) diye umumî bir isim vermişlerdir. Bu esas dahilinde İslâm ulemâsı tarafından yapılmış başlıca iki tasnif vardır:

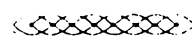
Şehristanî[1] ile İbni Hazm[2] tarafından yapılmış olan bu tasnifler birbirinden farklı gibi görünürlerse de esas ve netice itibarile yekdiğerinin aynıdır. Şehristanî'ye göre Mecus, Yehud, Nâsâra ve Müslümanlar ehli diyanettir; onların dinleri esas itibarile vahye müstenittir. Felâsife, dehriye, , vesen, sanem ve yıldızlara tapanlarla berahmenler de heva ve heveslerine göre din uyduranlardır. Demek ki bunlar bâtıl dinler sınıfına dâhildir.

Maamafih Şehristanî'nin Mecusîleri mutlak din erbabından sayarak Sabie'ye erbabı hevâdan demesini biz biraz garib bulduk. Çünkü yine Şehristanî'den öğreniyoruz ki, Mecusîlik, Vesenîlik, asnam ve yıldızperestlik de Sabie fırkalarındandır. Binaenaleyh bütün bunlar birer dalâlettir.

Bundan evelki derslerde "vahdaniyeti ilâhiye" esasına müstenid bulunan "dini hakk"ın Âdem ile beraber zuhur eylediğini ve bâtıl dinlerin sonradan peyda olmuş bir dalâlet olduğunu söylemiştim. Acaba bâtıl dinler ne zamandan başlamış ve ne suretle zuhur etmiştir?

Bâtıl dinler için bir mebde tayini mümkün değilse de Hazreti Nuhtan evvel de putlara ibadetin mevcut olduğu Kur'ân-ı Kerim'de sarihtir. وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًاۚ ، وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًاۙ وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًاۚ ، وَقَدْ اَضَلُّوا كَث۪يرًاۚ وَلَا تَزِدِ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا»

1 479 - 548 H.
2 384 - 456 H.

ﺪﻻﹰ»[3] ayeti kerimesinin delâletinden anlaşılıyor ki, Nuh peygamberd evvel asnam ve evsana ibadet vardı. Ve Nuh Aleyhisselâm insanları putlara tapmaktan vazgeçirmek için ba'solundu.

Ved, Süvâ, Yeğus, Yeuk, Nesr işte bunların tapındıkları mabudların b yükleridir.

Esasen Nuh peygamber için Tevrat'ın tayin eylediği tarih de bir h kikat olarak kabul edilemez. Muhakkak bir şey varsa putlara tapmaı ondan evvel de mevcut olmasıdır.

İlk din, Allah'ın vahdaniyeti esasına müstenid olduğu halde a ba putlara tapınmak fikri ne suretle doğmuştur? Bu mesele hakkın muhtelif düşünüşler vardır. Fakat inceleme neticesinde bunun he bir nokta etrafında toplanır ki, o da Allah hakkında kendi aklile hükı vermeye kalkışmaktır. Beşer, peygamberin tebligatını kabul etmeyeı Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında kendi aklile hüküm vermek iste ği gün doğru yoldan çıkmış ve eğri büğrü çıkmazlara girmiş ve ora bocalarken bâtıl itikadlar ve hurafeler meydan almıştır. Çünkü Alla aramak ve O'na kavuşmaya çalışmak insanda fitrî ve tabii bir meyld Allah'ı ve O'na giden doğru yolu kaybedenler mutlak surette bir Al tasavvur edecek ve O'na giden bir yol arayacaktır. Çayın cereyan yesi, aslı olan denize ermek ve oraya akmaktır. Aslına kavuşmak i esas yatağını ve doğru yolunu kaybeden bir su nasıl bocalayıp durur bu suretle ya bir bataklıkta irkilip tefessuh eder veyahut şuraya bura dağılarak saf bir halde aslına kavuşamazsa hakikî din yolunu kaybed insan da böyledir. O da bir kısım çok zikzaklar yapmaya mecburd Neticede ya hakikate kavuşur yahud hayaller peşinde taklitler yapaı ölür gider.

Şimdi bu marazî haletin ve bu sapıklığın ne suretle başladığına d ileri sürülen fikirlerden bir kısmını nakl edelim.

---

3 Nuh dedi ki, Yarab! Onlar bana karşı geldiler. Malları ve çocukları ziyanlarını a maktan başka bir şeye yaramayan kimselere tabi oldular. Bunlar da (ayak takın aleyhime teşvik ile) bana büyük, büyük mekr-ü gadirde bulundular ve onlara "sa ilâhlarınızı terk etmeyin, hele, Ved, Süvâ, Yeğûs, Yauk ve Nesr namındaki putları bırakmayın" dediler... (Nuh Sûresi).

İslâm mütefekkirlerinden Belhlî Ebu Ma'şer Cafer ibni Muhammed ibni Ömer (vefatı 272 Hicrî)[4] bunun sureti zuhurunu şu suretle izah etmiştir. Vesenîlere ve putlara ibadet fikri Allah Teâlâ'nın cisim olduğu ve bir mekânda mütemekkin bulunduğu itikadından doğmuştur. Bunlar itikad ediyorlardı ki, Allah nurların en büyüğü olan bir nurdur ve durağı da arştır. Onun etrafındaki Melekler o nuru a'zama nisbetle çok küçük olan nurlardır. Bunlar bir kere bu yolda itikad ettikten sonra itikatlarının kendilerine ilham eylediği bir şekilde Allah'ın timsali olmak üzere en büyük bir sanem yaptıkları gibi Melekleri temsil eden küçük büyük daha bir çok sanemler yaparak bunlara tapınmaya başladılar. İtikadlarınca bu ibadetleri Allah'a ve melâikeye idi. Fakat onlar cisim olduğu için bu yolda timsallerini yapmışlardı. Binaenaleyh asnam ve evsâna ibadet etmek fikri ancak tecsim itikadından (Allah'ı cisim itikad etmekten) tevellüd etmiştir. İnsanlar peygamberlerin gösterdikleri doğru yoldan çıkarak Allah'ı kendi akıllarınca düşünmek ve onu tahdid etmek isteyince bu dalâlet meydana gelmiş ve sanemlere ibadet başlamıştır.

Ebu Ma'şer'in şu izahına göre *vesen* ve *sanem* fikri Allah fikrinden, putlara ve sanemlere tapınmak da Allah'a ibadetten sonra ve bir dalâleti fikriye neticesi zuhur etmiştir ki, peygamberlerin gösterdiği doğru yolu kaybeden insanlar tarafından uydurulmuş demek olur.

2- Diğer bir fikre göre de ilk bâtıl din, yıldızlara ibadet etmek şeklinde zuhur etmiştir. İlk önce yıldızlara tapan ve Sabie namını almış olanlar şöyle itikad ediyorlardı: "İlâhi a'zam", sabit ve seyyar bütün şu

---

4 Ebu Ma'şer; Belhlî Ömer'in oğlu Muhammed'in oğlu Cafer'dir. Meşhur müneccimlerden ve felekiyatçılardandır. Riyaziye, hey'et ve nücum ilimlerinde zamanının birincisi idi. İlk önce Bağdad'da hadis ilmi ile meşgul olmuştu. Hadîs ravileri arasında ismine sık sık tesadüf edilir. İptidaları aklî ve felsefî ilimler aleyhine çok mutaassıb ve adetâ düşmandı. Bundan ötürü meşhur feylesof Ebu Yusûf Yakub el-Kindî'nin aleyhine şiddetli bir lisan kullanırdı. El-Kindî her vasıta ile Ebu Ma'şeri riyazî ilimler tahsiline rağbet ettirmiş ve böylelikle Ebu Ma'şer 47 yaşını geçmiş iken hesap, hendese, hey'et, nücum ve diğer aklî ilimleri tahsil etmiş ve el-Kindî de bunun taarruzundan kurtulmuştur. Kıftî bunu tavsif ederken ahkâmı nücumu İslâm'da en çok bilendir diyor. Fars tarihini ve diğer milletlere aid haberleri de en ziyade bilen bir zattır. Yüz seneden ziyade yaşamış ve 272 - 885 de Vasıt'ta ölmüştür. Pek çok kitabları vardır. Bazıları şunlardır:

كتاب الطبائع ، المدخل ، القرانات ، الدول والملل ، الملاحم هيئة الفلك ، المقالات فى المواليد ، طبائع البلدان ، الأمطار والرياح ، إثبات علم النجوم ، الزيج الكبير ، الزيج الصغير ، المذاكرات ، الالوف (الأعلام ، الفهرست لابن النديم. قاموس الأعلام)

yıldızları yaratarak bu süflî âlemin (bizim âlemimiz, yer yüzü) tedbir ve idaresini onlara tefviz eyledi.

Binaenaleyh beşer, bu yıldızların kulu olup yıldızlar da Allah'ın kuludur. Şu halde yıldızlara ibadet, insanlar üzerine vacibtir..."

Bir kere bu şekilde itikat ettikten sonra yıldızların bazen doğub bazen de kaybolmaları nazarı dikkatlerini celbetmiş ve her vakit gözlerinin önünde görmelerini arzu eyledikleri bu yıldızları temsil etmek üzere bir takım sanemler yaparak onlara ibadet etmeğe başlamışlardır ki, asıl maksadları da yıldızlara ibadet idi.

3- Eski zamanlarda yıldızlarla uğraşan ve onlardan ahkâm çıkarmaya çalışan, bu âlemdeki saadet ve felaketleri yıldızlara atfeden bazı insanlar, yıldızlara fazla ehemmiyet verip onlara tazim etmeğe başlamışlardır. Bu, git gide onlara ibadet şeklini almış ve bu suretle her birine mahsus suretler ve şekiller yapılarak putperestlik zuhur etmiştir.

4- İyi adamlar öldüğü zaman onların suretleri, timsalleri yapılıyordu. Bunlardan maksadları da hürmet ve tazim idi. Allah yanında onların kendilerine şefaatçi olmalarını temin idi. Sonraları bu maksad unutulmuş ve bu sanemler kendilerine Allah yanında birer şefaatçi olarak kabul edilmiş ve bu maksadla putperestlik meydana gelmiştir.

5- Büyük kumandanlar, büyük ve salih adamlar ölünce onların resimleri yapılarak onlara birer hatıra gibi bakılıyordu. Sonra gelenler bu maksadı anlamadıklarından babalarının bunlara ibadet eylediği zannına düşmüşler ve bunlara körü körüne tapmaya başlamışlar ve bu suretle putperestlik zuhur etmiştir.

6- Allah'ın cisim olup başka cisimlere de intikal ve hulûl etmesinin câiz olduğunu itikad etmekten ileri gelmiştir."[5]

7- Burada bir de son asır feylesoflarından bazılarının izahı vardır. Yukarıda da söylediğimiz vechile bunlar şöyle diyorlar: İnsan ilk önce kendisini yaratan Allah'a ibadet etmiştir; hem de bu ubudiyetini tevhid ve tenzihin en hâlisi suretinde yapmıştır. İnsanların başka şeylere tapınmaları sonradan arız olma bir şeydir. Çünkü insanlarda hakikat ve mahiyetini iyice bilmediği her şeyi tahdid etmeye, ona bir suret vermeye tabii bir meyil vardır. İşte bu meyil neticesidir ki, insan varlığını kalbile

---

5 Razi, *Mefâtihülgayb*, Cild: 1.

duyduğu ve fakat gözleri ile göremediği o "kudreti külliye"yi hayalinde tasvir ve hariçte de ona bir şekil vermek istemiş ve bu suretle putperestlik meydan almıştır.

Şu mütalâalarda müşterek bir nokta vardır ki, o da vahdaniyeti ilâhiye ve Allah'a ubudiyet fikrinin kadim olup bâtıl ilâh ve mabudların sonradan meydana gelmiş olmasıdır. Buna sebeb de Allah hakkındaki hakikî bilginin zaiflemesi ve peygamberlerin talimatının unutulması olmuştur. Enbiyanın talimatını unutarak Allah'ı cisim ve mahdud tasavvur ettikten sonra O'na mahsus sanemler yapılmaya kalkışılmış ve bu suretle bâtıl din ve akideler meydana gelmiştir.

Diğer bir fikre göre de bâtıl dinlerin zuhuruna sebeb, doğrudan doğruya insandaki ruhaniyat taassubudur. Bu fikre nazaran ilk peygamberlerin izini kaybeden bir takım insanlar Allah ile kendi aralarında beşerî değil, sırf ruhani mevcudların vasıta olabileceklerini farz ve tehayyül etmişler, "bizim gibi cismani insanlar ile Allah arasındaki vasıta yalnız ruhani olmak lâzım gelir" itikadında bulunmuşlar, ilk önce sırf ruhaniyat ile başlamış olan bu itikad, koyu putperestlikte karar kılmıştır. Fahrüddini Râzî'nin ikinci olarak beyan eylediği mezheb de bundan ibaret olacaktır. Binaenaleyh, bunun nasıl başladığını ve nasıl tekâmül edip gittiğini tebarüz ettirmek için biraz daha izahat vermeyi muvafık buluyoruz.

Sâbiîlik = Ruhaniyat taassubu, yıldızperestlik:

Beşer tarihinde görülen bâtıl din ve mezheblerin aslı Sâbiîlik olduğu zan ediliyor. Sâbie, - izah edeceğimiz vechile - ruhaniyatı mücerrede ve melâikeye ibadetten başlayarak yıldızlara, aya, güneşe ve nihayet onlar namına yapılan mücessem sanem ve putlara ibadete kadar sukut edenlere ıtlak olunabilen bir ismi umumîdir.

Filhakika ilk önce ruhaniyat taassubu ile başlamış olan bu dalâlet, nihayet koyu bir putperestliğe ve şirke müntehî olmuştur.

Tarihi edyan müelliflerinden bir kısmının ilk din diye göstermek istedikleri (Ruhîlik = Animizm) ile bunun bir nevi tekâmülü sayılan fetişizm ve totemizm de her halde ruhaniyat taassubu ile başlamış olan mezheb ile alâkadar olsa gerektir. Bunlar da, aşağı yukarı, İslâm mütefekkirlerinin izahına çalıştıkları Sâbie fırkalarının serpintileridir. Animizm denilen ruhîliğin ilk din olamayacağını yukarıda izah etmiştik.

Tarihi edyan ile iştigal etmiş olan İslâm âlimlerinin de izahına göre bütün bâtıl dinlerin aslı Sâbiîlik olduğu cihetle evvela bunun ne suretle çıkmış olduğunu araştırmamız lâzımdır.

Şehristanî *el-Milel ve'n-Nihal* adlı meşhur kitabında felsefe tarihi bakımından dinler karşısında insanların vaziyetini şöyle tesbit etmektedir:

1- Ne mahsûsat, ne de makulâta inanmayanlar: "Süfestâîler" gibi.

2- Yalnız mahsûsata inanıp makulâta inanmayan: "Tabiiyun = her şeyi tabiat yapar" diyenler.

3- Hem mahsûsata hem de makulâta inanan ve fakat hudud ve ahkâmı kabul etmeyenler: İlâhiyyun feylesofları" gibi. Bunlar diyorlar ki, âlemi aklîyi idrâk ile kâinatta "mebde" ve "maad" isbat edenler, matlub ve mukadder olan kemali bulacaklardır; saadet ve şekavet insanın ilim ve ihata derecelerile mütenasibtir. Saadet derecelerinin yükselmesinde veyahut bu derecelerin tenezzül ederek şakavete mübeddel olmasında müessir olan yalnız akıldır.

4- Hem mahsusatı hem makulâtı hem de hudud ve ahkâmı kabul ettikleri halde bir şeriat ve bir peygamber kabul etmeyerek bunların aklî olduğunu söyleyenler: "Sâbie" gibi.

5- Mahsûsatı, makulâtı, hudud ve ahkâmı, Allah tarafından vaz edilmiş şeriat ve bunları tebliğ eden peygamberleri de kabul edenler: "Edyanı semaviyeden birine mensub olanlar" gibi.

Şimdi Sâbie'nin ne demek olduğunu tetkik edelim:

Sâbie; din ararken hak yolundan saptıkları, enbiyanın tebliğ eylediği dinden ayrıldıkları için bu namı almışlardır. Fakat kendileri böyle demezler. Bu mezhebin adamlarına göre Sâbie; beşerî vasıtalardan ve kayıtlardan uzak kalmak demektir. Çünkü beşeriyet ilk peygamberlerin gösterdiği yoldan yürürken içlerinden bazıları "Biz Allah'ı bilmek ve ona itaat etmek, onun emirlerini ve ahkâmını tanımakta bir vasıtaya muhtacız; fakat o vasıta bizim gibi insan değil, sırf ruhani bir mevcud olmak lâzımdır." demişler.

Fikirlerine göre ruhanîler mukaddes ve pâktırlar ve Allah'a daha yakındırlar. Allah'a takarrüb, Allah'a itaat etmek için ruhaniî mahz olan mevcudları vasıta yapmak lâzımdır.

İşte Sâbie, ilk önce hak yoldan bu suretle ayrılmış olanların ismidir. Sâbie denilen fırkanın dinleri hakkında nuhtelif fikirler vardır.

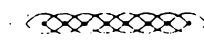
Kamus sahibi diyor ki, Sâbie, kendilerini Nuh aleyhisselâm'ın dini üzere bulunduklarını zanneder.

Müfessirlerden bir kısmının beyanına göre Sâbie'nin hem ehli kitab denecek cihetleri hem de müşrik veya putperest denecek cihetleri vardır. Diyanetlerinin aslı Nuh ve İbrahim aleyhisselâm'ın dini olduğunu Nuh ve İdris'ten telâkki olunduğunu söylerler. Esasında melâikeye ve yıldızlara vesen ve sanemlere taabbüd edenler de vardır. Demek ki Sâbiîlik, esas itibarile müşterek olduğu halde müruru zaman ile felsefî ve siyasî tesirler altında bir çok inhiraflar ve tehavvüller vukua gelmiş en eski bir mezhebdir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bunun kat'î bir tarihini tayin etmek mümkün değildir. Fakat Kur'an-ı Kerim'in delâletinden anlıyoruz ki, insanların haktan udul ederek Allah'tan başka şeylere tapmaları Nuh peygamberden çok evvel başlamıştır. Şu veya bu şekilde başlamış olması ikinci derecede haizi ehemmiyettir. Çünkü bunda söylenen şeylerin hiçbirisi de gerek sübut ve gerek delâlet bakımından kat'î değildir. İslâm mütefekkirlerinden Belhlî Ebi Ma'şer ile garb feylesoflarından bazılarının yukarıya naklettiğimiz fikirlerine istinaden denilebilir ki, insanın bu dalâleti, birer hakikat ve hidayet güneşi olan peygamberlerin yolundan saptıktan sonra, vicdanında hissedip de gözleri ile görmediği kudreti külliyye sahibine cismani bir şekil vermek iştiyakından ileri gelmiştir. Diğer fikirlere göre de ecdadın ölülerine aşırı derecede hürmetten tevellüd etmiştir.

Filhakika, Ebu Ma'şer'in beyanına göre Allah'a ve melâikeye iman eden insanlardan bir çokları Cenabı Allah'ın ve melâikenin en güzel ve cismani bir surete malik oldukları ve fakat bunlarla bizim aramızda semavatın bir hicab teşkil eylediği ve binaenaleyh en güzel bir şekilde suretler, timsaller ve heykeller yapmak lâzım olduğu itikadında bulunmuşlardır.

Bunun üzerine onlar için hayalhanelerinde düşündükleri heykellerin en güzelini yaparak Allah'a ve meleklere takarrüb kasdile o sanemlere ibadete başlamışlardır. Bunların içinden en güzeli Allah'a, onun biraz

dununda olanı meleklere tahsîs edilmişti. Ebu Maşer'in beyanına göre Hind ve Çin'deki sanemperestlik de bu suretle başlamıştır.

Fahrüddini Razî'nin yukarıya naklettiğimiz fikrine göre sanemperestlik dalâletinin asıl menşei "bu âlemde vukua gelen tagayyür ve tahavvülü yıldızların ahvalinin tagayyürüne merbut görerek saadet ve nühusetin yıldızların talilerindeki keyfiyete merbut olduğu zu'munda bulunmak"tır.

Bir kere bu fikir geldikten sonra bir kısım halk, bu âlemde olup biten şeylerin mebdei, felekî ittisaller ve yıldızlarla olan münasebetler olduğu zannını beslemişler; bunun üzerine yıldızlara pek ziyade ehemmiyet verilmeye başlanmış, aynı zamanda halktan bir kısmı bu yıldızların sonradan olma değil, vacibül' vücud olduklarını itikad etmişlerdir. Bir kısmı da bunların ilâhı ekber tarafından yaratılmış şeyler olduğu ve fakat ahvali âlemi bunlar tedbir eyledikleri itikadında bulunmuşlardır. Maamafih her iki itikadı besleyenler bunlara ibadete devam etmişler ve sonra her yıldız için bir sanem ve bir heykel yaparak onlara tapmak zaruretini hissetmişlerdir. Fikirlerince bu putlar vasıtasile o yıldızlara tapıyorlardı.

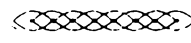
Bunun içindir ki peygamberler, bu yıldızların hiçbir şeye muktedir olmadığını bir takım delillerle kavimlerine anlatmışlardır. İşte ibadeti asnamın ilk şekli budur. Evvela böyle başlamış olan batıl dinler bilâhare muhtelif şekil ve suret arzetmiştir.[6]

Fakat biz bu fikre iştirâk etmiyoruz. Razî'nin tasavvur etmeye çalıştığı bu fikir, ruh ve ruhaniyat fikrinden sonra başlamış ikinci bir devir olması akla daha uygun geliyor.

Sâbiîliğin yahud hak yoldan sapanların geçirdiği muhtelif devirler:

Şehristanî'nin de beyan ettiği vechile, Sâbie, bir Allah'ı ve insanların bir takım hudud ve ahkâm ile mükellef olduklarını kabul ediyor. Ancak bu hudud ve ahkâm bizim gibi yiyip içen, yatıp kalkan, beşerî vasıfları haiz bir insan tarafından tebliğ edileceğini kabul etmeyerek bunların ruhaniyatı mahzdan telâkki olunacağını söylüyorlardı. Biz hak yoldan sapmanın mebdeini buradan itibar ederek mütalâamızı bu suretle yürüteceğiz. Bunların itikadları umumiyetle şöyledir: "Âlemin hudus ve noksan şaibelerinden münezzeh ve mukaddes bir yaratıcısı vardır;

6 Âlûsî, *Ruhulmeânî,* cild: 1, S: 231.

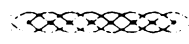

onun atebei celâline varmak ve ona yaklaşabilmek için ona en yakın olan mutavassıtlara müracaat etmek lâzımdır. Bunlar ise cevher (yani maya), fiil ve hâlet itibarile en pâk ve mukaddes olan "ruhaniyat = melekler"dir. Âlemi halk eden Allah; rablerin rabbi, ilâhların ilâhıdır. Biz ona ancak bu ruhanîler vasıtasile yaklaşabiliriz. Bunlar Allah yanında bizim vasıtalarımız ve şafaatçılarımızdır. Binaenaleyh her şeyden evvel ilâhlarımız olan bu ruhanîlerle aramızda bir münasebet tesis etmek icab eder. Bunlar namına dualarda bulunmak, namaz kılmak, oruç tutmak, kurban kesmek, buhur yakmak ve bu suretle ruhanîler ile münasebet kazanıp onlar vasıtasile ilâhlar ilâhına yaklaşmak için tazarruatta bulunmak lâzımdır. Bu ruhanîler, mukaddes Allah'tan kuvvet alarak mevcudatı süfliyeye feyizler ifaza ederler. Yedi seyyar yıldızların mahreklerindeki hareketlerini idare eden (müdebbirat) bunlardandır. Bizim ruhlarımıza bedenlerimiz heykel olduğu gibi, bu yedi seyyar yıldızlar da o ruhanîlerin heykelleridir. Kâinattaki şuunu külliyeyi idare eden küllî ruhanîler olduğu gibi, şüunu cüziyeyi idare eden cüzi ruhanîler de vardır. Yağmur cinsini idare eden bir melek olduğu gibi, her katreye müekkel olan birer cüzi melekler de vardır..."

İşte umumiyetle bu itikad ile başlamış olan Sâbie başlangıçtan itibaren bir kaç devir geçirmiştir:

Birinci devir:

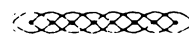
Allah ile insanlar arasında sırf ruhani bir mutavassıtın lüzumuna ve Allah'a yaklaşmak bunlar vasıtasile olabileceğine zâhib olan insanlar ilk devirlerde yalnız bu ruhanîlere ibadet ettiler, bunlara yalvardılar, bunlara duâ ettiler, her şeyi bunlardan beklediler; bunlar, Allah ile kendileri arasına vasıta oluyor, dileklerini husule getiriyordu. Fakat onlar Allah'ı göremedikleri gibi, vasıta dedikleri ruhanîleri de göremiyorlardı. Şu kadar ki itikadlarına göre seyyar ve sabit bütün yıldızlar o ruhanîlerin bedenleri ve heykelleri idi. Gök yüzü ruhanîlerin mekânı; ay, güneş ve yıldızlar onların durağı ve bedeni idi. Bu devirdeki ibadetler yalnız ruhaniyata yapıldığından, bunlara "ashabı ruhaniyat" denilmiştir. İşte tarihi edyandaki "Animizm = ruhîlik"i biz bu devir ile alâkalı görmekteyiz. Dalâleti beşeriyenin bu devrinde maddiyatın hiç kıymeti yoktur. Bunlar kendilerinin de ruhanîi mahz olabileceklerini zanneder ve cismaniyeti ezmek ve beşerî mevcudiyetten alel'ıtlak kat'ı alâka etmek isterler.

İkinci devir:

Bu devirde göze görünmeyen ruhaniyata ibadetten, onlara teveccüh ederek yalvarmaktan vaz geçilerek onların bedeni ve heykelleri diye tasavvur ve tahayyül ettikleri yıldızlara iniyorlar. Vasıta olarak yıldızlar kabul ediliyor. Bunun için ecramı semaviye hakkında bir çok ahkâm vaz edilmiş, onların muhtelif vaziyetlerinden hükümler çıkarılmış, tılsımlar vücude getirilmiş, yer yüzündeki şahsî ve umumî işler ile onlar alâkalı görülmüştür. Birinci devri ruhperestlik sayarsak bu devri de bir semaperestlik, yıldızperestlik diye tavsif edebiliriz. Bu devirde de henüz insan elile yapılmış putlar ve sanemler olmayıp her şey gök yüzündedir. Fakat ruh bırakılarak bedene dönülmüştür.

Müverrih Mes'udî'nin beyanına göre, "Allah'a yakın olan cisimler içinde en yakını eflâk ve kevakib olup bunların canlı ve söz söyler ve melâikenin de Allah ile bunlar arasında bir vasıta olduklarını ve kâinatta her şeyin yıldızların tesirile vukua geldiğini" bunlara hakîmleri ve büyükleri telkin eylemişti. Onların bu telkinleri ile uzun müddet bu ecramı semaviyeye tapındılar, bunları ilâh tanıdılar. Fakat görüyorlardı ki, yıldızlar, ay ve güneş bâzı zamanlar kayboluyorlar. Halbuki bunlar ilâhların daima gözleri önünde bulunmasını istiyorlardı. Bunun için yine içlerinden bazı akıllıların, daha doğrusu bazı şeytanların telkini ile bu yıldızların birer suretini yapmışlar ve bunları daima karşılarında bulundurup onlara tapınmaya başlamışlardır. İşte bundan sonradır ki putlar ve sanemler vücude gelmiş, her sınıf bir yıldızın heykelini yapmış ve ona tapmıştır. İtikadlarına göre yerde bu heykellere tapındıkça gökteki o seyyare harekete gelerek istedikleri oluyor ve bunun için de her saneme o yıldızların isimleri veriliyordu. Bazı remizler de vardı ki, bunlara ecsamı ulviyeye, ecsamı tabiiyei süflîye ile izhar olunan birer ibadet sayılıyordu. Ateş, su ve hava da birer remiz idi. Ateşe tapmak da buradan neş'et etmiş ve Sâbie'den bir kısmı "Mecusî" veya "Ateşperest" unvanını almıştır. Bugünkü Sâbie de mazahiri tabiiyeyi takdis etmekte ve ateşte, şihablarda, şimşek ve yıldırımda ve diğer zevahiri cevviyede o yıldızların birine ait bir remiz görmektedir. O ecramı ulviyede bir çok hususî şekiller ve tılsımlar tahayyül ederek ona göre suretler ve timsaller yaptılar ve onları yüksek yerlere koydular. Bütün bunlar, beşeriyetin hâlık ve müdebbir kuvvet hakkında beslemiş olduğu fikirleri bize isbat etmektedir. Görülüyor ki, Sâbie'nin ikinci devri hem bir semaperestlik

hem de put ve sanemperestliktir. Ateşperestlik de bu devrin mahsulüdür.

İbni Kayyim bütün bunların sebeplerini ve bu dalâletlerin ne suretlerle meydan almış olduğunu uzun uzadıya izah etmektedir. Bu izahata nazaran yıldızlara, asnama ibadet çok eski zamandan beri insanlar arasında devam edip gelmektedir. Bu sapıklık da büyük adamların ölülerine yapılan fevkalâde hürmet ve tazimden başlamış ve git gide onların suretlerini yaparak çevrelerinde ibadet etmekte karar kılmış ve daha sonra da muhtelif şekiller almıştır.[7] İbni Kayyim'in bu izahı, tarihi edyanda ecdada ibadet ve animizmin ne şekilde zuhur eylediği hakkındaki izaha pek yakın olması itibarile mühimdir. Ecdada olan fevkalâde hürmet, gitgide ilk insanlarda böyle bir dalâlet tevlid edebilmiş olması hiç de müstebad değildir. Büyük tanınmış olan bir zatın kabrine yahud türbesinin parmaklıklarına herhangi biri tarafından bağlanan bir bez parçası bile asırlar geçmeden onun kudsî bir mevcudiyet olarak tanınmasına kâfi geliyor. Bunun için biz, putperestliğin zuhuru hakkında İbni Kayyim ile diğer bazı müfessirlerin ortaya attıkları fikirleri de boş bulmuyoruz.

Üçüncü devir:

Bu devir, Sâbie dininin istikrar bularak kitablara geçmesi ve bunun tedris ve tederrüsüne itina olunması devridir. Tarihî tetkiklerden anlaşılıyor ki, bu devirde diyanetin asılları talil ve tahlil olunmaya başlandığı, kâinatın görünüşüne dair bahisler yapıldığı, fikirler yürütüldüğü zamanlardır. Bazı dinlerin tarihini tetkik etmek bize bazı peygamberlerin zuhur eyledikleri devirler hakkında bir fikir edinmek imkânını verecektir. Mesela Kur'an'da zikri geçen Halil İbrahim peygamberin felsefei diniyenin başladığı bir devirde, yani Sâbie'nin üçüncü devrinde gelmiş olduğu vazıhan görülüyor. Çünkü İbrahim peygamber zamanındaki Sâbielerle münazara yaparak onların yıldızlara, aya ve güneşe tapmalarındaki dalâleti ilmî huccetle isbat etmiştir. Bu devrin sonlarına doğru Sâbie, dinlerine Yunan felsefesinden bir çok şeyleri karıştırmış oldukları görülüyor.

---

7 «اغاثة اللهفان فى مصايد الشيطان» S:335-362

Dördüncü devir:

Sâbie dininin son inkılâbı, milâdtan biraz evvel başlamıştır. Sâbie bu devirde Yuhannâ'nın (Yahya aleyhisselâm), beklenen müceddid olduğu itikadına zâbih olmuşlar ve onu fevkalâde büyültmüşlerdir. Bugün dahi onu bir nebii müceddid itikad eder ve ona aid bir takım talimler olduğunu söylerler. Mesîh aleyhisselâm'ın zuhurundan evvel Sâbie'nin münkariz olduğunu söylemek hatadır. Çünkü bugün bile Sâbie'den bir çokları ilk Sâbie gibi itikad ederek yıldızları takdis ve te'lih etmektedirler.

Sâbie fırkaları:

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahat, Sâbie'nin; daha doğrusu bâtıl din ve itikadların; başlangıcından itibaren ne gibi devirler geçirdiğine ve ruhlara perestiş etmek, yıldızlara, putlara ve ateşe tapmak gibi muhtelif dalâletlerin ne suretle zuhur ettiğine dair bize bir fikir vermektedir. Bunların her birinin birleştikleri noktalar olmakla beraber tatbikat sahasında ayrı birer meslek ve mezheb olduklarında şüphe yoktur. Bizzat Sâbie dahi bir takım fırkalara ayrılmış ve her biri ayrı bir isim almıştır.

Tarihî bir tetkik ile dinlerin ayrıldığı, muhtelif mezheblerin meydan aldığı zamanı tayin edebilmenin ne kadar güç olduğunu söylemiştik. Fakat bu, Sâbie ve emsali kadim din ve mezhebler ve bunlara aid fıkralar hakkında söz söylemekten bizi men edemez. Sâbie lâfzı, mefhumuna nazaran, bu din ile mütedeyyin olanların bir kısmına şamil umumî bir lâfız idi. Lakin tarihî tetkikler gösteriyor ki, bir çok fırka ve mezheb bu isim altında mündemiçtir. Akidelerinde ve teferruatta görülen ihtilâfa rağmen, bu mefhum hepsini toplamıştır. Sâbie fırkaları hakkında en geniş malumat veren, akıl ve nakle dayanarak bu fırkaları beyan eden Seyfüddini Âmidî'dir. 631 tarihinde vefat eden müşarünileyh *Ebkârülefkâr* adındaki kitabında bunların en meşhur fırkalarını şöyle gösteriyor:

1- *Ashabı ruhaniyat.* Bu, Sâbie'nin ilk devri demektir.

Bunlara göre ruh bir cevherdir, revh de ona mahsus bir hâlettir. Âlemin aslı, hudus şaibelerinden münezzeh olan Sânii Teâlâ'dır. Bizim gibi nefis sahibi olup rezâil ve şehevat âleminde yüzen süflî mahlûklar doğrudan doğruya ona ubudiyet ifa etmekle ona yükselemezler. Ona ancak kendisile süfliyat arasında mutavassıt olanlar yaklaşabilirler ki,

onlar da maddî cirimden, cismani kuvvetlerden, mekânî hareket ve zamanı teğayyürlerden mukaddes ve Rabbilâlemînin yakınında bulunan ruhânîlerdir. Onlar dâima Allah'ı takdis, tesbih, tazim ve ubudiyetle mefturdurlar. İşte bizim ilâhlarımız, rablerimiz ve dileklerimizin vesileleri onlardır. Biz ancak onlar vasıtasile Allah'a tekarrüb ederiz. Süflî unsurlarda infialât tevlid edecek bir nisbeti mahsusa üzere kevâkibi felekiyeyi tedbir ve idare eden onlardır. Yeryüzünde ve süfliyat âleminde vukua gelen infialler, tebeddüller, terkipler ve inhilâller hep onların tesiri iledir.

Yıldızlar da ruhaniyatın heykelleridir. Ruh, bedeni nasıl tedvir ediyorsa onlar da yıldızları tedvir ederler. Her ruhanînin kendisine mahsus heykeli ve her heykelin bulunduğu bir felek vardır. Bu hususta bizi irşad eden, bize bunları talim eyleyen ilk muallimlerimiz (Avazimun) ve (Hürmüs)tür...."

Şimdi burada biraz tevakkuf edelim. Şu ifade bize gösteriyor ki, bunlar, beşer cinsinden bir muallim kabul ediyorlar ve insanlara her şeyi onun talim eylediği fikrindedirler. Şu halde bunlar da ilk önce bir peygamberin telkinatını kabul ettikleri halde sonradan onu unutmuşlar, kendi akılları ile tevil ve tefsir ede ede asıl hakikati kaybetmişler ve bu suretle dalâlete düşmüşlerdir. Bu dalâlete düştükten sonra artık insandan bir peygamber ve bir vasıta olamayacağına ve vasıtanın mücerret ruhani olacağına zahib olmuşlar ve ruhaniyattan mülhem oldukları davasına da kalkışmışlardır.

Filhakika Şehristanî, Sâbie'nin muallimi evvel tanıdıkları (Ağazimun)un (Şis),[8] ve Hürmüs'ün de (İdris) aleyhisselâm olduklarını söylüyor.[9]

Sâbie, Ağazimun ile Hürmüs'ün Allah tarafından müeyyed olduklarını kabul ediyorlarsa da bunlardan başka peygamberler olduğuna inanmazlar. Bunlar Hürmüs'ün ruhani âleme suud ederek ruhanîler zümresine iltihak etmiş olduğunu da söylerler.

İbni Nedim'de şu malumatı görüyoruz: Hürmüs hakkında ihtilâf vardır. Yedi seyyar yıldız namına yer yüzünde bina edilmiş olan mâbedlerden Utarid mâbedinin hâdimi olduğu ve keldânî lisanında Utaride

8 Hazreti Adem aleyhisselâm'ın oğludur ve nebîdir.
9 *El-Milel Ven'nihal,* Cild: 2 S: 124.

Hürmüs denildiğinden kendisine bu nam verilmiş bulunduğunu söyleyenler vardır.[10]

Burçlara ve seyyar yıldızlara isim vazeden ve bunlara şeref, vebal, yükseklik ve alçaklık tertib eyleyen; teslis, tesdis, terbi, mukabele, mukarene ve saire ile menazır tayin eden bu Hürmüs'tür.[11]

2- *Ashabülheyâkil.*- Sâbie, birinci devirde ruhaniyatı mücerredeye tapındıktan ve bunları birer mütevassıt olarak kabul ettikten sonra bu mütevassıtın gözle görülemez olduğunu düşünerek içlerinden bir kısmı şu fikre zâhib olmuşlardır: Mademki bir mütevassıta muhtacız, ona yaklaşabilmek için onu görmemiz lâzımdır. Ruhaniyatı gözlerimizle görmediğimiz cihetle onlarla bizim aramızda bir mütevassıt daha bulunmalıdır. Ruhaniyata en yakın olan ise, onların heykelleri, yani bedenleridir. Binaenaleyh yıldızlar bir takım ilâhlar ve ibadet olunan rablerdir; Allah ise rabların rabbıdır, asıl tevessül ve tekarrüb de O'nadır. Çünkü, diyorlardı, her şahsa yaklaşmak onun ruhuna yaklaşmaktır; binaenaleyh ruhanıyatın heykellerine yaklaşabilmek, ruhaniyata yaklaşmak demektir. Bu yıldızlarda da hayat, akıl ve nutuk (konuşmak) vardır. Âlemde olup biten şeylerin hepsini müdebbir olan bunlardır. Bu, Sâbie'nin ikinci devri demektir. Ruhaniyat taassubu ile başlayan dalâlet, yavaş yavaş aşağıya doğru tekâmül ediyor. Birinci devirde mabud, melek ve ruhlardır. Bu devirde ise cisme dönülmüştür. İşte asıl semaperestlik, yıldızperestlik, aya ve güneşe tapmak bu devrin mahsulüdür. Ruhaniyatın bedeni ve heykeli farz ettikleri yıldızlara tapındıkları için bunlara *ashabı heyâkil* denilmiştir. Kur'an'ın "Abedei nücum" diye haber verdiği bunlardır.

3- *Ashabüleşhas.*- Put ve sanem sahipleri demektir. Yıldızlar her ne kadar gözle görülüyorsa da bazan onların da görünmedikleri oluyor. Güneş çıktığı zaman yıldızlar, bulut geldiği zaman güneş görünmez oluyordu. Halbuki onlar, taptıkları şeyleri her vakit önlerinde görmek ve onlara karşı söylemek, onlara arzularını bildirmek istiyorlardı. Binaenaleyh bu heykeller ile aramızda vasıta olmak üzere gözlerimizin önünde onları temsil eden birtakım şahısların bulunmaları lâzımdır, fikrine zâhib oldular. İşte bu düşünce iledir ki bunlar birtakım sanemler, sabit ve yedi seyyar yıldızın suretlerine benzer suretler yaptılar. İba-

10 *Fihristi İbni Nedim,* S: 352.
11 Şehristanî.

detlerini, dualarını, niyazlarını bu putlara ve sanemlere yapmaya başladılar. Fikirlerince bunlara yapılan niyazlarla bunların temsil ettikleri heykellere, o vasıta ile ruhanîlere, ruhanîlerle de Allah'a yaklaşıyorlardı. İşte Sâbie'nin bu fırkası putperest, sanemperesttir. Mecusîlik de, izah edileceği vechile bu devrin mahsulüdür.

Bunlardan başka diğer putperest fırkaların da asnam ittihaz etmeleri ya kendilerinde nübüvvet ve velâyet itikad eyledikleri bazı kimselerin suretlerini yapmak veyahut o suretleri ibadetlerine kıble ittihaz etmekten neşet etmiştir. Yahud erbabı heyakil ve asnamın eski âlimleri tılsım vazettikleri şeylerin mahfuz kalması için onlara tazimle emrettiler, onlar da git gide bunları ulûhiyetin timsali sanarak o yolda tapınmağa başladılar. Yoksa kendi ellerile yaptıkları taşlarda ve ağaçlarda, kendi ellerile yaptıkları suretlerde ulûhiyet itikad etmek nasıl olur? Yani başlangıç ibadet yapmak ve ilâh ittihaz etmek maksadile olmadığı halde git gide bu neticeyi vermiştir.

4- *Hulûliye* - İbni Batuta ile diğer müverrihler buna Harrâniye namını veriyorlar. Bunlara göre ilâh ve mabud zatında birdir, eflâkin cirimlerini ve onlarda olan yıldızları ibdâ eden ve yıldızları âlemi süflîde müdebbir kılan odur. İlâh, yedi seyyarede zuhur ve zatında hiç taaddüd etmeksizin onların şahıslarile teşahhus eder. Şu kadar ki o yıldızlar onun yedi azası olur. Bizim yedi azamız da onun yedi heykeli olur ve onda zâhir olur. Bizim dilimizle söyler, gözümüzle görür, kulağımızla işitir. Elimizle tutar, ayağımızla gelir, gider.... Yerde bulunan faziletkâr şahıslarda dahi zuhur eder. Bunlar, kendilerinde rabbın zuhuruna kabiliyetli bir mizaca sahibtir. Bunlara göre, Cenabı Allah, şer ve kabih olan şeyleri yaratmaktan münezzeh ve müteâlîdir.

Şer ve kötü olan şeyler yıldızların saadet ve nühusete ittisalinden ve anasırın saffet ve küduret ile ictimaından husule gelmektedir. Bunlara göre 36,425 senede bir ruhani meydana gelir.

Bazı müellifler tarafından Hizbaniye namı verilmiş olan fırka da bundan başka bir şey olmasa gerektir. Tenasüh ve hulûl akideleri de bunlardan çıkmıştır.

Sâbiîliğin evsafı mümeyyizesi:

Sâbie'nin mümeyyiz vasıfları şöyle hülâsa olunur:

1- Aslında bir dini münzelden iktibas ve sonradan hak ve münzel din haricine çıkılmış olmak,

2- Ruhaniyet taassubu, yani melâikeye ibadet,

3- Yıldızlara teabbüd,

4- Sanemlere ve putlara teabbüd.

Filhakika Sâbiîlik esas itibarile münzel olması ve fakat müruru zaman ile felsefî ve siyasî tesirat altında bir çok inhiraflar ve tahavvüllere maruz olarak bir sirrilik veya batınîlik iktisab etmiş bulunması melhuz en eski bir mezhebdir.[12]

Anlaşılıyor ki, ruhaniyet taassubu, melâikeye ve buna müteferri olarak yıldızlara teabbüd umdeleri sâbiîliğin en bariz vasıflarıdır.

Asnam ve evsana teabbüd ise bu iki hâleti ruhiyeden neşet etmiştir. Şu evsaf altında (Mutlak Sâbie) Hind'in Budalarını[13] Çin'in Konfüçyüslerini hatta son zamanlarda "İspirtizm", Spiritüalizm", "İdealizm" dedikleri mezheplerin aslını ihtiva etmektedir. Çünkü son üç vasıf Konfüçyüs[14] mezhebinde de mevcuttur. Bilhassa (Hululiye) fırkası "Panteizm" ve "Panteist" kelimelerinin mukabili demektir. Allah'ın bazı mevcutlara hulûl etmesi, Allah'ın ruhu âlem olması akidesi, eski Yunan ve Roma

---

12 Bunlar, en az ilk Sâbie ve son sabie olmak üzere mülâhaza edilerek yerine göre aralarında müşterek ve mütemayiz cihetler bulunabilecektir. Tarihî noktai nazardan ilk Sâbie; Hind'de, eski Mısırlılarda, Süryanî ve Geldanîlerde az çok bir değişiklik ile cari olmuş bir mezhebdir. Maamâfih bu mezhebi en ziyade temsil edenler Süryânî ve Geldanîlerdir. Eski Yunan ve Roma dinleri de bunların in'ikâsidir. Sâbiei âhire dahi Benî İsrâil, İran, Yunan, Roma ve saire gibi muhtelif hareketler altında kalmış olan Süryanî ve Geldanî enkazıdır ki, bakiyeleri el-Cezire ve Musul taraflarındaki Nebtîler olmuştur. Abbasiye devrinde Yunan âsârını Arapçaya terceme eden Sâbit İbni Kurre gibi feylesof ve mütercimler bunlardan idi. «عيون الانباء فى طبقات الأطباء»

13 Yalnız ruhaniyat davasile başlayan dinî inhiraf gittikçe bir nevi seneviyet ve daha sonra bir teslîs arz etmiştir. Bu hal; Hindistan'da bir çok namlarla görülmüş olan dinlerde; Budâ ve Brehmen dinlerinde de görülmektedir. Brehmen dininin zahiri bir teslistir. Ekanimi selâsenin isimleri; "Brahma, Vişno, Sida"dır. Brahma bu ekanimin fevkında bir vacibülvücut olmak üzere tasavvur edilir. Şu üç nam ile tecelli eden halikıyet yine Brahmanın kendisinden ibarettir. *Tarihi Edyan* - Ahmet Mithat.

14 Göke, melâikeye, ecdadın ruhlarına ibadet "Konfüçyüs = Conficios" dininin esasındandır. Eski Çinlilere göre gök, üzerimizde görünen ve arzı her taraftan muhit olan yeşil kubbe ile ilâh beyninde müşterek bir isimdir. Güneş, ay, yıldızlar, bulut, yağmur, dağlar, dereler ve bunlara benzeyen her şey için insanların ibadet ettikleri ve yardımını istedikleri birer melek vardır. Öldükten sonra ervahın bekasına olan itikadları ervaha ibadet fikrini tevlid etmiştir. Hülâsa Konfüçyüs dininin mabudları üçtür: Semâ, melâike, âbâ ve ecdadın ruhları.

dinleri, Allah'ın doğması ve doğurması fikirleri Sâbie'nin bu fırkasına râcidir. Nasarânın da ruhaniyetcilikte, Mesîhin ülühiyeti davasında bunlara müşabeheti vardır.

Mecusîlik:

Bâtıl itikad ve mezheblerden biri de Mecusîliktir. Bunun da Sâbie'den sonra ve onun serpintilerinden olduğu şüphesizdir. Bazı rivayetlere göre bunlar Hazreti İbrahim'in peygamberliğine itikad ediyorlarmış.[15] Halbuki Hazreti İbrahim daima Sâbie ile mücadele ve sade söz ile değil, fiiliyat sahasında da onlara galebe etmiştir. Demek ki Sâbie gibi bunlar da gidecekleri yolu kaybetmişler ve gittikleri yolun nereye müntehî olacağının farkında olmaksızın yürümüşlerdir.

Mecus hakkında bir çok kavil ve rivayetler vardır. Kamus sahibinin beyanına göre "Ateş perestlik âyinini vaz-u ihtirâ ederek insanları ona davet eden bir kimsenin adıdır. Sonra vâzıına nisbetle bu mezhebde olanlara mecusî denilmiştir." Müfessirlerin beyanına göre mecusîler güneşe, aya ve ateşe ibadet ederler. Bazı müelliflerin tetkikatına göre mecusîlik, ilk defa olarak ateşe ibadet şeklinde zuhur etmemiştir. Bunlar; kadim hukemânın tekvin, hayır ve şer hakkındaki fikirlerini tetkik ederken hararetin hayat ve mevcudat üzerinde nasıl müessir ve mühim bir âmil olduğunu görmüşler ve tekvini hararetin vâhidden sudur eden ilk mümkünden, aklı evvelden ayrılarak tedricen arzın merkez ve muhitine sirayet ve hayatı tevlid eylediğine bakarak harareti kudreti ilâhiyeye mukabil tutmuşlardır. Ateşi, Allah'ın eseri olup kendisinde tekvin sıfatı bulunması bakımından, mabuda delâlet eden bir şey olarak kabul etmişlerdir. Zaman geçtikçe din reisleri bu esas üzerinde bir takım tasarruflar yapmışlar ve bu suretle itikadlarında değişiklik ve ayrılık vukua gelmiş. Bunlardan bir kısmı ateşin bizatihi kaim bir mabud olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Bununla beraber kadim felâsifenin "Vâhidden ancak vâhid sudur eder." sözlerinden müteessir olarak bunların tek bir Allah'tan birbirine zıd olan hayır ile şer sudur etmeyeceğine, ezelî iki fâil olup biri hayır ilâhı, diğeri de şer ilâhı, birincisi nur ve hayır mebdei, ikincisi de zulmet ve şer mebdei, olduğuna itikad etmişler; hayır ilâhı olan nura *Hürmüz*, şer ilâhı olan zulmete *Ehrimen* adını ver-

---

15 Bunlar İbrahim peygamberden sonraki Mecusîler olacaktır. Çünkü İbrahim peygamber zamanında bulunanlar, Sâbie'nin yıldızlara tapanları ile sanemlere tapanlarıdır.

mişlerdir. Bunların itikadına göre ne zaman şer çoğalırsa şer ilâhı galebe eder. Ne zaman ki hayır ve iyilik çoğalırsa o zaman da hayır ilâhı galebe eder. Bundan ötürüdür ki, insan fenalığı düşmanları için, iyiliği de dostları için ister. İki asıl, iki ilâh isbat ettiklerinden dolayı bunlara *Senevîye* de denir. Sonra gelenler bunu daha ileri götürerek bir omuzunda hayır, diğer omuzunda şer bulunan ilâhlar tasvir etmişlerdir. Bunlar ateşi hayır ilâhının bir remzi olmak üzere kabul ettiklerinden mabedlerinde daima ateşi söndürmemeğe çalışırlardı. İtidkadlarınca böylelikle hayır ilâhı şer ilâhına galebe ediyordu.

Zerdüşt - Zoroaster dini:[16]

Zerdüşt, mescusîlikte bazı mühim tadilât yaptı: nur ve zulmet ilâhı sözünü iptal ederek şunları talim etti: "Allah birdir, nur ve zulmet melekleri yaratmıştır. Şer Allah'tan değil, mahlûkatın tabiatlerinden çıkmıştır. Âlemin sonu geldiği zaman ölüler amellerinin cezasını görmek için dirileceklerdir. Zulmet meleği ile ona tabi olanlar karanlık bir yerde

---

16 Zerdüşt'ün nereli ve hangi zamanda yaşamış olduğu yakinen malûm değildir. Hatta kendisinin muhayyel bir şahıs olduğunu söyleyenler de vardır. Muhayyel olmayıp hakikaten mevcud olduğunu söyleyenler de yaşadığı tarihte ihtilâf etmişlerdir. Hatta milâddan (6,000) veya (600) sene evvel mevcut olduğunu iddia edenler de vardır. "Çakson = Jackson" Zerdüşt'ün hayatı hakkında *Life Of Zoroaster* adında bir eser yazmış ve bunun eşhası mevcudeden olduğunu tercih etmiştir. Bunun tetkikatına göre milâddan evvel yedinci asırda zuhur etmiş ve 77 sene muammer olduktan sonra milâttan 583 sene evvel ölmüştür. İran'ın şimali garbi ahalisinden, Midya kabilesindendir. Şehristanî babasının Azerbaycanlı, anasının "Rey"den olduğunu söyler.

İranîler; Zerdüşt hakkında bir çok hurafî menkıbeler naklederler. Zerdüşt'ten evvel İranîler bir çok ruhlara teabbüd ediyorlardı. Zerdüşt bu hayır ruhlarını bir tek ilâha tebdil ederek adına *Ehuramazda* dedi ki hayr ilâhı demekti. Şer kuvvetlerini de bir tek kuvvette toplayarak adına *Ehrimen* dedi ki şer ilâhı demektir. Şu halde Zerdüşt'ün nazarında biri hayır kuvveti, diğeri şer kuvveti olmak üzere iki kuvvet var demektir ve bu itibar ile senevîdir. Zerdüşt'e nisbet olunan *Zendavesta* Zerdüştîlerin kitabı mukaddesidir. *Zend*, kanun *Vest* de "ıslah" veyahut "yeniden tesis" demek imiş. Metin ve şerh manasına da geldiği söyleniyor.

Bazı müelliflerin beyanına göre; Zerdüşt kendisinden evvel mevcut olan hayır ve şer, nur ve zulmet ilâhının ayrı ayrı olması akidesini kaldırıp yerine hayır ve şer, nur ve zulmet melekleri yaratmış olan bir Allah olduğunu talim eylemiştir.

«اديان العرب قبل الجهلية»

Diğer bir kısım müelliflere göre de Zerdüşt iki asıl kabul etmiştir: hayr, şer. Hayrın aslı *Ehuramezda* şerrin aslı da *Ehrimen*'dir. Bunun her ikisinde halk kudreti vardır. Her ikisi daimî bir nizâ halindedir [*Fecrül İslam* - Ahmet Emin]. Maamafih her ne suretle olursa olsun yine senevîlik demektir.

zindana atılarak ebedî azab içinde kalacaklar; nur meleği ile ona tabi olanlar nur ve saadet mahallinde ilelebed yaşayacaklardır."

Zerdüşt daha pek çok hükümler vaz ederek eski mecusîliğe yeni bir şekil verdi. Senevîliği de kaldırdı.[17] Mecusîlerin o zamana kadar heykelleri yoktu. Onlar ilâhların durduğu mahal itikad ettikleri için güneşe, hararet ve ziyası güneşe benzediği için ateşe secde ediyorlardı. Zerdüşt heykeller yapılmasını emretti. Yeniden daimî ateşi yanacak mahaller de yaptırdı ve hiç sönmemek üzere mecusî ateşleri yandı. Farslıların kadim mezhepleri olan Mecusîlik sonradan Arabistan'a da girdi.

Mani = Seneviyye mezhebi:

Milâddan 215 yahud 216 sene evvel[18] doğmuş olan *Mani*'nin mezhebidir. Bu da İran'da zuhur etmiştir, kısmen *Zerdüşt* mezhebinden, kısmen de başkalarından alınmış bir mezheb olup hilkati iki asla irca eder: *nur, zulmet.* Nurdan hayır, zulmetten şer neş'et etmiştir. Buna şeytan ve madde dahi denilmiştir. Nur, şer yaratmaya, zulmette hayır yaratmaya muktedir değildir. Şu halde bunlar nazarında şerrin hâlikı olan zulmet veya şeytan, hayrın hâlikı olan Allah'a müsavi oluyor.

İnsanın yaptığı bütün hayırların menşei hayır ilâhıdır. Şer ve kötülüğün menşei de şer ilâhıdır. İki müstakil asıl isbat ettiği için buna da Senevîye mezhebi denir.

Bundan başka *Manî*'ler Tevrat ve Zebur'u kabul etmedikleri gibi İncil'den dahi yalnız kendi fikirlerine muvafık olan şeyleri alırken; *Zerdüşt* mezhebinden de bir çok şeyler almışlardır. Maamafih Zerdüşt'e göre hayra yardımcı ve taraftar çok olduğu için bu âlem âlemi hayırdır. Halbuki *Mani*'nin talimatına göre böyle değildir. Bunun nazarında şer ile dolu olan bu âlemden bir an evvel kurtulmak lâzımdır. Bu maksatla - yani bir gün evvel bu dünyadaki insanlar tükensin maksadile - nikâhı haram kılarak halkı bir nevi ruhbanlığa ve - gûya - zühd-ü takvaya davet etmiştir. Bir takım tahammülü güç oruçlar ve namazlarla da mükellef tutmuştur. Bunun mezhebine de kitaplarda zındıklık namı verilmiştir.

Hicretin yedinci, milâdın on üçüncü asrına kadar bu mezhep devam etmiştir. Sade bunu değil, Mecusîliği, Zerdüşt ve Müzdek mezhebleri zındıklıkla alâkalı gösterilmiştir.

17 Mecusîlikteki şeklini kaldırsa da netice yine senevîliktir.

18 Bîrûnî, *Asârülbâkiye*.

Müzdek mezhebi:

Milâddan 487 sene kadar evvel İran'da zuhur eden bir mezhep daha vardır ki, o dâ *Mazdeizm* denilen mezhebdir.

Bu mezhebi kuran *Müzdek*tir.[19]

Taberî'nin beyanına göre *Müzdek* Nisâburludur. Bu da nur ve zulmet diye iki esas kabul ediyordu. Bunun diğerlerinden en çok ayrıldığı nokta "İştirakiye"yi talim etmesidir.

Bunun talim eylediği esaslar şunlardır: "Allah yer yüzündeki rızkı insanlar müsâvat üzere taksim etsinler diye yarattı. Böyle iken insanlar bu hususta biribirlerine zulmettiler. Müsavata riayet etmediler. Binaenaleyh zenginlerin malı fakirlere verilmeli, çok malı olanlar onun bir kısmını az olanlara red etmelidir. Yanında kadın, fazla emtia ve mal olanlar bunlara başkalarından daha layık değildir. Ne malda ne kadında milkiyet ve ehliyet yoktur. Bunlar da ot ve su gibi mübahtır; bunlardan insanlar mütesaviyen istifade etmelidir. Bunlarda milkiyet ve ehliyet iddia etmek zulumdür."

Müzdeğin bu talimatı bilhassa ayak takımının çok hoşuna gidiyordu. Bir sürü baldırı çıplak bir eve hücum eder ve evde mal, para, pul, kadın, kız ne varsa bunların tecavüzünden masun kalamazdı.

Taberî'nin verdiği malumata göre iş o dereceyi bulmuş ki; baba evladını, evlad babasını tanıyamaz bir hale gelmişti. Demek ki cihan tarihinde ilk İştirakiyun mezhebi budur. Bunlara göre her şey, ot ve su gibi mübahtır.

Theodor Nöldeke diyor ki, bugünkü iştrakiyundan *Müzdek* mezhebini ayıran nokta onun talimlerinde din perdesine bürünmüş olmasıdır, bununla beraber diğer bazı ruhi talimleri de vardır.

Zühd, kanaat ve hayvan kesilmesinin haram olması da talimleri cümlesindendir.

Müzdek'in mezhebi çok şayi olarak milâdın (523) senesine kadar devam etti. Hatta Istahrî ve İbni Havkal'ın beyanına göre Kirman köylerinin bazı sekenesi Emeviye devletinin devamı müddetince bu mezhebde idiler.

---

19 Bürhani Katı', bu kelimeyi mimin zammı ve "z"nin sükûnu ile Müzdek diye zaptetmiştir.

Âdi şeylere tapmak:

Allah'ı bırakıp da başkalarına tapmak ruhanîyetten başladığı halde en âdi maddelere kadar inmiştir. Filhakika bazı insanlar bir çok sebeblerin sevkile canlı ve cansız bir takım maddî şeylere de tapmaya başlamışlardır. Dinler tarihi cahil kavimlerin taptıkları bu gibi şeylere fetiş ve bu itikada fetişizm ıtlak etmiştir. Yolunu şaşırmış olan bu cahil kavimler, bir kısım eşyada harikulâde bir kuvvet olduğuna inanmışlar, en âdi bir mahluku yaptığı bir şeyden dolayı tapmaya layık görmüşlerdir. Mesela, büyük bir nehirde gördüğü büyüklüğü ve faydaları göz önüne getirerek onda müthiş bir kuvvet ve ruh farz ederek onu ibadete layık bir şey saymıştır. Yine insanı bir kere sokmakla zehirleyen bir böceğin akıl almayacak kadar dehşetli bir kuvvete malik olduğunu zannederek ona tapmışlar ve sonra bu böceği avlayarak yiyen bir kuşu da aynı suretle mukaddes tanıyarak onu da ibadete layık görmüşlerdir. Böyle olmakla beraber bunların nazarında da tapınılan bu gibi şeyler bizzat mabud değildi.

Bunlardaki kudsiyet, bunlara hulul veyahut tecessüd eylediği itikad olunan ruhlardan ileri geliyordu. Cenubî ve Orta Afrika'da sakin bir çok vahşî kabilelerin itikadını teşkil eden bu yanlış telâkkiler, haktan uzaklaştıktan sonra meydana gelmiş en âdi bir putperestliktir.

Bazı Hayvan veya nebatata tapmak:

Bazı vahşi ve cahil kabileler bir kısım hayvan veya nebatı, kabilelerinin ceddi itikad ederek onları muhterem ve mukaddes saymışlar ve gittikçe onlara tapınmaya başlamışlardır. Bunlar kabilenin ceddî diye inandıkları bu şeyleri kendilerinin hamisi tanırlar, onlardan yardım beklerler, onlar namına kurban keserler, ziyafetler verirlerdi. Onların resimlerini bedenlerine vurdururlar, bu hayvanların hareketlerini taklide çalışırlar, dinî merasimden başka zamanlarda onların etini yemezlerdi. Afrika'nın bazı yerlerde Avusturalya'da, Afrika zencileri arasında bu bâtıl itikat ve mezhep şayidir.

Putperestlikte tekâmül:

Bazı kavimler de Allah ile kendi aralarında bir vasıta olmak üzere ellerile yaptıkları putlara Allah'ın hulûl ettiğini itikad etmişlerdir. Bu putlar çok kerre insan şeklinde yapılırdı. Eski Yunanlılar mabudlarını güzel erkek ve kadın suretinde ve pek sanatkârane yaparlardı.

Mısırlılar da mabudlarını insan suretinde hayvan bedenli yaparlardı. Bâtıl din ve mezheplerin her çeşidi ve putperestlik Arabistan'a da girmişti. Peygamberimiz Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) peygamber gönderildiği zaman Kâbe'nin içinde 360 kadar put vardı. Peygamber Efendimiz bütün bunları kırmış ve tevhid dinini yeniden ihya eylemiştir.

İnsana tapmak:

İnsana tapınmak iki suretledir:

1- İnsanı mabud mertebesine yükseltmek,

2- Mabudu insan şeklinde veya insana hulul eylediğine itikad eylemek.

Eski kavimlerden bazıları hükümdarlarda ve fevkalâde iktidarları görülen büyük kahramanlarda ilahi bir kudret olduğunu farzetmiş ve bu hürmet ve tazimler gittikçe tapınma derecesine çıkarılmış ve hatta namlarına heykeller dikilmiştir. Bu heykellerin temsil eyledikleri kimselerin hurafelerle dolmuş olan tarihi hallerini hayallerinde büyüte büyüte bunları insanlıktan çıkarıp her birisinin kudret sahibi bir ilâh olduğuna kail olmuşlar ve bu suretle insan perestlik, insana tapmak itikadı meydana gelmiştir. Hâlâ bugün bile *Mesîhin İsâ'nın* ülûhiyetine kail bulunan ve onun resimlerine yüzlerini ve gözlerini süren insanlar vardır. İşte hep bunlar beşeriyetin dalâletlerindendir.

Mabudu insan şeklinde tasvir etmek, Allah'a insana benzeyen cismani bir şekil vermek itikadıdır. Dinler tarihini yazanlardan bazılarına göre ruhîlik devri hayli tekâmül ettikten sonra bu şekillere girmiştir.

İdraki beşerde ulûhiyet fikrinin aldığı şekiller:

Uluhiyet fikri için beşerin idrakinde dört suret olduğunu söyliyebiliriz:

1- Tenzih,

2- Tevhid,

3- Teşbih,

4- İnkâr,

Tenzih fikri; Cenabı Hakk'ı her türlü teşbihat ve mahsusatın haricinde görmek ve bunları andıran her şeyi nefyetmektir. Fikri tenzihi yalnız başına müsbet bir şey ifade etmez.

Teşbih fikri; Allah Teâlâ'yı mahsusat ve maddiyattan bir şeye benzetmektir ve evvelkinin tamamile zıddıdır.

Fikri tevhid ise tenzih ile teşbihi hakikatin itidal noktasında toplamaktır.

«لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» = Allah hiçbir şeye benzemez, o işitir ve bilir." nassı kerimi ile «لا إله إلا الله» = Allah'tan başka Tanrı yoktur." hakikati bize tevhidi göstermektedir.

İşte bütün peygamberlerin dini olduğu nususu Kur'âniye ile beyan buyurulan *Dini hak ve Dini tevhid, ilk peygamber* ile başladığı halde bir müddet sonra idraki beşerde fikri teşbih husule gelmiş ve bunun neticesi olarak Allah Teâlâ'ya cismani bir mevcudiyet ve şekil atfolunmuştur. Fikri teşbih de iki büyük sınıfa ayrılabilir.

1- Eşyaperestlik,

2- Âdemperestlik.

Eşya perestlik, putperestlik demektir. Yukarıda izah olunduğu üzere dinler tarihi ile meşgul olan müelliflerden bir kısmına göre haktan inhiraf etmiş olan insanların bu inhirafına sebep, Allah'a cismani bir mevcudiyet ve şekil vermiş olmalarıdır ki, bu fikri teşbihdir. Hak dinden dönmüş olanlar ister evvela ruhaniyat peşinde dolaşmış olsunlar, isterse doğrudan doğruya teşbih fikrine sapmış bulunsunlar netice birdir.

Çünkü bir müddet geçtikten sonra en kaba şeylere perestiş başlamış ve bu perestiş tekâmül ede ede Âdemperestliğe kadar vasıl olmuştur. Âdemperestlik; ya bir insanı ulûhiyet mertebesine yükseltmek veyahut ülûhiyeti âdeme indirmek, âdeme hulûl ettirmek suretlerinde tecelli etmiştir. Hristiyanlardaki İsâ'nın ülûhiyeti fikri de bunun mahsulüdür.

Filhakika herhangi bir sebeple hak dinden uzaklaşmak; ruhlara, meleklere, bunların heykellerine, putlara ve sanemlere, bazı eşya ve şahıslara perestiş şekillerini de geçerek seneviliği ve daha sonra teslis fikrini tevlid etmiştir.

Teslis akidesi en mütekâmil şeklini Hristiyanlığın hali hazırında bulmuştur. Tarihî tetkiklerden anlaşılıyor ki, Hristiyanlığa mal edilen teslis, Hazreti İsâ'nın tebliğ eylediği din değildir. Onun dini de bir Allah'a ibadeti emrediyordu. Onun dini de İslâm dini idi. Teslis akidesi bu dine sonradan sokulmuştur. Bu akide vesenîlerden alınarak hıristiyanlığa mal edilmiş bir hurafedir. Çünkü hıristiyanlıktan daha evvel müşrik ve vesenîler hayalhanelerinde yarattıkları birçok ilâhlara ibadet ettiler. Şimşek ilâhı, su ilâhı, hava ilâhı, ateş ilâhı, yıldızlar ilâhı diye tasavvur ettikleri tabii kuvvetlerin hepsine taptılar. Hayvanlara ve nihayet insanlara da taptılar ve daha sonra da "baba, oğul, ruhulkudüs" diye bir teslis meydana geldi. Bu, Hind'de, eski Mısırlılarda, Bâbil'de ve diğer yerlerde vardı.

Bu babtaki tetkikler gösteriyor ki, vesenî müşriklerdeki teslis akidesi ile nasârâdaki teslis aynı şeydir.

Binaenaleyh Hazreti İsâ'nın tebliğ eylediği teslis değil, tevhittir. Teslis, vesenî müşriklerden alınarak hrısıtiyanlığa mal edilmiştir.[20]

Bütün bunlar da isbat ediyor ki, ruhaniyat veyahut teşbih ile başlamış olan batıl itikadlar tekâmül ede ede nasraniyetin şekli hazırı olan teslise müntehî olduğu gibi; tevhid akidesi de Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in tebliğatında kemal mertebesini bulmuştur.

Şu halde dinlerin tekâmülünün, bazı feylesofların zannettikleri şekilde olmadığı değişmez bir hakikattir.

Muhakeme ve hüküm:

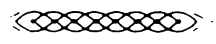
Buraya kadar vermiş olduğumuz şu umumî malumat da bize gösteriyor ki, bâtıl din ve mezhebler esas itibarile Allah'ı iyi bilmemekten ve enbiyanın yolunu unutmaktan neşet etmiştir. Caddeden ilk çıkanlar, beşerin Allah'a tekarrüb ederek kendi arzularını ona duyurabilmesi için sırf ruhani mahiyette bir mevcudun tavassutunu zaruri görmüşler, Allah'tan insana ve insandan Allah'a doğru gelip giden yolda yalnız bu ruhanîlerin rehberliğine ve bunlardan başkasının insana rehber olamayacağına lüzum hissetmişler ve bu suretle yollarını şaşırmışlardır. Halbuki enbiyanın tebliğatına kulak vermeyerek itidal noktasından uzaklaşmış olan bu insanlar mebdei hareket olmak üzere yalnız ruha-

20 «عقائد الوثنية فى الديانة النصرانية» ile İncil ve Salib namındaki eserlerde bu hususa aid mühim tafsilât vardır.

niyeti kabul etmeye çalışır ve ruhaniyet taassubu etrafında dolaşmak isterken ruhsuz cisimlerden yardım istemeye kadar tenezzül etmişler; vahdet ve tecerrüd ararken kesrette ve şirkte karar kılmışlar ve kendi ellerile yaptıkları put ve sanemlere ibadet edecek, önlerinde diz çökerek yalvaracak derekeye sukut eylemişlerdir. Zavallılar taşlara ve ağaçlara olan bu yalvarmaları, bu rükû ve secdeleri ruhaniyet sayıyorlardı. Düşünemiyorlardı ki, bu timsallerin ve bu heykellerin dolayısile delâlet ettikleri ruhaniyet; ruhaniyeti mücerrede değil belki beşerî ruhaniyetin bir timsali oluyordu. Farkına varamıyorlardı ki, önlerine diktikleri bu timsaller, yıldızlardan ve onların ruhanîlerinden evvel beşerî bir ruhun yanlış tasavvurat ve temayülâtını, dalâlini ifade ederler. Çünkü bütün bunların mebdei böyle bir dalâlettir. Bunun içindir ki, Sâbie, birinci devirde ashabı ruhaniyat veya abedei melâike olmak üzere görülmüş iken sonra ashabı heyakil yahud abedei kevakib (yıldızlara tapınanlar), ashabı eşhas veya abedei asnam (putperest) olmakta karar kılmıştır. Evet ilk Sabie, beşeriyet için bir takım aklî hudud ve ahkâm kabul ederek bunun ilk esaslarını vahy ile müeyyed kanunlardan almış, hatta *Azimun ve Hürmüs'ü* (Şit ve İdris aleyhisselâm)ı muallimi evvel telâkki etmiş ve fakat nazarlarını mücerredati akliyeye, ruhaniyatı mahzaya çevirmiş ve aradıklarını yerde ve insanlıkta değil, göklerde ve ecramı semaviyede bulmak istemiş dinî bir mezheptir. Bunlar *Şit ve İdrisi* kabul ettiklerine göre dalâletleri sonradandı. Bu mezhep beşeriyeti istihkar ile ruhaniyuna taraftarlık esası üzerinde deveran eder. Bundan dolayı Sâbie, beşerin kendisi gibi bir insandan resule iktida ve ittiba ile doğrudan doğruya Allah'a ibadet etmesini Hakk'ın emri değil, insanların koydukları kayıtlar diye kabul etmiş ve hariçte vasıta ve münasebetler aramaya kalkmıştır. Bunun içindir ki bu vasıta ve münasebatı, evvela ruhaniyatı mahzada aramış ve kendilerinin mücerred ruhani olabilecekleri zannını beslemiş, cismaniyeti ezmek ve cismani beşeriyetten kat'ı alâka etmek istemiştir.

Sâbie bir taraftan mezhebimizi Şit ve İdris'ten aldık deyip dururken diğer taraftan beşerden resul olamayacağını söylemekle büyük bir tenakuza düşmüştür. Onlar şurasını düşünemiyorlar ki, mahlûkatta mahsus ve makul, cismani ve ruhani her ikisinin de kendilerine mahsus bir kıymeti vardır. Fakat bu kıymetler hiçbirinde mutlak değil izafîdir. Bir ruhani ve makul mahsusatta misali bulununcaya kadar muhayyel ve mevhumdur. Mahsus da böyledir. O da makulâtta misali bulunmadıkça mahsûs değil bir serabı madumdur.

Hakk'ın zatına gelince, O, ne mahzı makuldür, ne de mahzı mahsusdur. O, bunların fevkinde bir varlıktır. Ne mahsus tamamen makule irca olunur, ne de makul tamamen mahsusa irca olunur. Her ikisi de birbirini mütekabilen temsil etmek üzere hakka irca olunur. Her ikisinin mebde ve mercii haktır. Sonra mutlak tesir, ne ruhaniyeti mahzaya munhasırdır, ne de cismaniyeti mahzaya. Cisim ruhtan müteessir olduğu gibi, ruh da cisimden müteessir olur. Ruh ile cismin yekdiğerine mütekabil tesirleri vardır. Fâili hakikî ne ruh, ne de cisim olmadığı cihetle ne ruh cismin eseridir, ne de cisim ruhun eseridir. Bunun her ikisi de fâili hakikî olan Allah'ın eseridir. Allah yalnız maddesiz olanların değil, maddenin ve maddeden olanların da yaratıcısı, rabbi ve meydana getirenidir. Bununla beraber kemal, hayır ve fazilet yalnız ruhanîye münhasır değildir. Başkalarında bulunan şer ve noksan, fesad ve rezilet ruhaniyatta da vardır. Eğer öyle olmasaydı ruhaniyatın mertebelerinde ilhtilâf mı olurdu. Eğer böyle olmasaydı melekiyyet mukabilinde bir de şeytanet mi olurdu. Sonra madde ve cismaniyet haddizatında bir şer mebdei değildir. Cismaniyet ve ruhaniyeti cami bulunan beşer nevinde Allah'a kurbiyet, ruhaniyeti mücerrededen daha fazladır. Beşer nevi, ruhanîi mücerrededen belki daha efdal ve ekmeldir. Beşer melekin maiyyetinde değil, melek insanın maiyetindedir. İnsanın Allah'a tekarrüb edebilmesi için ruhaniyatın vasıta olması zaruri değildir.

Allah'tan insana, insandan Allah'a gidip gelen doğru bir yol vardır. Bunu da bize bildiren ruhaniyattan da efdal olan cisim sahibi peygamberlerdir. Bu yolu tutanlar, hiç şüphesiz Allah'a vasıl olurlar. Halk ve cisim Allah'ın olduğu gibi, emir ve ruh da Allah'ındır. Hudut ve ahkâm da O'nundur. O tayin eylemiş, O inzal buyurmuştur. Beşer ne hadsizdir, ne mühmeldir ne de fıtratın müsaid olmadığı hududu iktisab edebilir. Binaenaleyh ne fıtratı bozmaya çalışmalı, ne de cisim ve cismaniyeti istihkar edip ezmeğe uğraşmalıdır.

İşte Sâbie bu lâzimei fıtrata riayet etmeyerek mahsusu makule, cismaniyi ruhanîye irca ile beşerden melek yapmaya kalkmış, nihayet hiç ruhu olmayan taşlardan ve cisimlerden istimdada kadar tenezzül etmiştir. Bunlar akıllarınca ruhanîlere olan aşk ile nefislerini tathir ve tehzib ederek dua ve tezarru ile nefislerinde vasıtasız bir istimdat istidadı husule gelecek ve böyle çalışmak suretile tıpkı kendilerine (vahy) vukubulduğunu iddia edenler gibi doğrudan doğruya ahkâm telâkki

edecekler ve hatta ruhanîi mahz olarak ilâhlar sırasına geçeceklerdi. Kendileri gibi bir insanın Allah'tan ahkâm telâkki ederek onlara tebliğ ve onları buna itaate davet etmesi nasıl olur? O'nun yaptığını; akılları ile kendileri de yapabilirlerdi ve yapmalı idiler. İşte «وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ» = "Kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz, muhakkak ki helâk olursunuz." nazmı celili bunların bu sözlerini natıktır.

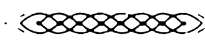
Esasen beşeriyet için en kötü bir şey varsa o da koyu taassub ve körükörüne taklittir. Bunun her ikisi de netice itibarile insanı doğru yoldan çıkarır ve hakka isyan ettirir. İlk devirlerin ruhaniyat taassubu ne derece kötü bir netice vermiş ise son asırların materyalistliği de onun gibi ve belki de ondan bin kere daha fenadır. Doğru yol ise ancak Allah'ın yoludur. İnsan bu yolu tutmalı, bu yolu bırakmamaya çalışmalı ve her şeyi bu yolda muhakeme ve bu yolu gösteren kuvvetli hidayet ışığını takip etmelidir. Asıl saadet de budur. Doğru yolu bırakarak sağa sola bocalamak çok tehlikelidir. Nasıl ki her biri bir hidayet güneşi olan peygamberlerin talimatını yavaş yavaş kaybeden ve yalnız kendi aklile hareket etmek isteyen insanlar kendilerinin hem cisim ve hem ruhtan mürekkep bir vücut olduğunu unutarak yalnız ruhaniyet peşinde koşmuşlar bunu da ruhaniyet ve Allah'a yakınlaşmak saymışlardır.

Şurası muhakkak ki, ruhaniyata tapanların da, yıldızlara, putlara ve sanemlere tapanların da dalâlet noktası birdir ve bunların hiçbiri de beşerin ilk dini değildir. Ruh itikadı, melek itikadı, ibadet fikri her halde bir telkini semavî neticesidir. Yukarıda görüldüğü vechile esasen bugünkü Sâbie de ilk önce bunları kendilerine bildiren İdris ve Şit olduğunu, dinlerinin Nuh ve İbrahim peygamberlerin dininden ibaret bulunduğunu söylüyorlar.

Demek ki esası, semavî tebliğat olduğu halde sonradan bozulmuş ve aklî selimin kabul edemeyeceği muhtelif kisvelere bürünmüştür.[21]

---

21 Eski Mısırlıların dinleri umumiyetle üç devre taksim olunuyor. Birinci devir vesenîliktir. Bu devir milâddan 5004 sene evvel başlar ve milâdın 381 tarihine kadar devam eder ki, beş bin üç yüz küsur sene demektir. Mısırlılarda Vesenîlik bu kadar eski olduğu halde daha evvel ve hatta tarihin yetişemediği devirlerde onların da dinleri tevhid esasına müstenid bulunduğu şüphesizdir. Çünkü son asırlarda Mısır'da bulunan bir çok âsârda "Allah birdir, O'nun şeriki ve ortağı yoktur." meâlinde yazılara tesadüf olunuyor. Bu da gösteriyor ki, onların da esas dinleri tevhid üzerine müstenid iken sonradan bir takım hurafî şekiller almış ve bunlar İslamiyete kadar devam etmiştir.

Maksadımız yanlış itikadların ne suretle ortaya çıkmış olduğuna dair umumî bir fikir vermek olup dinlerin ve mezheplerin tarihini yazmak değildir. Onun için bu kadarla iktifa ederek biraz da Kur'ân'da Sâbie ve Mecus hakkındaki âyetlerden bahsetmeyi muvafık görüyoruz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in bir kaç yerinde Sâbie'nin zikri geçmiş, hem de mü'minler ve diğer ehli kitap ile bir arada zikrolunmuştur.

Kur'an'da Sâbie ve Mecus

Kur'an-ı Kerim'in üç sûresinde Sâbie'den bahs olunmuştur:

1- İkinci sûrenin 62 inci âyetinde,

2- Beşinci sûrenin 70 inci âyetinde,

3- Yirmi ikinci sûrenin 17 inci âyetinde. Mecus yalnız yirmi ikinci Sûrede zikrolunmuştur.

Şimdi bu ayetleri sıra ile gözden geçirelim:

1- «اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» = Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Nasrânîler, Sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe hakikaten (ve tereddüdsüz) iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rabları yanında ecirleri vardır; bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir."[22]

2- «اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Sâbiîler, Nasranîler; bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve salih amel işlerse artık bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir."[23]

3- «اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» Onlar ki iman ettiler, onlar ki Yehudî kaldılar, Sâbiîler, Nasârâ, Mecus ve müşrikler; şüphe yok ki Allah kıyamet günü bunların arasını (hak ve batılı ayırmakla) fasledecektir; şurası da muhakkak ki, Allah her şeye şahittir ve her şeyi bilir."[24]

Görülüyor ki, şu üç ayette Sâbie'den bahs olunuyor. Hem de birinci ve ikinci âyetlerde mü'minler, Yehudîler ve Nasranîlerle birlikte zikrolunarak bu dört din erbabı hükümde birleşmiş gibi görülüyor.

---

22 Bakara Sûresi, ayet : 62.

23 Mâide Sûresi, ayet: 70.

24 Hac Sûresi, ayet 17.

Acaba böyle midir? Birinci ve ikinci ayette isimleri geçen din erbabına aid uhrevî hüküm bir midir? Bunlar, müşterek ve aynı din sahipleri mi sayılacaklardır?

Filhakika, bu iki ayetin manası üzerinde durmak istemeyen ve bunları incelemek kudretinden mahrum bulunan bazı kimseler şöyle demek istiyorlar: "Bu iki ayette mü'minler, Yehudîler, Nasrânîler, Sâbiîler bir arada zikrolunmuş ve bu dört sınıftan her kim Allah'a ve âhirete iman eder ve ameli salih yaparsa selâmeti bulmuş olduğu beyan olunmuştur.

Binaenaleyh bu dört sınıf müşterek bir dine sahip ve hepsi de felah ve saadeti bulmuştur; bunlardan hiçbiri için ahirette korku ve keder yoktur."

Yukarıdaki birinci ve ikinci âyetten ilk bakışta öyle bir mana anlaşılıyorsa da hakikat hiç de zanedildiği gibi değildir.

Çünkü bu iki âyetteki mü'minlerden maksad, yalnız dilleri ile Allah'ı ve peygamberi ikrar eden ve bundan ötürü Müslüman sayılan, haklarında ahkâmı İslamiye cari olan fakat kalblerine iman girmemiş bulunan kimseler demektir. Şu halde hakikaten mü'min olmadığı halde yalandan iman ettim diyen, imanı zahirî sahipleri Yehud, Sâbie ve Nasrânîlerle akran tutulmuş ve hepsinin hakikî selâmeti kâmil iman ve salih amel ile meşrut gösterilmiştir. Bu âyetlerin siyak ve sibaklarından bu mana çok açık ve zâhirdir. Binaenaleyh, yalnız dili ile Müslüman oldum deyip kelime-i şehadet getiren (Allah'ın birliğine ve Hazreti Muhammed aleyhisselâm'ın hak peygamber olduğuna inandım diyen) ve fakat kalbile iman etmemiş olan Müslümanlarla alelıtlak bunların haricinde bulunan Yehudîler, Nasrânîler, Sâbiîler ve diğer din erbabı Kur'an'ın tarifatı dahilinde Allah'a ve ahiret gününe şeksiz, şüphesiz iman edip de bu imanlarını sözleri ve güzel işleri ile izhar etmedikçe kendileri için ahirette felah ve necat yoktur. Ne zahirî Müslümanlık, ne Yehudîlik, ne Nasranî ve Sâbiîlik insanı kurtaramaz. İşte âyetlerin ifade ettiği hakikat budur. Bununla beraber âhirete imanın sahih olabilmesi de bazı şartlarla meşruttur. Çünkü birinci ayetin bulunduğu Bakara Sûresinin baş tarafında felah ve saadete mazhar olacakları müjdelenen bahtiyarlar zümresi, başta Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) olduğu halde bütün peygamberlere ve onlara Allah tarafından inzal olunan kitaplara iman edenler olduğu tasrih edildikten sonra âhirete sahih ve

yakînî bir imanın da ancak bu suretle tahakkuk edebileceği tebliğ kılınmıştır. Binaenaleyh bu âyetlerde "Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel yapanlar" diye beyan buyurulan iman, bu esaslara hakikî iman ile tahakkuk eder. Resulü Ekremin bi'setinden sonra ahirete iman işte bununla sahih olur. Böyle bir imana sahip olanlar ise hakikî mümin ve müslimdir, onlar görünüşte ne olurlarsa olsunlar, hakikatte başka bir şey ile tavsif olunamazlar. Demek ki bu iki ayette Allah yanında ebedî nimet ve saadete kavuşacakları haber verilenler bunlardır. Bunun haricinde kalanlar «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» = Ahirette kendileri için korku ve hüzün yoktur." hükmünün şumulü dahilinde değildir. Hakikaten mümin ve Müslüman denebilmek için Bakara Sûresinin baş tarafında beyan olunan hakikî imanın bulunması şarttır.

Âyetteki mü'minlerden maksad, Hazreti Muhammed (sallâllahü aleyhi ve sellem)'in nübüvvetini tasdik edip onun etbaından olanlar denildiği takdirde de yine âyetlerin manası aşağı yukarı bu demektir. Yani o zaman da mana şöyledir: "İslâm dininde bulunan mü'minler olsun, ondan evvel geçen diğer milletler olsun hepsi (mesela, nesh ve tebdilden evvel Tevrat ile âmil olan Yehudîler, yine nesh ve tebdilden evvel İncil ile âmil olan Nasârâ, Hazreti İbrahim'e tabi olan Sâbie) için felah ve saadet, ahirette korku ve hüsrandan selâmet bir şeye mütevakkıftır: Allah'a ve ahiret gününe, hakikî bir surette iman ederek ameli salih yapmak. Bunu yapanlar Allah'ın her türlü nimetlerini haketmiş olurlar. Her kim kendi zamanında (yani mensup olduğu dinin hükmü cari olduğu zamanda) mebde ve meadı tasdik ederek ahkâmı ile amel etmekle mükellef tutuldukları şeriatle amel ederse felah ve selâmeti bulmuştur. Benî İsrailin zannettikleri gibi felah ve saadet yalnız Yehudilere mahsus değildir.[25] Fakat Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın bi'setinden sonra ona ve onun tebliğ ettiklerine iman edilmedikçe Allah'a ve ahiret gününe hakikî iman tahakkuk etmez. Allah ve ahirete iman etmiş sayılmaz. Bu mana da, netice itibarile, evvelkinin aynı demektir ve her iki ayetin manası da birdir.

---

25 Benî İsrâil: "Biz peygamber evladıyız, her tavırda, her zaman ehli necatız, felah ve saadet, cennet ve nimet bizim içindir; başkalarının nasibi yoktur." diyorlardı. Bu nazmı celil ise onların düşüncelerini red ederek felah ve necatın sadece bir kavme mahsus olmayıp ancak Allah'a ve ahirete sahih bir surette iman ederek ameli salih yapanlara müyesser olacağını ve bunda şu veya bu kavmin bahis mevzuu olmadığını beyan ve İsrailoğullarının gururlarını red ediyor.

Bu âyetlerden ecnebi mütercimler ve müsteşriklerin çıkardıkları manalar:

İkinci ve daha mühim bir nokta şudur: Bakara ve Mâide sûrelerinde bahis mevzuu olan Sâbie'yi Kur'an'ın Fransızca tercemesinde Kazîmireski başka başka terceme ederek birindeki "Sâbiîn"i mutaassıb Hristiyanlar, diğerindekini yıldızlara tapanlar demiştir.[26]

Halbuki her iki âyetteki Sâbie arasında fark yoktur. Binaenaleyh terceme yanlıştır.

"Kazımireski'nin yapmış olduğu hatadan daha büyük bir iftira var ki, o da Fransızca "Kur'an Analize = Tahlil edilmiş Kur'an" adındaki eserde müsteşrıkler tarafından bu âyetlere ilave edilen nottur!

"Bu eserde Kur'an'ın Kazimireski tercemesi esas ittihaz edilerek sûreler ve ayetler muhtelif mevzulara göre tahlil ve taksim olunmuş ve altlarına ara sıra müsteşrıkler tarafından bir takım notlar da konulmuştur. Mukaddimesinden anlaşıldığına göre eser, Müslümanlar üzerine memur olacak Fransızların Kur'an'ın münderecatını öğrenmeleri ve bu suretle Müslümanları kendi kitablarile kandırabilmeleri maksadile yazılmıştır. Bilhassa Cezayir Müslümanları üzerinde Fransız siyasetine hizmet etmek gayesi takib olunduğu da tasrih kılınmıştır. Bu kitapta Bakara ve Mâide sûrelerinde Sâbie'den bahseden iki ayet *Tolerans*, yeni müsamaha mevzuu altında toplanmış ve altına şöyle bir not ilave olunmuştur:

"Eski Müslüman müctehidleri, Bakara sûresinin 62 inci âyetininin, Mâide sûresinin 70 inci ayeti ile neshedilmiş olmasını istiyorlar. Bu ise mezhep taassubunu her mikyasın dışına çıkarmaktır. Bakara sûresindeki ayet gibi diğer ayet de müsamahakârlık hususunda daha yüksek bir ruh ile isbat ediyor ki, dinî olduğu kadar siyasî bir zat olan Hazreti Muhammed, muhitin, zamanların, mekânların ve ahvalin muktezayatına ittiba ediyordu. Onun hadislerini şerh ve tafsil ettiklerini iddia eden ilk müctehidler ise müminlerin askerî muzafferiyetlerile müteheyyic olarak Kur'an'ın mebadii mevhubesini unuttular. Fakat hayli müddetten beri garbın her şeyde iktisab etmiş olduğu tefevvuk İslâm'ın en büyük mahafili siyasiyesindeki gururları mahsûs bir surette teskin etti. Şüphesiz ki diğer imamlar yani kanun babaları gelecek, bu işi itmam edecektir.

26 M. Hamdi Yazır - *Hak Dini Kur'an Dili*. Cild: 2. S. 1741-1748 bak.

Şimdi Fransa'da yeni bir mezheb teşkiline girişilmiştir ki mevcud olan esaslı üç mezhebden daha az Ortodoks olmayacaktır!"

"Müslümanları cehd-ü ictihada sevk eden, fakat Müslümanlık için değil, yeni Fransız mezhebine simsarlık etmek için sevketmek isteyen ve siyasî garazlarla kaynaşan bu sözler frenk eserlerde meşgul, fakat İslâm esaslarından ve İslamî ilimlerden gafil olanlar üzerinde yanlış intibalar bırakması melhuz olduğu için bahsi biraz daha uzatmak mecburiyetinde bulunuyoruz.

"Evvela şunu ihtar edelim ki, ne eski, ne yeni, ne müctehid ne de mukallid İslâm âlimleri arasında bu iki âyetten birinin diğeriyle mensuh olmasını isteyen veya tasavvur eden hiç kimse yoktur ve olmak ihtimali de mütesavver değildir. Çünkü bütün müctehid imamların, bütün İslâm âlimlerinin ittifak ettikleri bir nokta vardır ki, o da iman ve itikad meseleleri gibi dinin aslını teşkil eden esaslarda neshin mümkün ve mütesavver olmamasıdır. Bu noktada İslâm ve Kur'an kendisinden evvelkileri de neshetmemiş, belki tasdik, teyid ve tashih etmiştir.

"Evet, dinlerin tekâmülü bahsinde ve 283 - 287 sahifelerdeki notta izah ettiğimiz veçhile nesh de bir kanundur, bir hakikattir. Bunu inkâr etmek, hilkatteki değişiklikleri inkâr etmek veyahut âlemde vukua gelmekte olan değişikliklerin kanunsuzluğunu iddia etmek olur. Bu ise âlemde cereyan etmekte olan tebeddüllerin hep birer sebep ve kanun tahtında vukua geldiğini bilmemekten başka bir şey olamaz.

"Bizim yakinî ve kat'î imanımız şudur: Allah Teâlâ'nın halk ve emrinde bir nesh ve tebdil kanunu vardır. Allah'ın bu kanunu tabiatin her noktasında kendisini göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı âlemde ne bir tehavvül olur, ne de akidlerde, mukavelelerde, kanunlarda değişikliğe imkân bulunurdu. Fakat bu kanun, esasta değil, zamanların ve mekânların, ahval ve mesalihin değişmesile alâkalı olan fer'î meselelerde cereyan eder. Geçmiş dinlerde ve Müslümanlığın ilk devirlerinde mensuh olduğu beyan olunan hükümlerde işte hep bu sınıftan olanlardır.

"Filhakika bahis mevzuu olan iki ayet imanın en yüksek esaslarındandır. Çünkü Allah ve ahirete iman edip de ameli salih yapanlar için korku ve hüzün olmaması düsturu bir hakikati ezeliyedir. Bunu kabul ve tatbik etmeyen hiçbir din, dini hak değildir. Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği bu hakikat, Musâ'nın, İsâ'nın ve

bütün enbiyanın tebliğ eyledikleri bir hakikattir. Evvel ve âhır hakikî mü'minler bu düstura inkıyad etmiş olanlardır. Buna inkıyad etmemiş olanlar, ister zâhiren müslim olsun, ister Yehud, Nasârâ ve Sâbie'den bulunsunlar hakikî mümin değillerdir. Binaenaleyh imanın en yüksek esaslarından bulunan ve alel'ıtlak neshin mevzuu haricinde olan bu gibi hakikatlerin mensuh olduğuna kail bulunan veya bunu arzu eden bir Müslüman âlimi tasavvur olunamaz. Eski ve yeni bütün müctehidler bu noktada birleşmiş oldukları halde frenklerin ve sureti haktan görünen misyoner ve müsteşrıklerin "eski Müslüman müctehidleri evvelki ayetin (yâni Bakara sûresinin 62 inci âyetinin) bu ayet (Mâide sûresinin 70 inci ayeti) ile neshedilmiş olmasını istiyorlar." sözü sarih bir yalan ve açıktan açığa bir iftiradır.

"Eğer bu iftira bir maksadı mahsus ile değilse pek cahilânedir. Bu kadarcık şeyi bilmeyen bir adamın böyle yüksek bir mevzuda söz söylemeğe kalkışması çok gülünç olmaktadır. Bir de nesh, nefy-ü isbat ile müteanz iki kanun arasında tasavvur olunur. Bu iki kanun, yukarıda dediğimiz gibi esasa aid olmayacaktır. Bununla beraber biri müsbet, diğeri menfi ve biri diğerinden tarihen evvel olacaktır. Böyle müsbet ve menfî olmak suretile yekdiğerine müteanz olan bu iki kanundan sonraki evvelkinin hükmüne son vermiş, o hükmün değiştiğini beyan etmiş oluyor. İşte nesh budur. Halbuki bahis mevzuu olan bu âyetlerde sayılan sınıflar (Yehud, Nasârâ ve Sâbie) ezcümle Sabiîn ve Sabiûn gerek her iki sûrede birbirinin aynı olsun, isterse Kazimireski'nin yanlış anladığı gibi Bakara sûresindeki başka, Mâide sûresindeki de başka manaya olsun, hüküm yine birdir, ki o da, "Allah'a, ahiret gününe iman edip de ameli salih yapanlar için korku ve hüzün yoktur." kazıyesinden ibarettir ve her iki âyetteki hüküm dinin esasına aittir. Âyetler esasa teallûk etmese ve nesh mümkün olduğu farz edilse bile ortada birbirine aykırı iki hüküm yoktur. Binaenaleyh bu suretle bir nesh iftirasına kalkışmak aynı zamanda bir cehalet ilan eylemektir. Fakat bunu yapan; misyoner müsteşrıklerin söyledikleri gibi Müslüman müctehidleri değil, onlara hücum etmek için iftiradan başka bir çare bulamayan ve yeni Fransız mezhebine davete çalışan frenklerin kendileri olmuştur. Bu ise siyaset taassubunu her mikyasın haricine çıkarmaktan başka bir şey değildir.[27]

---

27 «اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا» âyetinden sonra «وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دٖينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ» kim İslâm'ın gayri bir din isterse artık onun dini makbul olamaz ve o, ahirette hüsrana düşenlerdendir." ayeti nâzil olduğuna ve bu itibar ile bu âyetle evvelkinin mensuh olacağına

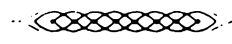
Garbın son asırdaki ihtilâlinin galebesile müteheyyic olarak gururlarını ilan edenlerin ilk Müslüman müctehidlerini, "mü'minlerin zaferlerde müteheyyic olarak insanî mebadiyi unuttular" diyerek gayri insanî bir duygu ile tasavvur etmeleri, onları kendi nefislerine kıyas etmek gibi garip bir itiraftır. Herkesi kendisine kıyas edenler muhakkak ki, dünyada çok aldanırlar. Şunu da söylemeliyiz ki, mü'minlerin zaferlerde müteheyyiç olması insanlığı unutmak ise mü'min olmayanların tefevvuklar ile mağrur olması da insanî bir şey olmayacaktır.

"Bir de, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) sözü ve işi ile rububiyet hükümlerini tebliğ ederken âleme en yüksek bir siyaset dersi talîm etmiş olduğu, zaman ve mekân ve ahvalin iktiza ettiği şekilde amelî hükümleri dahi tebliğ ve icra buyurduğu şüphesizdir. Bu da İslâm dininin her zaman ve mekânda umum için mebadi veren bir dini hak olması esbabındandır. Fakat mütehavvil ve fer'î olan bu gibi ahkâmın başında "usuli din" denilen sabit hükümler vardır ve bunların (yani tahavvül ve tebeddül eden hükümlerle sabit kalanların) her ikisi de kanunu haktır.

Bu suretledir ki, İslâm dini hem tahaffuz, hem tahavvül kanununu nefsinde toplamıştır. Nesh ve tebdili inkâr edenler, dini yalnız bir tahaffuz kanunu olmak üzere mülâhaza ederler ve bunun için tahavvül ve inkılâp noktalarında dinsiz kalırlar. Dini inkâr edenler de tahaffuz kanununu ve sabit hükümleri inkâr ederler ve her bakımdan nesh ve tahavvül içinde yürümek ve sabit bir hak fikir duymamak isterler. Halbuki cereyanı âlem ve bilhassa hayatı beşer bir taraftan istikrar ve tahaffuz, bir taraftan tebeddül ve tahavvül nizamları içinde yürür. Bunların biri

---

dair ibni Abbas'tan bir rivayet naklolunuyorsa da bu rivayet, sıhhati takdirinde, "Kur'an analize" muharrirlerinin müddeâlarını teyid edecek bir şey değildir. Çünkü birinci ayet felah ve necatın Allah'a, ahirete iman ve ameli salih ile meşrut olduğunu ve bu imanın sahih olması için de Resuli Ekremin bi'setinden sonra ona da iman etmek suretile tahakkuk edebileceğini bildiriyordu. Âli İmran Sûresinin 85 inci ayeti olan «ومن يبتغ» ayeti kerimesinin ifade ettiği hakikat da bundan başka bir şey değildir. Demek ki her iki ayetin hükmü de birdir. İslâm geldikten sonra başka bir din aramak hüsranı muciptir. Çünkü bu, Allah'ın son peygamberi olan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ı kabul etmemektir. Halbuki velev bir Resuli olsun diğerlerinden ayrı inkâr etmek nübüvvet ve risaletin mahiyetini inkâr etmektir. Bu ise bütün peygamberler ile beraber Hak Tealâ'yı inkâr etmektir. Bunun içindir ki bu âyetlerde nâsıh ve mensuh yoktur. Bunu diğer müfessirler de tasrih etmişlerdir. Binaenaleyh Bakara Sûresindeki «إن الذين آمنوا» ayeti kerimesinin Mâide Sûresindeki, «إن الذين آمنوا» âyetile mensuh olması davası ancak "Kur'an analize" muharrirlerinin hayalhanelerinde yer bulmuş bir şeydir. İslâm müctehitleri böyle bir şey söylememişlerdir.

illetin bekası ile sebat ve devama, biri de terakki ve istifa ile tekemmüle nazırdır. Bunun içindir ki tahaffuz kanununa dayanmayan din, din değildir. Tahavvül ve tebeddül kanununu ihtiva etmeyen din de kâmil ve umumî değildir. İslâm dini ise her ikisini camidir. Şurası da muhakkaktır ki, tehaffuz ve sebat aslın, tahavvül ve inkılâp fer'in vasfıdır.

Mademki insanım, öyle ise inanacağım iman ve itikad edeceğim mebde her halde sabit olmalıdır. Muhtelif zaman ve mekânda ve muhtelif şerait ve ahval altındaki tahavvüllerine göre icra ve tatbik edeceğim mikyaslar da değişmek kabiliyetinde olmalıdır. Binaenaleyh Hazreti Muhammed; frenklerin anladıkları şekilde dinî olduğu kadar siyasî değil; belki siyasetile, hayatile ve bütün mevcudiyet ve insaniyetile gözlerini Hakk'ın emrine dikmiş dinî bir zattır, Allah'ın resulüdür. Muhitin ve ahvalin mukteziyatına mutabık ahkâm ile hareket ettiği zaman o, muhita değil, belki o ahkâmı muhitin mukteziyatına mutabık olarak kendisine emreden Allah Teâlâ'nın sabit emirlerine ve hükümlerine ittiba ediyordu.

Bahis mevzuu olan iki ayet de işte bu ahkâmı sabitedendir. Umuma karşı Allah'a iman ve inkıyad lüzumunu haber veren bu âyetlerde, muhitin ve ahvalin mukteziyatına ittiba cihetini, yani muhitin istediği tarzda hareket etmiş olduğunu isbat edecek hiçbir delâlet yoktur. Bilâkis yalnız Hakk'a ittibaı emretmekle tadad olunan sınıflara ve onların arzularına muhalefet vardır.

"Kur'an Analize" mürettipleri bu ayetleri parçalamayıp da Kur'andaki tertiplerine göre alt ve üstlerile göstermiş olsalardı belki bu kadar muğalataya cür'et edemezlerdi. Bu ayetin üstündeki ayetler o kadar açık bir bedahetle isbat eder ki peygamber bu ayetleri muhitindeki insanların pek çok muhalefet ve tuğyanlarına rağmen yalnız Allah'ın emrine ittiba ile ve mahza Allah'ın ismetine dayanarak tebliğ etmiştir.[28]

Maamafih biz bu satırları haksız olarak ve belki de maksadı mahsusla, İslâm aleyhine çalışan müsteşriklerden ziyade bu gibi kitaplara bağlanan ve Müslümanlığını, dinini, diyanetini, kitabını bunlardan öğren-

28 Filhakika Mâide Sûresindeki ayetin üst tarafında Resuli Ekrem'e hitaben şöyle buyurulmuştur: "Ey şanlı Resul! Sana Rabbinden her indirileni (hiç kimseden perva etmeden) tebliğ et; eğer etmezsen Allah'ın risaletini, elçiliğini ifa etmiş olmazsın, Allah seni insanlardan koruyacak (sana onlar bir fenalık yapamayacaklar) emin ol Allah kâfirleri muradına erdirmeyecektir!"

meğe çalışanlar için yazıyoruz. Binaenaleyh Müslümanlık bahislerinde misyonerlerin ve hatta müsteşriklerin kitaplarını me'haz ittihaz etmek ve bunu da bitaraflık saymak ya bir dalâlettir yahut onların maksatlarını bilmeyecek kadar safderunluktur. Bir misyonerin, bir müsteşrikin din hususunda bitaraf olması, fikrimizce, esasen anlaşılmaz bir muammadır!

Şimdi üçüncü ayete geçiyoruz. Bu üçüncü ayet, ki Hac Sûresinin on yedinci âyetidir, diğer iki ayet hakkında verdiğimiz îzahatı tamamlıyor demektir. Burada "İman edenler"den maksat, "Dini Hak üzere bulunanlar" demek olduğu yine âyetten müstefad olmaktadır. Çünkü diğerleri bundan ayrılmıştır. Aynı zamanda Hak din erbabından ayrı tutulan beş sınıfın yalnız sonuncusunda şerik tasrih edilmiştir. Halbuki mecusun ateşperestliği malûm olduğu gibi diğerlerinde de az çok şirk vardır. Anlaşılıyor ki burada tasrih olunan şirkten murad, hiçbir veçhile tevhid iddiası olmayan veya tevil karıştırılmayan şirktir. Çünkü Nasârâ "üç, birdir" diye teslisde bir tevhid iddiasında bulunuyor. Ateşe tapanlar ve Zerdüştîler de yalnız bir mabud tanıdıkları iddiasını güdüyorlar. Şu halde buradaki müşriklerden maksad, hâlis bir ikilik iddia eden Mânuye ile yıldızlara perestiş eden ve bununla müteaddid mabudlar kabul eden müşrikler olacaktır. Böyle olunca buradaki Sâbie ile murad açıktan şirk iddiasında bulunmayan Sâbie demek olur. Bu ayette, Sabiîlik hakiki dinden hariç gösterilmiş olmakla beraber müşriklik de ayrıca zikrolunmuştur. Bu ayetin zahiri alel'ıtlak Sâbie ve Mecusîlerin de müşrik olmadıklarını gösterirse de hakikat öyle değildir.

Filhakika, En'am Sûresinin 100 üncü ayeti[29] ile Saffat Sûresinin 158 inci âyetlerinin delâletlerinden anlaşılıyor ki, tabii ve fizikî kuvvetlerle

---

29 «وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ» = Allah'a cinleri türlü türlü şerikler kıldılar - En'am Sûresi, ayet: 100. Her şeyin gerek mebdeinde ve gerek tekâmül seyrinin her lâhzasında ilim ve tefekkür kabiliyeti olanlara Allah Teâlâ'nın vahdaniyetini ve kudretinin sonsuzluğunu isbat eden deliller olduğu halde, yine beşerin birtakım yanlış yollara sapmış ve Allah'a bir takım ortaklar bulmaya çalışmış olduğunu bu ayeti kerime haber vermektedir.

İbni Abbas'ın tefsirine göre âyetteki "جن - cin" lâfzı umumî bir isimdir: görünmeyen, görülemeyen demektir. Binaenaleyh Melâike ve alelumum ruhaniyun gibi gözle görülemeyenler de (cin) kelimesinin umumunda dahildir. Şu halde melâike, şeytan, madde, kuvvet, tabiat gibi gizli ve mâba'dettabiî kuvvet ve sebeplere bağlanıp kalanların ve bunları Rab veyahut Allah'a yaklaşmaya vasıta farz edenlerin hepsi müşterek sayılmaktadırlar.

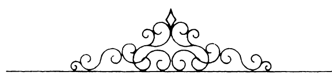
mabadettabiî kuvvetlere ve ruhani cevherlere ülûhiyetten yahud rübubiyet ve halıkıyetten bir hisse vererek onları Allah'a denk veyahut Allah'ın dûnunde ve Allah'a ortak tutmak şirktir.

Bu bakımdan melâike, ruh; cin ve iblis gibi görülemeyen veya gözle görünmeyen mahlûklara veya herhangi bir kuvvete tapmış yahut hiç olmazsa onlara zatî bir kudret ve tesir isnat etmiş olanlar müşriktir. Sanem ve yıldız gibi mahsus ve fizikî şeyleri Allah'a ortak yapan, bu âlemdeki hayırların nur ve yezdandan, şerlerin de zulmet ve Ehrimenden olduğunu söyleyen, Mânûye ve Mezdekîler de böyledir.

Hülâsa, bu âlemde Allah'a fizikî veyahut metafizikî cisim ve kuvvetleri teşrik edenlerin hepsi senevîye sayılır. Çünkü bunlar, bir Allah'a değil, onunla beraber onun ortaklarına da kail bulunuyorlar demektir. Bu ise tevhidin hilâfı olan şirkten başka bir şey değildir.

Müfessirlerden bir kısmının fikirlerine göre bu ayet "Melâike, Allah'ın kızlarıdır." diyenler hakkında nazil olmuş ve melekler göz ile görülemedikleri için onlara cin denilmiştir. Böyle de olsa yine netice birdir. Çünkü, esasen meleklere Allah'ın kızları demek, cevherî bir müşareket iktiza eden tevlid fikri ile Sâbie'nin meleklere ibadet zihniyetiyle ilgilidir.

İbni Abbas'tan bir rivayete göre de ayet, Saffat Sûresindeki «وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا» = Allah ile cin beyninde bir neseb tasavvur ettiler." âyetinin delâleti ile "Hayrın halıkı Allah, şerrin halıkı İblis (Şeytan) diyen zındıklar hakkında nâzil olmuştur. Buna göre ayet, evvela mecus itikadına, sonra da buna benzeyenlerle alâkadar olur. Çünkü mecusîler bu âlemdeki hayırların nurdan, şerlerin de zulmetten olduğunu söylerler. Mecusîler böyle bir ikiliğe kail oldukları cihetle de seneviye namını almışlardır. Binaenaleyh biri hayır mebdei, diğeri şer mebdei olmak üzere iki asla kail olan mecus nasıl müşrik ve zındık sayılıyorsa bunun bir şubesi olan Zerdüştiye, Müzdekiye, Hızmiye, Manuye de böyledir. Onlar da bu âyetlerin umumuna dâhil oldukları gibi Melekleri Allah'a teşrik edenler de dâhildir.

HAK VE SEMAVÎ DİNLERİN MÜMEYYİZ VASIFLARI

- Hak dinin mümeyyiz vasıfları
- Allah'ın vahyine mazhar beşerî bir şahsiyetin tebliğ eylediği ahkâm ve düsturlar şeklinde tecellî eder
- Bir Allah'a iman ve ubudiyet esasına müstenittir
- Maad ve mes'uliyet
- Bütün peygamberlere iman telkin eder
- Vahyi ilâhi eseri olan mukaddes bir kitaba istinat eder
- Vazeylediği umum düsturlar, cemiyetin en mükemmel bir nizam üzere bekasını istihdaf eder
- Tebligatının esasını menfaati âmme kaziyesi teşkil eder
- Meleklere iman
- Allah'tan başkasına teabbüd edilmesini ve tapınılmasını yasak eder, esaslarında akla ve tabiata uymayan bir şey bulunmaz
- Müsavat, kardeşlik ve adâlet esaslarını tesis ederek her türlü itibarî imtiyazları kaldırır.
- Fikir ve muhakemelerimizle bilgilerimizin derecelerini tayin eden mi'yar
- Surî ve tatbikî mantık ve bunları ilk vazedenler
- Dinî mantık; hak dinleri batıl dinlerden ayıran mi'yar
- Dinî düşünceler hakkında bulunduğumuz asrı, geçen asırlardan ayıran vasıflar
- Evvelce imkânsız görülen birçok şeylerin bugün birer hakikat olması
- On sekizinci ve on dokuzuncu asır ilim adamlarının taassubu
- Din tetkiklerinde ilerlemeler
- İlim adamlarının bir asırdan beri insan ruhu üzerinde yaptıkları tecrübelerin neticeleri
- Son asırlarda ilim ve fikir adamları arasındaki dinî ceryanların sebepleri
- Feylesofların dini tabii unvanı ile ortaya attıkları esaslar
- Bunlardan anladıklarımız
- Fikir serbestliği ne kadar ileri giderse gitsin dinsiz yaşamak mümkün olmayacaktır
- İlim ve felsefe adamları din hakkında ne kadar düşünseler peygamberlerin esaslarından başka birşey bulamayacaklardır

Hak dini bâtıl dinlerden ayıran vasıfların başlıcaları şunlardır:

1- En yüksek bir ahlâk ile mümtaz ve nebî, resül (peygamber) unvanı ile mübeccel beşerî bir şahsiyetin Allah'tan vahy-ü ilham ile telakki ve insanlara tebliğ eylediği ahkâm ve düsturlar şeklinde tecelli eder, ki peygamberler lisanile Cenabı Hakk'ın beyan buyurmuş olduğu ahkâmdır.

2- Kâinatta, iradesi mutlak bir kanun olan ve kemal sıfatlarile muttasıf bulunan Vacibül' vücud bir Allah'a iman ve yalnız O'na ubudiyet esasına müsteniddir.

3- Mead ve mesuliyeti uhreviyeyi esas olarak kabul ve buna imanı emreder.

4- Fetanet, emanet, doğruluk ve diğer kemalât ile mümtaz ve mükemmel bazı insanların vahy-ü ilhâm suretile Allah'tan ahkâm telâkki ederek insanlara tebliğ eylemiş olduğuna iman esasını ihtiva eder. Yani Vâcibül' vücudün insanlardan dilediğini peygamberlik mertebesine yükselterek kendi iradelerini onunla tebliğ eylediğini kabul eder.

5- Vahyi ilahi ile peygamber tarafından tebliğ olunduğu tevatüren sabit bulunan ve Halık Teâlâ'nın varlığını, kudretini ve bütün vasıflarını isbat ve amelî, ahlâkî, içtimaî ahkâm ve umdeleri tesis eden mukaddes bir kitaba istinad eder.

6- Dinin umumî düsturları, içtimaî bir heyetin tesisi ve bu cemiyetin en mükemmel bir nizam üzere bekasını istihdaf eder. Yani Cenabı Hak

tarafından münzel olan dinlerde Allah'ın kullarına tebliğatı içtimaî şahsiyetin menfaatlerine tealluk eder. Bu tebliğlerin en hakiki sebeblerini ammenin menfaatleri kaziyesi teşkil eder.

7- Meleklere iman, münzel ve semavî dinlerde bir esastır.

8-Teabbüd, yalnız Vacibül' vücud Allah Teâlâ Hazretleri'ne tazim ve onun emirlerine inkıyad kasdile yapılır. Hakiki Yaradan yalnız O olduğu için O'ndan başkasına ibadet, O'ndan başkasından istianeyi tecviz etmez.

9- Telkin eylediği esaslar; arasında akıl, ilim ve tabiat ile tesadüm edecek bir şey bulunmaz. Çünkü Allah'ın bütün hitabları akladır. Aklı olmayan bir adama hitabat ve teklifatı ilahiye teallûk etmez. Bu bakımdan din aklîdir, onda akla muğayir bir şey olmaz.

10- Cenabı Hak tarafından münzel her dinin içtimaiyatta en büyük işi müsavatı, kardeşliği, adaleti tesis etmek, tarihî ve itibarî her türlü imtiyazları kaldırmaktır. Başka bir tabir ile tabii haklarda her insanın müsavî olduğu esasını vazetmiş olmaktır.

İzah

Makulât için mantık denilen bir âlet, bir kanun, bir mi'yar vardır ki, ona riayet, fikri hatadan muhafaza eder. O kanuna muvafık bir şekilde yapılan fikrî muhakemeler hatadan salim olur. Buna suri mantık deriz. Bunun gibi bilgilerimizin derecelerini tayin etmek, doğrusunu eğrisinden ayırabilmek ve bunları güzelce tensik ve tasnif etmek için de bir menheç vardır ki, ona da amelî yahut tatbikî mantık denir. Bu usul, malumatın iyisini kötüsünü tetkik eden kimseyi görünüşe kapılmaktan, kat'î ve yakinî ilim ile muvakkat bir faraziyeyi ve râcih bir reyi birbirine karıştırmaktan korur. Müşahedelerinde ve bunları tertip, tensik ve düşünerek hülâsa etmekte takip edilmesi lâzım gelen doğru yolu gösterir. Bütün bunlar birinci âlet sayesinde aklın körükörüne gitmekten ve makulâttan olmayan vehim ve hayalleri makulât sanmaktan emin olmasını; ikinci usul ve menheç ile de zan kabilinden olan şeyleri yakinî ilimler mertebesine çıkarmak, bir takım faraziyeleri sabit mütearifeler derecesine yükseltmek gibi bir hataya düşmekten korunmasını temin eder.

Suri mantıkı Aristo[1] vazetmiş ve ondan sonra gelen büyük feylesoflar da bunu ikmal etmişlerdir.

Hususî ve tatbikî mantıkı da İngiliz feylesoflarından Bacon[2] vazetmiştir. Birincisi umumî olduğu halde ikincisi hususidir, her ilme ayrı ayrı kabili tatbiktir. Mademki her ilmin kendisine göre bir menheci vardır, din için de bir menheç lâzımdır. Hak dini, bâtıl dinlerden ayırmak isteyen kimseyi bunları birbirine karıştırmaktan muhafaza eden bir mantık, bir ölçü bulmak icap eder. Herkes istediğini ulu orta söylerse Hak ile batılı ayırmak güçleşir. Bunun esasları, maddeleri daima mevcut olmakla beraber ilmin ve felsefenin hakikî malumat ve doğru nazariyelerde bugün vasıl oduğu merhalede bu mantıkın esasını kurmak için tükenmeyen ayrı bir menba vardır.

İnsaniyetin geçirmiş olduğu devirler içinde dinî olan bu mühim iş için en salâhiyettar itibar olunan bir devir varsa o da içinde yaşamakta olduğumuz şu asırdır. Bunun bir kaç sebebi vardır:

1- Bu asırda ilim; bilinmesi mümkün olan şeylerin nihayetine ermiş (artık bilinecek bir şey kalmamış) manasile değil, fakat meçhullerden bilinmesi mümkün olanlarla bilinmesi mümkün olmayanları tayin etmenin imkânsız olduğunu inkâr etmesi bakımından rüşdünü isbat etmiş sayılabilir. Onun önüne marifet ufukları öyle bir açıldı ki, elde ettiği keşiflerinin çokluğu yüzünden bütün mukarreratını altüst edecek bir şeyin birdenbire zuhur edivermesi beklenir bir hale geldi. Bugün imkânsız gibi görülen bir şeyin yarın hakikat olarak önümüze çıkabileceğini artık kimse inkâr edemez.

2- Aklî ilmin eski gururundan ifakat bulmuş olmasıdır. Bu da şimdi beyan ettiğimiz vechile ilmin rüşdünü ikmal etmiş olmasının bir neticesidir.

İlmî gurur, on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda tahammül edilemeyecek bir raddeye gelmişti. O derecedeki bu âlimler aklı başında bir insanın düşünemeyeceği şeyleri bile düşünüyorlardı. Kendi kanaatlerine uygun olmayan herhangi bir fikri kabul etmekten istinkâf ediyorlar-

---

1 Aristo (322 - 384 K). Trakya Halkidikyas'ında Stagira şehrinde doğmuştur. Makedonya Kralı'nın tabibi Nikomahos'un oğludur.

2 Francis Bacon (1561 -1626) kibar bir İngiliz ailesinin küçük oğludur. Tatbikî mantık, bilgilerimizin derecelerini tayin etmeye ilimlerin tasnifine ve usullerini göstermeye çalışır.

dı. İlim dediklerine muhalif olan her şeyi red ediyorlardı. Bu gururun, daha doğrusu bu cehlin neticesidir ki, meşhur Lavvaziye on sekizinci asırda havanın oksijen ile azottan mürekkep olduğunu tahlil ve tecrübelerine dayanarak ilan edince o zamanın ilim adamları ona en çirkin surette hücum ettiler. "Hava basittir, bunun mürekkep olması tasavvur bile edilemez." diye kıyametleri kopardılar. Halbuki Lavvaziye bunu bir fikir olarak değil, tahlil ve tecrübe ile elde edilmiş bir hakikat diye ilan ediyordu. Yani fizik ilmine mahsus olan menhec ve usul ile bu neticeye vasıl olmuş bulunuyordu. Bunun için Lavvaziye kendisini müdafaa ederek "sözlerinin kabul ve reddi caiz olan bir rey olmayıp ilmî bir surette müşahede edilmesi, göz ile görülmesi mümkün olan ilmî bir tecrübe neticesi olduğunu" ileri sürdü ve zamanındaki ilim adamlarının dikkat nazarlarını bu noktaya çekmeye çalıştı. Böyle iken rub'u asır başlarını çevirip de bu mühim keşfe bakmadılar ve nihayet istemeyerek kabul etmeye mecbur oldular.

Pastör, hayat sahibi mevcutların bizatihi tevellüdü mümkün olmadığını keşf ve ilan ettiği zaman bununla alay ettiler. Pastör şu suretle cevap verdi: "Size felsefî bir meseleyi değil, ilmî bir tecrübeyi arz ediyorum..." Lakin onlar kendi bildiklerine mağrur olarak Pastör'ün ilmî cevaplarına ehemmiyet vermiyorlardı. Bununla beraber nihayet Hakk'ın bâtıla galebesi gibi, muarızları da bu keşfi kabul etmeye mecbur oldular.

O zamanın ilim adamları için kendilerince malûm olmayan, düşüncelerine uygun düşmeyen şeyler, artık imkânsız demekti. İlim ve akıl namına gurur ve cehalet bu derecede idi.

3- Beşer tarihinin yalnız dinî safhasını tetkik etmeye hasrı nefs etmiş olanlar tarafından din tetkikleri, diyebiliriz ki, kemal derecesine erdirilmiştir. Bu sayededir ki mevcut dinlerden bir çoklarının asılları tanınmış ve dinlerin bir kaynaktan çıktığı ve bütün dinlerin aslı şirk ve teaddüdü ilah olmayıp saf ve halis bir tevhid olduğu az çok sabit olmuştur. Esasen Kur'ân-ı Kerim'in takrir etmiş olduğu bu hakikat, başlarında Max Muller olduğu halde büyük müsteşrikler tarafından da tesbit edilmiştir. Bunun gibi semavî kitaplar da tahlil usuliyle tetkik olunmuş ve onların cem ve tedvin seneleri zaptedilmiş, birçoklarının sade asılları değil, bugün mevcut nüshaların me'hezleri olan tercemelerin de zayi olduğu anlaşılmış ve bir kısmının tahrif edilmiş olan yerleri de meydana çıkarılmış ve hatta bunların kimler tarafından yazıldıkları, yazanların şah-

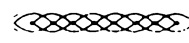
siyetleri, fikir ve düşünceleri ve bunlardan her birlerini takip edenlerin üzerindeki tesirlerinin dereceleri öğrenilmiştir.

4- Bir asırdan beri ilim adamlarının, feylesofların ve fikir cereyanlarını ellerinde tutanların muhtelif ilmî vasıtalar ve insan ruhu üzerinde ilmî tecrübe usulleri ile yapılan tetkikler ve bu hususta ileri sürülen ilmî mütalaaların vermiş olduğu mühim neticeler.

Bu tetkiklerle sabit olmuştur ki, insan, materyalistlerin zannettikleri gibi kuru bir maddeden ibaret mihanikî bir vücut değildir. O, cisim ve ruhtan mürekkep ikilik içinde birlik arz eden bir varlıktır. Yapılan bir çok tecrübeler insanda ruh denilen ve mahiyeti idraki beşerden hariç kalan bir şey vardır. Hatta iddia edildiğine göre bu gözle görülecek, elle tutulacak kadar bariz bir hakikat şeklini almıştır. Bu tecrübeler sayesinde ruhun kendisine mahsus bir cismi olduğu da anlaşıldığı iddia olunmaktadır. İlmî bir şekilde ortaya atılan bu hakikatler, ruhiyyun tarafından esasen kuvvetli bir istinadgâha malik olmayan, materyalistliğin belkemiğini kırmış ve onu bir daha ayağa kalkamayacak surette yere sermiştir. Fikirleri ve akılları maddî felsefenin dar çerçevesile tazyik etmiş ve netice itibarile insanı hayvaniyet derekesine düşüreceği aşikâr bulunmuş olan materyalist felsefeye karşı Allah'ın büyük bir lütuf ve nimeti olarak ruhiyyun felsefesi daha canlı ve daha sağlam bir surette ortaya atılmıştır. Binaenaleyh bugün dinî fikirler, dinî mütalaalar eskiden olduğu gibi karşılanacak değildir. Ruhları öldüren, vicdanları körletmeye çalışan materyalistlik artık ölmüş ve onun yerine ulvî bir ruh meydana çıkmıştır. Ruhun varlığını, ruhun ebediyetini ve kâinatta mutlak bir iradenin hâkimiyetini isbat eden bu felsefe; hiç şüphe yok ki insan kafası için en doğru bir düşünüştür.

5- Son zamanlarda ilerleyen ilmî keşifler, kalplerde hissi dinîyi ikaz eylediği gibi dinin ruhi matlablarını da uyandırdı. Bu keşifler akıllar için öyle ufuklar açtı ki, o sayede akıllar ilimlerin müsbet neticelerine uygun olan ve ruhu, eski usturelerin teşvişinden ve mitolojinin taklid kayıtlarından kurtararak kendi âleminde yükseltmeye yarayan dinî nizamdan bahsetmeye (dinî nizam aramaya) iştiyak gösterdi.

İşte bu değerli iştiyak, on dokuzuncu asır sonlarında Avrupa'da büyük mütefekkirlerden bir çoklarını "dini tabii" unvanı altında ilmî esaslara müstenid bir din vaz etmeye ve bunun için ortaya bir takım esaslar atmaya sevketti. Bir "dini tabii"den bahseden bu mütefekkirler,

bu dinin üssülesası olmak üzere Allah'a ve ruhun beka ve ebediyetine itikad etmek lüzumunu ileri sürüyorlardı. "Dini tabii" dedikleri esaslar, ilmin gerek icmalen ve gerek tafsilen işaret ettiği yüksek edep ve ahlâktan, doğru siyretten ibarettir. Jol Simon ve emsali feylesofların terviç ve müdafaa ettikleri bu din sistemi, aklı başında olanlar tarafından hüsnü kabul görmüş ve bunun taraftarları sayısız miktara baliğ olmuştur. Fakat bu tetkikler, fikrimizce, kendisine mahsus bir menheç ile olmadığı için netice müsmir değildir.

İşte yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız ilmî ve ruhi halet ve zihniyeti göz önünde tutarak diyoruz ki, her ilmin kendine mahsus bir mantığı, bir usulü olduğu gibi din için de bir mantık, bir menheç vardır. Dinî düşüncelerde, dinî tetkiklerde, hakkı batıldan seçmekte hataya düşmemek ve Hakk'a vasıl olabilmek için ona riayet etmek lâzımdır. Bu asrın ruhu, bunu kavramak için kâfi derecede hazırlanmıştır. Filhakika bunun, dinî mantığın, maddelerini teşkil etmesi lâzım gelen ilmî mütearife, zamanın değişmesile değişen şeylerden değildir. Bunlar, insanın zaruri bilgileri dersek mübaleğa etmiş olmayız. Makulâta veyahut an'ane ve tecrübe ilimlerine ait bir hüküm verileceği zaman o hükmü teşkil eden unsurlar nasıl göz önünde tutulmak icap eder ve her ilmin kendisine mahsus usulüne riayet nasıl lâzım gelirse din hakkında fikir ve mütalaa yürütür, dinlerin hak ve bâtıl olanlarını yekdiğerinden ayırmak isterken de bu maddelerin gözönüne alınmaları lâzımdır.

Şimdi bu hususî ölçü için lâzım gelen maddeleri ve asılları izah edelim: Evvela, din denildiği zaman hatıra iki mefhum gelir:

a- Sabit bir hakikatin ifadesi olmak,

b- Bâtıl ve uydurma bir vehmin ifadesi olmak.

İkinci şık ilmen kabul edilemez. Eğer böyle olsaydı yalancı mabutların, mugalatacı insanların sayıları nisbetinde dinin de çok olması ve bu dinler arasında hiçbir ayniyet, hiçbir "ciheti vahdet = birlik noktası" bulunmaması lâzım gelirdi. Halbuki meselenin böyle olmadığı derin incelemelerle sabittir. Çünkü büyük peygamberlerden birine mensup olan büyük dinlerin, her birine aid zamanî ve mekânî hususiyetlere dayanan fer'î tecelliyattan sarfı nazar edilirse, hepsinin umumiyetle sabit bir hakikati ifade ettikleri ve bu hakikatin bütün dinlerde müşterek olduğu görülür. Binaenaleyh hak din, uydurma bir vehmin mahsulü ol-

mayıp sabit ve ezelî bir hakikatin ifadesidir. Tarihin peygamber unvanı ile tebcil eylediği yüksek şahsiyetler ancak, kendi zamanlarına göre, bu hakikate tercüman olmuşlardır.

Şu halde: "**Hak din, bir nebînin Allah'tan vahy-ü ilham suretile telâkki ve beşeriyyete tebliğ eylediği ahkâm ve düsturlar şeklinde tecelli eder.**"

Bu madde esas olarak kabul edilmedikçe bu mesele üzerinde yürütülecek mütalaa ve yapılacak tetkikler de faydasızdır. Evvela bu maddenin bir mütearife olarak kabuli zaruridir. Bu maddenin kabuli ise üç hakikati tazammun eder: "Allah, peygamber ve Allah ile peygamber arasındaki rabıta ve münasebet, yani vahy"

Filhakika, şimdi işaret olunduğu üzere, din denildiği zaman ilk önce hatıra gelen şey -yapınız, yapmayınız; bu iyidir, şu kötüdür gibi- bir takım emirleri ve nehiyleri muhtevî bir sistem ve o sistemi beşeriyete Allah namına tebliğ eden bir şahsiyetttir. Bu sistem insana, gerek Allah'ın bir kulu olması ve gerek diğer insanlarla birlikte yaşamak mecburiyetinde bulunması bakımından, birtakım mükellefiyet ve vazife tahmil edeceği cihetle buna karşı bir mesuliyeti de mutezammin olması lâzımdır ki o da vazifenin kuvvei müeyyidesidir. Binaenaleyh Hak din denildiği zaman bunun iki çeşit hakikati ihtiva etmesi lâzımdır:

a) İman ve itikat mevzuu olan ve mahiyeti bakımından zaman ve mekânın tesirlerinden hariç olup hiç değişmemesi icap eden hakikatler; Vacibül vücud bir Allah'a ve her şey O'nun iradesile vücude geldiğine, ahiret gününe, nübüvvete (peygamberliğe) iman gibi.

b) İnsanın Allah'a ve O'nun yarattıklarına karşı vazifelerini tayin eden esaslarla her günkü beşerî hâdiselerle alâkalı olan esaslar. Birinci şık, Allah'a tazim ve Allah'ın emirlerine itaat maksadile yapılan teabbüdî merasim. İkinci şık da aklî ve medenî tekâmülü hazırlayan ictimaiyattır. Din, bu ikinci şıkka aid hâdiselerle alâkalı kısmın sadece hututu umumiyelerini tayin edip hususî seyirlerini ilmî içtihada tevdi eyler. Bütün dinlerin müşterek oldukları ve her dinde aynı olması lâzım gelen ancak birinci kısım, yani itikad kısmı ile diğerlerinin de aslıdır.

Kur'an, bütün peygamberlerin bu esasları tebliğ eylediklerini haber verdiği gibi eski milletlerin tarihleri, onların bıraktıkları eserler de buna delâlet etmektedir.

Bunun içindir ki din denildiği zaman her şeyden evvel hatıra gelen, bir Allah'tır. Allah'sız din olmaz. Binaenaleyh herhangi mevcut bir din sisteminin hak vasfını kazanabilmesi için esas ve birinci şart, Allah Teâlâ tarafından vaz'edilmiş olması ve Allah'ın birliğini ve diğer sıfatlarını ve kâinatta O'nun iradesinin mutlak surette hâkim olduğuna imanı telkin ve talim etmiş olması lâzımdır. Başka bir tabir ile hak din, ancak Hakk'ın dinidir. Allah'tan olmayan ve Allah'ın birliği esasını talim etmeyen bir sistem hak din vasfını, esasında haiz olsa bile, sonradan kaybetmiş demektir.

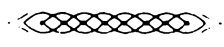
Öyle ise nazarı dikkata alınması lâzım olan ikinci madde şudur:

"Hak din, kâinatta iradesi mutlak bir kanun olan ve kemal sıfatlari ile muttasıf bulunan Vacibül vücud bir Allah'a iman ve ubudiyet esasına müsteniddir."

Bu, esas itibarile hak dinin birinci şartı demektir. Çünkü din Allah ile, dindarlık da Allah'a iman ve ubudiyetle (Allah'ın kulu olduğunu itiraf etmekle) başlar. Bunsuz ne din, ne de dindarlık tahakkuk etmez.

Üçüncü şart, ki esas itibarile ikinci demektir, "*mead ve mesuliyeti uhreviyeye imandır.*" Kemal sıfatlarile muttasıf bir Allah'a iman, ahirete iman ile tekemmül eder. Çünkü Allah'ın âdil, rahman ve rahîm sıfatları tamamile burada tecelli edecektir. Binaenaleyh hak bir dinin, ahirete iman esasını da telkin ve talim etmesi lâzımdır. Bunu sarih ve açık olarak talim etmemiş ve esasları arasına almamış olan bir din sistemi, hak ve Hakk'ın değildir.

Hak din, Hakk'ın dini, yani Allah'tan vahy-ü ilham suretile telâkki ve beşeriyete tebliğ olunan ahkâm ve düsturlardan ibaret olunca bunu tebliğ eden beşerî şahsiyete, yani onun bu vazifesine iman etmek de vâciptir. Aynı zamanda bu yüksek şahsiyetlerin fetanet, (akıl ve zekâ sahibi olmak) doğruluk, emanet (sözlerine işlerine tamamile emin olunabilmek, her hususta emniyet edilir olmak) gibi yüksek vasıflarla mütehallık bulunduklarına iman etmek de lâzımdır. Bunlar Allah'ın şanına layık olmayan, ahlâk düsturlarına ve dinî hükümlere muğayir, insanlarca menfur kötü haller irtikâp etmekten masun ve ma'sumdurlar. Binaenaleyh bunu esas olarak kabul ve ilan etmeyen ve bunlara layık oldukları yüksek mevkii vermeyen bir din, hak vasfını ihraz edemez. Şu halde dördüncü madde: "**fetanet, emanet, doğruluk ve diğer kemalât**

ile mümtaz ve Vacibül vücudün vahy ve ilhamına mazhar bir şahsiyetin risalet ve Allah'ın kanunlarını tebliğ vazifelerine ve bunların günah ve meâsiden uzak bulunmalarına iman"dır.

Filhakika, din ve ahlâk hususunda sözleri ve işleri ile bir ümmetin muktedası ve şefi olan ve Allah tarafından müeyyed bulunan adamların en yüksek vasıflarla muttasıf ve kötü huylardan uzak olmaları, hiç şüphe yok ki, pek tabii ve mantıkîdir. Peygamberlik makamı lâyikile anlaşıldıktan sonra herhangi bir peygambere-hâşâ-böyle bir kötülük isnad etmek mümkün değildir.

Halbuki, Musevîler ve İsevîlerce mukaddes kitaplardan sayılan kitaplarda enbiya hakkında birçok isnadlar görülmektedir. Hazreti Musâ bir dereceye kadar istisna edildiği halde diğer peygamberler hakkında nefreti mucib ahlâkan ve dinen menhi, birtakım günah ve meâsi sayılmakta ve bunlara ait garip kıssa ve hikâyeler derc olunmaktadır. İşte bunlar, o kitapların kudsiyetini ihlâl ve o kitaplara tahrif eli girmiş olduğunu isbat eden en açık vesikalardır. Aynı zamanda herhangi bir peygamber hakkında böyle bir şey kabul etmek peygambere iman esasına da muğayirdir. Semavî ve Hak dinde böyle bir şeyin bulunmaması gayet tabii, aklî ve mantıkîdir.

Demek ki bir dinin hak vasfını ihraz edebilmesi için onu en yüksek bir ahlâk ile mümtaz ve nebî unvanı ile mübeccel, günah ve meâsiyden masun bir şahsiyetin Allah namına tebliğ etmiş olması da şarttır. Allahsız din olmadığı gibi, peygambersiz de hak bir din olamaz. Bu şartı haiz olmayan bir sistem, eğer din unvanı verilmiş ise, hak din değil uydurma bir şeydir.

Birinci şartı haiz olmayan, yani Vacibül vücud bir Allah'a istinad etmeyen bir sistem, şimdi söylediğimiz gibi din değildir. Allah kabul edildikten sonra peygamberin ve ahiretin kabul edilmemesi netice itibarile Allah'ı da inkâr etmek demektir. Zira kemal sıfatlarından mücerret bir Allah, manasız bir şeydir. Emri ve nehyi olmayan bir Allah'ın varlığı ile yokluğu müsavidir. Kemal sıfatlarile muttasıf bir Allah'ı ve bunun levazımından olan ahireti kabul ettiği halde bir peygamberi kabul etmemek de sarih bir tenakuzdur. Aynı zamanda tarihi de inkâr etmek demektir. Çünkü nebî namile tebcil olunan zevat, tarihî birer şahsiyettir. Hem de sihirbaz ve kâhinlerle, feylesof ve cihangir hükümdarlarla mukayese edilemeyecek derecede yüksek ve her birisi tarihî birer harika, içtimaî

birer müessese yaratmış olan şahsiyetlerdir. Bunlara mensup müesseseleri kabul edip de bunların Allah'tan ahkâm telâkki edeceklerine inanmamak mantıkî bir hareket sayılmaz. Bu bakımdan on sekizinci ve on dokuzuncu asır feylesoflarından bazılarının "dini tabii" unvanı altında uydurmaya çalıştıkları şey, hissedilen zaruri bir ihtiyaçın mevludu olmakla beraber, bir din olmaktan ziyade kendi arzu ve teşehhilerile uydurulmuş bir sistemdir ve tarihi inkâr ile beraber sarih bir tenakuzu da ihtiva etmektedir.[3]

"Hak din mukaddes bir kitaba müstenittir."

Allah, peygamber, ahiret esaslarını telkin eden bir dinin vahyi ilahi olan mukaddes bir kitaba istinat edeceği de tabii ve mantıkîdir. Çünkü, Allah'ın kelâm sıfatı ile muttasıf olması onun peygamberleri vasıtasile kullarına birtakım ahkâm ve düsturlar telkin edeceğini mütezammindir. Bunların heyeti mecmuası kitaptır. Her nebînin bir kitabı olmayabilirse de, diğer bir peygamberin kitabı ile amel etmekle mükelleftir. Bunun için esasında hak olan her din, mukaddes bir kitaba istinad eylemektedir. Bu kitap dinin istinadgâhıdır. Peygamberin Allah'tan vahy ve ilham suretile telâkki ve insanlara tebliğ eylediği mutekadat, ibadat, ahlâk ve içtimaiyata aid ahkâm ve düsturların mecmuudur. Şu halde bunun o peygamber tarafından insanlara tebliğ edilmiş olması tevatüren, yani hilâfına hiçbir ihtimal verilmeyecek surette, sabit olması şarttır. Tevatür yolile peygambere kadar ulaşmayan bir kitabın nisbetinde şüphe olacağından böyle bir kitap mukaddes ve münzel sayılamaz ve buna dayanan bir din de "hak" vasfını ihraz edemez.

Filhakika Animizm, Fetişizm, Totemizm gibi ruhilik itikadının en aşağı derekesinde bulunan kavimlerde ne bir din nâşiri, ne de mukaddes bir kitap görülmez. Mısırlılar ve Gildanîler gibi putperestlikte pek ziyade ileri gitmiş olanlarda da böyle bir şey görülmemektedir. Eski Yunanlarda da bunlara tesadüf edilmemektedir. Gerçi Yunanistan'da bir çok feylesof isimleri ve bunlara mensup kitaplar varsa da bunlar din nâşiri olmayıp birer feylesof, kitapları da hikmî ve felsefî eserlerdir.

Çin, Hint ve eski İranlılar ile Japonya'da mukaddes kitaplar namına bazı âsâra tesadüf ediliyorsa da bunlar da semavî ve münzel kitaplardan

---

3 Hak dinin buraya kadar söylediğimiz esas şartları ve vasıfları 27-34 üncü sahifelerde de geçtiği cihetle bu kadarla bırakmayı münasip görüyoruz. Bu bahisle birlikte o dersin tekrar okunması çok faydalı olur.

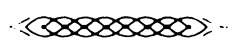
olmayıp Zerdüşt, Konfiçyüs, Budda gibi zevatın kendi eserleri sayılmaktadır. Şu kadar ki bunların içinde ilâhiyata, dinî ve ahlâkî şeylere ait bahisler olduğu için o milletlerce bunlara mukaddes kitaplar nazarile bakılmaktadır. Şu halde bu mezhepler tam manasile ve şeraiti câmi bir surette mukaddes bir kitaba malik değillerdir.

Semavî ve münzel dinlerin büyüklerinden biri sayılan dini Musa'ya ait mukaddes kitap Tevrat'tır. Musevîlere göre bu, yirmi dört adettir. Nasarâ kilisesi buna "Ahdi atik" namını verir ve bunların sayısını altmışa kadar çıkarır. Biz bunların ilmî mahiyetlerini ileride (ikinci ciltte, Kitaplara iman bahsinde) uzun uzadıya izah edeceğiz. Burada şu kadarını söyleyelim ki, bunlardan bir çoklarının vahyi ilahi eseri olması veyahut insanlar tarafından yazılmış bulunması bugün dahi münakaşa edilmektedir.

Kur'an'ın bahseylediği Tevrat, bunlardan beş tanesini muhtevi olup Hazreti Musa'ya nisbet edilen [Esfari hamse]dir. Halbuki bugün elde bulunan bu beş sifirde Hazreti Musâ'nın irtihalinden sonraki vukuat da zikrolunmaktadır. Bu gibi daha bir çok garabetlerle beraber tarihî vusuk için aranılan mahfuzat ve mektubat nevinden mazbut ve mütevatir bir an'ane de yoktur. İşte bunun içindir ki, elde bulunan Tevrat, Hazreti Musa'ya vahyedilmiş olan Tevrat'ın aynı olarak kabul edilemez. Bunun nasıl ve ne gibi âmiller ile tahrif edildiğini ileride uzun uzadıya izah edeceğiz.

(İncil)lere gelince, Hazreti İsa'ya mensup olmak üzere İncil namında semavî bir kitap olmak lâzım ise de ortada öyle bir kitap yoktur. Adetleri yüzlere vardırılmış olan nüshaların her biri enbiyadan olmayan kimseler tarafından yazılmış şeylerdir. Bugün kiliselerce muteber olan dört İncil'in muharrirleri de bellidir. Hülâsa, Nasarâ kilisesince Ahdi Cedid denilen ve Hristiyanlığın mukaddes kitabı sayılan bu kitaplar da vüsuku tarihî için aranılan şartları haiz değildir.

Müslümanlığın istinat eylediği Kur'an-ı Kerim'e gelince, dinler tarihini garazdan salim bir fikir ile tetkik edenler görürler ki, tarihî vesikalara ait şartları câmi olan biricik "Mukaddes kitap" ancak Kur'an-ı Kerim'dir. Hiçbir münkir, hiçbir mutaarrız Kur'an-ı Kerim'i Hazreti Muhammed'den başka bir kimseye isnad ve izafe edemez. Kur'an'ın vahyi ilahi olarak Hazreti Muhammed tarafından tebliğ edilmiş olduğunu tarihleri mazbut binlerce ashap tevatür tarikile nakletmiş ve bu tevatür

yüz binlerle, milyonlarla insanlar tarafından zamanımıza kadar devam ettirilmiştir. Kur'an'ın ayetleri ve sureleri nâzil oldukça Peygamberimiz Efendimiz okur, vahy kâtiplerine yazdırır ve ezberletirdi. Böylece her ayet sıra ile yazılmış ve yüzlerce, binlerce insan tarafından ezber edilmiş ve bunların hepsi Peygamber Efendimizden nasıl işitmişlerse öylece nakletmişlerdir. Peygamber Efendimizin sağlığında hem yazılmış, hem de ezber edilmiş olduğundan bir tek kelimesinin bile değişmesine imkân yoktur. O günden bugüne kadar da yüz binlerce hafız Kur'an'ı ezber okumaktadırlar. Bugün de, Allah'a çok şükür, binlerce hafız vardır. Onu, peygamber, Allah'tan aldığı gibi yanında bulunanlara söylemiş, onlar da işittikleri gibi tesbit ve hıfz etmişlerdir. Binaenaleyh Kur'an'ın en kısa bir âyetini dahi, Hazreti Muhammed'den başka bir yere nisbet etmek mümkün değildir. İşte hak bir dinin böyle mukaddes bir kitaba istinat etmesi de lâzımdır. Görülüyor ki, esasları birer mukaddes kitaba dayanan semavî ve ilahi dinlerin hepsi esasen bu şartları haiz olmakla beraber bugün "İslâm Dini"nden başka dinlerin, gerek akaidinde, gerek teferruatında bu esaslara muğayir ve bunları tekzip eden bazı halât mevcuttur. Bu bakımdan bugün hak din için aranılan bütün şartları câmi olan dinin, İslâm dini olduğunu tereddütsüz söyleyebiliriz.[4] İslâm'ın, istinad eylediği mukaddes kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an; İslâm itikadını, İslâm ahlâkını, İslâm ibadetini, İslâm içtimaiyatını en açık ve metin bir surette izah ve bu hususta kanunlar vazeden yegane mukaddes kitaptır.

Herkesin teslim edeceği bir hakikattir ki, kâinat dediğimiz şu varlık, bir mecmuai havadistir, bir illet ve malûl, sebep ve müsebbebat silsilesidir. Bu âlemin hakikati zatiyesi bilinemiyor. Ancak görebildiğimiz bu hâdisat mecmuunun tabii kuvvetler, içtimaî âmiller ve ahlâkî müessirler şekillerinde muhtelif unvanlarla bir takım kuvvetlere raptediyoruz. Bununla beraber tabii hâdiselerden ancak bir kısmının hususî kanunları ve sabit nisbetleri tayin olunmuş ise de geriye kalan nihayetsiz hâdisat ulûm ve fününun hududu haricinde kalmıştır.

İşte semavî ve ilahi dinler de tenezzülâtı rahmaniyeye vasıta olan bir nevi varlığı (melekler) unvanı ile tesbit etmiş ve meleklere imanı dinin erkânı esasiyesinden saymıştır. Binaenaleyh Hak dinde melek itikadı mevcuttur.

---

4 «هُوَ الَّذِى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

Ubudiyet; yaratanın büyüklüğünü itiraf ve O'na karşı kendi kulluğunu, tazim ve şükran hislerini izhar etmektir. Bir insan için bu, sadece bir kulluk vazifesidir. Binaenaleyh bu vazifenin esası ihlâs ile tazimdir. Ulûhiyet makamının yüksekliği ile kulluk mertebesi düşünülünce ubudiyet ve emre itaat vazifesinde ihlâs ve tazimden başka bir şey hatıra gelmemek lâzımdır. Ubudiyet vazifesini bu suretle yapmak en yüksek bir fazilet olmakla beraber bunu yaparken insanda, vazifesini yapanlara hâs olan bir inşirah ve ümit olacağı gibi kendisinden istenen vazifeyi tam yapamamak korkusu da vardır ki, bu da daima mesuliyet fikri üzere bulunmak demektir. Bunların bulunması ihlâs ve tazimi ihlâl etmez. Ancak, Allah'a hâs olan ubudiyet vazifesine başkalarını da teşrik etmek, bununla başkalarının da feyz ve yardımını istemek, Allah ile kendi arasına bir takım vasıtalar koymak caiz değildir. Binaenaleyh hak dinde taabbüdî merasim yalnız Allahadır ve Allah'a tazim ve Allah'ın emirlerine inkıyadı istihdaf eder.

Geçen bahislerde de izah edildiği gibi, dinin menşei vahy ve nübüvvettir. Bununla beraber din, akla ve garibeye dayanır. Çünkü insan, Allah'ı bilmek ve ikrar etmek istidadı ile doğar. Din hissi insanda fıtrîdir. İnsanın kendisini duyması ve tanıması nasıl bedihî bir şuur ise, Allah'ı bilmesi de bu şuur ile birlikte nefsinde mütehakkık bir bilgidir. Ancak bu bilgi, nefsinde gizli olup hariçten bir ihtar ve tenbihe muhtaçtır. Peygamberlerin vazifeleri bu ihtar ve tenbih ile insanları Hakk'a çevirmek ve Hak'tan geleni duymalarını temin etmektir. Şu halde beşerin dinî, hukukî, medenî ve içtimaî mebde ve menşei kendisinde garizî olan akıl ve basirettir. Vahiy ve nübüvvet ise bunların inkişaf mebdeidir. Demek ki vahiy ve akıl, dinin iki menşei oluyor. İşte bunun içindir ki, hak dinde akla ve müsbet ilime muhalif ve onlarla tenakuz teşkil edecek bir esas ve hüküm bulunamaz.

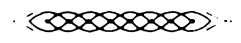
İnsanların hepsi insanlık bakımından kardaştır ve müsavi haklara malik olarak doğmuşlardır. İnsanların birbirine karşı bir tefevvuk ve rüchanları varsa o da cinsleri, dilleri, vatanları ve renkleri cihetinden değil, ancak edebî ve ilmî ve ahlâkî meziyetleri ve melekâti akliyeleri bakımındandır. Binaenaleyh insanların hayattaki vazifeleri kendi yaşamaları için başkalarının hayatını güçleştirmek, başkalarını kendisine köle yapmak ve zaifleri boğmaya çalışmak değil, belki herkesin kendisi gibi ve tabii haklara malik olarak doğduğunu kabul edip hep birlik-

te hayatın güçlüklerini yenmeye ve yaşama tarzını kolaylaştırmaya çalışmaktır. Yaşamak, hürriyet, temellük ve tasarruf, başkalarile müsavi olmak hakları bilâ istisna her insan için tabii bir haktır. Hak olan her din, beşerin tabii olan bu haklarına hürmetkâr olmakla kalmayarak her birisi için zâmin hükümler ve müeyyideler de vazeder.

Çok mühim gördüğümüz bu noktayı da biraz izah edelim:

Sabit bir hakikattir ki, bütün insanlar bir ana ile bir babadan doğmuşlar ve bunlardan üremişlerdir. Semavî kitaplar ile beraber her türlü araştırmalar da bunu teyit etmektedir. Aksini iddia etmek hiçbir vechile isbat edilemeyen merdud bir faraziyedir. İnsanlar, şüphe yok ki, ilk önce bir cemaat halinde ve bir mahalde oturuyorlardı. Bunlar çoğalmaya ve oturdukları yer kendilerine dar gelmeye başlayınca pek tabii olarak cemaatler halinde başka yerlere gitmeye başladılar. Çoğaldıkça merkezden ayrıldılar ve ayrıldıkça ilk vatandan uzaklaştılar. Bu suretle merkezden muhite doğru genişliye genişliye yer yüzünü doldurdular. Bir ana ile bir babadan doğmuş olan insanların muhtelif kabileler, muhtelif milletler halinde yeryüzüne yayılmalarının ve yer yüzünü doldurmalarının tabii sebebleri bu olacaktır. Aslında bir ana ile bir babanın evlatları olan insanlar arasında muhtelif diller meydan almasının, renklerin başka başka olmasının da bir takım sebepleri vardır ki burada onları izaha lüzum görmüyoruz. Fakat şurası da muhakkaktır ki, bir ana ile bir babadan türeyen insanların birbirinden çok uzaklarda yaşaması, renkleri ve dilleri ayrı ayrı olması hak noktasından bunlar için bir imtiyaz teşkil edemez. Mademki hepsi insandır, hepsinin aynı tabii haklara malik olması lâzımdır. Bu haklar insanın zatî sıfatlarından olduğu içindir ki bunlara tecavüz etmek isteyen ve bunlarla tezad teşkil eden her şeye insan isyan eder. Tabiî haklarından mahrum, kuvvetlerinin ve hayatî menbalarının, diğer hayvanların kuvvetleri gibi istismar edildiğini, dünyada çektiği meşakkat nisbetinde hayatî ihtiyaç ve levazımını elde etmeye imkân verilmediğini gören insan cemiyetten nefretle ayrılır ve öyle bir cemiyette yaşamaktansa ölmeyi tercih eder. Yekdiğeriyle kardeş olan insanların birbirlerile boğazlaşmalarının en büyük sebebi tabii haklara riayet edilmeyerek imtiyaz peşinde koşmaları, kavilerin zaifleri esir gibi kullanmak istemeleri değil midir? Yekdiğerine kardeş muamelesi yapmak, her insanın ve her milletin tabii haklarına hürmet etmek insanî bir vecîbe olduğu halde bugün medenî olduklarını iddia eden bir

çok milletlerde aksi halin zuhur etmiş olması insanların birbirlerile kardeş olduğuna ve kardeşçe yaşayarak yekdiğerine yardımda bulunmanın en büyük fazilet olmasına mani değildir.

İnsanların bir kardeş gibi yaşamalarının bu dünyada mümkün olup olmadığının mucibi münakaşa olması bunun asaletine ve en büyük fazilet olmasına asla zarar vermez. Çünkü bunun asrı hazırda mümkün olmaması insanların nefislerinde imtiyaz, başkasına tecavüz, hodgâmlık ve hissiyatın sönmesinden ibaret olan cahiliyet kirleri bulunduğundandır. Ahlâk âlimleri bu sıfatların, uzun zamanlardan ve bir çok edebî tavırlar geçirdikten sonra olsa dahi, tedavisi ve zevili mümkün olan ruhi hastalıklar olduğuna işaret etmektedirler.

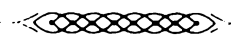
Bundan başka insanlık âleminde ve bugün dahi bir çok fertler vardır ki ahlâkî yükseklikte mümtaz bir derece ihraz etmişlerdir. Bu fertler için mümkün olan şeyler, birçok zaman sonra da olsa diğer insanlar için de mümkündür.

Bu mütalaalardan biz şu neticeyi elde ediyoruz: Mademki din insanı bizatihi hayır ve saadete sevk eden ilahi bir kanundur. Şu halde bu kanun insanın bütün haklarını ve bunların başında gelen "yaşamak, hürriyet, milkiyet ve tasarruf gibi tabii haklarda her insanın müsavi olduğunu" zâmin olmak gerektir. Din mantığının esas maddelerinden biri de işte budur.

Edyanı münzelenin hepsinde mevcut olması lâzım gelen bu esas, en sarih ve kat'i şeklini İslâm'da bulmuştur. İnsanların bu haklarını temin için Avrupa'da hukuku beşer beyannamesi neşredilmek zarureti hissedilmezden bin üç yüz sene evvel Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) tarafından bir dini umumî olmak üzere beşeriyete tebliğ edilmiş olan İslâm dini bunları bütün cihana ilan etmiş bulunuyordu. Binaenaleyh hak bir din olan Müslümanlık, aynı zamanda tabii, insanî, ve cihanşümul bir dindir. Avrupa feylesoflarının hülyalarını hakikat sahasına çıkaracak mebadî ancak İslâm'ın on üç asır evvel ilan etmiş olduğu mebdelerdir.

Din, aklî ve fitrî bir garizedir

Evvelki bahislerde de izah ettiğimiz vechile, milletlerin ustûrelerini tetkik edenler dinsiz hiçbir millete tesadüf etmemişlerdir. Bundan dolayı insanda hem tedeyyün mefhumu hem tedeyyün ihtisası garizîsinin fıtrî ve cibillî olduğuna hükmetmişlerdir. Kendilerinde kâhinler ve hey-

keller gibi teferruata tesadüf edilemeyen bazı iptidaî kavimlerde bunun bulunmadığını söylemek bir zan ve hatadır. Filhakika insanların medeniyet derecesi ne olursa olsun hiçbir vakit dinsiz yaşamadıkları ispat olunmuştur. Taş devrinde yaşayanların da bir dini vardır. Tedeyyünün ve yüce bir kudretin varlığı hakkındaki itikadın umumî olması birçok ilim adamlarınca da kabul edilmiştir. S. Düfism "Tecrübî ruhiyat tarihi = Histoire duspritualisme Expérimental " adlı kitabında şöyle diyor; "Bilinmesi ve dikkat edilmesi lâzım gelen nokta bu akidenin, iptidaî milletlerin hepsinde umumî denecek derecede olmasıdır. Daha doğrusu bu akidenin, yekdiğerile ittisal peyda etmeleri tasavvur edilemeyen bütün milletlerde mevcut ve umumî olmasıdır."

İlim adamlarını asıl hayrette bırakan cihet, bu akidenin iptidaî milletlerin hepsinde tenzihin en yüksek derecesine çıkmış bir surette bulunmasıdır. Çünkü bu, onların çok basit ve iptidaî olan muhakemelerile erişemeyecekleri bir derecedir. İptidaî kavimlerin bu akideleri, son asır âlimlerinin varabildikleri ilmî neticeye tevafuk etmesinin ehemmiyeti büyüktür.

Bu ilk akide hakkında deliller:

Bugün varlığın illetini araştırmakta ilmin vâsıl olduğu bir gaye itibar olunan bu akide üzerinde bütün iptidaî cemaatlerin tesadüf eseri olarak toplanmış olmalarını kabul etmek imkânsızdır.

Bu akide, fikren en yüksek bir feylesofun varlığı icad eden kudreti ulya hakkındaki itikadından farklı değildir. Feylesof o kudreti her türlü halk ve ibdaın mucidi, kevn ve fesat âleminde cereyan eden bütün hareket ve sükûnun illeti diye kabul eder. Bu hususta iptidaî kavimlerden fazla olan bir şey varsa o da o illetin ezelî ve ebedî olduğunu, akıl ve havas ile o kudretin künhünün bilinemeyeceğini, onun her şeyi muhit bulunduğunu, her mevcudun ondan sudur edip yine ona müntehi olacağını söylemeleridir. Maamafih, bütün bunlar, lâfız güzelliklerinden, süslü sözlerden ibaret olup tahkik sahasının genişlemesile husule gelmiştir. Bu yolda söylenmesi mümkün ne kadar şey varsa bunların hiçbiri iptidaî cemaatlerin akidesi üzerine fazla bir şey ifade etmez.

Hülâsa, tedeyyün insanda garizî ve umumîdir. Yekdiğerile temasta bulunmaları ihtimali düşünülmeyen cemaatlerde ve insan ilminin erişemeyeceği zamanlarda ve iptidaî kavimlerde dahi bu akidenin mevcut

olması garizî ve umumî olmasının en büyük delillerinden sayılabilir. Çünkü fikirler, bilhassa iptidaî fikirler varlığın illetini araştırmaya kalkıştıkları zaman tenzih ve ulüvde gaye itibar olunan ve bizzat ilmin son asırda elde etmekle iftihar duyduğu bir esasa vasıl olmuş bulunmaları nasıl tasavvur olunabilir?

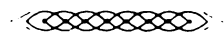
Maamafih insanın bu akideye iman ile meftur olması ister aklî garîze sevkile olsun, isterse varlık hakkında ilk tefekküründe insanın aklı, herhangi bir mitolojinin sureti zihniye ile kirlenmesinden mukaddem oraya sevk etmiş bulunsun; her ikisi de birdir.

Mademki tedeyyün, insanda fıtrî, aklî ve garizîdir. Şu halde bunu böylece kabul eden ve insanın, bu garize ile doğduğunu ve hatta asıl dinin bu olduğunu ve her insanın fitrî olan bu garizeye dönmesini talim eden bir din; tabii, fıtrî ve umumî din olmak lâzımdır. Varmak istediğimiz netice de işte budur. Bu, aynı zamanda hak dinin de esaslı vasıflarındandır.

Son asırlarda mütefekkirler tarafından hissedilen din ihtiyacı ve ilmî esaslarla tayin edilmek istenen dinin Müslümanlığa tatbiki,

Yukarılarda da işaret ettiğimiz vechile, ilim ile hakikî din arasında hiçbir vakit niza olamaz. Çünkü nihayet her ikisi de bir kaynaktan demektir. Binaenaleyh ilim ve din münazeası demek katiyen yanlıştır. Niza bunlar arasında değil, kendilerine din ve ilim babaları süsünü vermiş olanlar arasında vukua gelmiştir ve böyle olmak da mantıkîdir.

Filhakika, ilim adamları orta asır boyunca Avrupa'da papalardan öyle zahmetler çektiler ki, bunun bir benzeri beşer tarihinde hiç geçmemiştir. İlim ve fen adamlarını, papazlarca kilise akidelerine muhalif görülen kanaatlerinden dolayı, muhakeme etmek için hususî mahkemeler tesis edildi. Birçok ilim adamı ateşte yakıldı. Bu suretle bütün kurunu vüsta boyunca, yüksek zekâ sahiplerinden binlercesi telef edildi. Bu hususta protestanlık katoliklikten daha az yapmadı. Maamafih ilim adamlarına yapılan bu derece feci ve acıklı işkenceler onları yollarından çevirmedi. Nihayet Avrupa'da din adamlarının sultası zayıfladı. İlim muzaffer olarak ortaya çıkınca ilk düşüncesi papazlardan çekmiş olduğu zahmetlerin fecaatini göz önünde tutarak onlarla birlikte mukaddes saydıkları akidelerini de gözden düşürmek oldu. İlim adamları kendilerini bu gayeye götüren her çareye tevessül ettiler ve bu işi insanlar arasında

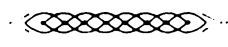

tamime çalıştılar. Bundan dolayı bütün insan tabakaları arasında dinsizlik o derece intişar etti ki, dindarlık cehalet alâmeti sayılmaya haşladı. Kendilerine din hâmisi süsü verenlerin ilme karşı irtikâp ettikleri bu cinayetlere, din namına yaptıkları zulum ve itisaflara ve Hristiyanlığın almış olduğu hurafi şekillere karşı ayaklanmış olan ilim adamları bir kere muzaffer olduktan sonra evvelkilerin düştükleri hatalara, ifrat ve tefrite kendileri de düştüler. Hurafeleri ortadan kaldırmak, papazlara hücum etmek isterken bizzat dinin kendisine de tecavüz ettiler. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesine bürünerek dine karşı yaptıkları taarruzları son derece ileri götürüp din ve mutekadat namına ne varsa hepsini baltaladılar ve böylelikle halkı dinden tamamile soğuttular. Halbuki bunlar için en doğru yol, din ve itikadların sağlam cihetlerini ayırıp halkı oraya sevketmekti. Fakat iş böyle olmadı. Hak ve bâtıl ne varsa hepsi terk olundu. Bunun üzerine herkes kendisine mahsus bir mezhep icat ederek ona göre harekete başladı.

Hristiyanlığa ve ruhban sınıfına karşı vukubulan mücadelenin netice itibarile din ve itikada da geçmesi yüzünden Fransa'da o zaman muhtelif fırka ve mezhebler çıkarak bunlar millî mevcudiyetin esasını sarsacak, devletin bünyanını altüst edecek bir şekil aldı. İlim ve din münazeası bir müddet böylece devam ettikten sonra bir sükûn ve itidal devri geldi. Dinsizliğin, kalblerin iman nurundan mahrum kalmasının tevlid ettiği bu karışıklıklar artık düşünülmeye başladı. Bu devirde ilim adamlarının ileri gelenleri dini ciddi bir surette tetkik ve tahkika koyuldular ve neticede dinin insanda muhakkak bir garîzeye istinat ettiği ve binaenaleyh bunu kaldırmak ve eserini silmek imkânsız olduğu kanaatine vardılar.

İşte bunun üzerinedir ki, ruhların din ihtiyaçını tatmin için maddî ve manevî ihtiyaçlara cevap veren, cismani ve ruhani arzuları adilâne bir surette temin ve bunların arasını telif eden, birinin silahını diğerine rapt eyleyen bir dinin lüzumundan bahsetmeye başladılar.

Kant diyor ki, "Hak olan yegane din, hayata elverişli ve mutlak surette zaruri olduğunu nefsimizde duyduğumuz kanunları ihtiva eden, ustûrelerden ve kâhinlerin talimatından hâli olan dindir." İlim adamlarının ve büyük feylesofların din meselesinde varıp dayandıkları bu had, hiç şüphe yok ki varılması mukadder olan nihayettir. Bu yolda daha ne kadar mütalaalar var ki onları nakl etmek imkânsızdır.

Burada ilim ve felsefeye, daha doğrusu, ilim ve felsefe adamı olduklarını ve mevcut dinleri tetkik ettiklerini iddia edenlere tevcih edeceğimiz muahaze şudur: "Dünyada mevcut dinler içinde bu evsafı, yukarıda saydığımız vasıfları haiz bir din yoktur, mevcut dinlerden hiçbiri müterakki beşeriyetin dini olmaya salih değildir." tarzında verdiğimiz hükümde acele ediyorsunuz! Bu hükümler, tahkik ve tetkike dayanılarak verilmiş bir hüküm olmaktan çok uzaktır.

Yukarıda da ismi geçen Hanri Branjiye şöyle diyor: "Din meselesinin halli, medeniyet dünyasını meşgul eden en mühim meseledir. Zira medenî milletlerin istikbali, bu meselenin halline mütevakkıftır... "Mademki, sırf kalbî din, tesisi büyük feylesoflar tarafından takviye edilmiştir. Şu halde bu meselenin halledileceğini ümid ediyoruz. Zira Jean-Jacques Rousseau [1712- 1778], Alphonse de Lamartine gibi feylesoflar bu dinin mübeşşirleri idiler. Ernest Renan [1823 - 1892], Kiyv Şorpe, Siptye, Jules Simon [1814-18961, Karo [1826- 1888], Fonsgryu gibi feylesoflar da buna yeni bir kuvvet, büyük bir hikmet vermişlerdir. Hepsi bir dini tabiînin lüzumundan bahsediyorlar." Acaba bunların bahsettikleri ve beşeriyet için lüzumuna kani oldukları bu yeni dinin (?) esası nedir?

Buna Jules Simon *Dini Tabiî* adındaki eserinde şöyle cevap veriyor: "Biz yaşadığımız müddetçe Cenabı Hakk'ın bize inayeti ilâhiyesi olarak tayin etmiş olduğu vezaifi ifa ederiz. Hayatımız sona erince o bizi ya sevap ile yahut ıkab ile cezalandırır.

"Ecr-ü sevabı mucip olacak hareket, insanın kendisine has olan kanunu tabiate itaat etmesi, hayr işlemesidir. Bu kanun ise kendi zatini muhafaza etmek, fıtrî olan hassalarını inkişaf ve terakki ettirmek, kendi nevini sevmek, onlara yararlıkta bulunmak, halikına karşı ibadet eylemektir. Lakin insanın Allah'a edeceği ibadetin yolu nedir?

"Evet, vazifesini eda etmek, hayırlı işlerde bulunmak aynı ibadettir. Muhabbet, say-ü amel, ihlâs hep birer ibadettir; insanın vatanına karşı beslediği ihlâs da Allah'a ubudiyettir. İşte diyaneti tabiiyede budur, ibadeti tabiiye de budur. Bizim bu mezhebimizin esasları pek vazihtir; gizli kapalı yeri yoktur.

"O esaslara gelince her şeye kadir olan, hiçbir müesserinden müteessir olmayan bir Allah'ın vücudüne iman etmektir, ki o Vacibül vücud kâinatı yaratmış ve hepsini sabit ve umumî kanunlar altına almıştır.

Kezalik bu hayattaki amellerimizin mükâfat veya mücazatını göreceğimiz ahiret hayatının vücudine iman etmektir. İşte itikadımız bundan ibarettir.

İbadetimize gelince o da kalbimiz Hâlık'a ve mahlûkuna karşı muhabbetle dolu olmak, vazifelerimizi ifa hususunda sabit bir azmimiz bulunmak; hayırlı işlerden ayrılmamak suretile meşiyeti ilâhiyeye hizmet eylemektir..."[5]

Jol Simon'un gerek buraya naklettiğimiz ifadeleri, gerek diğer mütalaaları da gösteriyor ki, dini tabii namı verdiği sistemi beş esas üzerine tesis ediyor:

1- Kemal sıfatlarile muttasıf, bir Allah'ın varlığına ve O'nun umumî ve sabit kamunlar ile bütün kâinata hâkim olduğuna iman;

2- Buradaki amellerimizin öldükten sonra mükâfat veya mücazatını göreceğimiz başka bir âlemin varlığına iman;

3- Mahiyeti itibarile cisimden başka ve gayri kabili helâk olan bir ruhun varlığını tasdik;

4- Cenabı Hakk'a ibadetin lüzumunu kabul;

5- Vazife ve mücazat esası üzerine müesses bir kanunu ahlâkînin vücudünü kabul...

Şimdi bir de Karo'nun düşündüklerini görelim:

"Kâinatı yaratan, nazarı inayetinden dûr tutmayan kevn-ü fesat âleminden ve insan nevinden ayrı ve müstakil olan bir ilâhi mürîd vardır. İnsanın cisminde zekâ ve hürriyetle muttasıf bir ruh mevcuttur ki, bir zaman bu maddî cisimde imtihan için mahbus bulunacaktır. O ruhun isterse cismi tathir ve tasfiye ederek semaya doğru yükseltmek, isterse kendisini maddiyatı kesife ile istinas eyliyerek cismi de pespaye bırakmak O'nun elindedir.

"Taakkul ihtisasın fevkındedir. İşte diyaneti cedidenin esası bir taraftan bunlara itikad etmektir; diğer taraftan da bütün hürriyetlerin aslı, menbaı olan hürriyeti ahlâkiyeyi itidalin nüfuzu altında bulundurmak, ahlâkı fazılaya kendi ismi hakîkîsini vermek -ki, ruhu tedricî bir surette cismani alâkalardan tahlis ederek ölüm zamanına kemali zühtle hazırla-

5 تطبيق الديانة الإسلامية على نواميس المدنية. (Ferit Vecdi).

maktır- daha sonra da terakki kanununun vücudunu itiraf etmek. Fakat beşerin saadeti maddiye basamakları üzerindeki yükselmesini hissiyatı fazıla cihetindeki yükselmesinden ayırmamak şartile itiraf etmektir. Çünkü o saadeti hakikî saadet haline getirecek ancak budur."[6]

Karo'nun fikrine göre "Diyaneti tabiiye" şu esasları ihtiva ediyor:

1- Bütün kâinattan mütemayiz ve müstakil, kemal sıfatları ile muttasıf bir Allah'ın, bir hâlikın, bir nâzımın varlığına iman;

2- İnsan cisimden ibaret olmayıp aynı zamanda zekâ ve hürriyet ile muttasıf bir de ruh bulunduğuna ve bu ruh itibarile hem en yüksek dereceye çıkmaya hem de en aşağı derekeye sukut etmeye müstait bulunduğuna itikad etmek.

3- Teakkulun ihsasın fevkinde olduğuna itikad;

4- Hürriyeti ahlâkiyeyi bütün hürriyetlerin aslı ve menbaı olarak kabul etmek;

5- Hürriyeti ahlâkiyede itidali tecavüz etmeyerek ahlâkı fâzıleyi imtihan etmek ve bu suretle ruhu tedricen cismani bağlardan kurtarıp her an yaklaşan ölüme züht ve takvâ ile hazırlanmak;

6- Kanunu terakkinin vücudünü itiraf etmek;

7- Beşerin maddeten yükselmesi, hakikî bir saadete mazhar olabilmesi için bu terakkinin hissiyatı fazıle cihetindeki terakkiden ayrı olmaması lâzım geldiğini itiraf [yani maneviyat ile beraber gitmeyen terakkiyatı maddiyenin insanlar için bir saadeti hakikiye olamayacağını itiraf etmek.]

Fonsgriv, diyaneti tahliyenin esaslarını şu yolda beyan ediyor:

1- Cenabı Hak vardır;

2- İnsanlar Cenabı Bâri'ye merbut ve tabidirler;

3- İbadât bir takım vesâilden ibarettir, insanlara iradei mahsusalarile ibadet ve mezhep lâzımdır.[7]

Şu ifadeler de dini tabii taraftarlarının umumî mütalaalarından çıkarılmıştır: "Kâinatta kemal sıfatlarile muttasıf, noksan şaibelerinden

---

6 الحديقة الفكرية فى إثباة الله تعالى بالبراهين الطبيعية. - (Ferit Vecdi)
7 Mütercimi: Ahmed Naim. - (مبادئ فلسه)

münezzeh bir Allah vardır; kadîr ve hakîmdir; bizden ve bizim amalimizden müstağnidir; hiçbir şeye muhtaç değildir; kâinatı öyle bir nizam üzere yaratmıştır ki, ona im'an ile bakanlar Allah'ın kemal sıfatlarını hissen anlarlar; işlediğimiz hayırdan hasıl olacak netice ancak kendi menfaatimize aittir.

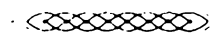
"Cenabı Hak rahîmdir, rahmet ve re'feti vâsidir; dünyanın ıslah ve bekasını irade eder, insanın salâhını sever ve mahza onların faideleri için ibadat ile mükellef tutar. Rahîm ve şefik olan Allah'ın vaz eylediği ibadat, hayat için sabit olan kanunlara ve insanın tabiatına mülâyim olur; hiçbir vakit tabiatı beşeriyeye muarız olmaz, onu mahva çalışmaz.

"Cismani ibadet bizzat maksut olmayıp nefislerin tathir ve tehzibi için bir takım vesâilden ibarettir. İbadette insanın şahsı ve nev'i için büyük faideler, yüksek hikmetler olmalıdır; ef'âli ilâhiye abes ve tenakuzdan münezzehtir; binaenaleyh ibadet, kavaidi tabiate, ihtisasat ve temayülâti fıtriyeye mülâyim olmalıdır..."[8]

İşte bunlar on sekizinci ve on dokuzuncu asır feylesoflarının din hakkındaki mütalaalarıdır. Onları bu gibi mütalaalara sevk eden âmil ve sebepler ne olursa olsun burada mühim olan nokta, dine ve dinî itikatlara karşı yapılan şiddetli hücumlardan ve din aleyhindeki cereyanların yaptığı tahriplerden, ilim ve din mücadelesi uzun müddet devam ettikten sonra nihayet onlarca da dinin bir ihtiyaç olduğunun takdir edilmiş olmasıdır. Bunun neticesidir ki, ruhların din ihtiyaçını tatmin için insanların maddî ve manevî ihtiyaçlarına cevap veren, cismani ve rûhanî arzularını adilâne bir surette temin eden; tabiate, akla ve ilmî esaslara muvafık bir din düşünülmeye başlanmıştır.

Burada iki mühim hakikat göze çarpmaktadır: 1) Beşer terakki yolunda ne kadar ileri giderse gitsin yine dinsiz yaşaması mümkün değildir. 2) İlim ve felsefe adamları din hususunda ne kadar düşünürlerse düşünsünler vicdanları tatmin, cemiyetin din ihtiyaçını temin için geçmiş peygamberlerin vahyi ilahi olarak tebliğ eyledikleri esaslardan hariç bir şey bulamayacaklardır. Bundan ötürüdür ki ne kadar çalışsalar onun haricine çıkmak kudretini gösteremiyorlar, dönüp dolaşıp yine o esaslar üzerinde duruyorlar. Hatta katiyetle diyebiliriz ki; bu meselede ne kadar salim düşünülürse peygamberler tarafından, bilhassa son

8 المدنية والإسلام - (Ferit Vecdi)

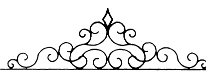

peygamber Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) tarafından tebliğ olunan hak dine o nisbette yaklaşılmış olacaktır. Çünkü selâmeti fikir ve muhakeme ile elde edilecek din, beşerin fıtratında merkûz olan hak dinden başka bir şey olamaz ki, o da İslâm'dır.

Bizim kanaatimiz şudur: Ellerindeki din, dimağlarını, vicdanlarını tatmin etmemiş olan bu mütefekkirler başka bir din ararken tetkiklerini bir metod dahilinde ve ciddi bir surette yapmamışlardır. Metod dahilinde yapılmayan araştırmalarda insan birçok şey elde edebilirse de aradığını bulamaz. Eğer bunlar ciddi ve garazdan salim bîtaraf bir fikirle tetkikte bulunmuş olsalardı dinler içinde bugüne kadar tahrif eli dokunmamış bir dinin -ki Müslümanlıktır- mevcut olduğunu görecekler ve aradıklarını onda bulacaklardı.

İlim ile mütemadiyen mücadele etmiş olan ruhban sınıfının acayip bir kılığa soktukları Hristiyanlık müterakki beşeriyetin dini olmaya salih değilse bundan "mevcut dinlerin hiçbirisi müterakki beşeriyetin dini olmaya salih değildir" neticesi nasıl çıkarılabilir? Bu, nakıs istikrâ üzerine verilmiş bir hükümdür. Tam bir istikrâ ve tetkik gösterir ki, müterakki beşeriyetin dini olmak üzere aradıkları din, İslâm'dan başka bir şey değildir.

Bundan sonraki bahislerde Müslümanlığın aklî, ilmî, tabii ve cihanşümul bir din olduğunu tebarüz ettirmeye, bu husustaki esasları göstermeye çalışacağız.

İSLÂM DİNİ

- Din bakımından İslâm'dan evvel dünyanın durumu
- İnsanda mevcut olan aklî ve maddî unsurlar ve bunların gayeleri
- İnsanlara peygamberler gönderilmekte cari olan ilahi kanun
- Dünyanın her tarafında zuhur etmiş olan peygamber ve müceddit-lerin vazifeleri
- İslâm'ın zuhuru zamanında Hint, Çin, İran ve diğer memleketlerle Arabların dinî vaz'iyetleri
- Dünyada büyük bir musliha duyulan ihtiyaç
- İslâm dini, itikadî düstürler ve amelî hükûmler
- İslâm itikadını teşkil eden esaslar
- Tevhid ve nezih
- Müslümanın Allah hakkındaki itikadı ve bunun ifade eylediği yük-sek hakikatler
- İslâm'da tevhid, itikad; ruhu beşeri yükselten, ona istiklâl ve hürriy-yet veren en yüksek bir fikirdir
- İslâm'ın tevhid akidesi serbest düşünen her insanın kabul edebilece-ği tabii, aklı ve cihanşumul bir hakikattir
- İslâm'ın tevhid akidesi ile barışamayacak ciddi bir felsefe yoktur
- İslâm'da peygamberlere iman akidesi Müslümanlığın tam manasile vahdet ve birlik dinî olduğunu isbat eden çok mühim bir düsturdur ve hiçbir dinde görülmeyen şekildedir
- Kitablara iman ve bunun bütün milletleri içine alacak bir şümul ifa-de eylediği ahirete iman ve bunun manası ve ehemmiyeti
- İslâm'da melk itikadı ve bunun başka dinlerden farkı.
- İslâm'da kadere iman, cebriliği ve ataleti ifade etmeyen en yüksek bir hakikatin ifadesidir.

Her peygamberin, esası İslâm'dan ibaret olan, hak dini ümmetlerine tebliğ etmiş oldukları halde bâtıl dinlerin ne suretle çıktığını geçen bahislerde görmüştük. Bu bahiste de Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğ eylediği son dinin esaslarını mücmel bir surette gözden geçireceğiz. Şu kadar ki buna bir giriş olmak üzere İslâm'dan evvel dünyanın din bakımından ne halde olduğuna dair çok kısa bir hülâsa yapmayı da muvafık bulduk.

İslâm'dan evvel dünyanın durumu:

Malûm bir hakikattir ki, doğruyu bulmak, hayr ile şerri birbirinden ayıran hududu seçerek başkalarının haklarını çiğnememek ve umumun menfaatlerini şahsî menfaatine kurban etmemek için insana akıl nimeti verilmiştir. İnsanda bu büyük nimet fıtrîdir. Fakat insanın bir de sırf maddî ve hayvanî cephesi vardır. İnsanda yalnız kendi çıkarını ve kendi zararını düşünen hayvanî unsurlar, ruhani ve aklî unsurlara galebe ettikçe beşer iradesi önünde bir çok yollar husule gelmiş; hukukun, vazifenin sahasını ve hadlerini gösteren nişaneler yıkılmış, faziletin yolları, izleri silinmiş ve bu hususta akıl bir mevcudiyet gösteremez olmuştur. İnsanlar servet ve kudret itibarile başka başka oldukça bunları birbirine tecavüzden alıkoyacak zecrî bir kuvvet kalmıyor, kaviler zaiflerin üzerine çullanıyor, zengin fakire tahakküm ediyor. Beşer, maddî ve hayvanî cephenin galebesi ile maddeye ve şehevanî arzularına tapındıkça insanî ruhun ve insanî cephenin gayesi olan faziletten gaflet etmiş, âcizlerin haklarını kendileri için helâl tanımış, merhamet ve adalet namına hiçbir duyguya tabi olmamıştır. İşte insanın yer yüzüne çıktığı günden beri

ortada görülen zulmun ve insanlardan bir kısmının diğer bir kısmına saldırmasının sırrı budur.

Kudreti fâtıranın ezelî kanunu o suretle cereyan etmektedir ki, herhangi bir milletin, herhangi bir kavmin başı sıkılır, fertleri arasında fitneler ve fesatlar çoğalırsa içlerinden bir resul, bir peygamber yahut akıbetin vehametini anlatacak bir müceddid gönderilir. İnsanın yer yüzünde zuhurundan beri hal böyle devam ettiği gibi dünyanın sonuna kadar da aynı seyri takip edecektir. Hikmeti ilâhiyenin muktezası budur. Bu nebîlerin ve bu mücedditlerin zuhurundaki hikmet, beşerin bozulmuş olan şüununu ıslah etmek, çığırından çıkan ahlâkı yükseltmek, sukut ve ıztırap içinde çırpınan ruhlara doğruyu göstermektir. Şu kadar ki bunlardan bir kısmı mahdud ve muayyen ümmetlerin ve kavimlerin yine mahdud ve muayyen dertlerine karşı mahdud çareler de gönderilmiştir. Bir kısmı da insanları behimî arzularından alıkoymak ve hataların başı olan ihtirastan kurtarmak için gelmiştir ki İsâ aleyhisselâm bunlardandır.

Filhakika İsâ'dan bir kaç asır evvel Hind'de Buda, Çin'de Konfüçyüs zuhur etti. Daha sonra da Yahudîler şehvetlerinin esiri olduğu, faizcilik beşeriyetin kanını kuruttuğu, halkın Allah'ı bırakıp hahamlarına taptıkları, halk arasında manevî bağlar tarumar olup ahlâk tefessüh ettiği, yüreklerden hakiki din duygusu çekildiği bir sırada Yahudilerin içinden İsâ (aleyhisselâm) zuhur etti ve onları büsbütün üzerine düştükleri dünyadan ve dünya metaından bütün şiddetile nefret ettirmiye çalıştı. Ve bunun için her türlü usullere müracaat etti. Nasraniyet, bütün Yahudîlerle Romalıların kalplerine hâkim kesilen maddiyata karşı ilânı harp için geldiğinden İsâ'nın peygamberliği yalnız nefsi emmare ile cihada inhisar ediyordu. Bir de iman ve ibadetle Allah'ın birliğine davet ediyor ve ehli kitap olan Yahudileri, din reislerini mabud ittihaz ettiklerinden ve İbrahim ve İsmail namına heykeller diktiklerinden ötürü, vahim akibetlerle korkutuyordu. Hülâsa, Cenabı Mesîh'in vazifesi insanları o zaman içinde yüzdükleri maddiyattan uzaklaştırmak ve ruha ehemmiyet vermekti. O da sanemlere ve heykellere tapan insanları, tıpkı Hazreti Muhammed gibi, Allah'ın birliğine davet etti. Allah'tan başkasını O'na şerik koşmaktan nehyetti. Nasıl ki daha evvel Hazreti Musâ da böyle yapmıştı. Hazreti İsâ kanun ve ahkâm namına bir şey tebliğ etmediği

gibi, Hazreti Musâ da yalnız Allah'ın kendilerine takdir eylediği Ken'an ilini idare edebilmek için zaruri olan ahkâm ve kâvanini tebliğ etmişti.

Fakat, pek az süren peygamberliğinden sonra İsâ aleyhisselâm'ın ruhlara hitab eden saf talimleri de büsbütün bozularak putperest Yahudi Senpol'un dini hemen hemen onun yerini işgal etti. Ondan sonra din namına, Hristiyanlık hesabına yapılan fecayii burada tafsil edecek değiliz.

Çin'de zuhur etmiş olan Konfüçyüs de sadece kavminin ihtiyaçlarına uygun bir takım ahkâm tebliğ etmişti. Konfüçyüs, hayatın yalnız ahlâkî cihetini ıslaha çalışmakla kalmayarak diğer cihetin de ıslahına çalışıyordu. Çünkü zamanındaki ümerânın halka karşı zulum ve haksızlıkları kadar halk tabakasının da fitnelere ve desiselere çok mütemayil olduğunu görüyor ve bundan ötürü bir taraftan fertlerin birbirine karşı merhamet, şefkat ve muavenet duygularile mütehassis olmalarına diğer taraftan da muhtelif tabakalar arasında müsavat vücude gelmesi için esaslar kurmaya çalışıyordu.

Hind'de zuhur eden Budâ'ya gelince, o da İsâ aleyhisselâm gibi idarî kanunları mevcut ve fakat itikad ve ahlâkları bozuk ve tamamile nefsanî arzu ve ihtiraslar peşinde koşan kavimleri ıslah etmek istiyordu. Onun için Buda ve İsâ'nın ıslah namına ümmetlerine getirdiği en mühim şey, kendilerini dünyadan soğutmaktı. Bunlar dünyanın lezzetlerinden, ihtiraslarından kaçmadıkça felah ve necat bulunamayacağını söyleyerek insanları rühbaniyete teşvik ettiler. Bu dinler, tabilerine savma'lar, dirler açtılar. Muhtelif suretlerle tenasül cihazlarını âtıl bir halde bırakmayı, aç durmak suretile aklî ve bedenî kuvvetleri mahvetmeyi tavsiyede bulundular.

İran ile Rum memleketlerinin risaleti Muhammed'iye zamanındaki haline gelince, bütün hüküm ve nüfuz evvela Kisrâ ile Kayser'in, sonra bunları kuşatan saray halkı ile bendegânın, köy ağalarile eşrafın, bir de büyük çiftlikler ashabı ile din ulularının elinde idi. Halk tabakası hayvanattan farklı bir şey değildi.

Avrupa'nın o zamanki vaziyetini göz önüne getirecek olursak onun da şu iki memleketten daha müsait bir vaziyette olmadığını görürüz. Halk zadegânın, şövalyelerin, kilise ricalinin elinde cansız meta gibi, dilsiz hayvan gibi tedavül ederdi. Kızını evlendirenler zifaftan evvel bu-

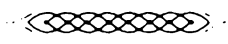

lunduğu yerin büyüğüne takdim edecekti. Çok zamanlar mahallin büyüğü katolik dininin erkânından biri zuhur ederdi. Kilisenin ruhbaniyet hususundaki emirleri bu rezil, barbar âdetinin bahşeylediği behimî bir hakkı elde etmekten onu hiç de alıkoyamazdı.

Arabistan'a gelince, onlar da eskiden beri münkad oldukları dâhilî haricî bir takım avâmil ve müessirat ile din ve ahlâk, fikir ve ibadet bakımından muhtelif kabilelere ayrılmıştı. Çünkü Araplar, İranlılara, Romalılara, Yahudîlere, Asurîlere, Babillilere, Sâ'biîlere ve o zaman mevcut olan Nasârâ fırkalarına komşu bulunuyorlardı. Komşuları bulunan bu kavimlerle ihtilâfta oldukları gibi başka taraftan panayır yerlerine gelen muhtelif milletlerle de münasebette idiler. Bundan ötürü bütün kavimlerin itikadları, dinleri, ahlâkı, âdetleri, hurafeleri; kehanetleri, mevsimleri, bayramları bunlara da geçmişti. Sâbiîler, putperestler, Senevîler, Mecusîler, Yahudiler, Nasranîlerle güneşe, aya, meleklere, ruhlara, hayvanlara; nebatata ve cemadata tapanların hepsinden orada bulunuyordu.

Allah'ın birliği akidesi ancak pek mahdut ve muayyen kimselere inhisar ediyordu. Bunlardan başkasında görülen tevhid akidesi, hakikî bir tevhid olmayıp şirk ile karışık bulunuyordu. Bunlar yine sanemlere, heykellere, putlara, meleklere, tapıyorlar ve fakat bu ibadetin Allah'a yaklaşmaya vesile olacağına inanıyorlardı. Yaradan Allah olduğuna inandıkları halde mabudda şirke düşüyorlardı. Bu suretle Arabistan'da da heykeller, putlar ve sanemler çoğalmıştı.

Hülâsa, İslâm'ın zuhurundan evvel Arabistan muhtelif dinlerin, ananelerin, mezheblerin, ahlâk ve âdâtın, hurafat ve müskiratın âdeta bir sergisi idi. Medenî ve içtimaî kanunlar olmaması yüzünden ferdler arasında karşılıklı zulumlar çoğalarak birbirini zarara sokan gûnâgûn muameleler meydan aldığı gibi bu didişmelerin devamı sebebile de şefkat ve merhamet azalmış, yardımlaşma ortadan kalkmış, yürekler putlara kurban yerine insan boğazlayacak kadar katılaşmıştı. Kabileler arasında kızlarını diri diri gömmek, zaruret korkusile çocuklarını öldürmek âdetleri bile vardı. Kadının behaimden farklı bir kıymeti yoktu, o da herhangi bir hayvan gibi alınır satılırdı. Alenî fuhş vardı, kumar, içki, faizcilik evlerde bereket bırakmıyor, aileleri perişan ediyordu. Zulümler, şenaatler, fâsid ve hurafî akideler; siyasî, içtimaî ve dinî fevzalar son dereceyi bulmuştu. İçlerine Yahudilikle Nasrânîlik gibi semavi dinlerin

girmesi bu fevzaları artırmaktan başka bir netice vermemişti. Hayatının sonuna yaklaşan Kisrâ ve Kayser imparatorluklarının temelinden sarsılması ve bu suretle gerek bu hükûmetleri ve gerek tabiiyetleri altındaki milletleri tutan temellerin ve bağların rahnedar olması da o sıralara tesadüf ediyor ve bu yüzden o devirde bütün ahlâkî ve içtimaî hastalıklar, tekmili siyasî fevzalar son şiddetile hüküm sürüyordu. İşte dünyanın her bakımdan bu derece sukut ettiği, ruhi, ahlâkî ve içtimaî hastalıkların her tarafa bütün şiddetile sirayet eylediği ve beşeriyetin dinde, ahlâkta, içtimaî hayatın her kısmında müthiş bir fevzaya tutulduğu böyle bir zamanda dünyanın en büyük muslihi, en büyük içtimaiyatçısı, en büyük peygamberi olan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) zuhur eyledi. Cenabı Mesîh'in doğumundan altı asır sonra (M. 571) ansızın Mekke'deki Hirâ dağından yükselen şu ses bütün fezaları inletiyordu: "*Lâilâhe illâllah Muhammedün Resulullah* =Allah'tan başka ilâh, Tanrı, ondan başka hak mabud yoktur; Muhammed Allah'ın Resulü ve peygamberidir." Artık bu ses, hakiki tevhid dininin saf ve temiz yüzünü kirletmiş olan şirki kökünden koparacak ve beşeriyeti asırlarca tazib eden zulümlere, fevzâlara bir son verecekti. Bu ses, Hakk'ın dinini ortaya koyacak, vicdanları hakiki mabuduna kavuşturacak, mabedlerden putları sökerek oralara hakiki mabudu sokacak, dünyaya ait muamelelerinde fertlerin birbirine saldırmamasını tekeffül eden hudud ve ahkâm vazedecek, içtimaî ve ahlâkî dertlere ve hastalıklara bir çare bulacak, ahlâkı yükselterek insanı dünya ve ahiret saadetine sevk edecekti; nasıl ki öyle oldu. Evet, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) taşlara, ağaçlara, hayvanlara, ölülere tapan ve bu mabud sürüleri karşısında korku ve ümid ile yerlere kapanan ve bir sürü âciz nesnelerden yardım dilenen dünyanın bu zavallı insanlarını yaradanın ve mabudun bir olduğuna inanmaya ve bunlara tapmaktan vazgeçmeye davet etti. O, insanlığın sadece bir cephesini değil, her tarafını ıslaha memur edilmişti. O, insanın sadece cismani mevcudiyetini veyahut yalnız ruhi unsurunu değil her ikisini birden nazara aldı, her iki ihtiyaçını birden temine çalıştı. Sade fertleri düşünmedi, cemiyeti de beraber yükseltti. Onun vazifesi yalnız kendi muhiti ve o muhitin komşularını ıslah etmek değil bütün dünyayı ıslah etmekti. Hakk'ın hilkatinde cari olan ezelî âdet ve hikmeti böyle icap etmişti. O, bütün insanlara şu hakikati ilan ediyordu: Allah'ın yanında hak bir din olup o da İslâm'dır. Dünya ve ahiret saadetine erişmek için bu dini kabul etmek lâzımdır. Filhakika, Hazreti Muhammed'in getirdi-

ği din, hâlıkı tevhid ediyor, şirkin bütün şekillerine, bütün şâibelerine karşı harp açıyordu. İçtimaî ve ahlâkî kanunların en yükseklerini ve en mutedillerini tebliğ ediyordu. Ne öyle tatbiki müşkül, sıkıntılı bir yığın teklifler altında insanları ezdi; ne de evvelkileri bitiren müfrit arzu ve lezzetler arkasında koşturup onları fesada verdi. Bütün mücahedelerinde, sözlerinde ve işlerinde *ruhulkudüs* ile müeyyed olan bu büyük ıslahcı, Allah'ın bu son peygamberi hiç yılmadan, bıkmadan yirmi üç yıl geceli gündüzlü vazifesini yaptıktan sonra Mekke'den nâsa vedâ hutbesini okuyarak dinin kemale erdiğini, onda eksik bir cihet kalmadığını, nimeti ilâhiyenin tamamile tecelli eylediğini bütün cihana karşı ilan ve bunu orada bulunanların bulunmayanlara tebliğ ve iysal etmelerini de emretti.

İslâm dininin esasları:

Maksadımız sadece Hazreti Peygamber Hakk'ın dinini insanlara tebliğe başladığı zaman dünyanın ne halde olduğuna kısaca bir göz gezdirmekten ibaretti. Binaenaleyh bahsi bu kadarla bırakarak İslâm'ın talim eylediği itikadı ve ahlâkî hüküm ve umdeleri de gözden geçireceğiz.

İslâm dini, hayatı tarihiyesi tamamen mazbut bulunan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın Cenabı Hakk'tan vahy ve ilham suretile bütün insanlara tebliğ eylediği ilahi bir kanundur, tabii ve umumî bir dindir.

Hiçbir mütefekkirin inkâr edemeyeceği bir hakikattir ki, bu din, beşeriyete tebliğ edilmiş olan ilahi ve semavî kanunların sonuncusudur. Bu kanun, Hak dinin kemale ermiş, en son ve en mütekâmil şekli olduğu ve bundan sonra beşeriyete yeni bir din tebliğ edilmeyeceği hikmeti ilâhiye muktezasından bulunduğu cihetle Allah Teâlâ Hazretleri bu dinin ahkâmı ile bütün insanları mükellef tutmuş ve bunun umum beşeriyete tebliğini peygamberine emir buyurmuştur. Ahkâmile bütün beşeriyetin mükellef olduğu bir din, şüphe yok ki, zaman ve mekân kayitlerile mukayyed olmayan, bununla beraber tabiati beşeriyeye uygun, her zaman ve mekân için tatbik kabiliyetini haiz umumî hükümleri ihtiva etmiş olması da lâzımdır. Böyle olmayan bir dinin ahkâmile her asırda, her yerde yaşayan insanlar mükellef tutulamaz. İslamiyet bu şartları haiz midir, değil midir? Bunu anlayabilmek için her şeyden evvel onun tebliğ eylediği esasları bir gözden geçirmek lâzımdır.

Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) vasıtasile tebliğ buyurulan bu din başlıca iki kısım mesaili müştemildir:

1- İtikadı düsturlar, 2- Amelî hükümler (birinciye ahkâmı asliye yahut külliye, ikinciye de ahkâmı fer'iye veya cüz'iye de denir.)

Birinci kısım da iki büyük şubeye ayrılır:

1- İlâhiyat bahsi yani Allah'ın varlığına ve sıfatlarına taalluk eden düsturlar. [Bu bahis, Allah Teâlâ ve sıfatı ilâhiyesi hakkında itikadı vacib, caiz ve müstehil olan bütün meseleleri ihtiva eder. Bunların tafsili, aklî, naklî müstenedatı, fıtreti insaniyenin muktezasına uygun oldukları ileride izah edilecektir.]

2- Nübüvvet ve ahiret bahsi. [Bu bahisler izah edilirken nübüvvet ne demek olduğu, vahyin manası, imkânı, vukuu, keyfiyeti ve bunların haber verdikleri esaslarda aklın sarih hükümleri ile tenakuz teşkil edecek bir şey olmadığı, ahiret meseleleri ve bunların aklen mümkün oldukları uzun uzadıya tetkik ve tahlil edilecektir.] Mekârimi ahlâk ve ibadat da (esas itibarile) ahkâmı asliye ve itikadiyedendir.

Ahkâmı ameliye (veyahut fer'î veya cüz'î hükümler) de üç kısma ayrılır:

1- Allah ile kul arasındaki münasebetlere tealluk eden hükümler; bunlara ibadet denir ki, bir hadisi şerifte şöylece bildirilmiştir.[1]

2- İnsanın sırf kendi nefsine râci olan hükümler, başka bir tabir ile şahsa ait vazifeleri ve hakları tayin eden umdeler.

3- İnsanın kendisile başkaları arasındaki alâkaları ve münasebetleri tanzim eden hükümler: aile bağları, aile efradının birbirlerine karşı mükellef bulundukları vazifeler ve medenî rabıtalar; içtimaî ve bilumum insanî rabıtalar. İslâm dini bütün bunları en mükemmel bir surette teşrih etmiştir. Bunlar için İslâm'da ayrı ayrı ilimler meydana gelmiştir. İleride bunları birer birer izah edeceğimizden şimdi yalnız İslâm itikadının ana hatları hakkında toplu, umumî ve kısa bir malumat vermekle

---

1 «بنى الإسلام على خمس : شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله واقام الصلاة وإيتاء الزكوة والحج وصوم رمضان -» «رواه البخارى»
İslâm beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'ın birliğine, O'ndan başka hak mabud olmadığına ve Muhammed (aleyhisselâm) Allah'ın Resuli olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek, Ramazan orucunu tutmak.

iktifa edeceğiz. Bunun için de evvela, pek tabii olarak İslâm itikadının ilk temelinden başlıyorum:

İslâm itikadını teşkil eden esaslar:

1- Tevhid ve tenzih

İslâm itikadının ilka temeli tevhiddir, Allah Teâlâ'nın birliğine ve O'ndan başka Hak mabud olmadığına inanmaktır. Müslümanlık buradan başlar. Her Müslüman itikad eder ki; bir nihayet, bir had tasavvur edemediğimiz şu kâinat ancak bir hâlikın eseridir. Canlı cansız, gördüğümüz ve göremediğimiz asgari nâmütenahiden azami nâmütenahiye kadar şu varlığın bir tek yaradanı vardır. Doğurmamış ve doğurulmamış ve O'na hiçbir şey denk olmamıştır. Ne zatında, ne sıfatında, ne işlerinde O'nun benzeri, yoldaşı ve yardımcısı yoktur. Alîmdir, ilmi her şeyi muhittir; kudreti bütün varlık üzerinde hâkim, iradesi kâinatta mutlak bir kanundur. Kendisini gözler göremez, beşerî ilim O'nu ihata edemez, O'nun zatını idrâk etmekten insan âcizdir. Fakat O, her şeyi görür, işitir ve bilir. Her şeyi halk edip yerli yerinde takdir buyurmuştur. Kelâm sıfatile muttasıftır, peygamberler göndermiş, onları vahy ve ilhamına mazhar etmiştir. Her şey O'nun meşiyet ve iradesine tabidir. Kâinatta dilediği gibi tasarruf etmek kudreti yalnız O'na mahsustur. O'ndan başka yaratan, O'ndan başka hak mabud yoktur. Ubudiyet (kulluk ve ibadet) de yalnız O'nadır. O'ndan başkasına tapmak, O'ndan başkasına niyaz etmek şirktir, küfürdür.[2]

İşte bizim Allah hakkında Kur'an'dan öğrendiğimiz itikad budur. Şimdi İslâm'ın şu itikadını tahlil edelim:

Hiçbir mütefekkir inkâr edemez ki, İslâm binasının ilk temelini teşkil eden bu itikad, bir veçhile zevali mutasavver olmayan âlî meselelerin en büyüklerindendir. Bir Müslümanın huzuru azametinde boyun eğdiği, secdeye kapandığı bu mühim varlık, felsefe nazarında da bugüne kadar büyük meselelerin en başında gelmiş ve deyebiliriz ki bütün feylesofları ciddi bir surette işgal etmiş ve hâlâ da etmektedir. Biz, İslâm'ın telkin eylemiş olduğu şu itikad ile uyuşamayacak ciddi bir felsefe tasavvur edemiyoruz.

2 «قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ، اَللّٰهُ الصَّمَدُ ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ، لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا ، لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ، لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ ، اَلَا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ، يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ ، اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ، وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ، اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»

Şurasını da kaydedelim ki, İslâm'ın ilk temeli olan tevhid ve tenzih akidesi kadar ruhu beşeri yükselten, insanı layık olduğu mertebeye çıkaran, beşerin ruhuna hürriyet ve istiklâl fikri bahş eder bir akide daha bilmiyoruz. Bu akidedir ki, vicdanlar üzerine tahakküm etmek suretile beşeriyeti tezlil eden kimselere (ruhani ve cismani reislere) kulluk etmekten insanı men eder, böyle bir derekeye düşmekten müteali̇ kılar. Çünkü bu akideyi taşıyan bir İslâm nazarında Allah'tan başka hiçbir ferd, kâinatta mutlak bir tasarrufa malik ve muktedir değildir. Bunun içindir ki, İslâm'da Allah'tan başkasına ibadet ve ubudiyet yoktur, ne insanlardan biri uluhiyet mertebesine yükseltilir ne de Allah beşerî bir kılığa sokulur. Allah ile kul arasında başkasını vasıta yapmak ve ancak o vasıta ile Allah'a yaklaşmağa çalışmak da caiz değildir. Böyle bir itikadın insanı nerelere sevk edebileceğini, ruhen ne kadar yükseleceğini artık uzun uzun düşünmeye bile lüzum görmüyoruz. İslâm'ın talim ve telkin eylediği bu tevhid akidesindeki saffet ve yükseklik evvelki dinlerin hiçbirinde görülmemektedir. Esasen dost düşman, muvafık ve muhalif herkes, şu hakikati tasdik eder ki, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın en büyük vasfı mümeyyizi, en bâriz hususiyeti onun "tevhid" talim etmek için gönderilmiş olmasıdır.

Evet, İslâm dininin temeli tevhiddir, Allah'ın birliğine inanmaktır.

Şüphe etmemelidir ki, bütün ilahi dinlerin temeli de bu olmak lâzımdır, çünkü hepsi bir kaynaktandır. Hal böyle iken zaman geçtikçe bir çok kavim bu mühim esası kaybetmiş, vahdet ararken kesrete dalmış, kesret içinde vahdeti göremeyerek en basit maddelerden insana kadar birçok şeyleri telih, onları ilâh ve mabud ittihaz etmiştir.

Musâ ve İsâ'nın kendi kavimlerine tebliğ eyledikleri saf ve temiz itikad da diğerleri gibi saffetini kaybetmiş ve eski zamanlardan beri dünyanın muhtelif kısımlarında devam edip gelen mütecessid ilâh bunlara da girmişti. İran'da Metire, Bâbilistan'da Ba'l, Frikya'da Ateş, Suriye'de Adonis, Yunanistan'da Baku, Mısır'da Hürüs şekillerinde görülen muzdarib ilâh, (yani Allah ile insan arasında şefaatçi ve mutavassıt) Hristiyanlığa da sokulmuştu. Çünkü Apollon, Kostantine göre aynı şey olduğu halde bilâhare o, siyasî plânlarını muvaffakiyetle daha ziyade ilerletmek için boş kalan kudsiyet kürsisine Hazreti İsâ'yı koymuştu. Evlada ibadet fikrinden doğan birçok efsanelerle birlikte Hind'in hurafî itikadlarından teslis: baba, oğul, ruhulkudüs akidesi de İsâ'nın saf

itikadına bu suretle sokulmuş bulunuyordu. İşte her peygamberin tebliğ eylediğinde hiç şüphe etmediğimiz Allah'ın birliği akidesinin böyle mütecessid ve müteaddid ilâhlara inkılâb ettiği bir zamanda vahdet dini olan İslâm, son peygamber Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) ile bütün cihana en mütekâmil şeklile ilan edildi. Her zerresi bize hayret veren bu kesrette bir vahdet olduğu, bütün bu varlığın esası vahdet olup her şey ondan sudur ve yine ona rücu ettiği, mezahirden başka bir şey olmayan bu varlığın hiçbirisine ibadet ve ubudiyet etmek caiz olmadığı, kulluk ve tapınmak yalnız bu varlığın dayandığı hakikî ve mutlak vahide olabileceği onun diliyle tebliğ olundu.

Filhakika bugün ilmin her şubesinde bu yolda bir faaliyet vardır. Yani kesrette vahdetten bahsetmek, görmekte olduğumuz bu varlığı ve bu varlıkta cereyan etmekte olan hâdiseleri vahdete ircâ ederek bunların hakiki illet ve sebeblerini bulmak ilmin en esaslı vazifelerinden biridir.

Maamafih, ilk tevhidin unutulmasile bir çok kavimlerde meydan alan bu gibi halâtın esassız ve bâtıl olduğunu ve bütün bu kesretin hakikî bir vahdete ircâ olunması zaruri bulunduğunu talim etmekle ilim adamlarının söylemek istedikleri hakikati, daha evvel Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) söylemiş ve vahdete aykırı olan yanlış itikadları kökünden yıkarak yerde ve gökte bir tek Allah olup her şeyin O'nun mutlak iradesine bağlı olduğunu ve binaenaleyh O'ndan başkasına tapmanın küfür ve şirk olacağını ilan etmiştir.[3]

İşte İslâm'da tevhidin cevheri ve özü budur, yani hem bütün hâdisatın cereyanının şerik ve naziri olmayan tek bir Allah'ın iradei mutlakasile olduğuna ve hem de O'ndan başka hak mabud olmadığına iman etmektedir. İslâm'ın telkin eylediği bu itikada göre iradei ilâhiye mutlakdır, hiçbir veçhile iştirak kabul etmez. Kur'an'ın bu talimi, şüphe yok ki, sanemleri, vesenleri, yıldızları; melekleri, nebîleri, velîleri ve diğer şeyleri Allah'a ortak yapan, hâdisatın cereyanında bunları da ilgili gören batıl i'tikatları kökünden yıkmış ve bunların yerine (mutlak tevhid)i koyarak bütün cihanı tevhid üzerine kurulan yeni nizamı kabule da'vet etmiştir.

Filhakika, dünyanın ayrı ayrı yerlerinde yaşayan muhtelif milletlere gönderilmiş olan peygambelerin hepsi en önce Allah'ın vahdaniyetini

3 «وَهُوَ الَّذٖى فِى السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ» = "O, öyle bir Allahdır ki, gökte de ilâhdır (mabud), yerde de ilâhdır; O, hem hakîm hem alîmdir."- Zuhruf Sûresi.

ilan ve insanları bu hakikati kabule da'vet etmişlerdir. Fakat, evvelce de izah edildiği veçhile, birçok esbab ve avamil yüzünden bu hakikat, zaman zaman hakiki çehresini kaybediyor ve yeni bir izaha ihtiyaç gösteriyordu. Nihayet hakiki tevhid, nebîler silsilesinin son halkasını teşkil eden Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğatında en mükemmel izahını buldu.

Evet, İslâm dininin tebliğ eylediği tevhid, onun cihanşumul talimlerinin mümeyyiz vasıflarından biridir. O bize talim ediyor ki, Allah hem zatı, hem sıfatı, hem de ef'ali cihetinden bir (ahad)dir. Hâlık da O'dur, Rab da O'dur. O'ndan başka yaradan, terbiye edip büyüten yoktur. Bundan ötürüdür ki, ibadet de, niyaz da yalnız onadır. O, sıfatlarile tecellisi bakımından müteaddid[4] olmadığı gibi üç uknumde bir de değildir.[5] O, her manasile vâhiddir. Yani Allah zatında ve sıfatında ve yalnız kendisine ibadet olunmakta münferid olduğu gibi, bu âlem ile olan alâkasında da birdir. Asgari nâmütenahiden azami namütenahîye kadar her şeyin hâlıkı yalnız ve yalnız O'dur, her şey O'nun mahlûku, O'nun kulu ve O'nun iradesinin mahkûmudur.

Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) gelmezden evvel de insanların ekserisi Allah'ın vahdaniyetine iman ediyorlardı. Lakin onlar Allah'ı yalnız kendilerine hasrediyorlar ve O'nun lutuflarının sadece kendilerine hâs olduğu kanaatini besliyorlardı.

Bunun içindir ki bazı kavimler mahlûkatı muhtelif sınıflara ayırmışlar ve kendilerince aşağı dedikleri sınıfları ilâhlarına layık görmemişlerdir.

Ârîlerde, eski İranîlerde, Hindularda, Sâmîlerde, Benî İsrailde ve Mısırlılarda bu yolda itikadlar mevcuttur. Onlar, Allah'ı bir itikad etmekle beraber O'nu bir ailenin, bir kabilenin ilâhı diye itikad ederlerdi. Binaenaleyh "Allah bir" itikad olunmakla beraber muayyen bir kabileye veya aileye inhisar ettirilmişti. Vahdaniyetin bu noksan telâkkisi, ancak Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın bi'seti ile tamamlandı. Tevhid mefhumu en mükemmel izahını onda buldu. Onun davet ettiği Allah; bütün milletlerin ve ırkların, iyi kötü, mümin gayri mümin bütün insanların; görülen ve görülemeyen bütün varlık âleminin hâlıkı ve Rabbidir. Fakir,

---

4 Hindu fırkalarından bir fırkaya göre Allah'ın sıfatları milyonlara taksim edilerek her sıfatta bir ilâh itibar olunmuştur.

5 Nasraniyet akidesine işarettir.

zengin, âlim ve cahil, mümin ve kâfir O'nun kulu olmak itibarile müsavi bir mertebede bulunmaktadır. Bu hakikat, Kur'an'ın başında talim olunmuştur.[6]

İşte hiçbir suretle iştirak kabul etmeyen bu hâlikıyet ve rübubiyeti tebliğ etmekle Muhammed (aleyhisselâm), ülufiyet cihetinden milletler ve kavimler arasına yayılmış olan tefrikanın hepsini kaldırarak bir Allah'ın kulu olan bütün insanları O'ndan başkasına iman etmemeye, O'ndan gayrısını Rab, ma'bud ve ilâh ittihaz eylememeye davet etti ve bize öğretti ki, hepimiz, Allah'ın kulu olmak haysiyetile kardaşız; bu bakımdan aramızda bir fark yoktur. Dinlerimiz, mezheblerimiz, ırklarımız, dillerimiz ayrı ayrı olmakla beraber yine bir tek Allah'ın kuluyuz.[7]

---

6 «اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ» Elhamdülillâhi Rabbilâlemîn.

7 «قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـٔاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ» = "De ki, ey ehli kitab! Sizinle aramızda birleşeceğimiz bir kelimeye geliniz: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim, O'ndan başka mabud tanımayalım; O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım; Allah'ı bırakıp bazımız bazımızı Rab edinmesin." Şayet yüz çevirir (ve bu teklifi kabul etmez)lerse "şahid olun biz Müslümanız" deyin.

Kur'an'ın bu âyetinde muhtelif vicdanların, başka başka milletlerin, ayrı ayrı din ve kitapların bir vicdanı esaside nasıl birleşebilecekleri anlatılmış ve bu suretle beşeriyet âlemine çok geniş, çok açık ve doğru bir yol, bir hürriyet kanunu talim edilmiştir. "Geliniz hepimiz bir tek Allah'a ibadet edelim, O'ndan başka mabud ve ilâh tanımayalım; O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım. Birbirimizi Rab, mevlâ ve hâkimi mutlak tanımayalım." kelimesinde toplanan birlik vicdanından daha geniş ve daha hâkim bir vicdan bulmak mümkün müdür ki onun peşinde koşulsun! Dinî terakkiler, vicdanların bir ayrılık ve gayrılık ifade eden hususiyetlerinde değil, külliyet ve genişliğindedir. Kur'an, bütün insanları, hepsinin müşterek bir surette iman ettikleri Allah'a, hakiki mabuda ibadet etmeye ve O'ndan başkasını ilâh tanımamaya davet ediyor. Bütün hürriyet ve müsavat davasının esası da "bazımız bazımızı Rab ve mutlak hâkim tanımasın" kelimesinde toplanır. İşte İslâm'ın bütün beşeriyeti davet eylediği "tevhidi hak, birlik vicdanı" budur. Hürriyet ve müsavat davasının bütün anahtarı da bu vicdandadır. Hepimiz Allah'ın kulu olduğuna ve O'ndan başka Rab, mabud olmadığına ve insan ne kadar yüksek olursa olsun yine insandan başka bir şey olamayacağına iman ettikten sonra hiçbir insan kendisinde mutlak bir hâkimiyet ve başkasına tahakküm kudreti göremez. Musâ, İsâ, Muhammed (aleyhimüssalâtü vesselâm) hepsi Allah'ın kullarıdır; bunların hiçbirisi Rab ve Mevlâ değildir. Bunlar Allah'ın kulu ve resulüdür. Herhangi dine mensup ruhani ve cismani reisler de böyle! Bunlara olan itaatimiz, Allah'a itaatleri ve hakkı aramaları bakımından olmak lâzımdır."

Bunun haricine çıkarak peygamberleri Allah'lık rütbesine çıkarmak yahut Allah'ı cismani bir kisveye büründürmek ve cismani vasıflarla tavsif etmek şirktir, küfürdür. İnsanlardan herhangi birini kendimize Rab yapmak, onda mutlak bir tasarruf ve irade kudreti görmek de böyledir.

Hepimizi yaradan ve terbiye edip büyüten ve idare eden hak mabud yalnız O'dur.[8]

Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın talim eylediği İslâm dininin temelini teşkil eden "vahdaniyeti ilâhiye - Allah'ın birliği" itikadı o derece umumî, geniş ve şamil bir vahdet ki bu bakımdan şu veya bu insan ve cemaat arasında bir fark görmek şöyle dursun, bir insan ile herhangi bir hayvan beyninde fark yoktur. Allah'ın kulu olmakta hepsi müsavidir. Kur'an'ın talim eylediği vahdet, işte bu kadar genişlemektedir.[9]

Görülüyor ki, Müslümanlığın esasını teşkil eden "Allah'ın birliği" akidesi sadece akıl ile tearuz etmeyen bir itikad değil, ilim ve felsefenin de en sonra varabildiği bir hakikattır. Felsefe muallimlerinden ve "İlim ve felsefe" adındaki eserin sahibi Şarl Borden şöyle diyor: "Tevhidi bâri mezhebine gelince, bu, son bir terakkidir; bu, hâdisatı kevniyedeki intizam, eşyadaki muhayyerül'ükul kesret altında mestur bulunan vahdeti amikayı daha sahih bir surette müşahed ve teşhisten mütevelliddir ki, insan o sebeple nizamı âlem ve havadisi kevniyenin mecmuunu iradei vâhideye isnad etmiştir."[10]

Maamafih haber verelim ki, son bir terakki denilen tevhidi bari akidesi, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) tarafından on dört asır evvel bütün beşeriyete ilk ve son din olarak ilan edilmiş ezelî ve ebedî bir hakikattır. Müslümanlık son ve cihanşumul bir din olduğu içindir ki onun esasları da böyle tabii, umumî, aklî ve ilmîdir.

2- Müslümanlığın ikinci temeli peygamberlere imandır

Her Müslüman, fetanet ve sair kemalât ile mümtaz bazı insanların Allah'tan vahy ve ilham suretile ahkâm telâkki ederek bunları beşeriyete tebliğe memur olduklarına iman eder. Müslümanlığın ikinci esası budur.

İslâm itikadına göre beşeriyet içinde tebliğ kabiliyetinde mümtaz, Allah'ın vahy ve ilhamına, intihab ve istifasına mazhar beşerî şahsiyetler zaman zaman Allah'ın emirlerini kavimlerine tebliğ etmişlerdir. Cenabı

---

8 «قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ، مَلِكِ النَّاسِ، اِلٰهِ النَّاسِ»

9 «اِنَّ هٰذِهِ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» = "Hakikat işte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir, Rabbınızda bir benim; o halde hep bana kulluk edin. «وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ» = "Yerde sürünen ve kanatlarile uçan ne varsa onlar da sizin gibi ümmetlerdir."

10 *İlim ve Felsefe* - Charles Bourdel. Mütercimi Mehmed Ali Aynî.

Hak, esrarı ilâhiyesine muttali kıldığı bu mümtaz insanları Âdemoğullarına hayr-ü şer yollarını göstermek vazifesile tavzif etmiştir. Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) da bu silsilenin son halkasını teşkil eder.

Bunların şu vazifeleri tarihî birer vâkıa olduğu cihetle bunda şüphe ve tereddüde asla mahal yoktur ve Müslümanlık da bu hakikate iman edilmesini emreder. Ancak, İslâm'ın bu itikadında da başka dinlerin hiçbirisinde görülmeyen bir vahdet, bir umumiyet vardır. Çünkü Kur'an'ın talimine göre Cenabı Hak hiçbir ümmeti, hiçbir kavmi bunlardan hâli kılmamıştır.[11] Bunların hepsi doğru söylemişler ve hakikate tercüman olmuşlardır. İşte peygamberler hakkındaki bu itikad da İslâm dininin, mümeyyiz vasıflarından biridir. İslâm dini bütün manasile bir vahdet ve tevhid dini olduğunu bu meselede de açıktan açığa göstermektedir.

Filhakika Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğ eylediği İslâm, Allah'ın vahdaniyeti meselesini en vâzih ve en yüksek bir surette beşeriyete nasıl talim eylemiş ise, peygamberlik meselesini de aynı şekilde izah ve bütün peygamberlerin esasta birleşdiklerini tesbit etmiş, nübüvvet mertebesine layık olduğu en yüksek mevkii vermiştir.

Malûmdur ki, geçmiş kavimlerin irtikâb eyledikleri hataların en büyüğü, nübüvveti de inhisar altına alıp onu pek mahdud bir manada mülâhaza etmiş olmalarıdır. Mesela, Hind akvamından bazılarına göre Allah'ın vahy ve ilhamına mazhar olan enbiya sadece kendi memleketlerindedir. Kelâmı ilahi de onların söylediklerinden ibarettir. Zerdüşt'ün etbaına göre kendilerinden başkaları tecelliyatı ilâhiyeden mahrumdur.

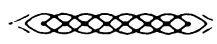
Benî İsraile göre peygamber yalnız kendilerinden gelmiş ve kendilerine mahsusustur. Sanki onlardan başka insanlar Allah'ın bu fazl-ü keremine layık kullar değillerdi.

Nasârânın fikri de aşağı yukarı böyledir. Halbuki Muhammed (sallâllahü aleyhü ve sellem)'in dini bunların tamamile hilâfınadır. İslâm'a göre böyle bir tahsis ve tahdit "Rabbilâlemînin" geniş rahmetine uygun değildir. Bundan dolayıdır ki, Kur'an bu tahdidi müteaddit âyetlerde nefyetmiştir.[12]

---

11 «وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ»

12 «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولاً اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ»

Peygamberleri bu şekilde tahdit ve tahsis etmenin neticesi şu oluyordu: Bir Yahudi yalnız Hazreti Musâ'ya iman etmekle diğer peygamberlerin hepsini inkâr ve tekzip etse bile, yine mümin bir Yahudi olabilir. Hristiyan olabilmek için de yalnız İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğuna ve beşeriyetin saadeti için kendisini feda eylediğine iman etmek kâfidir. Buna inanan bir Hristiyan, başka peygamberlere inanmasa da yine Hristiyandır. Bir Zerdüştî için İbrahim, Musâ, İsâ gibi büyük peygamberleri tekzip etmek ve onlara inanmamak onun iman ve takvasına halel vermez. Bunlar nübüvvet dairesini bir memlekete, bir kavme tahsîs etmekle kalmadılar. Bu meselede daha ziyade ileri giderek peygamberleri ikiye ayırdılar, bir kısmına iman vacib ise de diğerine iman etmeye lüzum yoktur. Mesela, Yahudîler İsâ'ya inanmazlar ve ona bir çok iftiralarda ve ithamlarda bulunurlar. Bundan dolayıdır ki Kureyşîler onun ismini işitmek istemezlerdi. Yahudilerle Nasârâ, her ikisi, Davud ve Süleyman (aleyhimesselâm)'ın peygamber olmayıp sadece melîk, hükümdar olduklarını söylerler. En son peygamber olan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'a hiç inanmazlar. Fakat, Hazreti Muhammed'in talimatına göre Müslüman olabilmek için hilkatten itibaren gelmiş geçmiş ne kadar peygamber varsa hepsine iman etmek vâcibdir. Bazısına iman edip de bir kısmına inanmamak hepsine inanmamak gibi küfürdür. Çünkü bütün peygamberlerin Allah Teâlâ'ya izafetleri birdir, irşad ve tebliğ hususundaki vazifeleri de birdir.[13]

---

13 «اِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلاً اُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُولٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا» - O kimseler ki, Allah'ı ve peygamberlerini tanımaz (onlara inanmaz), o kimseler ki, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak (Allah'a inanıp peygamberlerini tanımamak) isterler, o kimseler ki peygamberlerin bazısına inanırız bazısına inanmayız derler ve böylece küfr ile iman arasında bir yol tutmak isterler. İşte bunlar, evet bunlar tastamam kâfirdirler. Biz de kâfirler için zillet verici bir azab hazırladık. Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve peygamberlerden hiçbirisi beyninde fark görmeyenlere gelince, işte onlara ecirlerini, mükâfatlarını vereceğiz; Allah gafurdur, rahîmdir." (Nisâ Sûresi, ayet 150 - 152)

Şu âyetlerden anlaşılıyor ki, kâfirler, başlıca üç kısımdır:

1- Ne Allah, ne peygamber hiçbirini tanımayan ve bunlara iman etmeyenler. 2- Allah'a iman ettiklerini söyledikleri halde Allah'ın resullerine, peygamberlerine iman etmeyen ve onların vazifei risalet ve nübüvvetlerine inanmayanlar. 3- Allah'a ve peygamberlerin bazısına iman edip de bazı peygamberlere inanmayanlar, küfürde bunun her üç kısmı da birdir. Allah'a inandığını iddia eden bir kimsenin mutlak surette O'nun sıfatlarına ve peygamber gönderdiğine de iman etmesi lâzımdır. Peygambere inanmayan bir adamın Allah'a imanım var demesinde bir fayda yoktur. Peygambere inanmak da bütün peygamberlere inanmakla tamam olur. Bunlardan

Peygamberlikte tahdid ve inhisar yoktur; buna Arab Acemden (yani Arab olmayandan), Acem Arabdan daha layık değildir. Bunun bir memlekete ihtisası da yoktur. Allah, peygamber olmaya kimin daha layık olduğunu bildiği için dilediğini, istediği yerde, peygamber ba's buyurmuştur.[14]

Binaenaleyh Allah'ın nuru her yerde parlamış, O'nun talimleri her yere yayılmıştır. Peygamberlerin hepsi sadıktır, nebî olmaları bakımından aralarında bir fark yoktur; hepsi bir kaynaktan ilham almışlar, hepsi bir güneş etrafında dönmüşler ve hepsi vazifelerini tam yapmışlardır.

İkinci mühim nokta da şudur; İslâm'dan başka dinlerde nübüvvet ve risalet için sahih bir mefhum yoktur. Yahudîlere göre nebî ve resül, umuru gaybiyeyi vukuundan evvel haber vermekten ibarettir. Bunun içindir ki, bu yolda haberlerde bulunanlar onların nazarında nebîdir. Yine bundan dolayıdır ki onların kitaplarında bir çok nebîlere de bir mevki verilmemiştir. Bazı kâhinlerin mevkileri ise, onlara göre, peygamberlerin mevkilerinden de yüksektir.

Yahudîler böyle olduğu gibi Nasârâ da böyledir. Onlarda da nübüvvetin hakikati o kadar tavazzuh etmiş değildir. İncil'de İsâ'dan evvel geçenlerin hırsız ve yol kesici olduğu söylenir. Aynı zamanda halihazırdaki İncillerde peygamberlere ait ne bir tarif görüyoruz, ne de onların doğruluğu hakkında bir delile tesadüf ediyoruz. Bunun neticesidir ki; Yahudîlerle Nasârâ bazı peygamberler hakkında en şeni isnadlar yapmaktan çekinmemişlerdir. Onlar "nübüvvet" ve "risalet" denilen bu yüksek makamın ne demek olduğunu anlamış olsalardı bu yüksek şahsiyetlere karşı öyle bir iftiraya asla cesaret edemezlerdi.

Peygamberlik mertebesini en vâzih bir şekilde anlatan İslâm'dır ki, onların hepsini günahlardan beri olmakta müşterek saymış ve hiçbirisini ayırıp seçmeden hepsine imanı vacip kılmıştır. Bütün peygamberler Allah'ın ahkâmını halka tebliğ ve talim için birer memurdurlar. Hepsi, nâsı gafletten uyandırmış ve hidayete sevk etmişlerdir. Onlar, Allah'ın salih ve makbul kullarıdırlar. Gösterdikleri yol hak ve doğru-

---

bir tanesine inanmamak hepsine ve binnetice Allah'a da inanmamayı istilzam eder. İman ile küfür arasında mutavassıt bir mertebe ve yol yoktur.

Binaenaleyh (mesela) Hazreti Musâ ve Üzeyre yahut Hazreti İsa'ya ve diğerlerine inanıp da Hazreti Muhammed'e inanmamak hiçbirisine inanmamak demektir.

14 «اللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»

dur. Kur'an'da enbiyadan bir kısmının isimleri sarahaten söylendikten sonra bütün peygamberlerin bunlardan ibaret olmadığını anlatmak için "Bazılarını size hikâye ettik, bazılarını da hikâye etmedik." buyurularak onlardan başka daha bir çok peygamberin olduğu haber verilmiş ve yalnız her kavme nebî ba's olunduğu tasrih olunmuştur.[15]

Bundan dolayıdır ki her Müslümanın bütün enbiyaya icmalen ve Kur'an'da isimleri geçenlere de tafsılen iman ve onların doğru olduklarını teslim etmesi vaciptir.

Kur'an-ı Kerim; bir çok yerlerinde peygamberlerin hepsine imanın, her birisine hürmet ve tazim etmenin ve birini diğerinden ayırmamanın vacib olduğunu açıkça söylemiştir. Binaenaleyh, biz Müslümanlar her millete bir mürşid gönderildiğine ve Allah tarafından gönderilmiş olan bu mürşidlerin hepsinin sözlerinde sadık olduğuna iman ederiz. Birine iman edip de diğer birine iman etmeyen Müslüman sayılmaz.

Bir Müslüman, peygamberlerin en yüksek bir mertebede olduklarına iman etmekle beraber yine onları insan olarak kabul eder. Onlar, ne melektir, ne de uluhiyette iştirakleri vardır. Onların Allah ile olan münasebetleri sadece Allah'ın vahiy ve ilhamına mazhar ve Allah'ın iradesini kullarına tebliğe memur olmalarıdır. Bir peygambere bundan yüksek ve uluhiyete mahsus bir paye vermek yahut Allah'ın oğludur demek küfürdür; ülühiyet ve nübüvvet mertebelerinin ne olduğunu bilmemektir. İşte İslâm'ın itikadı budur.

Demek ki, bu meselede de Müslümanlığın diğer dinler üzerine bir rüchanı vardır. Müslümanlığın bu itikadı da en makul ve mantıkî bir şekilde olduğu şüphesizdir. İslâm dininin takip etmekte olduğu cihanşümul vahdet burada da kendisini göstermektedir. Binaenaleyh İslâm'ın bu itikadı da herkesin kabul edebileceği şekildedir.

3- Kitaplara iman

İslâm itikadının üçüncü esası vahyi ilahi eseri olan mukaddes kitapların hepsine iman etmektir. İslâm'ın bir hususiyeti de işte budur. Yani İslâm, bütün enbiyaya imanı, esasları meyanına aldığı gibi bunlara nâzil olan kitaplara iman etmeyi de kendi esasatından saymıştır. İslâm'ın bu itikadında da bir vahdet ve umumiyet vardır. İzah edelim:

---

15 «مِنهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ»

İslâm'dan evvelki dinler üzerinde yapılacak bir tetkik gösterir ki, onlar, semavî kitapların bir kaynaktan geldiklerini külliyyen ihmal etmişlerdir. Mesela, Yahudiler Tevrat'tan başkasına iman etmezler, Nasârâ da İncil'den başka herhangi mukaddes bir kitaba, Tevrat'ın bazı kısımlarından kabul ettikleri hariç olmak üzere, iman etmezler.

Zerdüştün ashabı, Auşta'dan başka kitap geldiğine inanmadıkları gibi, Brahmanlar'da âlemde kendi kitaplarından başka vahy ve ilham eseri bir kitap gelmemiş olduğu itîkadını beslerler. Bu koyu taassubun tamamile hilâfına bir din varsa o da Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğ eylediği Müslümanlıktır.

İslâm dini, kitaplara iman meselesini de tevhide uygun ve cihanşümul bir din olduğunu isbat eden bir şekilde talim etmiştir. Biz yalnız Kur'an-ı Kerim'e değil evvelki peygamberlere nâzil olan kitapların hepsine iman etmekle mükellefiz. Çünkü Kur'an-ı Kerim yalnız kendisine değil bununla beraber geçmiş peygamberlere verilmiş, onlara Allah tarafından indirilmiş olan kitaplara da iman edilmesini emreder.[16] Kur'an'ın beyanına göre Allah tarafından geçmiş peygamberlere inzal edilmiş olan kitapların hepsi haktır, hepsi doğrudur. Kur'an onları hem musaddık, hem de onlar üzerine bir bekçidir. Binaenaleyh Kur'an'a iman ve tasdik mefhumu, geçen peygamberlerin kitaplarını da tasdiktir. Nasıl ki geçen peygamberlere Allah tarafından nazil olan kitapları inkâr etmek de bizzat Kur'ân'ı inkârdır. Kur'an'a iman etmemek küfür olduğu gibi Kur'an'ın haber verdiği kitaplardan birini inkâr da küfürdür. Acaba böyle dinî bir edep İslâm'ın gayrısında bulunur mu? Kendisinden başkasına yapılan bu ihtiramdan daha büyük bir ihtiram görülmüş müdür? Yahut İslâm'dan başka bir dinde başkasile böyle güzel bir anlaşma işittiniz mi? Kütübi semaviye her ne kadar mahdut değilse de Kur'an'da isimleri geçen dörttür: Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an. Bazı âyetlerde suhuf ismi geçiyorsa da muayyen bir aded yoktur. Kur'an kendisinden önce inzal edilmiş olan bu kitaplara ve bu suhufa iman etmeyi her Müslümana vâcip kılmıştır.

Bu izahat bize gösteriyor ki, İslâm, hak dinlerin hepsini bir itibar eder. Çünkü hepsi Allah'tandır, Allah ise birdir. Binaenaleyh, bu tek kaynaktan feyz alan enbiyanın maksatları ve talimleri ve bu enbiya vasıtasile dünyanın mazhar olduğu semavî kitaplar ile onların ahkâmı da

---

16 «وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ»

bir olmak ve bu ahkâm içinde aklî selime muğayir, tevhid ve vahdete muhalif şeyler bulunmamak lâzımdır. Nasıl ki Kur'an bunu müteaddid âyetlerde beyan etmiştir. Şu halde İslâm, Âdem'den Muhammed (aleyhimesselâm)'a kadar muhtelif zamanlarda enbiya vasıtasile dünyaya tebliğ edilmiş olan hak dinden ibarettir.

Burada evvelce de izah ettiğimiz veçhile, bütün enbiyanın bilittifak tebliğine memur oldukları umuru esasiyede ne zaman ve mekânın, ne de kavimlerin ve memleketlerin başka başka olmasının bir tesiri yoktur. Bunlar her zaman ve mekânda birdir, ayrı ayrı zamanlarda gelen nebîler bunları nâsa müsavi ve fikirlerinin kavrayacağı bir şekilde tebliğ ettiler. Binaenaleyh bugün bazı dinlerin bu kısmında bazı değişiklikler görülüyorsa bu ya tabir ve tefsirde vukua gelen hatadan neşet etmiştir yahut hariçten bazı şeylerin asıl ile ihtilât ederek şeklini ve heyeti esasiyesini tebdil etmesinden ileri gelmiştir. Bunun şekli aslisi İslâm'ın talim eylediği şekil olmak lâzımdır.

Ahkâmı şeriye denilen cüziyat ve fer'iyata gelince; bunlar o, ayrı ayrı her kavim ve mezhebe, zaman ve mekâna göre değişir. Nasıl ki her din, ibadetle emrettiği halde ibadet tarzının hepsinde başka başka olduğunu görüyoruz. Zaman ve mekân ile alâkası olan diğer hükümler de böyle. Binaenaleyh Kur'an nazarında dinlerin ihtilâfı demek, bir tek maksad üzerine vusul için muhtelif zamanlarda enbiyaya ilham olunan turuk ve visailin ihtilâfı demektir.

Dinin esas rükünlerine gelince, bu asla tegayyür etmez. Bu dünyada muhtelif zamanlarda enbiya ba's olunması ancak ezelî ve ebedî olan şu hakikati nâsa arz etmek içindir.

Bir de enbiyanın ahvalini ve onların devirlerini mütalaa etmekle anlıyoruz ki, tabiat âleminde ışık karanlığı ve yağmur kuraklığı takib ettiği gibi, bir peygamber de daima mütereddi bir beşeriyet devresine nihayet vermek için zuhur etmiştir. Evet, bir nebîden sonra diğer bir nebînin şeriatıle ba's olunması, evvelki kitaplar, terk ve ahkâmı ihmal yahut tebdil olunduktan, tahrifatı zihniye ve zamaniye ile tahrif edilerek anlaşılmaz bir hale geldikten sonradır.

Filhakika Tevrat'ın Musâ'ya inzali, suhufu İbrahim'in zıyaından sonradır. Bilâhare, bir çok sebeb ve âmillerle, Tevrat'ta tahrifler ve ihtilaflar vaki olunca Zebur ile diğer suhuf nâzil oldu. Sonra da bunları tekmil

için İncil nâzil oldu. Sonradan bunda beşer tasarrufa kalkışında Kur'an nâzil oldu ki bu, dünya durdukça hiçbir tahrife uğramaksızın baki kalacak ve ona hiçbir suretle tahrif eli dokunamayacaktır. Binaenaleyh beşeriyet başka bir vahye muhtaç veya muntazır değildir. Kur'an, öyle bir kitaptır ki hiçbir suretle ona hariçten bir şey karışmamıştır. Tarih, onun emsalsiz davasına en doğru bir şahittir.[17]

4- Ahirete iman

İslâm dininin esaslarından biri de ahirete imandır. Bütün hak dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de itikad esaslarının en mühimlerinden biri meada ve uhrevî mesuliyete tereddüdsüz bir surette inanmak ve yakın hasıl etmektir.

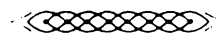
Ahirete iman demek, her şeyin fanî olacağı bir saate ve ondan sonra da ikinci bir hilkate, ikinci bir neş'ete inanmak demektir. İslâm itikadına göre şu hâdisat âleminin fena bulacağı, değişerek bambaşka bir hilkatin başlayacağı bir saat gelecektir. Bu saatle bundan sonraki hilkat müddetinin - her biri bir takım manaları ifade eden -muhtelif isimleri varsa da ahiret tabiri bunların hepsini gösterebilir. Ahiret, vazife ve mesuliyet fikrinin en büyük zımanı olduğu cihetle, dinin erkânı mühimmesinden biri sayılmıştır.

Filhakika mead ve uhrevî mesuliyet fikri, İslâm'da bir asıldır ve içtimaiyat meselesi de bununla ilgilidir. İslâm'da ahiret ve mesuliyet fikri, korku ve ümit, fertleri cemiyete rapteden bir âmildir; mesalih ve menafii umumiyeyi umumun ebedî bekasına şamil necib ve ulvi bir fikir ile fedakârane takip ettiren bir ruhtur. Binaenaleyh her Müslümanın tazim ve ihtiram ile boyun eğdiği bu yüksek fikir, beşeriyetin bekası için yegane bir âmil olduğunu teslim etmeyecek ciddi bir mütefekkir tasavvur edemeyiz.

Ahiret fikri semavî dinlerin hepsinde mevcut ise de bu fikri, beşerî hâdiselerin künhü ve ledünniyatına bir hissi şumul ile tevfik etmiş olmak ve cismani, âcil zevkler ile mutedil bir ahenge tabi tutmak ancak İslâm dinine mahsus ve onun mümeyyiz vasıflarındandır. Başka dinlerde beşerin tabii zevklerinin keyfiyetlerinden değil, kemiyetinden tarh ve fedakârlık yapmak mecburiyeti vardır. Yani, bu dinlere tam bir salâbetle

---

17 İkinci ciltte Kur'an'a ve kütübi mukaddeseye ait bahiste bu cihetler uzun uzadıya izah edilmiştir.

bağlı kalmak istiyenler tabii zevklerinin bazı nevilerinden daimî veyahut muvakkat bir surette mahrum kalıyorlar ve kalmak zaruretindedirler. Halbuki İslamiyette beşerî ve tabii zevklerin her çeşidi için meşru bir şekil vardır. Umuma aid menfaatler yalnız keyfiyetlerdeki tadil ile, ferdî menfaatler de kemiyetten istifade ile kaimdir. Tam bir Müslüman şahsî ve mütesavi haklara göre tabii arzularının her nevini meşru bir surette elde edebilecek faaliyete ve yalnız keyfiyet ve faaliyetin suretinde takva ve fedakârlık ibrazına ve bunu da ahiret fikri ile telâfiye sevk olunur.

Hülâsa, hak ve vazifenin zımanı demek olan mesuliyet fikrinin nâmütenahî bir istikbale doğru inkişaf ve idamesi olmak üzere Müslümanlıkta en mühim bir âmil olan "ahiret fikri" beşerî mevcudiyetin muhafazası bakımından pek esaslı ve gayet tabiîdir. Bu fikri zayıflatmak değil, daha müstemir müeyyidelerle takviye etmek cemiyetin menfaatleri icabatındandır. Ahiret fikri, Allah korkusu ve Allah sevgisi kalbinden silinmiş olan kimseler, şahsî maksad ve menfaatlere perestiş itibarile âlemde en muzır bir unsur olacakları şüphesizdir. O gibi kimseler nazarında millet sevgisi, vatan sevgisi, menfaati amme ve tarih korkusu denilen şeyler gayet gülünç şeylerden, fazilet ve meziyet de insan aldatmadan ibaret kalır. Binaenaleyh "târiki dünya" olarak dinde ileri gidenler nasıl içtimaî bir atalete düşüp mahv oluyorlarsa, bunun aksine olarak dini ve ahiret fikrini düçarı halel etmek de çok mühlik içtimaî bir teşebbüs husule getirir. Uzak ve yakın tarihte bunun misallerine çok tesadüf edilmiştir.

5- Meleklere iman

İslâm itikadına göre vâcibülvücudun nâmütenahî mahlûkları içinde görmekte olduğumuz maddî varlıklardan başka ve maddeden mücerred mahlukları da vardır. İşte melek adını alan bu nevi mahluk da onlardandır. Bunlar madde ve maddiyattan mücerrettir.

Bu mesele iyice incelenince anlaşılır ki, Müslümanlığın şu itikadında da akla ve ilme muhalif bir cihet yoktur. Çünkü kâinatta bizim göremediğimiz, bilmediğimiz bir takım kuvvetler mevcut olup şüûnatı âlemde onların tesiri bulunduğu gittikçe daha ziyade tavazzuh etmektedir.

Evet, müsellemeti ammedendir ki kâinat dediğimiz şu varlık bir hâdîsat âlemidir. Bu âlemin zatı, hakikati bilinemiyor ve fakat şu hâdîsat âlemi tabii kuvvetler, içtimaî âmiller, ahlâkî müessirler şekillerinde

muhtelif unvanlarla bir takım kuvvetlere rabtediliyor. Tabiî hâdiselerden ancak hususî kanunları ve sabit nisbetleri tayin olunmuş ve geriye kalan ucu bucağı bulunmayan hâdiseler ulum ve fününun hududu haricinde kalmıştır. Melek itikadı, semavî ve hak dinlerin hepsinde vardır. Şu kadar ki bu itikad da, diğerleri gibi dini İslâm'da en yüksek kemalini bulmuştur.

Filhakika, münzel ve semavî dinlerle onların en sonu olan İslâm dini de rahmanî ve ilahî işlere vasıta olan bir nevi mevcudatı "melek" unvanı ile tesbit etmiştir. Ancak İslâm'dan evvelki dinlerin melek telâkkisi ile İslâm dinindeki melek itikadı beyninde çok fark vardır. Hikmeti İslamiyeden gafil ve tetkikatı nakıs olan bazı feylesof veya fen adamları "melek" denildiği zaman belki de istihfafkârane bir tebessüm fırlatacaklardır. Fakat onların bu gibi hareketleri İslâm itikadına tam bir vukufları olmadığından ileri geldiğine şüphe edemeyiz.

Öyle zannediyorum ki, biz "melek" dediğimiz zaman (âdeta kiliselerde görülen kanatlı resimler gibi) bir şey kasdediyoruz. Halbuki mesele hiç de öyle değildir.

Melek ve melâike dediğimiz zaman bizim kastettiğimiz mana, kudreti ilâhiyenin her zerrei tecellisi demektir. Âyâti Kur'âniye'nin delâletlerinden ve bazı ehadisi nebeviyenin de sarahatinden anlaşılıyor ki, melek ve melâikenin her ikisinde risalet (bir vazife için gönderilmek, memur edilmek) manası vardır.

Bu risalet ile memur olan hem ilmî ve kelâmî bir tebliği ruhîyi yapıyor, hem de bilfiil kudret ve tekvini ilâhiyi tebliğ ediyor. Yani risalette her iki mana vardır. Âlemde hiçbir hâdise yoktur ki ona kudreti ilâhiyenin hususî bir taalluku bulunmasın. Binaenaleyh peygamberlere Allah'ın emirlerini tebliğ edenler melekler olduğu gibi, Allah'ın kudret ve tekvininin vahdetten kesrete tevziini ve onun hususî tenevvü ve tayinlerini ifade eden mebadii fâilede melek cinsi olarak mülâhaza edilmek lâzım gelir. Çünkü kâinatta her şey, her hâdise, her fiil ve hareket ancak böyle bir risalet ile vaki olmaktadır. Her hâdiseyi mebdei fâil, mebdei kabil olmak üzere iki mebde ile tasavvur ettiğimizi ve gördüklerimiz asıl madde olmayıp hep failinin eseri olduğunu, görünen her fiil ve harekette, her hâdisede bizzat veya bilvasıta bir mebdei fâil tanımak ve bunları bir fâili müessirin tezahürü diye kabul etmek zaruretinde olduğumuzu düşünür ve bütün kuvvet ve kudretin Allah Tealâ'da birleştiğini nazarı

dikkate alırsak bunun ilk vasıtai tayin ve tecellisi melâikenin risaleti olduğu kolayca anlaşılır. Şu halde meleksiz bir hâdise tasavvuru mümkün değildir. İşte bunun içindir ki Peygamberimiz Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) melâikesiz bir katre yağmur bile düşmez, buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, İslâm'ın bu itikadında da ilmî ve felsefî mülâhazalarla uyuşamayacak bir cihet yoktur.[18]

6- Kadere, hayr ve şer her şeyin Allah'tan olduğuna iman

İslâm'ın esas itikadlarından biri de kadere iman etmektir. Kadere iman demek, hayr ve şer ne varsa hepsinin Allah'tan, Allah'ın halk ve takdiri ile olduğuna inanmak demektir. Şimdi bu itikadın ne kadar sağlam ve doğru olduğunu izah edelim:

Kadere iman demek, bazılarının zannettikleri gibi, ihtiyariliği ve ef'ali beşeriyenin ayrılmaz bir lâzımı olan mesuliyet vasfını insandan selbetmek, insanı hareketinde muztar olan bir cisim gibi telâkki eylemek değildir. Biz hem kadere iman eder, yani hayr-ü şerrin hâlikı Allah olduğunu kabul ederiz, hem de Allah Teâlâ tarafından bize gösterilen hayr-ü şer yollarından hangisine gidersek kendi irade ve ihtiyarımızla gittiğimize iman ederiz. Demek ki kadere iman etmekle amellerin ahlâkî kıymetinden bir şey kaybetmiş olmuyoruz. Şimdi kadere iman mebdei ile ahlâkî hürriyetin de vücudüne nasıl kail olduğumuzu, yani bu iki mebdei hiçbir tenakuza düşmeksizin nasıl birleştirebildiğimizi izah edelim. Evvela şunu söyleyelim ki, Hak Teâlâ Hazretleri Kur'an'da bize üç hakikat talim ediyor:

1- Her şeyin hâlikı Allah Teâlâ'dır, her şeyin melekûtü O'nun elindedir; kâinatta her şey O'nun meşiyeti ile cereyan eder; her şey üzerinde kahir ve hâkim O'dur.[19]

2- Allah Teâlâ'nın meşiyet ve hikmetinin muktezası olan halk ve takdiri, sabit kanunlar ve malûm miktarlar üzerine cereyan eder. Her şeyi bir sebep ve nizama bağlamıştır. Cenabı Hak her şeyin hâlikı olduğu gibi esbabın, kanun ve mikdarların da vâziidir. Sebep, kanun ne olursa olsun onlar da Allah'ın yaratması iledir.

---

18 İleride bu bahis de daha ziyade izah olunacaktır.

19 «اللهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ، بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ ، وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

3- Allah'ın halk ve kaderinde cari olan kanunlarından biri de insanın ilim, meşiyet, irade, kudret sahibi ve dilediğini yapabilmek kudretini haiz olarak yaratılmış olmasıdır. İnsanın bu evsaf ile muttasıf olarak yaratılmış olması Allah'ın meşiyyeti ile ne taarruz eder ne de onu tatil veya izale edecek bir mahiyettedir.

Kur'an-ı Kerim'in talim eylediği şu hakikatler iyice düşünülür ve güzelce muhakeme edilirse hemen teslim olunur ki, kadere iman ettiklerinden dolayı Müslümanları muahaze etmek, bu itikadın mevcut olduğu yerde amellerin ahlâkî bir kıymeti bulunmayacağını zanneylemek çok büyük bir hatadır. Çünkü iyi ve kötü, hayır ve şer her şey sebeb ve müsebbebatın nizamındaki sabit ve ilahi kanunların muktezası üzerine ve Allah'ın mülkünde vaki olduklarından elbette hepsi Allah'tandır. Zira sünen ve esbabın da vazıı odur ve bunlar da O'nun milkinden hariç değildir. Binaenaleyh bir sebeb ve kanun tahtında vukua gelen her şeyin Allah'a nisbet olunması, hâlıkına ve ilk vâzıına nisbet demek olduğundan sahih ve doğrudur. Her şey Allah'tan demek, hâlik ve takdir bakımından demek olduğu cihetle yaptığımız şeylere - ister iyi, ister kötü olsunlar - biz yaptık, bizdendir dememiz de sahihtir.

Çünkü Allah'ın, yarattığı sebepler ve kanunlara muvafık veyahut aykırı bir hareketle ve irademizi sarf etmekle o işi meydana getiren ve yapan biziz. İşte "her şey Allah'tandır" dediğimiz halde tenakuza düşmeksizin mesuliyeti ve insanı irade ve ihtiyar sahibi olduğunu da kabul etmemiz bundandır. Bunun ne derece doğru olduğunu teslim etmeyecek ciddi bir mütefekkir yoktur sanırız.

Kaza ve kadere itikad sadece Kur'an-ı Kerim'in talim eylediği bir şey değildir, fıtrat da bu itikada saiktir. Fikir ve basiret sahipleri kolayca teslim ederler ki, her hâdisenin ona zamanen yakın olan bir sebebi vardır. Aynı zamanda bu sebepler silsilesinin ancak meydanda olanları görülebilip uzak sebeplerini yalnız o silsileyi ibdâ eden hakiki mebde bilir. Her silsilenin de zâhirde bir methali vardır ki ötesi aziz ve alîm olan Allah'ın takdirine kalmıştır. İnsandaki iradeye gelince, bu, ancak o silsilenin halkalarından biridir. Yani irade idrâkin eserlerinden biridir. İdrâk ise havas ve meşaire ârız olan şeylerden ruhun bir infialidir. Binaenaleyh kâinat hâdiselerinin zahirinin fikir ve irade üzerindeki hüküm ve nüfuzu, akıllıların değil ya, ahmakların da inkâr edemeyecekleri bedihiyattandır. Şüphe yok ki zâhirde müessir görülen esbabın mebdei,

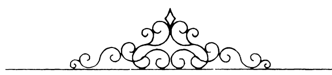

bütün eşyayı hikmeti ezeliyesi mucebince yaratan ve her bir hâdiseyi ona benzeyen diğer bir hâdiseye tabi kılan, hakiki müdebbirin kudret elindedir.

Kâinatın sanii bir Allah'ın varlığını itirafa yol bulamayan bir cahilin mevcud olduğunu farz etsek bile tabii müessirlerin, zamanî ve mekânî hâdiselerin beşer iradesi üzerindeki tesirlerini itiraf etmekten kurtuluş yoktur.[20]

İslâm'ın itikad esasları üzerinde vermiş olduğumuz şu kısa izahat bize gösteriyor ki onda, bu bakımdan, akla uymayan, ilmî esaslar ile uyuşamayan bir şey yoktur. Onun davet ettiği esaslar, her aklı selimin kabul edebileceği şeylerdir. Şimdi bir kere de amel ve ibadet cihetinden tetkik edelim.

20 İkinci ciltte daha uzun izahat vardır.

İSLÂM'DA AMEL VE İBADET

- İslâm yalnız nazarî ve vicdanî esaslardan ibaret değildir
- Müslümanlık tam manasile bir hayat dinidir
- İslâm'ın esası iman, hedefi güzel ahlâk ve iştir
- İslâm'ın talim eylediği amelî hükümler
- İbadet ne demektir ve kimin hakkıdır
- İbadet aklî, vicdanî bir borçtur
- İbadetin psikoloji bakımından izahı
- Hayatımızda ümit ve korku amili
- Hilkatte ne ümidin ne de korkunun sebepleri mahdut değildir
- Korku ve ümit amiline karşı insanda uyanan alâka
- Fıtratta mabud ve ibadet fikrinin menşei
- İnsanlara hakikî mabud ve ubudiyet alâkasını unutturan şirkin menşei
- Bütün varlığını fânilere bağlayan her gönül hüsrâna namzettir
- Peygamber Efendimizin vefatı ânında hazreti Ömer ile Ebubekir'in sözleri
- Fânilere bağlanan gönüllerin mabudları
- İnsanlar her devirde hâkim bir kudrete iman ve ibadet etmişlerdir
- İnsanda hem tedeyyün mefhumu hem de ibadet duygusu fitrîdir
- İbadet kalbe ve imana kuvvet verir
- İbadet ve ahlâk yüksekliği
- İbadet ve fikir kuvveti
- İslâm'da ibadetin mahiyeti
- İslâm dininin ibadetlerinde güçlük ve ağırlık yoktur
- Bu ibadetler herkes tarafından hiçbir müşküle maruz kalmayacak tarzda yapılabilecek tekliflerdendir. İbadetteki hikmet kalbimizin Cenabı Hakk'a meyil ve incizabı, Allah sevgisi ile Allah korkusun daima bizimle beraber bulunmasıdır.

İslâm dininin itikad kısmını teşkil eden esasları ve bunlarda ilmî ve felsefî fikirlerle uyuşamayacak bir cihet olmadığını buraya kadar izah etmiş bulunuyoruz. Fakat İslâm, sadece vicdanda gizlenmesi lâzım gelen bir şey değildir. Fikir ve kalb sahasında kalarak amelî bir surette yaşanmamış olan herhangi bir hakikatin, ne kadar yüksek olursa olsun, mühim bir kıymeti yoktur. İnsan, inandığı bir hakikate dili ile tercüman olmaz ve onu fi'len yaşamaya çalışmaz, onu hayatta tahakkuk ettirmezse hem ona olan iman ve sevgisi yavaş yavaş kuvvetini kaybeder, hem de kalb ve vicdanın emrine tabi faal bir unsur olmaktan çıkar. Bunun içindir ki, İslâm dini yalnız nazarî ve itikadı esasları değil amelî hükümleri de talim ve teşri etmiştir. Bir Müslüman, yalnız iman ile mükellef olmayıp inandıklarını dili ile de söylemek ve onların icablarını iş ve tatbik sahasında göstermek ve hayatta onları yaşamakla da mükelleftir. Allah'a olan imanımız, evvela dilimizde sonra da işlerimizde ve hareketlerimizde tecelli edecektir. Çünkü İslâm, tam manasile bir hayat dinidir. Kalbin en derinliklerinden başlayarak onu tamamen saracak olan iman ağızdan taşacak, sonra bütün vücuda ve muhitine sirayet edecektir. Binaenaleyh İslâm'ın esası iman ve hedefi ahlâk ve iş güzelliğidir.

İslâm'ın talim eylediği amelî hükümler, mükellefin işlerine müteallık olan, beşerin ihtiyarî fiillerinin Allah nazarındaki kıymetini gösteren kazıyelerdir ki başlıca iki kısımdır:

1) Allah ile kul arasındaki münasebetler, kulun Allah'ına yapmakla mükellef bulunduğu vazifeleri gösteren hükümler: ibadat.

2) İnsanların kendileri ile diğer insanlar arasındaki münasebetleri bildiren hükümler: muamelât.[1]

Amelî hükümler bir taraftan Allah'a ibadeti, diğer taraftan ferde ve cemiyete taallûk eden işlerde selâmet ve istikameti, adalet ve emniyeti, mütekabil haklara ve vazifelere riayeti emretmekle ferdin işlerini ıslah etmiştir.

İbadet ne demektir?

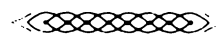
İbadet; saygı, itaat ve tazim mertebelerinin en yükseğidir. Böyle bir şey ise yalnız Allah'a yapılır, yalnız Allah'ın hakkıdır. Allah'tan başkası buna müstehak değildir. Çünkü vücud, hayat ve bunlara aid bütün nimetleri veren yalnız O'dur. Bundan ötürüdür ki Allah'tan başkasına secde etmek haram kılınmıştır. Mahlûkattan hiçbiri ibadette Allah'a şerik yapılamaz. Binaenaleyh, ibadet ve ubudiyet, ilmi ve kudreti bütün kâinatı kuşatmış, kullarının bütün gizli hallerine vâkıf olan Allah'a en yüksek ihlâs, tazim, sevgi ve saygı maksadı ile yapılan bir vazifedir; Allah'a kulluğumuzu, mutlak itaat ve teslimiyetimizi gösteren zikirler, fiiller ve hareketlerdir.

Kudreti mutlaka sahibi olan Allah'a tam bir ihlâs ile yapılan bu fiil, hem zâhir ve hem bâtında nihaî bir tezellül ile nihaî bir ta'zimi, nihaî bir sevgi ve saygıyı ihtiva eyler. Bunun içindir ki İslâm'da ibadetin ruhu, kalbin tamamile Allah'a dönmesi ve yalnız O'na bağlanmasıdır. Vücudumuzun hususî hareketleri, bu ruhun kalıbı ve cismi demektir. Ruhsuz cisim hiçbir şeye yaramadığı gibi, cisimsiz ruh da olamaz. İbadet ederken âlemden ve bütün benliğimizden tecerrüd ederek tazimin kemaline münafi görülen en ufak bir hareketten sakınılması da bundandır.

Herhalde İslâm'da ibadetin bir kaç derecesi olmakla beraber, en yüksek mertebesi, Allah'a - herhangi bir menfaat düşüncesi ile değil- ancak Allah olduğu için kemali tazim ve ihlâs ile inkıyad ve itaat etmektir. Yani kulluğunu tamamile anlamasıdır. Bu ise aczi mutlak ile kudreti tammenin bir cilvei telâkkisidir. Bunun içindir ki, aczini hissetmeyen

---

1 İslâm dininin talim eylediği amel kısmı bir itibar ile "İbadat" ve "Muamelât" diye ikiye ayrılırsa da bunlardan her biri bütün manasile müstakil birer mebhas sayılamazlar. Filhakika ibadata uhrevî hükümler, muamelâta da dünyevî hükümler taalluk etmek asıldır. Bununla beraber ibadata sıhhat ve fesad gibi dünyevî hükümler taalluk ettiği gibi, muamelâta da vücub, hurmet ve ibaha gibi uhrevî hükümler taalluk eder.

mütekebbirler ile hiçbir korku yokmuş gibi görünen gafil nikbinler ve hiçbir ümid beslemeyen meyus bedbinler, herhalde bu şereften mahrumdurlar.

İbadet, aklî ve vicdanî bir vazifedir

İbadet, dinlerin hepsinde bir esas olarak mevcuttur. İbadetsiz din olmaz, değişiklik ibadetin aslında değil şeklindedir. Aklımıza ve vicdanımıza müracaat edersek kendisini yaradan, terbiye ile tavırdan tavra geçirip kemaline erdiren Allah'a ihlâs ve tazim ile boyun eğmek, O'na tam bir teslimiyyet arzetmek her mükellef için bir vecibe olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Çünkü insanda iyiliklerini gördüğü, nimetlerile büyüdüğü kimselere karşı daimî bir minnetdarlık duygusu vardır. İnsan, her vesile ile bu hissini izhar etmek ister ve bundan zevk duyar. Bu hal insanlar için tabii ve fıtrîdir. Hatta bu, bazı ehlî hayvanlarda bile görülür.

Her insan, doğmasile beraber Allah'ın sayısız nimetlerine kavuşuyor. Hatta bu nimetler yalnız doğmasile değil, belki baba sulbünden ve ana rahminden başlayarak devam edip geliyor. Bu nimetleri saymanın imkânı ve ihtimali yoktur. Her saniyede alıp verdiğimiz nefesler de o nimetlerdendir. İnsanın akıl, irade ve ihtiyar sahibi olarak yaradılmış olması da bu nimetlerden değil mi? Başka hiçbir düşünce bile olmasa yine Allah'ın lûtf-u inayeti eseri olan bu kadar nimetten dolayı O'na şükretmek, bu nimetleri vereni tanımak, O'nun kulu olduğunu itiraf etmek bir vecibe olmaz mı? İşte bütün bu nimetlerin ve bu varlığın "Mebdei evveli" olan Allah'a hamd ve şükrünün ihlâs ile edası İslâm'da "ibadet" denilen ilk vazifedir.

Binaenaleyh, yaratan, terbiye ve tekâmül ettiren, her mevcuda şahsını muhafaza ve nevinin bekasını temin için muhtaç olduğu şeyleri veren Allah Teâlâ'ya bütün varlığımızla şükretmek; kalb ve şuurumuzla O'na karşı bir münasebet, bir aşk ve muhabbet duymak ve kalbimizde duyduğumuz bu aşk ve muhabbeti, saygı ve minneti dilimiz ve işlerimizle de göstermek, verdiği bunca nimetleri yerine sarfetmek bizim için bir borçtur. Bu borcu ödediğimiz için, şimdi ve sonra (dünya ve ahirette) hiçbir menfaat, hiçbir mükâfat vaad etmemiş bile olsa, hayatta bulunduğumuz ana kadar vermiş olduğu nimetlerden ötürü O'na ibadet ve ubudiyet vazifesini yapmamız ve O'nu saymamız yine borç olurdu. Saf bir vicdan, selim bir akıl böyle hükmeder. Temiz vicdanına, selim aklı-

na müracaat edenler Allah'ı tasdik ve ikrar ile O'na karşı ibadet ve itaatin hakikaten bir vazife olduğunu anlamakta güçlük çekmezler.

İbadetin Psikoloji bakımdan izahı:

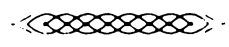
Hayat, lezzet ile elemin uğrağıdır. Beşer ruhu, elemden ne derece kocunursa lezzetten de o nisbette hoşlanır. Elemin sebebleri karşısında insan öfkelenir yahut korkar. Lezzetin sebebleri karşısında da ümidlenir veya hırslanır. İnsanın kazancındaki nazım da işte halden istikbale bu korku ile ümidin daimî tekabül ve tesadümüdür. Bunun içindir ki İslâm'da en büyük mertebe ümid ile korku arasında bulunmaktır. Ümid silindiği zaman insanın ruhunu yeis kaplar, beşerî faaliyet söner. Korku silindiği zaman da tuğyan ve taşkınlık başlar; sonu düşünülmez, faydalı bir faaliyet yapılmaz, istihsalin yerini istihlâk alır. Ümidin içinde bir korku, korkunun içinde bir ümid yok ise vazife hissi atalete düşer; neticesi ya tuğyan yahud yeistir. Açları çalıştıran doymak ümidi, tokları çalıştıran da açlık korkusudur. İşte bu ümid ve korkudur ki, aynı zamanda vazife duygusunu da canlandırıyor ve insanı bîlfiil faaliyete geçiriyor. Demek ki hayatı beşer, dâhil ile hâricin bu muamelesidir. Teneffüsten tutunuz da en incelerine varıncıya kadar hayatın sebeb ve lezzetlerinden bir çoğu insana dışından gelir. İçinden gelenlerin çoğunun saikı da kendi değildir. Esasen herkes hayatının, ümid ve korkusunun âmili yalnız kendisi olmadığını az çok duyar. Bu da kendi kendine bırakılan insanın hiç ve âciz olduğunu anlamaya kâfidir. Ve asıl kulluk da bunu anlamaktır. İnsanın bu aczini, bu duygusunu unuttuğu ve kendinden geçtiği zamanlar gerçi çoktur. Fakat aczini ister anlasın, ister anlamasın insan, âcizdir ve hiçbir ferd kendi kendine bu acz sahasından çıkamaz. Aklı olanlar da ümid ile korkunun bu cazibe ve dafiasından hiçbir vakit ayrılamazlar. Âkil her an korku ile ümid arasındadır.

Filhakika geleceğe nazaran ruhu beşerde ne ümidin bir sonu vardır, ne de korkunun. Hilkatte ümidin sebebleri mahdud olmadığı gibi korkunun sebepleri de öyledir. Beşer ruhu, zaman zaman böyle muayyen ümidler ve muayyen korkular karşısında daimî surette müteessir olurken bir taraftan da külliyetile, bütün varlığile, hudutsuz ve sonsuz ümidlerin, korkuların mutlak tesiri altında bulunur ve burada bütün ümidlerle, bütün korkuların karşı karşıya mevki alarak bir noktada buluştuklarını görür, o zaman kendisinde öyle yüksek bir alâka uyanır ki, bu alâka bir taraftan bütün sevgileri, diğer taraftan bütün korkuları

içine alan bir korku ve ümid heyecanile tecelli eder. İşte insan ruhunun böyle külliyetile müteessir olduğu mutlak bir korku ve ümid âmiline karşı duyduğu bu alâka, fıtrattaki mabud ve ibadet fikrinin menşeidir ki, bütün his ve vazife bu alâkada toplanır. Her şahsın ahlâkı fıtrat ve yaradılışı, istikbali, saadeti, şekaveti bu alâkadaki ciddiyet ile mütenasibdir. Bunun içindir ki, insan, bu duygusunu neye bağlarsa mabudu ve tapındığı odur. Bazan cehalet, bazan terbiye ve itiyaddaki hususiyet dolayısile bir kısım vicdanlar bütün korku ve ümidlerin mebdei evvel ve faili olan mutlak kudrete yükselemeyerek muayyen ve mahdut bir ümidin cebri veya bir korkunun kahrı altında kalır ve ona muayyen bir zaman içinde bütün külliyetile öyle bağlanır ki, o lezzeti feda veya o elemi iktiham etmeğe kendisince imkân yok gibi tasavvur eder. Artık o, bu ümidi meydana getiren âmili öyle sevmiş veya korkuyu tevlid eden şeyden öyle yılmıştır ki, bunlar ona bütün sevgilerin gayesi veya bütün korkuların müntehası gibi görünür. Sanki birisi varlığın kendisini, diğeri yokluğu temsil eder. O zavallı vicdanın böyle mahdud, mütenahi ve mahlûk bir sebebe bütün varlığile bağlanıvermesi onun huzurunda öyle tezellüllere, öyle tapınmalara sevk eder ki bütün şuur o tezellüle boğulur ve o lâhzadan ilerisini görebilecek akıldan eser kalmaz. İnsanlara hakiki mabud ve ubudiyet alâkasını unutturarak bütün musibetleri hazırlayan şirkin de menşei işte budur. Müşriklerin, putperestlerin canlı cansız türlü türlü putları ve bâtıl mabudları hep bu his ile çıkmıştır. Hayatı beşerde hâlâ böyle vicdanlar sanıldığından daha çoktur. Hatta kendilerini mabud ve ibadet fikrile hiç alâkalı değil gibi sananlar her lâhza böyle bir mabud değiştirirler ve bu suretle bütün hayatlarını mutlak bir şüphecilik ve döneklik içinde geçirirler. Halbuki bütün varlığını fânilere bağlayan her gönül hüsrana ve tehlikeye namzettir. Çünkü o fanî cazibe bir gün ölüp kopacaktır. Hangi fanî vardır ki sana, bütün âmalini bahşedeceğine söz verebilsin? Hangi fanî vardır ki sana, senden evvel yıkılıp gitmeyeceğini temin edebilsin? Ayağının altındaki yuvarlak arz, başının üstündeki, dünyayı aydınlatan, güneş bile sana bu teminatı veremez. O teminatı hây ve kayyüm olan Allah Teâlâ'dan başka verebilecek yoktur. İşte bunun içindir ki, ibadet yalnız O'nun hakkıdır ve ancak O'na ibadet edenlerdir ki diğer ümitlere ve korkulara kendini tamamen kaptırmaz, vazifesi yolunda şaşırmaz ve onlardan herkes faydalanır.

Peygamber Efendimiz öldüğü zaman sahabeler pek ziyade müteessir olmuşlar ve âdeta şaşırıvermişlerdi. Bu şaşkınlıkla olacak ki Hazreti

Ömer bile "Peygamber ölmemiştir, kim, aksini söylerse vururum!" diyecek kadar ileri gitmişti. Bunun üzerine Hazreti Ebû Bekir hemen ayağa kalkarak "Vemâ Muhammedün illâ Resûl... = Muhammed peygamberden başka birşey değildir, ondan evvel de peygamberler geçmiştir, eğer Muhammed ölür veyahut öldürülürse arkanıza mı döneceksiniz?." mealindeki ayeti okuyarak "Ey Müminler! Eğer Muhammed'e ibadet ediyorsanız işte o öldü; yok eğer onu gönderen Allah Teâlâ'ya ibadet ediyorsanız biliniz ki o hây ve kayyümdür, ölmez!" mealindeki nutkunu söyleyince sahabeler kendilerini toplamışlar ve ne olursa olsun fânilere gönül bağlanamayacağını hemen yakinî bir surette anlamışlardı. Bu hakikat her zaman aynıdır. Bu kanun, her vakit câri olan ezelî ve ilahi bir kanundur. Allah'tan başka her şey fanî olduğundan Allah'ı bırakıp da bütün külliyetile fâniye dayananlar bu hamakatlerinin cezalarını dünyada çekmeseler bile ahirette muhakkak göreceklerdir.

Gönüller, fânilere bağlandığı zaman çok defa, ümit mebdei ile korku mebdeini başka başka görür ve o zaman bakarsınız bir tarafta bir sürü dilber sevgi mâbudları, bir tarafta da kahraman korku mâbudları dizilmiştir. Hayr mabudu, şer mabudu; bunlardan ikisinin arasında kalan zavallı gönül ikisine de kendisini sevdirip korkusunu defetmek, diğerinin ümidine ermek ve aradığına kavuşmak için ne heyecanlarla kıvranır; aklın kabul etmediği ne tezellüller, ne tâzimler izhar ederek çarpınır, tapınır ve onun fikrince bu bir ibadet olur. Fakat ne çare ki nazarında ümidi veren başka, korkuyu veren başka olup bunları birleştiren hâkim bir mebde yoktur. Böyle olunca da, ciheti vahdetten mahrum bulunan, bütün bu çalışmalar hep heder ve abes, o gönülde bu mütehalif kuvvetin mütemadiyen kavga edip durdukları bir buhran alanıdır. İşte bundan ötürüdür ki, İslâm itikadına göre hayatı beşer üzerinde tesiri olan bütün sebeplerin ve âmillerin; zevk ve elem, korku ve ümit tevlit eden bütün mebdelerin hepsi mutlak bir sebebe ve evvelî bir mebdee ve illete dayanır ki o da Hâlik Teâlâ Hazretleri'dir. Binaenaleyh ibadet ve tezellül de yalnız O'nadır ve O'nun hakkıdır; O'ndan başkasına tapınmak şirk ve küfürdür.

İbadet insanlarda fıtrîdir

Beşeriyet tarihi tetkik edildiği zaman görülür ki, insanlar hangi devirde bulunmuşlarsa, kendi kudretlerinin üstünde ve bütün varlık âlemine hâkim bir kudretin, bir yaratıcının varlığına iman ve buna tâzim

ve ubûdiyet izhar etmişlerdir. Bunu yalnız semavî dinlerin müntesiplerinde değil, vahşî kavimlerde de görüyoruz.

Filhakika sade beşer tarihinden değil, psikolojiden de öğreniyoruz ki, insanda hem tedeyyün mefhumu (yani Allah'a iman), hem de mahlûk ve bendesi olduğunu bilip duyduğu o yaratıcıya karşı sevgi ve saygı, korku ve ümit, niyaz ve ibadet duyguları fıtrîdir. Şu kadar ki, Yaratanı ve terbiye edeni tayin hususunda vukua gelen yanılmalar netice itibarile ibadette de meydana gelmiştir. Bir yaratana inanıp da ona tâzim ve ubûdiyet izhar etmemiş bir cemaat görülmüyor. Demek oluyor ki, kulu ve bendesi olduğunu kabul eylediği varlığa karşı ibadet etmek, sevgi ve saygı ile ona bağlılığını göstermek insanda fıtrî bir hâlettir, insan bu fıtratta yaratılmıştır. Bunun içindir ki, insanın tabiatine uygun bir surette tebliğ edilmiş olan dinlerin hepsi, ibadeti kendi esasları arasına alarak bunun hakkında esaslı kanunlar koymuşlardır.

İbadet kalbe ve imana kuvvet verir

İbadet, kalb ve vicdanımızın zahirde bir tecellisi olduğu cihetle kalbimizdeki imanı da kuvvetleştirir. Vicdanî bir emir olan iman, Allah'ın emirlerine ve hükümlerine boyun eğmekten ibaret bulunan ibadet ve tâatle beslenip büyütülmeyecek olursa tesiri ve asari zayıflar, hemen hemen kalbden silinip gider. Zira ef'al ile hissiyat ve efkârın birbirlerine karşılıklı tesirleri vardır. Şuurlu bir ibadet imanı ne derece takviye ederse; ibadetteki kayıtsızlık da imanın gevşemesine sebep olur.

İbadet ve ahlâk yüksekliği

Tam bir şuur ile yapılan ibadetlerin, ahlâkımızın güzelleşmesi bakımından da mühim bir tesiri vardır. İbadetin kime karşı ve nasıl yapılacağı düşünülürse bu cihet daha ziyade tavazzuh eder. Ahlâkın yükselmesine, ruhun temizliğine hizmet etmeyen bir ibadet şuursuzca icra edilmiş bir takım hususî hareketler demek olacağından öyle olan ibadetlerin mühim bir kıymeti yoktur. Bunun içindir ki İslâm'da bu gibi gösterişlerin sahiplerine bir faide temin etmemekle kalmayarak onların bir vebal ve mânevî bir yük olacağı da beyan buyurulmuştur.

İbadet, fikrin yükselmesine sebebdir

İbadet, tabiat âleminin üstünde ve tabiatın her zerresine hâkim bir kudret sahibine tâzim ve ona iltica etmek demektir. Bu bakımdan iba-

det, insanları maddiyata çakılıp kalmaktan kurtarıp nazarları ve fikirleri daha yükseklere çeken, daha geniş ufuklarda dolaştıran bir âmildir. Bu itibarla da ibadet, insanın maddî ve ruhi saadeti için en mühim bir harekettir.

İslâm'da ibadetin mahiyeti:

Bütün milletlerde bir nevi ibadet şekline tesadüf edildiğini söylemiştik. En son ve ekmel bir din olan İslâm'ın ibadeti de tâzimin en yükseği şeklinde tecelli etmiştir.

Filhakika öyle milletler ve kabileler görülmüştür ki, onlarda ibadet, ancak vücudu tazip içindir. Gene öyle kavimler vardır ki, onlarda bedenin âzasından birini kesmek, sağlam dişini sökmek yahut kırmak ibadet bilinir, zühd ve takva sayılırdı. Bunlardan bazıları sırf vücüdü tâzip maksadile oruç tutarak yemekten, içmekten nefsini meneder. Yemeyi, içmeyi ölürcesine bırakmayı, nefsin her türlü arzularına karşı gelmeyi, evlenmemeyi ibadetin en yüksek derecesi sayanlar da vardır. Sonra, ibadet yalnız Allah'ın hakkı olduğu halde bunda başkalarını da Allah'a şerik yapanlar, canlı ve cansız bazı maddeleri Allah ile kendi aralarında vasıta kılanlar ne kadar çoktur. Bunların hepsi de bir dine mensuptur. Ve bunu da dinin emirleri diye yapmaktadırlar!

İslâm'ın ibadeti ise, hiç de böyle değildir. İslâm'da ibadetten maksat, Allah'ı kalbine yerleştirmek, Allah'ı anmak, Allah'ı hatırlamak ve böylece hevesatın behîmî cephesindeki şiddeti kırmak, karşılıklı merhamet, şefkat, muhabbet hislerini beslemek; vücudu, elbiseyi, kalbi temizlik içinde bulundurmaktır. Bununla beraber ibadette kolaylık maksud olduğundan bu hususta daima istitaat gözetilmiştir.

Müslümanlığın başlıca iki mühim kaynağı olan Kur'an ile hadis insanlara bildiriyor ki, "Allah, dinde kolaylık ister, güçlük istemez. Kimseye istitaatinin haricinde ve gücünün yetmeyeceği birşey teklif etmez. Din, kolaylıktan ibarettir, onun içine rifk ve mülâyemetle girmek gerektir."

Allah, kulları hakkında kolaylık murat ettikten sonra artık dinde şiddet ve ifrat göstermek caiz olamaz. Beden ilmi ve beden sıhhati ön safta gelmektedir. Binaenaleyh, şayet bu ibadetlerde meşakkat ve ağırlık görenler olursa buna sebep hakikaten İslâm'ın vazeylediği ibadetlerde güçlük, ağırlık ve meşakkat olması değildir. Bunun en büyük âmili ve

saiki, beşerin tabiatında, ağır ve muzır da olsa, memnu olan herşeye karşı temayül; hafif ve menfaatli de olsa her teklife karşı bir ağır davranış ve tekâsül mevcut olmasıdır. Hikmeti teşriinden gafil ve cahil insanların din hakkında söz söylemelerinin de bunda büyük bir tesiri vardır.

Evet, namaz, oruç, zekât, hac, cihad bunların hepsi farzdır; her Müslüman bunları yapmakla mükellef tutulmuştur. Lakin İslâm, her emri ve teklifinde insanlara güçlük değil, kolaylık murat etmiştir. Binaenaleyh insan bu farzları ancak kendisi için mümkün olabilen tarzda edâ eder. Yasak ettiklerinden çekinirken de böyle! Mesela, namazı ayakta kılmak farzdır. Fakat bundan âciz ise oturarak kılar. Bunu da yapamayacak bir durumda ise imâ ve işaretle kılar. Seferdeki ahkâm, hazerdeki ahkâmdan başkadır. Hastalığından yahut ihtiyarlığından yahut zâfından veya gebeliğinden dolayı oruç tutmak bir mükellefi bîtab düşürürse yahut iş başında bulunanlarla hâkim ve asker gibilerini âmme vazifelerini idare ve milletin şuununu tedvirden alıkoyacak olursa bu gibi ahvalin hepsinde orucun farziyeti, âmmeye ait askerî, siyasî yahut kazaî mesalihin mütezarrır olmasına meydan vermeyecek bir istitaat ve kudretle mun'akit olur.

Görülüyor ki, bazılarına göre çok güç ve edası müşkül gibi görünen ve İslâm'ın en bellibaşlı farzlarından olan namaz ve oruç dahi herkes tarafından - hiçbir müşküle maruz kalmayacak tarzda - ifa edilebilecek tekliflerdendir. Yeter ki Müslümanlığın gaye ve maksatları iyi anlaşılmış olsun.

Zekâta gelince bu da farzdır. Lakin her Müslümana değil, ancak nisaba[2] malik olanlara farzdır.

Hac da bir çok içtimaî faidelerile beraber her Müslümana değil, ancak bedenî ve malî istitaat ve kudreti olanlara ve ömründe bir kere farzdır. Binaenaleyh İslâm dininin meşru kıldığı ibadetler, insanı meşakkatler altında ezmek ve vücudu tazib etmek gayesine matuf olmayıp en yüksek hikmetlerden, ferdî ve içtimaî faidelerinden dolayı emrolunmuştur. İbadetlerin hepsinde insanlara salâh ve saadet temini, ferdlerin ve cemaatlerin maddî ve manevî pislikten ve rezailden tathir ve tenzihî gayesi mevcuttur. Misal olmak üzere bunlardan yalnız namazı ele alalım:

---

2 Nisab, ne demek olduğu, zekâtın ne suretle ve kimlere verileceği ve bunun hikmeti şer'iyesi ikinci ciltte izah edilecektir.

Namaz- Malûmdur ki; namaz, (Kelimei şahadet)'ten sonra İslâm dininin birinci rüknüdür ve en büyük bir ibadettir. Günde beş defa namaz kılmak her Müslüman için bir vazifedir. Filhakika, vazifede aranılan en büyük hikmet ve gaye o vazife ile emr eden âmirin emridir. Binaenaleyh ortada âmirin emri varken başka bir hikmet aramaya hacet bile yoktur. Allah'a kuvvetli imanı olan kimseler, Allah'ın emri olduğu için günde beş kere namaz kılmayı kendi kudret ve istitaatı derecesinde vazife bilirler ve Allah'ın emrini yerine getirmek maksadile vazifelerini ifaya koşarlar. Bu bakımdan biz de namazı dinî bir borç diye kılarız. Bunda bir hikmet, bir maslahat, maddî ve manevî bir menfaat, muaccel ve müeccel bir faide olsun, olmasın! Vazifeşinaslığın icabatı bu olmak gerektir.

Bununla beraber, alîm ve hakîm olan Allah'ın her emir ve teklifi bir çok hikmetleri, ferde ve cemiyete aid pek çok maslahat ve menfaatleri mutazammın olduğunda da şüphe etmeyiz. Namazın farz olduğunu bildiren âyetlerin ve hadislerin sarahat ve delâletlerinden anlıyoruz ki, bunun farz olmasındaki hikmet, kalb ve vicdanı Allah'a bağlamak ve Allah'ın sonsuz kudretini ve mutlak iradesini; rahmet ve merhametini, fadl ve ihsanını, azab ve ıkabını hayâl ve hafızasına yerleştirmek ve bu suretle kendisini her türlü fenalıklardan, cürm ve cinayetlerden alıkoymaktır.

Bundan evvel de söylediğimiz gibi, insanda akıldan başka bir de ihtiras ve şehvet vardır. Bunlar galebe ettiği zaman insan yalnız kendi çıkarından başka bir şey düşünemez olur. Artık aklın hakimiyeti kâfi gelmemeye başlar. Böyle anlarda insanı ihtiras ve şehvaniyet peşinde koşmaktan alıkoyacak olan kuvvet ancak Allah sevgisi, Allah korkusu ve mesuliyet düşüncesidir. Halbuki hayat alanına atılan insan kendi hayatını devam ettirmek için didinmelere, rekabetlere, muamelelere daldıkça bunları unutarak daima isyana düşmesi tabiîdir. Hatta bu gafleti yüzünden başkalarına şöyle dursun, kendi nefsine yüklediği hüsran ve zararı insana en büyük düşmanı bile ika edemez. İşte kumarbazların, ayyaşların, sefihlerin hali! İnsanı dalmış olduğu gaflet uykusundan uyaracak ve ihtiraslarını teskin ve tadil edecek olan en büyük kuvvet, gönlünden ve kalbinden geçen bütün hatıralara kadar her yaptıklarını bilen, en gizli şeyleri gören ve kıyamet gününün yegane hâkimi olan bir Allah'a inanmaktır; Allah düşüncesi, Allah sevgisi ve Allah korkusudur.

Âdemoğlu, bir kere Allah'ını unuttu mu, artık behimî cephesi, ihtiras ve şehevanî arzuları öyle galeyan eder, insafsızlığı, zulmu öyle bir dereceye vardırır ki, onun önüne kimse geçemez.

Demek ki, her fenalığın anahtarı Allah korkusunun ve Allah sevgisinin, uhrevî mesuliyet düşüncesinin gönüllerden silinmesidir.

Hak'tan gaflet etmek, bütün rezâilin ve her türlü günah ve ma'sıyetin kaynağı olunca gönüllerde Hak sevgisini yaşatacak, hesab ve mesuliyet gününü hatırlatacak bir şey lâzımdır. İşte bu hikmete binaendir ki, kadın, erkek her Müslüman üzerine namaz farzı ayın kılınmıştır. Namaz, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kere kılınır. İnsan bu farizayı yerine getirmek suretile gönlünü Allah'a bağlar, Allah sevgisi ve korkusu da kendisile beraber bulunur. İşte "beni anmak için namaz kıl!" meâlinde olan ayetin işaret ettiği sır ve hikmet budur. Bir Müslüman, günün muayyen zamanlarında beş defa namaza hazırlandıkça içini dışını temizliyerek bütün hilkat üzerinde hâkim ve mürakıb olan Allah'ı yad eder; yerde, gökte kendisinden başka bir yaradan olmayan Allah'ın huzurunda bulunduğunu, O'nun kullarına verdiği bol bol nimetleri, mücrim ve âsilere hazırlayacağı cezaları hatırladıkça gönlünde hak duygusu, şefkat ve merhamet duygusu yer eder; ruhu yükselir, insanlarla olan muamelesi değişir. Bunun içindir ki Kur'an, Müslümanlardan daima şuurlu bir namaz ister. Şuursuz namazların İslâm nazarında ehemmiyetli bir kıymeti yoktur. Çünkü böyle bir namaz teşriindeki hikmetten uzaktır. Gafletle yahud gösteriş için kılınan namazlar, kendisine mahsus olan gaye bilinmeyerek ifa edilen bir takım surî hareketler demektir ki böyle bir namaz Allah'ı hatırlatmayacağından insanı fenalıktan ve rezâilden alıkoymaz. Allah'ı hatırlatmak ve Hak sevgisini kalbe yerleştirmek hususunda şuurlu bir namaz kadar korku ve ümid duygularını tecelli ettirecek ve avn-ü hidayet talebini bunun kadar cem etmiş bir ibadet yoktur. "Namaz, dinin direğidir!" denilmesi hakikaten ne büyük bir hikmeti mutazammindir!

İslâm dininin talim eylediği yüksek hakikatleri düşünenler, onlardaki hikmetleri bilenler anlamışlardır ki, Allah'ı hatıra getirmek yalnız namazın değil, diğer ibadetlerden büyük bir kısmının da ruhunu teşkil eder. Daha doğrusu hangi suret ve şekilde olursa olsun Allah'ı anmak hakikî ibadettir. Buna dair Kur'an'da pek çok ayet vardır. Oruçta sıhhî, içtimaî ve ahlâkî bir çok maksat ve menfaat olmakla beraber Allah'ı

hatırlamak ve bu suretle elini eteğini fenalıktan çekmek bunda da mevcuttur ve en büyük hikmet de budur.

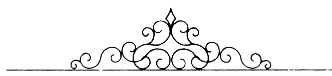
Hac da böyledir. Hacda öyle içtimaî maksadlar vardır ki, onu başka hiçbir şey temin edemez.

Zekâta gelince; bu, sırf mala taalluk eden bir ibadet olmakla beraber içtimaî bir çok fâideleri vardır. Dünyada hiçbir din yoktur ki, iyiliğe ve ihsana teşvik etmesin; fakat şurası da muhakkaktır ki, bu hususta vazetmiş olduğu ahkâm ve talimleri itibarile hiçbir din İslâm'a yetişemez!

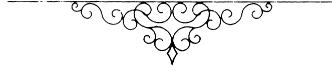
İslâm, fakirler için zenginlerin mallarında muayyen bir hak tanımış ve bunu kat'î ve sabit bir hak bilerek mal sahiplerinden diğer haklar ve teklifler gibi edasını talebde bulunmuştur. Nisaba malik olan her zengin malının muayyen bir mikdarını ayırıp fakire verecektir; bu, onun için bir borçtur ve aynı zamanda bir ibadettir. İslâm, yardımı bu kadarla da bırakmamıştır. Sadaka ve yardımın bir de farz olmayan kısmı vardır ki, bu da zenginlerin kendi mürüvvetlerine bırakılmıştır. Sadakanın bu kısmına dahi Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz pek çok teşviklerde bulunmuşlardır. "Bir saat adalet, altmış sene ibadetten hayırlıdır, hudut boyunda bir saat nöbet beklemek altmış gün nafile oruçtan hayırlıdır." buyuran da Peygamberimiz'dir.

Amelî hükümler, bir taraftan Allah'a ibadeti diğer taraftan ferde ve cemiyete taallûk eden işlerde selâmet ve istikameti, adalet ve emniyeti mütekabil haklara ve vazifelere riayeti emretmekle ferdin işlerini ıslah etmiştir. Hâlis bir ibadet olan namaz ve oruç gibi şeylerde de bu gaye vardır. Ferdin kalbini kötü huylardan temizlemek ve en yüksek bir ahlâk sahibi yapmak için de ahlâkî vasıyyetleri talim etmiştir.

Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin hepsine mahsus hükümlerle bunların mutazammın bulundukları hikmet ve fâideleri ileride ayrı ayrı izah edeceğimizden burada yalnız bu kadarcık umumî bir mutalaa ile iktifa etmeği muvafık buluyoruz.

İSLÂM'DA AHLÂK

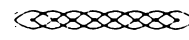
- Ahlâk kaidelerini insanlara ilk talim eden dindir
- Müslümanlık ahlâk demektir
- Fezâilin İslâm'da mevkii ve dinî farzlarla münasebeti
- İman ile ahlâk beynindeki nisbet
- Felsefenin ahlâk için tayin eylediği mebde'lerin İslâm'da mevkii
- Ahlâk meb'delerinden ihtiyar (iradei cüziye) kadere iman ile ihtiyar meb'dei arasında tenakuz yoktur
- Mes'uliyet meb'dei ve İslâm'ın tesis eylediği mesuliyetin ehemmiyeti
- İslâm'da aklın ehemmiyeti
- Vazife meb'deinin İslâm'da mevkii
- Hayr-ü şerrin mahiyetlerini tayin eden İslamî mebde'ler Kant'ın kanununa da müreccahdır
- İnsanın ahlâkî kıymeti amellerinden ziyade niyetiledir
- Müslümanlıkta vazifeden gaye
- Müslümanlıkta vazifenin saikı ve kaç derece olduğu
- İslâm nazarında ahlâkî vazifelerin derecesi

Ahlâk kaideleri dediğimiz umdeler, itikad ile fiillerimiz arasındaki vicdanî münasebetlerin terbiye ve tasfiyesine hizmet eden şeylerdir. Bunları insanlara ilk önce talim eden dindir. Bunların en büyük hâmisi, ve teyidiye kuvveti, mutlak bir irade ve kudret sahibi olan Allah'a yakînen iman etmek ve mesuliyete inanmaktır. Binaenaleyh bu cihet nazara alınmaksızın sırf akıl üzerine tesis edilmiş olan ahlâk kanunları insanların büyük ekseriyeti için ittibaı vacib bir kanun olamıyor.

Garazdan salim bir tetkik ile anlaşılır ki, İslâm dini, itikad ve ibadet cihetinden olduğu gibi ahlâk bakımından da en makul, tabii ve umumî bir dindir. Çünkü İslâm dini kadar ahlâka ve ahlâk kanunlarına ehemmiyet vermiş, ahlâkî umdeleri uzun uzadıya talim etmiş bir din yoktur. İslâm'ın gayesi, beşeriyeti faziletkâr bir medeniyete ulaştırmaktır. Bu gayenin tahakkuku ise ancak insanların ahlâkî faziletlerle muttasıf olmalarına, kalb ve ruh temizliğine bağlıdır. Bunun içindir ki İslâm dini, itikad ve amelden sonra en ziyade ahlâka ehemmiyet vermiştir. Amel ile istihdaf olunan da yine ahlâktır. Bunun içindir ki, Peygamberimiz Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın "Ben ancak ahlâkî faziletleri tamamlamak için ba'solundum, peygamberliğimin gayesi ahlâkı yükseltmektir." buyurmaları İslâm dininin hakikatte bir ahlâk dini olduğunu gösterir. İslâm dininde ahlâkî emirlerle teabbüdî olan farzlar hemen hemen bir gibidir. Bunları birbirinden ayırmak âdeta müşküldür.

Sade bu kadar da değil, İslâm'da dinin temelini teşkil eden iman esaslarile ahlâk arasında da çok sıkı bir münasebet vardır. O derece ki ahlâkî vazifelerini yapmamış olan bir Müslüman, tam ve kâmil bir

mümin sayılmamaktadır. Müslümanlıkta bütün beşerî vazifeler, ferdî olsun içtimaî olsun, akla durgunluk verecek teferruat ve tafsilât ile tayin edilmiş ve bu vazifeler kuvvetli ve esaslı bir müeyyideye bağlanmıştır.

Filhakika Müslümanlığın talimatına göre ahlâkî mebdeler dine istinad etmektedir. Maamafih biz bunu kabul etmekle en salim bir felsefe tarafından ahlâk için tayin edilen mebdeleri de ihmal etmiş olmuyoruz. Bu mebadiyi tayin ve talimeden dinimiz esasen akla istinad ettiği cihetle ahlâk esaslarının dine dayanması aklı haiz olduğu yüksek mevkiden aşağıya indirmez. Mesela, rasyonalist feylesoflarınca ahlakın en mühim mebâdisinden olan ihtiyar, iradenin hürriyeti, mebdei İslâm'da en mühim bir esastır. İslâm dini, insanın bir işi yapıp yapmamakta serbest olduğunu, yaptıklarını kendi ihtiyarı ile yaptığını talim ve bu suretle mesuliyet esasını takrir eylemiştir. İnsan ihtiyarî fiillerinin hiçbirinde mecbur değildir. Bu esas ile kadere iman arasında bir tenakuz da yoktur. Filhakika biz, hem mesuliyetin tahakkukuna şart olmak üzere insanda bir ihtiyar, bir iradei cüz'iye kabul ederiz, bir de Allah Teâlâ'ya ait iradei külliye olduğuna ve sevab ve ikabın iradei cüz'iyeye terettüb edeceğine iman ederiz. Bunun manası her şey Cenabı Allah'ın halk etmesile vücude gelip O'ndan başka yaradan olmadığına ve bununla beraber akıl ve iradeye sahip olan her insanın, iradesini bir tarafa sarf etmek suretile yapmış olduğu işlerinden mesul olacağına itikad etmek demektir. Bu iki itikadın birleşmesinde aklın almayacağı bir şey yoktur.

Kadere iman, insanda irade ve ihtiyar bırakmayacağı, yaşamak için lâzım olan şeyleri tedarikten feragati, kendini tembelliğe vermeyi, tehlikeye karşı müdafaayı lüzumsuz görmeyi istilzam edeceği fikri her halde yanlış bir zandan ibarettir. Sa'yü amele teşvik eden bir çok âyetle her türlü bulaşıcı hastalıklardan kaçınmak hakkındaki hadisler bu yanlış düşünceyi kökünden silip atmak için kâfidir.

İslâm'da mes'uliyet mebdei de çok kuvvetli bir surette tayin olunmuştur. İslâm'ın koyduğu esaslara göre her şahıs yapmış olduğu işlerinden mesul ise de hiçbir ferd başkasının yaptıklarından mesul değildir. Bunun içindir ki Hristiyanlıktaki ma'sıyeti asliye nazariyesini İslamiyet reddeder. Babaların ve dedelerin yaptıkları bir günahın evlâd ve ahfada da intikal edip gideceğini ve bu yüzden onların da günahkâr doğacaklarını katiyen kabul etmez.

Müslümanlıkta ahlâkî vazifeler (Din)'e istinad etmekle beraber akıl yine en büyük bir mevki ihraz etmektedir. Çünkü İslâm'ın temeli akıldır, bütün hitabları akla müteveccihtir. İslâm'da (doğma) yoktur. Talim eylediği ahkâm ve düsturları serbest münazara ve münakaşa neticesi kabul etmek bu dinin en mühim esaslarındândır.

Vazife, bütün mevcutların inkıyada mecbur oldukları umumî bir kanun demektir. İnsanların tabi oldukları ahlâkî vazifeyi şu yolda tarif ederler; "başkalarının bize yapmalarını arzu ettiğimizi biz de onlara yapmak, bize yapılmasını istemediğimizi başkalarına yapmamak."

Son feylesoflar tarafından umumen kabul edilmiş olan en meşhur tarif, Kant'ın: "Vazife, insanın işi bir kaidei umumiye olabilecek surette hareket etmesidir." meâlindeki tarifidir.

Biz vazifeyi şu yolda tarif edeceğiz:

"Vazife, dinin ifasını emreylediği hayırdır." Maamafih vazifeyi bu suretle tarif etmek vazife mebdeinin aklî mahiyetine halel vermediği gibi, Kant'ın umumen kabul olunan meşhur kaidesini kabul etmemize de mani değildir.

İslâm'da hayr-ü şerrin mahiyetlerini tayin eden şer'î düsturlar, Kant'ın kanunu ahlâkîsine de râcihtir. Çünkü İslâm'ın talim eylediği ahlâk kanunundan niyetlerimizin ve maksatlarımızın, hayır olsun şer olsun, hepsinden mesul olduğumuz açıkça anlaşılmaktadır. Hatta bu kanunlara bakarak diyebiliriz ki, Müslümanlıkta insanın ahlâkî kıymeti, görünüşteki işlerinden ziyade niyetiledir.

Rasyonalistler, "Vazife, vazife olduğu için yapılır" düsturunu takip ettikleri gibi Müslümanlar da "Bir vâcibi, dinî bir vazifeyi, Allah'ın emri olduğu için yapmak." düsturunu takip ederler. Müslümanlar için en yüksek mertebe, bütün işlerinde sırf Allah'ın rızasını gözetmektir; her ne şekilde bir menfaat mülâhazası ikinci derecede kalır. Hatta bir vazifeyi yaparken şan ve şeref kazanmak gayesini takip etmek bile makbul değildir. Demek ki "Vazife, vazife olduğu için yapılır; vazifeden gaye yine vazifedir." düsturu İslâm'ın vaz etmiş olduğu bir esastır.

Fakat, vazifeyi sırf Allah'ın emri olduğu, başka bir tabir ile vazifeyi vazife olduğu için yapmak çok yüksek bir fikir ve ruh terbiyesine tevakkuf edeceğinden İslâm dini faziletin saikini iki dereceli olarak gös-

termiştir: 1) Saadeti mahza ve rızaya ilahi; 2) Sevab ve ikabı uhrevî. Bununla beraber vazifesini bir menfaat sevdasile yapanlar bile Allah'ın emrine inkıyadı düşünecekleriden neticede yine amellerinin mukteza-sı bir hayrı mahz olmuş olurlar.

İslâm'da vazife ve faziletin saikı iki dereceli olduğu gibi, dinî olan ahlâkî vazifeler de iki derecelidir;

1- Âhare karşı adil, nefse karşı ruhsat; 2- Başkalarına karşı ihsan, nefse karşı azimet. Binaenaleyh bir Müslüman kendisine karşı yapılan bir fenalığa mislile mukabeleye mezun ise de, yani din kendisine böyle bir müsaadeyi vermiş ise de, uğradığı fena muameleden ziyadesini yapması memnudur. Bununla beraber Müslümanlar şerre hayr ile, kötülüğe iyilikle mukabele etmeyi de vazife olarak telâkki ederler.

İzah

Son Peygamber Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğ eylemiş olduğu Müslümanlığın aklî, ilmî, tabii ve umumî bir din olduğunu iyice tebarüz ettirmek için onun talim eylediği itikad, ahlâk ve amel düsturlarını gözden geçirmeyi muvafık bulmuştuk. Bundan evvelki bahiste İslâm'ın itikad ve amel esaslarını gördük. Bu bahiste de İslâm ahlâkiyatına dair bazı izahat vereceğiz.

Ahlâkıyat, itikadlarımız ile fiillerimiz arasındaki vicdanî münasebetleri terbiye ve tasfiye edecek olan esaslar ve kanunlar demek olduğu cihetle insanı tekemmül derecelerine sevk edecek, milletleri saadet ve terakkinin en yükseklerine ulaştıracak olan ancak ahlâk kanunlarıdır. Biz o itikadda olduğumuz gibi, hakikat de şundan ibarettir ki, ahlâkî kaideleri, insanî vecîbeleri, beşerî hayatı tanzim eden muamelâtın kanunlarını insanlara ilk talim eden *din*dir, *vahy*dir; Allah'ın vahyine mazhar peygamberdir. Milletleri saadet ve terakkinin en yükseklerine îsal etmek gayesinini istihdaf eden ahlâkî kaideler hangi kavimde matlup dereceyi tekeffülden eksik kalmış ise, onun bu cihetteki noksanını o kavmin akıllıları ve feylesofları ikmale çalışmıştır.

Filhakika milletlerin hayatları üzerinde felsefî fikirlerin pek büyük bir tesiri bulunduğu inkâr olunamaz. Fakat tetkik sahibi olanların nazarlarından kaçmayan mühim bir nokta vardır ki o da felsefî nazariyelerin - nâsın zihnî tekâmülüne hizmet ettikleri halde - kalpleri feth

ve teshirde ve ahlâkî mesleklerini ruhların derinliklerine kadar nüfuz ettirmekte *din ve akide* mertebesinde hâkimiyet izhar edememeleridir.

Beşer tarihinin her sahifesi bize gösteriyor ki, havas ve avamı hayran eden faziletlerin, akıllara hayret veren hayırlı işlerin inkişaf devirleri daima akide ve imanın kuvvetli olduğu zamanlara tesadüf etmiştir. Evvelce de izah olunduğu veçhile, din üzerine müesses olmayıp da sırf akla müstenid bulunan ahlâk esasları, belledikleri nazariyelerin doğruluğuna, kuvvetli bir iman derecesinde, inanmış olan mütefekkirler zümresi için belki bir hareket düsturu olabilirse de - ki bu zümrenin azlığına delil aramak bile lüzumsuzdur - beşeriyetin büyük bir ekseriyeti için hiçbir vakit ittibaı ve peşinden yürünmesi vacib olmak faziletini haiz olamaz. Çünkü kat'î ve değişmez bir teyit kuvvetine malik değildir. Asırlardan beri *ahlâk kanunlarının* hangi esasa istinat ettirileceği meselesinin feylesoflar arasında ihtilaflı kalması da bunun için değil midir? Böyle vicdanlara hâkim olabilecek bir kanunun herkes tarafından kabul ve bizzat yaşanması için her zamana ve şahsa göre değişmemesi ve bununla beraber hiç değişmeyen bir müeyyideye malik bulunması lâzımdır. Bu kanunların en kuvvetli müeyyidesi ise Allah fikridir; bir kadiri mutlakın kullarını mükâfatlandıracağı veya tazib edeceği hakkındaki kuvvetli imandır. Allah ve mead fikrinden başka gösterilebilecek olan müeyyideler, her insan için mutlak olarak ahlâkî bir müeyyide olmak mahiyetini haiz değildir.

Müslümanlık demek ahlâk demektir:

Mademki ahlakın bu derece büyük bir ehemmiyeti vardır. O halde tabii ve cihanşümul olan bir dinde ahlâk kanunlarına büyük bir yer verilmiş olmak lâzımdır. Bu bakımdan bir tetkik yapmak icap ederse görülür ki, dinler içinde tabii ve umumî olmak vasfını haiz olan ancak İslâm dinidir.

Çünkü Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğ eylediği Müslümanlık ahlâk demektir. İslâm'daki amelî hikmetin muhtevi olduğu tafsilât, tetkik fikrine mâlik olan her münsifi hayrete düşürecek derecede çoktur. İslâm, hakikaten ahlâk dinidir.

İslâm'da ahlâkî vazifeler ile din dediğimiz emirler ve nehiyler birbiri ile o kadar imtizaç etmiştir ki, bunlar âdeta bir şeydir. Ahlâkî olan bir

emirdir. Bu itibar ile diyebiliriz ki, İslâm'ın yegane maksadı tehzibi ahlâktır, ahlâkı güzelleştirmektir.

Ne hacet! Hazreti peygamber hakkında Kur'an'da varid olan büyük senâ ve tazim: "Şüphesiz sen, mehasini ahlâkın pek büyük ve âlî bir mertebesini haizsin." meâlinde olan ayeti kerime[1] değil mi? Sonra Peygamber Efendimiz Hazretleri gayei bi'setlerini: "Ben ancak mekârimi ahlâkı tamamlamak için ba's olundum."[2] hadisi şerifi ile beyan buyurmuyorlar mı?

Bununla beraber İslâm, bugün en salim felsefe nazariyeleri tarafından ahlâk için tayin edilen mebdeleri de pek sarih bir suretde; hem de bundan on dört asır evvel tayin ve tesis eylemiştir.

Bu cihetlerin iyice tavazzuh edebilmesi için evvela ahlâkın İslâm'daki mevkiini göstermemiz, sonra da vahye müstenid bulunan İslâm ahlâkının mebadisi ile felsefenin ahlâk için tayin eylediği mebdeler arasında bir mukayese yapmamız icap eder.

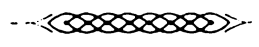
Ahlâkî faziletin İslâm'daki mevkii ve dinî farzlar ile münasebeti:

İslâm'da ahlâkî emirler ile faraizi diniye bir şey gibidir, demiştik. Filhakika böyledir. Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi ve sellem Efendimizin, "Peygamberliğimin gayesi, mekârimi ahlâkı tamamlamaktır." demesi Müslümanlıktan maksad, ahlâk olduğunu pek sarih bir surette gösterir. Peygamberimizin Allah ile olan münacatında bile bu ciheti ihmal etmeyerek namaza başlarken: "Yarab! Ahlâkın en güzellerine varmak için bana yol göster. Zira en güzel ahlâkı bildirecek ancak sensin. Yarab! Fena ahlâkı benden uzak tut. Zira ahlâkın fenasını benden uzaklaştıracak ancak sensin."[3] buyurmaları, İslâm'da hüsnü ahlâkın ne kadar mühim bir mevkii olduğunu gösterir.

Çok defa "Allah'ım senden sıhhat ve afiyet; din ve dünyaya tealluk eden fenalıktan selâmet; bir de güzel ahlâk dilerim."[4] niyazını barigâhı ahadiyete arz ederdi. Kendisine yâ Resulâllah bütün gece hüsnü ahlâka dair duâ ve niyaz ediyorsunuz denildiği zaman şu cevabı verdi. "Müslim bir kul, ahlâkını güzelleştire güzelleştire nihayet onu güzel ahlâkı cen-

---

1 «وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ»
2 «إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق.»
3 «اللهم اهدنيى لأحسن الأخلاق لا يهدى لأحسنها إلا أنت وأصرف عن سيئها لا يصرف عن سيئها إلا أنت رواه مسلم.»
4 "اللهم إنى اسئلك الصحة والعافية وحسن الخلق. - رواه عبد الله بن عمرو."

nete sokar. Kezalik ahlâkını çirkinleştire çirkinleştire nihayet onu kötü ahlâkı cehenneme sokar. Müslim kulun öyleleri var ki, uykuda iken bile mağfiretine nail olur."[5]

Ahlâkın İslamiyette ne derece yüksek bir mevkii olduğunu izah için şu hadisi şerifleri zikretmek kâfidir sanırım:

Güzel huy, Allah Teâlâ'nın yarattığı en büyük şeydir."[6] "Yüksek ahlâk cennet amellerindendir."[7] "Ahlâk, dinin kabıdır; bir kimsedeki dinin derece ve mahiyeti ahlâkının derece ve mahiyeti ile mütenasiptir."[8]

"İnsanın mizanına konacak, güzel ahlâktan daha ağır hiçbir şey yoktur. Zira, güzel ahlâka sahip olan kimse, oruç tutanın ve namaz kılanın derecesini elbette bulur."[9]

"Dinden sonra aklın başı, halka kendini sevdirmek ve herhangi bir iyi veya kötüye hayrı ibzal etmektir."[10]

"Güzel ahlâka iyi yapış; zira nâsın en güzel huyluları din bakımından en iyi olanlarıdır."[11] "İslâm, güzel ahlâktan ibarettir."[12] "Allah Teâlâ Hazretleri bir kulunun hem hilkat ve suretini hem de ahlâk ve siyretini güzel yapıp da sonra onu ateşe yedirmez."[13] "Siz bütün halka mallarınızla iyilik etmeye yetişemezsiniz, öyle ise güler yüzlülükle, hüsnü ahlâk ile yetişiniz."[14] "İçinizden en ziyade sevdiklerim, kıyamet gününde bana en yakın olanlarınız ahlâkı en güzel olanlarınızdır."[15]

"Müminlerin imanca en kâmilleri, ahlâkı en iyi olanlarıdır ki, bunlar kendilerile ülfet edilir, nas ile iyi geçinir. Ülfet etmeyen ve kendisile

5 إن العبد المسلم يحسن خلقه حتى يدخله حسن خلقه الجنة ويسئ خلقه حتى يدخله سوء خلقه النار وان العبد المسلم.»
«ليغفر له وهو نائم
6 «حسن الخلق خلق الله الأعظم - رواه الطبرانى فى الاوسط.»
7 «مكارم الأخلاق من أعمال الجنة. - رواه الطبرانى.»
8 «الخلق وعاء الدين. - رواه الحكيم الترمذى.»
9 ما من شىء يوضع فى الميزان اثقل من حسن الخلق وان صاحب حسن الخلق ليبلغ به درجة صاحب الصوم والصلاة. - رواه.»
«الترمذى
10 «رأس العقل بعد الدين التودد إلى الناس واصطناع الخير إلى كل بر وفاجر.»
11 «عليك بحسن الخلق فان احسن الناس خلقا احسنهم دينا - رواه الطبرانى»
12 «الإسلام حسن الخلق.»
13 «ما احسن الله تعالى خلق رجل ولا خلقه فتطعمه النار أبداً - رواه احمد والنسائى وابن ماجة والحاكم.»
14 «إنكم لن تسعوا الناس بأموالكم فسعوهم ببسط الوجه وحسن الخلق - رواه البزار وابو يعلى والطبرانى.»
15 «إن احبكم إلى وأقربكم منى مجلسا يوم القيامة أحاسنكم أخلاقا - رواه الطبرانى وأحمد.»

ülfet mümkün olmayan kimselerde hayır yoktur."[16] "Allah Teâlâ Hazretleri yüksek ahlâkı sever, rezaili ahlâkı sevmez."[17]

"Bir kimsede Allah'a masiyetten kendisini men edecek bir takva, sefihe karşı gelebilecek bir hilm, insanlar arasında kendisini hoş geçindirecek güzel ahlâk yahut bunlardan biri bulunmazsa o kimsenin (yaptığı) güzel işlerden hiçbirine itibar etmeyiniz."[18]

"Şüphe yok ki, istikamet üzere bulunan bir Müslüman, güzel ahlâkı ve yüksek seciyesi sayesinde daima oruç tutan ve namaz kılan kimsenin derecesini bulur."[19]

"Şüphe yok ki, bir kul, ibadetleri az olduğu halde, güzel ahlâkı sayesinde ahiret derecelerinin en büyükleri ve ahiret menzillerinin en yükseklerine nail olur. Sûi ahlâkı sebebiyle de cehennemin derekelerini boylar."[20]

"Sirke balı nasıl bozarsa kötü ahlâk da amel ve ibadeti öylece bozar, güneş karı nasıl eritirse, güzel ahlâk da günahları öylece eritir."[21]

Bir gün Hazreti Peygamber'in yüksek huzurlarında bir kadından bahs olundu. Her gün oruç tuttuğu, bütün gece namaz kıldığı ve fakat huyu fena olup dilile komşularını incittiği söylendi. Buna karşı Hazreti Peygamber: "O kadında hayır yoktur; cehennemliktir." cevabını verdi.[22]

Hülâsa ancak binde birini buraya nakl ettiğimiz ahlâkî umdeler, İslâm'da ahlâkın en büyük ibadetlerden daha mühim bir mevkide bulunduğunu göstermektedir.

---

16 «أكمل المؤمنين إيمانا أحسنهم خلقا الموطئون اكنافا الذين يألفون ولا خير فى من لا يألف ولا يؤلف - رواه الطبرانى فى الأوسط»

17 «إن الله يحب معالى الأخلاق ويكره سفاسفها - رواه الحاكم.»

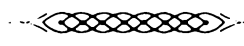
18 «ثلاث من لم تكن فيه أو واحدة منهن فلا تعتدوا بشىء من عمله تقوى تحجزه عن معاصى الله أو حلم يكف به السفيه أو خلق يعيش به بين الناس - رواه الطبرانى»

19 «إن المسلم المسدر ليدرك درجة الصوام القوام بحسن خلقه وكرم ضريبته - رواه أحمد.»

20 «إن العبد ليبلغ بحسن خلقه عظيم درجات الآخرة وشرف المنازل وإنه ضعيف العبادة وانه ليبلغ بسوء خلقه اسفل درك جهنم وانه لعابد رواه الطبرانى وغيره من حديث أنس.»

21 «سواء الخلق يفسد العمل كما يفسد الخل العسل وحسن الخلق ليذيب الخطيئة كما تذيب الشمس الجليد - رواه الحاكم والبيهقى»

22 «وقال الفضيل قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم إن فلانة تصوم النهار وتقوم الليل وهى سيئة الخلق تؤذى جيرانها بلسانها قال لا خير فيها هى من أهل النار - رواه أحمد والحاكم.»

İman ile ahlâk beynindeki nisbet:

İslâm'da ahlâkî vazifelerle sırf dinî ve taabbüdî farzlar - ehemmiyette- aynı mevkii haiz olduğu gibi, esas dinden bulunan iman ile vazaifi ahlâkiye arasında da büyük bir münasebet vardır. Şu hadisler bu münasebeti pek açık olarak göstermektedir:

"İman yetmiş bu kadar şube (nevi)'dir. Efdali ve en yüksek mertebesi (*Lâ ilâhe illallah*) demek, en aşağı derecesi de insanların gelip geçeceği yerden eza verecek bir şeyi kaldırmaktır; hayâ (utanmak hissi) de imanın bir şubesidir."[23]

"İmanın en şereflisi, halkın senden emin olmasıdır. İslâm'ın eşrefi de dilinden, elinden halkın salim kalmasıdır. Yani dilile, elile halka eza ve cefa etmeyen insan, en büyük mümin ve Müslümandır."[24]

"İmanın efdali, sevdiğini Allah için sevmek, sevmediklerini de Allah için sevmemek, lisanını zikrullah ile çalıştırmak; kendin için her neyi seversen başkası için de onu arzu etmek; kendin için her neden hoşlanmazsan başkaları için de o şeyin husulünü arzu etmemek; bir de ya hayır söyleyip yahut sükût etmektir."[25]

"Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, hiçbir kul kendi nefsi için istediği hayrı Müslüman kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz, mümin sayılmaz."[26]

"Bir kul kendi nefsi için istediğini kardeşi (diğer insanlar) için de istemedikçe şakasında da ciddiyetinde de Allah'tan korkmadıkça imanı kemali bulmuş olmaz."[27]

"Bir kul ahlâkını güzelleştirmedikçe, öfkesini yenmedikçe, kendi nefsi için istediğini başkaları için de arzu etmedikçe imanı kâmil olamaz. Amali saliha işlemediği halde yalnız ehli İslâm'ın hayırhahı olmakla cennete nail olmuş nice kimseler vardır."[28]

---

23 «الإيمان بضع وسبعون شعبة فأفضلها قول لا إله إلا الله وأدناها إماطة الأذى عن الطريق والحياء شعبة من الإيمان.» - رواه المسلم

24 «أشرف الإيمان أن يأمنك الناس وأشرف الإسلام أن يسلم الناس من لسانك ويدك.» - رواه الطبرانى.

25 «أفضل الإيمان أن تحب لله وتبغض لله وتعمل لسانك فى ذكر الله عز وجل وأن تحب للناس ما تحب لنفسك وتكره لهم ما تكره لنفسك وأن تقول خيرا أو تصمت.» - رواه الطبرانى عن معاذ بن انس

26 «والذى نفسى بيده لا يؤمن عبد حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه من الخير.» - رواه أحمد والنسائى.

27 «لا يستكمل العبد الإيمان حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه وحتى يخاف الله فى مزاحه وجده.»

28 «لا يستكمل العبد الإيمان حق يحسن خلقه ولا يشفى غيظه وأن يود للناس ما يود لنفسه ولقد دخل رجال الجنة بغير أعمال. ولكن بالنصيحة لأهل الإسلام»

İşte bunlara benzeyen daha bir çok ayet ve hadisin delâletleri pek açık olarak gösterir ki; Müslümanlıkta insanî vazife ve ahlâkî haklar iman ile, dinî emirler ile mümteziçtir; bunları yekdiğerinden ayrı tutmak mümkün bile değildir.

Evet, ahlâkî hiçbir emir yoktur ki, dinî ve imanî bir emir olmasın! İmanın yetmiş bu kadar şubesinden her biri anlaşılıyor ki, amelî birer emirdir; dinî bir vecibedir. Bir dil işi olan "Lâ ilâhe illâllah" kelimei tevhidini söylemek nasıl imandan mühim bir cüz ise, insanların gelip geçeceği yerden eziyet verecek bir şeyi, mesela bir taş parçasını yoldan kaldırıp bir kenara atmak da imandan bir cüzdür.

Bir Müslüman namazını, orucunu, zekâtını, haccını nasıl dinî bir vazife olarak tanırsa; sıhhatini muhafazayı; ailesine infak etmeyi, komşularını incitmemeyi, başkalarına güler yüz göstermeyi, onlara muavenet etmeyi de dinî bir vazife diye beller.

Bir Müslümanın nazarında insan öldürmek, müskirat kullanmak, kumar, zina, dili ile birinin namusuna tecavüz, başkasının malını çalmak nasıl bir ma'sıyet, nasıl haram ise; gıybet etmek, dedikodu yapmak, sıhhatine muzır ve midesini bozacak bir şey yemek, edeb ve terbiyeye muhalif tavırlar ile kendi haysiyetini kırmak, nefsini izlâl etmek de birer ma'sıyettir, haramdır.

Görülüyor ki, İslâm dini, insana yalnız Allah'a karşı mükellef olduğu taabbüdî vazifelerini talim etmekle kalmıyor; maddî ve manevî hayatımız, dünya ve ahiret saadetimiz için muhtaç olduğumuz şeylerin her türlü inceliklerini de bize öğretiyor. Bir teabbüdî vazife olan namaz ile orucun yanı başında daima diğer insanlara müsavat, hak sahibinin hakkını eda, bazı hukukundan feragati teshil eden bir uluvvi cenab hakkındaki emirler, tavsiyeler sayısızdır.

Muamelâta taalluk eden ahkâmın icrası da dinî vazifelerimizden mühim bir cüzdür. Ahvali şahsiyemiz akla durgunluk verecek teferruat ve tafsilât ile tayin edilmiştir. Şahsî vazifeler, ruhi ve cismî olmak üzere ikiye ayrılmış ve her birerleri için esaslı kaideler vaz olunmuştur. Aileyi teşkil eden ferdlerin, karı ile kocanın, komşuların, dost ve ahbabların yekdiğere karşı hukuk ve vazifeleri bütün inceliklerile teşrih ve bütün Müslümanların beyninde hakikî kardeşliğin esasları kurulmuştur. "Müslümanlar ancak kardeştir." nassı katîsile "bir kul Müslüman karde-

şinin muavenetinde bulundukça Allah Teâlâ ona yardımcıdır." meâlindeki hadisi şerifi duyan hiçbir Müslüman tasavvur edilmez ki sefalette kalmış bir kardeşinin kurtulmasına koşmasın!

Şimdi insafla düşünelim, bütün inceliklerine kadar ahlâkî kanunları ve insanî vazifeleri en esaslı bir surette tayin ve teşrih eden bir din, tabii ve umumî olmaz mı? Böyle bir dine ahlâk dini demek tam yerinde değil midir?

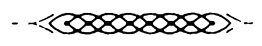
Felsefenin ahlâk için tayin eylediği mebadinin İslâm'da mevkii:

İslâm'ın ahlâka vermiş olduğu ehemmiyetin ne kadar yüksek olduğunu gördük. Şimdi de felsefenin ahlâk için tayin eylediği esasların İslâm'da haiz bulunduğu mevkii izah edelim.

Evvela şunu haber verelim ki, ahlâkın istinad etmesi lâzım gelen mebadi hakkında eski ve yeni feylesoflar tarafından bugüne kadar serd edilen nazariyelerin içinde en salim meslek, vazife mebdeini akıl üzerine tesis ile (hak, hayr, hüsn = güzel) gibi âlî mebdeleri gayei kemal edinen felsefî nazariyelerdir. Maamafih bu nazariye bile, umum insanların kalblerini istilâ hususunda dinin gösterdiği hâkim kudret ile henüz rekabet edememektedir. "Vahy"e iman kaydından azade kalmak isteyenler arasında ahlâk kaidesini sırf akıldan istinbat ile "vazife" ve "vicdanî mesuliyet"i kendilerine amelî olarak hareket düsturu ittihaz edebilenler hemen yok gibidir.

Biz Müslümanlar kavanini ahlâkiyenin, vazife mebdeinin "din"e istinad edebileceğini kabul etmekle beraber en âlî bir felsefe tarafından ahlâk için tayin edilen mebadiyi de hiçbir suretle ihmal etmiş olmuyoruz.

Ahlâkî vazifelerin vahye müstenid olması onun aklî mahiyetini hiçbir vakitte zedelememiş ve hiçbir vakitde akıl ile din arasında korkulacak bir cidal ve münazea zuhur etmemiştir. Çünkü bütün emirlerini "Vahy"e istinad ettiren dinimizin mebnası ve temeli mebadii akliyedir. İslâm, en salim ve en metin bir felsefenin mebadii ahlâkiyesinden hiçbirini ihmal, aklı haiz olduğu yüksek mertebeden hiçbir vakitte tenzil etmemiştir. Bundan dolayıdır ki, bizim ahlâkî mebdelerimizde aklın kabul etmeyeceği bir şey yoktur. Bunu anlamak için felsefî ahlâk meslekleri içinde en salim ve İslâm'ın ruhuna muvafık bulduğumuz rasyonalistlerin mebadisini ele alarak bunların bizim İslamî mebadimize ne kadar muvafık olduğunu göstermeği faydalı buluyoruz.

Mebadii ahlâkiyeden ihtiyar (İradei cüz'iye):

Eski ve yeni felsefenin ahlâk için keşf ve tayin eylediği mebadinin en mühimi "ihtiyar"dır; insanın işlerinde muhtar, hür ve iradesine sahip olmasıdır. Şüphe yok ki ihtiyar ve hürriyetine sahip olmayan bir insanın yaptığı şeylerde ahlâkî bir kıymet aranılmaz. Çünkü böyle bir adam faaliyetinde muztar, yaptıklarını başka bir müessirin zorlamasile yapıyor demektir. Rasyonalistler ihtiyar mebdeini kabul eyledikleri için insanın her yaptığından mesul olmasını da kabul etmişlerdir. Fakat haber verelim ki, rasyonalistlerce ahlâk için en mühim bir mebde' olan bu esas, zaten İslâm'ın kabul eylediği mühim esaslardan biridir. Çünkü İslâm akidesine göre her insan amelinde hürdür. Vesilei saadeti olabilecek şeyleri irade ve kudretini sarf etmekle elde eder. İşlerinin neticelerini aklile muhakeme ve iradesile takdir ve yapıp yapmamak cihetlerinden birini tercih eder, ihtiyarî fiillerinin hiçbirinde mecbur değildir. Bunun içindir ki insan yaptığı işlerin neticelerine göre mükâfatlandırılır yahut ceza görür. Şu ayetler insanın yaptığı işlerde hür ve muhtar olduğunda çok sarihtir: (Necm 39) «وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰىۙ» "İnsan çalıştığı şeyden başkasını bulamaz." «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۜ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» = "Her kim zerre mikdarı hayır işlerse onu bulur; her kim de zerre mikdarı şer işlerse onu bulur.", «مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِۚ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا» (Şura 20) "Her kim ahiret harsı isterse biz ona o harsı ziyade ederiz. Her kim de dünya harsını isterse ona ondan veririz.", «وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَٓاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَٓاءَ فَلْيَكْفُرْ» = "Sen onlara de ki, Hakkı bildirmek Allah'tan. İsteyen iman eder, isteyen kâfir kalır.", «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِۚ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ» = "İyi amelde bulunan kendi nefsine, kötü amelde bulunan ise kendi zararına çalışmış olur. Ondan sonra Rabbınıza rücu edersiniz." «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهِۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيلًا» = "Sen onlara de ki: Her birimiz kendi niyetine, istediği yola göre amel eder. Hangimizin tuttuğu yol hidayete daha yakın ise onu da Rabbiniz daha iyi bilir."

Kadere iman ile ihtiyar mebdei mütenakız mıdır?

Filhakika Müslümanların kaza ve kadere iman etmeleri ile şimdi izah eylediğimiz esas beyninde tenakuz görenler vardır. Fakat biz Müslümanların kadere ne vechile iman ettiğimiz anlaşıldıktan sonra bu gibi telâkkilerin ne kadar yanlış olduğu kendi kendine tebeyyün eder.

Bundan evvelki bahiste izah ettiğimiz vechile bir Müslümanın kadere iman etmesi, hayr ve şerrin hâlıkı Allah Teâlâ olduğuna iman etmesi

demektir. Bir Müslüman hem buna iman eder hem de Allah tarafından kendisine gösterilen saadet yolu ile şer ve şekavetten hangisine sâlik olsa kendi ihtiyarile gittiğine itikad eder. Kadere iman ile ihtiyar mebdeinin birleşmesinde istib'ad edilecek bir cihet yoktur.

Hülâsa Müslümanlar, insanda bir ihtiyar ve iradei cüz'iyenin bir de azamet ve kudret sahibi Allah Teâlâ Hazretleri'ne ait bir "iradei külliye"-nin vücudüne ve sevab ve ıkabın, yani mes'uliyetin de iradei cüz'iyeye terettüb ettiğine kail olmuşlardır. Bu itibar ile Müslümanlar hem kaza ve kadere, yani her şeyin Cenabı Allah'ın halk etmesile vücut bulduğuna inanırlar; hem de herkesin işlerinde hür olup kendi arzu ve iradesile yaptığı işlerinden dolayı mesul tutulacağı itikadında bulunurlar.

Müslümanların kâinatta mutlak bir kanun olan Allah'ın iradei külliyesine kail bulunmaları, ahlâkın mebdei olan ihtiyarîliğin insanlardan alınmasını iltizam etmez. Zaten beşerin kudreti fevkinde hâkim bir kudrete karşı inkıyad zaruretini his etmemiş hiçbir kavm ve hiçbir ferd, böyle bir kudretin vücudünü inkâr etmiş hiçbir din, hiçbir felsefî mezheb var mıdır?

İhtilâf yalnız bu kâhir ve hâkim kudreti tayin ile ona isim vermektedir. Putperest akvamın meâbide, müvahhid olan ehli edyan ile feylesofların kudreti fâtireye, illeti ûlâya, illetül'ilele isnad ettiğini diğer bazı feylesoflar bir takım şart ve adi illetlerin mecmuuna atf etmişlerdir. Sâni' Teâlâ Hazretleri'ni inkâr eden "determinist"lerin, netice itibarile, yani ef'ali beşere nisbet etmemekte, fatalistlerden farkı da yalnız mebdei evvelde değil midir?

Deterministler yalnız bir mecmuai şurut ile ilel ve esbabı adiye isbat ederek orada kalıyorlar. Fatalistler ise silsilei ilelden mebdei evvele yükselerek aradaki sayısız vasıtaları ortadan kaldırıp failiyet kudretini yalnız illeti ûlâya, zati bârîye kasr ediyorlar. İslâm mütefekkirlerine gelince, bunlar ne deterministlerin şurut ve esbabı adiyesini; ne illeti ûlâyı, illeti failiyeyi inkâr etmemekle beraber insanda bir "ihtiyar", bir "iradei cüziye" isbat etmişlerdir.

Filhakika felsefî mesleklerin İslâm arasında yayılmasından sonra, fatalistler gibi ihtiyarı beşeri yok sayan ve İslamlar arasında "Cebriye" adını alan bir mezhep görülmemiş değildir. Fakat, İslâm'ın ruhuna uymayan bu mezhep İslamlar arasında kabule şayan görülmemiş, ihtiyar

ve mesuliyeti isbat edenlere karşı mağlup olmuştur. Binaenaleyh bugün ef'alinde mecbur olduğunu itikad edecek hiçbir Müslüman tasavvur edilemez. Hatta "Ne ekersen onu biçersin." meseli insanlar arasında pek ziyade yayılmıştır.[29]

Mes'uliyet mebdei:

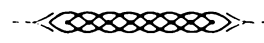
Diğer mebadi gibi mesuliyet mebdei de İslâm'da pek sarih bir surette takrir edilmiştir. Dini İslâm, insanı ihtiyarı alınmış saymadığı için insanın kendi iradesini sarfetmekle yapacağı şeylerden mesul olacağını da bildirmiştir. "İhtiyar mebdeini izah ederken zikretmiş olduğumuz ayetler bu ciheti natık olduğu gibi, şu âyetlerle hadisler de amellerle niyetlerden mesuliyeti sarahaten iş'ar etmektedir: «لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ» (Enbiya 23) = "Allah Teâlâ yaptığından mesul olmaz; halbuki insanlar mesul olurlar.", «اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ» (Ra'd 11) = "Bir kavim kendi nefislerini bozmadıkça Allah Teâlâ da onlara vermiş olduğu şeyleri tağyir etmez, nimetlerini nıkmete tahvil eylemez.", «ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً

29 Kadere iman, insandan irade ve ihtiyarı selbedeceği; levazımı meişeti tedarikten feragati, kendini tenbelliğe vermeği, tehlikeye karşı müdafaayı lüzumsuz görmeyi iltizam edeceği fikri pek batıl bir zandır. "Bir Müslüman hükûmeti eyyamı hayatımız mahdud ve eceli müsemmâyı tebdil edebilecek ihtiyatî vesileler mefkud olduğuna kani olduğu için taunun hücumuna karşı müdafaasız davranır." diyen felsefe lûgatnameleri Müslümanlar hakkında pek yanlış bir zanda bulunmuşlardır. Çünkü «يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ» = Ey iman edenler! Tedabiri ihtiyatiyenizi yapınız; gelmesi melhuz olan tehlikeye karşı evvelce ihtiyatî tedbirlerde bulununuz", «وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدٖيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ» = "Kendinizi tehlikeye atmayınız." ayeti kerimesi bu bâtıl zannı esasından söküp atmıştır.

Hele taun ve cüzzam hakkındaki ehadisi şerife böyle bir zan ve zehaba hiç de müsait değildir: «فر من المجذوم فرارك من الأسد» = "Meczumdan, aslandan kaçar gibi kaç." «اتقوا صاحب الجذام كما يتقى الأسد إذا هبط واديا فاهبطوا غيره» "Cüzzam sahibinden arslandan kaçar gibi kaçınız. O, bir vadiye inerse, siz başka bir vadiye ininiz." «كلم المجذوم وبينك وبينه قدر رمح» = "Meczum ile aranızda bir mızrak boyu mesafe olduğu halde konuş."

Kendi kabileleri namına biat için huzuru risaletpenahiye gelen heyeti murahhasameyanında bulunan bir cüzzamlıya Peygamber Efendimiz elini vermeyerek: «ارجع فقد بايعناك» = "Sen dön, seninle beyatımız hasıldır." buyurmuşlardı. Diğer bir defa da Enes ibni Mâlik ile bir yaygı üzerinde otururlarken huzuru risaletpenahilerine bir meczum geldiğini görmesile hemen: «يا انس اثن البساط لا يطأ عليه بقدمه» = "Yâ Enes! Yaygıyı dür, ayaklarile üzerine basmasın." buyurmuşlardı.

Taun hakkındaki şu hadisi şerifte şayanı dikkattir; «إذا سمعتم بالطاعون بأرض فلا تدخلوا عليه وإذا وقع وأنتم بأرض فلا تخرجوا منها فرارا» = "Bir yerde taun olduğu haberini alırsanız taunun üzerine gitmeyiniz. Bulunduğunuz yerde taun olursa taundan kaçarak oradan çıkmayınız; yani firar suretile o memleketten harice çıkmayınız." Görülüyor ki, bugün kolera ve sair hastalıklar hakkında vaz edilen usulü tahaffuzun esasını vaz etmekte Peygamber Efendimiz ulûmu hazıraya on üç asır geçmiştir.

«اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ» = "Allah Teâlâ bir kavme ihsan ettiği bir nimeti, o kavim kendilerinde olanı, kendi ahlâk ve seciyelerini bozmadıkça değiştirmez."

"Her kim yevmi kıyamette sıkı bir muhasebeye tutulursa azab olunur yahut helâk olur.[30]

Kıyamet gününde Ademoğlu beş şeyden suâl olunmadıkça Rabbının huzurundan ayrılamaz: ömrünü ne ile geçirdiğinden; gençliğini ne ile yıprattığından; malını nereden kazanıp nereye sarf ettiğinden; öğrendiği şey ile ne türlü amel ettiğinden.[31]

İslâm dininin tesis eylediği mesuliyetin ehemmiyeti:

İslâm'ın tesis ettiği mesuliyet, her aklı selimin tereddüdsüz olarak kabul edeceği mesuliyeti şahsiyedir. Bunun içindir ki, İslâm nazarında hiçbir kimse başkasının amelinden mesul olmaz; müâhaze ve itaba uğramaz. Yine bu esasa binaendir ki, İslâm dini babaların ve ataların günahlarından evlat ve ahfadın mesul olmasını mutazammin olan (ma'sıyeti asliye) nazariyesini pek açık ve kat'i bir surette red eder. Şu ayet ve hadisler bu hakikati nâtıktır:

"Günah işlemek şanından olan hiçbir kimse, diğerinin günahını yüklenmez".[32] "Habibim, sen onlara de ki, Allah'a ve Resulüne itaat ediniz, eğer bu itaatten i'raz ederseniz, Resulün emri tebliğde kendisine tahmil olunan mesuliyet ancak kendisine, emre itaatte de size tahmil olunan mesuliyet ancak size râcidir; Maamafih eğer itaat ederseniz hidayeti bulursunuz; Resulün vazifesi yalnız açıkça tebliğ etmektir; bundan başka bir şeye karışmaz".[33] "Ey nas! Rabbınızdan korkunuz; öyle bir günden de korkunuz ki, o günde hiçbir baba evladından dolayı hiçbir mükâfat ve mücazat görmez. Ne evladın ebeveyne, ne de ebeveynin evlâdına faide ve zararı dokunmaz."[34] "İşte onlar gelip geçmiş bir ümmettir; kazandıkları kendilerine, sizin de kazandığınız kendinizedir. Onların yapmış oldukları şeylerden siz mesul olmazsınız."[35]

30 «من نوقش الحساب عذب أو يهلك»
31 «لا تزول قدما ابن آدم يوم القيامة عند ربه تعالى حتى يسأل عن خمس: عن عمره فيم أفناه وعن شبابه فيم أبلاه وعن ماله من أين اكتسبه وفيم أنفقه وما ذا عمل فيما علم»
32 «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۚ»
33 «قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْۜ وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُواۜ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»
34 «يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزٖى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـًٔاۜ»
35 «تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

İhtimal ki bu makama şu ayet ve hadisler ile itiraz ederek İslâm'daki mesuliyetin de mesuliyeti şahsiye olmadığı dermeyan olunur: "Kıyamet gününde kendi günahlarını kâmilen yüklendikten maada bir de anlamadan, dinlemeden idlal ettikleri, sapıttıkları kimselerin günahlarını yüklenenlerin günahı ne fena günahtır!"[36] Her kim İslâm'da iyi bir âdet meydana getirirse hem bu âdet ve sünnetin ecrine hem de kendisinden sonra başkaları onunla âmil oldukça onların ecri miktarınca ecre nail olur. Her kim de İslâm'da fena bir âdet ihdas ederse kıyamet gününe kadar hem günahına hem de onunla âmil olanların günahına yakalanır."[37]

"Ademoğlu öldüğü vakit amelinin arkası kesilir. Yalnız üç şeyden dolayı kesilmez; biri sadakai cariye (yani cami, hastane, mektep, köprü, yol ve emsali hayrat), diğeri kendisinden intifa olunan bir ilim; üçüncüsü de kendisine hayır duâ eden salih bir çocuk."[38] "Hayra delâlet eden kimse o hayrı işleyen, şerre delâlet eden kimse de o şerri işleyen gibidir."[39]

Bu ayet ve hadislerden anlaşılan mana, mesuliyetin bir kimseden diğerine geçmesi, birinin ameli yüzünden diğerinin mesul olacağı değil, belki işlenmiş olan bir amelin, hayır ve şerrin başkasına sari olmasıdır. Çünkü bu ayet ve hadislerde başkasının amelile müsab veya müakab olacağı gösterilen kimseler esasen amelden hali değildirler; her birinin kendilerinden başlayıp âhare sirayet eden birer amelleri vardır. Bir kere kendilerinden, mesuliyeti zatiyeleri tahtında sadir olmuş birer hayır veya şer işlemek vardır; sonra bu fiiller birini hayra sevk etmek birinin iktisap edeceği hayra mani olmak, bir iyi veya kötü âdet ibda etmek, ilim öğretmek öldükten sonra da devam edecek bir hayır yapmak, bir sadakai cariye tesis etmek, hayırlı işleri başkalarına da sari bir evladın terbiyesine itina etmek gibi şeyler olduğuna nazaran fayda ve zararları bittabi çok zaman devam ediyor. Binaenaleyh bu fayda ve zarar temadi ettikçe onlara müterettip sevab ve ıkabdan, mesuliyetten evvelki faillerinin de bir fayda görmeleri pek tabii ve muhakkaktır.

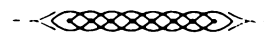
---

36 «لِيَحْمِلُوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ»

37 «من سن فى الإسلام سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها من بعده من غير ان ينقص من اجورهم شىء ، ومن سن فى الإسلام سنة سيئة فعليه وزرها ووزر من عمل بها من بعده من غير ان ينقص من أوزارهم شيئ - رواه مسلم وأحمد والترمذى والنسائى»

38 «إذا مات الإنسان انقطع عمله إلا من ثلاث صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعو له»

39 «الدال على الخير كفاعله والدال على الشر كفاعله. رواه مسلم والترمذى»

İslâm'ın tesis eylediği mesuliyet kaidesi umumîdir

İslâm, mesuliyet kaidesini gayet sarih ve metin olarak tesis etmiştir. İslamiyet hayr ve şer yollarını pek vâzih olarak göstermiş, bunların hangisine gidersek kendi ihtiyarımızla gideceğimiz; neticede ona göre mücazat veya mükâfat göreceğimizi bildirmiştir. İşin en mühim ciheti, İslamiyetin va'z ve tesis eylediği mesuliyetin umumî olduğu bundan enbiya ve peygamberlerin de kurtulamayacaklarıdır. Evet, İslâm akidesine göre peygamberler de mesuldür. Allah'ın vahyine mazhar olan, her emir ve işareti ümmetince mutâ olan bir nebiyyi zişan da gerek ef'alinden; gerek risalet vazifesini tebliğ edişinden mesuldür: "Elbette kendilerine peygamber gönderdiğimiz ümmetleri suale çekeceğimiz gibi, peygamberleri de mesul edeceğiz." mealindeki ayet bunu açıkça göstermektedir.[40]

Mesuliyet mebdeinin bu derece kuvvetli bir surette teessüs etmesinden de anlaşılır ki, ihtiyar ve hürriyet mebdei, İslâm'da mühim bir mevki işgal etmektedir. Çünkü bir taraftan beşerî işlerin ayrılmaz bir lâzımı olan mesuliyet vasfını, mes'uliyetin dayanacağı kudreti, insandan selbedip de diğer taraftan yine emirler ve nehiyler verecek; şunu yap bunu yapma diyecek bir din tasavvur olunamaz.

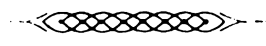
İslâm'da aklın yüksek mevkii:

Ahlâkın istinad edeceği esasların taharrisi ile meşgul olan eski ve yeni feylesoflar içinde en salim felsefe nazariyeleri, vazife ve mesuliyet mebdeini yalnız akıl üzerine tesis edenlerin nazariyeleri olduğunu söylemiştim. "Vahy"e iman kaydinden azâde kalarak ahlâk kaidesini sırf akıldan istinbat etmek isteyen bu feylesoflar bu suretle aklın haiz olduğu yüksek mevkii akla bahşetmiş oluyorlar; başka türlü hareket, aklın şanına nakisa iras edeceği zannında bulunuyorlar.

Halbuki yukarıda söylediğimiz vechile Müslümanlar arasında ahlâkî vazifelerin, mesuliyet ve vazife mebdelerinin "din"e, "vahy"e müstenid olması bu mebdelerin aklî mahiyetini hiçbir vakit zedelememiş olması ve zedelemesi ihtimali de yoktur. Müslümanlar nazarında bilumum vazaifi ahlâkiye "vahy"e müstenid olmakla beraber akıl yine en yüksek mevkii ihraz etmektedir.

---

40 «فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَۙ»

Bunun sebebi ise dinimizin mebnası, mebadii akliye olmasındandır. İslâm dini, insanları hak yola davet ederken harikalardan, garibelerden sarfı nazar ederek münhasıran bedihiyyatı akliye ve kavaidi ilmiye üzerine istinad etmiştir. İslâm'ın esaslarını serbest münazara neticesi kabul etmek dinin en mühim esaslarındandır. İslâm, doğrudan doğruya akla hitab eder; fikri muhasebeye çeker; idrâk ile münakaşada bulunur. Akılları hissî deliller ile ikaz etmedikçe hakîm ve kadir bir Allah'ın varlığına inanmaya icbar etmez. Dini İslâm'da en kötü bir şey varsa o da akla müracaat etmeksizin bir şeyi körükörüne taklit edivermektir. Hatta mukallidin imanına sahih nazarile bakmayanlar da çoktur.

İmanın erkânı ve usuli hakkında akılları ikna için varid olan ayetleri Gazali merhum (766)'ya iblâğ ediyorsa da biz onları bırakarak şu bir kaç hadisi şerifi meâlen zikrile iktifa edeceğiz:

1- "İnsanın dini aklıdır; aklı olmayanın dini de yoktur."

2- "İnsanın nizamı aklı iledir; akılsızın dini de yoktur."

3- "Akıl ile merzuk olan, kendisine akıl bahşedilmiş olan kimse saadeti bulmuştur."

4- "Aklı mustakim (doğru) olmayan kimsenin dini de müstekîm değildir."

5- "Allah tarafından şuna şahidim ki, akıllının son yeri cennet oluncaya kadar hiçbir defa ayağı kaymaz ki, Allah Teâlâ Hazretleri onu kaldırmasın, yani aklı olan bir kimsenin gideceği son yer mutlaka cennettir; oraya varıncaya kadar bazan ayağı kaysa da Allah Teâlâ onu irşad eder ve nihayet o makamı bulur."

6- "Bir kimsenin Müslüman olması; o kimsenin aklının derecesi malûmunuz olmadıkça, o kadar hoşunuza gitmesin!"

7- "Cennet yüz derecedir. Bu derecelerin doksan dokuzu akıllılar için, bir derece de onların dûnünde olan sair nâs içindir.

8- "Yâ Ali! Nâs, Allah Teâlâ'ya her nevi hayır ve iyilik ile yaklaşırsa, sen türlü akıllılıkla yaklaş ki, bu suretle hem dünyada hem ahirette onlara takaddüm edesin."

9- "Nâs hayır işlerler, alacakları ecir ise akıllarının mikdarına göredir."

10- "Din, aklın tâ kendisidir; aklı olmayanın dini de yoktur."

Aklın hiçbir şey ile kabili vezin ve kıyas olmayan yüksek kıymetini, Hazreti Peygamber (sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimiz işte bu gibi vecizeler ile takdir ediyor.

İmanın esası ve müstenidi bizde akıldır. Gerek Allah'ın varlığına ve birliğine ve gerek Hazreti Muhammed sallâllâhü aleyhi ve sellem Efendimizin söylediklerinin doğruluğuna iman eden her Müslüman, şüphesiz istidlâl usulüne müracaatla bu hakikatlere kani oluyor.

Akla bu kadar yüksek bir paye verildiği içindir ki, İslâm'da aklın anlayamayacağı esrarı imaniye yoktur. Hiçbir kimseye (aklın alsın almasın her halde iman ile mükellefsin; iman meselelerini münakaşaya aklın salâhiyeti yoktur.) denilmemiş ve denilmez.

O derece ki, muhakematı akliye neticesi Kur'an'ın vahyi münzel, (Allah tarafından nâzil olmuş bir kitap) Hazreti Muhammed'in peygamber olduğuna itminan hasıl olduktan sonra bile şer'î naslar ile katiyetinde şüphe edilmeyen aklî delil beyninde tearuz mevcut olduğu görülse, şer'î nasların şer'î tevili cihetine gidilir. Bu gibi ahvalde; bütün İslâm ulemasının ittifakı üzere imanın aslî istidlâli akliye istinad ettiği için nassı tevil ile zâhirinden mütebadir olan manayı terk etmek lâzım görülmüştür. Zira bu takdirce nassa itibar etmek aslı fer'e feda etmektir, diyorlar.

Hülâsa bizce mebadii ahlâkiyenin "din"e, "vahy"e müstenid olması onların aklî mahiyetlerine zerre kadar halel vermez.

Vazife mebdeinin İslâm'da mevkii:

Felsefenin ahlâk için va'z eylediği ikinci mebde, vazife tasavvurudur. Yüksek felsefe nazariyelerine göre diğer mebdeler gibi vazife mebdei de akıl üzerine müsteniddir.

Bize göre vazife mebdei de "din"e, "vahy"e müsteniddir. Vazifenin dine müstenid olması, akla müstenid olmasından daha sağlam ve daha esaslı olduğunu ispat etmezden evvel vazifenin tariflerini bir kere gözden geçirelim:

Vazife ile kanunu ahlâkî, yekdiğerine müradif olarak zikrediliyor; binaenaleyh kanunu ahlâkî gibi vazife de mutlak vaciptir. Vazife için umumî bir tarif yapmak lâzım gelirse deriz ki, "Vazife, ulvî ve süflî

bütün kâinatı teşkil eden anasırın; en ufak bir zerreden en büyük bir kütleye kadar her mevcudun; inkıyada mecbur oldukları umumî bir kanundur."

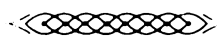
Evet, bütün mevcutlar vazife denilen umumî bir kanuna uyup giderler, nâmütenahî âlemlere nisbetle bir zerre makamında olan insan, ne zaman ve nerede bulunursa bulunsun, bu kanunun esiri olmaktan kurtulamaz.

İnsan için uyulması vacib olan vazifeyi muhtelif surette tarif ediyorlar. Biz bu tariflerden eski ahlâk ulemasının "başkalarının bize yapmalarını arzu ettiğimizi biz de onlara yapmak, bize yapılmasını istemediğimizi başkasına da yapmamak" tarzındaki tarifi ile sonraki âlimlerin tariflerinden en meşhuru olup umumen kabul edilmiş olan Kant'ın: "Vazife; insanın fiilî bir kaidei umumiye olabilecek surette hareket etmesidir." meâlindeki tarifini zikr ile iktifa edeceğiz.

Dikkat edilecek olursa, her iki tarife göre de "vazife", ifasına mecbur olduğumuz "hayr"dan başka bir şey değildir. Çünkü bir insan, şer olan şeyi hiçbir vakit vazife olarak ifa etmez; yapmış olduğu fenalığın umumî bir kanun olmasını arzu edecek kimse tasavvur olunamaz. Meğer ki onun fena olduğuna iman etmemiş olsun! Yaptığı fenalık umumî bir kanun olunca başkaları tarafından kendisine yapılacağı şüphesizdir. Fakat insan iyi bir harekette bulunursa diğerleri de ona tabi olacaklarından insaniyetin gayesi olan saadet temin edilmiş olur.

Bizce vazifenin, herkes için umumî ve beşeriyetin saadetini temin için zaruri olan kanunu ahlâkînin, menşei vahy olduğunu söylemiştim. Bu itibar ile vazifeyi: "Din ve şeriatın ifasını emr eylediği hayırdır." diye tarif edebiliriz. Vazifeyi bu yolda tarif ettiğimizden dolayı vazife mebdei, aklî mahiyetinden bir şey kaybetmiş değildir. Çünkü, bir Müslümana göre zahiri halde kendinden hariç bir menbadan sadir olan bu emir ve nehilere mütabaat etmek, hakikatte, yine vazife tasavvurunu mebdei aslîsi olan akıldan iktibas etmektir.

Aynı zamanda vazife denilen küllî ve zaruri kanunun menşeyi bize göre vahyi münzel olması, Kant'ın umumen kabul olunan; "öyle hareket et ki idrakin tabi olduğu kaidei külliye, yani itaat ettiğin kanun, bir kanunu külli mebdei suretinde olsun" tarzındaki meşhur kaidesini

kabul etmemize hiç de mani değildir,[41] Diyebiliriz ki bizim tabi olduğumuz kanunu ahlâkî de esasen bundan ibarettir. Vazaifi ahlâkiyemizin tarifat ve tatbikatına dair olan emirler ve nehiylerin cüziyatını bir tarafa bırakarak şer'î ve dinî naslardan asıl kanunu küllî aramak istersek görürüz ki, bu kanunu Şâri tarafından nâsın akıllarına daha kolay nüfuz edebilecek ekmel bir tarzda ifade edilmiş, kanunu küllî ve mutlak olan hayrın ne olduğu daha vazih bir surette bildirilmiştir.

Cenabı Peygamber: "Birr, yani iyilik, kalbin mutmain olduğu şeydir; ism ve kötülük de nefsini tahriş ve tazyik eden şeydir; sana hilâfına fetva verseler de aldırma; tekrar ederim ki sana başka türlü fetva verseler de dinleme." buyuruyor.

Diğer bir hadisi şerifte şöyle buyuruluyor: "Birr, yani hayr hüsnü ahlâktır. Günah da kalbinde yerleşip de nasın ona muttali olduğunu istemediğin şeydir.", "Senden sudurunu halkın gördüğünü istemediğin şeyi yalnız iken de kendi kendine yapma."[42]

Dikkat etmemiz lâzımdır ki, birinci hadisi şerifte kalbe sükûn ve itminan veren şeylerin hayır olup bunun aksine olanların da şer olduğu zikrediliyor. Şüphe yok ki, kalbimize varid olan şeylerin hak veya batıl olduğunu anlamak için yine aklın delâletine, irşad nuruna muhtacız; bunları anlamak için ona müracaat edeceğiz. İkinci hadisi şerifte ise nasın muttali olduğunu istemediğimiz şeyleri yapmaktan men olunuyoruz. Bir kere düşünelim, nasın muttali olduğunu, anladığını istemiyeceğimiz şey, aklın bir kaideyi külliye olarak tanımak istemediği, beğenemediği şeyden başka ne olabilir?

Hayr ve şerrin mahiyetlerini tayin eden İslamî kanunlar Kant'ın kanununa da müraccahtır:

Biz yine aklımıza dayanarak iddia edeceğiz ki, birr-ü masiyetin, hayr ve şerrin mahiyetlerini tayin eden bu kaideler, bu hadisi şerifler Kant'ın kanunu ahlâkisine de râcihtir. Zira Kant'ın kanunu ahlâkîsi, yalnız işlerimize amellerimizi bu kanun ihmal ediyor. Kuvvede kalıp tatbik sahasına çıkamamış şeylere mesuliyet terettüb edeceğini bu kanun o kadar

41 Çünkü : «الحكمة ضالة المؤمن اخذها اين وجدها» = "Hikmet müminin kaybolmuş malıdır; onu nerede bulsa alır." Hadisi şerifindeki irşadı ulvîyeye tabaiyet etmek de bizim için yine bir vazifedir; bunu tarif eden de yine dindir.

42 S. 119, 120 ve 121'e bak. ??? (buralar en son kontrolde tekrar bakılacak ve numaralar güncellenecek!!!)

açık göstermiyor. Bu kanundaki "hareket et" emrinin tazammun eylediği manayı niyetlerimize de teşmil etsek hadisi şerifin tarzı beyanındaki rühcan ve kemale yine halel gelmez.

Zira, bütün insanları yekdiğerine karşı fenalık etmek kasd ve niyetile dolu farz ettiğimize göre de şer ve kötülük istemek azalarımızdan biri vasıtasile fiilen hariçte tecelli etmedikçe kimseye bir zarar terettüb etmiyeceğinden Kant'ın tarifindeki bu hükmün kanunu ahlâkîyi, vazifeyi yalnız kendilerile iş yapılmakta olan azaların hüsnü istimaline tahsis ettiği anlaşılıyor. Kalbinde besleyip de harice çıkaramadığı muzır ve bozuk fikirlerden dolayı kanunu ahlâkîye uymayan harekette bulunmuş sayılmıyor. Halbuki hadisi şerifte, hayr olsun, şer olsun niyetlerimizin hepisinden mesul olduğumuz sarahaten tebeyyün ediyor. Binaenaleyh bizim tabi olduğumuz kanunu şer'îye göre biz fiil sahasına çıkmamış olan niyetlerimizden de mesulüz. Kur'an'da bu cihet "Nefsinizde olanı izhar etseniz de gizleseniz de Allah Teâlâ Hazretleri sizden hesabını soracaktır.", "Şüphesiz kulak, göz, kalb; bunların hepsinden dolayı sual vaki olacaktır. Yani insan bütün aza ve cevarihin yaptığından hesaba çekilecektir."

İnsanın ahlâkî kıymeti, işinden ziyade niyetiledir:

Müslümanlıkta insanın ahlâkî kıymeti işinden ziyade niyetiledir. Cenabı Peygamber Efendimiz amellerimizin kıymeti ancak niyet ile ölçülebileceğini bize pek vazih bir surette bildirmişlerdir: "Amellerin kaderi ve kıymeti, haiz olacakları mevki ancak niyetler iledir". "Allah Teâlâ sizin suretlerinize, cisimlerinize bakmaz; belki kalblerinize ve niyetlerinize bakar.", "Müminin niyeti amelinden hayırlıdır."

Dikkat edilince görülür ki, Kant'ın kaidesi, yukarıda söylediğimiz İslamî kaidei külliyenin bir fer'i olup: "Her neyi ki halk tarafından sana yapıldığını istersen onu yap. Her neyi ki halk tarafından sana yapıldığını istemezsen, onunla halkı iz'ac etme!" hadisi şerifine nazırdır.

Müslümanların hakikatte tabi oldukları ahlâkî düstur işte budur. Binaenaleyh bizim dine istinad ettirerek vazife hakkında dermeyan etmiş olduğumuz tarif, sırf akla istinaden yapılan tariflerdeki noksanı da ikmâl ettiği cihetle en doğru ve en mükemmel bir tariftir. Çünkü ilahi şeriatlerin hepsi hayrı, güzeli emretmiş ve ne gibi şeylerin hayr ne gibilerin de şer olduğunu kat'î ve vâzih bir surette beyan ve muhakememize

arz etmiştir. İlahi ve semavî şeriatlerin emir ve nehiylerinde olan sayısız hikmetler ve faydalar, aklî selim nazarında pek aşikâr bir surette görülmektedir.

Müslümanlıkta vazifeyi ifa etmekteki gaye:

Ahlâkî mebdeleri akla istinad ettiren rasyonalistler: "vazife için vazife" esasını takip ediyorlar. Yani demek istiyorlar ki, vazife olduğu için yapılır; vazifeden maksad ve gaye yine vazifedir, başka bir tabir ile kanuna hürmet ve itaattir.

Ahlâkî mebdeleri dinden iktibas eden Müslümanlar ise; "bir vacibi Allah'ın emri olduğu için icra etmek" esasını takip ederler. Maamafih rasyonalistlerce "vazife için vazife"den maksud olan ahlâkî ve amelî mana ne ise, Müslümanlarca "bir vacibi Allah'ın emri olduğu için icra etmek"teki mana da meâl itibarile odur ve hatta ondan çok daha yüksektir. Çünkü Müslümanlıkta en büyük makam "takva"dır. Takva, bütün işlerini, ibadetlerini hiçbir menfaat gözetmeyerek sırf Allah'ın emri olduğu ve Allah'ın rızası için yapmaktır. İşlerimizin ve ibadetlerimizin menfaat mukabili değil, Allah rızası için yapılmak lâzım geleceği ise Müslümanların havas ve avamınca malûm, müşterek bir fikirdir. Zira Kur'an'da dünya ve ahiret saadetinin her çeşidi sayıldıktan sonra Cenabı Hakk'ın rızası bunların hepsinden büyüktür? Kurtuluş işte budur; Allah'ın rızasını tahsil edenlerdir ki en büyük saadete nail olurlar." buyuruluyor.

Rızayı ilahi, şüphe yok ki, insanı saadete isal edecek olan âmâl ve ef'ale ve hatta kalbe gelen hatıralara terettüb eder. Dini İslâm'a göre herhangi bir amel hâlis olmak için "başka bir şey düşünülmeksizin yalnız Allah rızası için" olmak lâzımdır.

Resuli Ekrem Efendimiz gece el ayak çekildikten, herkes uykuya vardıktan sonra namazda o kadar dururlardı ki, ayakları şişerdi. Zevcesi Aişe (radiyallahu anhâ) bir defasında. "Yâ Resulâllah! Kendini neye bu kadar yorarsın? Olmuş, olacak günahların Allah'ın afv ve mağfiretine mazhar olmamış mıdır?" diye şefkat izhar etmesine karşı: «أفلا أكون عبداً شكوراً» - şükreden bir kul da olmayayım mı?" cevabını almıştı.

Hazreti Ömer, ashabdan Suheybi Rumî hakkında: "Allah Teâlâ Hazretleri Suheybe rahmet etsin; imanı o kadar kavidir ki, Allah'tan korku-

su olmasa, kendisine azabdan eman nazil olsa da yine ona isyan etmez." buyuruyorlar.

Hazreti Ömer'in şu ifadesinden de anlaşılıyor ki, itaat ve ibadetin en büyüğü ve efdali, mutlak surette itaat vacib olan uluhiyet makamının ulviyyet ve azametine ihtiramdan neşet eden ibadet ve taattir; asıl Allah'ın rızası da bundadır.

Süfyan Sevrî Rabiai Adviye'ye: "imanın hakikati nedir?" diye sorunca o: "Allah'ın ne cehenneminden korktuğum, ne de cennetini umduğum için ibadet etmiş değilim. Yoksa kötü hizmetkârdan ne farkım kalır? Ben ona muhabbetimden, iştiyakımdan dolayı ibadet ederim." cevabını veriyor.

Ebu Süleyman Darânî de şöyle diyor: "Allah'ın öyle kulları vardır ki, onları ne cehennem korkusu, ne cennet ümidi Allah'tan gafil bırakmaz. Yani Allah'ı tefekkür, bu gibi şeyleri akıllarına getirmez; nerede kaldı ki dünyayı!"

Buraya aid zikredilecek ehadis ve âsar o kadar çoktur ki, onları saymakla bitiremiyeceğimizi söylemekle iktifa ederiz. Artık bilmem ki, insanlar vahye iman etmeden, yalnız "vazifeyi vazife olduğu için ifa" nazariyesi aşkile buraya kadar tehzibi ahlâka muktedir olabilecekler mi?

Müslümanlıkta asıl mühim olan bir cihet daha vardır ki o da; vazifede bir menfaat düşüncesi olmadığı gibi, şan ve şeref kazanmak ibkayi nikinam etmek gayesinin makbul olmamasıdır. Çünkü bu hususta sahibi şeriat Efendimiz ihlası emrediyor: "Ey nâs! Amalinizin Allah için olmasına, ona başka hiçbir niyet karışmamasına dikkat ediniz. Zira Allah Teâlâ ameller içinde hâlis olarak kendi rızası için yapılmış olanlarından başkasını kabul etmez."[43], "Cenabı Allah amelin yalnız hâlis olanını ve kendi rızası taleb edilerek yapılanını kabul eder."[44]

Müslümanlıkta âmâli salihanın gizli olanı açık olanına tercih edilmiş olması da bunun içindir. Yine bunun içindir ki, "Sağ elin verdiğini sol el duymamalıdır." sözü her Müslümanın kalbinde yer tutmuştur. Bundaki vicdanî zevki tatmasını bilmeyen şarklı bir Müslüman yoktur dersek mübaleğa etmiş olmayız.

---

43 «يا أيها الناس اخلصوا أعمالكم لله فإن الله لا يقبل من الأعمال إلا ما خلص له»

44 «إن الله لا يقبل من العمل إلا ما كان له خالصا وابتغى به وجهه.»

"Eğer sadakaları açıklarsanız ne âlâ! (Başkalarına teşvik olacağından güzeldir.) Eğer gizleyip de fukaraya verirseniz sizin için daha hayırlıdır."[45]

"Birr-ü hayrın tamam olması, gizli yerde açıktaki amelini yapmaklığına vabestedir."[46], "Her kim kendisi ile Allah arasındaki halî, yani gizli amellerini düzeltirse Allah Teâlâ da o kimse ile halk arasındaki muameleden, yani açık amellerinden mütevellid fenalığa mahal bırakmaz; her kim içini, ıslah ederse Cenabı Hak zahirini, aleniyetini güzelleştirir."[47] Bu gibi desatiri İslamiye hep amelde ihlası ve "vazife için ifayı vazife" yi emrediyor.

Görülüyor ki, rasyonalistlerin takip eylediği "vazife için ifayı vazife" esası, Müslümanlıkta daha yüksek ve daha ulvîdir. Mebadii ahlâkıyeyi dinden iktibas etmekle bu esasın kuvvetine halel gelmiş değildir; çünkü bizzat din, bu esası teşvik ve emretmektedir. Demek ki ahlâkî vecibelerin vahy ve nübüvvetten muktebes olması, bu mebadinin aklî olmasına zerrece halel iras etmiyor. Çünkü dinin esası da akıldır.

Müslümanlıkta vazifenin saiki,

Vazifeye saik olarak yine vazifeyi kabul etmek şüphe yok ki, ahlâkın en ulvî mertebesine yükselmeğe vabestedir.

Bunun için ne kadar metin bir mücahedeye, ne kadar âlî bir fikir ve ruh terbiyesine ihtiyaç olduğunu izaha lüzum görmüyoruz. Halkın çoğu bu gayei kemali yalnız tasavvur etmekle iktifa eder. Bu ekseriyetin fiiliyat sahasında saiki ne kadar olsa ahiretteki sevab ve ikab tasavvurudur; başka bir tabir ile menfaat fikridir.

Maamafih vazife telâkkisinde yukarıdaki derecei kemale yükselemeyen avam tabakası bile, âmâlde ihlâsın vücub ve ehemmiyetini pek ziyade takdir etmektedir. Dinî emirlerin umuma şamil, yani vazifenin küllî ve umumî olması, havas ve avam, bütün Müslümanlara âmalde ihlâsın yegane gaye olduğu fikrini telkin etmiş olduğundan hepsinde ihlâsa bir temayül vardır. Şu kadar ki bu ihlâs bütün insanların ruhi terbiyeleri ve ahlâklarının tashihi bakımından mücerred hakikatleri teşkil etmek kâfi değildir. Nüfusu beşeriyenin ahlâkî kemale vasıl olabilmesi

---

45 «اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ»

46 «تمام البر ان تعمل فى السر عمل العلانية.»

47 «من أحسن فيما بينه وبين الله كفاه الله ما بينه وبين الناس ومن اصلح سريرته احسن الله علانيته.»

için az çok maddî bir korkuya ve terğibe ihtiyaç vardır. Çünkü yalnız mücerred hakikatler için maddî menfaatini feda edecek yüzde kaç kişi tasavvur edilebilir? İşte bu ciheti nazarı itibare alan Müslümanlık terğib ve terhibin müşahhas olmasına saadeti uhreviyenin ahvalini tafsile pek ziyade itina etmiştir.

Binaenaleyh İslâm dininin nası hayr-ü salah yoluna sevk için ettiği hitabların mevzuu iki dereceli olmuş oluyor:

1- Tam ve hâlis bir saadet ve Allah'ın rızası:

2- Uhrevî sevab ve ikab düşüncesi.

Şurası çok şayanı dikkattir ki, İslamiyette faziletin saiki olan uhrevî sevab ve ikab, yani menfaat fikri, felsefî mezheblerden bazılarının telkin eylediği menfaat mebdeinden çok daha yüksek ve hatta onlarla hiçbir alâkası yoktur. İslâm dininin faziletin saiki olarak gösterdiği uhrevî sevab ve ikab da bir menfaat olmakla beraber hemen bugün ele geçebilecek bir menfaat değil, istikbalin nâmutenahiyeti içinde teveccüh edecek bir menfaattir. Bu menfaat beşerin, ilk neşeti de kolaylaştıracağı için iradenin kıymettar bir gayeye kolayca tevercüh etmesine de yardım ediyor. Bu itibar ile vazifesini bir menfaati uhreviye sevdasile ifa edenler bile, menfaati uhreviye mülâhazasile beraber, kâinatı ekmel bir nizam üzerine yaradan ve insan nevi için saadeti dünyeviye ve uhreviyesini kâfil ve fıtrati asliyesine en muvafık kanunları vazeden Allah'ın emrine inkıyadı düşünèceklerinden neticede yine amellerinin muktezası bir hayrı mahz olmuş olur. Binaenaleyh Müslümanlarca "vazife"nin saiki iki dereceli olmakla beraber rasyonalistlerin insanları mükellef tutmak istedikleri meşhur kaidei külliyeye tamamile muvafık bir tarzda hareket edilmiş oluyor.

Zaten vazife fikri bir taraflı olunca, sırf nazarî ve mücerred bir mahiyeti haiz olarak kalır ve bilfiil kalblerde yer etmez ve ahlâkcıların hayalî gayelerini tayin eden kuru bir temenni mertebesinden öteye geçemez.

İslâm nazarında ahlâkî vazifelerin dereceleri:

Buraya kadar verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı vechile, insanlar terbiye itibarile başka başkadır; binaenaleyh mükellefiyetleri de öyle olmak icabeder. Bunun içindir ki dinimizin gösterdiği ahlâkî vazifelerimiz de iki derecelidir:

1- Başkalarına karşı “adl - عدل”, nefse karşı “ruhsat”;

2- Başkasına karşı “ihsan”, nefse karşı “azimet”.

İslâm’da, vazaifin en aşağı derecesi birinci kısım, en yüksek derecesi de ikinci kısımdır.

Vazifelerin iki dereceli olmasına nazaran mükellef olan bir müslim, tecavüz ve zulme karşı mislile mukabeleye şeran ve dinen mezun olsa bile, daha yüksek bir ahlâk sahibine yakışacak vechile kötülüğe iyilik ile mukabele etmek vazifesile de kendisini mükellef sayar ve bu mükellefiyetini bilir.

Maamafih kötülüğe mislile mukabele halinde bile bir insan gördüğü muameleden başkasını yapmağa mezun değildir. Eğer fazlasını yapacak olursa ona zulmetmiş olur. Halbuki İslâm’da zulüm yapmak şöyle dursun, zâlimlere temayül etmek bile memnudur.[48] Kötülüğe mislile mukabele ruhsatı verilmiş olmakla beraber fazlasından men olunmuştur.

“Ey akıl sahipleri! Sizin için kısasta hayat vardır; umulur ki, ittika edesiniz, korunabilesiniz.”[49]

“Her kim size tecavüz ederse size ettiği tecavüzün mislile ona da daha ileri gitmeyin ve biliniz ki Allah muttakîlerle beraberdir.”[50]

“Bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür. Lakin her kim affedip onunla arasındaki husumet halini düzeltirse onun da ecri Allah’a aiddir; şüphesiz Allah zulmedenleri sevmez[51] gibi bir çok âyâti kerime bir taraftan adl-ü ruhsata mezuniyet veriyor, diğer taraftan da gördüğü muameleden ziyadesini yapmaması için mümkün olduğu kadar azimet cihetine temayül ettiriyor.

Zaten bir çok âyât ve hadisler de doğrudan doğruya ihsan ve azimeti (kötülüğe karşı iyilik) emretmektedir: “Eğer affederseniz, takvaya daha muvafık bir iş yapmış olursunuz”. “Siz eğer bir hayri izhar veyahut bir fenalığı affederseniz şüphesiz Allah affı cezil sahibidir; sizi affeder. Kudreti vâsia sahibidir; size mukabele etmeğe kadirdir.”[52]

---

48 «وَلَا تَرْكَنُوا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ» = zalimlere ufak bir temayül bile göstermeyiniz sonra size cehennem ateşi dokunur.” Hud Sûresi, Ayet: 113.

49 «وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

50 «فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

51 «وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ»

52 «اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوٓءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا»

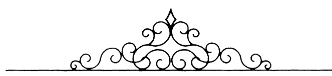
"Affa sarıl, iyiliği emret, cahillerden de yüz çevir."[53] "Af, yapmağa en ziyade şayeste olan şeydir.", "Her kim kıyamet gününde Allah tarafından makamının yükseltildiğini, derecelerinin âlî olmasını isterse kendine zulmedeni affetsin; kendisini mahrum edene versin; kendisile görüşmek istemeyenle görüşsün; kendisine fena söz söyleyene hilm ve yumşaklıkla mukabele etsin."

Hülâsa İslâm dininde ahlâkî vazifelerin en yüksek mertebesi kötülüğe iyilikle mukabeledir. Gördüğü fenalığa mislile mukabeleye hak verilmiş olmakla beraber mislinden fazlasını yapmaktan memnudur.[54]

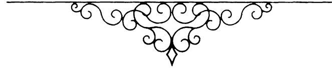
---

53 «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»

54 Ahlâk bahsi müstakil bir ciltte uzun uzadıya tafsil ve izah olunduğundan bu kadarı kâfi görüldü. Kur'an ve hadise dayanan İslâm ahlâkını ve bununla felsefi ahlâk arasındaki mukayeselerini okuyucularımız bundan sonra çıkacak olan ciltlerde tafsilâtile göreceklerdir.

İSLÂM TABİÎ VE UMUMÎ BİR DİNDİR

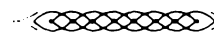
- İslâm'da akla verilen yüksek mevki
- Akıl ile nakil arasında taaruz yoktur
- Müslümanlıkta tekfirin güçlüğü
- İslâm'ın ilme verdiği ehemmiyet
- İslâm dini en son dindir
- Umumî din ancak İslâm'dır
- İslâm'ın davetinin umum ve şumulünü gösteren naslar
- İslâm dininin umumiyeti hakkında İbn-i Kayyim'in izahı
- İslâm her asrın ihtiyaçlarına cevap verir
- İslâm'da güçlük yoktur
- Dinde gulüv ve ifrat yoktur
- İslâm'da tekliflerin azimet ve ruhsat kısımlarına ayrılması
- İslâm'da tedrici tekâmüle verilen kıymet
- İslâm tarihi bir dindir
- İslâm barış dinidir
- İslâm, fitrî ve tabiidir
- İslâm, fıtrat'a istinat eder
- İslâm'a göre hürriyet her ferdin tabii haklarındandır
- İslâm'da atalet ve ruhbanlık yasaktır
- İslâm'ın hedefi beşerin tekâmülüdür
- Müslümanlık yalnız ruhani veyahut sadece maddî bir din değildir
- Farzı ayın ve fertlerde vicdan hürriyeti
- İslâm itikadına göre her insan günahsız doğar
- İslâm'da dini bir saltanat (halkın vicdan ve itikadı üzerinde tahakküm) yoktur
- İslâm, insanlar arasında imtiyazlı bir sınıf kabul etmez

İzah

İnsanlar üzerinden öyle zamanlar geçti ki, onların din namına inandıkları ve tanıdıkları sistem, aklın kabul etmeyeceği bir takım talimlerden ibaretti. Bu sistemlerde beşer, fıtratlarına mukavemetle, nefislerini tazib ile, akıl ve basiretlerine karşı inat ve mükâbere ile teklif olunmuş, onlar da din diye bu gibi şeyleri telkin eden ruhani reislere boyun eğmişlerdir. Güya bu tezellül ile artık dünya ve ahiret selâmetini bulmuş oluyorlardı. Nihayet Cenabı Hak son peygamberi Hazreti Muhammed'i gönderdi. O, Allah'ın âyetlerini insanlara okudu, kitap ve hikmeti talim etti, insanları, düştükleri dalâlet çukurundan çıkarıp ışığa kavuşturdu Allah'ın dini olan İslâm'ın fıtrat, ilim, fikir, vicdan, burhan, hürriyet ve istiklâl dini olduğunu; insanın ruhu, aklı ve vicdanı üzerinde hiçbir ferdin tahakkümü olamayacağını, peygamberlerin vaziyfeleri dahi yalnız tebliğ ve irşaddan ibaret bulunduğunu beyan etti.

İslâm'ın itikad, ahlâk, içtimaiyat ve amel esasları üzerinde buraya kadar vermiş olduğumuz toplu ve kısa izahlardan da anlaşılmıştır ki, mütefekkir beşeriyetin aramakta olduğu tabii din, Müslümanlıktan başka bir şey değildir. Onları tatmin edecek olan din ancak İslâm'dır. Çünkü cismani ve ruhani ihtiyaçları, birini diğerine feda etmeksizin, birlikte temin ederek madde ile ruhu, dünya ile âhireti yan yana yürüten, hem hisse ve hem akla hitab eden, ferdin saadetini cemiyetin saadetine bağlayan bir din varsa o da İslâm'dır. Müslümanlık, öyle bir dindir ki onun itikadında, amel ve ibadetinde, ahlâk ve içtimaiyatında akıl ile, fıtrat ve tabiatla tesadüm edebilecek bir esas yoktur. İslâm'ın itikad ve iman

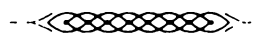
esasları harikalar üzerine değil, aklî bedihiyat üzerine bina kılınmıştır. O, akıl ile, müsbet ilimlerle, asrî fikirlerle tearuz etmemektedir.

Binaenaleyh başka dinlerin itikadlarına karşı varid olan şek ve şüphelerden İslâm tamamile münezzehtir. Su halde İslâm'ı başka dinlerle bir tutarak öbirlerine yapılmış olan itirazları İslâm'a da teşmil etmek koyu bir cehalet değilse, her halde kesif bir gaflet eseridir. Garbda pek haklı olarak din aleyhinde yazılan yazılarla İslâm'ın hiçbir alâkası yoktur. Bunu anlamayan bazı garp mukallitleri frenkçe din aleyhinde yazılmış bir kitap okuyunca onu bütün dinlere teşmil ederek artık İslâm'a da körü körüne bir husumet beslemeye başlar ve din denildiği zaman soğuk bir sûretle karşılarlar. Bu hareketler, hiç şüphe yok ki, İslâm'ı bilmemekten neşet etmiştir. Körü körüne taklit, hangi şeyde olursa olsun, en kötü bir harekettir. Bu yoldaki hareketler insana daima büyük hatalar irtikâb ettirebilir.

Bu umumî mütalâadan başka, İslâm'ın diğer dinlerle kıyas edilemiyecek kadar yüksek ve ideal bir din olduğunu gösteren öyle mühim ve umumî esaslar vardır ki onlar İslâm'dan başka hiçbir dinde yoktur. Bunlardan bazılarını aşağıya yazıyoruz:

1- İslâm'da akla verilen yüksek mevki,

İslâm'ın dayandığı en birinci esas, akıl ve muhakemedir. Müslümanlığa göre sahih ve sarsılmaz bir imanın ilk şartı akıldır. Çünkü Müslümanlığın birinci temeli Allah'a imandır. Allah Teâlâ Hazretleri'ni bilmek ve O'na iman etmek her mükellef üzerine farzdır, ilk vaciptir. Bu bilginin doğru yolu, nazarı sahihtir. Yani bütün âlemi ibret gözile tamaşa ve bunlarda cereyan eden terbiye ve tekâmül nizamının sureti cereyanını tefekkür ve muhakeme ederek Allah'ın varlığını ve birliğini anlamağa çalışmaktır. Önce fikri işleterek kâmil ve sarsılmaz bir kanaat istihsal etmeksizin bir akideye yahut kendi esaslarından birine iman, Müslümanlığın farzları arasına dâhil değildir. İslâm, aklı hâkim tanıdığı içindir ki nazarında ihticaca salih olabilecek yegane hüccet, ancak kâinat ve tabiat üzerindeki tefekkürdür. Evet, Müslümanlık aklı hâkim tanıdığı için hüküm ve nüfuzunu ona teslim etmiştir ve ona herşeyden evvel tabiat denilen muazzam kitabı okumayı emreylemiştir.

Misal olmak üzere Kur'an'dan şu bir kaç ayeti alalım: "Göklerin ve yerin melekûtüne ve Allah'ın yarattığı şeylere bakmıyorlar mı?"[1], "İslâm'ın hak olduğu kendilerince anlaşılmak için onlara hem âfakta, hem enfüste tecelli eden âyetlerimizi, kudretimize delâlet eden harikaları, göstereceğiz."[2] , "Göklerin ve yerin yaradılmasında, gece ile gündüzün birbirini takip etmesinde, nasın menfaatlerini yüklenerek denizin üzerinde akıp giden gemide, Allah'ın gökten indirerek kendisile ölmüş toprakları diriltip üzerinde her türlü mahlûkatı yaydığı suda, rüzgârların sevkinde, gökle yer arasında müsahhar bulutta aklı olan bir kavm için elbette Hakk'ın birliğine deliller vardır."[3], "De ki, Semavat ve arzda olanlara bir kere bakınız!"[4]

Kur'an'ın daha bir çok ayetleri insanları hilkatte mütecellî âyati ilâhiyeyi düşünerek ve O'nun kudret ve azametini anlamak için Hakk'ın sun'u bediinde tetkik ve incelemeye sevk ediyor.

Bütün bunlar, şüphe yok ki, İslâm'da akla ve muhakemeye verilen yüksek payeyi göstermektedir. İman hususunda aklın hâkim olması meselesi İslâm mütefekkirlerini bakınız nereye kadar sevk etmiştir; ehli sünnet ulemasından bir çoğu diyorlar ki, kalbine gelen bir şüpheyi kaldırıp atmak ve hakikate vasıl olmak için bütün gayretini sarf ettiği halde meramına nail olmadan ölen, fakat şüphe ve tereddüt içinde durmayarak hakkı bulmak yolunda çalışmış olan adam felah ve selâmeti bulmuştur. Çünkü bu adam şüphe ettiği noktada kalmayarak hakikati aramağa koyulmuş ve aklını durmadan kullanmıştır.[5] Şimdi insaf olunsun, hakikat uğrunda çalışan akıl ve fikir sahipleri için bundan daha büyük müsaadekârlık tasavvuruna imkân var mıdır? Hangi din böyle bir müsaadeyi vermiştir? Din ve Allah hakkında kalbine gelen bir şüpheyi defetmeye kadir olmayan, bununla beraber hakkı, doğruyu araştırmaktan da geri durmayan bir Müslümana, bir insana, bir filozofa böyle bir durum karşısında o zavallı kalbin necatına hükmedecek ve "Allah kimseye vüsatinden fazlasını teklif etmez."[6] "Allah kimseye verdiğinden

---

1 «اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ»
2 «سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفٖى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»
3 «اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتٖى تَجْرٖى فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فٖيهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَتَصْرٖيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»
4 «قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ»
5 Tafsilât, ikinci ciltte, itikat bahsindedir.
6 «لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا»

fazlasını teklif etmez."[7] "Dinde cebir ve zorlama yoktur."[8] diyecek İslâm'dan başka hangi din var?

İman hususunda akıl en mühim bir esas olduğu içindir ki, bir Müslüman, hilkati, tabii bir kitab olan kâinatı düşünmekten ve okumaktan men olunmamıştır. Bir insana "aklın alsın almasın iman edeceksin" denilmez. Bilâkis kuru bir iman ile kalmayarak enfüs ve âfakın, hilkati beşerle yerlerin ve göklerin sonsuz hakikat ve sırlarını düşünmekten âtıl kalanları zem ve takbih eden ayet ve hadisler pek çoktur. Kur'an birçok âyetinde insanı, enfüs ve âfakta tecelli eden azameti tefekkür suretile marifeti ilâhiyeye sevk ve teşvik ediyor. Göklerin ve yerlerin akıllara durgunluk veren harikalarını hatırlatan âyetten[9] bahsedilirken hilkatin harikalarını düşünmeyenler hakkında Peygamberimizin, "Yazıklar olsun bu ayeti iki çenesi arasında çiğneyip de manasını düşünmeyen basiretsizlere!"[10] buyurması ne kadar şiddetli bir tevbihtir? Demek ki matlub olan sadece bu ayetleri okumak değil, belki onların manalarında muhakeme yürütmek, incelikleri düşünmektir. Bunlar hakkında Peygamberimizin "çiğnemek" kelimesini kullanmış olması büyük bir hakikatin ifadesidir. Böylelerinin ayetleri okumalarına "okumak" bile demeyerek ağzında çiğniyorlar buyurmuştur. İslâm, Cenabı Hakk'ın milk ve melekûtünde tefekküre dalmayı Allah'a yaklaştıran ibadetlerin büyüklerinden sayar. Peygamberimiz Efendimizin "Bir saat düşünmek, bütün geceyi ibadetle geçirmekten hayırlıdır."[11] buyurması bunun en beliğ ifadesidir.

Kâinat ve tabiat âlemi dediğimiz şu varlık üzerinde durmak ve bunu inceleyerek aklî buluşlarile yaratanın yüce kudretini anlamaya çalışmak dinî bir vazife sayılmaktadır. Kur'an'ın insanları böyle bir araştırmaya ve tefekküre teşvik etmesi, ehli kitabın akıl ve ilim ile dinin birbirine zıd iki düşman olduğunda ittifak ettikleri bir zamanda idi. Evet, hiristiyanlık bu esasa tamamile aykırıdır. Çünkü hiristiyanlıkta iman meselesi tamamile bir sırdır. Hristiyanlıkta din ve iman esasları ile aklın hükümleri arasında tenakuz olmakla beraber yine bunlara iman vacibdir. Bunda aklın hiç tesiri yoktur. Dinde akla uymayan esaslar birer sırdır, bunlara

---

7 «لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ»

8 «لَٓا اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ»

9 «قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا تُغْنِى الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»

10 «ويل لمن لا كها ولم يتفكر فى معانيها. ابن حبان - احياء العلوم ، كتاب التفكر»

11 «تفكر ساعة خير من قيام ليلة. رواه ابو لشيخ - احياء، كتاب التفكر والصبر»

düşünülmeden inanılır; din ve iman meselelerinde aklî muhakeme ve düşünce küfrü mucibdir.

"Hristiyanlıkta en büyük kanun; aklın alsın almasın, körü körüne inanacaksın - Lârüs." Bunun içindir ki onlarda ruhani reislerin, kilise ricalinin en büyük öğütleri şu idi: "Sakın hâ! Aklın ışığını rehber edinmeyiniz, onu söndürün, basiret gözünü kapayın; çünkü din, akla külliyyen münafidir... Ey insanlar, birbirinize sakın akla uymayı tavsiye etmeyin, şayet yanılır da akla uyarsanız Allah'ın gazabını üzerinize çekmiş olursunuz."

Garibdir ki, Kitabı Mukaddes kamusunda ne akıl kelimesini, ne de o manaya olan *lüb* ve *nühâ* kelimelerini göremezsiniz. Bunun sebebi; bu maddelerin mutlak surette Ahdi Atik ve Ahdi Cedid'de olmadığından değil, belki bu kitablarda dini ve onun delillerini anlamak için varid olmamış bulunduğundan ve din ile hitab ve teklifin akla tevcih edilmiş olmamasındandır.[12]

İslâm'a gelince yalnız Kur'an'da akıl kelimesi elliden ziyade ayette zikrolunmuştur. Bundan başka, "akıl sahipleri" demek manasına olan "ülül'elbab" Kur'an'da on yerde, ülünnüha da bir yerde geçer. Akıl hakkındaki hadislere gelince onları sayıp dökmek için ayrıca bir kitap yazmak lâzımdır. Burada yalnız şu kadarcığını söylemekle iktifa edeceğiz:

Hazreti Aişe bir gün Peygamber Efendimize sormuşlar. Yâ Resulâllah! İnsanlar dünyada birbirinden ne ile temayüz ederler?

Peygamberimiz cevap vermiş: Akıl ile; kimin aklı çok ise onun diğeri üzerine bir rüchanı, bir üstünlüğü vardır.

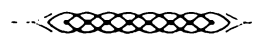
- Ahiretteki üstünlük ne iledir?

- Akıl iledir.

- İyi amma herkes kendi amellerile mücazat olunacak, yani herkesin ahiretteki mükâfat veya mücazatı dünyadaki ameline, işine göre değil midir?

---

12 Reşid Rıza - الوحى المحمدى

- Yâ Âişe! Her ferd ancak Allah'ın kendisine vermiş olduğu akıl kadar amel etmeyecek midir? Binaenaleyh, dünyadaki amelleri, akılları nisbetinde, ahiretteki mükâfat ve mücazatları da amellerine göredir.[13]

Peygamber Efendimiz bu hadisi şerifleri ile şunu demek istemişlerdir: İnsanların saadetten nasibleri akıllarından nasibleri kadardır. Çünkü hayır ve şerri, fayda ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden fark ve temyiz edecek olan ancak akıldır. Her şeyi kendi mikdarile ölçen ve hakikî kıymetleri ile tasvir ve takdir edebilen, sebebleri ve neticeleri birbirine bağlayan, hakikatlerini keşfetmeye çalışan akıldır. Binaenaleyh bu mi'yar ve bu ölçü her kimde kemalini bulmuş ise onun saadeti tahdit etmesi de o nisbette şümullü ve umumî olur. Bunun içindir ki insanların dünya ve ahiret saadetinden nasibleri akılları kadardır.

İşte İslâm'ın taklitçiliğe bütün şiddetile hücum etmesinin bir sebebi de budur. Çünkü taklitçilik, Allah'ın insana en büyük nimeti olan aklı kullanmamak, körü körüne başkalarına uymaktır. Körü körüne taklit, dünyada da zarar ahirette de! Allah iyiyi kötüden temyiz ve tefrik edecek akıl vermişken bu kıymetli ölçüyü kullanmayarak körü körüne başkalarının peşinden yürümek şüphe yok ki bir dalâlettir, İslâm bundan şiddetle men eylemiş ve bu yolu tutanları takbih etmiştir. İslâm'ın umdesi evvela düşünmek, sonra kabul etmektir. Bu bakımdan İslâm akıl dinidir. Onun birinci istinadgâhı akıldır.

Bütün bunlar bize aynı zamanda şu hakikati de talim ediyor: İslâm dininde olanların serbest düşünceli, eyi görüşlü akıl ve tedbir sahibi olmaları lâzımdır. Bunlardan gafil olarak behaim gibi yaşayanların dinden nasibleri, yalnız taklid ve görünüşten ibarettir ki, bununla insan ne ruh ve nefsini tezkiye ve terbiyeye muvaffak olabilir, ne de kemal mertebesine yükselerek Cenabı Hakk'ı marifete yol bulabilir.[14]

2- Akıl ile nakil arasında tearuz yoktur:

İslâm dini akla istinad eylediği cihetle İslâm'da akıl ile nakil (nas) arasında hiçbir suretle tearuz olmamak gerektir. Filhakika, sözleri il-

---

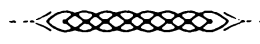
13 «عن عائشة رضى الله عنها قالت، قلت: يا رسول الله بأى شىء يتفاضل الناس فى الدنيا؟ قال: بالعقل. قلت: وفى الآخرة، قال: بالعقل. قلت: أليس إنما يجزون بأعمالهم؟ فقال: يا عائشة، وهل عملوا إلا بقدر ما أعطاهم الله من العقل؟ فبقدر ما أعطوا من العقل كانت أعمالهم وبقدر ما عملوا يجزون» - رواه الحكيم الترمذى

14 Yukarıda dediğimiz gibi İslâm'da akla verilen yüksek paye hakkında yüzlerce hadis vardır. Onları birer birer saymak başlı başına bir kitap olacağından bu kadarla iktifa ediyoruz. Daha evvelki bahislerde de bir kısım hadisler terceme edilmişti.

tifata şayan olmayan az bir zümre hariç olmak üzere bütün İslâm fikir adamları şunda müttefiktirler: akıl ile nakil arasında hakikatte tearuz yoktur. Şayet akıl ile naklin zahiri arasında bir tearuz görülürse o zaman aklın hükmü kabul olunarak nakil için iki yoldan biri ihtiyar olunabilir: 1) Lisan kaideleri esas tutularak nakil ve nas tevil edilip akıl yolu ile sabit olan hakikatle birleştirilir ve görünüşteki tearuz bu suretle kaldırılır. 2) Nassı olduğu gibi kabul edilip kendisine mahsus olan hakiki mananın ilmi Allah'a tefviz eylenir. Nakil doğru ve sahihtir, manası bizce anlaşılamamış ise de onun manası Cenabı Hakk'a malûmdur demektir. Yani aslına iman, vasfında tevakkuf ve teslimiyet gösterilir. Birincisi halef mezhebi olup daha muhkemdir. İkincisi selef mezhebidir ve daha salimdir. Halk tabakası ile san'at ve ticaret ve sair şeylerle iştiğal etmelerinden dolayı bu gibi meseleleri incelemeye ve manasını bulmaya hayatları ve zamanları müsait olmayanlar için tefviz cihetini iltizam etmek muvafıktır. Karihaları sağlam, tahsilleri yüksek olup bu gibi meseleleri incelemek ve bunların manasını anlayabilmek iktidarında olanlar için görünüşte aklı selime aykırı gibi olan meselelerde birinci mezheb ihtiyar olunur. Maamafih selef âdeti vechile meselenin hakikatini Allah'a tefviz etmek de kendileri için mümkündür. Şerrin zahirinden birisi akıl ile tearuz ettiği zaman aklın hükmile hareket olunmasının sebebi ikidir: 1) İslâm nazarında Hak taaddüd etmez. 2) Muhal olan bir akidenin yahut hilâfı delil ve bürhan ile sabit bir hükmün kabulüne aklı ilzam etmek müstehildir.

İşte Kur'an ve hadiste akla muarız gibi görülen bazı şeyler hakkında bu suretle hareket olunur. Kur'an ve hadiste hükmü cari olan bu metin esas sayesindedir ki, aklın azmi önünde yolların hepsi açılmış, ilerlemek yolundaki engeller kâmilen kaldırılmış, aklın dolaşacağı alan hudutsuz bir surette genişlemiştir. Acaba akla böyle bir salâhiyet ve mevkii, Müslümanlıktan başka hangi din vermiştir? Artık fikir ve muhakeme sahipleri, akıllariyle hakikata erişmek isteyenler, Müslümanlığın açmış olduğu bu geniş sahaya da sığmazlarsa nereye sığabilecekler? Öyle ya, bu meydanı dar bulduktan sonra ne dağlarile, derelerile bu cesim küreye, ne de bütün ecramile genişliğine bir had olmayan âsümana da sığamazlar!

3- Müslümanlıkta tekfirin güçlüğü:

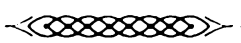
Şimdi şu iki esastan sonra Müslümanlar arasında pek maruf olan diğer birini de söyleyelim: "Bir adamdan yüzde doksan dokuzu küfre, yüzde biri de imana delâlet eden bir söz sâdır olursa o söz imanını gösteren cihete hamlolunarak onun mümin olmasile hükmolunur. Binaenaleyh o sözün küfre hamli caiz olamaz."

Demek ki İslâm'da bazılarının zannettikleri gibi, "Şöyle söyledi dinden çıktı, şunu yaptı gâvur oldu." gibi bir şey yoktur. İnsan ne kadar hür düşünürse düşünsün, düşüncesinden dolayı dine muğayir bir harekette bulunmuş sayılmaz. Bir insanın düşünceleri, sözleri ve işleri yüz ihtimalden biri ile olsun imanına delâlet etmezse ancak o zaman mümin değildir, dinden çıkmıştır, denilebilir.

Artık insaf ile düşünülsün! Filozofların veya herhangi bir fikir adamının serbest sözlerine karşı bundan büyük müsaadekârlık görülmüş müdür? Böyle bir müsaadeyi İslâm'dan başka hangi din vermiştir Hem böyle yüz ihtimalden birile olsun imana hamlolunması mümkün olmayacak kadar çürük bir sözü söylemek hamakati, hiç akıllı bir insana yakıştırılabilir mi? Hayır, hayır! Hangi insan olursa olsun, bu kadar çürük bir sözü ağzına alacak kadar belâhet gösterirse onun hakkında layık olan ceza, tekfir suretile dinden değil, başka bir vasıta ile dünyadan çıkarmaktır. Öyle ise, "Yan baktın kâfir oldun, şöyle söyleme gâvur olursun." gibi sözler, muhakkak İslâm'ın geniş esaslarını ve onun yüksek hikmet ve gayelerini bilmemektir.

4- İslâm'ın ilme verdiği ehemmiyet:

İslâm dini akla nasıl yüksek bir paye vermiş ise aklî ve fikrî tekâmülü hazırlayan ilim ve bilgiye de o nisbette ehemmiyet vermiştir. İslâm, fıtrî bir din olduğu için bütün müntesiplerine ilmi farz kılmış ve bu uğurda en güç seyahatlere katlanmak, hikmet ve hakikat nerede bulunur ve kimin tarafından söylenirse yerine ve söyleyene bakılmaksızın alma lüzumunu bildirmiştir. Hatta bu kadar da değil, Kur'an'a göre her fenalığın ve hatta küfür ve şirkin başı da bilgisizliktir. Şirkin ne demek olduğunu bilen bir adam müşrik olamaz, putları veyahut herhangi bir mevcudu Allah'a şerik koşamaz, Allah'tan başkasına ubudiyet edemez. Bunun için Kur'an ilmin her nev'ini öğmüş ve bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacaklarını en açık bir ifade ile beyan etmiştir.

İslâm gerek dünya için gerek ahiret için her ferdin bilgi sahibi olmasının bir zaruret olduğunu, ilimsiz ne dünyada ne de ahirette insanın bir şey elde edemeyeceğini o derece mukni ve açık naslarla bildirmiştir ki en derin bir gaflet uykusuna dalmış olanların bununla ayılmaması, uyanık duranların harekete geçmemesi tasavvur olunamaz. O naslardan bir kaç tanesini nakledelim: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[15] "Kullarının içinde Allah'tan korkanlar ancak ilmi olanlardır."[16] "İlim istemek, kadın ve erkek her müslim üzerine farzdır.[17] ". "Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz."[18] "Çin'de bile olsa ilmi arayın, çünkü ilim her Müslümana farzdır."[19] "İlim ve hikmeti nerede bulursan al; onun kabı ne olursa olsun sana zarar vermez."[20] "Hikmet ve hakikat mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır."[21] "Dünyayı isteyen ilme sarılsın, ahireti isteyen ilme sarılsın."[22] "Benden sonra bir takım fitneler, kargaşalıklar olur; sabah mümin olan bir insan o fitneamiz fikirlerin tesirile akşam akidesini bozar, kâfir olur; şu kadar ki, Allah'ın ilim ile diriltmiş olduğu kimse bu fitnelere kapılmayarak din ve itikadında sabit kalır."[23] "İlim yolunu tutan bir adamı Allah o yol ile cennete ulaştırır.[24]

Şu sarih naslar gösteriyor ki, cehaletle Müslümanlık, ikisi bir arada bulunmaları mümkün olmayan iki kâmil zıddır. Müslümanlık, Allah'a ve O'nun yarattıklarına ait vazifeleri tayin eden esaslarla beşerî muameleye aid bulunan asılları uzun uzadıya bildirmiş, fizikî ve felekî ilimler gibi fikir ve müşahede, delil ve tecrübe ile elde edilecek ve daima inkişaf halinde olan ilimlerin inkişafını bize bırakmış ve bunları öğrenmek için bütün aklî kuvvet ve melekelerimizi kullanmaklığımızı emreylemiştir. Başka dinlerde olduğu gibi Müslümanlıkta da müsbet ilimlere aykırı hükümler bulunduğu zannını besleyenler, herhalde ya bu dini bilmiyorlar yahut hususî bir maksat ve garazla bu fikirleri ortaya atmaktan çekinmiyorlar.

---

15 «هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»
16 «اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاۜ»
17 «طلب العلم فريضة على كل مسلم»
18 «اطلب العلم من المهد إلى اللحد»
19 «اطلب العلم ولو بالصين فإن طلب العلم فريضة على كل ملسلم - رواه البيهقى»
20 «خذ الحكمة ولا يضرك من أى وعاء خرجت - رواه الديلمى»
21 «الحكمة ضالة المؤمن أخذها أين وجدها - رواه الترمذى»
22 «من طلب الدنيا فعليه بالعلم ومن طلب الآخرة فعليه بالعلم - إمام شافعى.»
23 «ستكون بعدى فتن يصبح الرجل فيها مؤمنا ويمسى كافرا إلا من احياه الله بالعلم - رواه ابن ماجة والطبرانى»
24 «من سلك طريقا يطلب فيه علماً سلك الله به طريقا إلى الجنة - رواه مسلم.»

İslâm, tefekkür ve ilim dini olduğu için değil midir ki, kimsenin vicdanına dokunmamış, nasraniyete ve diğer dinlere mensup ruhani reislerin ilim adamlarına karşı reva gördükleri cebir ve tazyik, Müslümanlıkta görülmemiştir.

5- İslâm dini en son dindir:

Tarihî bir hakikattir ki Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğ eylediği din, semavî dinlerin son halkası ve Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) da en son peygamberdir. Evvelkiler muayyen bir kavme meb'us ve şeriatleri de kendi kavimlerine ve muayyen bir zamana mahsus olmasına rağmen son peygamberin vazifesi cihanşümuldür; onu Allah, sade bir kavme değil, umum beşeriyete peygamber göndermiş ve ondan sonra peygamber gelmemesi Allah'ın yüksek hikmeti iktizasından olduğu cihetle onunla tebliğ buyurduğu dini her devirde ve her yerde yaşayacak insanların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yapmış ve onunla bütün beşeriyeti mükellef tutmuştur. Musâ ve İsâ'nın birer kabile peygamberi ve şeriatlerinin muayyen bir zaman için olduğu onların mukaddes kitaplarında nasıl tasrih edilmiş ise, Hazreti Muhammed'in onlar gibi olmayıp dünyanın her tarafında kıyamete kadar gelecek insanlara peygamber olduğu ve ondan sonra başka bir peygamber gelmeyeceği de Kur'an ile hadiste açıkça beyan olunmuştur.

Demek ki ilk peygamber ile başlamış olan dinler ve şeriatler tekâmül ede ede İslâm kemal mertebesini bulmuş ve onunla mühürlenmiştir. Her şeyin sonu kendisinden evvelkilere nisbetle daha mütekâmildir. Evvelki şeriatler orta ve yüksek mektebe göre talebe hazırlayan ilk mektep gibidir. İslâm şeriatı ise evvelki mekteplerde yavaş yavaş hazırlanmış talebenin tahsilini ikmal eden âli mekteptir. Binaenaleyh evvelkilerdeki bazı maddeler bunda da bulunabilir, fakat aynen değil. Son din olmakta bizim anladığımız mana, muhtelif asırlardaki insanların ihtiyaçlarını temin edecek şer'î maksadları muhtevi ve bu suretle onu ikmal eylemiş olmasıdır.

Hazreti Muhammed hem peygamber silsilesini hitama erdiren son peygamberdir hem de bütün peygamberleri tasdik ve tevsik eden ilahi bir mühürdür. Peygamberlik onunla mühürlendiği gibi o zamana kadar her birisi hakkında türlü kötülükler söylenmiş olan peygamberler onlara layık olmayan çirkinliklerden tebrie edilerek hepsinin hak peygamber olduğu tasdik edilmiştir. Bu suretle İslâm dini son ve ebedî bir din

olmuştur. Eğer Muhammed (aleyhisselâm) gelmeseydi diğer peygamberler unutulup gidecek, tarihte onların mevcudiyetlerini ve peygamber olduklarını ilmen isbat etmek mümkün olmayacaktı; çünkü onların hayat ve mevcudiyetleri tarihin sinesinde hayatı Muhammed gibi vuzuh ve vüsuk ile malûm değildir. Öyle ki bugün Kur'an olmasaydı Musâ ile İsâ'nın bile varlıkları hemen hemen isbat olunamazdı. Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın hayatının ve peygamberliğinin tarihte vuzuh ve katiyetle belli olmasıdır ki, diğer peygamberlerin de mazideki nübüvvetlerini tasdik için bir vesika elde edilmiş bulunuyor.

Bununla beraber Muhammed (aleyhisselâm) diğer peygamberlerin kendisi hakkındaki beşaretlerini tahakkuk ettirmek itibarile de onların peygamberliklerini mühürleyen ilahi bir damgadır. Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği son din şekli ile beşeriyet din noktasından tekâmülün gayesine ermiştir. Ondan sonra başka peygamber beklemeyerek onun ışığını takip etmek lâzımdır. Çünkü her iyilik o aydın yoldan gitmekle elde edilecektir.[25]

6- Umumî din ancak İslâm dinidir:

İslâm, yalnız son din değil, aynı zamanda umumî ve beşerî bir dindir. Bunu tasrih eden birçok nas vardır. Ve teşri eylediği hükümler de küllî ve umumîdir.

Filhakika bugünkü dinler incelendiği zaman Müslümanlıktan başka bir dinin bu vasıfta olmadığı görülür. Mesela Buda'ya mensup kitap, Buda'nın ancak Brahma dinini ıslah için geldiğini söyler. Tevrat'ta Yahudiliğin umumî bir din olduğuna dair bir nas yoktur. Bilâkis yahudiliğin tamamile İsrailoğullarına mahsus bir din ve Allah'ın has kullarının ancak İsrailoğulları olduğu söylenir. Hatta onlar yahudiliğe rağbet edenleri, dinlerinde tahammül edilemeyecek teklifler olduğunu ortaya sürerek tatlılıkla geriye çevirmek isterler. Bunun içindir ki yahudilik tam manasile dar bir zihniyettir. Binaenaleyh yahudilik beynelmilel bir din olamaz.

Hristiyanlığa gelince, o da bir kaç sebepten dolayı umumî bir din olamaz. Bir kere Hazreti İsâ da kendisinden evvelki peygamberler gibi muayyen bir kavme peygamber gönderilmiştir. Bizzat İsâ, kendisinden sonra gelecek son peygamberi tebşir etmiştir. Bununla beraber Hristi-

25 «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا»

yanlık, esasen umumî ve ideal bir din olmak kabiliyetini de haiz değildir. Çünkü onda şer'î hükümler yoktur. Aynı zamanda akıl ile isbatı mümkün olmayan ve akıl ile tezat teşkil eden mebdeleri ve akideleri ihtiva etmektedir. Zühd, dünya ile alâkayı kesmek onun en mühim esaslarındandır. Teşriin en büyük rüknünden de mahrumdur. Zira, nasraniyette kuvvete karşı kuvvetle çıkmak yasaktır. Bir yüzüne vurana diğer yüzünü de çevir, hırkanı çalana gömleğini de ver." diyen bir din beşeriyet için ideal bir din olamaz.

Müslümanlığa gelince, Allah Teâlâ'nın bu dini bütün insanlara şamil olmak üzere teşri eylediğine dair sarih naslar olduğu gibi, bu dinin beşeriyet kadar geniş ve her zaman için tatbik kabiliyeti olan hükümleri ihtiva eylediği de sabit ve muhakkaktır. Biz bunlara ayrı ayrı işaret edeceğiz.

Peygamberimiz Hazreti Muhammed (sallâlahü aleyhi ve sellem)'in bütün insanları Hak dine davet için geldiğini ve kendisinin en son peygamber olduğunu ve bu kapının kendisile kapandığını biraz evvel söylemiştik. Lakin bazı kimseler bu hakikati bir türlü teslim etmek istemiyorlar. Onlara göre İslâm umumî ve cihanşumül bir din olmayıp kavmîdir ve yalnız Arabistan'a mahsus bir dindir. Onun umumî olduğunu gösteren nas yoktur. Bilâkis hususî olduğuna dair naslar bile varmış. Aynı zamanda, onların fikrine göre, İslâm'ın tebliğ eylediği ahkâmın beşerî ihtiyaçları temine kâfi bir şekilde olduğu da kuru bir iddiadan ibarettir. Çünkü, diyorlar, on üç asır evvel çölde yaşayan bir insan tarafından tebliğ olunan bir din; asırların ve iklimlerin değişmesile değişip duran beşerî ihtiyaçlara cevap veremez..."

Bizce bu iddiaların başlıca iki sebebi vardır: 1) İslâm düşmanlığı ve koyu taassub; 2) İslâm dininin hakikatini bilmemeleri ve tebliğ eylediği esas hükümlerin mahiyeti ve şeriatlerin külliyat ve usuli hakkında tam bir cehil içinde bulunmak. Evvela İslâm dininin umumî olduğunu tasrih eden naslardan bazılarını buraya kaydedelim:

7- İslâm'ın davetinin umum ve şumulünü gösteren sarih naslar:

İslâm'ın bir kabile dini olmayıp her devirde ve her yerde yaşayan insanlara şamil ve hepsine hitab eden ve bütün beşeriyetin tekâmülü gayesini güden bir din olduğu bizzat Kur'an'da sarihtir. Buraya bazılarını nakllediyoruz:

a- Kur'an, başka değil, bütün akıl sahibi âlemler için ilahi bir ihtar, bir öğüttür. Ve kasem ederim ki onun haberini, dünyevî ve uhrevî haber verdiği şeyleri, bir zaman sonra muhakkak bileceksiniz.[26]

b- Ne yüce feyyazdır O ki, bütün âlemlere, akıl sahiplerine, bir habercі olsun diye kuluna - Hazreti Muhammed'e - Fürkanı (Kur'ân'ı) indirdi.[27]

c- De ki, Ey nas, ey beşer cemaati! Muhakkak ki ben size, sizin hepinize, Allah'ın Resulüyüm.[28]

d- Seni başka değil ancak bütün insanlara şamil bir risaletle, rahmetimizin müjdecisi, azabımızın habercisi gönderdik, lakin insanların çoğu bilmezler.[29]

e- Seni başka değil, ancak bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik.[30]

f- Kim İslâm'ın gayri bir din isterse artık onun dini makbul olmaz ve o, ahirette hüsrana düşenlerdendir.[31]

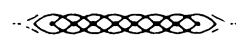
Peygamber Efendimiz bir hadisi şerifinde şöyle buyuruyorlar: Benden evvel hiçbir kimseye verilmedik beş şey (hep birden) bana verilmiştir:

a- Bir aylık yola kadar (düşmanlarımın kalbine) korku (salmak) ile mansur oldum.[32]

b- Yer yüzü bana namazgâh ve tahir kılındı.[33] Onun için ümmetimden namaz vakti gelip çatmış her kim olursa olsun namazını kılıversin.

---

26 «اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ، وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ»
27 «تَبَارَكَ الَّذِى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا»
28 «قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعًا»
29 «وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»
30 «وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»
31 «وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»
32 Peygamber efendimiz düşmanlarının hepsine karşı mansur ve muzaffer idi. Burada gayenin bir aylık gösterilmesindeki nükte ise Medine ile düşmanları arasında hiçbir taraftan bir aylıktan ziyade mesafenin mevcut olmaması idi. (A. Naim)
33 Evvelki peygamberler zamanında ancak havra ve kilise gibi ibadete tahsis edilmiş yerlerde ibadet yapılabilirdi. Halbuki son peygamber olan Hazreti Muhammed'in ümmeti olmakla mübahi olan bizlere bütün yeryüzü mescit ve toprağı da temizleyici olmuştur. Abdest suyu bulamayan bir kimse hemen toprak veya toprak cinsinden birşey ile teyemmüm ederek her nerede olursa olsun namaza durabilir. Yalnız pislik bir mahal olmamak şarttır.

c- Ganaim bana helâl edildi. Halbuki benden evvel kimseye helal edilmemiştir.[34]

d- Bana şefaat verildi.[35]

e- Bir de benden evvel her nebî, hassaten kendi kavmine ba's olunurken ben umum nâsa (peygamber) ba's olundum."[36]

Görülüyor ki, Hazreti Muhammed'in tebliğ eylediği Müslümanlığın cihanşümul bir din olduğu, bununla bütün insanların muhatap oldukları doğrudan doğruya Kur'an ve hadisteki sarih naslarla sabittir. Bilhassa 7, 34, 21 inci surelere mensup âyetlerle Buharî ve Müslimin sahihlerinde ve müteaddid bahislerde tahriç eyledikleri, yukarıda yazılı, hadis hiçbir suretle itiraza, tevil veya şüpheye mahal bırakmayan pek sarih naslardandır.

Bu naslar sadece sözde kalmayarak Peygamber Efendimiz risaletinin umumî olduğu emrini aldıktan sonra tatbikat sahasına da geçmiş ve etrafta bulunan muhtelif hükümdarlara davetnameler yollayarak onları kendisinin tebliğ eylediği İslâm dinini kabule davet etmiştir. İşte onları da birer vesika olmak üzere yazıyoruz;

1- Rum hükümdarı Hirakl'e gönderilen davetname:

Bismillâhirrahmanirrahim. Allah'ın kulu ve resulü Muhammed'den Rum'un büyüğü Hirakl'e. Selâm, doğru yola ve hidayete ittiba edenlere. Bundan sonra muhakkak bil ki, seni İslâm'a davet ederim. İslâm ol ki selâmette kalasın, selâmeti bulasın; Allah Teâlâ sana ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen (fakir) çiftçilerin günahı senin boynunadır. Ey ehli kitap! Gelin, hem bizce hem sizce alesseviye kabul edilmiş olan bir kelime, bir hak söz üzerine ittifak edelim ki, o da Allah'tan başkasına ibadet etmemek ve O'na hiçbir şeyi şerik edinmemek, Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab ittihaz etmemektir.[37]

34 Geçmiş peygamberlerin ümmetlerinden kimisi cihada mezun değildi. Kimisi de ganimetlerden istifadeye mezun değildi.

35 Kıyametin korkunç gününde bütün insanlara şefaat etmek ancak Peygamber Efendimize nasip olacaktır.

36 «أعطيت خمسا، لم يعطهن أحد من الأنبياء قبلى : نصرت بالرعب مسيرة شهر ، وجعلت لى الأرض مسجدا وطهورا ، فأيما رجل من أمتى أدركته الصلاة فليصل ، وأحلت لى الغنائم ، ولم تحل لأحد قبلى ، وأعطيت الشفاعة وكان النبى يبعث إلى قومه خاصة ، وبعثت إلى الناس عامة.» - رواه البخارى ومسلم عن جابر رضى الله عنه

37 «بسم الله الرحمن الرحيم من محمد عبد الله ورسوله إلى هرقل عظيم الروم: السلام على من اتبع الهدى، أما بعد فإنى أدعوك بدعاية الإسلام، أسلم تسلم، يؤتك الله أجرك مرتين وإن توليت فإن عليك إثم الأريسيين. وَيَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلَمَةٍ

2- Mısır Meliki Mukavkıs'a gönderilen mektup:

Bismillâhirrahmanirrahim. Allah'ın Resuli Muhammed'den Mısır hükümdarı Mukavkıs'a: Selâm, doğru yola uyup gidenlere! Muhakkak ki ben seni İslâm'a davet ediyorum, İslâm ol ki selâmeti bulasın, Allah sana ecrini iki kat verir. Eğer yüz çevirirsen Kıpt kavminin vebali sanadır. Ey ehli kitap!... (Aynen yukarıdaki gibidir)[38]

3- Habeş Meliki Necaşî'ye gönderilen davetname:

Allah'ın Peygamberi Muhammed'den Habeş hükümdarı Necaşî'ye. "Mülkün sahibi ve bütün mevcudat üzerinde tedbir ve tasarruf yalnız kendisinin, her vasfında ekmel ve her selâmetin kaynağı olan, kendisine dehalet edenlere emniyet ve aman veren, her şeyi görüp gözeten Allah'ı sana medh-ü sena ederim; öğmek, öğüş yalnız O'na olduğunu bildiririm. Ve şahadet ederim ki, Meryem'in oğlu İsâ Allah'ın ruhu ve her türlü lekeden pâk, afif olan Meryem'e ilka eylediği kelimesidir. Meryem, Allah'ın ruhundan ve nefhinden İsâ'yı hâmil' oldu, nasıl ki Âdem'i de eli ve nefhi ile yarattı. Şimdi seni şeriki olmayan tek Allah'a iman ve itaate davet ediyor ve bana tabi ve bana gönderilene iman etmeni istiyorum. Çünkü ben, Allah'ın Resülüyüm. Amucam oğlu Cafer ile birlikte bir kısım Müslümanları sana gönderdim. Sana geldiklerinde onlara iyi muamele yap ve tecebbürü bırak. Muhakkak ki ben seni ve askerini Allah'a çağırıyorum. Artık ben tebliğ ettim ve öğüt verdim. Öğüdümü tut. Selâmet, doğru yolu tutanlaradır.[39]

4- Acem Şahı Kisrâ Ebreveyiz'e gönderilen davetiye:

Bismillâhirrahmanirrahîm. Allah'ın Resuli Muhammed'den Fars'ın büyüğü Kisrâ'ya: Selâm, doğru yola gidenlere ve Allah'a ve resulüne iman edenlere olsun! Seni İslâm'a davet ediyorum, şurasını da muhakkak bil ki, ben, evet ben bütün insanlara, bütün beşeriyete Allah'ın Re-

---

سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ.» - رواه البخارى

38 بسم الله الرحمن الرحيم من محمد رسول الله إلى المقوقس عظيم القبط: سلام على من اتبع الهدى، أما بعد فإنى أدعوك بدعاية الإسلام، أسلم تسلم يؤتك الله أجرك مرتين. فإن توليت فعليك إثم كل القبط. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ اشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»

39 «بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد رسول الله إلى النجاشى ألا صحم ملك الحبشة، سلم أنت فإنى أحمد إليك الله الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن، وأشهد أن عيسى بن مريم روح الله وكلمته، ألقاها إلى مريم البتول الطيبة الحصينته، فحملت بعيسى من روحه ونفخه كما خلق آدم بيده ونفخه، وإنى أدعوك إلى الله وحده لا شريك له، والموالاة على طاعته، وأن تتبعنى وتؤمن بالذى جاءنى، فإنى رسول الله وقد بعثت إليك ابن عمى جعفرا ونفرا معه من المسلمين، فإذا جاءك فأقرهم ودع التجبر فإنى أدعوك وجنودك إلى الله، وقد بلغت ونصحت فاقبلوا نصحى والسلام على من اتبع الهدى.»

sülüyüm! Onları inzar ve kâfirler üzerine hak söz tahakkuk etmek için. İslâm ol ki selâmeti bulasın; eğer i'raz edersen mecusilerin günahı senin olsun![40]

Bu davetnamelerin bu hükümdarlar üzerinde ne gibi tesirler bıraktığını ve bunların verdiği neticeyi burada tahlil ve izah etmek mevzuumuzun dışındadır. Biz burada sadece - Müslümanlığın cihanşümul bir din olup Araba mahsus bir kabile dini olmadığını sarih naslarla isbat etmek istiyoruz. İşte bu naslardan bazılarını da nakletmiş bulunuyoruz. Bu kadar sarih naslar karşısında Müslümanlığın umumî din olmayıp Araba mahsus bir kabile dini olduğunu söylemeye çalışmak, bozuk bir fikre müstenit değilse, muhakkak ki koyu bir cehalettir.

Sir Thomas Arnold, *İslâm'ın Daveti* adındaki kitabında bu mektuplardan ve bunların tesirlerinden bahsettikten sonra şöyle diyor: "Bu mektuplar, Muhammed'in risaletinin umumî olduğuna dair Kur'an'da tekrar olunan davanın en vazıh delillerindendir."[41]

Maamafih Hazreti Muhammed'in risaletinin umumî olduğunu tasrih eden bu ayet ve hadislere ve etrafa gönderilmiş olan bu mektuplara rağmen Sir William Muir gibi bazı müsteşrikler bunu bir türlü kabul etmek istemiyorlar. Muir'in iddiasına göre, Muhammed (aleyhisselâm) kendi âlemi olan Arabistan'dan başka bir yer bilmediği için risaletinin umumî olduğunu düşünmemişmiş; bu din, yalnız Arabistan için hazırlanmış ve Muhammed (aleyhisselâm) da peygamber olduğu günden ölünceye kadar bu dine hep Arapları davet etmiş, bu hitabları onlara olmuş.!"

Bu fikrin ne kadar çürük olduğunu izaha lüzum görmüyoruz. Acaba Muir bu muhakemeyi neye istinat ettiriyor? Bir kere bu mütalaa, onun peygamberliğini esasen hiç kabul etmediğini gösterir. Çünkü Muhammed (aleyhisselâm)'ın Allah tarafından vahyile müeyyed bir peygamber olduğunu kabul eden bir insan böyle bir mütalâayı serd edemez sanırız. Muhammed'in peygamber olduğuna inanmamış olan bu adamın onun İslâm'a yalnız Arapları davet etmesi ve bütün hitablarını onlara tevcih eylemiş olması iddiası ise hiçbir kıymeti haiz değildir. Bununla beraber

---

40 «بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد رسول الله إلى كسرى عظيم فارس، سلام على من اتبع الهدى، وآمن بالله ورسوله، شهد أن لا إله إلا الله رسول الله إلى الناس كافة، لينذر من كان حيا ويحق القول على الكافرين وأدعوك بدعاية الله عز وجل، أسلم تسلم، فإن توليت فإن إثم المجوس.» ابن الجوزى، صبح الأعشى

41 Sir Thomas Arnold, The preaching of İslâm, p. 28; Noeldeke, Sketches form Eastern History, trans, by J. S. Black, p. 73. tarih, *İslam es-Siyasi*, doktor İbrahim Hasan S: 213-196.

haber verelim ki, Kur'an'da Araba tevcih edilmiş tek bir hitab da yoktur. Kur'an'ın bütün hitabları insanlık âlemine ve mü'minleredir.

Papalık makamının emrile bir İslâm tarihi yazmış olan İtalyalı Caytano da şöyle diyor: "Muhammed Mekke'de iken Resul olduğunu söylemekten korktuğu ve kendisini kabile nebîsi gösterdiği halde Medine'ye gidip de kendisinde bir kudret ve kuvvet görünce artık sade Resul değil, Resulullah olduğunu da söylemekten çekinmedi."

Burada biraz tevakkuf edelim. Peygamberin bütün beşeriyete Allah'ın Resuli olduğunu açıkça ilan eden âyetlerden yalnız 34 üncü sûrenin 28 inci âyetile A'raf sûresinin 157 inci âyetini ele alacak olursak görürüz ki, bunlar hicretten evvel Mekke'de nazil olmuştur. Bunda müfessirlerin, muhaddislerin, münakkidlerin, siyercilerin icma ve ittifakları vardır. [*İtkan* - Süyûtî] Hangi tefsire baksanız bunu görebilirsiniz.

Filhakika Sebe' sûresi ile (206) âyetten müteşekkil olan A'raf sûresi hicretten evvel Mekke'de nâzil olmuştur.

Yalnız A'raf sûresinin 163 üncü ve pek zaif bir rivayete göre de (163 - 170)'e kadar olan sekiz ayet Medine'de nazil olmuştur. Fakat bu ayetler de kendilerine takaddüm eden âyetlere merbut ve onların mütemmimi bulunduklarından bu çok zaif rivayet hiç nazarı dikkate alınmayarak sûrenin Mekkî olduğunda icma ve ittifak bulunduğu müfessirlerce beyan edilmektedir ki, sahih ve muhtar olan da budur. Şu bir kaç ayet hakkındaki zaif rivayet nazarı itibara alınsa dahi yine risaleti Muhammed'iyenin umum ve şümulünü tasrih eden ayetin hicretten evvel Mekke'de nazil olduğunda hiç kimsenin, hiçbir ravinin şüphesi olamaz. Şu halde Hazreti Muhammed daha Mekke'de iken Allah'ın Resulü olduğunu, hem de bütün beşeriyete mebus bir Resul olduğunu, kimseden çekinmiyerek ilan eylemiştir.

Acaba, on ciltlik bir İslâm tarihi yazmış ve bunun için de İslamî kaynakların hepsine (kendi iddiasınca) müracaat etmiş olan İtalyalı müsteşrik Caetani bu âyetlerin Mekke'de nâzil olduğunu bilmeyecek kadar cahil midir? O, bu sûrenin Mekke'de nâzil olduğunu açıktan açığa yazan kaynakları görmemiş midir? Buna hiç de ihtimal vermiyoruz! O, her halde bunların hepsini gördü ve anladı. Fakat İtalyalı müsteşrikin vazifesi biz Müslümanlara sıhhatli bir İslâm tarihi yazmak değil, ilim kisvesine bürünerek Müslümanlığı kökünden baltalamaya ve bu

suretle Hazreti Peygamber hakkında beslemiş olduğu bugz ve kini biraz teskine çalışmaktır. Çünkü Hristiyanlığın yegane hakikî din ve İslâm'ın da bunun genişlemesine engel, Müslümanların kâfir ve medeniyet düşmanı bir sürü barbar olduğunu açıkça söylemekten çekinmemiş olan bu adamdan başka bir şey beklenemez. Binaenaleyh garazkârlığı ve taassubu bu kadar bariz olan bir kimsenin kitabını bitaraf bir mehaz diye kabul etmek anlaşılmaz bir muammadır!

Hazreti Muhammed'in peygamber olduğuna bile inanmamış olan bir adam, pek tabiîdir ki, onun risaletinin umumî olduğunu söyleyemez ve ondan böyle bir şey beklemek de doğru olamazdı.

Hakikat şudur, evvelce Cenabı Peygamber'in risaletini inkâra yol bulamamış olan Yahudiler ile Nasârâ nihayet onun da bir resul olduğunu ve fakat risaletinin kendilerine şumulü olmayıp yalnız Arabistan'a hâs bulunduğunu ileri sürmüşlerdi. Onların ahfadı olan son asır yahudi ve Hristiyanlarından bazıları ise bu davayı daha mahirane bir şekilde devam ettirmek için ona ilmî bir kisve giydirmek istemişler; gûya bitaraf ve ilme müstenit bir İslâm tarihi yazan bir ilim adamı sıfatile bu meseleleri de yazmışlardır. Halbuki gerek hâlis bir Yahudi olan Doktor Duzi'nin, gerek İtalyalı Caytano'nun ve gerek bunların emsali müsteşrik ve misyonerlerin bu yoldaki yazıları sadece eski Yahudi ve Nasârâ propagandasının ilim ve tetkik kisvesine bürünmüş yeni bir tezahürü değil; aynı zamanda tarihe, ilim ve hakikate karşı da cüretkârane bir iftiradır.

A'raf sûresinin 157 inci ayeti ile diğer naslar o zamanın Yahudi propagandasına karşı bütün beşeriyete hakikati nasıl açıkça ilan etmiş ise bugün ve kıyamete kadar da ilan etmekte devam edecektir.

Yahudilerin tâ asrı saadetten itibaren İslâm dini ile muhtelif şekillerde nasıl oynamak istedikleri ilim adamlarınca tamamen malûmdur. Bir taraftan İslâm'ın saffetini bozmaya çalışırken, diğer taraftan da İslâm tarihinde kanlı hâdiselere sebebiyet vermiş olan Sünnî ve Şi'î münazealarının, mezheb kavgalarının bütün âmilleri olmaktan geri durmamışlardır. Tâ Hazreti Peygamber zamanında ve nihayet Ömer'in şahadeti ile başlayan kanlı hâdiseler yine o zamandan itibaren muhtelif namlarla İslâm'a sokulmuş olan batıl mezheblerin hepsinde muhakkak ki bir Yahudi parmağı vardır. Abdullah ibni Sebe' ile teşkilâtlanmaya başlamış olan bu İslâm düşmanlığı her asırda ve o asrın ruhuna uygun bir kisveye bürünerek devam etmektedir. Biz Yahudi ve Nasârânın bu yoldaki

propagandalarına karşı bir şey diyecek değiliz. Onlar vazifelerini eksiksiz olarak yapmaktadırlar.

Bizim esef ettiğimiz bir cihet varsa o da bunları körü körüne taklit ederek bu propagandalara âlet olmaktır. Ne yazık ki, bazı yazıcılarımızın ve hatta ediplerimizin eserlerinde buna şahid olmaktayız. Burada misal olmak üzere bir eserden şu satırları naklediyoruz: "Mekke'de resullük ciheti müphem ve silik bırakıldığı halde Medine'de bu, artık yalnız vuzuh kazanmış değil, tantana da kazanmıştır. Yalnız "Resul" denmiyor, "Resulullah" deniyor.[42] Biz, müsteşrik veyahut misyonerlerin bu yoldaki yazılarını, yukarıda da söylediğimiz gibi, hiç de çok görmeyiz. Çünkü Duzi (mesela) koyu bir yahudi, Caytano ise mutaassıb bir Hristiyandır. Binaenaleyh kendilerinden başka bir şey beklemek doğru olamaz. Hatta o yazılarından dolayı onlar, belki, takdir de olunurlar. Fakat bugün edebiyat âleminde yüksek mevki sahipleri olan bazı yazıcılarımıza ne diyelim?

İslâm'a ve Müslümanlara karşı beslemiş olduğu gayz ve kini içinde tutamayarak eserinin her satırına kusmuş ve en ufak bir nezaket kaidesine bile riayet etmemiş olan Caytano gibi garazkâr bir müteassıbın yazılarını İslamî meselelerde bitaraf bir mehaz olarak göstermeyi biz, saygı değer yazıcılarımıza değil, okuyup yazdığını anlamayacak kadar gafil olanlara bile münasip görmeyiz. Her işin bir ehli olacağı gibi her meselenin de kendisine göre bir yatağı vardır. İş ehline tevdi edilmez, mesele yatağından alınmazsa insan sade hedeften uzaklaşmakla kalmaz, çok kere yolunu da şaşırır. Halbuki pek çok yazılarını seve seve okuduğumuz Bay İsmail Habib, kitabının İslâm'a taallûk eden kısmında, bu garazkârların sözlerini sade nakl ile iktifa etmeyip kendisine mahsus edebî üslup ile de süslemiş ve onları iyice benimsemiştir. Bütün dünyanın adını hürmetle yad ettiği Hazreti Peygamber'e ve onun zevcesine ve en kıymetli sahabelerine karşı yapılan hakaretler, savrulan şenî sözler böylece nakllediliyor ve bunlar da hep bîtaraflık adile oluyor. Ne cür'et?

Gariptir ki, İsmail Hâbib'e göre İslamî meseleleri kendi kaynaklarından almak bîtaraflığa mugayir oluyor da aynı meseleleri onun amansız düşmanlarından almak bîtaraflık oluyor. Bundaki mantığın derecesini artık okuyucularımızın yüksek takdirlerine bırakıyoruz.

---

42 İsmail Habib - *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, S: 192.

Biz şu kadarını söyliyelim ki, bu bîtaraf mürşidlerin (?) peşinden yürümek İsmail Habibi "İslâm dininde günde beş vakit namaz katiyen yoktur; bu, Emevîlerden sonra kelâmcılar tarafından tesbit edilmiştir." diyecek kadar gülünç bir duruma düşürmüştür!

Bu bahsin gayesi Hazreti Muhammed'in risaletinin umumî olduğunu sarih naslara dayanarak göstermek olduğu cihetle araya girmiş olan satırlara burada son vererek bahse devam ediyoruz.

8- İbni Kayyim'in İzahı:

İbni Kayyim, İslâm dininin umumîliğini şu suretle izah eder: "Hazreti Muhammed'in risaletinin asla tahsîs kabul etmez iki umumu vardır:

1- O büyük peygamberin kendilerine gönderildiği insanlara nisbetle olan umum.

2- Bu insanların, dinin usul ve füruuna ait bütün ihtiyaçlarına nisbetle olan umum.

Binaenaleyh o büyük peygamberin risaleti kâfidir, âmdır; başka bir dine hacet bırakmaz. Hangi mükellef olursa olsun, onun risaletinin şümulünden kurtulamayacağı gibi, ümmetin gerek itikad gerek amel itibarile muhtaç olduğu hak ve hakikat nevilerinden hiçbiri için şeriatından hariç kalmak imkânı da tasavvur edilemez. O, insanın her hali ile ilgili bulunan âdab ile hayata aid bütün düsturları bildirdi. Kendilerine hak mabudu öyle ekmel bir tarif ile tasvir etti ki, artık onu kemal vasıfları ve celâl sıfatları içinde gözlerile görmüşe döndüler.

"Sonra, geçen peygamberlerle ümmetlerini ve aralarında cereyan eden bütün vakaları öyle bir suretle nakletti ki, okuyanlar adetâ beraber yaşamış gibi oldular. Gizli, aşikâr ne kadar hayır yolları varsa öyle uzun boylu tafsil eyledi ki, kendisinden evvel hiçbir peygamber ümmetine o tafsilâtı vermemişti. Dostluk muamelelerine, harbin hiylelerine, düşmanla karşılaşmalara, zafere gidecek yollara dair o kadar ince şeyler anlattı ki, Müslümanlar bunları hakkile öğrenip de tamamile tatbik etmiş olsalardı karşılarına hiçbir düşman çıkamazdı...[43]

"Nefsin (muhtelif) hallerine, evsafına, desiselerine, sırlarına ait öyle haberler verdi ki artık bu hususta başka malumata hacet kalmadı. Sonra maişet ve geçim işleri hakkında öyle irşatları görüldü ki, Müslümanlar

---

43 İbni Kayyım, hicretin 750 senesinde ölmüştür.

hareketlerini ona göre uydursalardı dünyaları en büyük bir mikyasta mamur olurdu.

"Hasılı kendilerine dünya ve ukbaya ait hayrın, saadetin hepsini getirdi ve Allah'tan başkasına olan bütün ihtiyaçlarını kesti, bitirdi... Binaenaleyh âleme ekmel bir din olarak gelmiş olan bu din ve şeriat hakkında "eksiktir, ihtiyaça kâfi değildir..." gibi bir zanda bulunmak nasıl kabil olur? Bütün bunların sebebi, böyle bir zannı besleyenlere dinin yüksek hikmetlerinin gizli kalması ve bunların idrâkten nasiplerinin az olmasıdır...."

Bundan sonra İbni Kayyım şöyle diyor: "Bunu icap eden sebep, şeriatın hakikatini bilmek ve onu hâdisata tatbik etmek hususundaki nakisadır... Şüphe yoktur ki peygamberleri göndermekten, kitabları indirmekten muradı ilahi beşerin adl içinde yaşamasıdır... Binaenaleyh hangi tarik ve din ile Hakk'ın nişaneleri belirir, delilleri kaim olur, fecri doğarsa Allah'ın şer'î dini, rızası, emri o tarik olur..."[44]

9- İslâm her asrın ihtiyaçlarına cevap verir:

İslâm dininin akla büyük bir kıymet verdiğini söylemiştik. Bu, sadece ferdî düşünüşlerde değil, ammeye taallûk eden işlerde ve hükümlerde de böyledir. İslâm dini, sabit esaslarla hiç tearuz etmeksizin âmme maslahatlarına uygun gelen keyfiyetlerde tasarruf kabiliyetini nasıl haiz olduğunu Hazreti Peygamber ile sahabeden Muaz arasında geçen şu muhavere bile çok açık olarak göstermektedir: Peygamber, Muaz ibni Cebel-i Yemen'e gönderdiği zaman aralarında şöyle bir muhavere geçti. Peygamber: - Orada sana bir hâdise arz edilir ve hüküm vermek mevkiinde bulunursan ne ile hüküm edeceksin? Hangi esasa göre hüküm vereceksin?

Muaz - Allah'ın kitabı Kur'an ile!

- Onda (o hâdiseye ait hüküm) bulamazsan?

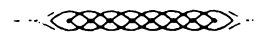
- Peygamberin sünneti ile!

- Ya onda da bulamazsan?

- Kendi ictihadımla hükmederim.

---

44 كتاب الإمامة والسياسة C:3 ،اعلام الموقعين

Muaz'ın bu suretle cevap vermesi Peygamberi çok sevindirmiş ve: "Allah'a hamdü senalar olsun ki resulünün elçisini, resulünün razı olduğu ve istediği şeye muvaffak kıldı." buyurmuştur.[45]

Demek ki bu suretle hareket edeceğini söylemiş olan Muaz, böylelikle dine aykırı bir harekette bulunmuş olmuyor, belki Kur'an'ın ve şeriatın ruhunu iyi anlamış olduğunu göstermiş bulunuyordu. Peygamberin memnuniyeti de bundan ötürü idi.

İkinci bir misal: Hazreti Ömer zamanında Şam kadısı bulunan zat henüz on sekiz yaşında bir genç idi. Yaşının küçük olması bahane edilerek Hazreti Ömer'e kadıdan şikâyet ettiler. Ömer kadıyı Medine'ye çağırıp şöyle bir imtihan yaptı:

Ömer - Sana arzedilen hâdiseler hakkında ne suretle hüküm veriyorsun?

Kadı - Allah'ın kitabı (Kur'an) ile hükmederim.

- Hâdise hakkında onda bir şey bulamazsan?

- Peygamberin sünneti ile, onda bulduğum hükümle ile !

- Ya onda da bulamazsan?

- Ebu Bekir ve Ömer'in verdiği hükümler ile!

- Onlarda da bulamazsan?

- Kendi ictihadımla hükmederim.

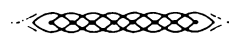
Bunun üzerine Ömer "Sen bundan sonra da Şam kadısısın, bu doğru yolda yürüdükçe senin için azil korkusu yoktur." dedi.[46]

Bu hâdiseler bize isbat eder ki, İslâm'da aklın ve ictihadın mevkii çok yüksektir. Âmmenin maslahatına taallûk eden hâdiseler karşısında aklını kullanamayarak nassa çakılıp kalmak, doğrudan doğruya nas-

---

45 C:1 , S: 242-243 اعلام الموقعين - ابن قيم.

46 İslâm müctehidleri Hazreti Ömer'in bu sözlerinden iki mühim mesele daha istifade etmişlerdir: 1) Fenalığı tebeyyün etmedikçe mücerred şunun bunun arzu ve şikâyetlerile hâkimin azli caiz değildir. 2) Hâkimin küçük yaşta olması vazife yapmasına mâni değildir. Nasıl ki Hazreti Peygamber de Attab ibni Esid'i Mekke'ye kadı tayin buyurduklarında yirmi yaşlarında idi. Daha böyle yaşta kadı olanlar vardı. Attab bin Esid'in kadı veya vali tayin olunduğunda yirmi, yirmi iki, yirmi üç yaşında bulunduğu hakkında müteaddit rivayetler de vardır. Mesele, fakihlerin bunlardan ne suretle istifade etmiş olduklarını göstermektir.

da bir şey bulamayınca onun hakkında bir hüküm vermemek İslâm'ın ruhuna muvafık bir hareket değildir. Âmme maslahat ve menfaatinin İslâm dinindeki yüksek ehemmiyeti şu misallerden de anlaşılır:

İçki ile kumarın niçin haram kılındıkları Kur'an-ı Kerim'de şu suretle beyan olunmuştur:

1- İçki ile kumar insanlar arasında fitne ve fesat çıkmasına ve içtimaî nizamın bozulmasına sebeptir.

2- İnsanı Allah'ı zikredip anmaktan alıkor.

3- İnsanı namazdan men eder. Demek haram olması bunlardan dolayıdır. Dikkate şayandır ki burada tahrimin illet ve sebepleri beyan buyurulurken umumun menfeatlerine ve içtimaî nizama teallûk eden ta'lil, Allah'ı zikr ve namazdan alıkoymak üzerine takdim olunmuştur. Bir hadiste de dargın olan iki kişi arasını düzeltmek, oruç ve namaz ve sadaka derecelerinden efdal olduğu haber verildikten sonra şöyle deniyor; "Muhakkak ki iki kişinin arasının bozulması öldürücü bir zehirdir."[47] İşte İslâm, âmme menfaatlerile bu derece yakından ilgilidir. İslâm'ın teşriî hükümleri hep bu esas üzerine kurulmuştur.

10- İslâm'da güçlük yoktur:

İslâm'da kolaylık esastır. İslâm'ın hükümleri teşri olunurken nasın türlü halleri, maslahatları, menfaatleri ve istîdatları göz önünde tutulmuştur. Allah onu bize nefsimizi tazip edecek, vücudumuzu ezerek ağır bir yük olsun diye va'z etmemiştir. İyi bir Müslüman olmak için böyle bir şeye lüzum yoktur. Bir çok âyette ve hadiste bu cihet açıktır. "Allah size kolaylık ister, zorluk istemez." (Bakara, 158). "Allah sizin için güçlük yapmak istemez, fakat siz (in kalb ve bedeniniz)i temizlemek ve size olan nimetlerini tamamlamak ister." (Mâide, 7). "Allah dinde size karşı güçlük yapmadı." (Hac, 78) "Dinde ikrah ve zorlamak yoktur. (Bakara, 256). "Allah hiçbir nefse gücünün yetmeyeceğini teklif etmez." (Bakara, 286). "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, sevindiriniz, nefret ettirip ürkütmeyiniz." - (Hadisi Şerif: Buharî ve Müslim.)

"Muhakkak biliniz ki, bu din kolaylıktır. Hiçbir kimse yoktur ki, din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zorlasın, dini

---

47 «الا اخبركم بأفضل من درجة الصيام والصلاة والصدقة: إصلاح ذات البين فان فساد ذات البين هى الحالقة - رواه أحمد والترمذى وأبو داود.»

güçleştirmeye çalışsın da din ona galebe etmesin (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin). Öyle olunca ortalama gidin ve incelemeyin, müjde ediniz (ki böyle devamlı yapılan amelin azına da pek çok ecir ve mükâfat verilir).. [Hadisi şerif, Buharî],

"Allah'ın en sevdiği amel, az da olsa, devamlı olanıdır." - (Hadis)

Bütün bu naslar ve şer'î hükümler üzerindeki incelemeler gösteriyor ki, İslâm'da asıl olan kolaylıktır, onda şiddet göstermek, onu güçleştirmek ve böylelikle ondan nefret ettirmek İslâm'ın yüksek gayesini anlamamaktır. Hatta bazı İslâm mezheblerinin lâyikile intişar edememesinin sırlarını da bu cihette aramak lâzımdır.

Güçlük olmamak İslâm'da öyle mühim bir asıldır ki buna birçok hükümler tefri olunmuştur. Mükellefe edası güç gelen bir vacib ya mutlak surette veyahut bedel mukabinde o mükelleften sakıt olur. İyi olması memul olan hasta ile iyiliği memul olmayan hasta gibi. Birincisinden oruç sakıttır, Ramazanda oruç tutmaz, çünkü meşakkat vardır. Fakat sonra kaza eder. Hastalığı daimî olan ise hiç kaza etmeyerek her gün için fidye verir. Bizatihi haram olan bir şeyin (mesela ölmüş bir hayvanın etini) yemek zaruret zamanında, seddi zerayiden dolayı haram olanın da ihtiyaç ve maslahatı raciha ile mübah olması da bundandır. Namaz ve oruçtaki müsaadeler de bu asla teferru etmektedir. Namazın ne suretle kılınacağı en kat'î bir usul ile tayin edildiği halde bu nizamı değiştirmeyi iktiza eden bir zaruret, bir güçlük zuhur ederse o nizam değiştiriliyor. Misafir değil iken dört olan farz namazların misafirlikte iki rek'at kılınmasına ruhsat verilmesi, korku zamanlarında veya fevkalâde hallerde onun başka suretle eda edilebilmesi, bazı zamanlarda öğle ile ikindinin veya akşam ile yatsının bir arada ve bir vakitte eda edilmesinin caiz olması, teyemmümün abdest ve gusül yerine geçmesi memnu olan şeyleri mübah kılar." şeklindeki düstur da hep bu esasa tefri edilmiş meselelerdendir. Zaruretler bu esasın ifadesidir

11- Dinde gulüv ve ifrat yoktur:

İslâm, fıtrata ve aklî selime istinat eden bir din olduğu içindir ki, dinde tefrite düşmeyi ne derece takbih etmiş ise ifratı da o nisbette nehyetmiştir. İslâm'ın kendi saliklerinden istediği şey din namına bir sürü ahkâm ile, bir çok ibadetlerle nefislerini tazib etmek, yıpratmak yahut güzel ve nefis şeylerden kendilerini mahrum etmek değildir.

"Bu din metindir, ona yumuşaklıkla, tekellüfsüz gir, (takat getiremiyeceğin şeylerle kendini yorup da) Allah'a ibadetten büsbütün ürkütme, muhakkak ki varacağı yere çabuk gitmek için arkadaşlarından ayrılıp hayvanını takatinden fazla koşturan, ne istediği yolu alabilir, ne de hayvanının sırtını sağlam bırakır."[48]

"Sakın dinde gulüv ve ifrat yapmayın, çünkü sizden evvelkilerin helâkine sebep ancak dinde ileri gitmiş olmalarıdır."[49]

Bütün bu yoldaki naslar bize şunu gösteriyor ki, dinde ifrat ve tefrit yoktur.

Ehli kitabı dinde gulüvden nehyeden ayetler, aynı zamanda Müslümanları da o giriveye düşmekten şiddetle nehyetmekte ve Müslümanları ibadette gulüv göstermekten, kendilerini büsbütün ibadete vermekten, nefis ve temiz olan ve haram olduğuna dair hakkında bir nas olmayan güzel şeyleri terk etmekten ve ruhbanlıkdan nehyeden hadisler de bu manadaki ayetleri beyan ve tefsir buyurmaktadır. Binaenaleyh Müslümanlık tam manasile kolaylık üzerine kurulmuş bir dindir.

12- Tekliflerin azîmet ve ruhsat kısımlarına ayrılması:

İslâm'ın teşri eylediği hükümlerde hem azîmet hem de ruhsat vardır. Yerine ve mükellefin haline göre bunların her ikisi ile de amel edilebilir ve bundan dolayı dinin esaslarına aykırı bir harekette bulunulmuş da olmaz. Hatta sahabeden İbni Abbas ruhsat, İbni Ömer de azimet cihetini iltizam ederlerdi. Bunun içindir ki İslâm'ın teşri eylediği hükümlerle amel etmek hususunda en basit bir bedevi ile yüksek bir feylesof ve diğer tabakalar arasında tam bir uygunluk vardır: «ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖۚ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُۜ»

13- İslâm'da tedrici tekâmüle verilen kıymet:

İslâm'da kolaylık esas olduğu cihetle hükümlerini teşri ederken de hep bu cihete ehemmiyet verilerek bunlarda tedricî bir tekâmül gözetilmiştir. Helal ve harama taallûk eden hükümler birden bire kat'î bir şekilde teşri edilmeyerek daima tabii ahvalin mukteziyatı ile beraber insanların hususî halleri de gözetilmiştir. Bunu gerek ibadetlerde gerek içtimaî meselelerde pek açık görüyoruz. Hatta İslâm'ın sür'atle yayılma-

---

48 «إن هذا الذين متين فاوغل فيه برفق ولا تبغض لنفسك عبادة الله فان المنبت لا ارضا قطع ولا ظهرا ابقى - رواه أحمد عن أنس ورواه البزار عن جابر.»

49 «إياكم والغلو فى الدين فإنما هلك من كان قبلكم بالغلو فى الدين. - رواه أحمد والنسائى وابن ماجة.»

sında bunun büyük bir âmil olduğu da muhakkaktır. Bu ciheti de bir iki misal ile aydınlatalım:

1- Kur'an, ilk defa Allah'ın birliği esasını takrir edip bunu kalplere yerleştirmiş, emir ve nehiyleri ve onlara terettüb eden şer'î hükümleri ondan sonra bildirmiştir. Bunları da birden değil, tedricî bir surette yapmıştır. Mesela, Kur'an-ı Kerim hiçbir vakit müskiratın, içkinin, helal olduğunu söylememiştir. Bununla beraber, ilk önce onun haram olduğuna dair kat'î bir hüküm de vermeyerek zihinlerde onun fenalığını tersim eden sebeblerden bazılarına işaret etmiştir.

Filhakika kumar ile içkinin yasak edilmesinde üç merhale vardır. Bunlar hakkında ilk nazil olan ikinci sûrenin 219 uncu âyetinde "her ikisinde büyük bir günah ve insanlara bazı menfeatlar da olduğu, fakat günahları faydalarından büyük bulunduğu" beyan buyurulmuştur.

İçki ve kumar hakkında nazil olan bu ayet, sadece onların zararlarını ve insanlara olan menfeatlerini bildiriyordu. Fakat ne helal ne de haram olduklarını açıkça söylemiyor ve bunu, ki tahrimin ilk merhalesidir, herkesin takdirine ve ictihadına bırakıyordu. Bununla beraber ayet, delâleti iltizamiye ile bunların haram olduğunu da ifade ediyordu. Çünkü zarar olan bir şeyden kaçınmak, menfeat temin etmekten mukaddem olduğu tabii bir kanundu. Bunu anlamış olanlar içki ile kumarı hemen bırakmışlardı. Sarih olmayan bu hükmü anlamayanlar, içki ile kumara yine devam ediyorlardı. Bir müddet sonra Nisa sûresinin 41 inci ayeti nâzil oldu ve serhoş iken namaza yaklaşılmaması açıktan açığa bildirildi. Bunun üzerine içki kullanan daha ziyade azaldı. Çünkü bu âyetle içkinin haram olması ciheti kuvvetleşiyordu. Nihayet Mâide sûresinin 91 ve 92 inci ayetleri nazil oldu ve bu âyetlerde içki ile kumarın haram olduğu bildirildi.

İşte içki ile kumarı en yüksek belâgatle yasak eden bu âyetten sonra onların haram olduğunda hiç kimsenin şüphesi kalmamıştır. Teşriin bu suretle tedricî bir seyir takip etmesinde, şüphe yok ki, büyük hikmetler ve bizim istifade edeceğimiz mühim dersler vardır.

İçki ile kumar hakkındaki hükmün bu suretle teşri edilmiş olmasından şu hakikati de istifade etmiş oluyoruz: Kitap ve sünnetin kat'î olan hükümleri istisnasız her ferde şamildir. Fakat kat'î olmayanlar da her müctehidin anlayışı başka olacağından herkes içtihadının varabildiği-

ni alır. Bunun içindir ki Resûli Ekrem Efendimiz, Mâide ayetleri nazil oluncaya kadar ashabını içtihatlarında serbest bırakmıştı. Çünkü evvelki âyetlerin içki ile kumarın tahrimine delâletleri zannî idi. Ve bunun için bu hüküm ictihada bırakıldı. Halbuki kat'î olan Mâide ayeti gelince tahrimin hükmü her ferde teşmil edilerek bunları irtikâb edecek olanların cezaları beyan buyuruldu.

İkinci misal:

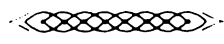
2- Namaz İslâm'ın ilk zamanlarında farz kılınmıştı. Ancak o zaman bütün tafsilât ve inceliklerde değil, belki günde iki vakit ve ikişer rekat olarak kılınıyordu. Bir müddet böylece geçerek kalblerde namaza karşı derin bir meyil ve incizap husule geldikten sonra, bugün herkesin bildiği şekilde beş vakit namaz farz oldu. O günden itibaren her Müslüman günün muayyen zamanlarında beş kere namaz kılmakla mükellef tutulmuştur. Bu namazların vakitleri, rek'atları, nasıl ve ne şekilde kılınacakları da Resuli Ekrem Efendimiz tarafından talim olunarak beş vakit namazın farz olduğunu bildiren ayetler beyan ve tefsir edilmiştir.[50]

---

50 Bu münasebetle "*Avrupa Edebiyatı ve Biz*" adındaki kitapta irtikâp edilmiş olan çok fâhiş hatalardan birine daha işaret etmeyi muvafık buluyoruz. İsmail Habip bu eserinin 204 üncü sahifesinde şöyle diyor: "Bir defa İslâm âyinlerine inzibat vermekte en kuvvetli âmil olan namaz Mekke devrinde yoktur. Mekke âyetlerinde ibadetten, yani namazdan gayet müphem bahsedilirdi. Bu da sırf Muhammed'e tevcih edilmişti, müminlere değil. Namaz müminlere Medine'de teşmil edildi. Yalnız kaç kere ibadet edileceği yine sarih değildi. Fecirde, gurupta, geceleyin. Beş vakit namaz Muhammed İslamlığında katiyyen yoktur. Bu, sonradan İslâm kelâmcıları tarafından tesbit edildi. Hatta Emevîlerin son zamanlarında bile beş vakit namazın vakitleri kat'î değildi...."

Okuyucular ihtimal ki buna inanmayacaklardır, hakları da var. İsmail Habip gibi bir edibin koskoca bir tarihi inkâr ediverereceğini kim hatırından geçirebilir? Fakat bu, maalesef, bir hakikattir ve unutmamalıdır ki İsmail Habib'in gençlerin mahrum kalmalarını arzu etmediği bu bahislerde mehazı İtalyalı Ceatani ile doktor Duzîdir. Muhterem edip kendisini bu bîtaraf (?) mehazlara o kadar kaptırmıştır ki bunların yazdıklarına muhalif olan vesikaların, hatta en kat'î naslar da dâhil olmak üzere, hiç kıymeti yoktur. Tabiîdir ki insan böyle mehazlara dayandıkça, onların her söylediklerini körü körüne hakikat diye kabul ettikçe bu sahada asıl olan doğruyu görememekte ve hatadan hataya düşmektedir.

Bizim asıl hayretimizi çeken, bunun şumulüdür. Çünkü namaz, Müslümanlığın en esaslı temellerinden biri olduğunu bilmeyen bir Müslüman yoktur. Böyle iken Ceatani'nin peşini bırakmayan sayın İsmail Habib'e göre beş vakit namaz Muhammed İslamlığında yokmuş (!?). Bunun İslâm'a, daha doğrusu tarihe karşı nasıl bir iftira olduğunu şimdi izah edelim: Namaz, İslâm'ın ilk zamanlarında farz kılınmıştır. Müslümanlığın başlangıcından itibaren Müslümanlar namaz kılmaya başlamışlardır. Hatta adetleri kırk kişiye baliğ olmadan da namaz kılıyorlardı. Bugün bizim

bildiğimiz beş vakit namaz da hicretten evvel Mekke'de farz kılınmıştır. Beş vakit namazın farz olduğu evvela Kur'an ile sabittir. Ancak bu babtaki ayetler mücmel olduğu cihetle mücmel olan diğer ayetler gibi onları da Resuli Ekrem sözleri ve fiilleri ile beyan ve tefsir buyurmuşlardır. Evet beş vakit namaz mi'raç gecesinde farz olmuş ve sonraki gün Resuli Ekrem Efendimiz sahabelerini toplayarak her namazın vakitlerini, bu vakitlerin ne zamana kadar devam ettiğini bilfiil talim buyurmuş ve kendisi imam olarak sahabeye sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldırmıştır. Mi'raç ise hicretten evvel Mekke'de, milâdın 621inci yılında ve arabî aylarından Recep ayının 27inci gecesinde vuku bulmuştur. İşte bunun içindir ki o günden itibaren günde beş vakit namaz kılmak her Müslümana farz olmuştur. Yoksa Bay İsmail Habib'in dediği gibi namaz kelâmcıların uydurmaları değildir. Demek ki beş vakit namazın Müslümanlığın esaslarından biri olduğu Kur'an, hadis ve icma ile sabit bir hakikattir. Muhammed İslamlığında böyle bir şey yok demek, her şeyden evvel koca bir tarihi inkâr etmektir. Öyle ise Muhammed de tarihî bir şahsiyet olmayıp tamamile hayalidir. Bay İsmail Habib'e göre acaba öyle midir?

İsmail Habib'e göre beş vakit namaz Kur'an'da olmadığı gibi Buharî'de de yokmuş. Fakat biz İsmail Habib'e haber verelim ki, beş vakit namaz hem Kur'an'da vardır, hem de Buharî'de! Ancak bu husustaki ayetler mücmel idi. Mücmel olan ayetleri tefsir edecek olan Nebî sallâllahü aleyhi ve sellemin sözleri ve işleridir. İşte bunları da Peygamber Efendimiz tefsir ve beyan buyurmuştur. Gerçi bu âyetlerin manalarını olduğu gibi anlayanlar da vardır. Fakat mücmel olan ayetleri herkes olduğu gibi anlayamayacağı için onlar tefsir ve beyana muhtaçtır. Eğer bunu Kur'an'dan anlayamıyorsak Resuli Ekrem sallâllahü aleyhi ve sellem Efendimizin o ayetleri tefsir ve beyan eden hadislerine ve işlerine müracaat ederiz. Çünkü bir kanunu tefsir ve beyan etmek ancak o kanunu vaz edenin hakkıdır. İşte burada da mesele aynıdır. Bu hadisleri bir veya iki kişi değil, sahabeden bir cemaat rivayet etmişlerdir. Meşhur muhaddislerin hemen hepsi bunları tahriç etmiştir. Ebu Davud: Mevakit S: 21 - 92; Neseî, Babı evveli vaktil işâ, S: 91; Müsned, Ahmed bin Hanbel, S: 333. C:1; Beyhakî: S: 364 - 368; Dari Kutnî: S: 96; Hâkim Müstedrek, S: 193 - 196 C:1.

Daha ister misiniz? İşte Buharî! «بدأ لخلق فى باب ذكر الملائكة» S: 234, C:4; Mısır Matbaai Hayriye; Müslim «فى باب أوقات الصلوات» S: 103 - C:1. İstanbul, Matbaai Âmire 1330. S: 221 - 235. C:1, Mısır tab'ı. «نصب الراية لأحاديث الهداية»

Bu hadislerin hepsini buraya nakletmek pek uzun süreceğinden yalnız bir tanesini, hem de Buharî'den aynen naklediyorum:

Hazreti Peygamber Haccetülvedadan evvel sahabeden Muaz'ı vali veyahut Kadı olarak Yemen'e gönderdi. İşte o zaman ona şöyle bir emir verdi: "Sen kitab sahibi bir kavme gidiyorsun. Oraya vardığın zaman onları Allah'ın birliğini ve başka hak mabut olmadığını ve Muhammed'in, Allah'ın Resuli olduğunu ikrar ve şehadete davet et. Eğer bunu kabul ve bu hususta sana itaat ederlerse onlara haber ver ki Allah günde beş vakit namazı üzerlerine farz kılmıştır. Eğer bunu da kabul ederlerse yine onlara haber ver ki Allah üzerlerine zekâtı da farz kıldı, zenginlerinden alınarak fakirlerine verilecektir. Bunu da kabul eder ve sana itaat gösterirlerse aman zulm edip de mazlumun ahını alma! Muhakkak bil ki mazlum ile Allah arasında perde yoktur, onların duaları çabuk yerini bulur. «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لمعاذ بن جبل حين بعثنه لى اليمن: (إنك ستأتى قوماً أهل كتاب، فإذا جئتهم فادعهم إلى أن يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، فإن هم أطاعوا لك بذلك فأخبرهم أن الله قد فرض عليهم خمس صلوات فى كل يوم وليلة، فإن هم أطاعوا لك بذلك فأخبرهم أن الله قد فرض عليهم صدقة تؤخذ من أغنيائهم فترد على فقرائهم، فإن هم أطاعوا لك بذلك فإياك وكرائم أموالهم، واتق دعوة

Görülüyor ki İslâm her hükmünde olduğu gibi ibadetlerinde de tedricî tekâmüle ve insanların haline riayet etmiş, hükümlerinde şiddet gösterilmek suretile insanları korkutmak ve yıldırmak istememiştir. Aşağı yukarı İslâm'ın bütün hükümlerinde biz bunu görüyoruz. Bundan maksat, şüphe yok ki, bizim de bu yolu takip etmemiz lâzım geldiğini hatırlatmaktır. Çünkü bunun hilâfına olan hareketler, muvaffakiyetle neticelenmekten çok uzaktır. Bunlar bize açık olarak öğretiyor ki, İslâm'da gılzat ve şiddet yoktur. İslâm'a ancak hikmetle, nezaketle, güzel güzel öğütlerle davet olunmak lâzımdır. Herhangi bir işte gılzat ve şiddet göstermek İslâm'ın ruhuna uygun değildir.

14- Müslümanlık tarihî bir dindir:

İslâm dininin başka dinlere nisbetle diğer bir hususiyeti daha vardır ki, o da bu dinin tarihî bir din olmasıdır. İslâm'dan evvelki dinlerin dayandığı mukaddes kitapların asılları mazinin karanlıkları içinde kaybolup gitmiş olduğundan onları asıllarındaki saffetiyle görebilmek imkânı yoktur. Ne o kitapların, ne de onları tebliğ eden yüksek şahısların hakikî çehrelerini tarih bize gösterememektedir. Fakat Hazreti Muhammed tarihî bir şahsiyet ve onun tebliğ eylediği din de tamamile tarihî bir dindir. Çünkü Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın bütün hayatı mazbuttur. Hayatının hiçbir safhasında karanlık bir nokta yoktur. Ona

---

المظلوم فإنه ليس بينه وبين الله حجاب - رواه الجماعة - بخارى كتاب الزكاة باب أخذ الصدقة من الأغنياء.» Buhari, C: 2 S: 256. Buhari S:652,324- Mısır, Müniriye Matbaası.

Acaba İsmail Habip, bu vesikaları gördükten sonra da "beş vakit namaz Muhammet İslamlığında yoktur" diyenlerin bîtaraf olduklarına inanmakta devam edecek midir?

Hülâsa bütün mevsuk ve itimada şayan mehazların hepsi günde beş vakit namazın mi'rac gecesi farz kılındığını ve sonraki gün Resuli Ekremin sahabelerini toplayarak onlara vakitleri talim ve o vakitlerde kendisi imam olarak ashaba namaz kıldırdığını yazarlar. Resuli Ekrem sallâllahü aleyhi ve sellem Medine'ye hicret ettikleri vakit oraya varır varmaz ilk işinin bir mescit yapmak olduğunu ve o günden itibaren o mescitte beş vakit namaz kılındığını bilmeyen bir orta mektep talebesi de yoktur sanırız. Çünkü bunlar, tarihî hakikatlerdir. Fevc fevc İslâm olan kabilelere Peygamberin ilk tebliğ eylediği şey, günde beş vakit namazın farz olduğu ve o günden beri milyonlar tarafından bu farzın yerine getirilmiş olduğudur. Beş vakit namaz, farz olduğu günden itibaren herkesin amelî olarak bunu ifa etmek mecburiyetinde kaldıkları bir vazife olduğu cihetle bunu inkâra kalkışmak amelî bir icmaı ve bütün bir tarihi inkâr etmektir. Beş vakit namazın Müslümanlığın ahkâmı asliyesinden olduğunu gösteren tek bir ayet, tek bir hadis dahi olmasaydı ondaki tevatür beyyinesi yine böyle bir cür'ete mani idi. Bunu inkâra cür'et eden bir adam, kim olursa olsun, Hazreti Muhammed'in tarihî bir şahsiyet olduğunu da inkâr eder ve böyle bir adam gelmemiştir derse çok görülmemek lâzımdır.

ait bulunan her vak'a, tarihin kuvvetli ışıkları ile o kadar aydınlatılmıştır ki, biz onu kendi hayatımızdan daha iyi bir surette tetkik edebiliyoruz. İslamın esas kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, aslındaki bütün saffetiyle, bütün mevsukiyetile zaptolunmuş ve bugüne kadar da öylece muhafaza edilegelmiştir. Bu hakikati Muir bile inkâr edemiyerek şöyle diyor: "On iki asırdan beri metnini bu kadar temiz bir surette muhafaza eden başka bir kitap yoktur!"

Evet, böyledir ve böyle kalacağına Allah'ın vaadi vardır.

Maddî, ruhi, ahlâkî saadetin yolunu gösteren Kur'an gibi bir rehbere, mazhar olduğu vahyü ilhamile beşerî hayatın her safhasında takip olunacak yolun en mükemmelini göstermiş olan Hazreti Muhammed gibi bir öndere sahip olan bir Müslüman, gittiği yolun en doğru ve en hakikî bir yol olduğuna kail olabilir. Bir mümin, tarihin kuvvetli ışığı ile karanlık hiçbir noktası kalmamış olan bu yoldan dosdoğru yürürken Allah tarafından herhangi bir millete gönderilmiş olan dinlerin tebliğ eylediği hakikatlerden hiçbirini inkâr etmediğine, beşeriyete rehberlik etmiş olan büyük şahsiyetlerden herhangi birinin hayatında tecelli eden iyiliklerden hiçbirinden mahrum kalmadığına da emindir.

İşte Müslümanlığı umumileştiren ve bu cihanda ebedî olmasını istilzam eden sebeplerden biri de onun tamamile tarihî bir din olmasıdır. Bunu, İslâm'dan başka hiçbir dinde görmek imkânı yoktur.

15- İslâm barış dinidir:

İslâm'ın yüksek gayelerinden biri de insanlar arasında devamlı bir sulh ve müsalemet tesis etmektir. Esasen İslâm kelimesinin kök manası sulh yapmaktır. Müslüman demek de hem Allah ile hem de O'nun yarattıkları ile barış yapan, barış içinde yaşayan demektir. Allah ile barış halinde olmak, Allah'ın iradesine tam bir itaattir. Kul ile barış da yalnız başkalarına fenalık yapmaktan ve birbirini incitmekten sakınmak olmayıp aynı zamanda başkalarına iyilik de yapmak demektir. Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) yeryüzüne kılıç, kalblere kin ve intikam hisleri koymak için değil, çekilmiş olan kılıçları kınına sokmak, kalblere yerleşmiş olan intikam hislerini sökerek onun yerine barışı ve müsalemeti yerleştirmek için geldi.

Filhakika, Peygamber Efendimiz ortaya çıktıkları zaman birbirlerine karşı besledikleri kin ve intikam ateşile Arabların göğsünde kazanlar

kaynıyordu. Yalnız onlarda değil, diyebiliriz ki, bütün dünyada ardı arası kesilmeyen muharebelerden, su gibi dökülen kandan, ot gibi sökülen candan başka bir şey yoktu. Bu vaziyet karşısında Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) bir taraftan onlara hepsinin kardeş olduklarını ve birbirlerile kardeş gibi geçinmeleri lâzım olduğunu bildirirken diğer taraftan da sulh ve müsalemeti ihlâl edenler için kısas kanunlarını bildiriyor, insanların huzur ve rahatını bozan, yer yüzünü fesada vermek isteyenlere mevud vahim akıbetle kendilerini korkutuyordu. İşte böyle feyizli talimler iledir ki bu din, insanlar arasındaki ayrılık yangınlarını söndürdü. Tebliğ eylediği hak ve sınırlar önünde hepsine boyun eğdirdi.

16- İslâm dini, bütün peygamberleri ve onlara indirileni tasdik eder:

Allah'ın rahmeti bir kıt'aya münhasır olmayacağı cihetle O'nun kelâmile konuşan, O'nun vahyine, ilhamına mazhar olan peygamberlerin sadece bazı kavimlere değil, belki her kavme gönderilmiş olması pek tabiîdir. Asırların karanlıklarile örtülmüş, kim bilir, ne kadar peygamber gelmiş ve beşeriyete Allah'ın iradelerini tebliğ etmiştir. Onların hayatlarına ve onlara vahyolunan şeylerin mahiyetlerine ait tafsilât bizlere kadar gelmemiş olmakla beraber onlar da esasta Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz'e gönderilen şeylerle hemahenk olmak lâzımdır. Çünkü hepsinin kaynağı ve hedefi birdir. Akla ve fıtrata tamamile uygun olan bu mütalaa İslâm tarafından takrir edilmektedir.

Filhakika İslâm itikadına göre bütün dinlerin aslı birdir, son din ne ise ilk din de aslı itibarile odur, şu kadar ki onların insanlar tarafından zaman zaman tahrife uğramış olan esasları son din ile tashih olunmuştur.[51] Allah her kavme, her ümmete bir peygamber, bir mürşid göndermiş ve onlar vasıtasile bir din, bir şeriat tebliğ edip onları doğru yola çağırmıştır.[52] İslâm dini sadece bu hakikati tebliğ etmekle kalmamıştır. Bununla beraber, isimleri bize gelmiş olsun olmasın, bütün peygamberleri ve onlara herhangi bir dilde indirilmiş olan mukaddes sahife ve kitapları tasdik ve onlara iman edilmesini de kendi esasları arasına almıştır. Bundan dolayıdır ki bunlara iman bizim için zaruridir. İşin en mühimmi şudur ki, kendilerine iman ile mükellef bulunduğumuz enbiya yalnız Kur'an'da isimleri geçenlerden ibaret değildir. Kur'an'da

51 Bak: 254-257. «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ»
52 Yukarıda bunlar izah edildi.

isimleri geçsin geçmesin bütün enbiyaya iman vaciptir;[53] bazılarına inanıp da bir kısmına inanmamak küfrü muciptir. Çünkü Kur'an nazarında din, ayrılık kabul etmez bir küldür. Bunun esası da Allah'a ve O'nun gönderdiği peygamberlere ve kitaplara inanmaktır. Binaenaleyh biz Allah'ı ve Hazreti Muhammed'i tasdik eder ve daha sonra da onun şehadetile diğerlerini tanırız. Peygamber olmak bakımından hiçbirinin arasını ayırmayız.[54] Arada bir fark varsa o da derece ve mertebedir. İşte İslâm itikadı budur.

Filhakika İslâm dini, hakkı itiraf etmek, hakka istikrar vermek, insanlara daima hakka sarılmayı hatırlatmak için gelmiştir; yoksa hakkı batıl, batılı hak göstermek, bir peygamberi veya semavî bir kitabı tanımamak yahut iyi bir şeye fena, fena bir şeye iyi demek için gelmemiştir. Peygamber Efendimiz her Müslümanın Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etmesi zaruri olduğunu ve bu peygamberlerden hiçbirini diğerinden ayırmadığını Kur'an ile ilan ettiği gibi; Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmayanların müthiş bir dalâl içinde kaldığını yine o kitabı mübin ile bildirilmiştir.[55] Bunun içindir ki, evvelki şeriatlere inanmak ve peygamberlerin telkin ettikleri fazail ve kemalâtı almak hususunda İslâm fıtratı selimeye tamamile mutabık hareket etmiştir. Bu tebligat, ister İbrahim ve Musa'nın, isterse Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz tarafından olsun, İslâm nazarında müsavidir. Tabiîdir ki, biz bu hususta ancak enbiyaya Allah tarafından vahyedileni kast ediyoruz. Ahbari Yahud ile Havariyyun ve emsaline nisbet olunan kitaplara gelince, bunlar Allah tarafından vahyedilmiş olmadığı için tevhid dini olan İbrahim dinine mutabık ve Cenabı Hakk'ın kendi zatı sübhanisile enbiya hakkında ihtiyar ettiği evsafı kemale muvafık bulunan kısımlarından maadasına iman, Müslümanlar için vacib değildir. Şu halde Müslümanlar Allah'a, Allah'ın peygamberlerine, meleklere, kitaplara, şeriatlerine inanırlar ve Allah ile O'nun peygamberlerini her türlü eksiklikten yüksek bilirler. Müslümanlıkta peygamberlerin bir kısmına inanıp da bazılarına inanmamak gibi dar ve inhisarcı bir zihniyet yoktur.

---

53 «وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُواۜ قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ. فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍۚ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»
Bakara Sûresi, - Ayet: 136.

54 Bak: 349-354.

55 Nisa suresi, 150, 151, 152 ayetlerine ve bu kitabın 349. sayfasındaki nota bak.

Böyle ulvî ve şamil bir iman ise yalnız İslâm zihnine mahsustur. Başka dinlerin vicdan hudutları dar ve kısadır. Bunun içindir ki o dinlere salik olanlar kendilerinden başkasına hayat hakkı tanımamayı diyanet muktezası bilirler.

Mesela, Tevrat'ta zahire tealluk eden bir takım teamülî hükümler mevcut; nasraniyette de yalnız batınî hükümlere aid bazı talimatlar vardır. Biri bir cihete diğeri de öbir cihete nâzırdır. Biri sadece maddî, diğeri de ruhîdir. Bundan ötürüdür ki, ne yahudilik ne de nasrâniyet kendi talimlerile dünya ve ahiret saadetini hiçbir zaman kâfil olmadı ve olmayacaktır. İslâm ise bunların aksinedir. Bununla beraber onların her ikisi Hazreti Muhammed (aleyhisselâm'ın) peygamberliğini tanımadıkları gibi, Yahudiler ne İsa'yı ne de Cenabı Peygamber Efendimizi Nebî olarak kabul etmezler. Başka peygamberlerin bir çoklarına da inanmazlar. Halbuki bir Müslüman, Müslüman kalmakla beraber, bütün peygamberleri ve bunlarla beraber Musâ ve İsâ'yı da kabul eder.

Ahkâmı Kur'aniye'deki umum ve şumul ile elde mevcut mukaddes kitapların talimatındaki dar zihniyet nazarı tetkikten geçirilince hiç tereddüde düşmeyerek hükmedebiliriz ki, mevcut dinler içinde umumî ve tabii vasfını ihraz edebilecek bir din varsa o da İslâm'dır. Dinlerin hepsinin esası bir, gelmiş geçmiş bütün peygamberlere ve onlara Allah tarafından indirilmiş olan kitablara iman vacib olduğu hakkında Kur'an'ın bu sarih ayetleri muhtelif dinlere sâlik bulunan milletleri birbirine yaklaştıracak ve aradaki zıddiyeti kaldıracak olan mühim bir asıldır. Bu, Müslümanlığın başka dinlerden üstünlüğüne ve onun umumî bir din olmasına kâfidir.

Çünkü bir insanın Budî olup da Yahudi olmaması veyahut Mesihî olup da Brehmî, Budî, Yahudî olmamasını tercih eden bir sebep yoktur. Hazreti Musâ'nın veya Hazreti Mesîh'in nübüvvet ve risaletini tasdik edip de aynı itikadı diğer peygamberler ve Muhammed (sallâllahü aleyhi ve sellem) hakkında beslememek acaba ne gibi bir sebebe müstenid olabilir? Bir din, bir kitap ki bazı kavimlerin peygamber olarak kabul eyledikleri zatın nübüvvetini kabul etmezse, nasıl olur da o din, hak, umumî ve bütün insanlar tarafından kabule şayan olabilir? Nasıl olur da o kitabın ahkâmile bütün beşeriyet mükellef tutulur? Nasıl olur da rüyet zaviyesi bu derece dar olan din, üniversal bir din olarak kabul

edilir. Binaenaleyh malûm dinler içinde Müslümanlıktan başka hiçbir din umumî vasfını haiz değildir.

Bununla beraber İslâm dini bütün dinlerin - esas itibarile - hak olduğunu kabul eylemiş ve kendisi evvelki dinleri bozmak için değil, belki heva ve heveslerine mağlûp din reislerinin tahrif eylediği ilahi itikadları tashih ve vaz'ı aslisine irca ile bütün enbiyanın nâsa tebliğ etmek maksadile ba's olundukları aslî dine insanları davet için gelmiştir.[56]

İslâm'dan evvel Zerdüşt dini haricinde bir Farslı, Budîliğin dışında bir Hindli, Konfüçyüs ve Yalavitsya dininden başka dine mensup bir Çinli, Fetişilik haricinde bir Sudanlı görmek hemen mümkün değil iken İslâm'ın beşeriyet kadar geniş olan bu itikadı, bütün bunları İslâm camiası altında toplamıştır. Eğer İslâm'ın ilk zamanlarında Müslümanlar arasında Avrupa dillerini bilen din nâşirleri bulunsaydı bugün vaziyetin daha başka olacağı şüphesizdi. Bir tek bile misyonere sahip değil iken İslâm'ın yer yüzüne bu kadar yayılması onun talimatının, teşri' eylediği hükümlerin fıtrat ve tabiata ne derecede uygun olduğunun en açık delillerindendir.

17- İslâm fıtrat dinidir:

Bütün insanların, insan olmak bakımından, müşterek bulundukları küllî ve aslî bir fıtrat vardır ki o da; hayvanî ve melekî, cismani ve ruhani iki hayatı câmi ve görünen ile görülmeyen âlemi [âlemi şehadet, âlemi gayb] bilmeye, görülenden görülmeyeni sezmiye müstaid olarak yaratılmış olmalarıdır. Allah insanı bu fıtratta, bu cibillette yaratmıştır. Binaenaleyh kendisini yaradan Allah'ı bilip O'na yönelmesi, hak ve hayra doğru gitmesi fıtratının, cibilletinin muktezasıdır. Kudreti Fâtıre = Allah tarafından insanın samimi ruhuna tevdi edilmiş, insanda garizî olarak mevcut olan mutlak din, âlemde her şeyin varlığı ve nizamı kendisine dayanan yüce kudreti, yerleri ve gökleri yaradan tek Allah'ı vicdanında duymak, pâk ve hâlis bir kalb ile yüzünü ona çevirmektir. Binaenaleyh Allah'a inanmamak veyahut birden ziyade ilâhlara tapmak haricî sebeblerle insan fıtratına ârız olmuş bir hastalıktır.[57] İnsana düşen, aslî olan fıtratı, muhafaza ederek talim ve terbiye ile de ayrıca inkişaf ettirip hakkı bâtıldan, iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırd edecek bir

56 «شَرَعَ لَكُمْ... قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ»
57 440'taki izaha bakınız!

hale getirmektir. Hazreti Muhammed (aleyhisslâm)'ın insanları davet ettiği din de işte budur.

Demek ki Kur'an'ın hak din dediği fıtrî din, fıtrî iman, Müslümanlık, insanın kalbine Allah tarafından yerleştirilmiş bir imandır. Kur'an'ın tabirine göre Allah boyasıdır; binaenaleyh esasen insanın fıtratında, benliğinde mevcut olan bu dinden daha hâlis bir din, bir boya olamaz. Dışarıdan bir yıkama, bir boya, mesela bir vaftiz.... sudan bir imandır. Maddî âlemdeki ağaçların, çiçeklerin, renklerin tabii olanlarile yapma olanları arasında ne kadar fark varsa maneviyat, din ve ahlâk da böyledir. Asıl din ise fıtrî ve tabii olan dindir; fıtratta esas olan varlığı inkâr değil tasdiktir; ikilik değil birliktir; görülende kalmayarak görülmeyene de geçebilmek ve yalnız bir Allah'a inanmak, yalnız O'na tapmaktır. Fıtrat bunu emrettiği gibi, İslâm da bunu söyler, insanları buna davet eder. İman ve temizlik de fıtrî olandır. Talimi ve sonradan kazanılmış olan iman ve temizlemeler, fıtrattaki iman ve taharetin muhafazasına ve sonradan ârız olan bulaşıklıkların giderilmesine matuf olmak gerektir. Din ve imanı bir boyaya benzetmek lâzım gelirse bütün kuvvetlerin, kanunların ve sebeplerin varıp dayandığı tek Allah'a ve O'ndan gelenlere imanı emreden Müslümanlık, Allah boyası olan fıtrî bir imandır. O'nun emreylediği maddî ve manevî temizliğin hepsi ilk fıtratın esasını muhafaza ve tedricî bir surette kemal mertebesine yükseltmek içindir. Bundan ötürüdür ki, İslâm, yalnız Allah'a ibadeti, O'na kulluğu emreder. Peygamberlere imana gelince bu, onlar Allah'ın hak resulleri oldukları içindir. Yoksa onların da ulûhiyette iştirakleri olduğundan değildir. Şu halde fıtrî din, beşerin asıl fıtrat ve garizesine uygun olan dindir ki, o da Müslümanlıktır. Herhangi bir sebep ve suretle insan kendi cehli, yanlış ictihadı, yaşadığı muhitin ve aldığı terbiyenin kötü olması yüzünden fıtratına karşı cinayet irtikâb ve fıtratın aksine hareket edebilir. Nasıl ki sebebini bilmediği, maddî veya ruhani her tesir sahibine tapmak suretile Vesenîlik, putperestlik meydana gelmiş ve insanoğlu taşlara ve ağaçlara tapacak bir derekeye düşmüştür. İşte bunun içindir ki peygamberler vasıtasile Allah tarafından insanlara tebliğ edilen din, fıtrattaki bu asıl üzerine bina kılınmıştır. Şu halde bir dinin hak olması için aranılacak esas şart onun fıtrata uygun olmasıdır. Binaenaleyh fıtrata uygun olarak talim edilmiş olan din, insan için öyle bir ihtiyaçtır ki bunsuz insan ne ferd bakımından ne de cemiyet bakımından kemâl derecesine yükselemez. Peygamberlerin insanlara tebliğ eyledikleri din,

vesenîlik kirleri ile bozulmuş olan fıtratları ıslah etmekte idi. Bununla beraber peygamberlerin arası uzadıkça insanlardan bir kısmı yine hidayet ve doğruluk yolundan sapıyor ve aslî fıtratlarına isyan ediyorlardı. Bu hal, son peygamber Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) ile ilahi ve talimî dinin kemal bulmasına kadar devam etti. "Her doğan fıtrat üzere doğar." mealindeki hadisi şerifin delâletinden de anlaşılıyor ki çocuğun istidadı olan fıtratını, aslı bozulmuş ve uydurma bir din ve itikat telkin etmek suretile bozan ana ve babası ile muhitidir. Binaenaleyh gayesi fıtrattaki hayr, fazilet ve hak duygusunu inkişaf ile insanı saadete ulaştırmak olan İslâm dini Hazreti Muhammed'de kemalini bulmuş ve Kur'an-ı Kerim'in de her türlü ziyade ve noksandan, tahrif ve tebdilden mahfuz kalacağı Cenabı Hak tarafından en kat'î bir ifade ile beyan buyurulmuştur.[58] Şu hale göre fıtrat ve tabiat dini ancak İslâm'dır; talimleri ve hükümleri de bunu açıkça göstermektedir.

---

58 «اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» Kur'an'ı biz, evet biz indirdik ve muhakkak ki biz onu her halde muhafaza edeceğiz." Sûre, 15, ayet : 9.

Bu ayeti kerime ile Allah Teâlâ Kur'an'ı Hazreti Muhammed'e ancak kendisi vahyettiğini en kuvvetli ve en beliğ bir şekilde haber verdikten sonra onu herhangi bir suretle bozulmaktan koruyacağını da vaad buyurmuştur. Bu hikmete mebni olsa gerektir ki, evvelki peygamberlere Allah tarafından vahyolunan kitaplar ezberlenmemiş iken Kur'an nazil olduğu günden beri yüzlerce, yüz binlerce Müslüman tarafından ezber edilmiştir. Büyük müfessirlerden Fahrüddin Razi'nin de dediği gibi Kur'an'a has olan bu mazhariyet, hiçbir kitaba nasip olmamıştır. Başka hiçbir kitap yoktur ki ona az veya çok tashif, tahrif, tağyir ve tebdil girmemiş ve aslını olduğu gibi muhafaza etmiş bulunsun !

Halbuki Allah, Kur'an'ı bizzat muhafaza edeceğini vaad buyurmuş olduğundan onun hıfzını kolaylaştırmış, Kur'an, peygambere nasıl gelmiş ise onu hıfz ve tedris ve halk arasında neşir ve tamim edecek bir cemaat tavzif etmek suretile onu bozulmaktan korumuştur. Kur'an her devirde ve her asırda binlerce insan tarafından ezber edildiği cihetle bir kimse kalkıp da onun bir harfini, bir noktasını değiştirecek olsa "yanlıştır, yanlış okuyorsun, Allah'ın kelâmını bozuyorsun" diye onun başına kıyameti koparırlar. Yine Fahrüddin Razi diyor ki, bunca mülhidlerin, yahudilerin ve nasâranın Kur'an'ı bozmak üzere birçok propagandacıları bulunduğu halde bu kitabın tahriften her veçhile mahfuz kalması en büyük mucizelerdendir. Bir de Allah bu kitabın böyle kıyamete kadar mahfuz olarak bekasını haber vermiş ve şimdiye kadar da altıyüz seneye yakın bir zaman geçmiştir. Binaenaleyh bunun bir gayp haberi olduğu tahakkuk etmiş bulunuyor. Bu ise açık bir mucizedir.

Fahrüddin Razi istikbale taalluk eden bu ilahi vaadin kendi zamanına kadar tahakkuk etmiş olmasını en büyük ve açık bir mucize diye tavsif ediyor. Razi'nin o sözleri hicretin altıncı asrına aittir. Biz şimdi hicretin 1361 senesinde, yani on dördüncü asrında bulunuyoruz. Hicr suresi Mekke'de nazil olduğu cihetle 1360 seneden ziyade bir zamandan beri bütün dünya gaybe, istikbale ait bulunan bu haberin tahakkukuna şahit olmaktadır. Evet, Fahrüddin Razi'nin de söylediği gibi Kur'an'da bu

18- İslâm, hükümlerinde ve talimlerinde fıtrata istinad eder:

Bir dinin fıtrata istinad etmesi demek, talimlerinin fıtrat ve tabiata muvafık bir şekilde olması, insanın fıtrî ve tabii ihtiyaçlarile dinin hükümleri arasında bir uygunluk, bir tenazur bulunması demektir. İslâm'ın hükümleri ile Âdemoğlunun ihtiyaçları her türlü tesirden uzak olarak tetkik edilirse bunlar arasındaki tetabuk ve uygunluk pek güzel anlaşılır. Bu bakımdan diyebiliriz ki, İslâm dini, yaratılışı itibarile tekâmüle müstenid olan insanı, en kısa ve en sağlam bir yoldan hedefine ulaştıran bir kanunlar mecmuası, bir "vaz'ı ilahi"dir ve İslâm'ın bu âlemde son, ebedî, cihanşumul olması da bundandır. Bu tetabuk ve münasebeti sırası geldikçe izah edeceğiz. Nasıl ki aşağıdaki bahisler de bunun vazıh delillerindendir.

19- Müslümanlık ve tabii haklar:

İnsanın iki çeşit hakkı vardır:

1- Yalnız insan olması bakımından fıtrî olarak malik olduğu haklardır ki bunlara tabii haklar denir. Bütün insanlar, bu haklara müsavi bir surette sahiptirler. Bunlar ilk önce bir vazife mukabili değildir. Fakat bunları sonuna kadar muhafaza edebilmek için kendisi gibi olan diğer insanların aynı haklarına tecavüz etmemesi ve içtimâi nizama aykırı harekette bulunmaması şarttır.

2- Sonradan kazanılan ve bir vazife mukabili olan haklardır ki bunlara da müktesep haklar denir. Tabiî hakları şu suretle hülâsa edebiliriz:

a- Hayat (yaşama) hakkı,

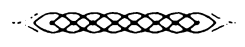
b- Hürriyet hakkı,

---

ayet sarih olmasaydı bile yine hiçbir kitaba nasip olmayan böyle bir mazhariyetle bu kadar senedir hıfzolunması onun Allah kelâmı olduğunu isbat eden başlı başına büyük ve fiilî bir mucize olurdu.

Kur'an'ın mahfuz kalacağının bu âyetle evvelden tasrih olunarak bilhassa te'kitlerle haber verilmiş olması ise hiç söz götürmek ihtimali olmayan ilmî bir mucizedir. İşte on dört asırdan beri cihanı beşer böyle hem ilmî ve hem amelî bir mucizenin şahidi olagelmiştir. Bugüne kadar olduğu gibi bugün dahi binlerce ehli iman Kur'an'ı baştan sonuna kadar ezber etmekte ve ezbere okumaktadırlar.

Allah'a şükürler olsun ki memleketimizde bugün dahi binlerce güzide hafız vardır, ve bunun sayısı hergün artmaktadır. Kur'an hakkındaki bu vaadi ilâhinin devam edip gelmesidir ki Kur'an'ı bozmağa, onu değiştirmeğe hiçbir kimse -en büyük düşmanları dahi - cesaret edememiştir ve edemeyecektir.

c- Temellük ve tasarruf hakkı,

d- Müsavat hakkı.

Bu haklarla birlikte doğan insan, içtimaî vazifelerine riayet ettikçe sonuna kadar bu haklarını muhafaza eder, hiç kimse kendisini bunlardan mahrum edemez. Bunlar insanın tabii haklarından olduğu cihetle bunlarla uyuşamayan her şeye karşı insan ruhunda bir isyan vardır.

Müslümanlık fıtrata istinad eden bir din olduğu için bütün bu haklarla bunların levazımından olan diğer hakların muhafazasını temin etmiş ve bunlar için en kuvvetli esaslar ve müeyyideler koymuştur. Kitabımızın ahlâk kısmını teşkil eden dördüncü ciltte bunlar uzun uzadıya izah edilmiş olduğundan burada her birisi hakkında kısaca malumat vermekle iktifa edeceğiz.

Hayat (yaşama) hakkı: Yaşamak her mevcudun, her insanın tabii bir hakkı olduğundan canlı bir mevcudun ilk işi varlığını devam ettirmek için bütün kuvvetile çalışmaktan' ibarettir. Hayatı emniyet altında bulunmayan bir mevcudun daima muztarip olması bundandır. Beşerin fıtrat ve tabiatına uygun olan Müslümanlık, ferdler için tabii olan bu hakkı, en kuvvetli ve en şiddetli müeyyidelerle emniyet altına almıştır. Ferdin bu hakkına tecavüz eden bir adam, bunun cezasını kendi hakkından mahrum edilmeye katlanmak sûretile görecektir. İslâm'da hayata tecavüz nasıl en şenî bir cürüm ise hayat ile ilgili olan haklara tecavüz de böyledir. İslâm nazarında her insanın maddî hayatı gibi manevî hayatı demek olan ırz, namus, şeref, haysiyet ve şöhreti de taarruzdan masun birer mukaddes haktır. Hayat hakkı insanın tabii bir hakkı olduğundan insana düşen vazife, onu kendisine ve bütün beşeriyete fayda verecek güzel bir hale getirmektir. İslâm'da intiharın caiz olmaması da bundandır. Çünkü bu, hassatan kendi hakkında ve umumî olarak da cemiyet hakkında bir cinâyettir.

Hürriyet hakkı: Tabiî hakların ikincisinin hürriyet hakkı olduğunu söylemiştik. Her ferd için ilahi bir mevhibe olan hürriyet "serbest düşünebilmek, serbest söyleyebilmek, serbest hareket etmek hakkına malik olmak" demektir. Bunun bir hududu varsa o da başkalarının hürriyetidir. Hayat her insanın tabii bir hakkı olunca, onu muhafaza edebilmek için hürriyet hakkına malik olması da tabiîdir. Çünkü bunsuz insan, ne hayatını muhafaza edebilir, ne de nefsini kemale eriştirmekten ibaret

olan hedefine vasıl olur. Faziletin esas temeli, tekliflerin menatı da hürriyettir. Hürriyet başlıca altı kısımdır:

a- Hürriyeti şahsiye,

b- Medenî hürriyet,

c- Fikir hürriyeti,

d- Söz ve yazı hürriyeti,

e- Temellük ve tasarruf hürriyeti,

f- Siyasî hürriyet.

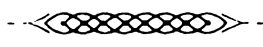
Hürriyeti şahsiye, her şahsın fikir ve hareketlerinde serbest olup kendisi gibi diğer birinin tahakkümü altında olmaması demektir. Binaenaleyh kölelik insanı tabii olan bu haktan mahrum eden bir şeydir.

İçtimaî heyetin bir azası olan her ferdin o cemiyette hükmü yürüyen bütün kanun ve nizamlardan istifade etmek hakkına malik, hayatına ve malına tecavüzden emin bulunması medenî hürriyete sahip olması demektedir ki şahsın hürriyetidir.

Rey ve fikir hürriyeti, düşüncelerinde ve itikadlarında ve bunları neşretmekte serbest olmaktır. Fikir hürriyeti hiçbir kayd ile mukayyed değilse de, fikir ve akidesini neşr etmek hürriyeti böyle değildir. Fikir ve vicdan sahasından çıkarak etrafına yayılacak olan bir şey cemiyetin nizamını bozacak, onu anarşiye sevk edecek mahiyette olmamak gerektir. Ferdlerin böyle bir hürriyete sahip olması cemiyetin her bakımdan yükselmesinin başlıca âmillerindendir. Ferdlerde düşünmek ve düşündüklerini söyleyebilmek hürriyetinin öldürülmesi, cemiyetin atalete, hurafelere ve haksız hareketlere sürüklenmesini intac eder.

Hareketlerinde hür olmak her şahıs için tabii bir hak olunca fikir hürriyetinin de tabii ve zaruri bir hak olması lâzımdır. Hiçbir kimse için başkalarının fikirlerini hapsetmek, onları ictihaddan ve reyini izhardan men etmek hakkı yoktur. Binaenaleyh, yukarıdaki şartlar dahilinde, söze veyahut yazı ve kitapla fikirlerini neşr ve haklarını müdafaa edebilmek de tabii bir haktır.

Tasarruf hakkına gelince bu da her ferd için tabii bir haktır. Her şahsın kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf etmek hakkına malik olması kadar tabii bir şey olamaz. Bu da, diğerleri gibi başkalarının tasarrufuna

ve azasından bir uzvu bulunduğu cemiyetin umumî maslahat ve menfaatlerine muhalif olmamak şartiledir.

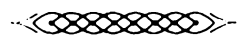
Fertler için bütün nevilerile hürriyet, tabii bir hak olunca milletler için de öyle olmak iktiza eder. Bundan ötürüdür ki hürriyet ve istiklâl, her millet için en tabii bir haktır.

20- İslâm ve hürriyeti şahsiye:

Fıtrata ve aklî selime dayanan, ferdin ve cemiyetin tekâmülü gayesini takip eden bir dinin bu maksadın tahakkukuna engel olan her şeyden uzak olması tabii bir keyfiyettir. Bunun içindir ki İslâm, her türlü bağlardan uzak yaşamak manasına olan mutlak hürriyeti meşru görmemiş ve fakat saadetine vesile olan hürriyeti her şahsın zatî ve tabii haklarından saymış ve hür doğan insanın vicdan, fikir, söz, yazı, hareket ve hatta teşri salâhiyetlerini tabii bir hak diye kabul etmiştir. Yaşamak insan için nasıl tabii bir hak ise düşünmek, düşündüklerini söylemek, yazabilmek ve hareketlerinde serbest olmak da öyledir. Çünkü insanın saadeti, bütün kuvvet ve melekeleri serbestçe çalışmak ve inkişaf etmekle mümkün olabilir. Serbest düşünemeyen, düşünerek bulduğu bir hakikati serbest söyleyemeyen, serbest yazamayan, düşündüğü ve karar verdiği gibi hareket edemeyen, düşüncelerini tatbik sahasına çıkaramayan bir insan hakikat uğrunda nasıl çalışır ve bulduğu hakikatlerden başkalarını nasıl istifade ettirebilir? Binaenaleyh hürriyet, beşeriyetin saadet ve tealisi için zaruridir. Bundan ötürüdür ki İslâm, hürriyetin bütün insanlar için tabii ve zaruri bir hak olduğunu açıkça ilan etmiştir. Her insan bunda müsavidir. Yerinde kullanmak, başkalarının bu hakkına hürmet etmek, kendi hürriyet sınırlarından dışarı çıkmamak şartile hiçbir insan bu haktan mahrum edilemez. Her ferdin cemiyette müsavi haklara sahip olması da bunun neticesidir. Fikir, vicdan, itikad, söylemek ve yazmak ve hareket hürriyetlerini tesbit ve takrir eden bir çok ayet ve hadis vardır.[59]

---

59 Bir gazada sahabeden Üsame'nin karşısına çıkan bir kâfir hemen «لا إله إلا الله» dedi. Fakat Üsame bunu dinlemeyip düşmanını öldürdü ve sonra Peygamber'e hikâye etti. Peygamber Efendimiz "lâilahe illallah" diyeni nasıl öldürürsün diye Üsame'yi şiddetle muaheze edince: "Ya Resulallah kılınçtan korktuğu için söyledi, hakikaten iman etmiş değil" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz "kalbini yarıp da içinde ikrar veya inkâr olduğunu anladın mı ? = «أفلا شققت عن قلبه حتى تعلم اقالها أم لا» buyurdular. Buna benzeyen hadislerle "Sen tebliğe memursun, vicdanlar üzerinde mütehakkim değilsin", "Siz kendinize bakın, siz iyi ve doğru yürüdükçe

İslâm, şahıs hürriyetini, vicdan ve fikir istiklâlini müdafaa ettiği, ilim ve akıl ışığını rehber edindiği içindir ki taklide şiddetle hücum etmiştir. Peygamber Efendimizin yanında sahabe fikirlerini serbestçe beyan ederlerdi. Hazreti Ömer bir hutbe esnasında "Bende bir eğrilik görür, yanlış bir yol takip eylediğimi anlarsanız doğrultunuz." dediği zaman orada bulunanlardan birinin "Öyle bir şey görürsek seni kılıcımızla doğrulturuz!" demesi İslâm'da hürriyeti beyana en büyük bir delildir.

Beşer tarihi ile başlamış ve her devirde en feci manzaralar arzetmiş olan kölelik hakkında İslâm'ın koymuş olduğu hükümler, onun insanlığa ve hürriyeti şahsiyeye ne büyük bir kıymet verdiğine delildir. İslâm, insanlar arasında daima zulüm gören, her yerde takatin üstünde işler yapmaya, ölmeye mahkûm olan ve köle diye anılan, pazar yerlerinde en aşağı bir hayvan gibi alınıp satılan bu insanları zulümden, haksızlıklardan, musîbetlerden kurtardı. Onları pek çok haklarda ve hükümlerde diğerlerile bir tuttu. Her vesile ile onlara hürriyetlerinin verilmesini emretti. İslâm'da köleye ve esire karşı hakaret, kötü muamele yapmak yasaktır.

Asrı hazır medeniyeti birçok siyasî bahanelerle milyonlarca insanı esaretleri altında tutmak ve onları en tabii haklarından mahrum etmek gayesini güderken İslâm, böyle bir gayeyi tamamile gayri meşru ve haram saymıştır. Herhangi bir suretle elinde bulunan köle ve esire hürriyetini vermek İslâm'da en büyük bir ibadettir.

21- Din ve mezheb hürriyeti :

İslâm'ın mühim esaslarından biri de din ve mezhep hürriyetidir. İslâm bunu en sarih bir surette tesbit ederek başka din ve mezhepte olanlara gayz ve taassub göstermeyi yasak etmiştir. İslâm'ın talim eylediği esaslara göre insanların akıl ve muhakeme, din ve mezhep hususundaki ayrılıkları Allah'ın yüksek hikmeti iktizasındandır. Binaenaleyh dini talim ve neşrederken bile vazifemiz, yalnız hakkı söylemek, hakikati anlatmak olup başka din ve mezheptekilere darlık vermek, tazyik yapmak

---

başkasının kötülüğü ve sapıklığı size zarar vermez" mealindeki ayetler fikir, vicdan ve itikad hürriyetinin taarruzdan masun birer hak olduğunu talim etmektedir.

"Hak sahibi için söylemek salâhiyeti vardır.", "En büyük cihad, zalim bir hükümdarın huzurunda söylenen hak bir sözdür." mealindeki hadisler rey ve beyan hürriyetlerini "İyi yapan kendi faydasına, kötü yapan da zararınadır." mealinde birçok ayet ve hadiste hareket hürriyetini tesbit etmektedir.

ve zor ile din ve mezheplerini değiştirtmek değildir. Esasen din ve mezhep hürriyeti; fikir, vicdan ve itikad hürriyetinin bir neticesi demektir. Fikir ve vicdan hürriyeti, din ve mezhep müsamahası İslâm'da dinî bir emir olduğu içindir ki Müslümanlar vicdan hürriyetine riayet, başkalarının itikad ve ibadetlerine hürmet etmiş ve ilim sahasında dini, mezhebî münakaşalardan çekinmemiştir. Deyebiliriz ki mezheb ve itikad hürriyeti hususunda İslâm, hırıstiyanlık âlemine mürşidlik vazifesi yapmıştır. Mezheb ve vicdan hürriyetini talim eden düsturlar, Resûli Ekrem Efendimiz Hazretleri'nin Hazreti Ali'ye yazdırdıkları ahidnamede tevsik olunmuş, diğer üç büyük halife de valilere gönderdikleri emirnamelerle bu esasları muhafaza etmişlerdir. Tarihte Ömer'in ahidleri adile anılan emirname bu hususta en kuvvetli bir şahittir. Yurdlarını istilâ etmek, hürriyet ve istiklâllerini ellerinden almak, din ve ahlâklarını bozmak fikrinde olmayan bir milletle, dini ne olursa olsun, adalet ve müsavat içinde kardeş gibi geçinmek Kur'an'ın emirlerindendir. Kur'an düşmanlara karşı bile adalet dairesinden dışarı çıkılmamayı emreder.

Binaenaleyh ferdler için tabii bir hak ve insanlığın tekâmülü bakımından çok mühim bir esas olan vicdan ve itikad hürriyeti, Müslümanlığın takrir eylediği şekilde, hiçbir din ve meslek tarafından tesbit olunmamıştır. Birçok kanlı harplerden sonra beşerin bu hakkını garbde de kabule mecbur olmuşlarsa da onların din ve mezhep hürriyetinden kasd ettikleri mana, dâhilî siyasetlerinde ruhani reislerin tesirlerinden âzâde yaşamak, haricî siyasetlerinde ise zaif hükûmetlerin parçalanması için bu düstur sayesinde bir müdahale zemini bulmaktan ibarettir. Onun için bunda hakikî ve insanî bir gaye mevcut olamaz. Bunların kabul eylediği din hürriyeti siyasî maksadlara ibtina etmiş bulunduğundan Fransa inkılâbında herkesin dinî mukaddesatına taarruz edilmiş ve hele hukuku beşeri ihya eylediğini ilandan çekinmeyen Fransa hükûmeti bir takım rahipleri memleketten kovmuş ve teşkilâtlarını bozmuştur. Bununla beraber bu ruhban güruhunu başka memleketler de yine himaye ediyordu.

Müslümanlığın takrir eylediği din ve mezhep hürriyeti ise selim akla ve insanın fıtratına uygun bir surettedir. Bunun içindir ki başka din ve mezhepde olanların din ve mezhep hürriyetlerine, dinî ayinlerinin serbestçe icra edilmesine ilişilmemiştir. Buna rağmen Hristiyan devletlerin

istilâsına uğrayan birçok yerlerde bulunan halkın, yavaş yavaş dinî ve millî varlıklarını kaybettikleri de bir hakikattir.

22- İslâm'ın hedefi beşerin tekâmülüdür:

Ademoğlu kemâlin son basamağına yükselmeğe müstait bir fıtratta yaratılmıştır. Binaenaleyh gayesine ulaşmaya çalışmak insan için bir vecibedir, fıtrî ve tabiîdir. Bundan ötürüdür ki ferdiyetinin tekâmülüne yarayan meşru her vasıtaya tevessül etmesini, saadetinin sebeplerini araştırmasını İslâm, her ferd için zaruri ve tabii bir hak olarak tanımıştır. Fakat insanda yalnız ferdî değil, içtimaî tekâmül de fıtrîdir. Esasen birçok haklar ve vazifeler ferdî tekâmül ile içtimaî tekâmülün tenazur ve tenazuundan doğmuştur. İşte İslâm, bu iki çeşit tekâmülü, harikulâde denilecek bir surette imtizaç ettirerek hakları ve vazifeleri, emirleri ve nehiyleri fıtrata uydurmuştur. İslâm'ın, aklî ve fikrî tekâmülü hazırlayan ilmi her ferde farz kılmış olması, insanı nefsanî arzularile mütenakız bulunduran her müessesenin hiçbir takdire layık görülmemesi de beşerin fıtraten müstait olduğu tekâmüle engel olduğundandır. Aynı zamanda İslâm, bir taraftan iktisadî tekâmül için çalışıp kazancına bağlanmasını her ferd üzerine farz kılmış, diğer taraftan da sermayenin mahdud ellerde kalmasından doğabilecek olan iktisadî esaretin önüne geçilmesi ve bu suretle içtimaî tesanüdün bozulmasına meydan verilmemesi için de zenginlere zekâtı farz kılmıştır. Ehil ve muktedir olanlara evlenmenin farz ve rühbaniyet[60] gibi fıtrat ve tabiate uygun olmayan bir halin şiddetle yasak edilmiş olması da içtimaî tekâmül ile ilgilidir.

Ne hacet! İslâm'ın esas prensiplerinden olan tevhid akidesi bile bu dinin yüksek hedefini ve asıl gayesini açık bir surette bize göstermiyor mu? Filhakika İslâm, temelini tevhid üzerine atmış ve bunun bozulmaması için içtimaî vahdeti de esas göstermiştir. İslâm'a göre dinin temelini teşkil eden tevhide aykırı bir söz veya iş Allah'a karşı nasıl bir küfür ve isyan ise, içtimaî vahdeti ihlâl edecek herhangi bir şey de bozgunculuktur ve isyandır. İslâm, bunun her ikisinden de şiddetle menetmiştir. Binaenaleyh İslâm'da dinin esası olan tevhid ile içtimaî vahdet arasında

---

60 Ruhbaniyet, rahiplik manasınadır. Rahiplik, evlenmemek, kadından uzak olmak, vücuda eza için et yememek, riyazat yapmak ve mütemadiyen oruç tutmaktır. Müslümanlık kolaylık ve müsamaha üzerine kurulmuş bir din olduğu cihetle hıristiyanlığın tabiata aykırı olan bu ruhbanlık esasını yasak etmiştir. Çünkü İslâm'da teşdit ve tagliz yoktur.

büyük bir ilgi vardır. Birinin bozulması diğerine de tesir edeceğinden bunları ihlâl edenlere ağır ceza tayin edilmiştir.

İslâm'ın itikad cephesi böyle olduğu gibi onun ibadetlerinde de bunu görebiliriz. Allah'a aid bir hak olmak üzere farz kılınmış olan ibadetler incelenirse görülür ki onların hepsi Allah'a teabbüd ve inkıyaddan başka bir de Allah'ın yarattıklarına karşı şefkat ve yardım gibi yüksek ahlâk ve maneviyat ile cemiyetin vahdet ve tesanüdünü temine, şevket ve saffetini i'lâya matuf esasları muhtevidir. Cemaatle kılınan namazların yalnız başına kılınan namazlardan yirmi yedi derece daha fazla sevab ve mükâfatının olması, cumayı ve cemaati terk edenlerin Resuli Ekrem tarafından şiddetle tevbih olunmaları, keza oruç ve zekât hep bununla alâkalıdır. Dinin, ibadetlerin bütün hükümlerindeki ruh, insanları cemaate ve birliğe sevk etmek, mütekâmil bir cemiyet, kuvvetli bir cemaat meydana getirmektir.

23- Müslümanlık hem dünya ile hem de ahiretle ilgilidir:

İslâm'ın zuhurundan evvel insanlar umumiyetle iki kısma ayrılıyorlardı:

1) Sırf maddiyat üzerine saplanıp cismani zevklerden, maddî düşüncelerden başka hiçbir şeye kıymet vermeyenler: Yahudiler ve müşrikler gibi.

2) Sadece ruhaniyet taklitlerine bağlanarak cesede ehemmiyet vermeyen, dünyayı ve dünyanın cismani lezzetlerini terk etmeyi büyük bir ibadet sananlar: Nasârâ, Sâbie, Hind vesenîlerinden riyazatla meşgul olan bir taife. Birincilerde hâkim olan zihniyete göre her şey maddîdir, ikincilere göre de maddenin kıymeti yoktur, madde ruha feda edilmektedir. Esasen Kur'an'ın beyanına nazaran Yahudilik de, Nasrâniyet de Musâ ve İsâ'dan sonra meydana gelmiştir. İşte Müslümanlık insanları din bakımından böyle bir vaziyette bulmuştu. Halbuki insan hem cisimdir, hem de ruhtur; hem hayvan, hem insandır. Binaenaleyh insan, ruhani ve cismani arzularının birlikte temin edilmesini ister. Bunun içindir ki fıtrata ve aklî selime dayanan İslâm, her iki ihtiyacı birden temin etmiştir. O, hayalî değil, umumî bir din olduğu içindir ki insanın maddî ve ruhi hayatlarile alâkalı ne varsa hepsine temas etmiş ve herbirerleri için münasip kaideler koymuştur. İslâm, dünya ile ahireti, madde ile ruhu yanyana yürüten tabii bir dindir. Evet İslâm, "Maddî hayattan

başka hiçbir şey yoktur, yaşarız, ölürüz, yok oluruz bizi öldüren ancak zamandır." diyenlerle "Cismani beden ruhun mahbesidir, saadet ruhun o mahbesten kurtulmasıdır; ruhun mahbesi olan bedenimizi tazip etmek, maddî lezzetlerden tamamen kendimizi mahrum etmek en büyük vazife ve ibadettir." diyenlerin hatalarını düzeltmek için gelmiştir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi İslâm'ın tesis eylediği ahkâmın hedefi; ferdî ve içtimaî tekâmül sayesinde beşeriyeti evvela bu dünyada sonra da ahirette saadete ve kemale eriştirmektir. Bunun içindir ki hükümleri yalnız ahiret saadetini değil, daha evvel dünya saadetini temin etmek içindir. İyi incelemelerle anlaşılır ki, İslâm'ın teşri eylediği hükümler:

1- İçtimaî bir heyetin itikad ve ibadet işlerini (Allah ile kul arasındaki vicdani münasebetleri)

2- Ferdleri birbirine bağlayan ahlâkî münasebetleri,

3- Ferdlerin haklarına ve içtimaî inzibata taalluk eden esasları,

4- Fertlerin hariç ile olan münasebetlerini ayrı ayrı tertip ve tanzim etmiştir.[61] İslâm'ın itikad, ibadat ve ahlâk esaslarına dair yukarıda hayli̇ce tafsilât verildiği için burada İslâm'ın din ile dünyayı nasıl yan yana yürüttüğü hakkında bazı nakillerle iktifa edeceğiz.

"Allah'ın sana ihsan eylediği şeyler (hasse ve kuvvetler)le ahiret saadetini ara, ahiret için çalış; dünyadan da nasibini unutma."[62] "Hayırlınız; ahireti için dünyasını, dünyası için ahiretini terk etmeyip her ikisini cem eden ve insanlar üzerine yük olmayandır."[63] "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyan için çalış, yarın ölecekmiş gibi de ahiretin için çalış." "Çok seven ve doğuran kadın ile evleniniz, çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı iftihar ederim."[64] "Evleniniz, çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere iftihar ederim, sakın Nâsârânın ruhbanları gibi olmayınız ."[65] "Evleniniz ve boşamayınız, çünkü Allah zevk için (sık sık) evlenip boşanan kadın ve erkekleri sevmez."[66]

61 Bunların her birisine ait olmak üzere fıkıh, akaid ve ahlâk kitaplarında uzun uzun bahisler vardır.

62 «وَابْتَغِ فِيمَا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا»

63 «ليس بخيركم من ترك دنياه لآخرته ولا آخرته لدنياه حتى يصيب منها جميعا، فإن الدنيا بلاغ إلى الآخرة ولا تكونوا كلا على الناس - ابن عساكر عن أنس-»

64 «تزوجوا الودود والولود ، فإنى مكاثر بكم - رواه أبو داود والنسائى.»

65 «تزوجوا فإنى مكاثر بكم الأمم ، ولا تكونوا كرهبانة النصارى - رواه البيهقى.»

66 «تزوجوا ولا تطلقوا فإن الله لا يحب الذواقين ولا الذواقات - رواه الطبرانى.»

İslâm dini, hem dünya ve hem de ahirete aid düsturlar tebliğ eylediği ve ahiret için dünyayı, dünya için ahireti terk etmek yerinde olmayıp en mükemmel insan dünya ile ahireti yan yana yörütebilen olduğunu söylediği halde; Hristiyanlık yalnız ahiret için çalışmak lüzumunu ileriye sürmüş ve ahireti kazanmak için dünyayı bırakmak lâzım geldiğini bildirmiştir. Elde bulunan İncillerle âmali rüsül bunu pek açık olarak göstermektedir: "Hem Allah'a, hem de mala kulluk edemezsiniz. Binaenaleyh size derim ki, yiyeceğiniz ve ne içeceğinizi ve hem dahi cesediniz için ne giyeceğinizi endişe etmeyiniz. Hayat taamdan ve ceset elbiseden evlâ değil midir? Lakin evvela Allah'ın melekûtünü ve onun salahını talep eyleyiniz ve bunların cümlesi dahi size ihsan olunacaktır. Şimdi yarın için endişe etmeyiniz. Zira yarınki gün kendi şeyleri için endişe edecektir. Her güne kendi derdi kâfidir... Hakikaten size derim ki, zengin kimse melekûtüssemavâta güçle girer. Ve yine size derim ki, zenginin melekûtullaha girmesinden devenin iğne deliğinden geçmesi daha kolaydır. Kemerlerinizde ne altın ve ne gümüş ve ne bakır ve yol için ne dağarcık ve ne iki entari ve ne ayakkabı ve ne asa tedarik ediniz, zira işçi kendi taamına lâyıktır. - Metâ İncili: Bab - 6, 10, 19, -"[67]

Hülâsa İslâm, ahiretten evvel dünyayı düşünen, her iki âlemin salâhını diğerine bağlayan bir dindir. Meşru olmak şartile hiçbir zevkten insanı mahrum etmediği gibi, yalnız ibadat ve taat ile vücudu ezmeği ve meşru zevklerden mahrum bırakmayı da tecviz etmez.

24- İslâm hem maddeye hem de ruha ehemmiyet vermiştir:

İnsan yalnız maddeden ibaret bir cisim olmadığı gibi sırf ruhani bir mevcud da değildir. Bunun içindir ki hedefi insanın saadeti olan İslâm yalnız maddeye veyahut sadece ruha değil, belki ruh ile maddenin her ikisine ve bunlar arasında mevcut münasebetlere ve bunlardan her birinin diğeri üzerindeki tesirine ehemmiyet vermiştir. Bu ise ilmî bir hakikatin ifadesidir. Biz, Müslümanlıktan başka bir din tanımıyoruz ki, ilmî tetkiklerle kat'î surette sabit olmuş tabii bir hakikati dikkat nazarına almış olsun. İlim bize şunu bildiriyor ki, İnsanın ruhu ile maddesi arasın-

---

67 Hristiyanlık tamamile ruhani bir dindir, umuru ahiretle meşguldür. Hristiyanın vatanı bu dünya değildir, Hristiyan saadeti umumiyeden zevkyap olmağa cür'et edemez.. Bu vadii sefalette, bu âlemi fanide hür veya esir olmanın ne ehemmiyeti var. Maksadı aslî duhuli cinandır, Hristiyanlık yalnız esaret ve inkıyadı tavsiye eder, nazarında bu kısa hayatın pek az kıymeti vardır. (Jean-Jacques Rousseau - *Mukavelei İçtimaiye*).

da irtibat mevcut olup her birinin diğeri üzerinde tesiri vardır. Mesela et yiyen insan veya hayvan ile sadece ot yiyenleri ele alırsak görürüz ki, bu gıdaların eserleri beden üzerinde zâhir olduğu gibi ruhi hayat ve manevî şuun üzerinde de kendisini gösterir. Et ile tegaddi edenlerin bünyeleri kuvvetli, adaleleri metin olduktan başka azimkâr ve cesur da oluyorlar. Ruhlarında azamete, izzete meyl olduğu görülüyor.

Bir de daima içki kullanan adamı ele alalım; bunun adalelerini, asabını ispirto yavaş yavaş zehirliyerek sonunda dermansız bir hale gelince onun eseri ayyaşın hem bedeninde hem ruhunda görülmeye başlıyor. Bu zehirler bedenin ensicesini nasıl fesada veriyor, kuvvetlerini nasıl kemiriyor, bir takım hastalığın ve o hastalıkları doğuran öldürücü mikroplara karşı mukavemetini keserek zavallının ölümünü nasıl tacil ediyorsa ruhunu da evvelce muttasıf bulunduğu birçok yüksek faziletlerden aynı suretle mahrum bırakıyor; hakkı, vazifeyi ve mesuliyeti idrâk etmek meselesi zayıflıyor; bundan ötürüdür ki başkalarının haklarını, namusunu çiğnemek, ahlâkın yasak eylediği bir çok şeyleri irtikâbdan çekinmemek meyli kuvvetleşiyor. Afyon, esrar, kokain, morfin gibi sekir veren diğer şeylerin de gerek beden, gerek ruh üzerindeki tesirleri ise herkesin bildiği bir şeydir. Yenilen ve içilen muhtelif şeylerin bedenimiz ve ruhumuz üzerinde yaptığı tesirler de şüphesizdir.

Kudreti fatıre insanı öyle yaratmıştır ki onun dimağı, havas ve asab vasıtasile hariçteki hâdiseleri nefsî natıkasına (ruhuna) duyuran bir elçi vazifesini görmektedir. Bu elçi ne halde olursa göreceği vazife, vereceği haberler de ona göre sağlam yahut sakat, vakıa mutabık yahut aksi olur.

Mademki bedeni teşkil eden cüzler, hazım ve temsil edilen bu muhtelif unsurlardan teşekkül ediyor; artık bunları kullanan insanlar arasında vücud, fikir, ruh itibarile görülebilecek farkın mikdarını tayin bizim için kolaylaşmış demektir. Öyle insanlar vardır ki temizlikten anlamayan bir muhitte yetişdikleri için ruhları bu süfliyete alışıyor da daha yüksek hayat ile ülfet etmişlerin duyacağı elemi hiç duymuyor. İnsan güler yahut ağlar; kulağına memnun yahut mahzun olacağı bir haber erişir; gözü hoşlanacağı veya çirkin göreceği bir hâdiseye ilişirse muhakkak ki ruhu bunların vereceği zevkin yahut elemin tesiri altında kalır. Keder, sevinç, keyf, öfke, kin hased, sevgi, nefret ve saire gibi manevî hallerin maddî haller üzerindeki tesirini de hemen hemen bilmeyen yok gibidir.

İşte İslâm dini, bütün bunları ve aklı beşerin hiçbir suretle ihata edemeyeceği daha birçok hakikatleri nazarı dikkate alarak insanların hem bedenini hem ruhunu ıslah edecek, onları dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak hükümleri tebliğ etmiştir.

Evet, her şeyi bilen ve her yaptığında yüksek bir hikmet bulunan o yaratıcı kudret (Allah) hayatın bütün teferruatı için beşerin fıtratına tamamile uygun öyle esaslar teşri buyurmuş ki Kur'an ile sünnetin sahifelerini dolduran bu talimler, İslâm'ın başka dinlerden temayüzünü temin etmektedir. Bu, hiç de şaşılacak bir şey değildir. Çünkü İslâm, öyle bir dindir ki yaşanacak dünya, hesap verilecek ahiret, izzetle yükselecek nefis, zinde kalacak vücut, faydası dokunacak iş, salâhı görülecek söz, düşünecek akıl, muhasebe edecek vicdan için gelmiştir.

İşte İslâm'ın hedefi, bu maksadları temin etmektir. İzahı geçen hikmetler dolayısiledir ki Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın tebliğatı sadece itikad ve ibadet esaslarına değil, ruh ile cismin salah ve selâmetine aid bütün ferdî hükümleri de şamil bulunuyordu. O yüksek şahsiyet, beşerin fanî ve bâkî saadetlerini temine vesile olan her şeyi tafsilâtile beyan buyurdu.

25- Farzı ayin ve ferdlerde vicdan hürriyeti:

Müslümanlıkta aklı olan ve bulûğ yaşına ermiş bulunan her ferd bir takım ahkâm ile mükelleftir. Sebebleri ve şartları bulunduğu takdirde her mümin bunları yapmakta müsavidir, ki bunlara farzı ayın denir.

İslâm bir taraftan her insanın bu farzları ifa etmekle mükellef bulunduğunu, diğer taraftan da ferdlerdeki vicdan hürriyetini takrir etmiştir. Bundan ötürüdür ki bir kimse başkasının vicdanı üzerinde ne tahakküm edebilir, ne de ona vicdanının kabul edemeyeceği bir teklifte bulunabilir. Bir kimsenin dinde mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun başka birinin dini ve vicdanı üzerinde tahakküm etmesi yahut günahlarından birinin afvolunmasına veya Allah'ın rızasına mazhariyetine vasıta olmak kudretini kendisinde görmesi asla caiz değildir.

Müslümanlığın hükümlerine göre mükellefiyet çağına erişen bir insan, kendisini âdil bir ilâh huzurunda görür. Öyle bir ilâh ki reşid olmuşlara tevcih ettiği hitabı artık ona da teşmil ediyor. Kendisinin de diğer irade ve kudret sahipleri gibi bütün tekliflerle mükellef tutulduğunu hissediyor, yapacağı şeylerden sadece kendisi mesul tutulacağını

ve araya girecek başka bir müdahalenin kendisini bu mes'uliyetten ve Hakk'ın mutlak adaletinden kurtaramayacağını bilir.

Bir Müslüman şunu da bilir ki, onu bir takım ahkâm ile mükellef tutan ve bunları yapmayanların mesuliyetten yakayı kurtaramayacaklarını kat'î bir ifade ile beyan buyuran Allah, aynı zamanda rahîm ve şefîktir. Kulunun fıtratındaki aczini, isyana olan istidadını bildiği için kendisine daima tevbe ve hâlikına dönmek emrini veriyor ve böylelerine hudutsuz af ve rahmetini vadediyor. Tıpkı ciğer paresinin enini dindirmek, elemini gidermek isteyen şafkatli bir ana gibi güler yüzle, nüvazişlerle besliyor. "Ey nefislerine zulm eden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, muhakkak biliniz ki Allah günahların hepsini affeder. Çünkü O, gafurdur rehîmdîr."[68]

Hülâsa Müslümanlıkta Allah ile kulları arasında asla perde yoktur, hepsi O'nun kuludur. Bu bakımdan aralarında fark yoktur. Bütün kâr ve ziyan, herkesin kendi akıl ve iradesinin mahsulüdür; bütün saadet ve mahrumiyet kendi fiil ve hareketine bağlıdır. İyi hareketlerine sevab ve mükâfat verir; günahlarına pişman olanları, tevbe edenleri affeder, bağışlar. Bunda kimsenin araya girip de vasıta olmasına, Allah nam ve hesabına onun günahlarını affetmesine hacet yoktur. Allah'ın cennet ve rızasını istiyenlere rahmet kapıları açıktır; o kapıların eşiğinde ne perde var, ne de bir kapıcı! İnsan her nerede bulunursa bulunsun Allah onunla beraberdir ve hiçbir zaman kendisinden ayrı değildir."[69]

Allah'ın kendisine bu kadar yakın olduğunu bilen bir insan hem mabuduna karşı isyandan çekinir hem de arada hiçbir mutavassıtı olmaksızın kendisine doğrudan doğruya hitab eden Allah'ı gücendirmekten utanır. Şayet günah yaparsa affedilmesi için yalnız Allah'ına döner ve O'na yalvarır. Müslümanlık nazarında insan en mükerrem bir mahlûktur. Onun üzerinde kimsenin murakabe hakkı yoktur. Kendilerinde Allah ile kulları arasına girmek ve onların vicdanları üzerinde tahakküm etmek hakkını görenler muhakkak ki ne Allah'ın emirlerini, ne de kendi vazifesini bilmeyenlerdir. İslâm nazarında insan o kadar mükerremdir ki Allah onların vicdanları üzerinde tahakküm etmek hakkını pey-

---

68 «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلَٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًاۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» Zümer Suresî, ayet: 53.

69 «وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» = Biz ona şah damarından daha yakınız. Kaf Suresi, ayet:16. «وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» = Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir; Allah bütün işlediklerinizi görür. Hadid Suresi, ayet: 4.

gamberlerine bile vermemiştir: "Habibim, hatırlat, çünkü vazifen ancak ihtardır. Yoksa onların üzerinde murakıp değilsin."[70]

İnsan ruhunun hedefine ulaşması için ezelî iradenin taallûk eylediği paye o derece yüksek, insana bahş olunan izzet ve hürriyet o kadar geniştir ki, bu hususta başka bir mutavassıtaya muhtaç olmadığı gibi karşısında bulunduğu coşkun merhamete kavuşmak için bir şefaatçiye de ihtiyacı yoktur. Beşeriyetinin muktezası ara sıra ayağı kayar da günaha girerse hemen tevbe ve nedamet eder ve merhameti ilâhiye kapılarını kendisi açar. O kapının anahtarı kendi elinde olduğundan bu babta başka birisinin tavassutuna asla muhtaç değildir.

Evet, kalb ve vicdan rahat ve mutmain olmadıkça insan riya, nifak, yalan gibi en çirkin halleri kendisine huy edinmek mecburiyetinde kalır. Halbuki bu kötü huylar bulundukları kimseleri idrâksiz behimelerden daha aşağı bir derekeye düşürür. İşte bunun işindir ki İslâm, bu gibi kötü huyların hücumuna karşı siper olmak üzere insana bir vicdan ve irade hürriyetini verdi, onlar üzerinde murakabe ve hesap haklarını da en gizli şeyleri dahi bilen Allah'tan başkasına vermedi.[71]

Görülüyor ki Müslümanlık bir taraftan mükellef üzerine bazı hükümleri vacib (farzı ayın) kılarken, diğer taraftan da ferdin vicdan hürriyetini takrir etmiş ve bu sağlam esaslariyle hem insana izzet vererek onu âcizlerin derekelerinden yükseltmiş hem de âlemlerin rabbi ve yaratıcısı olan Allah Teâlâ'nın harimi kibriyasını hacir gibi, müdahale gibi şaibelerden tenzih etmiştir. Mademki biz kuluz; O, bizim hâlıkımız ve rabbımızdır, dilediği hikmeti teşri etmek O'nun hakkıdır. Çünkü O, bizi ne ile mükellef tutmuş ise muhakkak ki onda bizim ruhi ve bedenî tekâmülümüz ve saadetimiz vardır. Buna böylece iman ve O'nun emri ne yolda ise öylece hareket etmelidir.

26- İslâm itikadına göre her insan günahsız doğar:

Müslümanlıkta herkesin vebali, günahı kendisine aittir. Hiçbir ferdin işlediği hata, irtikâb eylediği günah başkasına geçmez. Hiçbir günahkâr başkasının vebalini yüklenmez. Bundan ötürüdür ki, İslâm itikadına göre çocuk anasından doğarken her türlü günahlardan, kabahatlerden

---

70 «فَذَكِّرْ اِنَّمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ ، لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ» - Ğaşiye Sûresî, ayet: 21,22.

71 «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْاَعْيُنِ وَمَا تُخْفِى الصُّدُورُ ، وَاللّٰهُ يَقْضِى بِالْحَقِّ» «Gözlerin hıyanetini ve sinelerin gizlediği bütün şeyleri bilir. Allah hak ile hükmeder." - Gâfir Sûresî, ayet: 19,20.

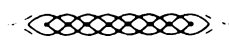
pâk olarak doğar. O, mükellefiyet çağına gelinciye kadar bu ma'sumiyeti muhafaza eder. Muhasebe ve mesuliyetin başlangıcı mükellefiyet devridir. Binaenaleyh Müslümanlık hıristiyanlıktaki "masiyeti asliye" nazariyesini kabul etmeyip reddeder. "Hak" ismi esmâi hüsnâsından olan Allah Teâlâ'nın şânı, başkalarının yaptığı hatadan dolayı diğerini muahaze etmekten çok yüksektir. Müslümanlık, bununla insanı ilk ceddinin hatasına vâris olduğu endişesinden kurtarmış ve bu itikadın akla uygun olmadığını bildirmiştir ki, fıtrat ve tabiata uygun olan da ancak budur. Bu babdaki naslardan bazılarını naklediyoruz; "Hiçbir günahkâr, başkasının vebalini yüklenmez."[72], "Her nefis kazancına bağlıdır."[73], "kim zerre ağırlığında hayr işlerse onu görür; kim zerre ağırlığında şer işlerse onu görür."[74], "Her kim bir günah kazanırsa onu ancak nefsi için kazanmış olur, Allah alîmdir, hakîmdir."[75]

27- İslâm'da dinî bir saltanat (halkın vicdan ve itikadı üzerinde tahakküm) yoktur.

İslâm'dan evvel geçen devirlerde din namına vicdanlar üzerinde yapılan tasallut ve tahakkümün kökünden devrilmesine sebeb olan bu esas, İslâm'ın en büyük rükünlerindendir. Evet, Müslümanlık bu saltanatı kökünden yıktıktan başka enkazını bile öyle bir surette mahvetmiştir ki, Müslümanlarca böyle bir şeyin nam ve nişanı bile yoktur. İslâm dini Allah'tan ve peygamberden sonra hiçbir kimseye başkasının vicdanını mürakabe etmek, akidesine hâkim ve imanı üzerinde nüfuz sahibi olmak, müdahale yürütmek salâhiyetini vermemiştir. Hatta Hazreti Peygamber bile Allah'ın emirlerini ve hükümlerini sadece tebliğe ve icap ederse hatırlatmaya memur idi. Kalbleri, vicdanları mürakabe altında bulundurmak, halkın iman ve itikadları üzerinde tahakküm etmek onun vazifesi dahilinde değildi. Kur'an'ın şu ayetleri bu hususta açıktır: "Habibim hatırlat! Sen ancak hatırlatmaya memursun; yoksa onların üzerinde tahakkümde, murakabede bulunacak değilsin."[76] Sonra, Müslümanlık kimseye ne yerde, ne gökte Allah namına bağlamak ve çözmek, Allah namına afvetmek veya aforoz yapmak ve dinden çıkarmak salâhiyetini vermemiştir. Böyle bir kudreti tanımak şöyle dursun,

---

72 «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى» - En'am Sûresî, ayet: 164.
73 «كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ» - Tur Sûresî, ayet: 21.
74 «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» - Zilzâl Sûresî, ayet: 7,8.
75 «وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا» - Nisâ Sûresî, ayet: 111.
76 Bu ayetler yukarılarda da geçti; oralarda da haylice izahat vardır.

Allah ile kendi arasına girmek isteyen mutavassıtlardan kurtarmış, üzerinde Allah'tan başka gözcü bırakmamış, Allah'a olan ubudiyetinden gayri bütün kulluk ve esareti üzerinden kaldırmıştır. Müslüman yalnız Allah'ın kuludur. Binaenaleyh, bir Müslümanın dinde mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun, buna nisbetle pek aşağı mertebede bulunan bir dindaşına karşı nasihattan, irşattan ve Allah'ın emirlerini bildirmekten başka bir hakka malik değildir. Hiçbir ferdin, hiçbir makamın başkalarının vicdanı, itikadı, ibadeti üzerinde tahakküm veya müdahaleye salâhiyeti yoktur. Onun vazifesi İslâm'ın hükümlerini güzelce beyan etmekten ibarettir.

İslâm'ın takrir eylediği bu esas, Hristiyanlık esasına muhaliftir. "Dinî saltanat, halkın vicdanı, akidesi üzerinde tahakküm" hıristiyanlığın esaslarındandır. Halkın akaidi üzerinde tahakküm yapmaları, onları mürakabede bulundurmaları ruhani reislerin başlıca vazifelerindendir. İncil'in şu ayetleri bu saltanatı tahkim etmiştir: "Sana melekûtü semavatın anahtarlarını vereceğim ve yeryüzünde her ne bağlar isen semavatta bağlanmış olacak ve yer üzerinde her ne çözer isen semavatta çözülmüş olacaktır dedi... Filhakika size derim ki yer üzerinde her ne bağlar iseniz semada bağlanmış olacak ve yer üzerinde her ne çözer iseniz semada çözülmüş olacaktır." Metâ İncili: bab - 16, 19 ve 18, 18.

İncil'in şu ayetleri ile tahkim edilmiş olan dinî saltanat, Hristiyanlıkta mühim bir esas olduğundan hiçbir Hristiyan, Hristiyan kaldıkça, itikadında serbest olamaz. Aklın gösterdiği yoldan gidemez. Çünkü kilisenin vaftizi ile Hristiyan olur; aforozu ile de Hristiyanlıktan çıkar. Onun Hristiyanlığı da, Hristiyanlıktan çıkması da ruhani reisin, papazın dudaklarının kımıldamasına bağlıdır. Bu reisin helal dediği helal, haram dediği haramdır. Hristiyan yapan da, Hristiyanlıktan çıkarıp atan da papazdır. Çünkü o, yer yüzünde neye karar verirse gökte Allah da (hâşâ) öyle karar veriyor.

İşte son asırlarda Hristiyan mütefekkirlerinden bazılarının şiddetle aleyhinde bulundukları Hristiyanlık böyle bir dindir. Binaenaleyh onların din aleyhtarlığı bu bakımdan çok doğrudur.

28- İslâm imtiyazlı bir sınıf kabul etmez:

İnsanlar arasındaki sınıf ihtilafı ve bunlara verilen imtiyazlar uzak asırlardan beri her yerde beşerin felaket kaynağı olmuştu. Tarih kitapları

Avrupa'da zadegânın, kilise adamlarının, ruhani ve cismani reislerin ne zulümler irtikâp ettiklerini; insanların malına, canına, mukaddesatına karşı ne yaman tecavüzlerde bulunduklarını kayd ediyor. (1789) Fransa ihtilâline kadar tam bir cahiliyet devri hüküm süren Avrupa'da çiftçiler, içinde çalıştıkları arazi ile birlikte satılırlardı. Zaifler, kavilerin zulmünden son derecede şikâyetçi oldukları halde onların elinden tutan yoktu. Yüksek tabakalar, her türlü tekliflerden kanunen müstesna ve hususî imtiyazlardan istifade ederlerdi. Her şey fakir ahalinin omuzlarında idi. Başka yerlerde de hal bundan iyi değildi. İnsan kütleleri bu imtiyazlı sınıfların ellerinde, asırlarca kolları bağlı birer esir durumunda kaldılar. Büyük büyük ihtilâllerle seller gibi kanlar akıttıktan sonradır ki bu zavallılar ellerini kollarını bağlayan esaret zincirlerini koparıp atabildiler.

Dünyanın sınıf ayrılıklarına ve insanın kıymetini sınıflara göre takdir etmeye son derece ehemmiyet verdiği bir devirde zuhur eden Müslümanlık, ilk önce bütün insanların bir Allah'ın kulu olduklarını ve ubudiyetin yalnız ona olabileceğini, bir ana ile bir babadan doğan insanlar arasında sınıf davaları olamayacağını ilan ederek onları evvela bir Allah'a ibadete, sonra da insan kardeşliğine, müsavata, karşılıklı şefkat ve merhamete; bir de asabiyeti Cahiliye adı verilen kabile asabiyetlerinin kaldırılmasına davet etti. İslâm bu davetinde de bir hususiyet tanımamıştır. Bedevî tabakayı ve halk sınıfını nasıl davet etmiş ise, her biri bir ülkenin hükümdarı olan Kisrâları, Kayserleri, Necaşîleri, Mukavkisleri... de öylece davet etmiştir. İslâm'a göre fakir bir köylü ile bir hükümdar arasında fark olmadığı için onların hepsini çözülmez bir düğüm, ölmez bir bağ olmasını istediği ebedî bir vahdete davet etti: "Allah birdir, bütün insanlar Allah'ın kuludur ve hepsi kardeştir. Yaradılışta hepsi hür ve müsavidir."

Evet İslâm'ın dünyaya getirdiği ve insanlara talim eylediği esas, tevhid (birlik) idi. Onun şiarı kıbleyi tevhid, ruhları tevhid, mabudu tevhid, mabedi tevhid idi; gayesi bütün beşeriyetin kalblerini birleştirmek ve hepsini kemale ve saadete ulaştırmaktı. Binaenaleyh insan olmak bakımından kırmızının siyah üzerine, siyahın kırmızı veyahut beyaz üzerine bir imtiyazı, bir rüchanı yoktur. Nasıl ki hükümdar ile halkı, havasile avamı arasında da bir fark gözetmemiştir. Nazarında ilim ile cehil bir olmadığı gibi bunların payesi de bir değildir. Fakat haklar ve teklifler karşısında hepsi birdir, burada rütbe, pâye ve sınıf yoktur.

Bunda kavi ve zaif yoktur. Hak ve söz, sadece kuvvetlinin değil hak sahibinindir; kuvvetliler, kuvvetlerine dayanarak zaifleri ezmek ve yemek hakkına malik değillerdir. Kurmuş olduğu bu müsavat mebdeini İslâm yalnız nazarî bir talim ve teşvik ile bırakmayıp tatbikat sahasında da göstermiştir. İbadetlerinde, âdât ve ahlâkında ve hayatın bütün şüun ve muamelelerinde buna şahid olmaktayız. Bunu anlayabilmek için camilerin birine girivermek bile kâfidir. Orada görülür ki bir köylü ile büyük bir âmir, azametli bir hükümdar ile onun hizmetçisi yanyana, omuz omuza namaza durmuşlar, alınları hep birden tam bir huşu ve hudû ile hay ve kayyum olan Allah'a dönmüş, eller gaybın anahtarları yalnız kendisinde olan Kibriya'ya uzanmış, aradan büyüklük küçüklük, efendilik hizmetçilik, âmirlik memurluk kalkarak hep birden Allah'ın huzurunda duruyor, hep birden iğiliyorlar, secdeye kapanıyorlar, Sübhâne rabbiyelâzîm, Sübhâne rabbiyelâlâ diyorlar. Kendinden büyük olmadığı fikrini taşıyan bir hükümdar, yanı başında en âciz bir ferdin (Allahu ekber = büyük yalnız Allah'dır) dediğini duyar.

Namazlar böyle olduğu gibi, oruç, zekât, hac da böyle; muamelâtta ve hukukî hükümlerde de hal aynıdır. Orada da halktan biri ile en şanlı bir halifenin[77] yanyana oturup hâkim tarafından sorguya çekildiğini görüyoruz. İslâm'ın hedefi beşerin tekâmülü olduğu içindir ki insanlar arasında ayrılık vücude getirmek suretile bu tekâmüle engel olan içtimaî şartları ve her türlü sınıf, renk, ırk, fikir imtiyazlarını tamamen kaldırmış; hakka, hürriyete, müsavata, tekâmüle müsait olan ve bir kanun altında medenî ve siyasî birliğe yaklaşan her millete açık kapı bırakmış ve insanlar arasında umumî kardeşlik ve müsavat mebdeini tesbit ederek bütün insanların hak ve kanun karşısında bir olduklarını ilan etmiştir. Avrupalıların bugün başlamak istedikleri ve başları sıkışınca ileri sürdükleri milletlerin hürriyet ve müsavatı davasını İslâm tam on dört asır evvel hal etmiştir. İslâm nazarında insanların hepsi bir aile olup onun babası Âdem, anası Havva'dır. Bir ana ile bir babadan türemiş olan insanlar arasındaki memleket, dil ve renk ayrılığı kardeşlik bağlarının kopmasına ve birinin diğerine karşı tahakküm etmesine bir sebeb teşkil edemez. Böyle bir şey umumî tekâmüle engeldir. Üstünlük, ancak kulluğunu bilmekle, vazife aşkı ve fazilet hissile meşbû olarak insanlığın yükselmesi ve umumî tekâmüle daha çok hizmet etmesiyle

77 Peygamberin damadı Hazreti Ali'nin bir yahudi ile yanyana oturup hâkim tarafından sorguya çekildiği tarihte meşhurdur.

olmakladır. İnsanlığın en büyük miyarı işte budur. Allah'ın bütün insanlara müsavi bir surette vermiş olduğu hürriyet ve müsavat hakkını, kuvvetine dayanarak zayıflardan almak zulmün en büyüklerindendir. Bundan ötürüdür ki tabii bir din olan İslâm, o zamana kadar hüküm süren ve insanları sınıflara ayıran dar bir kabile birliğini kaldırıp onun yerine hepsini sımsıkı bağlayan ve insaniyet kadar geniş olan bir vahdet istiyordu. Nazarında bütün insanlar aynı hürmete lâyıktı. İslâm, müsavat mebdeinin bütün insanlar için tabii bir hak olduğunu ilan edince o güne kadar en şiddetli bir imtiyaz içinde yaşayan, gidişlerinde ve yaşayışlarında hiçbir suretle vahdet ümidi olmayan bir cemiyette en kuvvetli bir vahdet husule geldi. İslâm dini, umumî ve insanî olan bu esasa, bu kardeşlik haklarına harpte bile riayet olunmasını emretmiştir. Muharebe eden düşman yurdlarının yakılmamasının, ekinlerinin çiğnenmemesinin, kazanç ve yaşayış yollarile sularının muattal bir hale getirilmemesinin, yaralıların öldürülmesine teşebbüs edilmemesinin ve esirlerine zulmedilmeyerek güzel muamele yapılmasının lüzumunu bildirmiş ve bunlar için çok mühim esaslar ve müeyyideler koymuştur. İslâm, bu yüksek duygulara riayet olunmasını o kadar ileri götürmüştür ki, düşman askerlerinin hizmetçilerine kötü muamele yapılmamasını ve çocukların, harp gerisinde bulunan kadınların, ihtiyar ve yatalakların, din adamlarının öldürülmemesini ve hatta dinî hürriyetlerine tecavüz edilmemesini de şiddetle emretti. İslâm'a göre umumî sulh ve müsalemet gayesi takip edilmeyerek sırf maddî menfaatlere ve tahakküm esaslarına dayanan harpler, muhakkak ki beşeriyete refah değil, felaket getirir: mağlûblarla galibler arasında daima bir kin ve husumet tevlid eder. Dünkü zaferler bugün için bir felaket olur. Bugünkü galibler yarın mağlûblar sandalyesinde görülür ve bu medd-ü cezir içinde bütün beşeriyet ezilip gider.

İslâm'ın ilan ettiği bu itilâf ve müsavat esası o kadar mühimdir ki, medeniyetin en yüksek devirlerinde ve hatta iddia edebiliriz ki, bugün bile insaniyet bunun mislini görmemiştir. Bu, milletlerin son zamanlarda anlamaya başladığı ve beşeriyetin selâmeti namına tahakkukunu arzu eylediği milletler arası barış ve yakınlığın esasıdır.

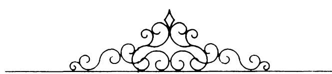
Eğer Müslümanlığın insaniyet namına, insanlığın tekâmülü namına müdafaa etmiş olduğu bu tez, bütün milletler tarafından kabul edilmiş olsaydı bugün beşeriyeti kasıp kavuran tüyler ürpertici felaket karşı-

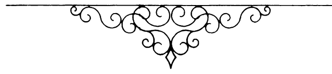
sında, ne yüz binlerce günahsız çocuklar açlıktan ölür, ne de asırların meydana getirdiği mamureler harabezare çevrilir ve ne de harp ile ilgisi olmayan bir sürü zavallı kadın ve ihtiyar vahşetin en koyu bir şeklile yok edilirdi. Bütün bunlar, her insanın Allah tarafından müsavi haklara malik olarak yaratılmış olduğunun kabul edilmeyerek hakkın kuvvete feda edilmesinin tabii bir neticesidir. Bizce insaniyeti bu badireden kurtaracak bir şey varsa o da, İslâm'ın takrir ve tesbit eylediği bu esası kabul ve her milletin en tabii hakkı olan hürriyet ve istiklâline hürmet etmek ve bu suretle milletler arası umumî bir itilâfa varmaktır.

İslâm'da mümtaz bir sınıf olmayıp tabii haklarda her ferdin müsavi olduğunu takrir eden naslara bir göz gezdirmek bile gösterir ki, fıtratan hür doğan insanların hürriyet ve hukukta müsavi olmalarını Müslümanlık her insan için zaruri ve tabii bir hak olarak tanımış ve bu hususta âmirin memura, âlimin cahile, zenginin fakire, beyazın siyaha veyahut kızıla, sarının beyaza karşı bir imtiyazı, bir üstünlüğü olmayacağını ilan etmiştir. Hem de bunun, yalnız nazariyatta kalmayarak tatbikat sahasına da geçtiği tarihin şahadeti ile sabittir. İslamiyetin en kuvvetli devirlerinde bunun canlı misallerine şahit oluyoruz. "Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz." mealindeki hadis, ne ulvi bir hakikatin ifadesidir. Bu ayet, aynı zamanda bütün insan nev'ine gönderilmiş olan bu dinin yüksek hedefini de göstermektedir.

Görülüyor ki, daha dün denilebilecek bir zamana kadar hukuku beşer beyannamesini tasavvura cür'et edememiş olan Avrupa feylesoflarının ve ilim adamlarının hülyalarını istikbalde hakikat alanına çıkaracak mebadi, hakikat ışığını tâ on dört asır evvel yakmış ve âlemi aydınlatmış olan İslamî mebdelerdir. İnsanlığı çektiği ıztırablardan kurtarmak, bütün beşeriyetin sadece bugün için değil yarın da barış içinde ve kardeş olarak hür ve müstakil yaşamalarını emniyet altına alabilmek için İslâm'ın gösterdiği yolu tutmak gerektir. Bu yol, hiç şüphe etmiyoruz ki, peygamberler silsilesinin son halkasını teşkil eden Hazreti Muhammed (sallâllahü aleyhi ve sellem)'in gösterdiği doğru ve açık yoldur. Beşeriyet için her sahada hakiki mürşid ancak odur. O, beşeriyetin halas ve necatı, için tam bir idealdir. Bundan sonraki bahiste bu noktayı biraz daha tenvir edeceğiz.

İDEAL PEYGAMBER

[1]İdeal bir peygamber, beşerî terakkiler için lâzım olan prensiplerin ideal bir muallimi, her kültür derecesindeki insanlar tarafından anlaşılabilir esasların ideal bir müfessiri olmalıdır. Bununla beraber, kendi söylediklerini bizzat kendi yaşayan ideal bir örnek olmak gerektir. Bu bakımdan mutaleâ edildiği zaman peygamberler içinde ideal olarak ancak Muhammed (aleyhisselâm)ı bulabiliriz. O, hayatın hangi cephesinden mutalaa edilirse edilsin tam manasile takip olunacak ideal bir şahsiyetdir.

Biz insan olduğumuz cihetle bize örnek olması gereken de mutlaka insandır. İnsandan başkası bize örnek olamaz. Bu bakımdan İncil'de tasvir edildiği şekilde İsa, şayed mütecessid bir Allah veyahut Allah'ın oğlu ise o, insanlar için ne ideal ne de örnektir. Çünkü bizim idealimiz ve arzularımız insanlık ihtiyaçlarındandır. Biz ancak kendi şeklimizde bulunan bir insanı takip eder ve ancak onun rehberliğile yürüyebiliriz. Öyle bir insan ki gerek bedenen ve gerek dimağan bizim aramızda bulunanlardan ne daha küçük, ne deha büyüktür. Bir muallimin veya bir mürşidin yaradılışının tamamen bizim gibi olduğu hakkındaki itikad kadar hiçbir şey onun peşinde yürümek için kuvvetli bir saik olamaz. Bir arslan yahud bir fil, vekayiin icabına göre bizde hayret ve dehşet uyandırabilir. Fakat biz arslanı yahud fili kendimiz için ideal olarak almayız. Çünkü biz arslan ve fil gibi olmayı ne kadar arzu etsek onlardaki

1 Bu bahis "*The Ideal Prophet*" adında İngilizce bir eserden hülâsa edilmiştir. Eserin müellifi İngilterede Neşri İslâm Cemiyeti reisi merhum Hoca Kemaleddin'dir. Müslümanlığın beşerî, umumî ve fıtrî bir din olduğunu gösteren bahislerle ilgili bulduğumuzdan bunun da yazılmasını muvafık gördük.

hassaları elde etmek (bunlara biraz yaklaşmak) bizim kudretimizin haricinde olduğunu pek âlâ biliriz. Bunun gibi biz Allah olmaktan da âciziz; biz beşeriyetimizin hududu haricine çıkamayız. O halde önümüze ideal olarak beşer şeklinde bir Allah'a ihtiyaçımız yoktur.

Gerçi bizim itikadımıza göre İsâ ne Allah'tır, ne de Allah'ın oğludur. İncil edebiyatında onun arkadaşları tarafından ne söylenirse söylensin O, esasen insandır. Ve büyük peygamberlerden biridir. Eğer iddia edildiği gibi İsâ mütecessid bir Allah ise, onun bize beşerî bir örnek olarak faydası sıfırdır, hiçbir şey bizi Allah mertebesine çıkaramaz. Biz ideallerle ve insanların emellerile insanız; biz Muhammed (aleyhisselâm) gibi "Ben ancak sizin gibi bir insanım, şu kadar ki Allah'ın vahyine mazharım." diyen birini takip edebiliriz ki, o beşeriyet için büyük bir mürşiddir. O, bizim önümüze hakiki bir ideal getiriyor ve parlak ümidlerin muhteşem ve şanlı imkânların mükemmel bir penceresini açıyordu. Burada insanların en büyüğü ve en iyisi olan bir adam ki beşerî fıtratın muktedir olabildiğinin en iyisini en mükemmel bir şekilde ifade etti ve yine bize "Ben ancak sizin gibi bir insanım." dedi. Onun sözleri içimizde meknuz kabiliyetler hakkındaki bütün şüpheleri dağıtır, ümid ve muvaffakiyet yoluna bir geniş kapı açar. Onu bir suretle temin ediyor ki onunla ben kuvvet ve ehliyet bakımından birbirimize benzeriz ve budur ki onu takip etmeye beni mecbur ediyor. Bizde olmayan kabiliyet ve istidadlara, en yüksek dahi olsa, malik olanlar bize Muhammed (aleyhisselâm)'ın Kur'an'da söylediği gibi "Beni takip edin ki Allah sizi sevsin ve sizin aşağı meyillerinizi, günahlarınızı afv edip saklasın." diyemez. İşte bizim için ideal bir peygamber her şeyden evvel böyle olmak gerektir.

Bizim dinî kanaatimize göre ne Musa, ne İsâ ve ne de diğer peygamberler yeryüzüne saçtıkları nurlarını kendinden evvelkinin irfanına borçlu değildi; onlar emirlerini ve bütün bildiklerini doğrudan doğruya Allah'tan almışlardı. Bunların hepsi hakiki ve ezelî nurun etrafında dönen birer seyyaredirler; hepsi istidadları, ihtiyaçları ve hakiki nura yakınlıkları kadar almışlar ve etraflarını aydınlatmışlardır. İslâm'ın esas itikadı bu olduğu içindir ki bir Müslüman hiçbir peygambere onun makamına layık olmayan bir sözde bulunamaz. Bunu kendi itikad ve imanı için mühim bir eksiklik ve hatta imansızlık sayar. İslâm'ın esas itikadlarından olan bu prensibin garbde de hakiki bir inkişafa mazhar

olmasını biz çok temenni ederiz. Çünkü bu yeni inkişaf, dinler arasında bir ahenk teminini yaratacaktır. İyi bir inceleme Kur'an'ın haber verdiği şu hakikati hemen takdir ve teslim ettirebilir: "Hiçbir millet yoktur ki Allah tarafından onlara bir korkutucu, bir nebi gelmiş olmasın.", "Biz her ümmete bir peygamber yolladık..."

Dünyanın büyük dinlerinin hepsi de esas itibarile Allah'tan gelmiş ve aynı esaslarda birleşmişlerdir; İsâ da Allah'ın peygamberlerinden birisidir. Binaenaleyh semavî dinlerde müşterek olan akideler ve emirler birinin diğerinden alınmış olduğuna değil, hepsinin bir kaynaktan geldiğine delâlet eder. Dinlerin hepsi Allah'ın vahdaniyeti esasına dayandığı cihetle şayet bazı dinlerde gerek bu esasa aykırı ve gerek bazı peygamberlerin şanına yakışmayacak şeyler bulunursa onları dinden değil, din tacirlerinin uydurmalarından saymak gerektir. Bunun içindir ki her müslim, her büyük ve semavi dinin ilahi menşeine ve onu tebliğ eden peygamberlerin ismetine ve peygamber olmak bakımından hepsinin aynı derecede hürmete layık olduğuna iman etmek mecburiyetindedir.

Bu peygamberler ilahi ilimler getirdiler ve dünyayı aydınlattılar. Onlar ilahi rehber altında kendi milletlerine talim ettikleri prensiplerin tatbiki yolunda model edilirler. Fakat onların muasırları o peygamberlerin sözlerini ve işlerini kâmilen kaydetmediler. Son peygamber Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'dan önce gelmiş olan İsâ hakkında bize kadar intikal eden her şey, yalnız kulaktan kulağa gelmiş şeylerdir. Bunları tahrif için o kadar müsait fırsatlar çıkmıştır ki, bir asır zarfında evvelki dinler kendi safiyetinden bir çoğunu kaybetmiştir; sonraki nesillere öyle bir din talim edildi ki asıl mürşidin ondan haberi bile yoktur. Eski dinlerin hepsi kavmî olduğundan hiçbiri bugünün ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malzemeye malik değildi ve dünya, hayatın bir çok esaslı meselelerinde kendi akıl ve muhakemesile başbaşa bırakılmıştır. Bu meselede Hristiyanlık bir misaldir. Eğer biz bu itikadın tasavvufî cihetini bir tarafa bırakırsak İsa'ya nisbet olunan va'zlar ve diğer sözler bizim ihtiyaçlarımıza tekabül etmiyor. Onun yazılarak bize intikal etmiş şekildeki talimleri sadece bir sevgi ve şefkat dininin ideal şekilde umumî hatlarını gösterir ki, bu hayatın amelî cephesine müşkilâtla tetabuk eder...

İş bu kadarla da kalmaz. İsâ'nın idealleri daha ziyade ferdin münzevî bir hayat sürmesine tesir edecek mahiyette idi. Onlar içtimaî hayata uy-

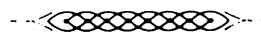
gun değildi. Onların milletler arası münasebetleri üzerinde tesiri yoktu, İsâ'nın sözlerile bize intikal eden hareketleri arasında kendi akidelerini anlamamız hususunda bize yardımı dokunmayan bir nevi tenakuzlar vardır. Bu hareketler bir cihetten kendi talimlerine de aykırıdır. Bütün bunların kökü muasırlarının kendi hayatı hakkında kâfi bir vesika bırakmamış olmalarındandır. Diğer peygamberlerde de vaziyet böyledir.

Muhammed (aleyhisselâm)'a gelince: O, hakiki şahsiyetleri bir hürmet perdesile bizden gizlenmiş olan peygamberlere hiç benzemeyen ve hayatı apaçık olan tarihî bir şahsiyettir. Onun ahval ve harekâtının sayısız tafsilâtı bizzat kendi muasırları tarafından bizim için kaydedilmiştir. Muhammed, kelimenin tam manasile tarihî denilecek tek peygamberdir. Çocukluğundan ölümüne kadar hayatının mühim bir kısmı ve hele peygamberlik devri tamamile mazbuttur. Birçok noktalarda ona dair bildiklerim ebeveynim hakkındakinden daha ziyade ve açıktır.[2] Kendisi hakkında bu kadar esaslı bilgimizden dolayı ona hürmet etmemiz ve hayran olmamız garip görülmez. Eğer başkalarını daha iyi tanımış olsaydık onlar hakkındaki takdirlerimizin ne olacağını söyleyemem. Diğer peygamberlerin hayatları esrarengiz bulutlarla örtülmüştür. Biz onların günlük hayatları hakkında pek az şeyler biliyoruz. Fakat Muhammed, tarihteki herhangi bir şahsiyetten daha kat'î olarak şahsîdir. Garazkârlarının bu kadar vesika ve delililler içinde onun aleyhinde ne kadar az şey buldukları hakikaten hayret edilecek bir şeydir. İşte Hazreti Muhammed'in üstünlüğü buradadır ve bundan dolayıdır ki, diğer birçok şeyler arasında biz onu ideal peygamber olarak kabul ediyoruz. Onun sözleri ve işleri tamamen zabtedilmiştir. Onun emirleri ve misalleri kâmilen yekdiğerini tamamlayacak tarzdadır; sanki kendi hayatının aynasında beşerin her bir ihtiyacı önceden görülmüş ve beşer mevcudiyetinde zuhuru memul her şeyin karşılığı temin edilmiştir. Ben bir Müslüman sıfatile diyemem ki, Allah'ın diğer peygamberleri peygamberlik vazifesini tam yapmadılar. Hayır, bunu hiçbir Müslüman söyleyemez. Ancak demek istediğimiz şudur: Biz onların zaptedilen sözlerinde ve işlerinde işimize yarayan pek az bir şey buluyoruz. Muhakkak ki (onlar da) memur oldukları şeyi yaptılar. Fakat onlar yalnız kendi zamanları ve kendi kavimleri için yaptılar. Bununla beraber onların tarihleri mazbut yazılmamıştır. Dünya peygamberlerine ait vesikaların yokluğu karşısında işaret etmeye mecburuz ki, eğer Muhammed (aleyhisselâm)

2 Marmadok.

için de durum öbürleri gibi olsaydı biz ilahi peygamberlik müessesesini takdire muktedir olamayacaktık. Onların hayatlarını da biz Muhammed'den öğreniyoruz. Eğer bir peygamber sadece ahlâkî nasihat vermeğe gelmiş ve halbuki bizzat o, hayatında beşeriyeti yükseltmek için hiçbir şey yapmayarak yalnız ondan evvel başkaları tarafından öğretilmiş dersleri muhtelif lehcelerde tekrar etmiş ise, o ilahi elçinin lüzumunu anlamakta biraz güçlük vardır. Bizzat muallimleri tarafından tatbik sahasına konmamış ve yaşanmamış ahlâk düsturları bize kılavuzluk edemez. Bu prensip esastır ve kılavuzumuzu intihapda bize yol göstermelidir. Onun sözlerinden ziyade işleri kendini takip hususunda bize prensip olmalıdır. Tatbikat sahasına girmedikten sonra duvara yazılan ahlâkî bir vecîze bir muallimin ağzında bulunandan hiçbir farkı yoktur. Bilhassa din meselelerinde pek az insan bu kaideye riayet ediyor. Mukaddes kitablarda ahlâk ve fazilete aid bir çok hikâyeler vardır. Fakat bunlar o kitabları getirenler tarafından filiyata intikal ettirilmezse lüzumu kadar tesirli olamaz. Hatta onlarla nasıl amel edileceğini bilemediğimiz için - eğer onları bize söyleyenlerin işleri bu mevzu üzerinde bizi aydınlatamıyorsa - bizi yanlış yola bile götürebilirler. Çünkü onları tatbikte biz sadece zekâmıza müracaat edeceğimizden sahibinin belki kat'iyyen hayalinden geçmemiş şeyler yaparız. Mesela İncil üzerinde tetkikatta bulunanlar kılıcın kullanılması hakkında İsâ'nın emirlerinde bir takım tenakuzlar göreceklerdir. Eğer İsâ'nın hayatında bu babta kendi emirlerini izah edecek bazı hareketler bulunsaydı Hristiyanlık tarihi daha başka olurdu. Tevazu, hilm, afiv; kötülüğe mukavemet etmek Hristiyanlığın tesahüb edilen ahlâkiyatından bir kısmıdır. Halbuki Hristiyanlığın tarihi tamamen bunun aksini söylüyor. Biz orada kalbsizlik, diğerlerine hunharâne tecavüz, şefkat ve merhametsizlik görürüz. Eğer İsâ'nın hayatında emirlerini sahai tatbika koyan hareketleri bulunsaydı, ümmetinin kendisi için olan muhabbeti kendinin izlerini takip etmeye onları sevk ederdi. Diğerlerine hilm ve af hakkında va'zlarda, nasihatlarda bulunabiliriz; fakat dudakla talim, başkalarına öğrettiğimiz ahlâkın bizde de bulunduğunu isbat etmez. Ancak fiiliyata çıkan sözlerdir ki, bizim ahlâkî meziyetlere malik olduğumuzu gösterir. Bundan başka bizzat yapmadığımız bir şeyi başkalarına nasıl öğretiriz? Bir insan başkalarına sabır ve tahammül dersi vermeye teşebbüs etmezden evvel İsâ ve Muhammed gibi hayatın en güç tecrübelerile karşılaşmalıdır. Hemen her milletin bir peygambere yakışacak kadar yüksek ahlâk ka-

ideleri bulunan ahlâk edebiyatı vardır. Fakat kitabların muhteviyatını muharrirlerinin ahlâkî karekterlerinin fihristi olarak kabul etmek çok güçtür. Bir şahıs, ilahi iddiaları ne kadar yüksek olabilirse olsun bizzat kendisi onları tatbik etmedikçe başkalarına aşıladığı ahlâkî düsturlarla kendisine itibar edilmemelidir. Maamafih peygamberlik meselesinde Müslümanların telâkkisi başka suretledir. Bir Müslüman eğer bir şahsı peygamber olarak kabul ederse o peygamber söylediklerini yapmış olacağına yahut fırsat zuhur etseydi yapacağına aynı suretle inanır. Bize bütün peygamberlerin aynı vazife ile memur edildikleri ve bu vazifeyi yapmak için kendilerine aynı nüfuz ve kuvvet verildiği talim edilmiştir. Bizim Kur'an'dan aldığımız budur. "Bütün insanlar bir tek ümmet idi, Allah'ın haberlerini taşımak, iyileri müjdelemek, kötüleri uğrayacakları akıbetle korkutmak için peygamberler göndermiş ve Allah onlara hak kitabı vahyetmiştir."

Mesela, bizim saadetimizin en mühim kısmı hakiki aile için gereken ahlâk kaidelerine riayetle mümkündür. İsâ eğer evlenmiş olsaydı, ideal bir koca ve baba olabilirdi. Fakat eline böyle bir fırsat geçmedi, binaenaleyh bu meselede onun sözleri ne olursa olsun, bize bir nümune olamaz. Diğer taraftan bu fırsatı elde edenler ve aile hayatında belki iyi muvaffak olanlar bize hayatlarından pek zaif vesikalar bırakmışlardır. Vesikalar bile kendi hayatlarının hakiki hikâyesi değil, etraflarında tarihlerini yazan insanların ihtisaslarının bir hülâsasıdır. Onlar kendine ne tesir etmiş ise onu yazmışlardır. İşte bu iki âmil hakikat arayanları dünyanın muhtelif peygamberlerinin hayatı hakkında faydalı bir şey bulmaya çalıştığında hayal sukutuna uğratır. Muhammed, peygamberler silsilesinde mazhar olduğu yüksek ilhamları, hayatının her safhasına ait tecrübeleri ve malik olduğu vesikaların mazbutiyetile bir peygamberden beklenen her şeye cevap veren tek şahsiyettir. O, bekâr yaşadı, evlendi, bir koca ve bir baba oldu. Yetimlik, fakirlik hayatını tattı; ticaret hayatını gördü. Bunlar hakkında hem söyledi hem de bizzat bunları yaşadı ve bize rehber oldu. İbadet, ahlâk ve hukuk, sulh ve harp prensiplerini talim etti ve bizzat kendisi bunları yaşadı ve tatbikatını da gösterdi. Binaenaleyh bir yeni ibadet yahut yeni bir tebliğ ve yeni bir mucize bir peygamber için lâzım olan evsafın hepsi demek değildir. Bir adamın peygamber olması için bunlardan çok ziyade şeylere ihtiyaç vardır. Bir peygamber - fikir, ahlâk, ruh bakımından ölmüş olan beşeriyeti canlandırmak için gelir. O yüksek prensiplerle gelir ve kendisi

bizzat onların üzerine hareket ve başkalarını da aynı suretle yapmaya sevkeder; hülâsa o, beşeriyeti inkişaf ettirmek için gelir ki bu pek mu'dil bir meseledir. Beşeriyetin birçok cepheleri vardır: cismani, teheyyücî, içtimaî, ahlâkî, hukukî, fikrî ve ruhi. Bütün onlar yekdiğerile karışıktır; onlar yekdiğerinin mevcudiyet ve inkişafını tamamlar. Onların her biri kendilerine aid vazifeleri yapmakta birbirine hizmet ve yardım eder. Biz başkasının menfaati için birini ihmal edemeyiz. Mesela, biz behimî ihtiraslarımıza karşı söylenmiş bir çok şeyler işidiriz. Bize onları ezmeyi tavsiye edebilirler. Fakat bu fıtrat ve tabiate aykırı bir şey olur. Bu ihtiraslar tekâmülî vaziyettedir; onlar yüksek ahlâkın kayadan yatağı olup maneviyatı filizlendirirler. İdeal bir peygamber bütün bunlara alâka göstermiş olmak gerektir.

O her beşerî insiyakı temiz bir sahaya getirebilecek ve başka yerde de söylediğim gibi insanı ilahi ahlâkın aynası olabilecek bir tarzda mürakabe edecek bir sistem kurmalıdır. İşte Hazreti Muhammed'in yaptığı budur. O, ihtiraslarımızı söküp atmayı, şehevanî arzularımızdan büsbütün vazgeçmeyi değil onları tadil ederek faydalı bir şekle sokmamızı söyler. Bunun içindir ki biz onun icraatını, her halde şimdi söylediğimiz sebeplerden dolayı, diğer peygamberlerin hayatında bulamıyoruz. Biz Müslümanlar Muhammed'i ideal peygamber olarak kabul ediyorsak kendi temsil ettiği karakter ile de ideal peygamber olduğu içindir. Allah'ın bütün peygamberleri, şüphe yok ki, bir ideal idi, beşeriyet için bir örnek olarak gelmişlerdi ve bütün gelecek nesillere de bir iktida nümunesi olacaklardı, eğer biz onlara ait tam vesikalara malik olsaydık!

Fakat vakalar karşısında biz ideal bir peygamber olarak yalnız Muhammed'e bakıyoruz, biz bir peygamberin bütün icaplarını onda buluyoruz. O diğer peygamberlerin ayrı ayrı malik oldukları her fazileti ve bir peygamber de görmeyi istediğimiz her şeyi kendisinde toplamıştır. Allah'ın lutufları kendisinin ve kendisine tabi olanların üzerine olsun.

Bu şerait altında idealizasyon işi güç olmayacaktır. Biz Müslümanlar iman ederiz ki, bütün peygamberler beşeriyete en yüksek vazife ile gelmişler ve beşeriyeti irşad için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır; onlar ideal bir karaktere sahip idi, onlar günahsız idi. Fakat incelendediği gibi onlardan bir kısmı Allah'ın oğlu olarak doğmuş değildi. İncil'in bu hikâyesi İsâ'nın tebliğatı değil, çok eski bir putperestliğin itikadıdır. Onlar ancak kadiri mutlak tarafından kendisinin tercümanlığını,

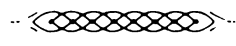

elçiliğini yapmaya seçilmiş insanlardı. Bununla beraber, onları, bütün beşeriyet için ideal peygamber olarak kabul edebilecek bir vesikaya malik değiliz. Bunun içindir ki, ideal peygamber olarak doğduğu günden öldüğü güne kadar hayatının en gizli safhası bile hepimiz için açık olan Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) ı gösteriyoruz.

Mevzuu hülâsa edelim. Bir peygamberin ideal olması için muhtelif şey lâzımdır. Her şeyden evvel onun omuzlarına tahmil edilmiş olan vazifenin mahiyetini ve sonra da onun şahsiyetini nazarı dikkate almamız lâzımdır. Çünkü nümune olmakta şahsiyetin pek büyük bir alâka ve münasebeti vardır. Sonra onun karakteri öyle bir karakterdir ki, başkalarının takip ve taklidi için mükemmel bir örnek olarak yaşayacağı beşerî faziletlerin mecmuunu ihtiva eden bir karakterdir! O hayatın en sert sıkıntı ve müşkülleri karşısında misli bulunmaz bir azim ve ikdam ve huzuru fikir izhar ve ilan etmelidir. İdeal peygamber beşerî terakkiler için lâzım olan umdelerin ideal bir muallimi, her kültür derecesindeki insanlar tarafından anlaşılabilir esasların ideal bir müfessiri ve sonra kendi öğrettiklerini kendi yaşayan ideal bir örneği olmalıdır. Çünkü örnek, nasîhattan daha iyidir. İşin sesi vaaz ve nasîhatin sesinden daha yüksek çıkar. Bu mülâhazalar beni, onun son peygamber olduğu davasına iman etmeğe sevk eder.

Peygamberlik vazifesinin güzide bir şahıs üzerine verilmesinin başlıca sebebini mütalaa edelim. O şahıs ne bir büyüklük için ne de tapınma mevzuu olup üluhiyetin yerini almak, ulûhiyet mevkiine çıkmak maksadile gelmedi. O insanlara doğru yolu göstermek için Allah'tan insanlara haber getirdi ve kendi işlerile bu haberi izah etti. O Allah'tan emirler aldı ve onları bizzat tatbik etmekte örnek oldu. O kendisine vahyolunan kanunlara en evvel kendi inkıyad eder ve diğerlerini de kendi yaptığı gibi yapmaya sevk eder. Bu suretle Allah'ın emirleri ve misal suretile peygamberin işleri hidayet yolunu takip için diğer insanlara yardım eder. Eğer bu emirleri ve peygamberin onu izah eden işleri aslındaki safiyetle muhafaza ve bize hakîkî renklerinde nakledilirse ne yeni bir vahye, ne de yeni bir peygambere ihtiyaç görülmez. Fakat hakikat şudur ki, Hazreti Muhammed'den evvel Allah tarafından ne gelmiş ise hepsi bozulmuş ve tahrife uğramıştı.

İslâm dininden evvelki peygamberlerin kendi hayatlarına aid vesikalar, esrar perdesile kapalıdır. Evvelce de söylediğimiz gibi biz on-

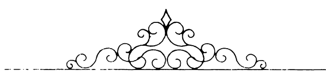

ların hayatları hakkında da çok az şey biliyoruz. Kur'an'ın ve Hazreti Muhammed'in lüzumu işte bu sebeptendir; Kur'an peygambere inen kitabın aynı kaldığı ve peygamberin kendi sözleri ve işleri tekmil ve hatasız olarak zaptedildiği içindir ki başka bir peygambere yahud yeni bir kitaba ihtiyaçımız yoktur. Kur'an Allah'ın en son kitabı, Muhammed de peygamberlerin en sonudur. Onu en son peygamber yapan, kendi şahsiyetinden ziyade Allah'ın son vahyinde verilen şeriat ve hidayetin kat'iyet ifade etmesi ve son olmasıdır. Artık son peygambere gelen son kitab, Kur'an-ı Kerim, Allah'ın iradesini tamamile temsil ve ihtiyaçlarımız için bize lâzım olan her şeyi ihtiva ettikten sonra başka daha ne isteriz?

Din, nihayet, beşeriyetten kudsiyet ve ulûhiyete giden yolu hazırlamak, insanı hayvanî hudutlardan ilahi ve melekî sahaya yükseltmek için gelir; bu mesele hakkında vahyi ilahinin hitamı da anlaşılabilir. İki nokta arasında uzun veya çarpık bir takım yollar bulunabilir, fakat bunda en kısa yol, şüphe yok ki dosdoğru olanıdır. Kur'an, talim ettiği (Din) e "Sıratı Mustakim" adını verir ki manası "Doğru yol" demektir. Eğer insanların hidayeti için vahyi ilahi vasıtasile gösterilen yolun en kısa olması lâzım geldiği ve bundan daha iyi yol bulunamıyacağı anlaşılabilirse o zaman şu veya bu peygambere (Sıratı Mustakim) vahyedilmiş olduğu kaziyesi ve binaenaleyh son vahiy meselesi de isbat edilmiş olur. Şu halde bütün mesele bir nokta üzerinde toplanıyor: Beşeriyeti yüksek hedefine ulaştırmak için Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın gösterdiği yol en kısa yoldu. Bu hususta emniyetle söyleyebiliriz ki Muhammed (aleyhisselâm) en son peygamberdir. O, asırlardan beri ön safta duruyor; O, her devrin, her kültür ve irfan seviyesindeki insanların peygamberidir. Bütün dünya onun kendi zamanında ilan etmiş olduğu hakikatları kabule doğru gidiyor. Binaenaleyh beşeriyet için ideal bir peygamber, ancak Hazreti Muhammed (sallâllahü aleyhi ve sellem) dir.[3]

---

3 Müellifin kullanmış olduğu ideal kelimesini bu bahiste biz de olduğu gibi aldık.

HAZRETİ MUHAMMED (ALEYHİSSELÂM) EN YÜKSEK BİR ÖRNEK, BİR İKTİDA NUMUNESİDİR

- Hazreti Muhammed'den önce dünyanın hali
- Dünyanın beklediği gün
- Muhammed'in doğuşu, gençlik devri ve Arapların dinî âdetlerine karşı aldığı vaziyet
- Hazreti Muhammed'in ahlâkındaki yükseklik
- Dünyanın ahlâk mürşidleri ve Hazreti Muhammed
- Peygamberlik ahlâkı hakkındaki yanlış fikirler
- Hazreti Muhammed'in seciyesi hakkında Muir'in fikirleri
- Hazreti Muhammed'deki şahsî faziletler; tab'ındaki nezaket, kalbindeki incelik; söz söyleme kudreti; aklının kemali; doğruluk, gaye uğrundaki azim ve ikdamı, sabır ve tahammülü, şecaat ve cesareti, Allah'a iman ve itimadı, tevazu ve halkçılığı, utanma hissi, hayatındaki sâdelik ve feragatin emsalsizliği
- İçtimaî faziletleri; başkalarına karşı muamelesi, ticaret hayatı ve bundaki muvaffakiyetleri, mülâkat ve ziyaretlerindeki incelikler, yardımseverliği; hak sahiplerine karşı muamelesi; adl-ü insafı; cömertliği; misafirlerine hizmet etmesi; Hazreti Muhammed'in yalancılıktan, iki yüzlülükten, haset, insan çekiştirmek, dedikodu yapmak gibi hallerden hoşlanmaması
- Suçlulara karşı son derece halîm ve affedici olması
- Fakirlere, yoksullara, kölelere ve hizmetçilere karşı merhameti
- Kadınlara ve çocuklara karşı nezaket ve muhabbeti
- Hayvanlara karşı şefkati
- Hazreti Muhammed'in şefkat ve sevgisinin şümulü...

Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın gerçekten ideal bir peygamber, beşeriyet için en yüksek bir örnek, bir iktida nümunesi olduğunu anlayabilmek için onun şahsiyetini her bakımdan incelemek lâzımdır. Onun gerek Allah'ın vahyine mazhar olmazdan evvelki, gerek ondan sonraki hayatını incelemek için malzeme o kadar çok, mesaha o kadar geniş olmasına rağmen bunu bir kişinin hakkile yapabilmesine imkân olmadığı kanaatindeyiz. O, başlı başına bir âlemdir ve o âlemin her cihetini ayrı ayrı tetkik etmek gerektir. Biz burada bazı kısımlara aid ancak bir hülâsa arz etmekle iktifa edeceğiz.

Hazreti Muhammed'in Doğuşu

Dünya zaman zaman kendisine hayat veren ve hayatını yükselten birçok hâdiselere sahne olmuşsa da onun milyonlarca seneden beri beklediği gün henüz gelmemişti. Çünkü dünyanın ezelden beri sabırsızlıkla beklediği o büyük günde bütün dünyayı sarmış olan küfür ve ilhad ateşi sönecek, putperestlik tahakkümü kökünden kuruyacak ve İbrahim'in tevhidi yeniden canlanacak, hidayet güneşi yeniden dünyayı aydınlatacaktır. O büyük gün Abdullah'ın oğlu, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın doğduğu gündü.

Hazreti Muhammed'in dünyayı aydınlattığı sıralarda dünya her bakımdan çok bozuk bir durumda idi. Bundan ötürüdür ki dünya çoktan beri bir kurtarıcıya, bir inkılâpçıya muhtaçtı. Filhakika, İran ve Roma imparatorlukları mütemadî bir harp ile siyasî, içtimaî, iktisadî, dinî ve ahlâkî bir inhilâl ve teşettüt içinde yüzüyordu. Dinî akidelerin gevşe-

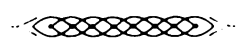
mesi ve hakikatin hurafelerle örtülmesi yüzünden halk bir sürü yalancı ilâhları kendilerine mabud yapmışlar ve böylelikle yollarını büsbütün şaşırmışlardı. Dünyevî işleri kadar dinî akideleri de bozulmuş olduğundan ahlâkî ve içtimaî faziletten eser kalmamıştı.

Avrupa ve Asya'nın diğer kısımları da bunlardan daha aşağı bir durumda idi. Hint'te ve Arabistan'da içtimaî, iktisadî ve ahlâkî vaziyet büsbütün bozuktu. Kadınlar alınır satılır, elden ele geçer, miras olarak birinden öbürüne kalır, bir metâ, bir orta malı idi. Halk ve fakir tabakasının hiç kıymeti yoktu, bunlar diğerleri hesabına hayvanlar gibi çalışmak zorunda idiler. Fuhş o dereceyi bulmuştu ki bir gelinin ilk zifaf gecesi Hint kâhinlerine tahsis olunurdu. Araplarda içki, kumar, faizcilik, yağmacılık, kız çocuklarını diri diri mezara gömmek âdetleri iyice yayılmıştı. Çok kere bir kelime iki kabile arasında çarpışmayı ve ölümü intaç eder ve intikam hislerini alevlendirirdi.

Sözün kısası, bütün dünyayı kesif bir şirk, cehil, zulüm ve ahlâksızlık bulutu kaplamış bulunuyordu. Bunun yırtılması için hakikat güneşinin kuvvetli ışıklarile dünyayı bir kere daha aydınlatması lâzımdı. Nihayet Sabâ rüzgârı esti, ve bugüneş doğdu. İsâ'nın doğumundan 571 sene sonra Nisan'ın 20 inci Pazartesi günü sabaha karşı dünyanın çoktan beri beklediği bu kurtarıcı geldi, güneş doğmadan evvel Hazreti Muhammed doğdu. Meşhur rivayetlere göre bugün, Rebiülevvel ayının on ikisine tesadüf etmektedir. Fakat bu hususta mühim bir eser yazmış olan Mısırlı Muhammed el-Felekî bunun 9 Rebiülevvele tesadüf ettiğini kaydeder.

En mevsuk kaynaklara dayanarak bize büyük bir İslâm tarihi yazmış olan Hintli Mevlâna Şibli şöyle diyor: "Müverrihler, mahdud bir görüşle şu sözleri söylerler: "Resulü Ekrem'in doğduğu gece Kisrâ'nın sarayında on dört sütun yıkıldı, Mecusîlerin ateşleri söndü ve Savâ gölü kurudu." Hakikat şu ki, yıkılan Kisrâların sarayı değil İran'ın saltanat ve ihtişamı, Bizansın satveti ve Çin'in azameti idi. Sönen ateş, Mecusîlerin ateşgedelerinde parlayan alevler değil, bütün dünyadaki küfür ve ilhad ateşi idi ve kuruyan şey, Savâ gölü değil, putperestliğin tahakkümü, Zerdüştliğin kuvveti, tağallübü idi.[1]

1 *Asrı Saadet Tarihi*, c:1, s: 188 - 189, (Ömer Rıza).

Hazreti Muhammed, doğmazdan iki ay önce babası Abdullah ölmüştü. Dedesi Abdülmuttalib ona Muhammed adını verdi. Muhammed (aleyhisselâm)'ı evvela kendi annesi, sonra Ebu Leheb'in cariyesi Süveybe emzirmişti. O zamanın âdetince Mekke eşrafı çocuklarını civar köylere gönderirler ve böylece çocukların hâlis Arapça öğrenmelerini ve hâlis Arap âdet ve ananeleri üzere yetişmelerini isterlerdi.

Bu âdete mebni çöl kadınları senede iki kere şehre gelerek asîl ailelerin çocuklarını emzirmek için alıp yurtlarına götürürlerdi. Hazreti Muhammed'in doğmasından bir kaç gün sonra (Hevazin) kabilesine mensup bazı kadınlar yeni doğan çocukları götürmek için Mekke'ye gelmişlerdi. Halime bunların arasında idi. Hazreti Muhammed'in annesi Âmine Hatun çocuğunu Halime'ye vermek istedi. Halime, babası olmayan bir çocuğu götürmenin pek kârlı bir iş olmayacağını düşünerek buna önce pek de yanaşmak istememiş ise de sonradan götürmeyi muvafık buldu. İbni İshak'ın rivayetine göre Hazreti Muhammed, Halime'nin yanında altı sene kaldı. Peygamberin altı sene içlerinde kaldığı bu kabile, fesahat ve belâğatile maruf idi. Hazreti Muhammed şöyle derdi: "Hepinizin en fasihiyim. Çünkü Kureyş kabilesindenim ve Benî Sa'd arasında yetiştim."[2] Hazreti Muhammed, kendisine süt analığı yapmış olan Halime'yi fevkalâde severdi. Peygamber olduktan sonra Halime kendisini ziyaret ettiği zaman onu "anneciğim, anneciğim!" kelimelerile karşılamış ve sırtındaki hırkayı çıkarıp onun altına yaymıştı.

Hazreti Muhammed altı yaşında iken annesi onu Medine'ye götürmüş ve Mekke ile Medine arasında bulunan babasının mezarını ziyaret etmiş ve bir ay kadar Medine'de kaldıktan sonra Mekke'ye dönerlerken (Ebvâ) denilen yerde annesi de ölmüştür. Doğmazdan iki ay evvel babasını, şimdi de annesini kaybetmiş olan Hazreti Muhammed, hizmetçileri Ümmi Eymen ile birlikte Mekke'ye döndüler. Bundan sonra dedesi Abdülmuttalib'in, o öldükten sonra da amcası Ebu Talib'in terbiyesi altında yetişti.

Ebu Talib onu, kendi evladlarından daha çok severdi. Yattığı zaman kendi yanına alır ve bir yere gidince de onu birlikte götürürdü.

---

2 İbni Sa'd'ın, *tabakatı*, c:1, s: 71, Mısır.

Çocukluk ve gençlik devri nasıl geçmiştir?

Hazreti Muhammed'in doğduğu günden itibaren hayatında bir başkalık seziliyordu. Başka çocukların yaptığı şeyler bunda görülmezdi. İçinde yaşadığı millet son derece cahil ve ahlâk bakımından çok düşkündü. Taşlara, ağaçlara, yıldızlara, aya ve güneşe taparlar ve onları ilâh tanırlardı. Rivayetlere göre Kâbe'nin içinde üç yüz altmış put vardı. Tabiî olarak düşünülürse, böyle bir kavim içinde doğup büyümüş olan bir çocuğun da onlar gibi olması, onlar gibi düşünmesi, onların ahlâkında yetişmesi, onların taptıklarına tapması lâzımdır. Halbuki Hazreti Muhammed için öyle değildi. O, içinde yaşadığı kavmin ahlâkını sevmiyor, taptıklarına tapmıyor, onlardan iğreniyor, onlara amansız bir düşman kesiliyordu. O, bir defa olsun putlara ve sanemlere secde etmedi. Hısım ve akrabalarının bayramlarına, eğlencelerine ve toplantılarına iştirâk etmiyordu. Putlara kesilen kurban etlerini de yemezdi.[3]

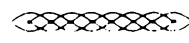
3 Hazreti Muhammed doğduğunda Mekke putperestlik merkezi idi. Ka'be'de, arapların tapındığı 360 put vardı. Hazreti Muhammed'in mensup olduğu ailenin başlıca temayüz ettikleri şey bu putlar mabedinin muhafızlığını haiz olması ve bu mabedin anahtarlarını taşıması idi. Buna rağmen, Hazreti Muhammed, bir kere bile başını putlara eğmemiş, putların şerefine yapılan merasime iştirak etmemişti. O zamanlar bazı sebeblerden dolayı Kâbe'yi çırıl çıplak tavaf etmek âdet olmuştu. Fakat Hazreti Muhammed, Kureyş'in bu çirkin âdetlerinden hiçbirine uymamıştı (İbni Hişşam)

Arabistan'da efsane ve masal nakli pek rağbette idi. Bunun için halk gündüz işlerini bitirdikten sonra geceleri toplanır, bütün gece masal nakletmekte mahir adamları dinlerdi. Hazreti Muhammed, çocukluğu esnasında böyle bir toplantıda bulunmak istemiş, fakat yolda bir düğüne rast gelerek onu seyrederken uykusu gelmiş, uyumuş ve uyandığı zaman sabah olmuştu. Hazreti Muhammed, bu masal toplantısında bulunmağa ikinci bir kere daha teşebbüs etmiş, fakat yine bir mâni çıkarak girememişti. Hayatında böyle toplantılara iki kere iştirak etmek istediği halde muvaffak olamayan Hazreti Muhammed'e, sanki mukadderatın dili: " Senin mevkiin manasız eğlencelerle vakit geçiren bu içtimalardan daha yüksektir !" diyordu.

Sağlam bir fikir, selim bir fıtrat bunu icab ederdi, fakat yeni bir şeriatın müessisine, kâmil bir dinin mürşidine ve bütün insanlığın kurtarıcısına daha fazla şeyler lâzımdı. Evet, o zaman, Hazreti Muhammed'in ifa edeceği birçok dünyevî vazifeleri vardı. Çoluğu çocuğu vardı ve ticarî işler peşinde koşuyordu. Bunlardan başka görülecek işleri çoktu. Bununla beraber, mukadderat onu ve yalnız onu, başka bir kimsenin ifa edemeyeceği bir vazifeye intihap etmişti. Hazreti Muhammed, bütün bu dünyanın ve bütün bu dünya işlerinin boş olduğunu hissediyordu. Fakat ruhunun müştak ve mütehassir olduğu hedefi kavrayamıyordu.

Hazreti Muhammed, Mekke'den 3 mil mesafede olan Hira (Nur) dağına gider, orada kalır ve mürakabeye varırdı. Giderken azığını birlikte götürür, bunlar bitince evine döner, sonra tekrar giderdi.

Buhari, Hazreti Muhammed'in Hira dağında ibadetle meşgul olduğunu beyan eder. Aynî Buhari şerhinde: "Peygamberimizin ne suretle ibadet ettiği sorulacak olursa

İçki ile kumar, Araplar arasında en ziyade yayılmış olan âdetlerden idi. Her evde küplerle içki bulunur, her yerde kumar oynanırdı. Fakat Hazreti Muhammed, ne çocukluk devrinde, ne gençliğinde ağzına bir damla içki koymadı, kumar denilen şeyin yanına yaklaşmadı. Halbuki kendisine bunları yapmaması için bir kimse tarafından telkinat yapılmış değildi. Onun rehberi kendi kalbi ve kalbinden gelen kudsî ve ilahi bir ses idi. Allah onun kalbini o derece temiz yaratmış, gönlünü her türlü kirden, pastan o kadar temizlemiş ki o temiz kalb böyle şeyleri bir türlü kabul edemiyordu. Mücellâ bir ayna gibi olan o lekesiz kalp, bunların fenalığını görüyordu. Bu derece yüksek bir ahlâk insanlarda, hele anasız babasız ve fakirlik içinde büyümüş olanlarda, görülmüş bir şey değildi. Demek ki onun terbiyesi fıtrî idi. Onu Allah terbiye etmişti. O, çocukluğunda ve gençliğinin en hararetli zamanlarında bile bu yüksek edep ve ahlâkını muhafaza etmiş, hayatın her safhasında böyle yürümüş ve bundan ötürüdür ki daha gençliğinde iken hemşerileri ona Muhammed-elemîn demişlerdi. El'emîn, her yönden ona itimad edilebilir demekti. Hazreti Muhammed, daha peygamberlik gelmezden evvel doğruluğile, iffet ve istikametile, lekesiz ve yüksek ahlâkile herkesin emniyetini kazanmış mühim bir şahsiyet idi. O, her an bir derece daha tekâmül ediyor, yükseliyor; etrafındakiler ise noksan ve düşkün bir halde kalıyorlardı. O, bir Allah'tan başkasını tanımıyor, ötekiler ise yüzlerce putların arasında şaşırıp kalmışlardı. O, kendisini ve bütün kâinatı yaradan Allah'ı arıyor ve böylece Hâlik'ın varlığını şeksiz şüphesiz anlıyor, bütün varlığile O'na dönüyor, kendisini O'na veriyor, gönlünü O'na bağlıyordu. Kavim ve kabilesi, hısım ve akrabası ise hâlâ taşlardan ve ağaçlardan yardım bekliyorlardı. O, nereye baksa orada Allah'ın birliğini, kudret ve iradesini seziyor ve hatta âşikâre görüyordu. O, yalnız kendi kazancı ile geçinmek istediği için kendisini uzun seferlere mecbur eden ticarî işler peşinde koşuyordu. Bununla beraber O sonuna kadar bir tüccar kalacak değildi. Kudreti Fâtira onu, başka hiçbir

---

bunun tefekkür ve ibadetten ibaret olduğunu söyleriz" der. Daha başkaları da o zamanki ibadeti muhtelif şekillerde izah etmeğe çalışırlar.

(Carlyle) kahramanlar ve kahramanlara perestiş adındaki eserinde Hazreti Muhammed'in bu vaziyetini şöyle tasvir eder. "Muhammed'in dimağına her dakika, hazar ve sefer zamanlarında binlerce sual hücum ediyordu! Ben kimim? Niçin varım? Bu hudutsuz kâinat nedir? Neye inanmalıyım? Fakat Hira'nın kayaları yahut Tur'un semapaye şahikaları yahut harabeler ve ovalar bu suallere cevap veriyor muydu? Aslâ! Şu devrede kâinat ve birbirini takip eden gece ile gündüz, pırıldayan yıldızlar ve sağanaklar getiren bulutlar. Bunların hiçbiri bu suallere cevap vermiyordu."

kimsenin dayanamayacağı bir vazifeye intihap etmişti. Onun için yavaş yavaş o âleme dönüyor, ayrı ve kimsesiz yerlerde yaşamak hoşuna gidiyordu. Dünyanın her türlü gürültüsünden uzak bir halde yalnız başına tefekküre dalmak onun için en zevkli bir şeydi. Onun bütün düşündüğü, insanların düştükleri dalâlet çukurundan kurtulmaları idi. Daima başkalarını düşünür, her vakit beşeriyetin selâmeti için niyaz eder, yalvarırdı. Nihayet, Allah onun kalbini açtı, büyük muammâ yavaş yavaş hal ediliyor, sırlar rüyâ âleminde keşf olunuyor, onun rüyada gördüğü her şey aynen çıkıyordu. Mazhar olduğu ilahi tecelli ve mükâleme ile beşeriyet için selâmet yolunu anladı ve insanları o yola çağırdı. Dünyayı kaplamış olan kesif bulutları ortadan kaldırdı ve hidayet güneşi dünyayı aydınlattı. Ve kendisine tevdi olunan muazzam vazifeyi hakkile ifa etti. Biz Hazreti Muhammed'in şahsî ve içtimaî faziletleri bakımından insanlık için tam bir örnek olduğunu kısaca anlattıktan sonra onun başardığı inkılâbın da pek kısa bir çerçevesini yapmak isteriz.

Hazreti Muhammed'in ahlâkındaki yükseklik:

Çocukluk ve gençlik devirlerini tam bir istikametle ve hiçbir insanın, insan olmak itibarile yükselemeyeceği bir ahlâk ile kırk yaşına girmiş olan Hazreti Muhammed, ondan sonra başka bir hayata intikal ediyordu. Artık O, bütün hayatını beşeriyetin yükselmesine hasretmişti. Hazreti Muhammed'den evvel bir çok peygamber geçmiş ve insanları irşad etmiş olduğunda şüphe etmiyoruz. Biz onların yaşadıkları devre ve beşeriyete Allah'ın emirlerini telkin ettiklerine aid ve fakat senetleri muttasıl olmayan tarihî delilleri bir tarafa bırakırsak onların yaşadıkları hayat ile telkin eyledikleri esaslar ve ahlâkî umdeler arasında ne derece ahenk bulunduğunu gösterir bir delil elde edemeyiz.

Filhakika dünyanın ahlâk mürşidleri içinde Buddâ ile Mesih'in en yüksek bir yer aldıkları söylenir. Fakat Hindistan'da Buddâ'nın nasıl yaşadığını ve onun telkinatı ile kendi yaşayışı arasındaki münasebeti acaba bilen bir kimse var mıdır? Hayatın bütün inceliklerini bize apaçık gösteren malzemeye malik miyiz? Zeytun dağından söylediği mev'ıza ile insanlığa en yüksek bir ahlâk mecellesi sunduğu söylenen Hazreti Mesîh'in telkinlerini hayatında nasıl tecelli ettirdiğine dair bir fiilî misal gösterilebilir mi? Diğer peygamberler hakkında da durum aşağı yukarı aynıdır.

Halbuki Hazreti Muhammed, "Yapmadıklarınızı niçin söylüyorsunuz?" diye bağırmış ve telkin eylediği esasları hayatında kendisi tatbik eylemiştir. O, umuma talim eylediği edeb ve ahlâk düsturlarının canlı bir timsali idi. Bugün elimizde mukaddes sayılan bir çok kitap vardır ki, onlar sadece geçmiş peygamberlerin en güzel sözlerini toplamışlardır. Hiçbiri onların işlerini ve hareketlerini ifade etmiyor. Halbuki Kur'an-ı Kerim'den başka en kuvvetli hadis kitapları da Hazreti Muhammed'in dünyadaki işleri ve hareketlerinin bütün inceliklerine varıncaya kadar uzun uzadıya izah eder.

Bazı yanlış fikirlere göre peygamberlik ahlâkı, peygamberlik ahlâkının vasıfları; merhamet, re'fet, tevazu ve şefkatten ibarettir. Peygamberin sadece bu sıfatlarla muttasıf olması lâzım imiş. Bu fikir tamamile yanlıştır.

Ahlâk, hayatın her safhasında en kat'î bir rol oynar. Bunda şüphe etmemek lâzımdır. Çünkü ahlâk, insanın bütün vazifelerinde, evet, insanın Allah'ına, nefsine, ailesine, başka bir insana karşı, dostlarile, düşmanlar ile; zenginlerle, fakirlerle; uzaktakilerle, yakındakilerle; büyüklerle küçükler ve hatta hayvanlarla olan bütün münasebetlerinde hâkim olduğu gibi harp ve sulh durumlarına da hâkimdir. İnsanlığın miyarı ilim ve zekâ değil ancak ahlâktır, ilmî ahlâktır. Ahlâkın en mühim noktalarından biri insanın kabul eylediği ve başkalarına tavsiyede bulunduğu ahlâkî kaideleri daima kendi hayatında tatbik etmesi ve bu hususun kendisi için bir "İkinci fıtrat" olmasıdır. İnsandan başka ne varsa onlar ancak bir şekilde hareket eder, ancak bir nevi kudreti vardır. Fakat Allah insanda bir irade yaratmıştır. Bu bakımdan insan hem nurdur hem zulmet! Onun faziletleri her mevsimde meyva verebilir. İnsanın faaliyet dairesi, hayvanın faaliyet dairesi gibi mahdud değildir. İnsan ihtiyar ve irade sahibi olduğu için bu kuvvet ona mes'uliyetler yüklemektedir. Hazreti Muhammed bu dünyadaki vazifesinin ahlâkı yükseltmek olduğunu en kat'î ve en vecîz bir ifade ile beyan etmiş ve bunu evvela kendi nefsinden başlayarak tahakkuk ettirmiştir. Sir William Muir, "*Hayatı Muhammed*" ünvanlı eserinde der ki, "Hazreti Muhammed hakkındaki bütün neşriyatımız bir nokta üzerinde ittifak eder ki, o da onun seciyyesinin yüksekliği ve ahlâkının temizliğidir. Bunlar öyle faziletlerdir ki, o zamanın Mekkelileri arasında pek nâdirdi."

O zamanın Mekkelileri arasında değil, o zamanın ve bu zamanın bütün insanları arasında bir eşine tesadüf edilmeyen bir yükseklikte idi, dersek bir hakikati ifade etmiş oluruz. Bunun için biz de Hazreti Muhammed'in Allah tarafından da öğülmüş ve bu suretle beşeriyet için en yüksek bir örnek olduğu bize bildirilmiş olan, hakîkî seciyesini kısaca gözden geçireceğiz. Bunu yaparken de en kuvvetli kaynaklara dayanacağız. Bu faziletleri iki sınıfa ayırmak ve öylece mütalaa etmek muvafık olur: şahsî faziletleri, içtimaî faziletleri.

1- Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın şahsî fazilet ve meziyetleri:

a- *Her bakımdan nazik olması* - Hazreti Muhammed güler yüzlü, nazik tabiatli, ince ve hassas kalpli idi. Katı yürekli, dar kafalı değildi. Ağzından hiçbir vakit kaba bir söz çıkmazdı. Başkalarının hareketlerini tenkid veya takbih etmezdi, sevmediği bir şey görürse onu sadece ihmal etmekle iktifa ederdi. Sevilmeyen bir hareketinin doğru görülmesini isteyen ve bunda ısrar eden bir adam görürse onu azarlamadan, kalbini kırmadan o hareketinden vaz geçirmeğe çalışır, yahut ona başka bir şey söylemeyerek yalnız tavırlarile o işten hoşlanmadığını ihsas ederdi. Münakaşadan son derece çekinir, lüzumundan fazla söylemez ve kendisini ilgilendirmeyen işlerle meşgul olmazdı. Fakat hakka karşı gelenler olursa onunla bütün gün ve gece uğraşır, hakkı müdafaa ederdi. Kimseyi azarlamaz, kimseye hakarette bulunmaz, başkalarının gizli hallerine muttali olmak istemezdi. Şahsına yapılan fenalıkları unutur ve onları yapanları affederdi. Bir kimse hakkında sert veya yumuşak muameleden birini yapmak lâzım geldiği zaman, günah olmamak şartile, en müşfikane olan şıkkı tercih ederdi. Fakat bir kimse Allah'ın emirlerine isyan ederse onu layık olduğu cezaya çarptırır ve bunda asla hatır ve gönül saymazdı. Simasındaki mehabet ve hâkimiyet, bütün ashab üzerinde en derin tesiri icra ederdi. İlk önce görenler, onun vekar ve heybeti karşısında titrerler, onunla arkadaşlık yapanlar ise ona meftun olurlar ve ondan ayrılmak istemezlerdi. Hiçbir insanın şahsını tel'in etmemiş, hakkında lânet kelimesini kullanmamıştır. Hiçbir insanı veya hayvanı döğmemiş, hiçbir kimsenin ricasını red etmemiştir.

Evine daima güler yüzle girer, arkadaşları arasında otururken ayağını uzatmazdı.[4]

b- *Söz söyleme kudreti*: Hazreti Muhammed son derece fasîh ve beliğ söz söylemek kudretine malik bulunuyordu. Arabın muhtelif lehcedeki dilini bilir, yakın ve uzak her kabileye kendi dili, kendi lehçesi ile hitap ederdi. Mâlik olduğu açık ifade ile her kabileye meydan okuyabilirdi, lâfzı az manası çok veciz sözleri sayısızdır. Sözlerindeki tatlılığı, ancak o dilin inceliklerine vâkıf olanlar anlayabilirlerdi.

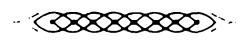
Konuşması gayet sade, açık, tatlı, külfetsiz idi. Kelimeleri tane tane söylediği için yanındakiler onun sözlerini kolaylıkla ezber ederler ve manasını anlarlardı. Sanki o sözler, silki nazme çekilmiş birer inci; ne eksiklik var, ne de fazlalık! İstenirse kelimeler birer birer sayılabilirdi. Ağzından çıkan kelimeler güçlükle, hususî ve yapmacık vaziyetlerle değil tabii bir şekilde çıkardı. Tabiîliğe aykırı hiçbir hali ve sözü yoktu. Lâfızlar mana ile dolu, lisan fasih, harfler yerinde ve söz tatlı idi. Bu, Hazreti Muhammed'e mahsus ilahi bir imtiyaz idi. Bütün ashab, ondaki bu fesahat ve belâğatin hayranı idiler.

c- *Hayatındaki intizam* - Hazreti Muhammed bütün işlerini tam bir intizam içinde yapardı. Namaz vakitleri, tesbih ve tehlil zamanları, uyku ve istirahat zamanları, misafirlerini ve ziyaretçilerini kabul vakitleri hep muayyen idi. Bir şey için söz verdiği zaman onu vaktinde yerine getirirdi, dediği yerde ve söylediği dakikada her halde bulunurdu.

d- *Akıl bakımından en yüksek kemali bulmuştu.* - "İnsanın dini aklıdır, aklı olmayanın dini de yoktur." sözü Hazreti Muhammed'indir. Bunu söylemiş olan zatın aklındaki kemal, hakikaten hiçbir insanın vasıl olamayacağı en yüksek mertebede idi. Her biri kendi başına ayrı yaşayan vahşî hayvanlar gibi dağınık ve birbirine düşman bir halde bulunan Arapları nasıl birleştirdiği, nasıl bir tek vücud haline getirdiği, nasıl bir gayeye sevk ettiği ve bu uğurda katlandığı eza ve cefayı ve nihayet Arap kabilelerinin ona nasıl bağlandıkları ve bütün varlıklarını onun uğrunda nasıl feda ettikleri düşünülürse onun aklındaki kemalin derecesi kolayca anlaşılır.

---

4 Bütün bu söylediklerimiz hakkında tafsilat almak istiyenler Buhari, Müslim, *Süneni Ebi Davud*, İbni Saad'in *Tabakatı* ve Tirmizi'nin *Şemaili* ve diğer hadis kitaplarıyla Türkçe *Asrı Saadet* tarihine müracaat etsinler!

e- *Hazreti Muhammed'in doğruluğu* - Dünyada her iyiliğin, her faziletin başı, hatta ilimlerin ve san'atların ileri gitmesi ancak doğrulukladır. Doğru olmayanın hiçbir şeyine güvenilmez. Çünkü böyleleri uzağı yakın, yakını uzak, faydalı olanı zararlı, zararlı olanı da faydalı gösterirler. Doğruluk dediğimiz haslet, şahsın ve nev'in bekası için en metin bir esas; milletin fertleri arasındaki içtimaî bağları ve insanî münasebetleri kuvvetleştirmek ve cemiyetin ahengini korumak için en büyük bir âmildir. Bundan ötürüdür ki peygamberliğin bir lâzımesi de doğruluktur. Doğru sözlü olmayan peygamber olamaz. Hazreti Muhammed ise doğruluğun en canlı bir timsali idi. Onun içindir ki Hazreti Muhammed, peygamberliğini ilan ettiği zaman onu tanıyanlar ve ona düşman olanlar ona şâir, sihirbaz, mecnun, büyülenmiş dedikleri halde "yalancı" diyememişlerdi. Doğruluk, tâ çocukluğundan itibaren onun en mütemayiz karakterlerinden birini teşkil ediyordu. Kavmini Müslümanlığa davete memur olduğu zaman bir tepeye çıkarak: "Ey Kureyş! Size bu dağın arkasından düşman atlılarının geldiğini söylersem bana inanır mısınız?" demiş, orada bulunanlar "Hepimiz inanırız, çünkü sen ömründe yalan söylemedin!" cevabını vermişlerdi.

Bizans İmparatoru, o zaman Hazreti Muhammed'in amansız bir düşmanı olan Ebu Süfyanı kabul ettiği vakit ona, "peygamberlik iddiasında bulunan bu adamın evvelce hiç yalan söylediğini duydunuz mu?" demiş; Ebu Süfyan şu cevabı vermişti: "Asla!"[5] Hülâsa: onun doğru sözlülüğü dost düşman herkesin itiraf eylediği bir şeydir.

Hazreti Muhammed kendisi böyle olduğu için başkalarının da öyle olmasını isterdi. Bakınız neler söylüyor: "Doğruluktan ayrılmayınız; çünkü doğruluk iyiliğe götürür, hayra ulaştırır; hayır ve iyilik ise cennete götürür; insan doğru söyledikçe ve doğruyu aradıkça artık Allah'ın yanında sıddıklar zümresine yazılır. Sakın yalan söyleme, çünkü yalan kötülüğe ve şerre götürür; şer ve kötülük de cehenneme sevk eder; insan yalan söylemekte ve yalanı aramakta devam ettikçe nihayet Allah yanında yalancılar defterine geçer." [Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî].

f- *Azim ve ikdamı* - İnsanlığın yüksek sıfatları olan sarsılmaz azim, kuvvetli irade, kat'î hareket Hazreti Muhammed'in mümeyyiz vasıflarındandır. O, bunların canlı bir timsali idi. İslâm tarihi, onun azim ve

5 Buharî: Babu bedil vehiy.

ikdamına ait bir abidedir. Bütün Arabistan şirk ve cehalet içinde yüzdüğü, dinî ve ahlâkî karanlıklar içinde bocaladığı sırada Hazreti Muhammed yalnız başına tevhid sancağını kaldırmış büyük bir husumet dünyası ile yıllarca savaşmış idi. Arabistan çölünün her zerresi onun karşısına bir dağ gibi dikilmiş, fakat bütün dağlar, onun sarsılmaz azmi, onun nübüvvet vekarı karşısında erimiş, onun sesini boğmak istiyen düşman kuvvetleri tarumar olmuştu. Peygamberliğini ilan ettiği zaman Mekke'de on üç sene zulmün ve işkencenin en ağırlarına maruz kalan Hazreti Muhammed, bir dakika bile fikrinden dönmemiş, yerinden oynamamış ve nihayet günün birinde bu yapayalnız adam etrafında yüz bin fedakâr görerek gözlerini ebediyete açmış ve Mevlâsına böylece kavuşmuştur. Bugün dünya insanlık ve fazilet namına neye malikse ona medyundur.

Onun ilk arkadaşları kendilerine yapılan zulum ve işkenceye tahammülleri kalmadığını söyleyerek bundan kurtulmaları için Allah'a dua etmesini rica ettikleri zaman o, şu sözleri söylemişti: "Bilmiyor musunuz ki sizden önce geçenler desterelerle kesilmişler, hak ve hakikat uğrunda çalışırken derileri demirden taraklarla taranmış, etleri parça parça edilmiş, buna rağmen onlar bütün bu mihnetlere sabretmişler ve Allah yolundan dönmemişler, hakkı söylemekten çekinmemişlerdi. Yemin ederim ki Müslümanlık kemale erecek, San'âdan Hicaz'a gelen bir adam kalbinde Allah korkusundan başka hiçbir korku duymayacaktır.[6]

Mekke reisleri Hazreti Muhammed'i fikrinden çevirmek için ona Arabistan'ın hükümdarlığını, memleketin hâzinelerini ve bütün güzellerini vadetmişler ve bu vaadlerin bir fayda vereceğini sanmışlardı. Bunlar öyle cazip vaadlerdi ki bunların karşısında muhakkak ki en metin insanlar da sarsılabilirdi. Fakat o, bütün bunlara istikrah ile bakmış ve bir dakika bile onlara meyletmemiştir. Kureyş artık zulm ve işkenceyi iyiden iyiye artırmış ve onun taraftarlarını da kıskıvrak bir çember içine almıştı. Tahammül edilmez bir hale gelen bu şartlar içinde Ebu Talib de kendisini himayeden vaz geçeceğini ihsas etmişti. Fanilerin en sağlam yüreklisini, en metin seciyelisini bile sarsacak olan bu buhranlı durum karşısında onun yegane hamisi olan amcasına söylediği sözler azmin, irade kuvvetinin bir misline daha rast gelinmez bir ifadesidir. Bu vaziyet karşısında onun sözleri şu oldu: "Amca! Yemin ederim ki, Kureyş

6 Buharî.

muktedir olsa da güneşi bir elime, ayı da öbür elime koysalar ben yine hakikati ilan etmekten çekinmem! Ya, Cenabı Hak bu vazifeyi ifa için kuvvet verir yahud bu uğurda canımı feda ederim. Yalnız kalacağımı düşünme! Hak yalnız kalmaz. Bir gün gelir Araplar da, Arap olmayanlar da onu kabul ederler, onun etrafında birleşirler."

Bedir, Uhud, Huneyn ve diğer muharebelerde onun gösterdiği azim cidden hayrete şayandır.

g- *Hazreti Muhammed'in sabrı ve Allah'a şükrü.* - Dünyada her ferd daima neşe ve saadet içinde yaşamaz. Kederlere, felaketlere, mihnet ve meşakkatlere uğradığı da olur. Bunun her ikisi de insanlar içindir. Fakat insanın kemali, saadet ve muvaffakiyet zamanlarında gururlanmamasında, felaket ve nekbet zamanlarında ye'se düşmemesinde ve en makûs tecellileri sabır ve sebat ile karşılamasındadır. İnsan tam bir ciddiyetle vazifesini yapmalı ve bununla beraber netice ne olursa olsun kibir ve yeis denilen şeyi yanına uğratmamalı ve Allah'a şükrünü de unutmamalıdır.

Hazreti Muhammed, hayatta pek çok mihnetler, felaket ve meşakkatler gördüğü gibi en yüksek ve en parlak muvaffakiyetler de kazanmıştır. Fakat o, birincilerden ye'se düşmediği gibi, ikincisinden dolayı da asla gurur duymamıştır. O, muvaffakiyetlerini yalnız kendi kuvvetine, kendi akıl ve basiretine, kendi nüfuz ve kudretine atfetmez; muvaffakiyetle neticelenen her harekette Allah'ın iradesinin bir tecellisini görür ve bundan ötürü Allah'a secde ve şükrederdi. Elem ve keder verici felaketler ve hezimetlerle karşılaştığı zaman da asla yılmayarak, ye'se düşmiyerek sabreder ve hiç sarsılmazdı. Geçici felaketlere, muvakkat darbelere katlanmak bir dereceye kadar kolaydır. Fakat ardı arası gelmeyen felaketlere tahammül etmek imkânsızdır. Halbuki Hazreti Muhammed, Mekke'den Medine'ye hicret edinceye kadar on üç sene meşakkat, felaket ve ıztırap içinde yaşadı. Mekke ve Tâif'in katı yürekli şakileri tam on üç sene onunla acı acı alay ettiler, onu ağır işkenceye uğrattılar. Ona hakaretin, zulmün her türlüsünü yaptılar. Öldürmek için suikasdler tertip ettiler. Fakat o, yüksek bir gaye uğrunda bütün bu felaketlere mukavemet ederek sonunda hepsini bertaraf etti ve gayesini tahakkuk ettirdi. Bütün bunların en büyük âmili, muhakkak ki, onun sarsılmaz sabrı ve Allah'a olan güveni idi. Onun nazarında bütün ahlâkî vazifelerin anası sabırdır. İnsanda sabır denilen seciyenin yokluğu veya-

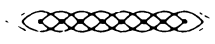
hut azlığı kadar büyük musibet tasavvur olunamaz. Kuvvetli bir iman, yüksek ve hayırlı işler görebilmek, hakkı kabul ve herkese hakkı tavsiye etmek, tehlikeli bir yerde ferdin ve cemiyetin haklarını müdafaa etmek, düşman karşısında metin bir kale gibi durmak sabır denilen seciyenin bulunmasına bağlıdır. Sabrın sonu muhakkak ki zaferdir.

h- *Şecaat ve cesaret:-* Şecaat öyle bir vasıftır ki ahlâkî birer fazilet olan azim, ikdam, doğruluk bir kimseden korkmayarak hak ve hakikati söylemek ve ilan etmek gibi sıfatların hepsi buna dayanır. Kendisinde şecaat olmayan bir insan bunların hiçbirisini yapamaz. Bu vasıf, Hazreti Muhammed'de en yüksek bir derecede idi. Ondaki cesaret, fıtrî ve cibillî idi. O, yapayalnız da olsa orduları sevk ve idare edecek, bozulmuş ve dağılmış bir orduyu bir anda harekete getirecek bir iradeye, bir cesarete, bir kalp kuvvetine malikti. Bundan ötürüdür ki o, binlerce tehlike karşısında kalmış, fakat en küçük bir zaaf bile göstermemiştir. Birçok vakanın kahramanı olan Hazreti Ali şöyle söylüyor: "Bedir muharebesi bütün şiddetile devam ederken biz peygamberin arkasına iltica etmiştik, hepimizin en cesuru o idi."

Uhud muharebesinde düşman oku ile yaralanmış ve dişinin biri kırılmıştı. O zaman onun şehid olduğu şayiası çıkarıldığı ve İslâm ordusu bozulduğu halde yalnız başına atını düşman ordusunun göbeğine sürmüş ve "Ben Peygamberim, yalan yok! Ben Abdülmuttalib oğluyum!" diye bağırmış ve bu cesaret ile hem düşmanın kalbine korku vermiş hem de dağılan İslâm ordusunu toplamıştı. Huneyn harbinde de düşmanın şiddetli saldırması karşısında İslâm ordusu geri çekilmeye mecbur kalmıştı. Fakat Hazreti Muhammed, yerinden bir adım bile gerilememişti. Bununla da kalmayarak hayvanını mütemadiyen ileri sürmüştü. Düşman her taraftan onu hedef tuttukları halde onun büyük cesaretle ortaya atılması ve hayvanını ileriye sürerek ashabını teşvik etmesi geriye dönmüş olan İslâm askerini çevirmişti. Vahşi bir yangın gibi yayılmış olan bu harpte ashap onun etrafına sığınmışlardı. Onun yanında durmak en büyük cesaret verici bir şeydi.[7] Hazreti Muhammed'in her sahadaki cesaretine ait binlerce misal göstermek mümkündür. Onları siyer ve hadis kitaplarında okumak gerektir.

i- *Hazreti Muhammed'in Allah'a güveni:-* Dünyada her şey sebeplere ve illetlere bağlıdır. Fakat sebepler zincirine hâkim olan mutlak ve

7 Ahmet bin Hanbel'in *Müsnedi*, c: 1, s:126; *Sahihi Müslim*; Huneyn gazvesi.

ezelî bir irade vardır ki, o da Allah Teâlâ Hazretleri'nin iradesidir. İşte tevekkül ve Allah'a güvenmek; akıl ve vicdanının ilhâmlarile ve zahirdeki sebeplerin hiçbirini ihmal etmeyerek, bütün mesai ve teşebbüslerini tehdit eden en kötü şartlar içinde çalıştıktan sonra bu gayretin neticesini Allah'ın lütuf ve inayetine havale etmektir. Böyle çalışan bir insan, çalışmalarının her halde semere vereceğine emin olacaktır. Çünkü görünen, görünmeyen bütün illet ve sebepler zincirine hâkim olan ve onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufa muktedir bulunan Allah'a kuvvetli bir surette iman ve itimat etmiştir. Böyle bir iman, hiç şüphe yok ki insanı sarsılmaz bir azim ile, eğilmez bir irade ile, lekesiz bir cesaret ile techiz eder; böyle bir iman ve güven sayesindedir ki insan mesaî ve teşebbüslerinin devamından ve onların vereceği güzel neticeden asla futur getirmez. En büyük tehlikeler, en karanlık hezimetler, şahsına yapılan zulüm ve işkenceler onu yolunda yürümekten alıkoymaz. İşte Hazreti Muhammed'in Allah'a olan iman ve güveni böyle idi. Hayatında karşılaştığı amansız felâketleri yenen, en inatçı ve en çetin mukavemetleri kıran sarsılmaz gayretin, harikulâde sabır ve cesaretin kaynağı bu iman ve güven idi. Kendisine "Bu davadan vaz geç, yalnız kalacaksın!" diyen amcasına ve diğer kimselere karşı: "Beni Allah yalnız bırakmayacaktır! Yemin derim ki bu dinin kemal mertebesine varacağı gün çok yakındır. O zaman, gönüllerde Allah korkusundan başka bir korku kalmayacaktır."[8] demesi de bu iman ve güvenden ileri geliyordu.

Kâbe'ye girdiği takdirde kendisini parçalayacaklarına Kureyş'in karar verdiğini haber alan Hazreti Muhammed kızı Fâtıma'ya su hazırlatıp abdest almış ve doğruca Kâbe'ye gitmiş; onu parçalamağa karar verenler bu durum karşısında gözlerini yere indirmekten başka bir şey yapamamışlardı.

Mekke'den Medine'ye hicret edeceği gece kendisini öldürmeğe karar veren Kureyş, onun yattığı evi muhasara altına almıştı. Hazreti Muhammed, Allah'ın emrine teslim olarak ve yalnız O'na güvenerek Yâsin sûresinin ilk âyetlerini okuya okuya eşkıya çetesi ile kuşatılmış olan evinden çıkmış ve yoluna devam etmişti. Bu âyetlerin sonuncusu şu mealdedir: "Biz onların önlerine, arkalarına setler koyduk, onların gözlerini bağladık, onlar göremezler." Filhakika öyle olmuştu.

8 Buharî, İbni Hüşişam.

Hazreti Muhammed, bu muhasaradan geçtikten sonra Ebu Bekri de alarak yoluna devamla Sevr mağarasına girmişlerdi. Kureyş, onu kaçırdıklarını anlayarak müthiş surette kızmışlar ve izini takip ederek mağaranın başına kadar gelmişlerdi. O derecedeki iğilip baksalar onları görebilirlerdi. Bu korkunç dakikada hangi insan perişan bir hale gelmez? Hazreti Ebu Bekir, korkunç akibeti düşünerek "Düşmanlar pek yaklaştılar, ayaklarının dibine baksalar bizi görecekler!" dedi. Fakat büyük bir ruh kuvveti ve sarsılmaz bir iman ve tevekkül ile techiz edilmiş olan Hazreti Muhammed şu cevabı verdi: "Korkma, kederlenme, Allah bizimle beraberdir."[9] öyle de oldu, düşmana ne olduysa oldu ve oradan geriye dönüp gitti.

İş bu kadarla da kalmadı. Herhalde onu öldürmeye karar vermiş olan düşman, Süraka bin Cu'şüm adında en cesur bir şakiye yüz deve mükâfat vadetmiş ve peygamberi yakalamak üzere yola çıkarmıştı. Süraka yolcuların izini bularak takip etmiş ve nihayet onlara yaklaşmaya muvaffak olmuştu. Ebu Bekir, arkasına bakarak aralarında ne kadar mesafe kaldığını görmek istiyordu. Fakat Hazreti Peygamber bir kere bile arkasına bakmayarak onunla hiç ilgilenmemişti. Onun kalbi ilahi bir huzur içinde yüzüyor, dili Kur'an okuyor ve arkadaşını ara sıra teselli ediyordu. Nihayet bu amansız düşman müthiş bir felâketle karşılaşarak öldürmek istediği Hazreti Muhammed'in ayaklarına kapanıyor ve ondan af dileyerek ve aman alarak geldiği yoldan geriye dönüp gidiyordu.

Medine'ye vardıktan sonra da ne acı felaketlere maruz kaldı. Kendisini öldürmek için tertibat alanlar ellerindeki zehirli kılıçlarile onun huzuruna getirildiği ve cürümlerini de itiraf ettikleri halde "Bırakınız, beni öldüremezler, Cenabı Hak onlara o kuvveti vermedi." demişti. İşte bütün bunlar, Allah'a olan sarsılmaz iman ve tevekkülün bir ifadesidir.

Tevazu ve halkçılık:- Hazreti Muhammed, hem vakur hem de son derecede mütevazi ve alçak gönüllü idi. Ashap onun yolunda her fedakârlığı seve seve yapmayı canlarına minnet bilirlerdi. Öyle iken yine evinin bütün işlerini kendi görür, hiçbir resmiyet ve külfete bakmayarak en fakir insanlar arasında oturur, onlarla birlikte yemek yerdi. Fakirlerin, dulların, kimsesizlerin işlerini görmekten zevk alırdı. Kendisine fazla hürmet gösterilmesinden, ihtiramı lâkaplardan, methiyelerden asla hoşlanmazdı. Kendisini methetmek isteyenlere: "Ey nâs! Allah'tan korku-

9 Kur'an-ı Kerim - Buhari ve Müslim: Hicret.

nuz, şeytana uymayınız. Ben yalnız Abdullahın oğlu Muhammed'im! Allah'ın kuluyum. Benim sizden bir farkım yok! Kendisini dostlarından ayıranı Allah sevmez. Şu kadar ki Cenabı Hak beni elçilikle şereflendirdi. Bana bundan fazlasile tazim göstermenizi istemem!"[10] demişti. Şirkin ilk merhalesi, peygamberlere tazim göstermekte ifrat etmek olduğu şüphesizdir. Hazreti İsa'nın yüksek bir tazim neticesinde ulûhiyet mertebesine kadar çıkarıldığını göz önünde bulunduran Hazreti Muhammed'i "Hiçbir kimseye bu derece hürmet göstermeyiniz, hıristiyanların (Meryem oğlu İsâ)'ya yaptıkları gibi yapmayınız. Ben yalnız Allah'ın kulu ve elçisiyim." derdi.

Binlerce fedakâr arkadaşı ile etrafı sarılmış olan bir insanın yahut galip ve muzaffer bir ordunun başında bir şehre giren bir kumandanın gurur duymaması mümkün müdür? Fakat Hazreti Muhammed, bilhassa böyle dakikalarda en büyük tevazuu gösterir ve Allah'ın huzurunda başını eğer ve O'na olan bağlılığı daha çok artardı. O, muzaffer bir ordunun başında Hayber'e girerken yuları ipten bir merkebe biniyordu. Mekke'ye girerken de bu muvaffakiyetinden dolayı bu lütuf ve inayeti Allah'tan bilerek hemen secdeye varmıştı. Kendisine karşı çok fazla hürmet göstermek ve bu suretle bağlılıklarını ve yüksek sevgilerini anlatmak istiyenlere şu yolda mukabelede bulunuyordu; "İçinizden biriniz, Allah ile peygamberi sevmek zevkini duymak istiyorsa ağzını açtığı zaman sözün doğrusunu söylesin, özü ve sözü doğru olsun, kendisine emniyet olunduğu zaman emniyetini yerine getirsin, başkalarile yaşadığı zaman komşuluk haklarına riayet etsin."[11]

Utanmak Hissi:

Utanmak hissi, muhakkak ki, en büyük bir fazilettir. İnsanı kötülüğün her çeşidinden alıkoyan bu histir. Kendisinde bu his bulunmayan, yahut eksik olan bir adama ne yapılsa faydasızdır. Bu histen mahrum bulunan tembel bir talebeye "Utanmıyor musun? Arkadaşların seni geçtiler, sen onlardan geri kaldın?" denildiği zaman o, sadece omuzlarını silkmekle iktifa eder. Vazifesini suiistimal eden bir adam da böyledir. Bu histen mahrum olan bir insanda vazifeye bağlılık, şahsî ve millî şeref duygusu yoktur. İnsanın kemali bu hissin yüksek bir mertebede olma-

---

10 Ebu Davud, *Kitabüledeb*; Zürkani, Tirmizi, *Şemail*.
11 *Mişkât*.

siledir. İnsanda bu his ne kadar azalırsa behimiyet derekesine o nispette yuvarlanmış demektir.

Bu his, Hazreti Muhammed de en yüksek kemalini bulmuştu. O zamanlar Arabistan'da ve diğer yerlerde edep ve hayaya ehemmiyet verilmezdi. Araplar çıplak yıkanırlar, hatta Kâbe'yi çırıl çıplak tavaf ederlerdi. Böyle bir kavim içinde doğup büyümüş olan Hazreti Muhammed ise onların bu gibi çirkin âdetlerinden son derece nefret eder ve böyle yapmamalarını, hamamda yıkanırken ve hatta yalnız yıkanırken de örtünmelerini emrederdi.

Hazreti Muhammed henüz peygamber değildi. Kureyş Kâbe'yi yeni baştan tamire karar vermiş ve bütün Kureyş aileleri buna iştirâk etmişti. Yalnız Haceri Esvedi yerine koymak meselesi vardı. Herkes bu şerefe kendisinin layık olduğunu söylüyor ve bu da kavgalara ve kılıçların kınından çıkmasına sebep oluyordu. Çünkü her kabile bunun için yemin etmiş bulunuyordu. Bu mücadele dört gün sürdü ve nihayet Kureyş'in en ihtiyar adamı şöyle bir teklifte bulundu: Yarın sabah bu civardan geçecek olan ilk adamı hakem yapalım. Herkes bu teklifi kabul etti ve bütün kabilelerin erkânı orada toplandı. İlk geçen adam, Hazreti Muhammed'di. Bunu çağırdılar. Hazreti Muhammed her kabileden birini seçti. Sonra Haceri Esvedi bir yaygının üzerine koyarak yaygının uçlarını ellerine verdi ve hepsine Haceri Esvedi taşıttı ve böylece yerine kadar yükseldikten sonra kendisi onu elile yerleştirdi. Onun bu kiyaseti, muhakkak ki hunharâne bir takım hareketlerin önünü almıştı. Fakat o sırada Hazreti Muhammed'in bürünmüş olduğu ihram açılmış ve bunu hisseden Muhammed, örtülü kalması lâzım olan bir yeri göründü düşüncesile utanarak bayılmak derecesine gelmişti. İşte onun utangaçlığı bu kadar yüksekti.

Şu vecizeler de onundur: "Utanmak, insanın ziynetidir; insan bununla insandır." "Utanmak imandandır." "Utanmak hayırdan başka bir şey değildir ve neticesi de mutlaka hayırdır." "Utanmak ile iman birlikte bulunur, biri gidince öteki de peşini takip eder." "Nâsın, tâ evvelden beri peygamberler sözü olarak kabul ettikleri şeylerden biri; utanmadıktan sonra istediğini yap!" sözüdür.

Hayatındaki Sadelik:

Eline bir şey geçmeyenler için sade yaşamak, sade giyinmek kolaydır ve hatta zaruridir. Asıl mesele, her şeyi bol bol bulmak fırsatına malik olduğu halde sadeliği bırakmamak, sadelik içinde yaşamak ve bunu kendisine bağlı olanlara da aşılayabilmektir. Bu, her insan için yapılamayacak kadar güç bir şeydir. Çünkü insan fıtratı buna müsait değildir. Her şeyi bol buldukça azmak ve azıtmak, hiç olmazsa ondan çokça istifadeye çalışmak insanın tabiatında mevcut bir haslettir. Halbuki Hazreti Muhammed, tamamen bu kaidenin hilâfına hareket etmiştir.

Avrupalı muharrirlerden bir çokları Hazreti Muhammed'in Mekke'de bir peygamber olduğunu ve bir peygamber gibi yaşadığını ve fakat Medine'de hükümdar olduğunu söylerler. Bu söz şayet kötü bir maksatla söylenmemişse, koyu bir cehaletin mahsulü olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü onun hicretinden sonra pek açık olan hayatını garazdan salim bir şekilde tetkik etmiş olanlar, böyle bir iddiada bulunamazlar.

Hicretin üçüncü senesinden sonra fütuhat çoğalmış ve Medine sokakları ganaimle dolmuştu. Bundan başka Arabistan'ın komşu hükümdarları, Mısır azizi ve Bizans İmparatoru Hazreti Muhammed'e kıymetli hediyeler gönderiyorlardı. Fakat o, bütün bunları başkalarına verir ve kendisi sadelik içinde yaşamayı tercih ederdi. Bulduğunu yer, bulduğunu giyer, toprak üstünde oturmaktan çekinmezdi. Yiyecek bir şey bulamayarak zevceleri ve çocukları ile beraber aç yattığı da çok olurdu. Hele elbisenin süslüsünü ve mükellefini hiç sevmezdi.

Her manasile feragat sahibi olmak, onun en bariz vasıflarından biri idi. Hazreti Muhammed çocuklarını o kadar severdi ki kızı Fâtıma yanına geldiği zaman onu ayağa kalkarak güler bir yüzle karşılar, yerine oturtur ve alnından öperdi. Böyle iken yine onlar fakirlikten kurtulamamışlardı. Medine sokakları ganimetle dolmuş ve ashabın çoğu zengin olmuştu. Herkeste köle ve cariye vardı ve onlar ev işlerini görürlerdi. Fakat peygamberin kızı ve büyük bir kahraman olan Hazreti Ali'nin karısı Hazreti Fâtıma'nın bir hizmetçisi bile yoktu, ununu el değirmeninde kendisi çeker, suyunu kendisi getirirdi. Un öğütmekten elleri, su taşımaktan göğsü nasırlanmıştı. Peygamberin damadı ve Hazreti Fâtıma'nın kocası Hazreti Ali, Fâtıma'ya evde yardım etmesi için muharebelerde esir edilen kadınlardan birinin verilmesini rica ettiği halde Hazreti

Muhammed, "Evvela başkalarının ihtiyaçları temin edilmedikçe böyle bir şey düşünülmeyeceği" cevabını vermişti.

Arabistan'ın bütün hazinelerini eline geçirmiş olan Hazreti Muhammed, kendisine ne yumuşak bir yatak istemiş, ne nefis bir tabak yemek yemiş, ne de muhteşem bir kat elbise giymiş veya cebine bir miktar altın koymuş ve çocuklarını düşünmüştü. Onun siyretini okuyanlar, onu Kisrâlar ve Kayserler derecesinde bir şehinşah veya bir imparator gibi gözünün önüne getireceği sırada birdenbire onu hakikî renklerile görmeğe başlar ve hemen gözünün önüne gayet sade giyinmiş bir adam, Mekke'de dolaşan bir öksüz, göklerden yere inen masum bir melek gelir.

En büyük hükümdarlardan daha yüksek bir mevkie sahip olan ve her istediğini elde etmeye muktedir bulunan Hazreti Muhammed, tevazuu ve sadeliği o derece ileri götürmüştü ki giydiği elbiseler umumiyetle keçi kılından idi. Son nefesini de böyle elbiseler içinde vermişti. Yattığı yatak, bir örtüden, deriden yapılmış ve içi hurma yapraklarile doldurulmuş bir şilteden yahut iki katlı bir kumaş parçasından ibaretti. Hazreti Muhammed, son nefesini teslim ederken yamalı bir elbise giyiyordu. Yiyecek olarak evinde ailesine bir mikdar yulaftan başka bir şey bırakmamıştı. [*Şemaili Tirmizi*; *Sahihî Buharî*: Kitabüllibab, *Müsnedi Ahmed bin Hanbel*, c: 1, s: 79; c: 6, s: 108; Ebu Davud'un *Müsnedi* cild: 2, s: 343].

İşte garpli muharrirlerin hükümdar yaşadı dedikleri Hazreti Muhammed'in hayatı! Evet, Hazreti Muhammed emsali görülmemiş ve bir daha da görülmeyecek hükümdardı. Fakat insanların dedikleri ve kıymet verdikleri hükümdarlardan değil, belki dünyanın en satvetli hükümdarlarını da kendisine boyun eğmeğe mecbur eden manevî ve o muharrirlerin takdir edemeyecekleri kadar yüksek bir hükümdardı.

2- İçtimaî faziletleri:

a- *Başkalarına karşı muamelesi*. - Hazreti Muhammed, hiçbir kimseye karşı kaba bir muamelede bulunmaz ve bulunanları da sevmez, kimseyi mahcup etmezdi. Birinin arzu edilmeyen hareketini gördüğü zaman başkaları yanında onu utandırmayarak "Halk şöyle yapıyor, şöyle söylüyor, halbuki bunlar doğru değildir." gibi umumî sözlerle ona nasihatlarda bulunur, hiçbir zaman suçluyu utandırmazdı. Kendi nefsi için hiç

öfkelenmez, fakat hakka taarruz olunduğu zaman öyle bir öfkelenirdi ki hak yerini buluncaya kadar ona mukavemet olunamazdı.

Kendisine bir şey ikram edilirse, ufak ve az da olsa, azırgamaz ve onu büyük görürdü. Hiçbir şeyi zem etmez, kötülemezdi.

b- *Hazreti Muhammed'in ticaret hayatı.* Umumiyetle Araplar, hele Kureyş ve İsmailoğulları binlerce seneden beri ticaretle iştigal ediyorlardı. Hazreti Muhammed'in amcası Ebu Talib de bir tacirdi. Muhammed (aleyhisselâm) da idaresini temin için bir meslek aramaya başladığı zaman en münasip işin ticaret olduğunu görmüş ve ticarete başlamıştı.

Hazreti Muhammed, amcası Ebu Talib'e Şam seyahati yaparak bu meslekteki tecrübesini artırmıştı. O zaman Arabistan'da müstakim ve emin insanlara zenginler tarafından sermaye verilir, bunlar taşralara gönderilir ve ticaretten husule gelen kazanç müştereken taksim olunurdu. Hazreti Muhammed de buna benzer işleri üzerine almıştı. Onun bu işlerde gösterdiği namus ve istikamet, arkadaşları tarafından her yerde söyleniyordu, onunla iş yapanlar hep onun doğruluğunu, emniyet ve itimad edilir bir insan olduğunu söylerlerdi.

Verilen sözde sebat, iş ve ticaret âleminde en nadir ve en kıymetli faziletlerdendir. Hazreti Muhammed, daha o zaman verdiği sözde durmak ve emniyet ile şöhret almıştı. O, emniyet ve istikametin mücessem bir timsali sayılıyordu. Ticaret arkadaşlarından biri ile muayyen bir günde birleşmek üzere sözleşmişlerdi. Hazreti Muhammed o gün söz verilen yere geldiği halde diğer arkadaş -bunu unutarak- üç gün sonra gelmişti. Hazreti Muhammed üç gün bir yere kımıldamayarak arkadaşını beklemiş ve arkadaşı geldiği zaman ona kızmayarak sadece: "Çok merak ettim ve üç gündür burada sizi bekledim." demiştir. [*Süneni Ebi Davud*. c:2, s: 234]

İşte Hazreti Muhammed, ticaretteki namuskârlığile muamelelerindeki doğruluğile, yüksek ahlâkile şöhret kazanmış ve kendisine "el'emin" unvanı verilmişti. O zaman Mekke'nin zenginlerinden olan Hatice, Hazreti Muhammed'in bu şöhretini duyarak kendi mallarile ticaret ettiği takdirde başkalarına verdiği ticaret hissesinin iki mislini vermeye hazır olduğunu söylemiş ve Hazreti Muhammed bu teklifi kabul ederek bu mallarla ticarete çıkmıştı. Ticaretteki muvaffakiyetini gören Hatice ona kendisile evlenmeyi teklif etmiştir. O zaman Hatice kırk, Hazre-

ti Muhammed ise 25 yaşında idi. Hatice'nin eski kocasından iki oğlu bir kızı vardı. Hazreti Muhammed, Hatice ile evlenmiş ve İbrahim'den başka bütün çocukları ondan olmuştu. Hazreti Muhammed, gençliğini bu vefalı ve fazilet sahibi kadın ile geçirmiş ve ölünceye kadar da onu daima hürmet ve muhabbetle yadetmiştir.

Onun siyretini tetkik edenler görürler ki, diğer safhalarda olduğu gibi bu işlerde de onun hayatı tam bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü bir tüccarda aranılan ahde vefa, istikamet, sadakat, emniyet ve itimad hem de en yüksek şeklile Hazreti Muhammed'de mevcut idi.

c- *Mülâkat ve Ziyaretleri.* - Hazreti Muhammed, kendisile mülâkat için gelenleri karşılar, onları selâmlar, daha önce elini onlara uzatır ve musafaha eder, elini sıkardı. Başkalarının arasında oturduğu zaman kendisine üstünlük verecek bir yerde oturmazdı. Herkes nerede oturursa orada otururdu. Bir kimseyi ziyaret ettiği zaman kapının sağ veya sol kanadı önünde durur, selâm verirdi. Şayet evin sahibi selâm almaz ve izin vermezse geri dönerdi. Kendisini ziyarete gelenlerin de bu kaideye riayet etmelerini isterdi. Selâmsız ve izinsiz eve girmek istiyenleri kabul etmezdi.

Kapı aralığından içeriye bakmayı ve izinsiz içeriye girmeyi çok ayıp sayar ve bundan şiddetle men ederdi. Ziyaretine gittiği ve misafir olduğu evin - sahibinin izni olmadıkça - orasına burasına göz gezdirmeyi, tecessüslerde bulunmayı ahlâka uygun bulmazdı.

d- *Yardım Severliği.* - Hazreti Muhammed, başkalarının işlerini görmeyi, ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını gidermeyi severdi. Bir ihtiyar kadın gelir onu işi için çağırabilirdi. Medine'de Yahudîler Müslümanlara karşı pek katı muamelede bulunurlardı. Bir gün ashaptan Cabir İbni Abdullah bir Yahudiden ödünç para almış ve bu parayı vakti gelince bulup da verememişti. Cabir'in o kadar rica ve yalvarması Yahudi üzerinde hiçbir tesir yapmadığından Yahudi ısrarla parayı istedi. Cabir, nihayet peygambere geldi ve derdini anlattı. Peygamber bunun için üç kere Yahudinin ayağına kadar gitti ve ricalarda bulundu. Bir kere bedevilerden biri gelip o anda namaz kılmakta olan peygamberin eteğine yapışmış; "ehemmiyetsiz bazı ihtiyaçlarım var, namazınızın sonunu beklersem belki bunları unuturum, gel şunları yap da namazını öyle tekmille" demiş, bunun üzerine peygamber namazını bırakarak bedevi ile gitmiş,

onun istediklerini yapmış, sonra dönüp namazını tamamlamıştı. (Buharî, *Edebülmüfred*).

Hadis kitapları böyle yüzlerce misallerle doludur.

e- *Hak sahiplerine karşı muamelesi*. - Hazreti Muhammed, hak sahiplerinin en serbest bir tarzda haklarını müdafaa etmelerinin meşru olduğunu söylemiş ve bunu sadece nazariyatta bırakmamıştır. Bunun da pekçok fiilî misalleri vardır. Burada yalnız bir iki tanesini göstereceğiz. Bir gün Bedevîlerden biri peygamberden alacağını istemeye gelmişti. Bedeviler çok kaba ve haşin insanlar olduklarından peygambere sert sözler söylemişti. Ashab, bedevinin bu hareketine kızmışlar ve ona şöyle demişler: Sen kime hitap ettiğini biliyor musun?

Bedevi hiç aldırmadan:

Ben hakkımı istemeğe geldim, cevabını vermişti.

Bunun üzerine Hazreti Muhammed arkadaşlarına şöyle söyledi:

"Siz bedevinin tarafından olacaktınız. Çünkü bu adam, bizden hakkını istiyor. Hak sahibi için söylemek hakkı da vardır."

Bundan sonra Hazreti Muhammed, bedeviye hakkını fazlasile verdi.

f- *Hazreti Muhammed adil ve insaftan ayrılmaz ve herkese müsavi muamele yapardı*. - Dünya ile alâkasını kesmiş bir insan herkesle iyi geçindiğini ve hiçbir kimseye haksızlık, kötülük, insafsızlık ve adaletsizlik yapmadığını söyleyebilir. Fakat bunun bir kıymeti yoktur. Eğer bunlar, insanların her tabakasile ve her lahza uğraşmak mevkiinde olan bir insanda görülecek olursa onun fevkalâdeliği o zaman anlaşılır. Hep biliriz ki Hazreti Muhammed, kimseyi görmemek ve kimsenin ıztırabı ile müteellim olmamak için dağ başına çekilmiş yahut evine sokularak seccade üstünde vakit geçirmiş bir insan değildi. O, beşeriyetin felaketinden, insanların maddî ve manevî ıztıraplarından elem duymuş ve onları saadete kavuşturmak için gece gündüz çalışmış, bu uğurda yüzlerce kabileyle uğraşmış bir insandı. Bıçak bıçağa gelmiş, birbirinin kanına susamış olan bu kabileleri birleştirmek, bunların hepsini memnun edebilmek ne kadar müşkül bir işti. Fakat Hazreti Muhammed, bir lahza, bile adalet ve insafın icaplarından ayrılmayarak büyük ve müşkül işi başarmış ve onların kalplerini birleştirmiştir. Onun nazarında hak bakımından zengin fakir, efendi köle yoktu, herkes insandı. İnsanlar ara-

sında ayrılık gayrılık gözetmek olmazdı, onların hepsi hukukta müsavi idi. Filhakika, insanlığın yükselmesine karşı duran en çetin engellerden biri içtimaî bir heyetin yekdiğerinden ayrı ve mümtaz sınıflara ayrılmış olmasıdır. Diyebiliriz ki, İslamiyetten evvel, her din, her millet ve her memleket bunu kabul etmiş bulunuyordu. Hükümdarlara bir ilâh gibi bakılması onların yanında kimsenin ağız açmaması, din ulularının "lâyüs'el" ve "lâyuhti" (yanılmaz) tanınması hep bundan ileri geliyordu. Kendilerinin asil olduklarını iddia edenler ayrı bir sınıf teşkil ediyor ve kendilerini halkın üstünde görüyorlardı. Efendiler, kendilerini köle ve hizmetçilerinin mukadderatına hâkim sayıyorlar ve bunlar hiçbir vakit efendilerinin seviyelerine yükselemiyorlardı.

İşte binlerce seneden beri devam edip gelen ve beşeriyeti zümrelere ayıran bu manasız imtiyazlara Hazreti Muhammed nihayet verdi. O, "Haccetül'vedâ" denilen en son hac esnasında yüz yirmi bin insan huzurunda okumuş olduğu meşhur hutbesinde cahiliyet devrinden kalan bütün kötü âdetler ile bu imtiyazların da kaldırıldığını ve İslâm'da böyle imtiyazlı sınıflar olamıyacağını son olarak ilan etmişti. Bunu ilan ettikten sonra o muazzam cemaate hitab ederek "tebliğ ettim mi? Lâzım gelen şeyleri söyledim mi? Vazifemi yapdım mı?" diye sordu ve "evet yâ Resulâllah" cevabını alınca "şahid ol yâ Rab!" dedi. Onun nazarında insanlar içinde imtiyazlı bir sınıf, bir insan, bir kabile yoktu. Bütün insanlar Âdem oğullarıdır, Âdem de topraktandır. Bir insanın diğerinden fazla meziyeti ancak ahlâkî fazilet iledir.

Mahzûmîlerden bir kadın her nasılsa hırsızlık yapmıştı. Kureyş, eşraftan birine mensup olan bu kadının ceza görmeyerek affedilmesini istemiş, Hazreti Muhammed'in çok sevdiği Üsame'yi Peygamber'e şefaatçi göndermişlerdi. Peygamber Üsame'ye şu cevabı verdi; Ey Üsâme! Sen Allah'ın kanunlarını tadil etmek mi istersin? Evvelki milletler de tarafgirliklerinden dolayı helâk olmuşlardı. Onlar, fakirler üzerinde en şiddetli cezaları tatbik ederler, nüfuzlu ve zengin olanları cezadan kurtarırlardı. Allah'a yemin ederim ki, kızım Fatıma da hırsızlık etseydi onun da elini keserdim [Buharî; Kitabülhudud].

Hayber Yahudilerinin arazisi fetholunduktan sonra bu arazi İslâm mücahidlerine taksim olunmuş, fakat araziyi ekip biçmek hakkı oranın sakinlerine bırakılmıştı. Mahsul zamanında Abdullah bin Süheyl Peygamber tarafından vergileri toplamağa memur edilmiş ve amcasının

oğlu Muhayyisa ile birlikte Hayber havalisine gitmişti. Orada Abdullah Yahudiler taralından gizlice öldürülerek bir çukura atılmıştı. Muhayyisa Medine'ye döndükten sonra Peygamber'e gelmiş, Yahudilerin amcasını öldürdüklerini haber vermişti. Peygamber:

- Yahudilerin amcanı öldürdüğüne yemin eder misin?

- Hayır, çünkü öldürdüklerini gözümle görmedim.

- O halde Yahudiler yemin etsin.

- Fakat Yahudiler yalan yere yemin ederler.

Hayber'de Yahudilerden başka kimse olmadığı için Abdullah ibni Süheyli onların öldürdükleri şüphesizdi. Lakin onu gören hiçbir şahid bulunmadığı için Peygamber Yahudilere ceza tertip etmemiş, Muhayyisa'ya yüz deve diyet vermişti. Çünkü Abdullah ibni Süheyl vazife başında ölmüştü.

g- *Hazreti Muhammed'in Cömertliği*: - Cömertlik ve âlicenaplık Hazreti Muhammed için fıtrî ve tabii idi. O, insanların en cömerdi, en âlicenabı ve en kerimi idi. Eline ne geçerse onları muhtaçlara dağıtır ve yanında bir para bırakmazdı. "Ben ancak dağıtıcıyım, veren Allahtır." derdi. Şayet dağıtmaz da yanında bir gece kalacak olursa bundan ıztırap duyardı. Zevcesi Ümmi Seleme şöyle diyor: "Bir kere Hazreti Peygamberin yüzünde değişiklik gördüm ve bunun sebebini sordum. Dün, dedi, yedi dinar aldım, fakat bir kimseye veremediğimden yanımda kaldı."[12]

Ashabdan Hazreti Ebu Zerr anlatıyor: Bir gece Hazreti Peygamber ile birlikte gidiyorduk. Bana dönerek dedi ki, Ebu Zerr! Uhud dağı altına çevrilip de benim olsa, onun bir dinarını üç gece yanımda bırakmak istemezdim. Yalnız borcumu ödemek için vereceğim dinarı saklardım."[13] İnsanın her şeyi unutacağı dakika, ölüm döşeği değil mi? Fakat Hazreti Peygamber bu dakikalarında bile zevcesi Hazreti Aişe'ye bir mikdar para tevdi etmiş olduğunu hatırlayarak:

- Aişe, dedi, Muhammed Allah'ına şüpheli bir kalp ile kavuşacak! Git, sendeki altınları sadaka olarak dağıt! [Müsnedi Ahmed, İbni Sa'din *Tabakatı*], Resuli Ekrem bu noktaya o kadar dikkat ederdi ki yanında eline geçen bir kaç parayı sadaka olarak vermezse istirahat için evine

12 Ahmed bin Hanbel'in *Müsnedi*, c: 6, s: 293.
13 Buharî, *Kitabülistikraz*, s: 321.

gidemezdi. Sadaka veya hediye verirken Müslüman ile Müslüman olmayanı ayırmazdı. Gerek kendi nefsi ve gerek akrabaları namına zekât almayı zillet sayar ve almazdı. Fakat hediye verildiği zaman onu alır ve bir muhabbet alâmeti telâkki ederdi. Hediyelerini kabul eylediği kimselere kendisi de hediyeler verirdi. (Buharî)

Bir gün Hazreti Peygamber'e bir kumaş parçası hediye edilmişti, böyle bir şeye ihtiyacı olduğundan Resuli Ekrem Efendimiz kabul etmişti. Yanında oturanlardan biri "bu kumaş ne iyi!" deyince peygamber o kumaş parçasını hemen ona bıraktı. Bütün ömrünü darlık içinde geçirdiği halde eline geçeni başkalarına vermek, bir günlük yiyeceği bile misafirlerine ikram ederek bütün hanesi halkı ile birlikte açlığa tahammül etmek dünyada hiçbir kimsenin gösteremeyeceği yüksek bir feragat değil midir? Eline fırsat geçmeden zühd ve takvadan, feragatten bahsetmek kolaydır. Fakat Hazreti Muhammed gibi bütün fırsatlar eline geçtikten sonra feragatin bu derecesine yükselebilmek dünyada ondan başka hiçbir ferde nasip olmamıştır. Hicretin üçüncü senesinden sonra onun eline bir çok şeyler geçtiği halde o bütün bunları halkın umumî istifade ve rahatında kullanmış ve kendisi yarın için bir para ve yiyecek alıkoymamıştır.

Benî Nazir'den olan *Muhayrik* adında bir Yahudi ölürken yedi tane bağını Peygamber Efendimize bağışlamıştı. Halbuki Araplar nazarında en kıymetli bir mal sayılan bu bağları Hazreti Peygamber halkın umumî istifadesine bıraktı. Bütün bunların mahsulünü fukaraya ve muhtaçlara dağıtırdı. Hadis kitaplarında emsaline bol bol tesadüf ettiğimiz bu gibi olaylar açıkça gösteriyor ki, O, cömertliğin, alicenaplığın ve feragatin mücessem bir timsali idi.

h- *Hazreti Muhammed misafirlerine kendisi hizmet ederdi.*- Hazreti Peygamber'in mümeyyiz vasıflarından biri de misafirperverliktir. Bu cihetten de ona erişebilecek bir ferd tasavvur edilemez. Hicretten sonra Arabistan'ın her tarafından onu görmeğe gelenler sayısızdı. Mühim adamlar ile heyetler mescidde misafir edilirdi. Hazreti Muhammed bu heyetlerin hizmetlerini bizzat görür ve herkese içtimaî mevkiine göre ikram ederdi. Hiçbiri ağırlanmadan bırakılmazdı. Peygamber, sadaka veya atiyye veriyorken müslim olanı müslim olmayandan ayırt etmezdi. Bundan ötürü Müslümanı da Müslüman olmayanı da misafir eder ve hepsinin hizmetini bizzat kendisi görürdü. Geceleri uykudan kalkar

ve misafirlerinin bir ihtiyacı olup olmadığını anlamaya çalışırdı. [Ebu Davud Kitabül'edeb].

Bir kere müşriklerden biri Peygamber'i ziyaret etmiş ve ona misafir olmuştu. Peygamber Efendimiz müşrik olan bu misafirine süt ikram ederek onu fevkalâde memnun etmiştir. [Sahihi Müslim - Babül'mümin yekûlü min hasen].

Hazreti Peygamber'e birden çok misafir gelerek evindeki yiyeceği verdiği ve çocukları ile birlikte kendisinin bütün geceyi aç geçirdikleri zamanlar da olurdu [Müsnedi Ahmed ibni Hanbel ve...].

İşte Hazreti Muhammed misafirlere bu derece ikram eder ve onları böyle ağırlardı.

Şu sözler de onun vecizelerindendir:

"Bir kavmin büyüğü size geldiğinde ona layık olduğu hürmet ve ikramı yapınız."

"Allah'a ve ahiret gününe imanı olan misafirine (zengin fakir demeyip halin iktizasına göre) ikram etsin. Ne kötü kavimdir onlar ki misafire bakmazlar." -

"Misafirinle birlikte ye, çünkü misafir yalnız başına yemeye utanır." -

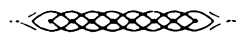
"Misafir, rızkı ile gelir ve misafir olduğu yerin günahı ile gider, Allah o misafir sebebile onların günahlarını giderir." -

"Bir adam misafirine ikram için bir şey, velev ki tavuk keserse kestiği şey cehennem ateşine karşı onun fidyesi olur." -

"Hiçbir ferd, misafiri için iktidarının yetişemiyeceği külfetlere girmesin." -

"Kendisine getirileni hakir gören kötü bir adamdır."

1- *Hazreti Muhammed'in hoşlanmadığı haller.* - Hazreti Peygamber'in hiç hoşlanmadığı bir şey vardı ki o da dilenciliktir. Onun nazarında dilencilik, en kötü bir şeydir; dilencilikle yaşamak ve kıyamet gününde alnında dilencilik damgasile Allah'ın huzuruna çıkmak büyük bir zillettir; böyle yaşamaktansa sırtında odun taşıyarak idaresini temin etmek daha iyidir [Ebu Davud, Tirmizî: Kitabüssadakat].

Peygamber Efendimiz dilenciliği sevmezdi, lakin onları kendi hallerine bırakmayıp bundan kurtulmaları için kendilerine yol gösterirdi. Buna bir iki misal verelim:

1- Ensardan biri sadaka istemeye gelmişti. Resuli Ekrem ona evinde bir şey olup olmadığını sordu. "Bir yatağım var, yarısını altıma seriyor, yarısını üstüme örtüyorum, bir de su içtiğim kap var." dedi. Peygamber onları götürüp pazarda dört dirheme satarak parayı kendisine vermiş ve bunun bir dirhemi ile çocuklarına yiyecek almasını, bir dirhemi ile bir ip satın alarak dağdan odun kesip çarşıda satmasını söyledi. Resuli Ekremin tavsiyesi veçhile hareket eden bu adam, on beş gün sonra Peygamber'e gelip on dirhem para biriktirdiğini ve bununla elbise ve yiyecek aldığını anlattı. Bunun üzerine peygamber de ona: "Böyle yaşamak mı daha iyi, yoksa kıyamet günü alnında dilencilik damgasile Allah'ın huzuruna çıkmak mı iyi?" diyerek dilenciliğin ne kötü bir şey olduğunu anlattı. [Ebu Davud, Tirmizî, Kitabüssadakat],

Hazreti Peygamber'e göre ancak üç türlü adam yardım ve sadaka istiyebilir:

1- Borçlular.

2- Âni bir felaket yüzünden varları yokları mahvolan adamlar; borçlu borcunu ödeyene, bunlar da vaziyetleri düzelinceye kadar yardım isteyebilirler.

3- Açlıktan muztarip olanlar. Bundan başka şartlar altında dilenenler haram yemiş olurlar (Buharî, c: 1, s: 328, *Kitabül'lukata.*)

i- *Son derece halim ve affedici idi.* - Aciz zamanında herkese karşı halim görünmek, şahsına karşı yapılan fenalıklara göz yummak herkes için tabii bir şeydir. Çünkü başka türlü yapmak elden gelmez. Fakat bütün kudret ve kuvvet elinde iken intikam almamak, affetmek herkesin kârı değildir. Bunu yapabilmek için çok büyük ve yüksek ruhlu olmak gerektir. Biz bunun kemal derecesini Hazreti Muhammed'de görüyoruz. En kuvvetli kaynaklara, en mevsuk vesikalara dayanarak iddia edebiliriz ki, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm), şahsına karşı vuku bulan herhangi bir fenalığın intikamını almak sevdasında bulunmamıştır. Ancak Allah'ın emirlerine karşı gelinirse onun cezasını vermekte tereddüt etmezdi. [Buharî, Kitabi Bedil-halk],

Hazreti Muhammed Müslümanlığı neşr için yalnız başına Tâif'e gittiği zaman ona revâ gördükleri kötü ve iğrenç muamele, Uhud gazvesindeki mağlûbiyetin bıraktığı tesirden daha fazla idi. Tâifliler kendisini kabul etmeyerek çok hakaret ettiler ve o kadar taşa tuttular ki ayakları yaralandı ve adım atacak kudreti kalmadı. O sırada "onların aleyhinde yapacağı bedduanın kabul edileceği ve isterse onları helâk eyleyeceği" Allah tarafından kendisine bildirilmişti. O, yine "Ya Rab! Onların helâk edilmelerini istemem, belki bunların çocukları sana ibadet ederler." dedi. On sene sonra Tâif'i muhasara ettiğinde onlar Müslümanlar üzerine mançınıklar attılar ve Müslümanlara çok zayiat verdirdiler. Müslümanlar "Yâ Resulâllah! bunları lânetle, bunlara beddua et." diye yalvardıkları halde O, Tâiflilere karşı intikam hissi beslemeyerek yalnız onların hidayeti ve İslâm olmaları için dua etti. Hicretin dokuzuncu senesi Tâiflilerden bir hey'et Peygamber'i ziyaret ettiklerinde Peygamber onları mescidde misafir etmiş ve onlara kendisi hizmet etmişti [*Süneni Ebu Davud*: Zikri Tâif, *Müsned Ahmed ibni Hanbel,* c: s: 218]

Hazreti Muhammed Mekke'de Kureyşîleri Müslümanlığa davet ederken ona yapmadık hakaret bırakmamışlardı: Onunla alay etmişler, onu ölümle tehdid etmişler, onun yoluna dikenler sermişler, üzerine pislikler atmışlar, boynuna kement atarak sürüklemek istemişler; sihirbaz, kâhin, mecnun demişlerdi; fakat O, bunların hiçbirisine kızmadı. O, sadece, "Allah'ım! Sen kavmime hidayet et, doğruyu göster, çünkü onlar cahildir." diyordu.

Bir insanın seciyesinde pek az tesadüf olunan sıfatlardan biri hiç şüphe yok ki, onun düşmanlarına karşı affile muamele etmesidir. Evet, bir insanın kendisine yapılan fenalığın meşru bir şekilde intikamını alması hakkıdır. Fakat, bütün rivayetlerin ifade ettiğine göre O, hiçbir vakit bu haktan istifade etmek istememiştir.

Hazreti Muhammed (aleyhisselâm)'ın kendisine karşı irtikâp olunan bütün hakaretlerin, zulümlerin, işkencelerin intikamını alabileceği en büyük fırsat Mekke'nin fethedildiği gündü. Peygamber o gün muzaffer bir kumandan sıfatile Mekke'ye girmiş, vaktile kendisine her türlü mezalim ve işkenceyi revâ gören ve kendisini öldürmek için evini muhasara eden o azılı düşmanlar hayatlarından ümitlerini kesmişler, her an ne suretle öldürüleceklerini bekliyorlar ve bunun kendileri için tabii ve haklı bir ceza olduğunu da biliyorlardı. Fakat Hazreti Muhammed

böyle düşünmüyordu. O, bütün düşmanlarını toplamış ve Kâbe'nin kapısına yapışarak düşmanlarına hitaben: "Hiç biriniz bugün eski yaptıklarınızdan dolayı müahaze olunmayacaksınız, gidiniz, serbestsiniz." diyerek bütün düşmanlarını affetmişti. O günlerde düşmanlardan seksen tanesi Ten'îm dağından inerek peygamberi öldürmeyi kurmuşlar ve fakat hepsi de yakayı ele vermişlerdi. O, bu canilerin de hiçbirine dokunmayarak hepsini affetti.

Hazreti Muhammed'in en sevgili amcası ve İslâm'ın en büyük kahramanı Hamza'yı Uhud'da şehid eden Vahşî Mekke'nin fethi günü korkusundan Tâif'e kaçmıştı. Tâif'in de teslim olması üzerine ne yapacağını şaşırmış ve nihayet Tâif'ten Mekke'ye gelen bir heyete karışarak onlarla birlikte Peygamber'e iltica etmiş, Peygamber de irtikâp eylediği o büyük cürme karşı bir şey demeyip Vahşî'yi affetmiş, yalnız "gözüme görünme, çünkü bana amcamı hatırlatıyorsun." demekle iktifa etmişti.

Hazreti Hamza şehid edildiği zaman onun karnını deşerek ciğerini parçalayarak ağzına alıp çiğneyen meşhur Hind - ki Ebu Süfyan'ın karısıdır, Mekke'nin fethi günü, yüzü örtülü olarak Peygamberin yanına gelip Müslüman oldu ve böylelikle affını temin etmek istedi. Allah'ın Resulü onu tanıdı ve fakat tanıdığını belli etmedi, sanki bir şey yokmuş gibi davrandı. Peygamberin bu suretle hareket etmesi Hind'in üzerinde öyle tesir yaptı ki, Hind, "Bugüne kadar gözümde en menfur çadır senin çadırındı, fakat bugün senin çadırından daha sevimli bir çadır görmüyorum." demek zorunda kaldı. [Buharî: Katli Hamza, Zikri Hind].

İslâm'ın en büyük düşmanı Ebu Cehil'in oğlu da babası gibi en azılı düşmanlardan idi. Onun için o gün Mekke'den Yemen'e kaçtı. Sonra onu bulup Peygamberin huzuruna getirdiler, bu düşmanını memnuniyetle karşılamış ve o da Müslüman olmuştu. Müşriklerin reislerinden bulunan ve bir çok para vererek Peygamberi öldürmek için bazı kimseleri memur etmiş olan Safvan bin Ümeyye de o gün Mekke'den kaçmıştı. Onun da affedilmesi için vuku bulan müracaat üzerine Peygamber affettiğini söylemiş, fakat cürmünü bilen Safvan buna inanmamıştı. Safvanın arkadaşlarının ricası üzerine af alâmeti olmak üzere Peygamber kendi sarığını vermiş ve bu alâmet ile giden kimse Safvan'ı Cidde'de bularak Peygamber'e getirmiş, Peygamber kendisini affettiğini söyleyince Safvan yine Müslüman olmayarak "Öyle ise beni iki ay bırakınız."

demesi üzerine Peygamber de “İsterseniz dört ay kalınız.” demişti. Sonradan Safvan da Müslüman oldu. [İbni Hişam].

Mekke’nin fethinden önce Hazreti Muhammed’in en büyük düşmanlarından biri de Ebu Süfyan idi. Müslümanlarla yapılan bütün muharebeler onun tarafından hazırlanıyordu. Mekke sukut ederken bu düşman yakalanarak Peygamber’in huzuruna getirilmiş ve Hazreti Ömer de onun kellesini uçurmak azminde bulunmuştu. Fakat Peygamber buna mani olmuş ve Ebu Süfyan’ı affetmekle kalmayarak onun evini darülemân ilan etmiş ve kim Ebu Süfyan’ın, evine iltica ederse affedileceğini söylemişti.

Peygamberin kızı Zeyneb Mekke’den Medine’ye hicret ederken onu devesinden düşüren ve hâmile olan Zeyneb’in çocuğunun düşmesine ve sonra da kendisinin ölmesine sebeb olan katil de Mekke’nin fethinde korkusundan İran’a kaçmak istemiş ve fakat bunu yapamayarak nihayet Peygamber’in kapısında bütün cürümlerini itiraf ettikten sonra “Bugün İslamiyeti kabul için kapına geliyorum, artık dilediğini yap!” demiş ve Hazreti Muhammed bu adamı da affetmişti. Böyle daha yüzlerce simalar getirmek mümkündür. Fakat ne hacet! Hazreti Âişe’ye, başta Yahudilerin reisleri Abdullah bin Übey olduğu halde, münafıklar tarafından yapılan iftira meydanda değil mi? Hazreti Âişe, Peygamber’in en sevgili karısı ve Peygamber’in en yakın, en samimi ve en hararetli dostu Ebu Bekir’in kızı idi. Ona yapılan iftiranın çirkinliği ise en halim ve en sakin insanın bile aklını oynatacak, fikrini hercümerç edecek mahiyette idi. Çünkü onun iffet ve ismeti telvis edilmek isteniyordu. Münafıklar uydurdukları bu çirkin iftirayı her yerde söylüyorlar ve bunu her yere yaymaya çalışıyorlardı. Düşmanın yaygarası, en sevgili ve namuslu insanların bühtanlara maruz kalması, mukaddesatın telvis edilmesi bir kimsenin tahammül edemeyeceği şeylerdi, eğer Peygamber namus ve şerefile oynamak isteyen bu münafıklar hakkında intikam almak isteseydi belki bir anda bu münafıklar yok edilirdi, çünkü ashap onlara diş biliyordu. Lakin O, böyle hareket etmedi ve hiçbirisinden intikam almayarak hepsini Allah’a bıraktı. Medine’de münafıkların reisi bulunan Abdullah bin Übeyy’in reisliği altında hareket eden münafık çetesi her gün müminlere ve Peygambere karşı gizli gizli bir çok şeyler yapıyorlardı. Öyle olduğu halde Peygamber yine bunları affediyordu.

Hazreti Muhammed müslim olsun müslim olmasın, dost olsun düşman olsun herkese karşı halim ve nazik idi. Medine'de Yahudilerin çevirdikleri entrikalar nihayet Hayber muharebesini intaç eylemişti. Bunlar, İslamlara ve hatta Peygamber'in şahsına karşı da pek kaba muamelede bulunuyorlardı. Buna rağmen Peygamber onlarla iyi geçinir, onlara pek nazik muamelede bulunurdu. Bunun binlerce misali vardır.

Hristiyanlara da aynı muamelede bulunurdu. Hariçten gelen Hristiyan heyetleri mescide misafir eder ve orada dinî âyinlerini yapmalarına müsaade eyler ve buna itiraz eden Müslümanları sustururdu.

Düşünülürse bir insan için tabii olan şey, düşmanlarını tel'în etmek, onların fenalığını istemek ve hele eline fırsat geçince onlara her türlü kötü muameleyi revâ görmektir. Katilleri ve canileri affetmek, düşmanların her türlü hakaretlerine tahammül ederek onlara nezaketle muamele yapmak insanlar için tabii olan halin çok üstüne yükselmekle mümkün olabilir. Kendilerine taarruz eden, kanını içmek isteyen kimseleri sevebilmek ve onlara karşı intikam hissi beslememek için herhalde ilahi bir kuvvete sahip olmak, yani Peygamber olmak lâzımdır.

j- *Fakirlere ve yoksullara şefkat ve muhabbeti.*- İslâm heyeti içtimaiyesi zengin ve fakirden müteşekkil bir heyetti. Peygamber bu iki sınıfa yalnız müsavi muamele göstermekle kalmaz aynı zamanda fakirlere fakirliğin bütün acılarını unutturacak bir şekilde muamele ederdi. Onlarla oturup kalkar, onlarla konuşur, onların halini ve hatırını sorar ve onlara teselli verir, fakirlikten kurtulma yollarını gösterir, hastalarını ziyaret ederdi. Onlara o derece sevgi ve hürmet gösterirdi ki, buna zenginler bile imrenirlerdi.

k- *Kölelere ve hizmetçilere karşı muamelesi.* - Kölelik Arapların yanında en hakir bir şeydi. Köle onlarca her türlü ağır muameleye layık bir mahlûktu. Halbuki Hazreti Muhammed, onlara çok şefkat ve sevgi gösterir, "Köleler sizin kardeşlerinizdir, onlara yediklerinizden yediriniz, giydiklerinizden giydiriniz." derdi. Ve en ufak fırsatlarla onların azad edilmesini, hürriyetlerinin verilmesini isterdi ve bu yolda emirler de verdi.

l- *Kadınlara ve çocuklara karşı vaziyeti.* - Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi İslamiyetten önce kadınlar çok fena muamele görürlerdi. Vârisler arasında hayvanlar nasıl taksim edilirse ölen bir insanın kadınları da

öylece taksim olunurdu. Diğer memleketlerde de Araplardan iyi muameleye tabi değillerdi. Hazreti Muhammed'in tebliğatıdır ki onları bir hak sahibi yapmış, kendilerini layık oldukları yüksek mevkie çıkarmıştır. Hazreti Muhammed'in hayatı bir iktida nümunesi idi. O, zevcelerile gayet hoş geçinirdi. Onları kıracak bir şeyde bulunmazdı. Ev işlerinde onlara yardım ederdi, evini süpürür, elbiselerini yamardı. Bir zevc olmak sıfatile haiz olduğu yüksek fazilet, zevcelerini ona tamamile bağlamıştır ve onun izinden bir an bile ayrılmamışlardır. Bir insan şahsen bütün mihnetlere ve müşküllere karsı koyabilir, hayatın zevklerini terk ederek gayet sade yaşar. Fakat kendisine yakın ve aziz insanların da kendisile birlikte hayatın müşküllerine maruz kalmalarına, bilhassa çocuklarının fakirlik ve sefaletle vakit geçirmelerine hiç tahammül etmez. Beşeriyet tarihi bunun yalnız bir istisnasını gösteriyor ki o da Hazreti Muhammed'dir. O zevcelerini ve çocuklarını fevkalâde severdi. Onlar da iyi ve mükemmel yemek, güzel elbiseler giymek istiyorlardı. Medine sokakları servetle dolduğu ve bütün ashab bundan istifade ettikleri zaman Peygamberin aile ve çocukları da bundan meşru bir şekilde müstefid olmak arzusunu izhar etmişlerdi. Peygamberin bütün ailesi efradını dünyevî zevklere dalmaktan korktuğunu ve sade hayatı tercih ettiğini anlayınca hepsi de onunla beraber olmuşlar ve bir daha böyle bir arzu göstermemişler, onunla beraber aç kalmayı, onunla beraber toprak içinde yatmayı, onunla beraber en sade elbiseler giymeyi ihtişam içinde yaşamaya tercih etmişlerdi.

O, umumiyetle kadınlara karşı da çok nâzik ve şefik idi.

Kadınların tabındaki nezaketi, kalplerindeki za'fı, hislerindeki inceliği bildiğinden onları rencide etmemek için bilhassa çok dikkat ederdi. O, kadınların haklarını ve menfaatlerini ilan etmek, kadınlara hürmet ve tazim göstermekle kadınların seviyesini yükseltmiştir. Peygamberin etrafında daima erkekler toplandığı için kadınlar Hazreti Muhammed'e sual sormağa fırsat bulamıyorlardı.

Bunun için kadınlar, Peygambere müracaat etmişler ve kendilerine bir gün tahsisini istemişlerdi. O, bunu kabul etmiş ve kadınlara bir gün ayırmıştı. Kadınlar kendilerine tahsis edilen muayyen günlerde Hazreti Peygamber'in etrafını alırlar ve ona en açık sualler sormaktan çekinmezlerdi. Ashab onların cesaretine hayret ederlerdi. Fakat O, bu gibi şeylere kızmaz ve hepsine lâzım gelen cevapları verir ve hiçbirisinin kalbini

kırmazdı. Kadınlığın harimine ait bir çok sualin cevabını da kendi zevcelerine havale ederdi.

Kadınlar hakkında söylediği vecizelerden bir kaçını buraya nakledelim:

1- Müminlerin iman bakımından en yüksek olanı, ahlâkı güzel olandır; en hayırlınız, karısına en hayırlı olanınız ve en iyi muamele yapanınızdır.

2- En hayırlınız, ailesine hayırlı olan, onunla hoş geçinendir, ben de âileme sizin en hayırlınızım; kadınlara ancak kerim olanlar ikram ederler, onlara ihanet edenler de ancak aslı bozuk olanlardır.

3- Muhakkak ki kadın erkeğin yarısıdır; biri olmadan diğeri eksiktir.

4- Allah'tan korkun, kadınlara zulm ve onları ihmal etmeyin.

5- Kadın, Allah'ın kullarına bir hediyesidir.

6- Kişinin imanı ziyadeleştikçe kadına sevgisi artar.

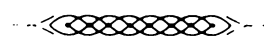
7- Kadınların kusurlarını ve onları küçük düşürecek halleri araştırmayınız.

8- Afif ve namuslu bir kadının namusuna iftira etmek, yüz senelik ibadeti yıkar, yani namuslu bir kadına fuhş isnad eden adam yüz sene yaşayıp da ibadet etse o ibadetten bir hayır görmez.

9- Dul kadınlara karşı salih bir zevç gibi olunuz.

10- Salih ve afif bir dul kadın, göklerde şehit adı ile anılır.

Çocuklara gelince Arabistan'da bilhassa kız çocuklarının hiç kıymeti yoktu. Onlar her türlü hakarete layık görülürlerdi. Halbuki bu katı yürekli adamların arasında doğup büyümüş olan Hazreti Muhammed'in çocuklara sevgisi pek çoktu. Bir yere giderken en son veda ettiği, kızı Hazreti Fâtıma idi. Seferden döndüğü zaman onu ilk karşılayan yine o olurdu. Bir yerde otururken Hazreti Fâtıma gelirse hemen ayağa kalkar, onun alnından öper ve yerine oturturdu. Fâtıma'nın oğulları Hasan ile Hüseyni candan sever, onları okşar ve öperdi. Namaz kılarken bile bu sevgili torunları sırtına çıkarlar da O, bir şey söylemez ve onları incitmemeye çalışırdı.

Hazreti Muhammed, yalnız kendi çocuklarını, kendi torunlarını değil, her kimin çocuğunu görse onunla konuşur, onu sever, onun hatırını sorar ve hoşuna gidecek şeylerle sevindirirdi. Müslüman olmayanların çocuklarını da aynı derecede sever, okşar ve öperdi. Kendisine turfanda meyvalar geldiği zaman onu ilk önce çocukların en küçüğüne verirdi.

Bir muharebede müşriklerin çocuklarından bir kaç tanesi iki tarafın arasında kalarak ölmüşlerdi. Hazreti Muhammed faciadan haberdar olduğu zaman çok müteessir oldu. Onun bu teessürünü gören İslâm askerleri:

Ey Allah'ın Resulü! Neden bu kadar müteessir oluyorsunuz? Bu çocuklar nihayet müşrik ve düşman çocukları değil mi, dediler.

Peygamber "Bu çocuklar müşrik de olsa, sizden daha iyidir; dikkat ediniz, harpte çocuk öldürmeyiniz, sakın hâ çocuk öldürmeyiniz. Her can fıtrati ilâhiye üzerine yaratılmıştır." diye cevap verdi.

Bugün medeniyetin en yükseğine çıktıklarını iddia edenlerin harpte çocuklara ve kadınlara karşı revâ gördükleri yürekler sızlatan muamele ile bundan bin üç yüz altmış sene evvel Hazreti Muhammed'in bu sözleri ve hareketleri arasında yapılacak bir mukayese İslamiyetin yüksekliği hakkında bize tam bir fikir verebilir sanırım.

Şu güzel sözler O'nundur:

"Çocuk olmayan evde bereket yoktur."

"Evlât kokusu cennet kokusudur."

"Çocuk, cennet nimetlerinden bir nimettir."

"Çocuklarınız, Allah'ın size bir hediyesidir.

"Çocuğu olan, onunla çocuk olsun."

"Cennette ferah ve sevinç evi denilen öyle muazzam ve muhteşem bir yer vardır ki oraya yalnız çocukları sevindirenler girebilirler."

Her ağacın bir mevvası vardır, kalbin meyvası da çocuktur."

Sakın kız çocuklarını hor görmeyin, çünkü onlarla evde ünsiyet husule gelir ve erkeklerin var olmaları da onlarladır."

Bir kimsenin üç kızı olur da bunları güzelce terbiye eder, evlendirir ve kendilerine ihsan ederse onun için cennet vardır."

Sakın çocuklarınız arasında, hatta sevmek ve öpmekte bile, adaletsizlik yapmayınız."

Çocuğuna yazı, yüzme, binicilik ve atıcılık öğretmek; ona güzel bir isim vermek ve onu yalnız helal ile beslemek ve sonra evlendirmek babanın (baba yoksa anne ve diğer büyüklerin) borcudur."

"Çocuklarınızı ahmak kimseden emdirmeyiniz ki süt ile ondaki az akıllılık çocuğa da geçmesin."

m- *Hayvanlara şefkati.* - Araplar hayvanlara karşı çok katı yürekli insanlardı. Onlara kötü muamele yaparlar ve tahammüllerinden ziyade yük vururlar, işe sokarlardı. Bazan diri hayvanların etlerinden parçalar keserek onları pişirirlerdi. Arapların kötü âdetlerinden biri de hayvanları bağlayarak onları hedef yapmaları nişan almaları idi. Kuyruklarını kesmek, burunlarını ve yüzlerini dağlamak da âdetti. Hazreti Muhammed, hayvanlara karşı pek merhametli ve şefkatli idi. Hayvanlara yapılan bu şeylerin zulüm ve vahşet olduğunu söyler ve hayvanları birbirinden ayırd etmek için işaret koymak icap ettiği zaman bu işaretin en az acıyacak yere konulmasını tavsiye ederdi.

Bir seyahat esnasında bir kuşun yumurtladığı bir yerde durmuşlardı. Adamın biri kuşun yumurtalarını almış, kuş da kanatlarını çırpmıya başlamıştı. Bunun üzerine Hazreti Peygamber, kuşun yumurtalarını alan kimseyi bulmuş ve o yumurtaları yerine koydurmuştu.[14]

Herhangi bir canlıya eziyet edilmemesi hakkında şiddetli emirler vermiştir. Susuzluk can ciğeri yanmış, dili dışarıya fırlamış bir köpeğe bir kuyudan su çıkarıp veren günahkâr bir kadının bu hareketi, onun cennete girmesine sebep olduğunu ve bir kediyi açlıktan ölünceye kadar hapseden kadının da bu hareketi ile cehenneme gireceğini haber vermiştir. Koyun üretmek, bilhassa at beslemek hakkında pek çok teşvik ve tavsiyelerde bulunmuştur. Hele harp için hâralarda atlar beslenmesini ve bunlara ehemmiyet verdikçe ümmetinin zelil olmayacağını çok açık ve veciz bir surette bildirmiştir.

n- *Hazreti Muhammed'in şefkat ve sevgisi umumîdir.*- Hazreti Muhammed'in, tab'an çok nâzik, ruhan çok ince bir insan olduğunu söylemiştik. Bunun için O, ailesi ve çocuklarile ve arkadaşlarile güzel güzel şakalar yapmasını severdi. Hassas ve yumuşak bir kalbi vardı. Merhamet

14 أبو داود و ترمذى.

ve şefkati sür'atle heyecanlanırdı. Başkalarının en ufak bir ıztırabından elem duyar ve mübarek gözlerinden yaşlar akardı. Mesih aleyhisselâm "ben sulh emîriyim" demişti. Biz onun bu sözünü teyid edecek bir tek vakaya tesadüf edemiyorsak da, Hak ili ile "kendilerinin âlemlere rahmet olduğunu" söylemiş olan Hazreti Muhammed, bütün hayatında bunu hali ve hareketi ile isbat etmiştir. Onun düşmanlarına karşı nasıl halim ve affedici olduğunu; dostlarına ve düşmanlarına, Müslüman ve Müslüman olmayana, genç ve ihtiyara, erkek ve kadına, efendi ve köleye, insana ve hayvana karşı gösterdiği umumî şefkat ve sevgiyi isbat eden yüzlerce canlı vakalara bol bol tesadüf etmekteyiz. Hadis, tarih ve siyer kitapları bunlarla doludur. İşte şu vecizeler de onundur:

1- Biribirinize haset etmeyiniz, birbirinize buğzetmeyiniz, ey Allah'ın kulları hepiniz kardeş olunuz. [Buharî].

2- Sizden biriniz nefsi için istediği ve sevdiği bir şeyi başka insanlar için de sevmedikçe mümin olamaz. [Buharî ve Müslim].

3- Kendi nefsin için istediğin bir şeyi başkaları için de istemedikçe, kendi nefsin için fena gördüğünü başkaları için de fena görmedikçe, sevdiklerini ancak Allah rızası için ve sevmediklerini de Allah için (yani bir menfaat düşüncesile değil) sevmedikçe iyi bir mümin olamazsın. [Taberânî].

Kitabımıza Peygamber Efendimizin bazı vecize ve dualarile son vermeyi muvafık buluyoruz.

1- Peygamberliğimin gayesi ancak ahlâkı yükseltmektir.

2- Güzel ahlâk [dünya ve ahiret işlerini iyileştiren] cennet amellerindendir.

3- Güzel ahlâk dini muhafaza eden bir kaptır.

4- Güzel ahlâk dinin yarısıdır.

5- Mümin bir kulun terazisine konacak güzel ahlâktan daha ağır ve değerli birşey yoktur; muhakkak ki güzel ahlâk sahibi bununla her halde namaz ve oruç sahibinin derecesini bulur.

6- Kıyamet gününde müminin terazisinde güzel ahlâkdan daha ağır birşey yoktur; muhakkak ki Allah ağzı bozuk, kötü huylu ve utanmazlara buğzeder ve onları sevmez.

7- Her işinde doğruluktan ayrılmayan bir mümin, güzel ahlâkı ve yüksek seciyesi ile daimî oruç ve namazla meşgul olanın derecesini her halde bulur.

8- Bir kul, ibadet cihetinden zayıf olduğu halde, güzel ahlâkı ile ahiret derecelerinin en yükseklerine erişir; daima ibadet eden bir kul da kötü ahlâkı yüzünden cehennemi boylar.

9- Güzel ahlâktan ayrılma, çünki ahlâk yönünden nasın en güzeli, din bakımından en güzelleridir.

10- İyi ve hayırlı olanınız ahlâkı en güzel olanınızdır, ki onlardan kimse incinmez, kötüleriniz de çok geveze, kendini beğenen, kibirlenen ve konuşurken dudaklarını büken, avurtlarını dolduran ve tekellüfle konuşandır.

11- Mümine verilen nimetlerin en hayırlısı güzel ahlâktır. Biçimi güzel bir insanın kötü bir kalbe mâlik olması onun en kötü bir nasibidir.

12- Su, kırağıyı nasıl eritirse, güzel ahlâk da günahları yok eder, sirke balı nasıl bozarsa kötü ahlâk da iyi işleri öyle bozar.

13- Kötü ahlâk, (sahibini vahim âkibetlere sürükleyen) bir şeamettir, en kötünüz, ahlâk bakımından en çirkin olanınızdır.

14- Allah'ım! Şikakdan (birliği bozacak her türlü şeyden), nifak (içi dışına uymamak)'tan ve her türlü kötü huylardan sana sığınırım.

15- Allah'ım! Kılığımı ve görünüşümü nasıl güzel yapmış isen, ahlâkımı da güzelleştir.

16- Allah'ım! Faydasız ilimden, halis olmayan işten, kabul olunmayan duadan sana sığınırım.

17- Allah'ım! Fakirlikten, azlıktan, zelil ve hakir olmaktan, zulüm yapmaktan ve zulüm görmekten sana sığınırım, bunlardan beni koru!

18- Allah'ım! Dinim ve dünyam için, çoluğum çocuğum ve malım için senden af ve afiyet isterim; kimsenin görmesini istemediğim şeylerimi ört ve korktuğumdan emin eyle Allah'ım! Önümden arkamdan, sağımdan ve solumdan, yukarıdan ve aşağıdan gelecek her türlü musibetlerden beni muhafaza eyle Allah'ım.

19- Allah'ım! Her türlü hastalıklardan sana sığınırım.

20- Gelecek için gam çekmekten, geçmişe kederlenmekten, tenbellikten, pintilikten, acizden, korkaklıktan, borç altında kalmaktan, insanların zulüm ve tasallutundan, azdıran zenginlikten, azdıran fakirlikten, ölürken gelecek fitnelerden, kabir azabından sana sığınırım, beni bunlardan muhafaza buyur Allah'ım!

21- Bana pürüzsüz bir yaşayış, hayatımın sonuna tatlı ve rahat rahat ermek, ahirette rüsvay olmayarak huzuruna çıkmak ihsan eyle Allah'ım!

22- Allah'ım! Bana doğru yolu göster, ahlâkımı ve maişetimi temiz kıl, haram şeylerden uzaklaştır, kimseye muhtaç etme.

23- Allah'ım! Senden işlerde sebat, doğru dil, selim bir kalp isterim.

24- Allah'ım! Bana ihsan eylediğin rızkı, ihtiyarlığımda ve ömrümün sonunda genişlet.

25- Kötü huylardan, kötü amellerden, kötü arzulardan, dinime dünyama hüzün verecek her şeyden sana sığınırım Allah'ım!

26- Allah'ım! Amellerin ve ahlâkın en güzeline ulaşmak, bunları nefsimde toplamak için bana yol göster; çünkü ahlâkın en iyilerine ulaştıracak ve kötülerini benden uzaklaştıracak olan ancak sensin!

27- Allah'ım, ey bizi yaratan ve terbiye eden Rabbimiz! Bize dünyada ve ahirette dirlik düzenlik, iyilik ve güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru!